Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Dr. Kissné Havas Gyöngyvér

Nagy Virgil (1859–1921) építőművész és műegyetemi tanár életműve

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Őze Sándor MTA doktora, egyetemi tanár

Kutatási műhely: *Az építészéletmű mint a történelem hű tükre (1850–1945)*
Témavezető: Dr. Rozsnyai József PhD

Budapest, 2025

TARTALOMJEGYZÉK

1 ELŐSZÓ 4

2 KUTATÁSTÖRTÉNET, NAGY VIRGIL ÉLETMŰVÉNEK MEGÍTÉLÉSE KORTÁRSAITÓL NAPJAINKIG 5

3 ÉLETÚT (1859–1921) 8

3.1 Nagy Virgil családja 8

3.2 Iskolai, egyetemi tanulmányai (1876–1885) 11

3.3 Korai munkái, műemléki felmérések (1883–1886) 12

3.4 Külföldi tanulmányutak (1885, 1891) 15

3.5 Építészi és oktatói pálya – rövid összefoglaló az életmű ismertetése elé 17

3.6 Nagy Virgil halála és emlékezete 21

4 MINISZTÉRIUMI MEGBÍZÁSOK 26

4.1 A budapesti Fővám téri (1896-tól Ferenc József híd) architektúrája (1894–1896) 33

4.2 A budapesti Eskü téri (a régi Erzsébet) híd építészeti megjelenése (1898–1903) 43

4.3 A nagyváradi posta-, távíró- és távbeszélő központ bővítése (1908–1911) 47

4.4 A budapesti Epreskert tervezett építkezései és végleges kerítésének terve (1897–1898) 48

4.5 Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet (1909–1911) 53

5 NAGY VIRGIL OKTATÓI TEVÉKENYSÉGE A MAGYAR KIRÁLYI JÓZSEF MŰEGYETEMEN 56

5.1 A „műtörténet” magántanára (1893–1905) 56

5.2 Az Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanára (1905–1921) 60

5.3 A Magyar Királyi Műegyetemi Segélyegylet tanárelnöke (1914–1921) 70

5.4 Nagy Virgil ókori építészettörténettel foglalkozó tanulmányáról és forrásairól 72

5.5 Nagy Virgil műegyetemi előadásainak vezérfonala (1916–1918, 1920, 1922) 78

5.6 Az Ókori Építéstan Tanszék egykori könyvtáráról 83

5.7 A temesvári műegyetem létrehozásában való szerepvállalás 88

5.8 A Nagy Virgil emlékére létrehozott jutalomdíj-alapítványról 91

6 NAGY VIRGIL TOVÁBBI SZAKMAI, TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉGE 92

6.1 Szerepvállalása az 1906. évi VII. nemzetközi építészeti kongresszuson 92

6.2 Közreműködése különféle tervpályázatok elbírálásában 96

6.3 További társadalmi szerepvállalásai, tagságai 97

6.4 Tevékenysége a Műemlékek Országos Bizottságában (1911–1916) 98

6.5 Nagy Virgil művészettörténeti értekezéseiről 106

7 NAGY VIRGIL EGYHÁZI MEGBÍZÁSAI – BEVEZETÉS 112

7.1 Építészet és egyházművészet 114

7.2 Néhány gondolat a protestáns templomépítészetről 121

7.3 Egyházi megbízásai, egyházművészeti tevékenysége 122

7.3.1 Egy zentai római katolikus templom terve (1888, 1902?) 122

7.3.2 „Egy római katolikus székesegyház terve” (1889) 123

7.3.3 Mezőtúr, Újvárosi református templom (1894–1896) 124

7.3.4 Nagyszeben, görögkeleti székesegyház (1900–1906) ... 137
7.3.5 Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (1902–1904) ... 139
7.3.6 Mezőkövesd, római katolikus templom terve (1904–1905) ... 147
7.3.7 Az egri Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház szentélyének megújítása (1904) ... 150
7.3.8 Az egri főszékesegyház belső terének megújítása (1909–1910-es évek) ... 159
7.3.9 A jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom (1905–1906) ... 167
7.3.10 Angolkisasszonyok egri kápolnájának oltára (1909) és szószéke (1912) ... 173
7.3.11 Nagyvárad, a püspöki palota helyreállítási munkálatai (1905, 1909, 1915–1917 k.) ... 179
7.3.12 Törökszentmiklósi Szentháromság-templom művészi kifestése (1912) ... 182
7.3.13 Gyöngyös, a Szent Bertalan-templom megújítási (1914) és helyreállítási terve (1917–1921) . 189
8 VILÁGI ÉPÜLETEK ... 201
8.1 Középületek ... 203
8.1.1 Losonci városháza (1893–1894) ... 203
8.1.2 A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia terve (1897) ... 207
8.1.3 Szépművészeti Múzeum tervpályázatára beküldött pályamű (1898) ... 209
8.1.4 Békéscsabai Iparostanonc-iskola terve (1903–1904) ... 210
8.2 Kastélyok, lakóházak ... 212
8.2.1 Müller Ignác Lajos illatszergyáros budapesti nyaralója (1891) ... 212
8.2.2 Kis J. Jenő mérnök, építési vállalkozó budapesti nyaralója (1895–1896) ... 212
8.2.3 Báró Orczy II. Andor újszászi Abonyi úti kastélya (1897–1902) ... 213
8.2.4 Nagy Virgil családi háza az egykori II., Mész utca 11. szám alatt (1902–1903) ... 215
8.2.5 Margit körút és Bakfark Bálint utca sarkán álló tisztviselőbérház (1911–1913) ... 216
9 NAGY VIRGIL ÉLETMŰVÉNEK ÖSSZEGZÉSE ... 217
10 RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK, FORRÁSOK ... 221
11 FELHASZNÁT IRODALOM (KORABELI SZAKTANULMÁNYOK, CIKKEK IS) ... 233
12 MELLÉKLET – ADATTÁR ... 256
12.1 Nagy Virgil eddig azonosított műveinek jegyzéke ... 256
12.2 Nyomtatásban megjelent jelentősebb írásai, tudományos cikkei ... 258
12.3 Nagy Virgil tervezőtársai ... 259
12.3.1 Kolbenheyer Viktor (1858–1900) ... 259
12.3.2 Kommer József (1862–1945) ... 259
12.3.3 Dr. Kismarty–Lechner Jenő (1878–1962) ... 262
12.3.4 Kismarty–Lecher Loránd (1883–1963) ... 263
12.4 TÁBLÁZATOK ... 263
12.1 Forrásközlés ... 308
13 KÉPMELLÉKLET ... 313
14 SUMMARY ... 444

„*Hiszem, hogy aki Nagy Virgilt ösmerte: megösmerte benne mindazt, ami egy emberben halhatatlan lehet, és ezt feledésbe veszni nem fogja hagyni soha.*” (Sándy Gyula)[1]

1 Előszó

A doktori dolgozat alapvető célja Nagy Virgil (1859–1921) építőművész és műegyetemi tanár példaértékű életművének minél teljesebb feltárása nemcsak építészettörténeti, hanem társadalom- és oktatástörténeti szempontból is. Sokoldalú tevékenységi körének következtében életútjának rekonstruálása egyúttal az Osztrák–Magyar Monarchia egyes művelődéstörténeti és társadalomtörténeti sajátosságairól is képet ad. Tevékenységének forrásközpontú feltérképezése során fontosnak tartottam, hogy minél több levéltári forrást és korabeli folyóiratcikket, illetve visszaemlékezést „szólaltassak meg”. A kutatáshoz magángyűjteményekben őrzött családtörténeti dokumentumokat is tanulmányoztam.

Nagy Virgil építészeti alkotásai javarészt a historizmus formajegyeit mutatják, legismertebb megvalósult művei az egykori budapesti Ferenc József (1894–1896) és Erzsébet (1898–1903) hidak architektúrájának megtervezése. A doktori dolgozatban e hidak tervezési munkálataival összefüggésben megkíséreltem Nagy Virgil királyi mérnöki előmenetelét is nyomon követni a Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és Középítészeti Szakosztály iratain keresztül. Igyekeztem többek között azt a kérdést is körüljárni, hogy milyen megbízásokat kellett teljesítenie például a Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegyei Államépítészeti Hivatalnál, illetve az országos elismertségéhez, karrierjéhez mennyiben járulhatott hozzá ez a munkaköre. Sajnos a mutatókönyvek alapján kiállított útiszámláinak jelentős része selejtezésre került, vagy azok hiányos adattartalmúak. Ettől a forrástípustól reméltem további megbízásainak azonosítását, hiszen csak a mérnöki feladataival összefüggő utazásokat térítette meg számára a Kereskedelemügyi Minisztérium. Más minisztériumok megbízásait is törekedtem azonosítani.

Külön fejezetben elemzem a műegyetemi tanári működését. Igyekeztem feltárni az Ókori Építéstani Tanszék egykori könyvtári állományához tartozó köteteket, illetve az ókori művészetről írt szakmunkák forrásainak feltárására is kísérletet tettem.

Megvalósult épületei közül nagyobb hangsúlyt helyezek a szakrális épületek ismertetésére. Összevetem az egyházi és a világi levéltárak iratanyagát egy-egy templom építéstörténeti elemzése során. Megvizsgáltam a korszak egyházművészeti kérdéseit, elemeztem az építési naplókat, valamint az érseki levelezéseket, továbbá – társadalomtörténeti szempontból – kitértem az adott település lakosságának templomépítéshez való viszonyára is.

[1] MÉM MDK TI, MOB 1921. dec. 12-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1921/258.

Nagy Virgil nevéhez fűződik többek között a Kommer Józseffel (1862–1945) közösen tervezett nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom, a jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom; vagy a gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítási terve. Világi épületei közül megemlítendő a losonci városháza és az újszászi Abonyi úti Orczy-kastély.

Szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítettek a kutatás során, elsősorban a Családomnak; témavezetőmnek, Dr. Rozsnyai Józsefnek; a Magyar Képzőművészeti Egyetem, Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény munkatársainak; Dr. Rácz Miklósnak és Családjának; Dr. Kóczy T. László professzor emeritusnak; Dr. Kóczy Á. László egyetemi tanárnak; Urbán Mártának; Batalka Krisztinának; Leitgéb Máriának; a MÉM MDK munkatársainak; Puntigán Józsefnek és Galsi Zoltánnak.

2 KUTATÁSTÖRTÉNET, NAGY VIRGIL ÉLETMŰVÉNEK MEGÍTÉLÉSE KORTÁRSAITÓL NAPJAINKIG

Nagy Virgil építészről eddig még nem jelent meg monográfia, sőt az életművével részletesen foglalkozó, hosszabb terjedelmű dolgozat sem.[2] A művészettörténeti kutatások egy-egy jelentős alkotásával foglalkoztak, illetve rövidebb tanulmányokban emlékeztek meg róla.[3] Nagy Virgil építőművészetét és társadalmi szerepvállalását kortársai, közvetlen munkatársai és tanítványai – például Lechner Jenő (1878–1962, 1942-től Kismarty–Lechner Jenő)[4] vagy Fábián Gáspár (1885–1953)[5] – egyaránt méltatták.

Az 1935-ben megjelent *Művészeti Lexikon* szócikke Nagy Virgil műegyetemi oktatói tevékenysége mellett fontosabb megvalósult épületeit is felsorolta. Művészettörténeti tanulmányai közül egyedül az antik görög építészetről szóló 1903-as szakmunkáját emelte ki.[6]

Fábián Gáspár külön fejezetet írt róla *A nagy magyar építőművészek* című 1936-os saját kiadású könyvében. Nagy Virgilt főként tanáregyéniségként méltatta, építészeti alkotásainál sokkal jelentősebbnek tartotta „felfogásának hatását kora építészetére.” Fábián Gáspár a

[2] A doktori dolgozat tudományos eredményeit egy Nagy Virgilről szóló monográfiában szeretném közreadni. A kötet a Holnap Kiadó építészettörténeti sorozatának (*Az Építészet Mesterei*) részét fogja képezni.
[3] RITOÓK 2001, 36.; DOMONKOS 2021; KELECSÉNYI 2022, 31–34. Megemlítik pl.: RITOÓK 2004, 536.; OSVÁTH 2007, 68–75.; PAPP 2013, 381.; ROZSNYAI 2013, 463–464.; BODÓ 2024, 6–8., 63–64; 107.
[4] KISMARTY–LECHNER 1952 (gépirat); LECHNER 1921, 353–355.
[5] FÁBIÁN G 1936, 56–57.
[6] *Művészeti Lexikon II.* 1935, 164. Későbbi lexikonokban: Az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* szócikkéhez Lechner Jenő és Szily Kálmán Nagy Virgilről szóló nekrológját használták fel forrásként. A korábbi lexikoncikkekhez képest ez a szócikk a legterjedelmesebb. Mind az építészeti, mind az oktatói, mind pedig művészettörténeti szakírói munkásságát jelentősként írja le. (In: *Új Magyar Életrajzi Lexikon* 2002, 995.) *Révai Új Lexikoná*ban oktatói tevékenységét, különféle tisztségeit, elismeréseit – mint például a Hollán-pályadíj elnyerését – hangsúlyozták. Építészeti tevékenységéről egy sort sem találunk, művészettörténeti szakmunkáinak pedig csak töredéke van felsorolva. (In: *Révai Új Lexikona* 2004, 857–858.)

tanítvány nézőpontjából láttatja Nagy Virgilt. Véleménye szerint oktatói módszerének lényege abban állt, hogy hagyta érvényesülni, sőt ösztönözte a fiatal építészek modern építészeti törekvéseit, ezzel olyan építészgeneráció kinevelésében vett részt, akik később a hazai modern építészet vezéregyéniségei lettek. Megvalósult építészeti alkotásai közül elsősorban az egri bazilika szentélyének és belső terének művészi megújítását, illetve a Fővám téri és az Eskü téri hidak építészeti részleteinek kidolgozását emelte ki. Ez az első nyomtatásban megjelent – bár erősen szubjektív hangvételű – tanulmány Nagy Virgil életművéről. (Itt külön nem emelem ki a nekrológ műfajába tartozó, Nagy Virgilt méltató cikkeket, amelyeket később részletezek.[7])

Az 1940-es években egykori pályatársai, tanítványai még őrizték Nagy Virgil emlékét. A forrásokból azonban úgy érzékelhető, hogy a köztudatban ekkor már halványabban élt építőművészeti jelentősége. A Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatója, Dr. Molnár Ernő (1891–1976) például nem ismerhette jól munkásságát, mert egy 1942-es állásfoglalásában – a törökszentmiklósi templom művészi átfestésének ügyében – festőművészként hivatkozott rá.[8]

Gábor Eszter a *Magyar Művészet* 1981-es kiadásában a dualizmus időszakának templomépítészetét tárgyaló fejezetben „száraz leckefelmondásként" értékelte a Nagy Virgil és Kommer József közös tervei szerint épült nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyházat. Más egyházi alkotásai említésre sem kerültek. Aigner Sándor (1854–1912), Kauser József (1848–1919) és Hofhauser Antal (1857–1923) építészek tervei szerint épült római katolikus templomok is „színtelen rutinmunkaként" kerültek felsorolásra.[9] Vámossy Ferenc ugyanebben a kötetben pozitívan értékelte Nagy Virgil oktatói tevékenységét. Hauszmann Alajost (1847–1926), Nagy Virgilt, Schulek Frigyest (1841–1919) és Möller Istvánt (1860–1934) tartotta olyan műegyetemi oktatói egyéniségeknek, akik képesek voltak „az önálló alkotói személyiség kifejlődésére alkalmas légkört" teremteni.[10]

Ritoók Pál a *Népszabadság* 2001. november 8-ai számában minden korábbinál teljesebb és objektívebb cikket közölt Nagy Virgilről, az építész halálának 80. évfordulóján. A cikk Nagy Virgil minden lényeges életrajzi adatát közölte. Összegzésében – Nagy Virgil tanítványainak korabeli véleményére támaszkodva – Ritoók Pál is oktatói tevékenységét tartotta kiemelkedő jelentőségűnek, ugyanakkor megvalósult műveit is „kiváló építészeti alkotásoknak" vélte.[11] Ritoók Pál 2004-ben, a Royal Institute of British Architects (RIBA) történetéről írt

[7] Lásd: LECHNER 1921, 353–355.; SZILY 1921–1922, 67–69.
[8] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz. 3680/1942. Nagy Virgilről megállapította, hogy „*nem is volt a legnevesebb festőművész*".
[9] GÁBOR 1981, 65.
[10] VÁMOSSY 1981, 153.
[11] RITOÓK 2001, 36.

tanulmányában is megemlíti Nagy Virgilt, aki a magyar küldöttség tagjaként vett részt az 1906-ban tartott VII. londoni nemzetközi építészeti kongresszuson. Ritoók Pál Nagy Virgil diplomáciai érzékének és kiváló angol nyelvtudásának tulajdonította, hogy a RIBA tiszteletbeli levelező tagjává is megválasztották 1907-ben.[12]

A *Magyar Művészet* fentebb említett, az 1970-es és 1980-as évek szemléletét tükröző – nem túl pozitív hangvételű – állásfoglalásával szemben már sokkal kedvezőbb értékelést olvashatunk Nagy Virgil munkásságáról a 19. századi építészet és iparművészet történetét taglaló, éppen az 1980-as években megkezdett sorozatot folytató kiadványban. Ugyancsak a templomépítészetnél találjuk meg a nevét (a neoromán és neogótikus stílusú templomok tervezői között), de már műemlék-restaurálásairól, világi megbízásairól, kereskedelemügyi minisztériumi állásáról is esik szó műegyetemi tanári tevékenysége mellett. Nincs negatív kijelentés művészetéről, azonban az élvonalbeli építészek közé sem sorolták. A megítélés pozitív irányú változása feltehetően a historizmus építészetének mélyrehatóbb kutatásával van összefüggésben.[13]

Nagy Virgil életművéről érintőlegesen már több szaktanulmányban is esett szó, amelyek a műegyetemi építészoktatás módszertanáról, illetve az egyes tanszékek történetéről szólnak.[14] Kelecsényi Kristóf Zoltán doktori dolgozatában fontos adatokat találunk Nagy Virgil műegyetemi oktatói korszakáról.[15] Gyetvainé Balogh Ágnessel közösen megjelent és a műegyetemi professzorok építészirodáiról szóló tanulmányban a Műegyetem lágymányosi épületének I. emeleti tervrajzát is láthatjuk, rajta az Ókori Építéstan Tanszék helyiségeit, beleértve Nagy Virgil saját munkaszobáját is.[16]

A Műegyetem építésztanárainak életművéről, Nagy Virgil közvetlen munkatársainak életútjáról egyre több doktori értekezés és monográfia jelent meg az elmúlt néhány évben. Ezek a szakmunkák csak érintőlegesen írnak Nagy Virgilről, éppen annyit, amennyi az elsődlegesen kutatott személy életművének megértéséhez, teljesebbé tételéhez szükséges. Czigler Győző (1850–1905) monográfusa, Tóth Enikő forrásként hivatkozta Nagy Virgil 1911-ben megjelent megemlékezését Czigler Győzőről.[17] A Wälder Gyula (1884–1944) építész életművét feltáró Paár Eszter Szilvia 2020-ben Wälder Gyula építészről szóló monográfiájában[18], illetve 2023-as

[12] RITOÓK 2004, 536.
[13] PAPP 2013, 380–382, 389 (egyházi építészet); RÓKA 2013a, 408 (nagyszebeni görögkeleti székesegyház); ROZSNYAI 2013, 463–464 (hidak)
[14] Például: KISS 2021, 63–68. (Az Ókori Építéstan Tanszék történetéről szóló fejezetben többek között Nagy Virgilnek a tanszéki szertár és könyvtár gyarapítására irányuló törekvéseiről olvashatunk.)
[15] KELECSÉNYI 2022.
[16] KELECSÉNYI–GYETVAINÉ BALOGH 2022, 74–75.
[17] Lásd például: TÓTH 2021, 62, 67, 69, 143,159. Az eredeti emlékbeszéd: NAGY 1911, 250–252.
[18] PAÁR 2020, 14, 133, 187.

doktori dolgozatában szintén közölt néhány sort Nagy Virgilről, mint Wälder Gyula műegyetemi munkatársáról és az Ókori Építéstan Tanszéket előtte vezető professzorról.[19] Bodó Péter részletes doktori értekezést írt Lechner Jenő építész életművéről, aki ugyancsak munkatársi és baráti viszonyban volt Nagy Virgillel. Főként Nagy Virgil és Lechner Jenő közös közreműködésével megvalósított egyházi megbízásokról tudunk meg fontos adatokat.[20]

A Nagy Virgil és Kommer József építészek közös tervei szerint megvalósult nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (Samassa-templom) 2023-as, valamint az egri bazilika (Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház) 2020 és 2024 között tartó teljes körű felújításával Nagy Virgil szakrális alkotásai ismételten a figyelem középpontjába kerültek.

Néhány mondatban megpróbálom összegezni a kutatástörténet alapján leszűrt tapasztalataimat. Nagy Virgil életművének doktori értekezés keretében történő összefoglalását amiatt tartom indokoltnak, hogy a fentebb részletezett tendenciákhoz igazodva minél teljesebb ismeretanyag álljon rendelkezésre a budapesti Királyi József Műegyetem dualizmuskori építészoktatásáról. Szükséges a többi jeles építésztanár monografikus feldolgozása mellett egy olyan építészprofesszor életművét is feltárni, aki eddig még kevés (kevesebb) figyelmet kapott, ugyanakkor kortársainak visszaemlékezése alapján személyisége és módszertana a fiatal építésznövendékek szárnypróbálgatásai szempontjából meghatározó volt. Az Ókori Építéstan Tanszék történetét ugyancsak az építészképzéshez kapcsolódó kutatásokhoz igazodva igyekeztem feltárni. Törekedtem továbbá arra is, hogy Nagy Virgil társadalmi tevékenységéről, egyházművészeti alkotásairól az eddigieknél jóval szélesebb forrásbázisra támaszkodó leírás készüljön, ugyanis ezekre eddig még csak röviden tért ki a szakirodalom.

3 ÉLETÚT (1859–1921)

3.1 ***Nagy Virgil családja***

Nagy Virgil (teljes nevén: Nagy Virgil Zsigmond Ince) 1859. április 25-én született[21] Temesvárott, Nagy Ince (1814–1874) temesvári törvényszéki elnök, ügyvéd, valamint

[19] PAÁR 2023, 7–8., 100, 134. Megtudható például, hogy Nagy Virgil ösztönzésére Wälder Gyula és Kotsis Iván 1909-ben Egerben töltötték a nyári szünidőt barokk emlékek felmérésével. (100.o.)

[20] BODÓ 2024, 6–8., 63–64. (Jászkisér, Szent Kereszt Feltalálása plébániatemplom művészi kifestésében és berendezésében való közreműködés); 107, 207, 358 (egri bazilika művészi kifestésében való közreműködés; nagyváradi püspöki palota helyreállításában való közreműködés); 360 (Gyöngyös, Szent Bertalan-templom helyreállításának befejezése Nagy Virgil halála után); 416 (Nyíregyháza, Samassa-templom: Lechner Jenő közreműködése a szegélyminták rajzolásában).

[21] Nagy Virgil latin nyelvű keresztelési anyakönyvi kivonata szerint 1859. április 27-én keresztelték meg Temesvár-Józsefváros plébániatemplomában. A keresztségben a Virgil Zsigmond Ince (Virgilius Sigismundus Innocentius) nevet kapta. Lakóhelyére vonatkozó bejegyzés: „*Veter-Allod [Allódium] No. 14."* Temesvári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára. Matricula Baptisatorum. Directia Judeteana Timis a Arhivelor Nationale. Colectia Registre de Stare civilă. Paróhia Romano-catolico Timișoara Iosefin, 1852–1861, pag 172, Nr. Crt. 116. A család 1874-ben Temesvár-Józsefváros 74. szám alatt lakott. (Nagy Incze gyászjelentése, 1874, OSZK, Gy.)

Délmagyarország (Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyék) törvényhatósági királyi biztosa, és becsói és nagykürtösi Tóth Paulina (1827–1899) gyermekeként. Édesapja 1862. december 15-e és 1863. augusztus 3-a között kapott törvényhatósági királyi biztosi megbízatást. A fentebb felsorolt vármegyék és a területükön fekvő szabad királyi városok törvényszékeinek felügyeletét látta el; főként a telekkönyvi bíráskodást és az árvaszékek működésének szabályosságát vizsgálta. Nagy Virgilnek nyolc testvére volt, közülük Cäsar (?–1906 k.), Ödön (1854–1907) és László (1856–1943) biztosan megérte a felnőttkort.[22] **(3.1. I. kép–3.1. IV. kép)**

Lechner Jenő adatgyűjtéséből tudjuk, hogy Nagy Virgil anyai dédapja Bartholemy márki, a reichstadti herceg nevelője volt.[23] A családtörténeti adatok alapján ez a személy Gérard Auguste Bartholémy (1777–1832 után) lehetett, aki Malmedy-ben született,[24] a Stavelot-Malmedy Hercegség területén (ma: Belgium).[25] A visszaemlékezések szerint nemesi származása, kiváló neveltetése Nagy Virgil egyéniségén és választékos modorán is megmutatkozott.[26]

Nagy Virgil 1898. október 27-én kötött házasságot Budapesten, a VII. kerületi állami anyakönyvvezetői hivatalban az angol anyanyelvű Perfect Erzsébettel[27] (születési neve: Elisabeth)[28]. Egyházi házasságkötésük a budapesti Avilai Nagy Szent Teréz Plébániatemplomban volt, a polgári esküvőjükkel azonos napon.[29] Nagy Virgilnek, mivel házassága évében az Almássy tér 15. szám alatt lakott, a területileg illetékes budapesti Erzsébetvárosi Római Katolikus Plébániától elbocsátólevelet kellett kérnie a Terézvárosba,

[22] Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában. Cäsarnak volt egy ikertestvére is, Julius. (Lásd még: Méltóságos özv. Nagy Inczéné becsói Tóth Paulina gyászjelentése, OSZK, Gy.)
[23] LECHNER 1921, 353. A „Reichstadt hercege" címet II. Napóleon (1811–1832) viselte.
[24] Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában.
[25] Történeti térképek, Royal Library of Belgium: Belgium /Ferraris/, 1777 [B VIII a 125]. Arcanum Térképek gyűjteménye (utolsó megtekintés: 2025.08.20.)
[26] LECHNER 1921, 353.
[27] BFL, XV.20.1.XXXIII.1.a. A663 (Állami anyakönyv, VII. ker., házassági, 1142. bejegyzés. 1898. okt. 27.) A tanúk Nagy Ödön és Nagy Cäsar, az építész testvérei voltak.
[28] Elisabeth Perfect (beceneve: Lizzie) 1853. november 26-án született John Perfect és Eliza (Smith) Perfect második gyermekeként, Westminster városában (akkor Middlesex megye, ma London része). Biztosan tudható, hogy 1881-ben Westminster közelében, Marylebone településrészen élt albérletben Louisa Jane Perfect nevű húgával együtt, a Bolsover street 71. szám alatt. Mindketten varrónőként dolgoztak. (Forrás: „*1881 England, Scotland and Wales Census*" database, Piece/Folio 137/107, p. 21. The National Archives, Kew, Surrey; FHL microfilm 101,774,344. Elérhető: https://www.ancestry.co.uk/ oldalán keresztül, utolsó megtekintés: 2024.05.17.); Elisabeth Perfect adatlapja: https://www.wikitree.com/wiki/Perfect-167 Lánykori néven a *Budapesti Cím- és Lakjegyzék* 1898-as nyilvántartásában szerepel, feltehetően angoltanárként dolgozott. („Perfect Erzsébet, magántanítónő", VII. Dob-u. 82. In: BCL, 1898, 10. évf., 969.)
[29] Házasságlevél (Testimonium de matrimonio), Avilai Nagy Szent Teréz Plébánia, Házasultak Anyakönyve, 1898, XX. kötet, 220. oldal, num 375.

emiatt a jegyespár neve szerepel a Budapest-Erzsébetvárosi Árpád-házi Szent Erzsébet Plébánia irattárában őrzött Házasultak Anyakönyvében is.[30] **(3.1. VI. kép, 3.1. VIII. kép)**

A felekezetkülönbség miatt kapott hivatalos felmentésük (*Dispensatio in impedimento mixtae religionis*) az Esztergomi Prímási Levéltárban található, azonban annak melléklete – amely feltehetően fontos adatokat tartalmazhatott Perfect Elisabeth (1853–1936) családjáról és anglikán vallásáról – sajnálatos módon ismeretlen időpontban selejtezésre került.[31] Egy 1898. szeptember 28-ai megegyezési nyilatkozat szerint az anglikán vallású menyasszony reverzálist adott az építésznek, vagyis a házasságukból születő gyermekek a római katolikus apa vallását fogják követni.[32] Házasságuk gyermektelen maradt, aminek oka lehetett a házaspár életkora. Az esküvője évében Nagy Virgil már betöltötte a 39. életévét, Perfect Elisabeth pedig 45 éves volt.[33] Nagy Virgil és felesége rendszeresen levelezett az építész rokonaival. Értékes, főként 1914 és 1921 közötti évekre vonatkozó levelezés maradt fenn Nagy László (1856–1943) családjával az oldalági leszármazottak tulajdonában. A levelezésből kitűnik, hogy szinte sajátjukként szerették testvéreinek gyermekeit; László fiát, Zoltánt (1892–1966) fővárosi tartózkodása idején mindig vendégül látták.[34]

A családi levelezésből sejthető, hogy Nagy Virgil jelen volt IV. Károly 1916. december 30-án történt magyar királlyá koronázási ünnepségén. Egy 1916. december 20-ai képeslapon így ír: „*mi most koronázást rendezünk, magam mint pálcás úrfi fogok szerepelni*.”[35]

Lechner Jenőtől értesülhetünk arról, hogy Nagy Virgil „*angol származású nejét,* [John] *Perfect londoni szobrászművész* [építőmester (?)][36] *leányát, magyar asszonnyá nevelte, meghitt*

[30] Budapest-Erzsébetvárosi Árpád-házi Szent Erzsébet Plébánia irattára, Házasultak Anyakönyve, 1898, 136. lap, 543. bejegyzés, 1898. okt. 16. Az anyakönyvben szereplő bejegyzésben Perfect Elisabeth édesapja „szobrászként” került megnevezésre. A megjegyzéseknél: „*Dispenzálva a vegy. vall. alól 5302/1898*”

[31] EPL, II. 9. Vaszary Kolos prímás iratai, 9A/46. Cat. 39. (Matrimonia mixta, eorum copulatio, introductio mulieris, progenitae proles; de his tabellaris relatio. Reversales. Dispensatio in impedimento mixtae religionis), dispensatio 5302/1898. A melléklet hiányzik.)

[32] BFL, VII. 203. 821/1898 (821/1898)

[33] Nagy Virgilné szül. Perfect Lizzie (Elisabeth) gyászjelentése, kelt: Bp. 1936. ápr. 17-én. A gyászjelentésben: „*Nagy Virgilné szül. Perfect Lizzie műegyetemi nyilv. rendes tanár özvegye folyó hó 17-én d. e. 10 órakor, életének 83-ik évében*” hunyt el. (OSZK, Gy.)

[34] Mgy., Pászthy és Nagy család levélhagyatéka. Nagy László erdőmérnök fiát, Zoltánt, – aki szintén erdőmérnökként végzett – 1914-ben besorozták. Katonai szolgálatának ideje alatt intenzíven levelezett Nagy Virgillel és feleségével. A forrás sok adatot tartalmaz az első világháború eseményeiről.

[35] Mgy., Pászthy és Nagy család levélhagyatéka (Nagy Virgil levelezőlapja Nagy Zoltánhoz, 1916. dec. 20.)

[36] John Perfect a mai londoni Merton kerülethez tartozó Mitcham településen született 1828-ban. London Westminster városrészében álló, St Martin-in-the-Fields templomban kötött házasságot 1850. május 20-án Edward Smith cipészmester Eliza nevű lányával. A házassági anyakönyvi kivonaton megnevezett foglalkozása alapján nem szobrászművészként, hanem valószínűleg kőművesmesterként (építőmester?) dolgozott (angolul: „Mason”). (Forrás: John Perfect, 1850; from „England & Wales Marriages, 1837–2005” database, citing 1850, quarter 2, vol. 1, p. 165, St. Martin, London, England, General Register Office, Southport, England; John Perfect adatlapja: https://www.wikitree.com/wiki/Perfect-180 utolsó megtekintés: 2024. 05. 17.)

kis rózsadombi tuszkulumában, hogy felüdítse munkában kifáradt idegeit, virágokat ápolt, gyomlált és kertészkedett."[37]

3.2 ***Iskolai, egyetemi tanulmányai (1876–1885)***

Nagy Virgil az elemi iskolát, az algimnáziumot, valamint a főreáliskolát a szülővárosában végezte el,[38] reáliskolai érettségi bizonyítványát 1876-ban szerezte meg. Az építészetet a budapesti Királyi József Műegyetemen (ma: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) tanulta. A Királyi József Műegyetemet 1876 és 1879 között, majd önkéntesi katonai szolgálata után, folytatólagosan 1880 és 1883 között végezte el.[39] Tanulóévei alatt készült építészeti rajzai, hallgatói munkái eddig nem kerültek elő, csak annyi bizonyos, hogy az építészeti szakosztály 1883-as tervpályázatán pályadíjat nyert.[40] Az 1884/1885-ös tanévtől Steindl Imre (1839–1902) műegyetemi tanár mellé tanársegédnek nevezték ki a Középkori Építéstan Tanszékre, ahol önéletrajza szerint az 1888/1889-es tanév végéig tevékenykedett. Kiválóan beszélt németül, angolul és franciául.[41] A tanszékhez tartozó szakkönyvtár köteteinek tanulmányozása során alapos művészettörténeti ismereteket szerzett.[42]

Építész oklevelét 1885. december 20-án nyerte el. Magángyűjteményben őrzött oklevelének felirata: „*Nagy Virgil urat, ki Temesvárott 1859-ben született és műszaki tanulmányait a kir. József-műegyetemen az 1882/83-ik tanévben végezte és ez oklevél megszerzésére a kir. József Műegyetemen a technikai fizikából, a mechanikából, az építészettanból, az építési anyagok technologiájából, az építési műtörténetből és építési tervezésekből a szabályszerűen alakított bizottság előtt a szigorlatot kiállotta s ez által ezen tudományokban szerzett képzettségét előttünk bebizonyította, a ránk ruházott hatalomnál fogva*

[37] LECHNER 1921, 355.
[38] LECHNER 1921, 353.; KISMARTY-LECHNER 1952, 1. (ELTE HTK MK, Lgy., N13.)
[39] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., MKJM 1905.jún. 14-ei rektori tanácsülése, 12. ülés. Az Ókori Építéstan Tanszék betöltésére kiírt pályázat. Nagy Virgil életrajza, 3–4. Nagy Virgil nevét lásd például az 1880/1881-es tanévben beiratkozott, építész szakosztályos hallgatók között. BMEL, VIII.105.d. (Építészmérnöki Kar, Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek 1878-tól), I. köt. 7. sz. Lásd még: BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., Athenaeum, 1884, 7.
[40] LECHNER 1921, 353.; „*Műegyetemi hallgatók számára hirdetett pályakérdések sikeres megoldásáért pályadíjakat nyertek Monaszterly Szilárd és Nagy Virgil építészetből*." BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., Athenaeum, 1884, 20.
[41] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., MKJM 1905.jún. 14-ei rektori tanácsülése, 12. ülés. Nagy Virgil életrajza, 3–4.; BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. Ugyanezt az adatot lásd: KELECSÉNYI, 2022, 111. Eltérő adat szerepel Nagy Virgil harmadik önéletrajzában, ahol 4 év tanársegédi működést említett, de ez véletlen elírás is lehetett. (ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360.)
[42] A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárának gyűjteményéhez Steindl Imre Műépítészet Tanszékének könyvtári állományából származó kötetek is tartoznak, amelyeket Nagy Virgil is használhatott. LEITGÉB 2021, 82–83.

ezennel építésznek nyilatkoztatjuk. Minek hitelére ezen oklevelet kiadtuk s a kir. József-műegyetem nagyobb pecsétjével, valamint saját aláírásunkkal megerősítettük."[43] **(3.2. I. kép)**

Lechner Jenő megemlíti, hogy Nagy Virgil az építészeti tanulmányaival párhuzamosan az 1871-ben alapított Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde (ma: Magyar Képzőművészeti Egyetem) növendéke is volt.[44] Tervrajzainak festői kidolgozása azt sejteti, hogy a precíz, szigorú tervezőépítészi munkái mellett a képzőművészet finomabb eszközeit is magabiztosan alkalmazta. Lechner Jenő leírását a Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltárában található hallgatói nyilvántartások alapján nem lehet egyértelműen igazolni. Nagy Virgil neve megtalálható az 1876/1877-es tanév tavaszi félévének beíratási lajstromában a rendes tanulók névsorában, azonban a személyes adatait nem írták bele a kötetbe. A forrásból csak annyi tudható meg, hogy a felvételi díjat és a tandíjat kifizette. A következő 1877/1878-as beíratási lajstromban már nem szerepel a neve.[45]

3.3 ***Korai munkái, műemléki felmérések (1883–1886)***

Nagy Virgil műegyetemi tanársegédként kapott megbízást a komáromi takarékpénztár építési munkálatainak vezetésére az 1884/1885-ös tanévben.[46] Időközben Neÿ Béla (1843–1920) és Hauszmann Alajos építészeti irodájában is alkalmazásban állt, azonban nincs adat arra vonatkozóan, hogy mennyi időt töltött el az említett építészeti irodákban.[47]

Rómer Flóris (1815–1889) megbízásából Nagy Virgil részt vett a nagyváradi vár 1883 körül végzett ásatásában. Rómer Flóris 1883. november 25-ei „végjelentéséhez" tartozó mellékletek között lehettek azok a rajzok is, amelyeket Nagy Virgil a feltárt töredékekről készített. Balogh Jolán (1900–1988) művészettörténész kutatásai szerint az eredeti jegyzőkönyv feltehetően a váradi állami levéltárba (Arhiva Statului Oradea) kerülhetett a váradi római katolikus püspökség és káptalan levéltárából.[48]

Nagy Virgil 1884-ben tovább dolgozhatott Nagyváradon, ahol ezúttal az egykori Várad várához tartozó, középkori eredetű Szent László-bazilika leleteinek, kőtöredékeinek osztályozását és tudományos felvételét végezte el.[49]

---

[43] Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában. Az oklevelet Kriesch János (1834–1888) rektor és Klimm Mihály (1851–1897), az építészi szakosztály dékánja hitelesítette.
[44] KISMARTY-LECHNER 1952, 1. (ELTE HTK MK, Lgy., N13.)
[45] MKEL, 11/a. 1. köt. Az Orsz. M. Kir. Mintarajztanoda és Rajztanárképezde beíratási lajstroma 1876/1877.
[46] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., Brózsa Ottó Könyvnyomdája, 1885, 30. *A Kir. József-Műegyetem tanárainak, magántanárainak és tanársegédeinek irodalmi és egyéb szakszerű működése az 1884/5. tanévben*.
[47] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., MKJM 1905.jún. 14-ei rektori tanácsülése, 12. ülés. Nagy Virgil életrajza, 3–4.
[48] BALOGH 1982B, 287.
[49] Rómer Flóris felkéréséről: *Váradi kőtöredékek*, 1989, 229–230. Forrásközlések: *A nagyváradi püspöki Múzeum lapidárium*. Rómer Flóris hagyaték. „*az összetartozó részleteknek korszak szerinti elhelyezésére Budapestről Steindl Imre hírneves építész-tanár, tanítványa és műegyetemi segéd tanára Nagy Virgil úr lett meghívva, a ki az*

Mindeközben a fővárosi eseményekbe is bekapcsolódott, és az 1885. évi Országos Kiállításon egy ebédlő színes vázlattervét állította ki.[50] Ugyanebben az évben Alpár Ignáccal (1855–1928) megosztott első díjat nyert a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagjainak állandó jelvényére kiírt jeligés pályázaton. Az egyesület elnöke, Neÿ Béla, a két terv „eszméinek" egyesítését javasolta a végleges terv kidolgozásához.[51]

Ipolyi Arnold (1823–1886) nagyváradi püspök meghívására 1886-ban Nagy Virgil „*museum lapidariumot*" alakított ki a püspöki rezidencián.[52] Ipolyi Arnoldot 1886. február 18-án nevezték ki a nagyváradi püspökség élére. Az egyházmegye kormányzását hivatalosan július 12-én vette át, de azt csak ugyanazon év december 2-án bekövetkezett haláláig vezethette. Rövid idő adatott számára a nagyváradi püspökség felvirágoztatására.[53]

Az Esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteményében található egy ismeretlen címzetthez írt, 1886. június 23-ai levél Nagy Virgiltől. Ezt a forrást nem az Ipolyi Arnoldhoz szóló levelek közé sorolták[54], azonban a fentebb említett adatok alapján mégis valószínűsíthető, hogy ez a levél Ipolyi Arnoldnak szólt. A „*Nagyságos Uramhoz*" címzett levélben Nagy Virgil – mint műegyetemi tanársegéd – ekképpen írt: „*Becses soraira, melyekkel engem megtisztelt, sietek Nagyságodnak válaszolni, és nagy örömömre szolgál, miszerint tudatosíthatom, hogy szolgálatjára állok, minthogy a műegyetemen ez évre befejeztem teendőimet, mellékfoglalkozásomat pedig e munka kedvéért szívesen félbeszakítom. Ha Nagyságtoknak is úgy tetszik, július 2. napján jöhetnék és a munka terjedelme szerint 4-5 hétig állhatnék rendelkezésükre, mely idő alatt remélem befejezhetni teendőimet. Minthogy Nagyságod a díjazás meghatározására engem különösen felszólít, vagyok bátor kijelenteni, miszerint az útiköltségen és ellátáson kívül csak annyit kérek, amennyit félbeszakítandó mellékfoglalkozásom által szereznék, mi átlag napi 4 f[orint] napidíjat tenne ki*."[55]

A forrás nem nevezte meg a helyszínt és az elvégzendő feladatot, azonban az évszám és Nagy Virgil önéletrajza alapján feltételezhető, hogy a „*museum lapidarium*" kialakítása céljából történő utazásról lehetett benne szó.

---

abbeli tisztet rövid idő alatt és lelkiismeretesen be is végezte." (idézet a 230. o.). Az eredeti forrás: MÉM MDK TI, ltsz. K 461. Rómer Flóris-hagyaték. RÓMER Flóris: *A nagyváradi püspöki múzeum lapidáriuma*.

[50] *KT,* 1885, 53.; *BfU*, 1885, XIV. évf., 19. sz., 153.

[51] *MMÉE HÉ,* 1885. márc. 6., IV. évf., 10. sz., 64. („*Ney Béla az egyesületi tagok állandó jelvénye pályaterveinek megbírálása végett kiküldött bizottság nevében jelenti, hogy a bizottság a >Viribus Unitis< és a >Hip, hip, hurrah< jeligés müveket választotta ki, oly módon, hogy e kettőnek szerzői eszméiket összhangzásba hozni kéressenek föl. A jeligés levelek fölbontatván, kitűnt, hogy az első szerzője A1pár Ignác, a másodiké pedig Nagy Virgil.*")

[52] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez.)

[53] FÁBIÁN 1989, 11.

[54] PROKOPP 1979, 585–652. (Nagy Virgil neve a 626. oldalon.)

[55] EPL, V.4.1. Ipolyi-gyűjtemény, 12. d., No. 45. Nagy Virgil levele „*Nagyságos Uramhoz*", 1886. jún. 23.

Nagy Virgil 1886-ban az egykori Szilágy vármegye (ma Románia) középkori műemlékeinek tudományos felmérését is elvégezte. Ekkor készített rajzait Bunyitay Vince (1837–1915) nagyváradi kanonok 1886. november 6-ai előadásában mutatta be a Magyar Tudományos Akadémián, Nagy Virgil pedig a Magyar- Mérnök és Építész Egylet részére tartott tudományos előadást a felmérések eredményéről.[56]

Nagy Virgil felmérési rajzainak vázlatai fennmaradtak Möller István építész hagyatékában, amelyet a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ őriz.[57] Ezek között találjuk például Ákos[58], Hadad[59], Kraszna[60], Krasznahorvát[61], Kusaly[62] (**3.3. IV. kép)**, Magyarkecel[63], Menyő[64], Szilágyardó[65] Szilágycseh[66] Szilágysomlyó[67], Tasnád[68], Somlyóújlak[69] és Zilah[70] középkori templomának felmérését. Nagy Virgil részletesen kidolgozott, Szilágy vármegye monográfiájához készült eredeti felmérési rajzaiból 18 tollrajz található meg a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában. A Nagy Virgil aláírásával ellátott 18 felmérési rajz egyike az 1606-ban készült szilágysomlyói, lengyel területről származó monstranciát ábrázolja.[71] **(3.3. I. kép)** A gyűjteményben Ákos román kori, 12–13. századi eredetű református templomáról négy felmérési rajzot (alaprajz, nyugati homlokzat, déli homlokzat, keresztmetszet kelet felől)[72] (**3.3. II. kép–3.3. III. kép).** Somlyóújlak református templomáról öt tollrajzot (alaprajz és metszetrajz kelet felé, hosszmetszet észak felé, hosszmetszet déli oldalról, két külön lapon a déli homlokzat) találunk.[73] **(3.3. V. kép)** Hadad

[56] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez.) Lásd még: BUNYITAY 1887, 5. Az előadás nyomtatásban megjelent változata. Benne egy rajz található Nagy Virgiltől, a menyői keresztelőkút rajza, 32.o.; lásd még: *AÉI*, 1886. dec. 5., 10. évf., 49. sz., 541.
[57] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. Möller István-hagyaték.
[58] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 35. tétel, Ákos (mai román neve: Acâș) református temploma
[59] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 34–36. tétel, Hadad (mai román neve: Hodod) református temploma
[60] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 42–43. tétel, Kraszna (mai román neve: Crasna) református temploma
[61] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 44. tétel, Krasznahorvát (mai román neve: Horoatu Crasnei) református temploma
[62] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 45. tétel, 51. tétel, Kusaly (mai román neve: Coșeiu) református temploma
[63] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 39. tétel, 50. tétel, Magyarkecel (mai román neve: Meseșenii de Jos) református temploma és szentségháza
[64] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 40. tétel, Menyő (mai román neve: Mineu) keresztelőkút
[65] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 52–53. tétel, Szilágyardó (másnéven: Ardó, mai román neve: Arduzel) református temploma
[66] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 54–57. tétel, Szilágycseh (mai román neve: Cehu Silvaniei) református temploma
[67] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 58–60. tétel, Szilágysomlyó (román neve: Șimleu Silvaniei) római katolikus templom
[68] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 61–62. tétel, Tasnád (mai román neve: Tășnad) református temploma
[69] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 63–64. tétel, Somlyóújlak (román neve: Uileacu Șimleului) református temploma
[70] MÉM MDK TI, ltsz. K1657. 69. tétel, Zilah (mai román neve: Zalău) református temploma
[71] MÉM MDK Tervtár, ltsz.: K10.
[72] MÉM MDK Tervtár, ltsz.: K902 (nyugati homlokzat); ltsz.: K903 (alaprajz); ltsz.: K904 (déli homlokzat); ltsz.: K905 (keresztmetszet kelet felé)
[73] MÉM MDK Tervtár, ltsz.: K3883 (déli homlokzat); ltsz.: K3889 (alaprajz, keresztmetszet kelet felé); ltsz.: K3891 (hosszmetszet dél felé); ltsz.: K3892 (hosszmetszet észak felé); ltsz.: K3894 (déli homlokzat).

református templomáról egy alaprajz és a déli homlokzat maradt fenn.[74] **(3.3. VI. kép)** Magyarkecel református templomáról egy rajz a déli homlokzatot, egy pedig a pasztofóriumot és a déli kaput ábrázolja.[75] **(3.3. VII. kép)** Krasznahorváti református templomáról egy felmérési rajz maradt meg, amelyen az alaprajz és a déli homlokzat is látható.[76] **(3.3. VIII. kép) Részletesebb adatok a melléklet 1. számú táblázatában.**

3.4 ***Külföldi tanulmányutak (1885, 1891)***

Nagy Virgil több hétig tartó tanulmányutat tett 1885-ben Dél-Németországba, azonban úti célját és az útja során felkeresett városok nevét nem ismerjük.[77] Feltehetően 1888-ban is külföldi tanulmányúton vehetett részt, de ennek az útnak sem tudjuk az egyes állomásait.[78]

Nagy Virgil a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről 1891-ben utazási ösztöndíjat nyert királyi műszaki tanácsosként, melynek keretében hat hónapig tanulmányozta Olaszország **(Firenze: 3.4. I. kép)**, Franciaország **(Soissons: 3.4. XI. kép)**, Spanyolország, Németország, Belgium[79] és Nagy-Britannia építészeti és képzőművészeti alkotásait. Az 1905. évi önéletrajzában megemlítette, hogy a féléves tanulmányútra a Királyi József Műegyetem előterjesztése nyomán kapott lehetőséget.[80]

Útjának spanyolországi részéről előadást is tartott a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, majd 1892-ben tapasztalatait két részletben adta közre az egylet értesítőjében *Néhány spanyolországi műemlék* címmel. A két tanulmányt a helyszínen készített saját vázlatrajzaival egészítette ki. Néhány tollal – vagy esetenként ceruzával – készített művészi rajzon Nagy Virgil aláírása is látható, mellette 1891. júliusi dátummal. Gerona (ismertebb, katalán nevén: Girona) városában főként a gótikus szentélykörüljáróval és kápolnakoszorúval épített, a középkor legnagyobb fesztávú boltozatával fedett és nyugati homlokzatán barokk architektúrával kiegészített katedrálist; a Szent Félix-templomot (Basílica de San Félix); valamint a San Pedro de Galligans-templomot (Sant Pere de Galligants) tanulmányozta. Geronából Barcelonába utazott tovább, ahol az 1298-ban alapított, háromhajós, kereszthajóval,

[74] MÉM MDK Tervtár, ltsz.: K489 (déli homlokzat); ltsz.: K490. (alaprajz)
[75] MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: K4302 (déli homlokzat); ltsz.: K4303 (pasztofórium és a déli kapu).
[76] MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: K6565. (alaprajz és a déli homlokzat)
[77] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92.
[78] Kérelme: BMEL, VIII. 3/a. 1. d. 1886. márc. 6-ai egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 73. pont. „*A mérnöki szakosztály előterjeszti Nagy Virgil folyamodványát, aki külföldi tanulmányi útra kér állami segélyt. A tanács elhatározta, hogy a jövő tanévben még Zielinski Szilárdot fogja egyik kiküldöttül ajánlani, aki jelenleg is külföldön van. Másodikul mindenek fölött szükséges, hogy az elektrotechnika tanulmányozására küldessen ki arra alkalmas ember. Nagy Virgil folyamodását tehát a tanács Zielinski visszaérkeztével fogja ajánlani*.” Az ösztöndíj átvételét igazoló VKM leirat: „*14 901 számmal utalványoztatott utólagosan Nagy Virgil számára a neki még 1888-ban kilátásba helyezett 900 frtos utazási ösztöndíj második része*.” 1893. évi június 10-ei egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 4. pont.
[79] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92.
[80] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., MKJM 1905. jún., 14-ei rektori tanácsülése, 12. ülés, 60. Nagy Virgil életrajza.

félköríves szentélykörüljáróval és kápolnakoszorúval épített gótikus székesegyházat (Catedral de la Santa Creu i Santa Eulàlia) kereste fel elsőként, amelyet Barcelona védőszentjének, Szent Euláliának tiszteletére emeltek. A katedrálisról szóló leírásában megjegyezte, hogy a „*Modern homlokzatot a legújabb időben építtették ki, mégpedig Bartolomé Gual mesternek a levéltárban föltalált eredeti terve szerint, a XV. század virágzó góth modorában*.”[81] A katedrális nyugati homlokzatát – amelyre Nagy Virgil utalt a tanulmányában – Bartolomeu Gaul eredeti tervei alapján Josep Oriol Mestres (1815–1895) és August Font Carreras (1846–1924) építészek valósították meg a 19. század végén.[82]

Barcelonában tanulmányozta többek között a 14. században épült katalán gótikus Santa Maria del Mar-templomot, a Santa Maria del Pino-templomot és az Iglesia de Belén-t. Tanulmányútjának egyik kalandos epizódját is megírta: „*A Barcelonához közel eső Léridában* [ismertebb, katalán nevén: Lleida] *éppen úgy jártam, mint az, aki Rómában volt, de pápát nem látott. A dolog így esett meg. A híres régi katedrális az erődítményben van, sőt katonai célokra használják fel, engem oda a tábornok, felsőbb parancsra, mint (pláne vázlatkönyvvel fölfegyverkezett) idegen honpolgárt, be nem bocsáthatott, ezt pedig nagyon sajnáltam, mert ennek a templomnak* (…) *állítólag tipikus spanyol-román, mór és muzarabik részletei vannak.*”[83] **(Barcelona: 3.4. II. kép–3.4. V. kép)** Barcelonából Zaragoza városába utazott tovább, ahol a San Salvador-székesegyház építészeti részleteit tanulmányozta.[84] Megtekintette a Nuestra Señora del Pilar-székesegyházat is. **(Zaragoza: 3.4. VI. kép, 3. 4. XII. kép.)**

Zaragoza után Burgos városának épített örökségét fedezte fel. Véleménye szerint a „*burgosi katedrális Európa legszebb egyházai közé tartozik.*” Úgy vélte, hogy a burgosi gótikus Santa María-székesegyház „*építészeti szerves kifejlődés szempontjából*” túlszárnyalta a milanói dómot.[85] A világi épületek közül kiemelte Burgos egyik városi kapujának, a „*Puerta de San Maria Virgennek* [Arco de Santa María] festői megjelenését, ugyanakkor meglátása szerint „durván alakított” reneszánsz architektúrája van, amelyet előnyösen oldanak a kapu eredeti őrtornyocskái és lőréspárkányai.[86] **(Burgos: 3.4. VII. kép–3.4. X. kép)**

---

[81] NAGY 1892c, 4–6.
[82] CZELLÁR 1983, 84–95.
[83] NAGY 1892c, 3–9. Lérida (katalánul: Lleida) vára és régi székesegyháza (Catedral vieja) a Segre folyó partján áll. A templom alapkövét 1203-ban tették le. A székesegyházat 1278-ban szentelte fel Guillermo de Montcada püspök. A kerengő a 14. században készült el, nyolcszögletes harangtornyát pedig a 15. században építették. A spanyol örökösödési háború (1701–1714) után a vár és a székesegyház is katonai célokat szolgált mintegy 250 évig. A templomot kaszárnyává alakították át. (Forrás: CZELLÁR 1983, 83–84.)
[84] Zaragozában álló San Salvador-székesegyház (La Seo) rövid építéstörténetét lásd: CZELLÁR 1983, 88–89.
[85] NAGY 1892d, 37–41. A burgosi Santa María-székesegyházról lásd: CZELLÁR 1983, 89–92.
[86] NAGY 1892d, 37–43. (A tanulmány végén szereplő lábjegyzetből kiderül, hogy Nagy Virgil nem minden vázlatrajzot közölt az útleírásához azok közül, amelyeket a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Középítési szakosztályának 1891. november 23-ai ülésén megtartott előadásához használt fel.)

Nagy Virgil féléves tanulmányútjának megtervezéséhez segítséget nyújthatott a műegyetemi szakkönyvtár is. Steindl Imre tanársegédeként biztosan ismerhette Wilhelm Lübke (1826–1893) *Geschichte der Baukunst* című egyetemes építészettörténeti szakmunkáját, amiben részletes leírás található például Burgos katedrálisáról is.[87]

3.5 ***Építészi és oktatói pálya – rövid összefoglaló az életmű ismertetése elé***

Nagy Virgil életművében – 1885-től, az építészeti oklevelének megszerzésétől kezdve – két meghatározó korszakot lehet elkülöníteni.

Az első meghatározó periódus – néhány évig tanársegédi feladataival átfedésben – az államépítészeti hivatalnál eltöltött királyi mérnöki (1886–1893) majd főmérnöki (1893–1905) tevékenysége (**4. fejezet és alfejezetei**). Kezdetben a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium III. osztályú királyi mérnökeként dolgozott, majd Baross Gábor (1848–1892) kereskedelemügyi miniszter 1890-től I. osztályú királyi mérnökké léptette elő.[88] A Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium alá tartozó Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Magyar Királyi Államépítészeti Hivatalnál állt alkalmazásban, majd 1893-ban Lukács Béla (1847–1901) kereskedelemügyi miniszter Nagy Virgilt az I., vagyis az Út- és Középítészeti Szakosztály Duna-híd építésére létrehozott alosztályába helyezte át, és királyi főmérnökké léptette elő.[89] Főmérnöki megbízásai közül kiemelendő a Fővám téri (1896-tól Ferenc József) híd (1894–1896) és az Eskü téri (1898-tól Erzsébet) híd (1898–1903) építészeti részleteinek megtervezése. **(4.1 és 4.2. alfejezetek**).

A Királyi József Műegyetem Mérnöki és Építészeti Szakosztályával való szakmai kapcsolatát tanársegédi feladatai után, és királyi mérnöki munkaköre mellett is fenntartotta. Műegyetemi magántanárrá való képesítése céljából 1892. január 31-én írt kérvényt.[90] Kérelmét egyhangúlag elfogadták és hivatalos kinevezését 1893 tavaszán nyerte el.[91] Művészettörténeti tárgyú előadásokat az 1905/1906-os tanévig tartott a Műegyetemen.[92] (**5. 1. fejezet**)

Az életmű második meghatározó periódusa az Ókori Építéstan(i) Tanszék élére történt kinevezésével indult és haláláig tartott (1905–1921). Nagy Virgilt 1905. augusztus 12-én

[87] LÜBKE 1886, 231–234.
[88] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92.
[89] MNL OL, K227, 545. d., ikt. sz.: 69847/1893 és ikt. sz.: 75256/1893.; *VKK*, 1893. nov. 15., 24. évf., 137. sz., 1. (*Hivatalos rész*)
[90] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez.)
[91] *HK*, 1893. ápr., 1., 1. évf., 7. sz., 9.
[91] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 752/1892–93.
[92] KELECSÉNYI 2022, 121.

nevezték ki a Magyar Királyi József Műegyetem nyilvános rendes tanárává az Ókori Építéstan(i) Tanszékre.[93] (**5. fejezet és alfejezetei**)

Nagy Virgil az 1911/1912-es, valamint az 1912/1913-as tanévben a Műegyetem Építészi és Mérnöki Szakosztályának dékánja volt. Lechner Jenőtől tudjuk, hogy „*rendkívül értékes munkásságot fejtett ki a műegyetemi tanácsban is.*" A Műegyetemi Segélyegylet tanárelnöki feladatait ugyancsak ő látta el 1914-től.[94] Munkásságáról fontos információkat találunk a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jogelődjének, a Magyar Királyi József Műegyetemnek 20. századra vonatkozó évkönyveiben. Ebben a forrásban minden tanévben felsorolták az oktatók kiemelkedő teljesítményeit, a segítségükkel nyomon követhető Nagy Virgil szakmai életútja is.

Avégett, hogy a háború miatt tanulmányaiban akadályoztatott ifjúságot segítse, sajtó alá rendeztette előadásainak vezérfonalát. Ennek nyomán jelent meg *Az ókori építés története* című kötet[95] Lechner Jenő, valamint *A görög és római építés alaktana* című könyv Wälder Gyula szerkesztésében.[96] **(Lásd: 5.5. alfejezet**) Kismarty-Lechner Jenő nekrológjában olvashatjuk, hogy Nagy Virgil halála előtt egy terjedelmes kéziratot bízott rá, amelyet a mérnökhallgatóság számára állított össze *Építőművészeti Enciklopédia* címen, és amelynek kiadásával megbízta.[97]

Megvalósult építészeti alkotásait tematikusan csoportosítva veszem sorra. Elsőként az államépítészeti hivatali pálya mérnöki munkáit és kisebb megbízásait elemzem, mert ebben a munkakörben tudta jelentős társadalmi kapcsolatait megalapozni, és műegyetemi kinevezésénél is döntő érv volt szakmai munkájának elismerése mellett az, hogy ismeri az államépítészeti hivatalok szervezeti felépítését, gyakorlati munkafolyamatait. (**4. fejezet**)

Nagy Virgil királyi főmérnöki minőségében, a Kereskedelemügyi Minisztérium megbízásából elkészítette a nagyváradi posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal épületének bővítési tervrajzait az 1907 és 1909 közötti időszakban (**4.3. alfejezet**). A hadügyminiszter meghívására részt vett a hadügyminisztérium számára építendő új palota tervpályázatának elbírálásában is.[98] A Kereskedelemügyi Minisztérium megbízásai mellett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kapott két legjelentősebb feladatát (**4.4. alfejezet**: Epreskerti mesteriskolák építkezései, **4.5. alfejezet**: Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet) is ebben a fejezetben ismertetem.

---

[93] *HK*,1905. aug. 25., 13. évf., 17. sz., 304.; BMEL, 100 oktatói minősítési lapok, Nagy Virgil. (Megjegyzés: A tanszék megnevezése esetenként Ókori Építéstan Tanszék, egyes forrásokban pedig Ókori Építéstani Tanszék.)
[94] LECHNER 1921, 354.
[95] LECHNER 1918.
[96] WAELDER 1920.
[97] LECHNER 1921, 354.
[98] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1907, 26–27. (Tanárok „szakszerű működése" az 1907/1908-as tanévben.)

Az oktatói tevékenységet széleskörűen részletező fejezet (**5. fejezet**) után Nagy Virgil szakmai és társadalmi tevékenységének néhány fontos állomását is kiemelem, mint például a Műemlékek Országos Bizottságában való tevékenységét **(6.4. alfejezet)** és művészettörténeti szakírói munkásságát. Főként a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyé*ben publikálta a tanulmányait. (**6.5. alfejezet**) A egylet képviseletében vett részt a Londonban megrendezett VII. nemzetközi építészeti kongresszuson 1906-ban, a magyar osztály elnökeként. Sikeres szerepvállalása után az építészkongresszusok állandó választmányának tagja lett.[99] A Bécsben, 1908-ban megrendezett VIII. nemzetközi építészkongresszuson is képviselte hazánkat.[100]

Építészeti alkotásai közül kiemelkedőek egyházi megbízásai, Nagy Virgil maga is az egyházművészeti tárgyú tervezési feladatait tartotta elsődleges jelentőségűnek. (**7. fejezet és alfejezetei**). Mérnöki tevékenysége mellett továbbra is részt vett különféle tervpályázatokon, első díjat nyert például 1888. szeptember 21-én, a zentai felsőhegyi templom és plébánialak tervpályázatán a „*Vörös kör*" jeligével ellátott tervével. A tervpályázatra hat pályamű érkezett be. Nagy Virgil nyertes terve mellett Brüggemann György (1865–1903) budapesti műépítész „*Ad Dei Gloriam*" jeligével ellátott terve nyerte el a második, míg Nikolics Vladimir szerb királyi építészmérnök „*Ecclesia*" jeligés templomterve pedig a harmadiknak járó elismerést.[101] (**7.3.1 alfejezet**)

Nagy Virgil a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890. évi nagypályázatán ezüstérmet nyert egy római katolikus templom tervével, amelyen egy háromhajós, kereszthajóval és a főhomlokzat középtengelyébe szerkesztett toronnyal tervezett neogótikus bazilikát látunk.[102] (**7.3.2. alfejezet)** E rajz ideáltervként is értékelhető, hiszen a tervezési feladat során Nagy Virgilnek nem kellett egy meghatározott pénzösszegen belül maradnia, illetve a megbízó személyes elgondolásaihoz, programadó szerepköréhez sem kellett alkalmazkodnia.

Alpár Ignác (1855–1928) személyes ajánlására kérték fel a mezőtúri Újvárosi református templom megtervezésére (1894–1896). E templom építéstörténetének részletes bemutatását az indokolja, hogy Nagy Virgil ekkor tapasztalhatta meg először – amennyiben zentai tervrajzai valóban tervlapon maradtak – a gyakorlatban is a templomépítés feladatával járó nehézségeket, amelyekkel előtte feltehetően csak a műegyetemi tanulmányai során, elméletben találkozhatott. Annyi azonban bizonyos, hogy a mezőtúri templom az egyetlen református templom, amelyet tervezett. (**7.3.3. alfejezet**)

[99] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1906, 37. (1905/1906-os tanév); RITOÓK 2004, 536.
[100] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1907, 26–27. (Tanárok „szakszerű működése" az 1907/1908-as tanévben.)
[101] *VL*, 1888. szept. 25., 9. évf., 39. sz., 2.
[102] NAGY 1890, 565–567. (Nagy Virgil pályaművét lásd a XXVII–XXXII. képtáblákon.)

Kommer József építésszel közös munkája a nagyszebeni görögkeleti székesegyház (1900–1906, **7.3.4. alfejezet**). A monumentális templom tervezési pályázatán a „*Constantin és Helena. Hagia Sophia*” jeligés tervükkel nyerték el az első díjat. A tervezőpáros nem csak egy tervvel indult a pályázaton, a bírálóbizottság „*Omega*” jeligével ellátott munkájukat is megvételre ajánlotta.[103] Kommer József önéletrajza szerint a díjnyertes pályamű nagyobbrészt az ő munkája volt, így Nagy Virgil életművének ismertetésében erre a munkára kisebb hangsúly esik.[104]

Két tervváltozatban is elkészítette egy mezőkövesdi római katolikus templom tervét (1904–1905), de sajnos egyik változatot sem ismerjük. A korabeli leírások szerint ezek Nagy Virgil kiemelkedően szép templomtervei lehettek.[105] (**7.3.6. alfejezet**)

Nagy Virgil az 1904/1905-ös tanévben a nagyváradi püspöki palota és székesegyház helyreállításán is dolgozott. Bírálóbizottsági tagként véleményezte a budapesti Szent Imre kollégium internátusi épületére és a pozsonyi vigadó épületére kiírt pályázatokra beérkezett műveket. „*A mezőgazdasági múzeum épületeinek végrehajtó bizottságában működött*.”[106] A nagyváradi püspöki palota kápolnájának restaurálásán több alkalommal is dolgozott (1905, 1909, 1915–1917 k. **7.3.11. alfejezet**), e tevékenységének pontosítása további kutatás tárgya.

Megvalósult templomai és megújítási, restaurálási munkáinak jelentős része a történeti Egri Főegyházmegye területén belül helyezkednek el: a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház[107] (másnéven Samassa-templom, 1902–1904, Kommer Józseffel közösen, **7.3.5. alfejezet**); az egri Szent Mihály és Szent János-főszékesegyház szentélyének és belső terének részleges megújítása[108] (1904, 1909–1910 k., **7.3.7. és 7.3.8. alfejezetek**); a jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom (1905–1906, a belső tér díszítése Lechner Jenő közreműködésével, **7.3.9. alfejezet**); az Angolkisasszonyok egri intézetében található kápolna carrarai márvány főoltára és szószéke (1903, 1912, **7.3.10. alfejezet**); a törökszentmiklósi Szentháromság-templom belső terének művészi kifestése és ornamentális díszítőfestésének megtervezése (1912, **7.3.12. alfejezet**); a gyöngyösi Szent Bertalan-templom megújításának (1914) és tűzvész utáni helyreállításának terve (1917–1921, **7.3.13. alfejezet**).

A világi funkciót betöltő épületei közül kiemelt jelentőségű a neoreneszánsz losonci városháza (Kolbenheyer Viktorral közösen, 1893–1894, **8.1.1. alfejezet**), valamint báró Orczy

[103] *A nagyszebeni román székesegyház*. *BH*, 1900. márc. 15., 20. évf., 73. sz., 8.
[104] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/1182. Kommer József önéletrajza.
[105] FÁBIÁN G 1936, 57.
[106] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1906, 37. (Tanárok „szakszerű működése” az 1905/1906-os tanévben.)
[107] A Samassa-templom 1993. május 31-étől a Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye társszékesegyháza.
[108] Az évkönyvben lásd például: BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1905, 55. (Tanárok „szakszerű működése” az 1904/1905-ös tanévben.)

II. Andor újszászi, Abonyi úti, főként neoreneszánsz stílusjegyeket mutató kastélya (1897–1902, **8.2.3. alfejezet**), melyről a kutatás során eddig még nem ismert tervek is előkerültek. Nagy Virgil saját építészeti irodájából származó korai művei kisebb villaépületek, lakóházak. Ezeket egyik önéletrajzában sem részletezte, csupán annyit említett meg, hogy több magánházat és nyaralót tervezett „különböző stílusokban."[109] A kisebb lakóházak közül a következő négyet sikerült eddig azonosítani: Müller Ignác Lajos budapesti nyaralója (1891, **8.2.1. alfejezet**); Kis. J. Jenő mérnök budapesti nyaralója (1895–1896, **8.2.2. alfejezet**); Nagy Virgil saját, budapesti, Mész utca 11. szám alatti lakóháza (1902–1903, **8.2.4. alfejezet**) és Cserháti Jenő budapesti lakóháza (1909). Nagy Virgil egy reprezentatív tisztviselői bérházat is tervezett a Bárczy István (1866–1943) főpolgármester nevéhez fűződő fővárosi lakásépítési program keretében. Az ötemeletesre tervezett bérház a II. kerületben, a Margit körút és a mai Bakfark Bálint (akkor Menház) utca sarkán áll[110](1912–1913, **8.2.5. alfejezet**).

3.6 ***Nagy Virgil halála és emlékezete***

Hauszmann Alajos feljegyezte a naplójába, hogy Nagy Virgil 1921 nyarán gyengélkedni kezdett[111] és november elején „agyszélhűdés" érte. Néhány nap múlva, november 8-án, 62 éves korában elhunyt a nagytudású műegyetemi professzor és építész.[112] Gyengélkedésének kezdetén az orvosi tilalom ellenére is Gyöngyösre utazott, hogy a Szent Bertalan-templom helyreállítási munkálatait személyesen felügyelje. Az utazás fáradalmai végképp kimerítették, – Fábián Gáspár szavait idézve – a „*kötelességteljesítés áldozata lett*."[113]

Lechner Jenő a Nagy Virgilt méltató nekrológjában arról írt, hogy testi és lelki egészségét leginkább az őrölte fel, hogy tehetetlenül kellett elszenvednie, miszerint hallgatóinak sorra be kellett vonulniuk az első világháború különböző hadszíntereire. „*Mint atyához a gyermekek, úgy ragaszkodtak hozzá a harctéren is tanítványai, elárasztották tábori lapokkal, s ha megtért közülök egy-egy, a legbensőbb melegséggel, mint gyermekeit ölelte keblére őket*."[114]

Nagy Virgil 1920. január 31-én kelt végrendeletében értékeinek nagy részét – köztük a saját tervei szerint épült családi házát is – szeretett feleségére hagyta és további örököseiként

[109] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza.
[110] NAGY 1915b, 65–67.
[111] Pászthy és Nagy család levélhagyatékában fennmaradt egy 1921. október 18-án írt levél, amely Nagy Virgil egyre rosszabb egészségi állapotáról is tudósított. Eszerint még legyengülten is elutazott Gyöngyösre – feltehetően a Szent Bertalan-templom munkálatai miatt –, ahol a hosszú kocsiút tovább rontott az állapotán.
[112] *Hauszmann Alajos naplója* 1997, 159. Nagy Virgil az I., Hieronymi út. 1. szám alatt hunyt el, ez a cím a Szent János Kórházat jelöli. (BFL, XV.20.1. XXXIII.1.a. A409. I. ker., halotti anyakönyv, 1982. bejegyzés.)
[113] FÁBIÁN G 1921, 143.
[114] LECHNER 1921, 353–355. (idézet: 354.)

Ödön bátyjának fiát, Emilt, valamint László fivérének gyermekeit: Oliviát, Gézát, Zoltánt és Gizellát nevezte meg.[115]

Az építészt 1921. november 11-én temették el a Farkasréti temetőben.[116] A Műegyetem az 1920/1921-es tanévben befolyt tandíjkeretből Nagy Virgil temetésének költségeire 25.000 korona támogatást adott az özvegynek.[117] Ravatalánál a Műegyetem Tanácsa nevében ifj. Szily Kálmán (1875–1958) dékán, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nevében Kertész K. Róbert (1876–1951) alelnök[118], a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége nevében Edvi Illés Aladár (1858–1927)[119], a Műegyetem ifjúságának képviseletében pedig Vér Tibor (1899–1957) búcsúztatták.[120] A Műegyetem részéről jelen volt Zelovich Kornél (1869–1935) rektor a Műegyetem Tanácsának tagjai, valamint a teljes tanári kar. Egykori építésztanárai közül Hauszmann Alajos, az Ókori Építéstan Tanszék részéről dr. Lechner Jenő, Wälder Gyula és Lechner Loránd (1883–1963) vett részt a búcsúztatásán. Egykori tanítványai közül többek között jelen volt Fábián Gáspár és az egyetlen női építészhallgatója, Hajas Mária (1897–?) is.[121]

Temetésén ifj. Szily Kálmán Nagy Virgil hivatástudatának egyik legkifejezőbb mondatát idézte, amit az építész 1905-ben ekképpen mondott barátainak az Ókori Építéstan Tanszék tanári állásának elnyerése után: „*ezentúl ne várjatok már tőlem nagy alkotásokat, mert az én hivatásom ezentúl nem épületeket alkotni, hanem magyar építészeket nevelni és ez a hivatás egész embert kíván.*”[122]

Nagy Virgil műegyetemi munkásságáról a legnagyobb elismerés hangján szólt: „*tanári hivatásodat tökéletesen be is töltötted; tanszéked kettős feladatát, egyrészt az építőművészet történelmi alapjaival, a görög és római építészettel való megismertetést, másrészt az új alkotásokra való ösztönzést, a tervezés vezetését mesterien oldottad meg*. (…) *A műegyetem minden ügyét a magad ügyévé tetted, páratlan lelkiismeretességgel és önfeláldozással*

[115] BFL VII.6.e. 1921 V.(I)109. Nagy Virgil végrendelete.
[116] Nagy Virgil síremlékének pontos helye: Budapest, XII. Németvölgyi út 99. Farkasréti temető: Parcella: 46/6; Szakasz: N/A; Sor: 1. Sír: 6/7. A síremlék 2002 óta védett. Sírfelirata: „*A budapesti Ferencz József és Erzsébet királyné Duna hidak építészeti részének tervezője*.” TÓTH–ZSIGMOND 2003, 540.
[117] BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1922. márc. 24-ei egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve, 30. pont.
[118] Kertész K. Róbert beszéde: *Nagy Virgil ravatalánál*. In: *ÉI-ÉM*, 1921. dec. 1., XLV. évf., 43–44. sz., 152–153.
[119] Edvi Illés Aladár beszéde: *Nagy Virgil ravatalánál*. In: *ÉI-ÉM*, 1921. dec. 1., XLV. évf., 43–44. sz., 152–153
[120] *MMÉE Közlönye*, 1921, 55. évf., 47. sz., 351.
[121] FÁBIÁN G 1921, 144. A temetésén a felsorolt személyeken kívül részt vett: Tóth Lajos államtitkár a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Bierbauer István min. tanácsos a Kereskedelemügyi Minisztérium, Székely István a Tudományegyetem, Tőry Emil és Foerk Ernő a Műemlékek Országos Bizottsága, Schoditsch Lajos igazgató a Felső Építő Ipariskola, dr. Hültl Dezső elnök a Képzőművészek Egyesülete, Schilling Zoltán (1876–1942) alelnök és Schulek János szakosztályi elnök az O.K.Á.B. (Országos Központi Árvizsgáló Bizottság) képviseletében. Jelen volt egykori asszisztense, Sváb Gyula miniszteri osztálytanácsos, Jakabbffy Zoltán miniszteri osztálytanácsos, Huszka József és Kommer József mint egykori munkatársai, Korb Flóris, Gerster Kálmán, Heidrich László, Orth Ambrus, Medgyaszay István, Rerrich Béla.
[122] SZILY 1921–1922, 67–69. (Idézet: 68.)

szolgáltad a műegyetemet, két éven át vezetted a mérnök- és építészeti-osztályt, mint dékán; ismételten feléd fordult tanártársaid bizalma; mely a rektori székbe akart emelni; Te azonban mindig elhárítottad ezt a bizalmat."[123]

A Műegyetem 1922/1923-as tanévi évkönyvében az alábbi sorokkal búcsúztak Nagy Virgiltől: „*Műegyetemünk kiváló előadót, a kötelességteljesítés és lelkiismeretesség példányképét, a tanári kar egyik igen rokonszenves tagját, az ifjúság önzetlen barátját vesztette el benne. Nemes gondolkodása, harmonikus művészi egyénisége csak barátokat szerzett neki*."[124]

Nagy Virgil oktatói módszerének zsenialitását Lechner Jenő szavaival foglalhatjuk össze: „*Bár ő maga a régi iskola neveltje volt, mély intelligenciájával és nagy tudásával felismerte és eredményesen tudta tanítani azokat az elveket, amelyeken a modern szellemű építőművészi irányzatok alapulnak. Egyébként szabad kezet engedett az új művészi eszmék légkörében élő ifjúságnak.*"[125]

Nagy Virgil tiszteletére 1922 novemberében külön emlékünnepélyt is szervezett a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, amelyen az építész özvegye, rokonai, barátai és tisztelői mindannyian megjelentek. Képviseltette magát többek között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Kereskedelemügyi Minisztérium, a Műegyetem rektori tanácsa, Budapest városának vezetősége. Eljöttek az Egri Főegyházmegye, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, a Magyar Mérnökök és Építészek Nemzeti Szövetsége, valamint Gyöngyös város tanácsa és a Műegyetem ifjúsága részéről is, hogy együtt búcsúztassák el Nagy Virgilt. A beszédet Kertész K. Róbert építész, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet alelnöke tartotta.[126] A Műemlékek Országos Bizottsága képviseletében Möller István és Dr. Szőnyi Ottó (1876–1937) bizottsági tagok voltak jelen az eseményen.[127] (**3.6. III. kép**) „*Az előcsarnokban és a díszteremben a Hungária műegyetemi hallgatók bajtársi szövetségének díszsapkás tagjai állottak sorfalat. Az emelvény közepén délszaki növények között láthattuk a gyöngyösi templom egy falfestményének, Ungváry Sándor festőművész által készített, Nagy Virgilt ábrázoló kartonját*."[128] Egy levelezésből tudható, hogy az emlékünnepély alkalmával tárlatot is rendeztek Nagy Virgil tiszteletére, ahol fényképek és személyes tárgyak mellett saját tervrajzai, vázlatrajzai is ki voltak állítva. Az özvegy Nagy Virgil rajzait a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek

[123] SZILY 1921–1922, 68. A rektori tisztség felajánlásáról: LECHNER 1921, 353–355.
[124] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1923, 13. (1922/1923-as tanév megnyitásakor tartott beszéd)
[125] LECHNER 1921, 353–355.
[126] *Nagy Virgil emlékünnepély*. In: *VL*, 1922. nov. 15., 43. évf., 46. sz., 3.
[127] MÉM MDK TI, MOB 1922. nov. 9-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1922/295. (6. pont.)
[128] *Nagy Virgil emlékünnep*. In: *MMÉE Közlönye*, 1922, 56. évf., 48-49. sz., 348.

ajándékozta. A gyűjtemény az egyleti tervrajzgyűjteménybe került, azonban az ünnepség végén „*az ajándékozás után az özvegy is kért és kapott vissza a rajzok közül néhányat*."[129]

Az *Építő Ipar*ban 1925. augusztus 15-én jelent meg egy cikk arról, hogy Nagy Virgil egykori barátai, tisztelői, egyetemi hallgatói a Farkasréti temetőben „jelöletlenül álló" sírhelye fölé egy méltó síremléket szeretnének elhelyezni. A síremlék megalkotásához szükséges költségek előteremtéséhez gyűjtésre hívták fel Nagy Virgil egykori barátait, mindazokat, akik szerették, tisztelték. Hauszmann Alajos, Wälder Gyula, Bierbauer István (1861–1939) és Hübner Tibor (1897–1964), a cikk szerzői így fogalmaztak a tervezett síremlékről: „*Nem hatalmas monumentumot akarunk állítani, hanem egyszerű, de kedves emléket, mely megfeleljen az ő szerény természetének, nemes jellemének*." A gyűjtés helyszíneként az Ókori Építési Tanszéket jelölték ki, ahol Wälder Gyula gyűjtötte az adományokat.[130]

A méltó síremlék céljára indított gyűjtés eredményesnek bizonyult, ugyanis az *Építő Ipar Építő Művészet* 1925. december 1-jei száma már Nagy Virgil síremlékének felavatásáról számolt be: „*a híres műépítész emlékére, aki életében egyike volt Európa legnevesebb építészeinek. Ő tervezte az Erzsébet-híd és a Ferenc József-híd építészeti részét is. Az ünnepi beszédet Wälder Gyula műegyetemi rendes tanár mondotta. Beszédében meleg szavakkal emlékezett meg tanártársáról és háláját fejezte ki Bierbauer István miniszteri tanácsosnak, aki a gyűjtést kezdeményezte*."[131] A síremléken Nagy Virgil profilból ábrázolt arcképe látható, amely 32 cm átmérőjű és fehér ruszkicai márványból készült. A domborművet Bory Jenő (1879–1959) szobrász készítette. A síremlék 270 cm magas, ugyancsak ruszkicai márványból készített építészeti talapzatát Wälder Gyula tervezte.[132] **(Síremlék: 3.6. IV. kép–3.6. VI. kép)**

Nagy Virgilről egykori tanárai, műegyetemi kollégái és tanítványai is elismerő és szeretetteljes szavakkal emlékeznek meg. Lechner Jenő ekképpen írta le személyiségét: „*Lelke csupa harmónia és béke volt. Nem ismerte az ellentétek erőszakos összeütközését, minden tettét a tényezők céltudatos összhangba hozatala jellemezte. Szíve aranyból volt, mindenkit szeretett, szinte naiv bizalommal viseltetett mindenki iránt, azért sokszor keserű csalódások is érték. Haragudni akkor sem tudott senkire. Bölcs önmérséklettel, isteni szelídséggel forgott a közélet vásári zajában és mégsem került senkivel összeütközésbe. De energiája szívós volt és fellépése határozott és biztos. Nyílt és bátor harcosa volt meggyőződéseinek, de mindenkor a legfinomabb tapintattal számolt mások érzékenységével. Jellemző, hogy bár ő maga nem volt a*

[129] ELTE HTK MK Lgy, Dr. Lósy-Schmidt Ede levele a MOB részére, 1932. máj. 5. (ikt. sz. 145/1932.)
[130] HAUSZMANN Alajos, WÄLDER Gyula, BIERBAUER István, HÜBNER Tibor, *Síremléket Nagy Virgilnek!* In: *ÉI-ÉM*, 1925. aug. 15, 49. évf., 31–32. sz., 107.
[131] *Nagy Virgil síremlékének felavatása.* In: *ÉI-ÉM*, 1925. dec. 1., 49. évf., 45–46. sz., 150.
[132] MAGONY 2019[2], 57.

kari és közéleti munkásságnak mozgató, nyugtalan, inspiráló szelleme, mégis szerény, tartózkodó, soha magától előtérbe nem lépő egyéniségét mindenütt ott találjuk a legkülönbözőbb mozgalmak élén. Egyenes, tiszta jelleme, érinthetetlen becsületessége és lelkiismeretes ügybuzgósága voltak a forrásai annak a bizalomnak, mellyel kartársai őt mindenütt a vezérkarba hívták. Ahol a technikai és társadalmi közélet önzetlen és kitartó munkást keresett ügyének, ott Nagy Virgilt szólította elő."[133]

Komor Marcell (1868–1944) nekrológjában Nagy Virgil fiatalos lendületét, műveltségét méltatta és megemlítette, hogy az Ókori Építéstan Tanszékre való kinevezésekor „*nem volt senki, aki rátermettsége tekintetében a legcsekélyebb aggodalmat is hangoztatta volna, bár évei számát tekintve a rendes professzorok korminimumát alig érte el*." A megvalósult művei közül különösen jól sikerült alkotásnak nevezte a nyíregyházi római katolikus templomot. „*Az anyagi sikerekért való tülekedés nem volt a kenyere, úri elvonultságában szinte csak magának dolgozott és legfőbb ambíciója a tanítás volt.*"[134]

Nagy Virgil műegyetemi oktatóként minden erejével az építész ifjúság nevelésén, szakmai tudásának elmélyítésén fáradozott. Talán azt is mondhatnánk, hogy a hallgatókat gyermekeiként szerette, miként ezt több tanítványa visszaemlékezése is megerősíti. Fábián Gáspár – aki Nagy Virgil munkatársaként is tevékenykedett két esztendeig[135] – írta róla, hogy „*új életet vitt be a Műegyetemre. A tanár és hallgató között szeretet és barátság fejlődött ki a munkaasztalnál*. (…) *Nagy Virgil végtelenül megértő, jószívű ember volt, aki semmihez sem ragaszkodott túlságosan és szívesen adott ott, ahol arra szükség volt*."[136]

Barta Károly „elektrotechnikai vállalkozó" 1924. május 12-én megalapította a „Nagy Virgil professzor emlékére létesített jutalom-alapítványt", melynek jövedelmét az 1924/1925-ös tanévtől osztották ki az Ókori Építéstan II. tárgy tervezési feladatát legjobban megvalósító építészhallgatónak.[137] (**5.8. alfejezet**)

Nagy Virgil özvegye, Perfect Elisabeth 1936. április 17-én hunyt el, életének 83. évében.[138] Az anglikán egyház szertartása szerint búcsúztatták, az örök nyugalmat Nagy Virgil mellett lelte meg a Farkasréti temetőben.[139] Halála után – valószínűleg az örökséget kezelő rokonok révén – kerülhetett a Magyar Királyi József Műegyetem központi könyvtárába Nagy

[133] LECHNER 1921, 355.
[134] KOMOR 1921, 1.
[135] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-10/436. Fábián Gáspár önéletrajza. Említi még: FÁBIÁN G 1940, 7.
[136] FÁBIÁN G 1936, 57.
[137] BMEL, VIII.4.c. 1196/1944.
[138] BFL, XV.20.1.XXXIII. 1.a. A468.
[139] Nagy Virgilné szül. Perfect Lizzie (Elisabeth) gyászjelentése. OSZK, Gy.

Virgil hagyatékának egy része az 1936/1937-es tanév folyamán.[140] A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának 1936/1937-es tanévre vonatkozó leltárkönyve alapján eddig 117 kötetet sikerült beazonosítani az adományból.[141] A könyvek Nagy Virgil és Nagy Virgilné közös gyűjteményét alkották. Az állományba vett kötetek döntő többségben angol, német vagy francia nyelvűek. A leltárkönyvben tételesen megnevezett kiadványok száma azonban megtévesztő, ugyanis a család magánkönyvtárában ennél jóval több kötet lehetett.[142] A levéltári források szerint néhai Nagy Virgilné hagyatéka összesen 693 könyvet tartalmazott. A központi könyvtár ezt a teljes gyűjteményt átvette 1936. június 17-én.[143] A két szám közötti különbség abból adódott, hogy a hagyatékból csak a könyvtárban még meg nem lévő könyveket vették állományba, a többit „a tanszékeknek és a vidéki egyetemek könyvtárainak" ajándékozták tovább.[144] Ez lehet a magyarázata annak, hogy az állományba vett könyvek jelentős része nem építészeti témájú, hanem inkább szépirodalmi alkotás vagy útikönyv, hiszen a központi könyvtárban számos építészeti szakmunka rendelkezésre állhatott. Nagy Virgil építészeti tárgyú kötetei közül megemlítjük például John Ruskin *The seven lamps of architecture* című értekezésének 1907-es londoni kiadását[145], illetve John Belcher *Essentials in architecture, an analysis of the principles and qualities to be looked for in buildings* című kötetét is, amelyet ugyancsak 1907-ben adtak ki Londonban.[146] **(*Az eddig azonosított könyvek listája a melléklet 6. számú táblázatában.*)**

4 MINISZTÉRIUMI MEGBÍZÁSOK

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található a Kereskedelemügyi Minisztérium (1889–1935) Út- és Középítészeti Szakosztályának (1889–1901) iratanyaga, amely tartalmazza a minisztérium részeként működő vármegyei államépítészeti hivatalok – köztük a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei magyar királyi államépítészeti hivatal – alkalmazottainak személyi iratait is. Az állami építési hivatalokban királyi mérnöki, főmérnöki tisztséget betöltő építészek életművének kutatásához eddig ritkán használták forrásként ezt az iratanyagot, és főként a hidak építésére vagy a vasút- és úthálózat kiépítésére vonatkozóan tanulmányozták. Nagy Virgil mérnöki alkalmazásának idején elvégzett munkáit a

[140] BME OMIKK, MKJMGE Ék, Bp.,1936–1937, 223. (Kimutatás az 1936/1937-es tanév könyvadományairól)
[141] A BME OMIKK katalógusa alapján, a leltárkönyvben eddig azonosított 117 könyvből jelenleg 44 kötet található meg Nagy Virgilné hagyatékából a könyvtárban, a többi különböző időszakokban selejtezésre került.
[142] Nagy Virgilné hagyatékából átvett kötetek: BME OMIKK KK, Lk.1936/1937-es tanév leltárkönyve, 52001-54000 leltári számokat tartalmazó Inventárium (1936 október, december és 1937 január).
[143] BME Levéltár, VIII. 25/b-3, 1. köt. Mutatókönyv, 1933–1940; BME Levéltár, VIII. 25/b. 227/1936.
[144] BME Levéltár, VIII.25/b. 30/1937. (Könyvtári Bizottság ülése, 1937. január 26.)
[145] RUSKIN, 1907. BME OMIKK jelzete: 500.047.
[146] BELCHER 1907. BME OMIKK jelzete: 700.557.

mutatókönyvek segítségével próbáltam feltérképezni. Az iratanyagból már a vizsgált időszakban is selejtezhették a kevésbé fontos iratokat, emiatt a mutatókönyvekben jelölt iratok egy része már nem fellelhető.[147] **(Melléklet 2. számú táblázata.)**

Ebben a fejezetben részletezem Nagy Virgil mérnöki munkásságának két legismertebb alkotását, a Fővám téri (Ferenc József) híd és az Eskü téri (Erzsébet) híd építéstörténetét is.

Fábián Gáspár visszaemlékezése nyomán ismert az alábbi történet Nagy Virgilről: „*a keleti pályaudvar építkezésénél a nagy Baross Gábor miniszter reggel 7 órakor már ott találta az állványokon (persze a bálról egyenesen odament a fiatal mérnök úr ellenőrizni az építkezést!), s ez úgy megtetszett neki, hogy azóta Nagy Virgil legmegbízhatóbb emberévé vált*." Fábián Gáspár úgy említi meg ezt a találkozást, mint Nagy Virgil karrierjének egyik legfontosabb mérföldkövét, amelyet még személyesen tőle hallott.[148] Ritoók Pál is megemlíti ezt az anekdotát, azonban felhívta a figyelmet a szembetűnő pontatlanságokra is, miszerint Baross Gábor a mai Keleti pályaudvar épületének 1881 és 1884 közötti építése idején még nem töltött be miniszteri tisztséget, továbbá Nagy Virgil 1885-ben vette át építészeti oklevelét.[149] A források alapján annyi igazolható, hogy mérnöki előmenetele Baross Gábor hivatali idejére esett a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei magyar királyi államépítészeti hivatalnál. Nagy Virgil önéletrajzában írta, hogy 1886 végén nevezték ki a Közmunka és Közlekedési Magyar Királyi Minisztérium III. osztályú királyi mérnökévé.[150] Egy másik levelében pedig 1887. év elejét említette hivatali munkássága kezdő éveként.[151]

A nyomtatott forrásokban (*Budapesti Cím- és lakjegyzék* vagy *Magyarország tiszti cím- és névtára*) elsőként 1888-ban található meg a neve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium alá tartozó, budapesti székhellyel működő Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei magyar királyi államépítészeti hivatal mérnökei között.[152] A következő évben, 1889-ben munkatársai között találjuk Kolbenheyer Viktor (1858–1900) soproni születésű építészt is.[153]

Nagy Virgil 1890. március 6-án pályázott Baross Gábor kereskedelemügyi miniszterhez az 1889. év végén kiírt két I. osztályú mérnöki állás egyikére. A kérelmében említett szolgálati

[147] MNL OL, K227. Mk.1363. sz. köt. (1889); 1366. sz. köt. (1890); 1369 sz. köt. (1891); 1371 sz. köt. (1892); 1374 sz. köt. (1893); 1377 sz. köt. (1894); 1380 sz. köt. (1895); 1383 sz. köt. (1896); 1386 sz. köt. (1897); 1389 sz. köt. (1898); 1391 sz. köt. (1899).
[148] FÁBIÁN G 1935, 12.
[149] RITOÓK 2001, 36.
[150] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez.)
[151] MNL OL, K227, 198. d., 15858/1890 (alapszám).
[152] *BCL,* 1888, 5. évf., 31.; *Mtc,* 1888, 7. évf., 259. Lásd még: *BCL,* 1890, 6. évf., 161.; *BCL,* 1891–1892, 7. évf., 174.; *BCL*, 1894, 8. évf., 174.
[153] *Mtc,* 1889, 8. évf., 262. (A Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei államépítészeti hivatal vezetője ekkor Reischl Károly főmérnök, helyettese: Tripolszky Gyula főmérnök; beosztott főmérnökök: Bartsch Róbert és Zsigmondy Gusztáv; mérnökök: Bauer József, Fest Vilmos, Zoltán Győző, Kolbenheyer Viktor, Nagy Virgil; segédmérnökök: Lamniczky János, Schusztler József.)

táblázata már nincs meg az ügyirat mellékletében, ami fontos adatokat tartalmazott volna Nagy Virgil korai munkáiról. A levélben eddigi munkásságáról annyit említ, miszerint 1883 és 1887 között „*különféle építési irodákban, magán- és nyilvános épületeknél az építészeti gyakorlatban és a műegyetemen mint tanársegéd*" tevékenykedett és 1887-től dolgozik a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei államépítészeti hivatalnál III. osztályú mérnökként, ahol „*nyilvános épületek tervezésével, ellenőrzésével és felülvizsgálatával*" volt megbízva.[154] Ezt követően nyerte el az I. osztályú királyi mérnöki címet.[155] A hivatalnál 1890-től két évig Tőry Emil (1863–1928) építész is dolgozott segédmérnökként Nagy Virgillel közösen.[156]

A Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és Középítészeti Szakosztályának személyi anyagai között vannak útiszámlákra vonatkozó bejegyzések is. Az iktatószámokhoz tartozó iratok azonban sok esetben selejtezésre kerültek vagy nem részletezik az úticélt és az elvégzett feladatot, emiatt nem nyújtanak segítséget a kutatáshoz.[157] Esetenként a mérnökök külföldi tanulmányútjáról is vannak információk, például Nagy Virgil 1891-ben tett, hat hónapra szóló európai utazásáról, melynek során Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Németország és Belgium építészeti és művészeti alkotásait tanulmányozta.[158] Az utazási ösztöndíjat a Műegyetem előterjesztésére kapta meg[159] a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával.[160]

Nagy Virgil 1891. március 10-én kérelmezte Baross Gábor kereskedelemügyi minisztertől, hogy a belügyminisztériumtól átiratban kérelmezze számára külföldi útlevél kiadását, hogy a március 5-én, tanulmányút céljából engedélyezett hat havi szabadságát megkezdhesse. Baross Gábor átirata szerint Nagy Virgil „*az európai magas építészetet tanulmányozni szándékozik*", ezért kérte egy Európára szóló külföldi útlevél kiállítását. Nagy Virgil 1891. március 16-án már megkezdte a tanulmányútját.[161] Szabadságának időtartamára mérnöki illetményeit beszüntetik. Ez utóbbi ügyiratból tudható, hogy 1891-ben Nagy Virgil évi 1100 forint fizetést és 200 forint „lakpénzt" kapott műszaki tanácsosként a Kereskedelemügyi Minisztériumtól.[162] Az építész azonban a beszüntetett illetmények további folyósítása végett

[154] MNL OL, K227, 198. d., 15858/1890 (alapszám).
[155] *VKK*, 1889. máj. 2., 21. évf., 53. sz., 1. (*Hivatalos rész*)
[156] *Mtc*, 1890, 9. évf., 231.; 1891, 10. évf., 231.; 1892, 11. évf., 237.
[157] Példa a mutatókönyvben leírt, de az iratok közül kiselejtezett útiszámlára: MNL OL, K227. 935. d., 57087/1896 ikt. sz. („*Nagy Virgil kir. főmérnök 1896. évi augusztus havi útiszámlája*"). A kapcsolódó ügyirat egy része nem került selejtezésre. Ebből megtudható, hogy a kifizetés a „*Dunahidak építési költségeinek fedezése céljából a pénzügyminiszter úr általi ellátmány terhére*" történt.
[158] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez.)
[159] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., Magyar Királyi József-műegyetem rektori tanácsülései, 1905. jún., 14. 12. ülés, 60.
[160] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360.
[161] MNL OL, K227, 313. d., 1891/16300. (alapszám)
[162] MNL OL, K227, 313. d., 1891/16966. (alapszám)

már külföldi útjáról, Firenzéből írt újabb levelet Baross Gábornak 1891. április 23-án. Ebben részletezte, hogy az utazási költségeket és a budapesti lakás magas bérleti díját is fizetnie kell, ezért súlyos anyagi nehézségei lennének az illetmények beszüntetése miatt. A kérelem elbírálása eredményes volt.[163] Nagy Virgil tanulmányútját követően 1891. szeptember 15-én állt ismét munkába a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei államépítészeti hivatalnál.[164]

Baross Gábor halála után a korábban őt államtitkári beosztásban segítő Lukács Béla vette át a Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztérium vezetését. Az ő utasítására helyezték át Nagy Virgilt az I., vagyis az Út- és Középítészeti Szakosztályba a Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegyei államépítészeti hivatalból.[165] Az áthelyezése előtt befejezett munkái közé tartozott a székesfehérvári állami főreáliskola új épületének műszaki felülvizsgálata[166], valamint a hódmezővásárhelyi városháza felülvizsgálata 1893-ból.[167] Lukács Béla ugyanebben az évben nevezte ki Nagy Virgilt királyi főmérnökké.[168] Az 1893. évi XIV. törvénycikk értelmében emelendő két új budapesti Duna-híd építésére létrehozott szakosztály egyik munkatársaként választották ki Szántó Albert (1855–1923) királyi főmérnökkel, valamint Gruber Antal, Ney Ferenc, Beke József (1867–1940) királyi mérnökökkel együtt.[169] A Duna-hidak építésére létrehozott szakosztály vezetője Czekelius Aurél (1844–1927) miniszteri osztálytanácsos, helyettese pedig Szántó Albert királyi főmérnök lett.[170] Az 1894. évi mutatókönyvbe bejegyezték, miszerint Nagy Virgilt kiküldték „*vasszerkezetű hidak tanulmányozására*”.[171] Megemlítendő azonban, hogy az eredeti irat az iktatószámnak megfelelő helyen nem található. Nagy Virgil 1900 körül írt önéletrajzából csak annyit tudhatunk meg, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium kiküldte Németországba a „*modern vasarchitektura tanulmányozására*”.[172]

Hegedüs Sándor (1847–1906) kereskedelemügyi miniszter előterjesztésére Ferenc József (1830–1916) 1899. július 23-án műszaki tanácsosi címet adományozott Nagy Virgilnek.[173] *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1903-ban továbbra is a Czekelius Aurél vezetése alatt működő III. szakosztály munkatársai között említi a szerkesztési osztályban, amely az „*összes állami, törvényhatósági, községi, valamint társminisztériumok által épített*

[163] MNL OL, K227, 313. d., ikt. sz.: 1891/16300. (alapszám) és ikt. sz.: 27759/1891.
[164] MNL OL, K227, 323. d., ikt. sz.: 1891/60733.
[165] MNL OL, K227, 545. d., ikt. sz.: 69847/1893 és ikt. sz.: 75256/1893.
[166] MNL OL, K227, 545. d., ikt. sz.: 70372/1893.
[167] MNL OL, K227, 545. d., ikt. sz.: 75838/1893.
[168] *VKK*, 1893. nov. 15., 24. évf., 137. sz., 1. (*Hivatalos rész*)
[169] MNL OL, K227, 668. d., ikt. sz.: 43531/1894 (alapszám).
[170] *Mtc*, 1895, 14. évf., 233. Lásd még: *BCL*, 1896–1897, 9. évf., 173.; *BCL*, 1898, 10. évf., 191.; *BCL*, 1899, 11. évf., 176.; *BCL*, 1900–1901, 12. évf., 191.; *BCL*, 1901–1902, 13. évf., 199.; *BCL*, 1902–1903, 14. évf., 204–205.
[171] MNL OL, K227, Mk., 1377 sz. köt., ikt. sz.: 74956/1894. (alapszám)
[172] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza.
[173] *VKK*, 1899. aug. 20., 30. évf. 100. sz., 1. (Hivatalos rész)

közúti hidak” ügyeivel foglalkozott. Ide tartoztak a „*szabványtervek és magas építészeti szerkezetek*” tervezési ügyei is. Ezt az ügyosztályt Szántó Albert műszaki tanácsos vezette, összesen 14 mérnök került ide beosztásra.[174] Egy évvel később az Elnöki Osztály részeként működő „*törvényelőkészítési szakosztály*” műszaki tanácsosa.[175] Ennek az áthelyezésnek köze lehetett ahhoz, hogy 1905 őszén tanácskozást tartottak a Kereskedelemügyi Minisztériumban egy „*szűkebbkörű műszaki tanács*” létrehozásáról, amely az „*összes nagyobb középítkezések terveit a minisztérium számára elbírálja, valamint véleményező testület legyen az összes középítkezési elvi jelentőségű ügyekben*.” A tanácskozáson Hauszmann Alajos, Kherndl Antal (1842–1919), Pecz Samu (1854–1922) és Nagy Virgil műegyetemi tanárok mellett részt vett például Alpár Ignác, Korb Flóris (1860–1930) és Quittner Zsigmond (1857–1918) is. Az új műszaki osztály működését 1906-ra tervezték kidolgozni.[176] A Műegyetem 1904/1905-ös tanévről szóló évkönyvének bejegyzése szerint Nagy Virgil a „*Kereskedelemügyi m. kir. miniszter megbízásából a tervezett új ipartörvény számára az építőiparra vonatkozó szakaszok*” előkészítését teljesítette a törvényelőkészítési szakosztályban.[177]

Nagy Virgil nevét 1905-ben az „*összes magas építészeti ügyek*” osztályán dolgozó mérnökök névsorában találjuk.[178] Miután Nagy Virgilt 1905. augusztus 12-én kinevezték a Műegyetem nyilvános rendes tanárává, főállása a Kereskedelemügyi Minisztériumból átkerült a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.[179] Ebből következik, hogy *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1906. évi kiadásában már nincs a Kereskedelemügyi Minisztérium alkalmazottai között. Nem tudható pontosan, hogy az 1905-ben tartott tanácskozás milyen reformokat hozott, de annyi bizonyos, hogy 1906-ban részletesebb lett az egyes szakosztályokon belül lévő ügyosztályok feladatainak meghatározása.[180]

Nagy Virgil a Kereskedelemügyi Minisztérium alkalmazásában a budapesti Fővám téri és Eskü téri hidak tervezésével összefüggő feladatai mellett általában különböző minisztériumi építkezések, középületek felülvizsgálati és utófelülvizsgálati munkáit végezte el, illetve folyamatban lévő építési munkákat ellenőrzött. Ezeknél a megbízásoknál a mérnökök sok esetben a minisztérium(ok) nevében, illetve megbízására végezték a munkákat, így szerzői jogi szempontból nehezen azonosítható, hogy egy-egy épület vagy építmény kinek a tervei szerint valósult meg. A felülvizsgálat esetében általában nem tervezési feladatot láttak el, hanem a

[174] *Mtc*, 1903, 22. évf., 335.
[175] *Mtc*, 1904, 23. évf., 174.
[176] *VKK*, 1905. nov. 1., 36. évf., 131. sz., 1118. (*Közlemények. Műszaki tanács*)
[177] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1905, 55–56.(Tanárok „szakszerű működése” az 1904/1905-ös tanévben)
[178] *BCL*, 1905–1906, 17. évf., 244.
[179] BMEL, 100. Szolgálati és minősítési táblák, Nagy Virgil.
[180] *Mtc*, 1906, 25. évf., 198.

tervek pontos megvalósítását és a pénzügyi elszámolásokat ellenőrizték. Nagy Virgil esetében a Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és Középítészeti Szakosztályának iratanyagához tartozó és csak 1899-ig fennmaradt mutatókönyvek és útiszámlák alapján próbáltam közelebbről meghatározni a nevéhez köthető munkákat. Az 1900 és 1905 közötti időszakot e forrás alapján nem lehetett feltérképezni. Az adatokat Nagy Virgil eddig azonosított három önéletrajza[181] és a Műegyetem évkönyvei alapján egészítettem ki.

Mindezek alapján körvonalazható, hogy a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei államépítészeti hivatal kötelékében Nagy Virgil és munkatársa, Kolbenheyer Viktor közösen végezték el 1890-ben a Ludovika akadémiai építkezéseinek felülvizsgálatát.[182] Az 1891-ben tett féléves európai tanulmányútját követően, 1892-ben a miskolci katonai laktanya[183], a marosvásárhelyi igazságügyi palota[184], „*a szegedi új dohánygyári épület*" utófelülvizsgálatát[185] végezte el. A következő évben többek között a „*budafoki bányaiskola*"[186], nyíregyházi lovassági laktanya[187], valamint a székesfehérvári főreáliskola[188] és a hódmezővásárhelyi városháza[189] felülvizsgálatát bízták rá. Ezt követően, 1894-től helyezték át a Duna-hidak építésére létrehozott külön szakosztályba, így ettől kezdve elsősorban a hidak építészeti kiképzésével kapcsolatos tervezési munkálatokkal foglalkozott. A források szerint 1897-ben a balassagyarmati fogház utófelülvizsgálatán dolgozott[190], majd 1898-ban pedig a Ferenc József-híd lámpatartóinak felülvizsgálatát végezte el.[191]

A műegyetemi évkönyv 1901/1902-es tanévre vonatkozó adatai szerint Nagy Virgil a tokaj-rakamazi „Erzsébet-emlékmű" tervezését is elvállalta.[192] Az emlékmű megrendelését Lukács László pénzügyminiszter nevéhez kötik,[193] a Rakamaz és Tokaj közötti útvonal fenntartása azonban a Kereskedelemügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott. Ezt bizonyítja az is, hogy az emlékmű köré tervezett park létesítésére ez utóbbi minisztérium írt ki pályázatot

[181] Nagy Virgil három eddig ismert önéletrajza időrendben: BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérvénye magántanári kinevezéséhez, 1892. jan. 31.; ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza, 1900 körül; BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., Magyar Királyi József-műegyetem rektori tanácsülései, 1905. jún., 14. 12. ülés, 60. Nagy Virgil életrajza, 1905.
[182] MNL OL, K227, Mk., 1366 sz. köt., ikt. sz.: 30080/1890. (alapszám)
[183] MNL OL, K227, Mk., 1371 sz. köt., ikt. sz.: 20827/1892. (alapszám)
[184] MNL OL, K227, Mk., 1371 sz. köt., ikt. sz.: 27967/1892 (alapszám); 26499/1892.
[185] MNL OL, K227, Mk., 1371 sz. köt., ikt. sz.: 38181/1892 (alapszám); 31807/1892; 46302.
[186] MNL OL, K227, Mk., 1374 sz. köt., ikt. sz.: 23523/1893; 55861/1893 (jún.), 23968/1893; 24307/1893.
[187] MNL OL, K227, Mk., 1374 sz. köt., ikt. sz.: 24144/1893; ikt. sz.: 27776/1893 (Pest. Ép. Hiv.); 36323/1893 (100 frt. útiköltség); 44146/1893 (Belügym); 62861 (Honvédelmi); 62862/1893 (Nagy Virgil).
[188] MNL OL, K227, Mk., 1374 sz. köt., ikt. sz.: 70372/1893 (VKM.)
[189] MNL OL, K227, 545. d., ikt. sz.: 75838/1893.
[190] MNL OL, K227, 1386 sz. köt., ikt. sz.: 27817/1897 (alapszám), 20085/1897; 20087/1897.
[191] MNL OL, K227, 1389 sz. köt., ikt. sz.: 1818/1898 (alapszám).
[192] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1902, 44. (Tanárok „szakszerű működése" az 1901/1902-es tanévben)
[193] *VKe*, 2006. dec. 10., 9. évf., 48. sz., 16.

1909-ben.[194] Az emlékmű alkotóját egyértelműen nem tudjuk azonosítani, de a bejegyzés alapján feltételezhető, hogy Nagy Virgil alkotása. Megjegyzendő, hogy a *Nyírvidék* című lap Nagy Virgil méltatása során az ő munkájaként említette a „tokaji közúti híd architektúrájának" elkészítését is. A Tokajt Rakamazzal összekötő egykori, 1896 körül épült Erzsébet királyné hídról eddig még nem került elő olyan levéltári forrás, ami Nagy Virgil esetleges tervezői közreműködését igazolná.[195]

Nagy Virgil részt vett Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter mellett az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar osztályának szervezési és előkészítési munkálataiban is: „*a párizsi 1900 évi nemzetközi kiállítás magyar csoportjának jelenleg alcsoport előadója*."[196]

A műegyetemi Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanári állására beküldött 1905-ös pályázatából a következő adatokat lehet megtudni a minisztériumi működéséről: „*Nagy Virgil a kereskedelmi m. kir. minisztérium kötelékében maradt, a hol a hídépítészeti és a magas építészeti tervezési osztályokban csakhamar positiót vívott ki magának és műszaki tanácsosi rangra emelkedett. Ebben a minőségben tervezte az Erzsébet, és Ferenc József dunai hidak építési részeit és számos középületet, mely működéséért többszörös kitüntetésben részesült*."[197]

A Műegyetemre történt tanári kinevezése mellett is elvállalt minisztériumi megbízásokat. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részére készíthette el 1904 körül „*a késmárki áll. szövőipari iskola bővítésének és átépítésének*" terveit, valamint „*az aszódi javítóintézet kocsigyártó-iskolájának*" tervezési feladatát.[198] Az 1906/1907-es tanév folyamán a „*kereskedelemügyi miniszter megbízásából részt vett a brassói fém- és faipari iskola és internátus tervpályázatainak bírálatában*".[199] Az 1907/1908-as tanév során a „*Kereskedelemügyi miniszter megbízásából elkészítette a nagyváradi új posta-, távíró- és távbeszélő-hivatal épületének terveit*"; valamint a „*Hadügyminiszter meghívására részt vett a hadügyminisztérium számára építendő új palota tervpályázatának elbírálásában*"[200] Az 1909/1910-es tanévben például a „*m. kir. földművelésügyi minisztérium átépítésének építőbizottsági*" tagjaként is dolgozott. [201] Ugyancsak minisztériumi munkái között említhető az első világháború árnyékában eltöltött 1914/1915-ös tanév következő feladatai is: Nagy Virgil

[194] *SzHL,* 1909. febr. 4., 7. évf., 5. sz., 45. (*Versenytárgyalási hirdetmény*)
[195] Eddig átnézett forrás a hídról: MNL OL, K227, 751. d., A tokaji Tisza-híd építése, 13610 (alapszám)
[196] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza. Az 1900. évi párizsi világkiállításról: SZÉKELY M 2012, 113–153.
[197] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., Magyar Királyi József-műegyetem rektori tanácsülései, 1905. jún., 14. 12. ülés, 60.
[198] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1905, 55–56. (Tanárok „szakszerű működése" az 1904/1905-ös tanévben.)
[199] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1907, 46. (Tanárok „szakszerű működése" az 1906/1907-es tanévben.)
[200] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 26–27. (Tanárok „szakszerű működése" az 1907/1908-as tanévben.)
[201] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1910, 95. (Tanárok „szakszerű működése" az 1909/1910-es tanévben.)

ekkor „*a közmunkákat előkészítő országos bizottság tervezési szakbizottságának elnökeként működött*, továbbá részt vett a „*háború folytán feldúlt tűzhelyeket újraépítő országos bizottság végrehajtó bizottságában*” mint szakértő.[202]

4.1 *A budapesti Fővám téri (1896-tól Ferenc József híd) architektúrája* (1894–1896)

4.1.1. Előzmények, tervpályázat

Kronológiai rend szerint haladva az 1893. évi XIV. törvénycikk értelmében felépítendő két új budapesti híd közül elsőként az egykori Fővám téri (1896-tól Ferenc József híd, a mai rekonstruált változata a Szabadság híd) építéstörténetét elemzem. Mivel a két Duna-hídra közös tervpályázatot írtak ki, ezért ebben a fejezetben részletezem a tervpályázat feltételeit és eredményeit; az Eskü téri hídról szóló fejezetben már nem térek ki az előzményekre.

Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter egy közös tervpályázatot írt ki 1893. július 26-án a két új Duna-híd tervezésére. A pályázóknak mind az Eskü térnél, mind pedig a Fővám térnél tervezett új híd esetében kőből készült alépítményen álló vasszerkezetben kellett gondolkodniuk. Tetszésük szerint eldönthették, hogy mindkét hídra, vagy csak az egyikre nyújtanak be pályaművet. Az általános irányelvek között kiemelten jelent meg a reprezentáció igénye, az új hidaknak Magyarország királyi székvárosához és fővárosához méltó megjelenést kellett tervezni. Roppant méretük ellenére könnyű szerkezet benyomását kellett kelteniük. A pályázatnál az is számított, hogy az adott híd milyen távolságra helyezkedett el a Lánchídhoz képest. A Lánchídhoz közelebbi Eskü téri híd esetében emiatt díszesebb kialakítást vártak. Funkció szempontjából a hajóforgalom minél zavartalanabb lebonyolítására is nagy hangsúlyt fektettek, és az egynyílású felépítményt részesítették előnyben. A pályázóknak mindkét híd pesti és budai oldalára – a hídpálya mindkét oldalára – kellett egy-egy vámszedőházat tervezniük. A pályaműveket 1894. január 31-ig lehetett benyújtani a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz.[203]

A nemzetközi pályázatra 74 pályamű érkezett. Ezek közül 53 tervet küldtek az Eskü téri, 21 tervet pedig a Fővám téri hídra vonatkozóan. A Fővám téri hídhoz készített 21 terv közül 5 egynyílású, 16 pedig háromnyílású hidat ábrázolt.[204]

A 74 beérkezett pályaterv közül csak 24 terv felelt meg a kiírásnak, ezeket a 27 tagból álló nagybizottság 1894. május 28-án és 29-én bírálta el.[205] Az első díjat az esslingeni gépgyár főmérnöke, Julius Kübler és a stuttgarti Eisenlohr és Weigle építészek közös, az Eskü téri

[202] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1914, 61. (Tanárok „szakszerű működése” az 1914/1915-ös tanévben.)
[203] *MÉP,* 1894. okt. 31., I. évf. 3–5. füzet, 2–6.
[204] GÁLL 2005, 73.
[205] HARGITAI [é. n.], 3.

hídhoz készített, „*Magyarország nem volt, de lesz*” jeligéjű pályaműve kapta.[206] Kivitelezésére azonban nem került sor, mert ez a változat kábelhídra vonatkozott és annak kivitelezése, gyártása akadályokba ütközött volna.[207] **(4.1. I. kép)** A második díjat Feketeházy János (1842–1927) „*Duna*” jeligéjű pályaterve nyerte el a Fővám téri hídhoz készített tervével, amely háromnyílású konzoltartós hidat ábrázolt. **(4.1.II. kép)** A harmadiknak járó díjat az Osztrák-Magyar Államvasút-Társaság Magyar Bányái, Hutái és Uradalmai igazgatósága[208], Schmahl Henrik (1849–1912) budapesti műépítész és Gregersen G. és Fiai[209] budapesti építő vállalkozók háromnyílású konzoltartós hidat ábrázoló, „*Jó szerencsét*” jeligéjű, a Fővám téri hídhoz készített pályaművének ítélték oda. **(4.1. IV. kép)** A Kereskedelemügyi Minisztérium további négy, az Eskü téri hídhoz készített pályaművet vásárolt meg.[210] A Fővám téri híd végleges változatát Feketeházy János mérnök pályaterve alapján a Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és Középítési Szakosztályából létrehozott Dunahídépítési Osztály mérnökei készítették el, a híd építése 1894-ben kezdődött meg. A szakosztályt Czekelius Aurél mérnök, miniszteri osztálytanácsos vezette, helyettesének Szántó Albert mérnököt jelölték ki.[211]

4.1.2. Nagy Virgil tanulmányútja a vasarchitektúra tanulmányozására – lehetséges előképek

Nagy Virgil a Dunahídépítési Osztály munkatársaként 1894-ben kapott megbízást a németországi „modern vas-architektúra” tanulmányozására. Szakmai tapasztalatainak elmélyítése után kapott felkérést az egykori Fővám téri, 1896-tól Ferenc József híd és az Eskü téri híd (Erzsébet híd) építészeti kiképzésének megtervezésére.[212] A híd építészeti részleteihez konkrét előképek valószínűleg nem azonosíthatók. Nagy Virgil 1900 körül írt önéletrajza alapján németországi hidak és vasszerkezetű építmények között lehet keresni párhuzamokat.[213]

Csak olyan németországi hidak jöhettek számításba, amelyek 1894-ben már biztosan léteztek, vagy esetleg a kivitelezésük ekkor már megkezdődött. Nehéz a feltételezett előképeket azonosítani, mert az inspiráló példák javarészt elpusztultak a második világháború végén, vagy más okból bontották le őket, a fennmaradt archív felvételek alapján pedig nem könnyű az architektonikus részletek megfigyelése.

---

[206] *MÉP*, 1894. okt. 31., I. évf. 3–5. füzet, 8.
[207] ROZSNYAI, 2013, 464.
[208] Osztrák-Magyar Államvasút-Társaság Magyar Bányái, Hutái és Uradalmai tevékenységéről lásd: *OV*, 1905, Jubiláris Almanach, 196. (A társaságnak Resicán hídépítő telepe is volt.)
[209] Gregersen G. (Gregersen Gudbrand) és Fiai Építő Vállalatról: GOTTDANK, 2021 (közzététel: 08.29.)
[210] *MÉP*, 1894. okt. 31., I. évf. 3–5. füzet, 8. Lásd még: 6 – 8.
[211] CZEKELIUS–SZÁNTÓ 1896, 9.
[212] ELTE HTK MK Lgy., N13. KISMARTY-LECHNER, 1952 (*Nagy Virgil életrajza*, gépirat).
[213] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360.; MNL OL, K227, Mk., 1377 sz. köt., ikt. sz.: 74956/1894.

Ilyen esetleges ihlető forrás lehetett többek között a Georg Christoph Mehrtens (1843–1917) építész tervei alapján 1890 és 1893 között épült Weichselbrücke[214] (Fordon; ma Bydgoszcz része, Lengyelország,); illetve az 1890-ben elkészült Friedrichsbrücke Mannheimben[215] (1945-ig létezett eredeti formájában), amelyről egy 1892-es fényképfelvétel is megtalálható a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótárában.[216] A gyűjteményben van továbbá egy fénykép az egykori prágai Ferenc József hídról (épült: 1865 és 1868 között, 1898-ban felújították és 1946-ban lebontották) is. Bár ennek a hídnak kőkapuzatai voltak, tömegalakítását tekintve mégis elképzelhető, hogy hathatott valamelyik új Duna-hídra. A gyalogos forgalom részére kialakított útvonal kiöblösödő szakaszai például a prágai hídnál is a kapuzatok lábainál helyezkedtek el.[217] Egy további fotó található a tanszéki gyűjteményben a Frankfurt am Main területén található, eredeti formájában 1868 és 1869 között épült Eiserner Steg hídról[218] is, melynek kőarchitektúrával épített, neogótikus stílusjegyeket mutató kapuzatait 1910 körül bontották le. Ekkor a szerkezetét is átalakították, majd 1945-ben elpusztult és 1946-ban építették újjá.[219] A gyűjteményben szintén van egy rotterdami hídról készült fénykép is, amely minden bizonnyal az 1878-ban átadott Willemsburg hidat ábrázolja, amelynek szintén vaskapuzatai voltak.[220] A vasarchitektúra tanulmányozásához kiváló példa lehetett továbbá a Kinzig folyó felett átívelő Offenburg híd (Kinzigbrücken von Offenburg) kapuzata is, melynek szerkezetét 1883-ban készítették el.[221]

A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék gyűjteményében feltehetően azonos mintakönyvből származó, kisebb berlini hidak építészeti részleteit ábrázoló mintalapok is vannak. Ezek közül az egyik a berlini Admiral-Brücke[222], egy másik pedig a Marshall-Brücke[223] vasarchitektúráját mutatja. Berlin egykori gyaloghídjai közül művészi vasarchitektúrát kapott az 1894-ben átadott Mühlenwegbrücke (Mühlendamm) is.[224] A berlini Weidendammer Brücke ugyancsak figyelemreméltó vasarchitektúráját Nagy Virgil

[214] MEHRTENS 1900, 65. A híd vasszerkezetén alkalmazott díszítményeket lásd: Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin, Fotótár, ltsz.: BZ-F 16,005 (deutsche-digitale-bibliothek.de)
[215] MEHRTENS 1900, 23.
[216] BME ÉMT RF, ltsz.: 801739. (Fénykép felirata: A.955. Mannheim. Neckarbrücke, 1892.)
[217] BME ÉMT RF, ltsz.: 801740. (A fényképen nincs adat a hídra vonatkozóan.)
[218] BME ÉMT RF, ltsz.: 801741. (A fényképen nincs adat a hídra vonatkozóan.)
[219] KAMMANN 2019 (bejegyzés dátuma: 09.29.) A 19. századi szakirodalomban: MEHRTENS 1899, 14–16.
[220] BME ÉMT RF, ltsz.: 801734.
[221] MEHRTENS 1900, 65.
[222] BME ÉMT RF, ltsz.: 801736. (A mintalapon: „Schmeideeiserne Decoration der Admiral-Brücke in Berlin." További felirat: *Eisenconstructions-Werkstatt. Bau-Schlosserei und Fabrik schmeideeiserner Ornamente von Ed. Plus Berlin SW. Gempelhofer Ufer 6.)*
[223] BME ÉMT RF, ltsz.: 801735. (A mintalapon: „*Entwurf einer schmiedeeisernen Decoration der Marshall-Brücke in Berlin*." További felirat: „*Eisenconstructions-Werkstatt. Bau-Schlosserei und Fabrik schmeideeiserner Ornamente von Ed. Puls Berlin SW. Cempelhofer Ufer 6*.")
[224] MEHRTENS 1900, 74.

személyesen nem láthatta, mert e híd a Ferenc József híd munkálataival párhuzamosan, 1895 és 1896 között épült.[225]

A 19. század második felének jelentős mérnöki alkotásaként tartották számon továbbá az 1890 és 1895 között felépült romániai I. Károly király vasúti hidat („Carol Brücke", mai neve a tervezőmérnökről: Anghel Saligny híd) is, amely szintén a Duna főága, valamint a Duna borceai mellékága fölött ível át Cernavodă és Feteşti települések között.[226]

Megjegyzendő, hogy a vasszerkezet és a historizáló építészetből vett formakincs összhangja látható például az 1873-ban megépített londoni Albert Bridge kapuzatának öntöttvas díszítőelemein. A híd Rowland Mason Ordish (1824–1886) angol mérnök tervei alapján készült. Elképzelhető, hogy Nagy Virgil 1891-es európai tanulmányútja során már láthatta ezt a hidat, mert önéletrajza szerint ekkor biztosan járt Nagy-Britanniában.[227] Arra vonatkozóan nincs adat, hogy 1894 körül ismerte-e már későbbi feleségét, a londoni származású Perfect Elisabeth-et, ami esetleg indokolhatta volna angliai utazását.

A felsorolt példák esetében annyi biztosan sejthető – már csak a mintalapok, a fényképek és korabeli szakkönyvek nyomán is – hogy a 19. és 20. század fordulóján ezeket a hidakat a magyar mérnök és építész szakma jól ismerhette.

4.1.3. A Fővám téri (Ferenc József) híd rövid építéstörténete

A híd 1894-ben megkezdett tervezési és kivitelezési munkálataiban közreműködtek: Czekelius Aurél mérnök, miniszteri osztálytanácsos; Szántó Albert mérnök, műszaki tanácsos; Nagy Virgil építész, királyi főmérnök; Gruber Antal királyi főmérnök; Beke József királyi főmérnök, valamint Gállik István (1866–1945) királyi mérnök.[228] A vasszerkezetek gyártását és a híd szerelési munkálatait a MÁV Gépgyára végezte el. A híd lámpáinak kivitelezésére és a díszítmények készítésére Jungfer Gyula (1841–1908) műlakatos nyert megbízást. A hídfők és a mederpillérek építését 1895. december 7-én fejezték be. A vasszerkezet szerelésével párhuzamosan kezdték építeni a kocsipályát és a gyalogos közlekedésre kijelölt járdaszakaszt 1896. július 30-án. A hídfeljárókat 1895. november 18-a és 1896. szeptember 14-e között építették ki.[229]

---

[225] MEHRTENS 1900, 122.
[226] MEHRTENS 1899, 19., *Donaubrücke bei Cernavoda*. In: *SB*,1895. máj. 15., 25. évf., 20. sz., 145.
[227] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., MKJM 1905. jún., 14-ei rektori tanácsülése, 12. ülés, 60. Nagy Virgil dunai hidak tervezésével kapcsolatos munkáira a KJMM évkönyveiben is vannak utalások. Az 1894/1895-ös tanévben előadást tartott a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben az „*Eskü téri híd építésére vonatkozólag esztétikai szempontból*" címmel (BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1895, 35. Nagy Virgil Az 1901/1902-es tanévben „*az esküteri dunahíd építészeti kiképzését*" tervezte. (BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1902, 44.)
[228] A tervezők nevét az eredeti tervek alapján épített Szabadság híd szerkezetén elhelyezett emléktábla is őrzi.
[229] HARGITAI [é. n. 1980-as évek], 4, 6, 20, 25, 29. A dokumentáció forrása: CZEKELIUS–SZÁNTÓ 1896.

A hidat 1896. október 4-én maga az uralkodó adta át, ekkor kapta a Ferenc József nevet. A híd háromnyílású, 175 méter középnyílású, Gerber-tartós szerkezetű.[230] A híd össznyílása 331,2 méter volt, szélessége a gyalogjárók korlátjai között 20,1 métert tett ki, a kocsiforgalomra tervezett útpálya 11,5 méter széles volt.[231]

A hídra villamosvágány, valamint elektromos és gázvilágítás is került. A hidat alátámasztó pillérekre sisak alakú jégtörő fejek kerültek. A Ferenc József híd mindkét oldalán két-két egyemeletes vámszedőház épült, ezek közül ma már csak a pesti oldaliak állnak.[232]

A Ferenc József hidat Budapest ostromának idején, 1945. január 16-án robbantották fel. Helyreállítása az 1894. évi tervek alapján legyártott szerkezeti elemekkel történt, az újjáépítés terveit Sávoly Pál (1893–1968) készítette. Az újjáépített hidat 1946. augusztus 20-án adták át, ekkor a Szabadság híd nevet kapta.[233]

4.1.4. Nagy Virgil feladatköre, a híd építészeti részleteinek kialakítása

Nagy Virgil nevéhez fűződik a Ferenc József híd esztétikai, építészeti kialakítása, valamint a vámszedőházak megtervezése is. Ez utóbbiak barokk stílusjegyeket mutató kupolája közeli stílusbeli rokonságot mutatnak az 1885. évi Budapesti Országos Általános Iparkiállításra készült, Ybl Miklós (1814–1891) tervei alapján kivitelezett Királyi pavilon[234] kupolájával. Ugyanakkor utalhat a bécsi Hofburg kupoláira is, de meg kell jegyezni, hogy alapvetően egy általános kupolaformáról van szó.

4.1.5. Szakmai egyeztetés a híd díszítményeiről

A Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és Középítészeti Szakosztály iratanyagában fellelhető a Dunahídépítési Osztály 1894. december 4-ei értekezletének jegyzőkönyve, amely a Fővám téri híd díszítő részleteinek megvitatásáról szól. Az értekezleten Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter elnökölt, és a Kereskedelemügyi Minisztérium részéről Nagy Virgil királyi főmérnök mellett jelen volt Csörgeő Gyula miniszteri tanácsos, Czekelius Aurél miniszteri osztálytanácsos, valamint Szántó Albert királyi főmérnök. A megbeszélésen elsősorban a Fővám téri híd kapuzatainak díszítő részleteiről és a mederpillérek jégtörő fejeinek alakjáról történt szakmai egyeztetés.[235]

---

[230] ROZSNYAI, 2013, 463–464.
[231] CZEKELIUS–SZÁNTÓ 1896, 11.
[232] GÁLL 2005, 74–79.
[233] GÁLL 2005, 79–81.
[234] A Királyi pavilon és a vámszedőházak kupolái közötti hasonlóságra már Vadas Ferenc is felhívta a figyelmet. Lásd: VADAS 1992, 47–59. (említi: 55.o.)
[235] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894. és ikt. sz.: 86333/1894, 44314/1894 (alapszám). A Pénzügyminisztérium képviseletében Bakonyi Géza miniszteri osztálytanácsos és Eckermann Ede műszaki tanácsos jelent meg. A Belügyminisztérium részéről Dr. Faschó Moys Sándor miniszteri tanácsos, a Földművelésügyi Minisztérium részéről pedig Fekete Zsigmond miniszteri osztálytanácsos és Zsák Hugó műszaki

A díszítés tervezetét a Dunahídépítési Osztály képviseletében Czekelius Aurél ismertette. A jégtörő fejekre vonatkozóan két tervváltozat készült. A tervezett díszítésről elmondta, miszerint a híd kapuzatain lévő „*felső kereszt kötéseken alkalmazott Koronás címerek, úgyszintén a kapuzatok oldalain alkalmazandó címerpajzsok bronzöntvényből helyenkénti aranyozással, s a címer színes zománccal; a kapuzatok toronyszerű végződésein tervezett zászlóvivők az alattuk lévő gömbbel együtt vert vörös rézből, a többi díszítő részletet pedig, valamint a korlátok és járda párkányok is vasból állítandók elő, a mintán kitüntetett, helyenkénti bronzírozással és aranyozással*.” Tervismertetése során megjegyezte, hogy a „*Dunahíd építési osztály úgy találta, hogy célszerű volna, ha a vaskapuzat felső hármas keresztkötésében a közbenső tömör lemez rácsozattal pótoltatnék, a vaskapuzat oldalnézetében, erőteljesebb hatás elérése érdekében a tervezettnél küljebb elhelyezendő sűrűbb rácsozás, vagy tömör lemez alkalmaztatnék, a korlátoknál az egyformaság elkerülése és a hosszú sík felület megszakítása végett a főtartók függélyes rácsrúdjaival szemben levő oszlopok erőteljesebben képeztetnének ki, s consolszerű támaszokkal láttatnának el, s végül, ha a járda párkányok is a tervezettnél erőteljesebb kiképzést nyernének*.”[236]

Czigler Győző építész jól sikerültnek és a „vas karakteréhez” megfelelőnek látta a tervezett díszítéseket. A jégtörő fejek közül a csiga alakú változatot tartotta előnyösebbnek. Azt tanácsolta, hogy a kapuzatok csúcsára tervezett zászlóvivő vitézeket cseréljék ki „*sas- vagy turulmadarakra*”, esetleg díszítés nélkül, csak gombban végződjenek. Felhívta a figyelmet arra, hogy a hídra tervezett világító testek kovácsoltvas jellege jobban domináljon. A vámszedőházak tekintetében azt javasolta, hogy a „*vaskapuzat karakterével összhangban állíttassanak elő*.”[237] **(kapuzat: 4.1. V. kép, zászlóvivő vitézek: 4.1. XI–XIII. kép)**

Tolnay Lajos (1837–1918) mérnök is indokoltnak tartotta a zászlóvivők elhagyását. Technikai szempontból megemlítette, hogy számára az az elsődleges szempont, hogy a híd miatt minél kevésbé legyen szükség a Fővám tér feltöltésére, ezért a „*lehető legkisebb pályamagasságot*” tanácsolta. Rupp Imre (1840–1904) miniszteri tanácsos arra a praktikus

tanácsos vett részt az egyeztetésen. A főváros részéről Vosits Károly tanácsnok, Lechner Lajos építészeti igazgató és főmérnök, valamint Nagy Dezső bizottsági tag jelent meg. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa képviseletében Rupp Imre miniszteri tanácsos, Tolnay Lajos és Pucher József tanácstagok. A M. Kir. Államvasutak gépgyárának nevében érkezett Förster Nándor igazgató, Seefehlner Gyula főfelügyelő. A személyesen meghívott vendégek közé tartozott Czigler Győző és Kherndl Antal műegyetemi tanárok, Ludvigh Gyula m. kir. államvasúti elnökigazgató és Nagy János nyug. min. tanácsos, országgyűlési képviselő. Megjegyzendő, hogy a díszítőrészletek megvitatására egybehívott bizottság tagjai közé név szerint meghívta a Kereskedelemügyi Minisztérium Zala György szobrászművészt és Steindl Imre építészt is, akik valamilyen oknál fogva mégsem vettek részt a megbeszélésen.

[236] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.

[237] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.

szempontra is felhívta a figyelmet, hogy a hídon az ünnepségek alkalmával zászlókat lehessen elhelyezni.[238]

Lukács Béla kereskedelemügyi miniszter az értekezleten elhangzott javaslatok szerint kérte a tervezet átalakítását és turulmadárral ellátott változat mintájának kidolgozására utasította a Dunahídépítési Osztályt.[239]

4.1.6. Nagy Virgil tanulmánya a kivitelezésre kiválasztott tervváltozatról (1895)

Nagy Virgil 1895-ben írt szaktanulmányt a Fővám téri híd építészeti kialakításáról, így a művészi koncepció ismertetésére ez az elsődleges forrás. Tanulmánya elején hangsúlyozta, miszerint a híd „*tervezésekor a szépség, egyszerűség és takarékosság volt az irányadó*". A háromnyílású híd építészeti szempontból látványos elemei leginkább a mederpillérek feletti vaskapuzatok, amelyeknél Nagy Virgil igyekezett alkalmazkodni a híd anyagához és szerkezetéhez. Tanulmányában megemlítette, hogy a vasszerkezetű építményeknél tendencia szokott lenni, hogy azokat „*eltagadva a szerkezetet, öntöttvas, bádog vagy kőburkolattal látták el és a kőarchitektúrából merített formákba öltöztették*." Nagy Virgil szerint el kellett jönnie annak az időnek, hogy a vas, ami egyre inkább általános felhasználású anyag, a „*maga valódiságában*" mutatkozhasson meg. Ez az esztétikai irányelv vezette az építészt a Duna-hidak építészeti kiképzésekor is. A kapuzatok öv feletti részei már nem a szerkezet tartó funkciójú elemei, hanem a kapuzat harmonikus befejezésére szolgálnak, tehát szabadon díszíteni ezeket lehetett.[240]

A kapuzatok csúcsán lévő gombvégződésekre – ahogy erről már a szakmai egyeztetésnél olvashattunk – eredetileg zászlót tartó vitézeket terveztek, helyettük végül a magyarság eredetmítoszára is utaló, egyúttal a „lebegést" és könnyedséget is szimbolizáló, kiterjesztett szárnyú turulmadarakat helyeztek el. A díszítéssel nem kívánták elnyomni a szerkezeti részek anyagszerűségét és formáját, ezért visszafogott ornamentális díszítőelemeket alkalmaztak. Nagyobb díszek a kovácsoltvasból és öntöttvasból, illetve bronzból kialakított címerek. A korlát hengerelt vasból, helyenként kovácsoltvas és öntöttvas díszítményekkel kiegészítve készült. A híd gyalogos közlekedés számára kialakított útszakaszain, a hídpilléreknél egy-egy erkélyszerűen kiöblösödő pihenőt is kialakítottak, amelyek egyúttal az egyenes vonalban futó korlát monotonitásának megtörésére is szolgáltak. A híd alapszínét a tanulmány 1895-ös megírásának idején még nem választották ki.[241]

[238] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[239] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[240] NAGY 1895, 317–318. (teljes tanulmány képekkel: 317–324.)
[241] NAGY 1895, 318, 324.

A hídfők oldalára tervezett egy-egy vámszedő ház kivitelezését tekintve eltért az eredeti elgondolástól, ugyanis „*eleinte ezeket a vámszedőházakat a híd szerkezetével összhangban vasvázas falból állónak és vasékítményekkel díszítettnek tervezték s a vámszedéshez szükséges helyiségeket a pálya fölé, a legénységi szobát, kényelmi helyeket és szerkamrákat pedig a pálya alá a rakodópart falában helyezték volna el*.” A végleges változatnál a vámszedő házak nagyobb méretű építmények lettek, minden helyiségük a pálya fölött helyezkedett el és kialakításuk összhangba került a „*kőből építendő hídfővel és rakpartfallal*” is. A vámszedő házak faragott mészkőburkolatot és vörösrézzel fedett kupolás lezárást kaptak. Nagy Virgil véleménye szerint a híd építészeti megjelenésének újszerűsége abban állt, hogy díszítményei a vasszerkezetű monumentális építmény természetes anyagszerűségéből és szerkezeti adottságaiból indultak ki. A tanulmány megírásának idején a díszítmények megvalósítása még nem kezdődött el, emiatt Nagy Virgil gyakorlati tapasztalatokról nem számolhatott be, de saját tervrajzait, látványterveit már mellékelte cikkéhez. Az 1894-es tanulmányútjára is következtethetünk abból a megjegyzéséből, hogy véleménye szerint alig van példa olyan mérnöki alkotásra, hídszerkezetre, ahol az anyagszerűség és a díszítmények hasonló összhangja tanulmányozható lett volna „természetes nagyságban”.[242] (**4.1. VI. kép–4.1. X. kép**)

Nagy Virgil ezzel a szaktanulmányával elnyerte az 1895. évi Hollán-pályadíj második helyezését. A díjat odaítélő bizottság ekképpen nyilatkozott: „*Nagy Virgil* (…) *értekezésében a vasnak, mint építőművészeti elemnek felhasználásával foglalkozik. Kárhoztatva a vaskonstrukcióknak eddig nagyon divatos a kő- és fakonstrukciók idomzatát mímelő alakját, az anyag és forma közötti esztétikai szükséges összefüggést szép, élvezetes alakban tárgyalja. A dolgozat külalakjára nézve tulajdonképpen tervismertetés, de önálló felfogásával a szokásos leíró ismertetésektől teljesen elütő s így kiválóan figyelemre méltó dolgozat*.”[243]

4.1.7. A Nagy Virgil tervei alapján megvalósult díszítmények korabeli leírása (1896)

A híd építéstörténetét ismertető, 1896-os szakmai leírás alapján a mederpillérek feletti vaskapuzatok kiképzésénél minden olyan kialakítást mellőzni igyekeztek, amely nem vas, hanem „*más anyag architektúrájából*” inspirálódott. A vaskapuzatok oszlopainak a felső övig terjedő részét három vasbordából alakították ki, ezek a hídszerkezet szerves tartozékai voltak, melyeket a felső övek magasságában keresztrácsozás kötött össze egymással. A vaskapuzatoknak a híd tengelyével párhuzamosan futó oldalait, továbbá a keresztkötés ív alakú alsó felületeit áttört lemezekkel borították oly módon, hogy a díszítésen keresztül a belső

[242] NAGY 1895, 317, 324.
[243] *MMÉE Közlönye*, 1896., 30. évf., 3. sz., 81–82. lásd még: *ÉI*, 1896. márc. 11., 20. évf., 11. sz., 94.

szerkezet elrendezése is látható maradt. A korabeli leírás a kapuzatok oszlopainak felső öv feletti szakaszánál „piramisszerű" kiképzést említett. A felső öv díszítményeit külön keresztrácsozattal kötötték össze, amelyeket koronás címerekkel ékesítettek, illetve a víz felőli oldalukra címerpajzsokat helyeztek el. A kapuzatok gömb végződéseire, mintegy 46 m magasságba kerültek elhelyezésre a kiterjesztett szárnyú turulmadarak. A híd megvilágítását összesen 16 karos gázlámpa és 8 villamos izzólámba szolgáltatta.[244] **(4.1. XIV–4.1. XVI. kép)**

4.1.8. A híd ünnepélyes felavatása (1896)

Az épülő Fővám téri híd munkálatait a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagjai külön szakmai vezetéssel tekintették meg 1895. június 20-án. Ekkor Czigler Győző egyesületi elnök és Fábián János (1836–1902) egyesületi igazgató vezetésével közel 150 építész és mérnök vett részt a programon. Ekkor a budai hídfő munkálatai és a pesti hídfő kialakítása is jelentősen előrehaladtak, annak ellenére, hogy a késői jégzajlás és a magas vízállás hátráltatta a munkafolyamatokat.[245]

A Ferenc József híd ünnepélyes felavatására 1896. október 4-én került sor a király jelenlétében. A híd „ünnepi díszbe" öltözött, nemzeti lobogók díszítették. A királyi sátor a pesti hídföljáró közepén került felállításra.[246] A Kereskedelemügyi Minisztérium Dunahídépítési Osztályának iratai szerint az ünnepi alkalomra készült ideiglenes építmények és díszek megtervezése szintén Nagy Virgil nevéhez köthető, aki közvetlenül kötött szerződést „*a királyi sátor és tribünök előállítására, nemkülönben a híd és tartozékainak díszítésére vonatkozólag*" Benyovits Miksa díszítő- és kárpitosmesterrel. A hídkorlátokon és a vámszedőházak padlásablakaiban összesen 118 zászlót helyeztek el, a 28 darab „oszlopos zászló" pedig a budai feljáróhoz került.[247]

A királyi sátor „*oszlopokon nyugodott*" és perzsa szőnyegek, valamint „*déli növények*" díszítették. A díszvendégek számára az uralkodói sátor két oldalára emeltek tribünöket. „*A hídföljárónak elzárt helyén már jóval tizenegy óra előtt gyülekezni kezdtek a polgári, katonai és papi méltóságok, a legtöbben fényes díszmagyarban s a díszruhák sokasága, az előkelő társaság a hatalmas árbocokkal szegélyezett hídfeljárón káprázatos képet nyújtott. Emelte a hatást az idegen államok konzulainak megjelenése tarka diplomata-ruháikban.*"[248]

---

[244] CZEKELIUS–SZÁNTÓ 1896, 14, 23.
[245] *Az épülő fővámtéri híd*. (1895. jún. 20.) In: *ÉI,* 1895. jún. 26., 19. évf., 26. sz., 243.
[246] A Ferenc József híd feldíszítési tervrajzait és a híd építéséről szóló levéltári forrásokat lásd: MNL OL, K 227. 1403. téka; 874–875. d., 3559-es alapszám Fővám téri Ferenc József Duna-híd építése, 1896.
[247] MNL OL, K227, 824. d., ikt. sz.: 53955/1896 ikt. sz.: 3559/1896 alapszám.
[248] *A Ferenc József-híd fölavatása*. In: *PN*, 1896. okt. 5., 47. évf., 274. sz., 1–2.

A királyi sátor előtt várták az uralkodót a híd létrehozásában közreműködő személyek: Dániel Ernő (1843–1923) kereskedelmi miniszter, Vörös László (1848–1925) államtitkár, Csörgeő Gyula államtitkár, Czekelius Aurél és Förster Nándor miniszteri tanácsosok, Szántó Albert miniszteri tanácsos, valamint a híd építésének műszaki személyzete, vagyis Seefehlner Gyula (1847–1906) magyar államvasúti gépgyári főfelügyelő, Nagy Virgil királyi főmérnök, Zsigmondy Béla mérnök, Gärtner [Gaertner] Ernő mérnök, továbbá Jungfer Gyula műlakatos.[249]

Dániel Ernő kereskedelmi miniszter felavatási beszédét követően Vörös László államtitkár felolvasta a híd zárókövében elhelyezendő okmány szövegét. Ezután Ferenc József megnyomta az íróasztalon lévő „villamos gombot". A szerkezet beindítása után „*a híd vasszerkezetébe beillesztődött az utolsó vasszegecs és a híd építése be volt fejezve.*" A király a híd építéséről minden szakmai kérdést megvitatott a híd szerkezetét létrehozó tervezőmérnökökkel. „*Ezek után még megszólította a király Nagy Virgil mérnököt, aki a hídon levő építkezésekre nézve adott felvilágosításokat, Seefehlner magyar államvasúti gépgyári főfelügyelőt, aki a vasanyag minőségét magyarázta meg, Gärtner és Zsigmondy vállalkozókat, akik* (…) *a víz alatti munkálatokról adtak magyarázatokat, végül Jungfer lakatost, aki a híd ornamentációját szállította*." A beszélgetést után került sor a hídokmány elhelyezésére a „*hídfő árbócán lévő aranygomb*" alatt, *amelyen a turulmadár terjeszti szárnyait*." Az okmány elhelyezése után a hidat átadták a forgalomnak, elsőként Ferenc József haladt át rajta."[250] A híd építészeti kialakításáért Ferenc József Koronás Arany Érdemkeresztet adományozott Nagy Virgilnek.[251] **(4.1. XVII. kép, további képek a hídról: 4.1. XVIII–XXI. kép)**

Az angol *The Engineer* 1897 tavaszán terjedelmes leírást közölt az új budapesti hídról. A lapban megjelent két fényképfelvétel, valamint Nagy Virgil két látványterve is. A híd korabeli színezéséről megtudhatjuk, hogy zöldesszürke színű lehetett, és nem minden részlete volt azonos árnyalatú („*the ironwork of the bridge is painted in three shades of greenish-grey*"). A híd vasszerkezete világosabb volt, míg például a korlátok és a lámpák sötétebb árnyalatot kaptak. A cikk végén arra is fény derült, hogy az adatokat és az angol nyelvű elemzést Nagy

[249] *A Ferenc József-híd fölavatása*. In: *PN*, 1896. okt. 5., 47. évf., 274. sz., 1–2.
[250] *A Ferenc József-híd fölavatása*. In: *PN*, 1896. okt. 5., 47. évf., 274. sz., 1–2.
[251] *Kitüntetések*. In: *ÉI*, 1896. okt. 14., 20. évf., 42. sz., 323.

Virgil írta és jutatta el a szerkesztőség részére.[252] A hídról a német nyelvű szakirodalomban[253] és szakfolyóiratokban[254] is jelentek meg leírások.

4.2 *A budapesti Eskü téri (a régi Erzsébet) híd építészeti megjelenése* (1898–1903)

4.2.1. A híd rövid építéstörténete a legfontosabb adatokkal

Az 1898 és 1903 között épült régi Erzsébet híd különlegessége, hogy átadásakor saját korának legnagyobb egynyílású lánchídjaként tartották számon. A Kereskedelemügyi Minisztérium Dunahídépítési Osztályának mérnökei, Kherndl Antal és Czekelius Aurél tervezték és ugyancsak Nagy Virgil kapta az építészeti kialakítás feladatkörét. A híd teljes hossza 374,4 métert tett ki, amiből 290 méter a középső ívnyílás hossza.[255]

A híd építésében jelentős feladatot látott el továbbá Szántó Albert miniszteri osztálytanácsos, valamint Gruber Antal, Beke József, Pischinger Gyula (1858–1951), Gállik István és Viczmándy Tamás királyi főmérnökök. A híd vasszerkezetéhez felhasznált vas- és acélanyagot a Magyar Királyi Államvasutak Gépgyára, a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Acélgyár, valamint a Zólyombreznói Magyar Királyi Vasgyár állította elő. A híd szerkezetének szerelése a Duna bal és jobb partján egyaránt 1899-ben kezdődött el. A híd kapuzatainak egyes részei 1900 novemberében készültek el.[256]

A próbaterhelésre 1903 szeptemberében került sor, majd 1903. október 10-én József Ágost főherceg (1872–1962) adta át a forgalomnak a hidat, a szerkezet első mázolása pedig 1904-re fejeződött be. A villamosközlekedés 1914. augusztus 14-én alsóvezetékes rendszerrel indult meg, majd 1923-tól a villamos felsővezetékkel működött tovább. Az Erzsébet királyné nevét viselő híd egészen 1926-ig – a brazil florianópolisi Hercilio Luz híd megépüléséig – a világ legnagyobb nyílású lánchídja volt, amelyet a nemzetközi szakirodalom is méltatott.[257] A híd a Duna keskeny szakaszára épült, emiatt nem lett volna tanácsos, hogyha hídpillér tagolja. A tervezőknek emiatt a partokon álló és egynyílású hídszerkezetet kellett megálmodniuk, ehhez végül két pillér közt kifeszített láncot alkalmaztak.[258]

---

[252] *The new Francis-Joseph Bridge*. In: *The Engineer,* 1897. máj. 14., 83. évf., 486–488. „*Tha plans were drawn and the work of building was superintended by the engineers of Bridge-building Office, under direction of Mr. Aurel Czekelius, engineer, whilst the architectural designs and ornamentation were made by Mr. Virgil Nagy, to whom we are indebted for this description*." (Az idézet a 488. oldalon.)

[253] Lásd például: MEHRTENS 1899, 19.

[254] Lásd például: *SB*, 1896. okt. 24., XXVIII. évf., 17. sz.,124.

[255] ROZSNYAI 2013, 464–465.

[256] GOTTLIEB 1904, 283.

[257] FÖLDI–HEGYINÉ DÉRI–F. DÓZSA (szerk) 2003, 11–16, 57–76. A kötetben két vízfestmény reprodukciója látható Nagy Virgiltől, amelyek az Eskü téri (Erzsébet) híd távlati képét mutatják. Az egyik 1897-ben (BTM FK, ltsz. KM.80.129.), a másik 1903-ban (BTM KM, ÉGy., ltsz. 2003.3.) készült. A kötetben a 12. és a 39. o.

[258] BEKE [1903] 2003, 123–130.

A régi Erzsébet híd építését nagy érdeklődés övezte, a híd makettje például sok látogatót vonzott az 1900-as párizsi világkiállításon, ahol a magyar közlekedésügy fejlődését bemutató tárlat egyik éke volt.[259] A Ferenc József híd mellett ez a híd is elpusztult a második világháborúban, 1945. január 18-án robbantották fel. Az Erzsébet híd mai képe egyetlen részletében sem idézi egykori elődjének művészi kialakítását. Az új Erzsébet híd letisztult formavilágát Sávoly Pál tervezte, ünnepélyes átadására 1964. november 21-én került sor.[260]

4.2.2. A pályatervek és tervváltozatok bírálata (1894)

Ahogy már említettük, a Fővám téri és az Eskü téri hidak közös nemzetközi tervpályázatára beérkezett 74 terv közül 53 az Eskü téri hídra vonatkozott. Az Eskü téri hidat ábrázoló pályatervek között 36 egynyílású és 17 háromnyílású változat volt. Ezek közül első díjat Ludwigh Eisenlohr (1851–1931) és Carl Weigle (1849–1932) stuttgarti építészeknek és Kübler Gyulának [Julius Kübler], az esslingeni gépgyár főmérnökének közös, „*Magyarország nem volt, de lesz*” jeligével ellátott terve (egynyílású, merevítőgerendás kábelhíd) nyerte el.[261]

A pályatervekről és azok elbírálásáról a levéltári források is részletesen tájékoztatnak. A Kereskedelemügyi Minisztérium Dunahídépítési Osztályának 1894. december 4-ei értekezletén Czekelius Aurél röviden ismertette az Eskü téri egynyílású hídra eddig érkezett hét alternatív tervváltozatot is. Egy tervrajzot Julius Kübler, az esslingeni gyár főmérnöke és Carl Weigle stuttgarti építész közösen készített, hatot pedig a Kereskedelemügyi Minisztérium Dunahídépítési Osztálya tervezett. A Kübler–Weigle páros tervén rácsos kábelhíd szerepelt kőpillérekkel, a Dunahídépítési Osztály tervei közül négy pedig merevítő gerendás kábelhidat ábrázolt, melyek közül kettő kőpillérekkel, kettő pedig vaskapuzatokkal készült. A kőpillérekkel kialakított változatok leírásából tudható, hogy az egyik „reneszánsz” a másik pedig „gótikus” stílusban került megtervezésre. A vaskapuzatokkal ellátott hídtervek között mindösszesen annyi volt a különbség, hogy az „*egyiknél a gyalogjárók a főtartókon kívül, a másiknál belül vannak elhelyezve*.”[262]

Két további minisztériumi tervváltozat rácsos lánchidat vázolt. „*A rácsos lánchídra készített két terv abban különbözik egymástól, hogy az egyiknél a horgonyláncoknak a vaskapuzat és a horgonytest közötti része is rácsozattal van ellátva, míg a másik tervnél ez a rácsozat hiányzik*.” A tervezett hídszerkezetek hozzávetőleges költségeit is megbecsülték, eszerint a Weigle-féle változat 4 220 000 forintba, a minisztériumi tervek közül a gótikus

[259] HORNYÁNSZKY–ERDÉLYI (szerk) 1901, 117–118.
[260] FÖLDI–HEGYINÉ DÉRI–F. DÓZSA (szerk) 2003, 77, 103.
[261] KHERNDL–CZAKÓ [1895] 2003, 111–122.
[262] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám. (*Jegyzőkönyv a Fővám téri Dunahíd díszítő részleteinek tárgyalására egybehívott, s 1894. évi december hó 4-én megtartott értekezletről*.)

pillérekkel készülő kábelhíd 4.500.000 forintba, a reneszánsz pillérekkel tervezett kábelhíd ugyancsak 4 500 000 forintba került volna. Ezzel szemben a vaskapuzatokkal készülő kábelhíd tervváltozat a kívül elhelyezett gyalogjárókkal kereken 4.000.000 forint, míg a belül elhelyezett gyalogjárókkal pedig 3.990.000 forint lett volna.[263]

A rácsos lánchíd egyik, rácsozattal ellátott változata 4.200.000 forint, a másik változata pedig 4 070 000 forint költséget jelentett volna. Ennél azonban a MÁV gépgyár magasabb egységárakkal számolt, így például a két fentebb említett kőpilléres kábelhíd változatok 4.860.000 forintba, a vaskapuzattal ellátott változatok pedig 4.540.000 forintba kerültek volna. A legdrágább ebben az esetben a díszesebb kivitelű rácsos lánchíd lett volna, mintegy 5.000.000 forintra becsült összegért.[264]

Bakonyi Géza osztálytanácsos a pénzügyminiszter nevében hangsúlyozta, hogy a két híd építésére a törvény szerint 5 millió forint lett előirányozva, amelyet nem volt tanácsos túllépni, mert „*a hidak építésével kapcsolatos kisajátítások 600.000 forinttal kerültek többe, mint amennyi e célra előirányozva volt.*”[265]

Ludvigh Gyula „*a minisztérium hídépítési osztálya által készített tervek mindegyikét jobbnak tartja a Weigle-féle tervnél*.” Ezek közül is a rácsos lánchidat ajánlotta. Nagy Dezső műszaki szempontból a minisztériumi tervek mindegyikét jól megoldottnak látta. Nem tervváltozatot választott, hanem típust, mégpedig a kábelhídra szavazott, mert szerinte a Széchenyi Lánchíddal egy ilyen típusú híd veheti fel a versenyt szépség tekintetében. Rupp Imre szilárdsági szempontból tartotta aggályosnak az egynyílású híd kivitelezését, Fekete Zsigmond azonban kifejezetten az egynyílású verzióra szavazott. Kifejtette, hogy árvízvédelmi szempontból nem javasolja a folyó medrének pillérekkel való szűkítését ott, ahol a Dunának egyébként is keskeny szakasza van. A három nyílású hidat pénzügyi szempontból sem ajánlotta, mert az építési költségen spórolt nyereséget esetlegesen elviheti a későbbi árvízvédelmi intézkedések költsége. Élénk vita alakult ki a jelenlévők között a lánchíd és a kábelhíd szerkezeti előnyeit és hátrányait illetően, amelyeket terjedelmi okok miatt nem részletezek.[266]

A hozzászólások közül megemlítendő még Eckermann Ede főmérnöké, aki kőpillér alkalmazásával szemben inkább a vaspillért javasolta a Széchenyi Lánchíd „pilléreinél észlelt ingásokra” hivatkozva. Czigler Győző „*a rácsos lánchidat*” ajánlotta kőpillér alkalmazásával,

[263] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[264] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[265] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[266] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.

Tolnay Lajos ellenben a vaskapuzatokat tartotta megfelelőnek.[267] A számos tervváltozat közül végül az egynyílású lánchíd koncepcióját választották ki.

4.2.3. Nagy Virgil feladatköre, a híd építészeti részleteinek kialakítása – tervváltozatok

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található néhány Nagy Virgil aláírásával ellátott rajz, amelyeket az építész feltehetően Samassa József egri érseknek küldött referenciaanyagként. A két dunai híd tervei is szerepelnek köztük, de ezek többségét Nagy Virgil maga is publikálta különféle folyóiratokban. Azonban van egy 1896-ban készült, neoromán és neogótikus stílusjegyeket mutató korai tervváltozata, ami – felirata szerint – az „Eskü téri híd C terve". Ezen a rajzon egy kőarchitektúra mögé rejtett pilonkapuzat látszik, amely toronypárral szegélyezett, enyhén csúcsíves templomkapura emlékeztet. A kapu ívmezejében a Magyar Szent Korona országainak címere kapott helyet. Figurális szobrászati díszek láthatóak a terven, például a kapuzat középtengelyében valószínűleg egy lovon ülő férfialak körvonalai sejthetőek, míg a tornyok csúcsát egy-egy angyal szobra koronázza.[268] Feltehetően ez a terv lehet az egyik variánsa az előbbi forrásban említett „gótikus" tervváltozatnak**. (4.2. I. kép)**

A megvalósult kapuzatokon – a Ferenc József hídhoz hasonlóan – szabadon megmutatkozik a vasszerkezet, amelyet művészi megformálású öntöttvas díszítmények egészítenek ki. Az impozáns kapuzatok középtengelyébe a magyar kiscímert helyezték el, amelyet jobbról és balról egy-egy angyal tartott, fölé pedig a Szent Korona került. A kapuzatokat öntöttvasból készült koronázó díszrács ékesítette két-két sorban. A kapuzatok lábának „nagypárkányára" álarcok és oroszlánfejek kerültek.[269] A kapuzatokon lévő toronycsúcsok ugyancsak öntöttvas díszítmények voltak, amelyek harmonikus összképet mutattak a pesti oldalon álló Klotild-paloták tornyocskáival, valamint a pesti Belvárosi plébániatemplom toronysisakjaival is. **(4.2. II. kép–4.2. III. kép)**

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban az Eskü téri híd kapuzatának vasarchitektúráját mutató tervváltozatot is azonosítottam (főnézet és oldalnézet rajza), rajta Nagy Virgil aláírásával. Mindkét tervlap aljára az alábbi felirat került: „*Eskü téri híd tanulmányterve*". A kapuzaton aprólékosan kidolgozott díszítmények vannak, amelyek csak részben egyeznek meg a megvalósult híd díszítőelemeivel. A kapu öntöttvas koronázó díszrácsa például néhány részlettől eltekintve megvalósult. Elmaradtak róla az ún. „hézagtakarók" közül azok, amelyek a tervrajzon az öt egyenlő négyzetes részre tagolt koronázórács X alakú merevítésének alsó

[267] MNL OL, K227, 628. d., ikt. sz.: 94951/1894 és 44314/1894 alapszám.
[268] EFL, Fotótár, Nagy Virgil referencia anyagai, ltsz. n.
[269] Tervrajzok az Eskü téri (régi Erzsébet) híd díszítményeiről: Kiskőrösi ÚM, Közúti Szakgyűjtemény, Híd Tervtár. A gyűjteményhez tartozó egyes részlettervek: FÖLDI–HEGYINÉ DÉRI–F. DÓZSA (szerk) 2003, 44–48.

sorában kaphattak volna helyet. Feltehetően a statikus X osztóelem játékos oldására tervezett volna ide Nagy Virgil egy félköríves ívsort mind az öt egység alsó részére. A leglátványosabb különbség a kapuzatokat lezáró öntöttvas csúcsdíszítéseknél látható. Ezek a toronycsúcsok a tervváltozat szerint sokkal légiesebb megoldást mutatnak, szinte ötvösművészeti tárgy hatását keltik. A kapuzatok csúcsain sokszögletű, áttört mintázattal díszített „sisakok" körvonala látszik, körülöttük – feltehetően mindkét hídfő felé – jobbra és balra forduló, kiterjesztett szárnyú turulmadarak ülnek. A kapuzatokat lágy vonalú, enyhén kihasasodó díszítőelemekkel körülzárt, filigrán és hegyesszögű csúcsdísz zárja le.[270] **(4.2. IV. kép–4.2. V. kép, további tervváltozat, látkép: 4.2. VI. kép)**

A régi Erzsébet híd kőburkolattal fedett vámszedő házai és szobortalapzatai lekerekített bástyákra emlékeztetnek. Hangsúlyos díszítményük a triglifek és kör alakú díszítmények váltakozásából kialakított fríz. Ezeken az építményeken kaptak helyet az emléktáblák is, felettük egy-egy kiterjesztett szárnyú turulmadárral. **(részletek: 4.2. VII. kép–4.2. XV. kép)**

4.3 *A nagyváradi posta-, távíró- és távbeszélő központ bővítése* (1908–1911)

Nagy Virgil 1908-ban készítette el a nagyváradi posta-, távíró- és távbeszélő központ épületének kibővítési és átalakítási terveit a Kereskedelemügyi Minisztérium megbízásából.[271] Már 1908 januárjában járt Nagyváradon az épület állapotának tanulmányozása céljából Kolossváry Endre posta- és távírda-igazgatóval.[272]

Az emeletes postaépület központi részének felépítését 1893-ban határozták el. A Kereskedelemügyi Minisztérium 1894-ben bízta meg az államépítészeti hivatalt a tervek elkészítésével. Guttman József építész (1840 k.–1911) kapta meg az építőmesteri feladatokat. A postapalota 1895-re elkészült. A posta 1908-ra már helyhiánnyal küzdött, ezért a Borz utca sarkán álló telek földszintes épületeit lebontották. A helyükön épült fel Nagy Virgil tervei szerint az új épületszárny, a központi épületrészt pedig átalakították. A kivitelezési munkálatokat Reisinger József mérnök vezette. Az új épületrészt 1911 augusztusában adták át a rendeltetésének.[273]

[270] EFL, Fotótár, Nagy Virgil referencia anyagai, ltsz. n.
[271] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 26–27. (Tanárok „szakszerű működése" az 1907/1908-as tanévben.)
[272] *VL*, 1908. jan. 15. XXIX. évf., 3. sz., 8.
[273] PÉTER 2005, 192–193.

4.4 *A budapesti Epreskert tervezett építkezései és végleges kerítésének terve* (1897–1898)

4.4.1. Előzmények

A budapesti Epreskert területén kialakított művésztelep a Sugár (mai Andrássy) út kiépítése során létrejött villanegyed mintegy függelékeként keletkezett. Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetésével értekezletet tartottak egy leendő Képzőművészeti Akadémia létrehozásának tárgyában 1881. október 26-án, írók és művészek kezdeményezésére. A leendő akadémia céljaira ideális helyszínnek találták az Epreskert területét, ezért Trefort Ágoston 1881. november 3-án leiratban kérte Budapesttől a terület átengedését. Ez 1882. március 22–23-án, a főváros törvényhatósági bizottsági közgyűlésén meg is történt. A közterületként jegyzett rész pontos méretét 4100 négyszögölben adták meg.[274] Az 1883 tavaszán megkötött szerződés szerint a terület tulajdonjoga a fővárosé maradt, az Epreskertet továbbra is bárki számára látogatható közparknak kellett tekinteni. A magyar államnak az újonnan létesítendő képzőművészeti akadémia céljait szolgáló épületeket „pavilon-rendszer modorban" kellett rajta elhelyeznie.[275]

Az Epreskert területének terv szerinti felosztása 1883-ban történt, amikor létrehozták a képzőművészeti mesteriskolát. A főváros az Epreskertből 3683 négyszögöl területet biztosított a mesteriskola számára, míg 2283 négyszögöl területet „*kisebb parcellákra osztva, saját műtermet építeni szándékozó művészeknek ajánlott fel jutányos áron*." A mesteriskola területén Benczúr Gyula (1844–1920) egyemeletes mesteriskolája épült fel legelőször, amelyet a festőművész öccse, Benczúr Béla (1854–1941) tervezett. **(4.4. XVIII. kép)** Az épület 1884 augusztusában már készen állt. Huszár Adolf (1843–1885) halála után a szobrásznak az Epreskert egyik telkén álló műteremvilláját a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Stróbl Alajos (1856–1926) vezette szobrászati mesteriskola részére szerette volna megszerezni, azonban az épület Huszár Adolf családjának tulajdonába került át. A sikertelen kísérlet után Stróbl Alajos szobrászati mesteriskolája részére épült fel 1889-ben egy új műteremvilla, Gerster Kálmán (1850–1927) építész tervei szerint. A Kmetty (ma: Kmety György) és a Bajza utca sarkán pedig 1892 és 1893 között hozták létre a Lotz Károly (1833–1904) vezetésével megindított II. számú Festészeti Mesteriskola épületét. Az új műteremház Herczegh Zsigmond (1849–1914) építész tervei szerint készült el, aki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium műszaki osztályának alkalmazásában állt.[276]

[274] GÁBOR 2010, 202–203, Lásd még: RADVÁNYI 2001.
[275] MKEL, 1/e. 1. d. (Igazgatói Hivatal ikt. nélküli iratai), 1883. márc. 3-ai eredeti szerződés hitelesített másolata.
[276] GÁBOR 2010, 201–217, 244–250. Az epreskerti képzőművészeti mesteriskola épületeinek eredeti engedélyezési tervei: BFL, XV.17.d.329. 28345 hrsz. További forrás: MKE KLM, ltsz.: 63.227. *Az Országos Magyar Királyi*

4.4.2. Az Epreskert végleges kerítésének tervei

Gábor Eszter művészettörténész az Epreskert építéstörténetének részletezése során nem írt külön a mesteriskolák részére átadott terület bekerítésének körülményeiről. Miként a bevezetőben olvasható, a főváros kifejezetten hangsúlyozta, hogy az Epreskert területe ne veszítse el köztér jellegét. Ennek ellenére mégis kerítést helyeztek el a mesteriskolák területének határára.

Egy ironikus történetet olvashatunk Rákosi Viktor (1860–1923) újságíró, humorista tollából a *Budapesti Hírlap* 1890. április 6-ai számában arról, hogy a kerítés problematikája már a kezdet kezdetén is gondot okozott, mert a Festészeti és a Szobrászati Mesteriskola vagyonát és műtárgyait kerítés nélkül nem lehetett megfelelően védeni.[277] Az Epreskert végleges kerítésének ügyét valószínűleg az 1892. május 23-ai Művész-estély is előmozdította, mert ekkor előkelő és rangos vendégek is ellátogattak a mesteriskolába, melynek ekkor még csak – külön engedély nélkül – kihelyezett deszkakerítése volt.[278]

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának 1894. május 31-ei ülésén határoztak arról, hogy a főváros „*az epreskerti művésztelepen a telkek mostani felette kezdetleges és szemet sértő deszka-kerítése*” helyett egy reprezentatív kerítés megépítését kérelmezi a vallás- és közoktatásügyi minisztertől.[279]

A VI. kerületi elöljáróság 1896. március 2-án levélben értesítette Budapest főpolgármesterét, Ráth Károlyt (1821–1897) az Epreskert bekerítésének ügyéről: „*Méltóságos Főpolgármester Úr! A Székesfőváros VI. kerületének elöljárósága a m. évi* [1895] *december hó 12-én 36148 sz. a. kelt beadványában aziránt fordult hozzám, hogy az állami művésziskolákat magába foglaló ún. Epreskertnek Kmetty és Epreskert utcai vonalát is a Bajza és Szondy utca felől már létező lábazatos vasrácshoz hasonló kerítéssel láttassam el.*

Szíveskedjék méltóságod az elöljáróságnak tudomására juttatni, hogy bármennyire méltánylom a felhozott körülményeket, s bármennyire is látom az Epreskert két utcai oldalán lévő régi deszkakerítésnek dísztelenségét, ebben az évben már fedezet hiánya miatt nem vagyok abban a helyzetben, hogy a szóban lévő teleknek egyöntetű, s az építési szabályok – de különösen a rajta lévő állami intézetek jellege által megkívánt bekeríttetése ügyében intézkedhessem.”[280]

Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása, Bp., 1928. (Album az épületekről készített képekkel, fotókkal. Elején a Rektori Hivatal 386/1928 iktatószámú irata található.)

[277] Sipulusz [RÁKOSI Viktor]: *Az állam két kutyája*. In: *BH*, 1890. ápr. 6., 10. évf., 95. sz., 4–5.

[278] *A művész-estély*. In: *KF-VUf*, 1892, 12. köt. 52–55.

[279] *A fővárosi közmunkák tanácsa*. In: *FK*, 1894. jún. 8., 5. évf., 52. sz., 3.

[280] BFL, IV. 1402. b. 1896. 0245.

Nagy Virgil 1897. december 18-án értesítette az Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde vezetőségét, hogy elkészült az „*epreskerti építkezések vázlatterveivel*" a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából.[281] Az Epreskert végleges kerítésének 1897-ben elkészült tervei a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának tervgyűjteményében találhatóak. A tervlapokon a Mintarajztanoda részéről Keleti Gusztáv (1834–1902) igazgató, Lotz Károly festőművész és Stróbl Alajos szobrászművész aláírása látható. A Nagy Virgil sajátkezű aláírásával is ellátott tervek (alaprajz, oldalnézet és metszet) a Kmetty (ma: Kmety György) és Bajza utca sarka felé, illetve az Epreskert (ma: Munkácsy Mihály) utca irányába néző kerítésrészletet mutatják.[282] **(4.4. I.–4.4. II. kép)**

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1898. március 18-án tette közzé az Epreskert állandó kerítésére vonatkozó árlejtési hirdetményt, föld-, kőműves, kőfaragó, és lakatos, valamint mázoló munkákra vártak ajánlatokat hazai iparosoktól. A pályázat határidejét 1898. április 4-ére tették, a munkák kivitelezését pedig 1898. június 30-ára irányozták elő.[283]

A *Magyarország* 1898. április 1-jén arról a hírről számolt be, hogy „*a Bajza-, Kmetty-, Epreskert- és Szondy-utczák által határolt Epreskertnek*" már nem sokáig lesz „*rozzant és csúnya a kerítése*", ugyanis „*a kultuszminisztérium köröskörül új díszes falkerítést emeltet. A kerítés építését április végén kezdik meg és június 30-ikáig be kell fejezni*.[284] **(4.4. III. kép)**

A Magyar Képzőművészeti Egyetem Epreskertben álló épületeinek neoromán stílusjegyeket mutató kerítését ma is Nagy Virgil terveinek megfelelő formában látjuk. A kerítés a Bajza és a Kmety György utca találkozásánál nem derékszöget zár be, hanem a két falfelület egy egyenes szakasz közbeiktatásával találkozik egymással. A kerítés lábazata teljes hosszában vakolatlan téglasorokból áll. E felett egyes kiemelt szakaszokon vakolt falfelületek és függőlegesen futó, vörös színű téglasávok váltakoznak. A kerítés tetejét cserepekkel fedett, díszítő funkciót is betöltő tető zárja le. A sarok felé néző, egyenes záródású kerítéshomlokzatot két félköríves falnyílás díszíti, a Bajza utcai díszkerítés első szakaszát pedig hármas osztatú, szintén félköríves lezárású falnyílások tagolják. Az ikerablakokra emlékeztető falnyílásokat román stílusú, kockaoszlopfővel díszített törpeoszlopok tagolják. A Bajza és a Kmety György utcák sarkára került az Epreskert főkapuja, továbbá itt helyezkedik el a porta épülete is, ezért ez a rész kapta a leghangsúlyosabb kialakítást.

A Kmety György utcai kerítésnél már elmarad a vakolt felület, minden vörös téglából van kirakva. Egyedül a félköríves nyílások, a törpeoszlopok és a könyöklők készültek kőből.

[281] MKEL, 1/b. 1. d. Igazgatói Hivatal iktatott iratai (1871–1906), ikt. sz.: 1101/1897.
[282] MNL OL, T13. No. 47/1–2. Nagy Virgil, *A budapesti Epreskert végleges kerítésének terve*, 1897.
[283] *Árlejtési hirdetmény*. In: *ÉI,* 1898. márc. 30., 22. évf., 13. sz., 97.
[284] *Az Epreskert kerítése*. In: *M*, 1898. ápr. 1., 5. évf., 91. sz., 11.

Az ablaknyílásokba – az oszlopok jobb és bal oldalára – kovácsoltvas díszítmények kerültek. A kerítéshomlokzat eltérő mintázatot mutat a mai Munkácsy Mihály utca felőli oldalon is. Itt a telek sarkánál vakolt felületű, neoromán stílusjegyeket mutató falnyílásokat és egy üres fülkével tagolt kerítésszakaszt látunk, majd a kerítés a Kmety György utcai mintázatot ismétli. A Bajza utcai és a Szondi utcai kerítésszakaszok kovácsoltvasból készültek, jellegzetes díszítmény nélkül, alul téglalábazattal. **(4.4. IV. kép–4.4. V. kép)**

4.4.2. Képzőművészeti mesteriskolák fejlesztési koncepciója

Az Epreskert állandó kerítésének megépítése valójában csak egy fejezete volt az Epreskert átfogó fejlesztési tervének. Wlassics Gyula (1852–1937) vallás- és közoktatásügyi miniszter 1898. február 15-ei beszédében részletesen kifejtette művészeti programját és egy magyar Képzőművészeti Akadémia felállításáról értekezett. Beszédében hangsúlyozta, hogy „*amíg van mintarajziskolánk és mesteriskolánk, addig nálunk képzőművészeti akadémia nincs*.” Ezért a művésznövendékeknek külföldre kell menniük a legmagasabb fokú művészeti képzés céljából. „*Szabad versenyre alapított, lehetőleg minél kevesebb sablonok között mozgó, korrigáló tanárokkal ellátott iskolát*” képzelt el, ahol az „*aktrajzoláson és a kompozíció-gyakorlatokon*” van a hangsúly. Véleménye szerint az építészetet szorosabban bele kellene vonni a festészeti és szobrászati iskolák működésébe, annak ellenére, hogy „*Münchenben nincsenek az építészek bevonva az úgynevezett művészakadémiai képzésbe*.”[285] Az 1890-es években tehát egyre inkább napirenden volt a képzőművészeti képzés átalakítása, fejlesztése.

Az Orsz. Magy. Mintarajztanodában és Rajztanárképezdében az 1897/1898-as tanévtől kezdve a művésznövendékek és a rajztanárjelöltek képzését szétválasztották, a mesteriskolák a női festészeti tanfolyammal együtt kiváltak a Mintarajztanodából, és Szépművészeti Akadémia néven folytatták tevékenységüket. A művészképzés 1908-ig ebben a formában működött, ezután a Mintarajztanodából létrehozott Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola része lett a Szépművészeti Akadémia.[286]

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található egy építési-engedélyezési tervsorozat az Epreskert már meglévő épületeinek bővítéséről, valamint egy III. számú Festészeti Mesteriskola épületének felállításáról. A tervrajzok a VKM tervtárából származnak. A III. számú Festészeti Mesteriskola 1898-as terveit és az átalakítási terveket is Nagy Virgil készítette. Ezeken a terveken is a már említett neves művésztanárok aláírása látható. Nagy Virgil a döntően neoreneszánsz stílusjegyeket mutató főhomlokzat középtengelyébe enyhe

[285] *Wlassics művészeti programja*. In: *Mű*, 1898. dec. 14., 1. évf., 18. sz., 168–170.
[286] SZŐKE 2002, 322–327. Lásd még: RADVÁNYI 2001, 30–41.

kiülésű középprizalitot tervezett, amely részleteiben felidézi a losonci városháza szintén háromtengelyes főhomlokzatát, de ebben az esetben nem került volna timpanon az épületre.[287] Itt ugyancsak érezhető a veronai Palazzo Bevilacqua hatása. Minden bizonnyal Nagy Virgil az Epreskert mesteriskoláival is összhangban lévő stílusjegyeket választott. A 19. században épült képzőművészeti akadémiák általában a művészettörténet egyik legnagyobb korszakaként számontartott reneszánsz formavilágából merítettek ihletet. **(4.4. X. kép–4.4. XIV. kép)**

A vízszintes lezárású ablakokkal és hangsúlyos osztópárkányokkal tagolt homlokzat szigorúságát a földszint félköríves záródású ablakai, a középtengelyben lévő főbejárat, valamint a felette elhelyezett és a félemelet szintjén lévő művészcímer vonalai oldják. Nagy Virgil építészetére jellemzően – feltehetően angol építészeti hatásra – ezen az épületen is szabálytalan alakzatban elhelyezett, díszes lezárású kéményeket láthatunk. A háromszintesre tervezett épületet magas manzárdtető fedte volna. A tervlapok között a metszetek és a különböző szintek alaprajza is megtalálhatók. A III. számú Festészeti Mesteriskola nem valósult meg.

A tervrajzokhoz Nagy Virgil műszaki leírása is hozzátartozik. A III. számú Festészeti Mesteriskola új épülete a szobrászati mesteriskola épülete és a Kálvária közötti területre került volna. Műtermeinek ablakai észak felé néztek volna amiatt, hogy a szomszédos, egykori Epreskert (ma Munkácsy Mihály) utca és Szondi utca házsorainak „reflexvilágítása" ne zavarhassa meg az alkotás folyamatát. Az elhelyezésnél Nagy Virgil figyelembe kívánta venni azt is, hogy az új mesteriskolai épület „*reflexe ne ártson az I. festészeti mesteriskola erre fekvő műtermeinek*", valamint harmonikus egységet szeretett volna teremteni a szobrászati mesteriskola épületével is. A III. számú Festészeti Mesteriskola műteremházának földszintjén kapott volna helyet a „nagy aktterem" és egy festőműterem (a földszinti alaprajzon „*Akt-terem*" és „*növendék műterem*"). A félemeleten lett volna a gondnoki lakás és a jelmeztár. Az emeleti szint a tervek szerint egy magasabb részből és egy alacsonyabb szárnyból állt volna. Nagy Virgil a magasabb részbe 3 műtermet és a főlépcsőt, az alacsonyabb részbe pedig egy tanácstermet és a hozzá kapcsolódó irodát tervezte. A téglaépületnek fehérre vakolt homlokzatot képzelt el. Nagy Virgil – a feladatból adódóan – a legfontosabb szempontnak a művészi alkotófolyamathoz szükséges megvilágítás biztosítását tartotta. Ennek érdekében az első emelet északi főfalát a földszinti főfalhoz képest visszahúzta, ezáltal a földszinti műtermek ablakainak is *„ferde síkú fölülvilágítót"* tudott volna biztosítani. A homlokzat enyhén kiugró, sokszögletű zárterkélyre emlékeztető épületrészei a gondnoki lakás két szobájához tartoztak. Funkciójuk mellett a „*kedvezőbb külső csoportosítást*" is célozták. A műtermek közül az

[287] MNL OL, T13. No. 22/1–29. Az epreskerti festészeti és szobrászati mesteriskolák építkezései, 1883–1913.

aktterem kapott volna „*oly világítási berendezést, hogy ott esteli világítás mellett is dolgozni lehessen*”.[288]

Nagy Virgil a Gerster Kálmán tervei szerint épült Szobrászati Mesteriskola kibővítésének tervét is elkészítette 1898-ban. A tervrajzon Stróbl Alajos mesteriskolájának letisztult, antik építészeti elemekkel megvalósított főépületéhez stílusában harmonikusan illeszkedő egy-egy pavilont tervezett jobbról és balról.[289] **(4.4. XV. kép–4.4. XVII. kép)** Emellett a Benczúr Béla tervei szerint épült I. számú Festészeti Mesteriskola nagy üvegfelülettel ellátott toldalékát is megtervezte. **(4.4. XVIII. kép–4.4. XX. kép)**

A képzőművészeti mesteriskolák fejlesztési koncepciójából tehát a végleges kerítés, valamint a Szobrászati Mesteriskola és az I. számú Festészeti Mesteriskola kibővítése valósult meg, ezt 1928 körül készített tervrajzok is igazolják.[290] **(4.4. VIII. kép, 4.4. XXI. kép)**

4.5 ***Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet* (1909–1911)**

A Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet ma az ELTE Tanító- és Óvóképző Karaként működik a XII. kerületi Kiss János altábornagy utca 40. szám alatt.

Az intézmény jogelődje Budai Állami Tanítóképezde néven a Vérmező keleti oldalán, az I. kerület, Attila utca (ma: I. kerület, Attila út) 97–99. szám alatt kezdte meg működését 1869-ben. A budai tanítóképző az Eötvös Józsefhez köthető 1868-as népoktatási törvény[291] nyomán jött létre. Az elemi tanítóképző többszöri intézményi átalakulást követően, már Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet néven költözött az I. kerület, Mozdony (később: Fery Oszkár, ma: XII. kerület, Kiss János altábornagy) utca 40. szám alatti saját házába, amelyet Nagy Virgil építész tervezett, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásából.[292]

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1907-ben 550.000 koronát irányzott elő az új iskolaépület létrehozására az 1908. évi költségvetés terhére.[293] A Tanítóképző Intézet 1908/1909-es tanévi értesítője már arról számolt be, hogy a minisztérium Nagy Virgil

[288] MNL OL, T13. No. 22/1–29. Műszaki leírás: No. 22/18. sz. alatt. (Nagy Virgil építész, kir. főmérnök: *A m. kir. képzőművészeti akadémia festészeti tanfolyama részére emelendő épület tervének műszaki leírása*, 1898. A leírás végén lévő további azonosítószám, feltehetően minisztériumi alapszám vagy iktatószám: 33052/98.)
[289] MNL OL, T13. No. 22/1–29.
[290] *Az Orsz. Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása*, Bp. 1928. (MKE KLM, ltsz.: 63.227.)
[291] 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában, VII. fejezet. A tanítóképezdék.
[292] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1937, 3. A Budai Állami Tanítóképezde 1871-ben költözött át az I. kerület, Országház utca 14. szám alatti házba, amely a budai Várnegyedben található. Az intézmény ebben az épületben sem működhetett hosszabb ideig. Az új pénzügyminisztérium Országház utcai épületében folytatódott az oktatás 1874 és 1883 között, a Polgári Iskolai Tanítóképző-intézettel közösen. A fővárosi állami tanítóképző következő otthona az I. kerület, Győri-út 13. számú épület „Győri út 11. és 15. számú szárnya” lett 1874 és 1911 között. A Polgári Iskolai Tanítóképzővel osztoztak az épületen, 1874 és 1904 között a két intézmény Paedagogium néven működött.
[293] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1908, 6.

tervrajzait elfogadta. A tervek kivitelezése 1909 októberében vette kezdetét, és az előzetes tervek szerint az 1910/1911-es tanévre kellett befejeződnie a munkálatoknak. Emellett „*az új épület telke, mely vagy 1.700 négyszögöl volt, 752 öl szerzésével 2.452 ölre egészíttetett ki, amely terület már teljesen elégséges arra, hogy azon egy modern épület kifejlődhessék.*”[294]

Nagy Virgil kétemeletesre tervezte az iskolát az I. kerület Mozdony (ma Kiss János altábornagy) utca, Hantos út (ma Tartsay Vilmos utca) és a Tatár (ma Nagy Jenő) utca találkozásánál elhelyezkedő, 2452 négyszögöl területű telekre „modern” helyiségekkel, központi fűtéssel és villanyvilágítással. Emellett „*1600 m^2 játék- és tornatér*” továbbá „*800 négyszögöl területű gazdasági kert*” kialakítására is sor került.[295] **(homlokzatok tervei, metszetrajzok: 4.5. I. kép–4.5. V. kép)**

Az iskolaépület alaprajza egy szabálytalan „E” betűre hasonlít. A huszonegytengelyes főhomlokzat közepén nyílik a Tanítóképző főkapuja, amely a közlekedőfolyosóra vezet. A földszinti termek és különféle helyiségek az épületen végighúzódó folyosóról nyíltak. A főkapuval szemben található – az „E” betűre hasonlító alaprajz középső szárában – a tornaterem, valamint a hozzákapcsolódó öltöző és tanári szoba. A következő helyiségek kerültek a földszint főhomlokzati traktusába: gyakorlati terem, hittanszoba, orvosi szoba és a látogató szoba, gyakorlati összesítő terem, háztartásvezető tanár szobája. A tervrajz szerinti jobb oldali szárnyba került egy hatalmas ebédlő és a hozzá tartozó helyiségek, a szárny végébe helyezték el a portás lakását. A Tatár utcára néző szárnyba került például a nevelői szoba, az igazgatói iroda és öt „szoba”. Ehhez a szárnyhoz csatlakozik az egy szobát, egy konyhát és fürdőt magába foglaló épületrész cselédszobával.[296]

Az első emelet főhomlokzattal párhuzamos traktusának közepére helyezték a nagy tanári szobát és a könyvtárat. Ettől jobbra és balra az alábbi termek láthatók az alaprajzon: fiziológiai és biológiai szertár, tanári dolgozó szobák, természetrajzi szertár és két tágas osztályterem. A tornaterem feletti rész teraszként funkcionált, az öltözők felett pedig a zeneszoba nagyterme volt. A szomszédos épülettel határos szárnyban található egy nagy nappali társalgó és a teakonyha, három dolgozószoba és egy nevelőszoba, valamint egy betegszoba. A szárny végében az egyik „iskolaszolga” lakását rendezték be. A rövidebb, Tatár utcára néző szárnyban az ifjúsági könyvtár, két nagy osztályterem, egy földrajzi szertár, egy

[294] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1909, 5.
[295] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1910, 4.
[296] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz. 4. f. (földszint alaprajza). Eng. 97440/1909-III. Jóváhagyás: 1909. nov. 18.

nagyméretű fizikai és kémiai előadóterem, valamint a hozzá tartozó tanári dolgozó és egy-egy kémiai és fizikai szertár lett berendezve.[297] **(4.5. VI. kép)**

A második emelet főhomlokzatra néző traktusának közepén a nagy zeneterem kapott helyet – éppen a könyvtár felett, ami nem biztos, hogy a legjobb megoldás –, ehhez tartozott a kis zeneterem, a hegedű- és kottaraktár és a zeneszertár. Ebbe az épületrészbe került a tágas rajzterem és a rajzi szertár is, valamint egy ruhatár és mosdó helyiség. A jobb oldali, hosszú szárnyban öt hálóterem volt, ezek közül kettő kisebb méretű a nevelők részére. A Tatár utcai szárnyban került elhelyezésre egy hatalmas *slöjdterem* [technika terem, ahol kézügyességi munkákat készítettek] és annak szertára, valamint egy gazdasági szertár. Az előző emelet fizika- és kémiaszertárt rejtő toldaléka feletti rész teraszként került megjelölésre az alaprajzon.[298]

A keresztmetszeten jól látszik, hogy Nagy Virgil a nagy zeneterem fölötti tetőszakaszra egy ellipszis alakú kupolát tervezett.[299] A Tatár utca felé néző nyolctengelyes homlokzatot ábrázoló rajzon egy-egy, közvetlenül a tető alatt szecessziós sormintával (virágmotívum, szív és körminta) díszített sarokrizalitot látunk. A földszint magasságáig a homlokzatrész sávozott. Nagy Virgil az épület minden szintjére egyenes záródású, díszítéstől mentes ablakokat tervezett.[300]

A tanítóképző intézet és kollégium használatba vételi engedélyét Dr. Baló József igazgató 1912. január 31-én kapta meg az I. kerületi elöljáróságtól, tehát a kivitelezési munkálatok 1912 év elejére már biztosan elkészültek.[301] **(4.5. VII. kép–4.5. VIII. kép)**

Az első világháború kezdetén az épületet közösen kellett használniuk a polgári tanítóképző intézettel. Az iskolaépület teljes oktatási célú berendezése 1914 körül készült el.[302] Az 1917/1918-as tanévben a „*helyiségeket megosztották a Pedagógium gyakorló polgári iskolájával*.”[303]

Az épület homlokzatát az 1930-as évek elején felújították. Az intézet kertjében kialakításra került faiskola, konyhakert, szőlőlugas, virágos kert, mezőgazdasági növények kertje és egy gyümölcsös. Az iskolában méhészettel is foglalkoztak.[304] Az intézet az összes férfi

[297] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz. 5. f. (első emelet alaprajza). További levéltári források az intézményről: BFL, VIII.130. (főként tanulói nyilvántartások, ügyviteli iratok, leltárak).
[298] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz. 6. f. (második emelet alaprajza).
[299] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz. 7. f. (keresztmetszet).
[300] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz. 9. f. (oldalhomlokzat).
[301] BFL, XV. 17. d. 329. 7887/1 hrsz (iratok) Az építésről szóló emléktáblát lásd: KELEMEN 2019, 15.
[302] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1915, 19.
[303] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1918, 5.
[304] *Tanítóképző-Intézet Értesítője* 1932, 48–49.

tanítóképző-intézeti tanárjelöltek gyakorlóiskolájaként működött 1930-ig, majd „*a tanítóképző-intézeti zene- és rajzszakos tanárjelöltek gyakorlóiskolája*” lett.[305]

A második világháború idején, 1944-ben hadikórházat rendeztek be az intézetben.[306] Budapest ostroma alatt – amely 1944. december 25-től 1945. február 13-ig tartott – a Budapesti Állami Tanítóképző Intézet épülete súlyos károkat szenvedett, a tantermek használhatatlanná váltak, megsérült a homlokzat és a teljes tetőszerkezet a kupolával együtt, „*az intézet 98 helyiségéből egy sem maradt épen.*” Az épület több mint 100 belövést szenvedett el, és a könyvtár gyűjteményének egy része, valamint az oktatáshoz szükséges eszközök jelentős része is elpusztult.[307] **(4.5. IX. kép)**

Az 1947/1948-as tanév során a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az iskola helyreállítására 160 000 forintot, a felszerelés pótlására 25 000 forintot adott.[308] A helyreállítási munkálatok hosszú évekig tartottak, az 1957/1958-as tanévben zajlott a padlástér és a tetőzet teljes megújítása.[309]

A helyreállítás után rövid ideig az Állami Kőrösi Csoma Sándor Pedagógiai Gimnázium működött az épületben, 1950-től ismét Budapesti Tanítóképző Intézet volt, majd 1952-től az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárjelöltjeinek gyakorló középiskolája lett.[310] Az iskola hivatalos elnevezése 1975-től Budapesti Tanítóképző Főiskola lett, majd „*2000. január 1-től az ELTE Tanító-és Óvóképző Főiskolai Karaként integrálta az intézményt*.”[311] Az épület eredeti funkcióját – a megpróbáltatások és az újjáépítés nehézségei dacára is – napjainkig megtartotta. A homlokzata csak tömegalakításában idézi Nagy Virgil iskolaépületét. **(4.5. X. kép)**

5 NAGY VIRGIL OKTATÓI TEVÉKENYSÉGE A MAGYAR KIRÁLYI JÓZSEF MŰEGYETEMEN

5.1 *A „műtörténet” magántanára (1893–1905)*

Nagy Virgil 1892. január 31-én adott be kérvényt magántanárrá való kinevezése iránt, melyben így fogalmazott: „*Évek óta kiváló előszeretettel foglalkozván a műtörténelemmel utóbb rendszeres és alapos tanulmányok alapján teljes tájékozódottságot sajátítván el annak minden ágában: megérlelődött bennem az óhaj, hogy ebből a tantárgyból a műegyetemi magántanári képesítést elnyerjem. Eme cél felé való törekvésemet eddig csak az a körülmény késleltette, hogy az eddigi elméleti tanulmányaimat még előbb gyakorlati tanulmányokkal kívántam kellőleg*

[305] *Tanítóképző Intézet Évkönyve* 1943, 8.
[306] FARKAS 1981, 56.
[307] GÁBOR I 1970, 8.; KELEMEN 2019, 21. (A romos állapotban lévő épület fényképe.)
[308] *Tanítóképző Intézet Évkönyve* 1949, 3.
[309] *Tanítóképző Intézet Évkönyve* 1958, 6.
[310] GÁBOR I 1970, 8.
[311] ELTE Tanító- és Óvóképző Kar története. Az intézmény hivatalos honlapján található adatok alapján. (https://www.tok.elte.hu/content/a-kar-tortenete.t.3467?m=340, megtekintés: 2023. 11.15.)

kiegészíteni, azaz a képzőművészetek fejlődése körül az irodalomból merített ismereteimet a saját tapasztalás útján gyarapítani, megalkotott eszméimet az önálló meggyőződés által megerősíteni és tovább fejleszteni kívántam. Most azonban, midőn a Nagytekintélyű Műegyetemi Tanács becses pártfogása folytán a magas Minisztérium részéről a közel múltban tanulmányúti kiküldetésben részesültem vala, ennek a nagybecsű kiküldetésnek megfelelve alkalmam nyílt a külföldnek legtanulságosabb építészeti, szobrászati és festészeti műremekeit szemtől szembe tanulmányozhatni – elég erőt és képzettséget érzek magamban arra nézve, hogy a magam elé tűzött feladatnak becsülettel meg tudnék felelni."[312]

A kérvényéhez csatolt előadási tervezete betekintést enged oktatói elképzeléseibe. Eszerint az „általános műtörténelem tárgy" az építészet, a szobrászat és a festészet történetének meghatározó emlékeit veszi sorra az egyiptomi kultúra idejétől egészen a 19. század elejéig, hat félévre felosztva. Az első félévben az ókori egyiptomiaktól az ókeresztény idők elejéig tartó korszak építészetével (ókori egyiptomi, asszír, perzsa, görög és római kultúra emlékei), a második félévben pedig ugyanezen időszak festészetével és szobrászatával foglalkozna. A tervezet a harmadik félévet az ókeresztény épített örökség tanulmányozásának szenteli, főleg itáliai, német és bizánci területekre vonatkoztatva. Ebbe a kategóriába sorolja a román és a gótikus építészet európai emlékeit is. A negyedik félév követi az előzőekben is látott módszertant, vagyis ugyanennek a művészettörténeti időintervallumnak az európai szobrászatát és festészetét venné át. Az ötödik félév a reneszánsz és az újabb kor építészetét tárgyalja a 19. század elejéig a legnevezetesebb mesterek életrajzának ismertetésével. Az utolsó félév pedig eme két korszakhatár közé eső időszak szobrászatát és festészetét mutatná be, szintúgy a legnagyobb mesterek életművének kiemelésével. Nagy Virgil hangsúlyozta, hogy az építészettel összhangban lévő társművészeti „műfajokat" előtérbe helyezné, itt például a relief és falfestészet technikájára gondolt. Egy adott korszak művészeti ágainak szétválasztását azzal indokolta, hogy így „*az építészeti szakosztály hallgatói, kik az építőművészet történelmébe amúgy is a szaktanárok rendszeresített előadásai révén bevezettetnek, a másik két társművészet történelmét esetleg az előbbinek ismétlése nélkül hallgathatnák, viszont a más szakosztálybeli hallgatók, kik csak az építészet történelme iránt akarnának tájékozást szerezni alkalmat találnának azt egyes félévben zárt szakaszok hallgatásával megtenni.*"[313]

[312] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92. (Nagy Virgil kérelme); lásd még: BMEL, VIII. 3/a. 2. d. Az 1892. február 26-ai egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 31. pont.; 1893. jún. 10-ei egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve 3. és 4. pont.
[313] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 347/1891/92.

A Műegyetem 1893. március 28-án értesítette Nagy Virgilt arról, hogy elnyerte a magántanári állást.[314] A jóváhagyáshoz mellékelt egyik véleményes jelentést Hauszmann Alajos írta, melyben elismerően nyilatkozott egykori tanítványáról.[315] Így jellemezte szakmai tevékenységét: „*Alulírott* [Hauszmann Alajos] *Nagy Virgil urat évek során át ismeri s érdeklődéssel volt munkássága irányában, s tapasztalata alapján mondhatja, hogy nevezett a fiatal építész generáció egyik kitűnő tagja, a ki komolyan foglalkozik tárgyaival, a miért is nem csak qualificáltnak hanem teljes mértékben érdemesnek is tartja arra, hogy a műtörténetből a magántanári minősítés a Királyi József Műegyetem részéről neki megadassék. Miután továbbá Nagy Virgil úr a m. mérnök és építész egylet építészi szakosztályában tartott felolvasások alkalmával előadási képességét is bebizonyította – a próbaelőadás alól felmenthetőnek javasoltatik*". Nagy Virgil egy ideig tevékeny tagja volt Hauszmann építészeti irodájának is, miként az Hauszmann Alajos naplójában olvasható. A forrásból kitűnik, hogy személyes kapcsolatukat barátság és kölcsönös tisztelet jellemezte. Hauszmann így emlékezett tanítványára: „*Nagy Virgil alapos képzettsége és tehetsége, valamint egyenes, őszinte jelleme csakhamar megszerezte kollégáinak elismerését*".[316]

Steindl Imre szintén véleményezte Nagy Virgil pályázatát, és ugyancsak kiválónak tartotta erre a feladatra tárgyi tudása, előadói képessége és publikációs tevékenysége alapján. Elismerően jegyezte meg, hogy Nagy Virgil szakmai rátermettségét azzal is alá tudja támasztani, hogy a tehetséges fiatal építészt maga mellé vette tanársegédnek. Steindl Imre 1893. január 19-én ekképpen összegezte Nagy Virgil tanítványi működését: „*mint volt hallgatóim egyik kiválóbbja egyetemi tanulmányainak bevégzésével tanszékem mellé asszisztensül kijelöltetvén bőven módomban volt úgy személyi kedvességéről, mint tanulmányaiban való alapos haladásáról* (…) *valamint szakképzettségéről és előadási szerencsés talentumáról személyes és közvetlen meggyőződést szereznem*." A tervezett előadásoknál csupán azt hiányolta, hogy nincsenek megadva az előirányzott heti óraszámok.[317] Magántanári próbaelőadását Hauszmann Alajos javaslata ellenére is meg kellett tartania. *Michel Angelo Buonarroti művészete* című előadásának kivonatát az *Építő Ipar* 1893 tavaszán közölte.[318]

[314] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 755/1892–93. Nagy Virgil magántanári kérelmének jóváhagyása. *HK*, 1893. ápr., 1., 1. évf., 7. sz., 9. („*A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minister Nagy Virgil okleveles építésznek, a kir. József műegyetemen az általános műtörténetből magántanárrá történt képesítését jóváhagyta és őt magántanári minőségében megerősítette*.")
[315] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 752/1892–93.
[316] *Hauszmann Alajos naplója* 1997, 116, 159. Lásd még: *Hauszmann Alajos naplója* 2022, 175–176.
[317] BMEL, VIII. 3/c-1. 14. d., ikt. sz.: 752/1892–93. (1893. 03. 27.)
[318] NAGY 1893a, 55–56.

Nagy Virgilnek az 1890-es évek elejére már számos szaktanulmánya jelent meg különböző lapokban, ezek közé tartozik a milánói székesegyházról[319] írt 1886-os munkája, valamint a *Betonfödémek*[320] címen 1887-ben közölt értekezése, – melynek bevezetésében így foglalta össze a modern építészet jelszavát: „célszerűség és olcsóság" – 1892-ben pedig Luca della Robbia (1399–1482) firenzei szobrász életművét és iskoláját elemezte.[321] Önálló kötetben jelentette meg 1892-ben a „monumentális falfestészetről" szóló tanulmányát.[322] Ugyanebben az évben adta közre spanyolországi tanulmányútjának tapasztalatait is, melyeket részben saját rajzaival illusztrált.[323] *Az „Építő Ipar" vázlatkönyve* című cikksorozatban néhány, a tanulmányútján készített művészi vázlatrajzot is közzétett, amelyek például Bologna városát vagy Genova katedrálisát ábrázolják.[324] Magántanári működésének idején szerkesztőségi bizottsági tagként vett részt „*Az építőművészet története*" című építészeti szakmunka első kötetének szerkesztési munkálataiban az 1901/1902-es tanévben, amibe a „*Görög szerkezettan és alaktan*" témájában publikált.[325] Az első kötet 1903-ban jelent meg „*Az építőművészet története az Ókorban*" címmel, Kabdebo Gyula (1874–1926) szerkesztésében.[326]

Nagy Virgil a műegyetemi magántanári megbízása mellett továbbra is a Kereskedelemügyi Minisztériumnál dolgozott, ezért 1893. október 22-én levélben kért engedélyt Lukács Béla kereskedelemügyi magyar királyi minisztertől, hogy a Magyar Királyi József Műegyetemen előadásokat tarthasson. Az előadásokért díjazásban nem részesült, az órákat szabadidejében tartotta délutáni vagy esti órákban.[327]

Az évkönyvekben röviden leírt tanrend alapján az 1893/1894-es tanévben Nagy Virgil az ókori szobrászat és festészet történetét tanította a tanév I. félévében, heti 2 órában.[328] Az 1894/1895-ös tanévben a középkori szobrászat és festészet történetéről tartott előadást ugyancsak az I. félévben, heti 2 órában, majd a II. félévben „*Egyes fejezetek Magyarország építészetének történetéből*" címmel hirdetett meg kurzust, ugyancsak hetenként 2 órában.[329] A következő tanévben a reneszánszkori szobrászat történetét oktatta az I. félévben, szintén heti 2

[319] NAGY 1886, 333–336.
[320] NAGY 1887, 223–233.
[321] NAGY 1892a, 353–359.
[322] NAGY 1892b.
[323] NAGY 1892c és 1892d.
[324] *ÉI*, 1895. jún. 26., 19. évf., 26. sz., 442. rajzmelléklete; *ÉI*, 1896. ápr. 1., 20. évf., 14. sz., 113. és melléklete, valamint *ÉI,*1896. máj. 27., 20. évf., 22. sz., 168. és képmelléklete.
[325] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1902, 44. (Tanárok „szakszerű működése" az 1901/1902-es tanévben.)
[326] KABDEBO (szerk) 1903.
[327] MNL OL, K227, 547. d., ikt. sz.: 1893/80024 (alapszám).
[328] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1893, 27. (Az MKJM programja az 1893/1894-es tanévre vonatkozóan.) BMEL, VIII. 3/c-1. 15. d., ikt. sz.: 822/1893/1894. „*Szobrászat és festészet története az ókorban*"
[329] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1894, 28. (Az MKJM programja az 1894/1895-ös tanévre vonatkozóan.)

órában, majd a II. félévben a reneszánsz festészet történetéről tartott heti 2 órát.[330] Az 1896/1897-es tanévben ismét az ókori szobrászatról tartott előadást a II. félévben.[331] Az 1897/1898-as tanév II. félévében Nagy Virgil előadása *„Az építészeti ornamentum fejlődési története"* címmel szerepelt a tanrendben, a megszokott heti 2 órában.[332] Ugyanezt a tanrendi beosztást és kurzuscímet olvashatjuk a következő tanévben is.[333] Ezt követi újra az ókori szobrászatról tartott kurzusa az 1899/1900-as tanév,[334] az 1900/1901-es, az 1901/1902-es, az 1902/1903-as, az 1903/1904-es, az 1904/1905-ös, valamint az 1905/1906-os tanév I. félévben, heti 2 órában.[335] Műtörténeti előadásokat 1905. augusztus 12-ig tartott, az Ókori Építéstan Tanszék élére történt kinevezéséig.[336]

5.2 *Az Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanára (1905–1921)*

A Magyar Királyi József Műegyetemen 1887 és 1944 között működött az Ókori Építéstan Tanszék, melynek hivatalos megalapítására 1886. április 20-án került sor. A tanszéket elsőként Czigler Győző[337], 1905 és 1921 között Nagy Virgil, majd 1921 és 1944 között Wälder Gyula vezette. Ezt követően az Ókori Építéstan Tanszéket összevonták az Újkori Építéstan Tanszékkel és Friedrich Lóránd (1891–1947) vezetésével egy évig, 1945-ig Ókori és Újkori Építéstan Tanszék néven működött.[338]

A Nagy Virgil halála után megüresedett Ókori Építéstan Tanszék adminisztrációjával járó teendőket, valamint a tanszék tárgykörébe tartozó szigorlatok megtartását dr. Hültl Dezső (1870–1945) műegyetemi nyilvános rendes tanár látta el. Az ókori építészet, valamint az építőművészeti enciklopédia tantárgyainak, vizsgáinak megtartását Wälder Gyula vette át. Az Épületek tervezése I. és II. gyakorlatok vezetését pedig dr. Lechner Jenő műegyetemi magántanár kapta meg.[339] Kotsis Iván (1889–1980) építész önéletrajzában megemlíti, hogy *„1922-ben az ókori építészeti tanszék kiváló professzorának, Nagy Virgilnek elhunytával a*

[330] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1895, 27–28. (Az MKJM programja az 1895/1896-os tanévre vonatkozóan.)
[331] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1896, 28. (Az MKJM programja az 1896/1897-es tanévre vonatkozóan.)
[332] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1897, 30. (Az MKJM programja az 1897/1898-as tanévre vonatkozóan.)
[333] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1898, 29. (Az MKJM programja az 1898/1899-es tanévre vonatkozóan.)
[334] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1899, 30. (Az MKJM programja az 1899/1900-as tanévre vonatkozóan.)
[335] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1900, 31. (Az MKJM programja az 1900/1901-es tanévre vonatkozóan); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1901, 31. (Az MKJM programja az 1901/1902-es tanévre vonatkozóan); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1902, 32. (Az MKJM programja az 1902/1903-as tanévre vonatkozóan); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1903, 33. (Az MKJM programja az 1903/1904-es tanévre vonatkozóan); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1904, 33. (Az MKJM programja az 1904/1905-ös tanévre vonatkozóan); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1905, 33. (Az MKJM programja az 1905/1906-os tanévre vonatkozóan). A magántanárok tantárgyairól: KELECSÉNYI 2022, 121.
[336] BMEL, 100. Oktatói szolgálati és minősítési táblák, Nagy Virgil.
[337] Czigler Győzőről: TÓTH 2021.
[338] KISS 2021, 63–68.
[339] BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1922. március 24-ei rendes egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve, 12. pont.

tanszéket kettéosztották, illetve leválasztották belőle az újonnan szervezett tervezési tanszéket, amelynek ellátásával helyettes tanári minőségben" Kotsis Iványt bízták meg.[340]

Nagy Virgil építőművészi pályáját tanulmányai kezdetétől egészen élete végéig meghatározta a Műegyetemen való aktív alkotómunka. Fordulópontot jelentett életművében, amikor 1905. augusztus 12-én kinevezték a Műegyetem nyilvános rendes tanárává, a Czigler Győző halálával 1905 március hó 28-án megüresedett Ókori Építéstan Tanszék élére.[341] A Mérnöki és Építészeti Szakosztály az 1905. május 5-ei rendkívüli egyetemi tanácsülésen határozta el, hogy az Ókori Építéstan Tanszék vezetését nem meghívás útján felkért szakemberre bízza, hanem nyílt pályázatot hirdet meg annak betöltésére.[342]

A kir. József Műegyetem építészeti szakosztályában megüresedett tanszékre kiírt pályázatra[343] Nagy Virgilen kívül további hét építész adta be jelentkezését: Dvořák Ede (1861–1920), Foerk Ernő (1868–1934), Schodits Lajos (1872–1941), Sándy Gyula (1868–1953), Kauser József, Tőry Emil és Pákei Lajos (1853–1921) építészek.[344] Végül Tőry Emil és Nagy Virgil közül az utóbbi javára döntött az egyetem rektori tanácsülése. A választást azzal indokolták, hogy ő az „*idősebb talentum, bővebb látkörrel és átszűrt, megállapodottabb művészi ítélettel bír, a kinek több alkalma volt tehetségét fejleszteni és érvényesíteni, végül pedig, mert azt az iskolát, melyet a kereskedelemügyi minisztérium tervezési osztályában átélt, nagy haszonnal értékesítheti a műegyetem mérnöki hallgatók díszépítéstani előadásában is*."[345]

Nagy Virgil az alábbi tantárgyakat oktatta az egyetemen: Ókori építési alaktan, Ókori építés, Egyszerűbb épületek tervezése, Köz- és magánépületek tervezése, Építőművészeti enciklopédia mérnökök számára. A nyilvános rendes tanári állásával 6000 korona évi fizetés, 400 korona személyi pótlék és 1600 korona évi lakásbér járt.[346] A felsorolt tantárgyak között azért nincs megnevezve a díszépítéstan, mert a mérnöki és építészeti szakosztály az 1906. március 9-ei egyetemi tanácsülésen arról határozott, hogy e tárgy nevét Építőművészeti Enciklopédiára módosítja. Az I. éves építészeknél pedig az Ókori alaktan gyakorlati idejét 3 óráról 4 órára emelték fel.[347]

---

[340] *Kotsis Iván (1969)*. In: CSIFFÁRY (szerk) 2002, 469. (a teljes önéletrajz: 456–487.) Erről lásd: BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1922. szept. 2-ai rendkívüli tanácsülésének jegyzőkönyve, 9. pont.
[341] *HK*,1905. aug. 25., 13. évf., 17. sz., 304.
[342] BMEL, VIII. 3/a. 3. d. MKJM 1905. máj. 5-ei rendkívüli egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve, 2. pont.
[343] *HK*, 1905. máj. 15., 13. évf., 10. sz., 168. (Pályázatok)
[344] A műegyetemi oktatással kapcsolatban: KELECSÉNYI 2022. Kelecsényi Kristóf említést tesz az Ókori Építéstan Tanszék tanszékvezetői pozíciójára 1905-ben kiírt pályázatról is. (11. o.) Lásd továbbá: *150 év–150 rajz* 2021.
[345] BMEL, VIII., 3/b. 2. köt., Magyar Királyi József Műegyetem 1905. jún. 14-ei rektori tanácsülése. Lásd még: BMEL, VIII. 3/a. 3. d. MKJM 1905. jún. 16-ai egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 6. pont; 1905. nov.10-ei egyetemi tanácsülés 6. pont.
[346] BMEL, 100. Oktatói szolgálati és minősítési táblák, Nagy Virgil.
[347] BMEL, VIII. 3/a. 3. d. MKJM 1906. márc. 9-ei egyetemi tanácsülési jegyzőkönyve, 79. pont, 85. pont; 1906. jún. 8-ai egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 12 pont.

Az évkönyvekben találunk információkat Nagy Virgil egyetemi kurzusairól. Az *Ókori építési alaktan* tantárgyat az I. évfolyamos építész szakosztályos hallgatók az I. és II. félévben, hetente egy nagyelőadás és három gyakorlati kurzus keretében tanulták, a fő témát pedig a „*görög-római műrészletek ismertetése*" jelentette. Az *Ókori építés*[348] című kurzus a II. évfolyamos építésznövendékek számára volt kötelező az I. és II. félévben, ami hetenként három előadást és négy gyakorlati órát jelentett. A téma meghatározása: „*az építés fejlődésének története a legrégibb időktől a középkorig. A görög-római építés műrészleteinek alkalmazása és kisebb tervezések*." Az *Egyszerűbb épületek tervezése* nevet viselő kurzusból a III. évfolyamos építészeknek az I. és II. félévben heti hat óra gyakorlatot kellett elvégezniük, melynek során „*egyszerűbb vidéki és gazdasági épületeket, városi lakóházat*" terveztek. A *Köz- és magánépületek tervezése* tárgy már a IV. évfolyamos hallgatóknak szólt az I. és II. félévben, hetenként 15 órában. Az órai feladatot „*villák, városi lakóházak, nyilvános épületek és emlékszerű építmények tervezése*" jelentette, melynek aktuális tervezési programját mindig a kiválasztott tanár határozta meg.[349] Ezt a tantárgyat a tanszékvezetők közül felkért mestertanárnál lehetett felvenni, vagyis Hauszmann Alajosnál, Schulek Frigyesnél vagy Nagy Virgilnél.[350] Az *Építőművészeti encyclopedia mérnökök* számára című tárgyat az I. és II. félévben, hetente két órában tanulták „*a szükséges alaktani és tervezési gyakorlatokkal*".[351] Ez a tantárgy a III. évfolyamos mérnökök tanrendjéhez tartozott.[352]

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Nagy Virgilt kinevezése alkalmából díszebéddel ünnepelte meg 1905 novemberében, ahol pályatársai részéről a következő dicsérő szavak hangoztak el: „*Soha tanár kinevezéséhez annyi jogos remény nem fűződött, mint a Nagy Virgilhez, akit ízig-talpig modern gondolkodónak ismerünk és elismerünk s aki annyira komolyan tanulmányozta volna a régiek építőművészetét*." Nagy Virgil szerényen fogadta az elismerést és „*komoly ígéretet tett, hogy teljes erejét hivatásának fogja szentelni s csalódni*

[348] Az Ókori Építés története című előadások keretében röviden Kelet-Ázsia építőművészetéről is volt szó. (Erről: BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1918. ápr. 19-ei egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve, 151. pont, és a hozzátartozó melléklet, ikt. sz.: 875/1917. Nagy Virgil javaslata Kertész K. Róbert Kelet-Ázsia építőművészetéből kért műegyetemi magántanári képesítésének tárgyában, 1918. febr. 20.

[349] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1905, 32. (Az MKJM programja az 1905/1906-os tanévre vonatkozóan. Az 1905/1906-ki tanévben tartandó előadások és gyakorlatok. Itt még „*kinevezendő tanár*" megnevezés.) Órarendi mellékletek: *M. Kir. József-Műegyetem szakosztályi órarend az 1906/1907. tanév I. felében*, Bp., 1906, 3–6. (I. Építészeti szakosztály), 13. (III. Mérnöki szakosztály); *M. Kir. József-Műegyetem szakosztályi órarend az 1906/1907. tanév II. felében*, Bp., 1906, 3–6. (I. Építészeti szakosztály), 13. (III. Mérnöki szakosztály)

[350] KELECSÉNYI 2022, 33–34. Építészképzésről lásd továbbá: SALAMON 2017, 69–84.

[351] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1906, 32. (Az MKJM programja az 1906/1907-es tanévre vonatkozóan, az 1906/1907-es tanévben tartandó előadások és gyakorlatok.)

[352] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 3–6, 13. (MKJM szakosztályi órarend 1908/1909-es tanév II. fele, az építészeti szakosztály órarendje és a mérnöki szakosztály III. évfolyamának órarendje.)

fognak benne azok, akik a tanszéken kívül álló munkálkodás fokozott mérvét várják tőle."[353] Eszerint Nagy Virgil az oktatói hivatást rangsorolta elsődleges feladatává és az építészi megbízásokat háttérbe szorította. Ezt támasztja alá Fábián Gáspár építésznek, egykori tanítványának megjegyzése: „*Megbízások vállalásában is igen óvatos és kevés igényű volt. Jelszava, hogy a magánépítészektől nem szabad a munkaalkalmat elvenni*."[354]

Nagy Virgil kinevezéséről Lechner Jenő is írt a *Vállalkozók Közlönye* című építészeti szaklapban, amelyben kiemelte, hogy „*osztatlan örömmel és – ami ritkán történik – páratlan egyértelmű megelégedéssel látja a műszaki kar az ő megjelenését a műegyetem katedráján.*"[355]

Nagy Virgil mellett az 1905/1906-os tanévtől az 1906/1907-es tanévig adjunktusként oktatott Dvořák Ede (1861–1920), aki korábban – az 1888/1889-es tanévtől kezdve – Czigler Győző mellett tanársegédi, majd adjunktusi feladatokat látott el. Nagy Virgil tanszékvezetői működése alatt az Ókori Építéstan Tanszéken oktatott továbbá Kertész K. Róbert (az 1901/1902-es tanévtől az 1907/1908-as tanévig tanársegédként); Sváb [született: Schwab] Gyula (az 1904/1905-ös tanévtől az 1908/1909-es tanévig tanársegédként); Lechner Jenő (az 1907/1908-as tanévtől az 1908/1909-es tanévig tanársegédként, majd 1909/1910-es évektől 1923/1924-es tanévig adjunktusként); Wälder Gyula (az 1909/1910-es tanévtől az 1920/1921-es tanévig tanársegédként, majd Nagy Virgil halála után, az 1923/1924-es tanévtől egészen az 1943/1944-es tanévig tanszékvezetőként); Lechner Loránd[356] (az 1910/1911-es tanévtől 1921/1922-es tanévig tanársegédként, majd 1922/1923-as tanévtől az 1930/1931-es tanévig adjunktusként) és Szepesy Sándor (az 1921/1922-es tanévben tanársegédként).[357]

(Az Ókori Építéstan Tanszék helyiségei: 5.2. I. kép–5.2. III. kép)

Fábián Gáspár építész visszaemlékezéseiből sejthetjük, hogy milyen tanáregyéniség lehetett Nagy Virgil: „*mi, diákok, egy hórihorgas, vékonydongájú, kemény és szigorú emberre gondoltunk, neve után. Mily nagy volt a csalódásunk, mikor első óráján belépett a terembe egy kicsi, finom, gyönyörű szemű, finom hangú, szimpatikus, úrimodorú egyén, akit mindjárt megszerettünk, szívünkbe zártunk és soha nem is csalódtunk benne. Nagy Virgil kiválóan finom veretű, nagy műveltségű tagja lett a műegyetem tanári karának, aki új kultúrát, új világot hozott magával. Ő volt a modern szellem képviselője, az új stílusirányok megindítója, egy egész új*

[353] KOMOR 1905, 4.
[354] FÁBIÁN G 1936, 57.
[355] LECHNER 1905, címoldal.
[356] Lechner Loránd önéletrajzában is említést tett tanársegédi tevékenységéről: „*1908. január havában Nagy Virgil műegyetemi tanár irodájába kerültem, majd 1908. szeptember havában néhai Nagy Virgil tanár meghívott tanársegédnek. Jenő bátyám adjunktus Wälder Gyula és én tanársegédekké lettünk kinevezve az Ókori építészeti tanszékhez.*" (ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.17/863.)
[357] KISS 2021, 67–68. (Összefoglaló táblázat a BME OMIKK MKJM Évkönyvek alapján.)

világ megteremtője az építészet terén. (…) *Híresek voltak a Nagy Virgil-féle szünidei pályázatok is, melyeket ez a kiváló pedagógus honosított meg a Műegyetemen, mely pályázatok az ifjúságot teljesen modern és eredeti felfogásokra sarkalta és így ezek új stílus-törekvések kiindulásai lettek. Ez a nemeslelkű, abszolút európai műveltségű tanár otthon volt úgy a franciaországi, mint az angol építészeti ügyekben, miután e nyelveket tökéletesen beszélte. Így a külföldi kongresszusok állandó magyar képviselője Nagy Virgil volt, aki a magyar névnek odakinn csak elismerést és csodálatot szerzett.* (…).”[358]

„*Mégis működésének súlypontja az ifjúság nevelése, kiképzése volt. Tudvalevő, hogy a Műegyetemen az építészeti oktatás két részből áll: elméleti és gyakorlati részből. Utóbbi alatt a rajztermi munka értendő. Nagy Virgil előtt alig fordult elő, hogy a professzor, akkor még „nagyságos úr” bejárt volna a rajztermekbe a diákok közé. Nagy Virgil állandóan ott volt és minden hallgató rajzát személyesen is átvizsgálta, korrigálta. Természetesen az asszisztensek is ott voltak. Így valóságos mesteriskola lett a rajzterem*. (…)”[359]

Fábián Gáspár Nagy Virgil halála után írt nekrológjában „építőművészeti mesteriskolaként” jellemezte építésztanára oktatási módszerét, aki minden óráján – ha kellett késő estig is – jelen volt asszisztenseivel a rajztermekben tanítványai mellett.[360]

Kotsis Iván 1907 és 1911 között tanult a Műegyetemen és önéletrajzában így írt a műegyetemi oktatásról: „*Kislétszámú, kb. 25 hallgatóból álló évfolyamunk volt, intim baráti kör*. (…) *Tanáraink kivétel nélkül nagytekintélyű és kiváló szakemberek voltak: Hauszmann Alajos, Pecz Samu és Schulek Frigyes, az ekkor élő építészek legnagyobbikai, Nagy Virgil nemesveretű előadásai az ókori építészetről, valamint Czakó Adolf világos statikai tanításai még ma is élnek bennem*.”[361]

Kós Károly (1883–1977) építész önéletrajzában leírta, miszerint a negyedéves építészhallgatók a *Köz- és magánépületek* tervezése című tárgy esetében Nagy Virgil (ókor), Schulek Frigyes (1841–1919) (középkor) és Hauszmann Alajos (reneszánsz) tanárok közül választhattak maguknak mestert. Ő Schulek Frigyest választotta.[362] Önéletrajza arra a műegyetemi oktatási metódusra is utalt, mely szerint a végzett építészhallgatók közvetlenül a sikeres szigorlati vizsgájukat követően a három tervezői tanszék egyikének szervezésében

[358] FÁBIÁN G 1936, 56.
[359] FÁBIÁN G 1936, 57.
[360] FÁBIÁN G 1921, 143.
[361] *Kotsis Iván (1969).* In: CSIFFÁRY (szerk) 2002, 457–458.
[362] *Kós Károly életrajz* 2014, 61.

kéthetes külföldi tanulmányúton vehettek részt, amelynek útiköltségét a Műegyetem fedezte. A három tervezői tanszék évente váltotta egymást a kirándulások lebonyolításában.[363]

Kós Károly tanárként nem ismerte Nagy Virgilt, mert neki Czigler Győző tanította az ókori építéstant. Schulek Frigyes és Hauszmann Alajos munkásságával összevetve nem tartotta „különösen számottevőnek" Nagy Virgil építészeti munkásságát; az Erzsébet híd architektúráját és a nagyszebeni görögkeleti székesegyházat emelte ki megvalósult alkotásai közül.[364] Ahogy már említettük, Nagy Virgil mindvégig az oktatási feladatait tartotta elsődlegesnek, így épülettervezői tevékenysége számszerűsíthetően kevésbé mérhető például Hauszmann Alajos vagy Alpár Ignác tervezői munkásságához, építészeti irodájához. Ettől függetlenül fontos hangsúlyozni, hogy Nagy Virgil ugyancsak elismerésre méltó építészeti és összművészeti alkotásokat hozott létre.

5.2.1. Műegyetemi tervpályázatok

A tanárok esetenként műegyetemi tervpályázatokat is kiírtak a gyakorlati építészképzés részeként. A legkiválóbbnak ítélt pályaművet készítő hallgatót a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 300 forintos állami pályadíj-alapjából vagy egyéb alapítványi pénzalapból jutalmazták. Építészeti tárgyú tervpályázatot általában háromévente, esetenként négyévente írtak ki. Általában áprilisban került sor a pályázat kihirdetésére, és a jelentkezők szeptember végéig dolgozhattak a tervezési feladat tökéletesítésén.[365]

Nagy Virgil a műegyetemi rendes építészhallgatók számára 1907. április 4-én írt ki nyílt pályázatot ókori építéstanból. A legjobb munkáért 200 koronás pénzjutalom járt, amelyet az állami pályadíj-alap finanszírozott. A pályakérdés szerint a hallgatóknak „kisebb vidéki város református hívői részére" kellett református templomot tervezniük egy saroktelekre úgy, hogy abban 200 ember kényelmesen elférjen. A tervezési feladat részét képezte továbbá egy református iskola és egy lelkészlak terveinek elkészítése. A fiú és lány tanulók számára épülő elemi iskola esetében külön-külön bejáratot, 2–2 tantermet, 1–1 szertárral ellátott tanítói szobát, valamint mellékhelyiségeket kellett tervezni. Az épületegyüttes részeként egy reprezentatív tanácstermet is meg kellett tervezni – előszobával és irattárral – a presbiteri gyűlések céljára. A pályázat lehetővé tette emeletes épületek tervezését, de külön feltételként nem írta elő, ahogy az sem került meghatározásra, hogy az épületegyüttest milyen stílusban kellett megtervezni. A

[363] *Kós Károly (1955?)*. In: CSIFFÁRY (szerk) 2002, 435.
[364] *Kós Károly életrajz* 2014, 61., 64–65.
[365] KELECSÉNYI 2022, 49–52, 126. (táblázat). Lásd még: *Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 27. „*Az év folyamán, a tanárok áldozatkészségéből, a karácsonyi szünet idejére és az évközi nagy szünidőre tervpályázatok kiírása szokásos. Ezen pályázatokon a hallgatók az évfolyamuknak megfelelő munkakörből vett feladatok megoldásával teljesen önállóan, stílus tekintetében teljes szabadsággal vesznek részt*."

pályázat részeként be kellett nyújtani az alaprajzokat, 3 homlokzati tervet és 2 metszetet. A pályaműveket névvel ellátva 1907. szeptember 30-ig lehetett beadni.[366]

A pályázati kiírás mellett Nagy Virgil 1907. november 5-ei bírálata is megtalálható a BME Levéltárában. A pályázaton összesen négy építészhallgató vett részt: gróf Csáky István, Fábián Gáspár, Mende Valér (1886–1918) és Werner Frigyes (1886–1934). Mindegyikük centrális alaprajzú református templomot tervezett. Az elemzés szerint Werner Frigyes pályaművének részletformái „a középkori angol, majd német elemek" és „modernizáló törekvések" sajátos egységét adták. Fábián Gáspár tervének legfőbb erényeként Nagy Virgil a centrális templom akusztikai szempontból is előnyös „nagy magasságú kupoláját" hangsúlyozta. Mende Valér szintén centrális templomtervének, illetve épületegyüttesének ismertetése során a következőket emelte ki: „*az építészeti kialakítás egyszerű, gazdaságos és szinte magyaros, mondhatni falusias eszközökkel eleven hatásokat biztosít.*" Nagy Virgil hangsúlyozta, hogy teljes mértékben egyik pályamű sem felelt meg a kiírásban foglaltaknak, de véleménye szerint egyik pályázó hallgatótól sem volt elvárható a tökéletes megvalósítás mindösszesen „1 évi egyszerű tervezési gyakorlat után". A 200 korona jutalomdíjat Mende Valér nyerte el, Werner Frigyes pedig 100 korona szorgalmi díjat kapott.[367] Sajnos az említett pályaművek nem ismertek, illetve még nem sikerült azonosítani azokat. Nagy Virgil feltehetően saját tervezői munkássága alapján jelölhette ki a fent leírt pályakérdést, hiszen a források szerint a mezőtúri Újvárosi református templom tervezése számára is komoly kihívást, ugyanakkor számos gyakorlati tapasztalatot jelentett.

A műegyetemi építészhallgatók munkáiról, illetve tervkiállításáról gazdagon illusztrált beszámoló jelent meg a *Magyar Pályázatok* 1907 januári számában, amely a tervezési feladatok oktatásának módszertanába is betekintést enged. A kiállított munkák között a „rendes évközi tervezések mellett" olyan pályatervek is szerepeltek, amelyeket a növendékek szünidei pályázatok alkalmával készítettek. A cikk szerzője szerint az ókori témákkal foglalkozó tervezési feladatok azért fontosak, mert „a *klasszikus formanyelv ismerete"* elengedhetetlen feltétele *„a helyes arány- és formaérzék"* elsajátításának.[368] Az illusztrációk között az akkor másodéves Györgyi Dénes (1886–1961) építész Nagy Virgil *Ókori építési alaktan* gyakorlatán készített tervrajza is látható.[369] Fábián Gáspár építész úgy hivatkozott a *Magyar Pályázatok*

[366] BMEL, VIII. 3/c. Rektori Hivatal iratai, 29. csomó 1908 (65. tétel: pályázatok, jutalomdíjak), ikt. sz.: 574/1908. (Jelentés az 1907. évi pályázatokról. Nagy Virgil: Nyílt pályázat az ókori építéstanból, 1907.április 4.)
[367] BMEL, VIII. 3/c. Rektori Hivatal iratai, 29. csomó 1908 (65. tétel), ikt. sz.:1806/1907. (Nagy Virgil bírálata a beérkezett pályaművekről, 1907. nov. 5.) A pályázat eredményéről lásd még: BMEL, VIII. 3/a. 4. csomó, 1908. márc. 20-ai rendes egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve 81. pont.
[368] *Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 1–27.
[369] *Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 5.

1907 januári cikkében ismertetett műegyetemi kiállításra, hogy annak koncepciója Nagy Virgil érdeme volt: „*Oly különösen érdekes és eredeti volt a Nagy Virgil-féle iskola, hogy tanítványainak műveiből már a Műegyetem kiállítást is rendezett és az akkori híres >Magyar pályázatok < c. lap külön füzetben számolt be erről a kiállításról*.”[370] **(5.2.IV. kép–5.2.IX. kép)**

5.2.2. Műegyetemi kirándulások

Nagy Virgil műegyetemi tanártársaihoz hasonlóan fontosnak tartotta, hogy a hallgatókat tanulmányi kirándulások keretében is megismertesse a fontosabb építészettörténeti emlékekkel. Megemlíthetjük itt példaként az 1907-es külföldi tanulmányutat, melynek során a hallgatók behatóan tanulmányozhatták például Róma és Firenze műemlékeit.[371] Nemcsak a magyar hallgatók látogatták meg a külföldi építészeti remekműveket, hanem a budapesti Műegyetem is fogadott a hazai technikai újítások iránt érdeklődő vendégeket. Drezdából a királyi műszaki főiskola építész osztálya érkezett Budapestre Cornelius Gurlitt (1850–1938) építész és művészettörténész vezetésével 1912. április 28-a és április 30-a között, a dalmáciai tanulmányútjuk keretében. Az 53 vendéget Hauszmann Alajos és Nagy Virgil kalauzolta.[372] A híradások szerint Budapesten megnézték például a Szent István-bazilikát, az Alpár Ignác tervei szerint 1902 és 1907 között épült Tőzsdepalotát (ma: V. kerület, Szabadság tér 17.), a Hauszmann Alajos tervei szerint 1893 és 1896 között felépített Kúriát (ma: V. kerület, Kossuth Lajos tér 12.), valamint az Országház Steindl Imre tervei szerint megvalósított, 1904-ben átadott épületét.[373]

Jelentős volt az 1912/1913-as tanévben szervezett, 1913. június 26-tól július 10-ig tartó németországi műegyetemi tanulmányút, amelyen Czakó Adolf (1860–1942) mérnök, Nagy Virgil építész, Pfeifer Ignác (1868–1941) vegyészmérnök, Schimanek Emil (1872–1955) gépészmérnök és Dr. Zielinski Szilárd (1860–1924) mérnök vezetésével, a négy szakosztályból 100 hallgató vett részt. Ennek során Breslau (ma Wrocław, Lengyelország), Drezda, Lipcse, Nürnberg és München városokat látogatták meg. Breslauban megtekintették a város alábbi jelentősebb templomait: Dom (Keresztelő Szent János székesegyház)[374]; Sandkirche[375];

[370] FÁBIÁN G 1936, 56. A Nagy Virgil nevéhez köthető műegyetemi tervpályázatok közül az 1905/1906-os tanév szünidei pályázatán Fábián Gáspár nyerte el az első díjat másodéves építészhallgatóként. (FÁBIÁN G 1935, címoldal után); Kiss László (1887–1925) másodéves építészhallgatóként nyerte meg „*a Nagy Virgil tanár által kiírt pályázatot*.” (*ÉI–ÉM*, 1925. aug. 1., 49. évf., 29–30. sz., 101.)
[371] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 22. (Függelék I. *Gyakorlatok, kirándulások*)
[372] BMEL, VIII. 3/a. 1912. jún. 21-ei egyetemi tanácsülési jegyzőkönyv, 46. pont.
[373] *PN*, 1912. ápr. 30., 63. évf., 103. sz., 12.
[374] A székeegyház lengyel neve: Archikatedra św. Jana Chrzciciela.
[375] Lengyelül: Kościół Najświętszej Marii Panny na Piasku.

Elisabethkirche[376]; Kreuzkirche[377]. Tanulmányozták Breslau jelentősebb világi építészeti alkotásait is, mint például városházát, az új műegyetemet (Die Technische Universität Breslau[378]), valamint a Max Berg (1870–1947) építész tervei szerint 1911 és 1913 között felépült Festhalle (Jahrhunderthalle[379]) 65 méter belső átmérőjű vasbeton kupoláját. Az építész hallgatók külön megtekintették a Kaiser-Wilhelmstraße új épületeit. Drezdában az építészhallgatók többek között az új iparművészeti múzeumot, a *Schilling & Gräbner*[380] tervezte strehleni Christuskirche-t és az ugyancsak „*Schilling & Gräbner modernizálta Kreuzkirche-t*" tanulmányozták. Lipcsében a nemzetközi építőipari kiállítást tekintették meg. Nürnberg városában közös kirándulás keretében látogatták meg a műemlékeket, a Frauenkirche-t, a Lorenzkirche-t és a Sebalduskirche-t, valamint a városházát és a várat. Münchenben többek között megnézték az 1903-ban alapított Deutsches Museumot (Deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik), a városházát, valamint a Nymphenburgi kastélyt (Schloss Nymphenburg). A tanulmányutat vezető tanárok mellett a Műegyetem más jeles oktatói is részt vettek a kiránduláson, például az egyetem rektora, dr. Rados Gusztáv (1862–1942) és Bánki Donát (1859–1922) is.[381]

Egy évvel később az építészi szakosztály hallgatói olaszországi tanulmányútra mentek Nagy Virgil vezetésével az 1913/1914-es tanévben: „*A tanulmányút 15 napig tartott (június 26-tól július 10-ig), a következő útiránnyal: Budapest – Fiume – Ancona; Ancona – Pesaro – Urbino; Urbino – Pesaro – Ravenna – Bologna – Parma – Mantova – Verona – Vicenza – Padova – Venezia – Fiume – Budapest.*" A tanulmányút eredményességét igazolja a kirándulásról közölt alábbi részlet: „*a meglátogatott 9 felső-olaszországi városban alkalom nyílt aránylag igen rövid időben és kis területen a legkülönbféle stílusbeli épületeket kiváló jelentőségű példákban tanulmányozni; nevezetesen: antik római, ó-keresztény, bizánci, román, gót, reneszánsz, barokk és klasszicizmus stílusbelieket, úgy, hogy a tanulmányút – csekély költség mellett – igen eredményesnek mutatkozott. A hallgatók a felvett vázlatokban és fényképekben, valamint a saját költségükön megszerzett fotográfiákban bőséges anyagot is gyűjtöttek a további tanulmányozásra; a meglátogatott gyűjteményekben pedig*

[376] Lengyel neve: Kościół Św. Elżbiety.
[377] Lengyel neve: Kolegiata św. Krzyża i św. Bartłomieja.
[378] Lengyel neve: Politechnika Wrocławska.
[379] Lengyel neve: Hala Stulecia.
[380] *Schilling & Gräbner*: Rudolf Schilling (1859–1933) és Julius Graebner (1858–1917) drezdai építészek közös irodája.
[381] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1913, 51–53. (*Kir. József-Műegyetem 1913/1914. tanévének megnyitásakor 1913. szeptember hó 21-ikén tartott beszéd; I. Függelék: gyakorlatok, kirándulások*)

gyümölcsöztethető betekintést nyertek a képzőművészetek egyéb ágazataiba is."[382] Eddig még nem azonosítottam az említett tanulmányi kiránduláson felvett hallgatói vázlatrajzokat, fényképeket. Feltehetően az egykori építészhallgatók személyes gyűjteményeiben maradhattak fenn ilyen rajzok.

A Királyi József Műegyetem az első világháború nehézségei mellett is lehetőséget biztosított a hallgatók számára különféle kirándulásokon való részvételre. Dr. Hültl Dezső, Möller István, Sándy Gyula és Nagy Virgil építészek 1915. június végén és július elején szerveztek tanulmányutat abból a célból, hogy Pozsony, Esztergom és Pécs építészeti nevezetességeit szakmai vezetés mellett mutassák meg a IV. éves építészhallgatóknak.[383] A háborús helyzet okozta nehéz körülmények miatt a magyar műemlékek megtekintése lehetett csak reális célja egy-egy tanulmányi kirándulásnak.

5.2.3. Nagy Virgil katedrai bölcsességei a *Megfagyott Muzsikus* című lap hasábjairól

Nagy Virgil sem kerülhette el, hogy nevét az egyetemi ifjúság *Megfagyott Muzsikus* című lapjában megemlítse. A szemfüles hallgatók például a *Katedrai bölcsességek* című rovatban tanáraik véletlen előadói tévesztéseit gyűjtötték össze, ezek közül néhányat idézek: „*Nagy Virgil. Ez az épület teljesen elpusztult, csak a kőből való lyukak maradtak meg és egy szép oroszlán, a melyen még az is látszik, hogy szinte kibőgi a lelkét*."[384] A tervezési gyakorlatról is van egy rövid, humoros feljegyzés. „*Virgil: Nnna kérem! Ez a bizonyos helyiség nincs jó helyen. Ha a szakácsnénak hirtelen mosni kell, éppen a vendégek orra előtt szaladgáljon?*"[385] Megemlíthetjük továbbá az alábbi részletet, ahol az N.V. monogram bizonyára Nagy Virgilre utal: „*N. V. Sajnos ennek az épületnek csak az első emeletét mutathatom be fotográfiában, a földszint már romba dőlt*."[386] Az 1908-as évben megjelent egyetemi lapban találjuk a következőt is: „*Nagy Virgil tanár úr, belső fogrovatvezetőnktől vettük a következő, néhai jó Fölser* [Fölser István (1838–1907)] *papától származó katedrai bölcsességet*: *Tisztelt uraim! Vegyünk egy háromszöget; már aztán, hogy hány oldala van, az egészen mellékes*."[387]

---

[382] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp. 1914, 81–82. (*Dr. Rados Gusztáv műegyetemi prorektor beszámoló jelentése a Magyar Kir. József-Műegyetem 1913-1914. tanévéről. Függelék I. Gyakorlatok, kirándulások.)*
[383] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1915, 55. (*1914/1915-os tanév. II. Függelék. Kirándulások és gyakorlatok*.)
[384] *Megfagyott Muzsikus*, 1909, 25. A *Megfagyott Muzsikus* 1922. évi számát Nagy Virgil emlékének szentelték. Az elején Pázmándi István (1898–1975) portrérajza látható az építészről, alatta a következő felirattal: „*E lap legyen szerény emléke az igaz magyar férfiúnak Nagy Virgil szeretett professzorunknak. Itt hagyott bennünket kiket annyira szeretett, de nem ment el nyomtalanul mert szellemének gazdag kincseit ajándékozta tanítványainak, hogy megtermékenyítse lelküket. Emléke él!*" **(3.6. II. kép)**
[385] *Megfagyott Muzsikus*, 1911, 59.
[386] *Megfagyott Muzsikus*, 1908, 24.
[387] *Megfagyott Muzsikus*, 1908, 25.

5.2.3. Nagy Virgil, a Mérnök és Építészi Szakosztály dékánja

Nagy Virgil az 1911/1912-es[388] és az 1912/1913-as tanévben töltötte be a Mérnöki és Építészi Szakosztály dékáni tisztségét, melyet Kovács S. Aladár (1858–1921) kétévi dékáni megbízatása után vett át.[389] Az 1912/1913-as tanév során Nagy Virgil a Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsának megbízásából részt vett a „*az orsz. ipari kísérleti és az anyagvizsgáló intézet felállításának*", valamint „*az építőipar gyakorlásáról szóló törvényjavaslatnak*" az előkészítésében is. Dr. Rados Gusztáv rektor az 1913/1914-es tanév megnyitásakor tartott beszédében köszönetet mondott Czakó Adolf, dr. Ilosvay Lajos (1851–1936) és Nagy Virgil tanároknak, akik „*mint a bizottságok elnökei, illetőleg előadói, a legsúlyosabb feladatot voltak szívesek magukra vállalni s akik a tanácsot a minisztériumban* [Kereskedelemügyi Minisztérium] *tartott és tartandó értekezleteken is képviselni fogják*". A rektor külön köszönetet mondott Nagy Virgilnek „*két évi dékánsága alatt kifejtett hasznos szolgálataiért.* (…) *Sikerekben gazdag dékáni működését mindvégig a fáradtságot nem ismerő odaadás és a legnagyobb tapintat jellemezte*."[390] Nagy Virgil az 1913. május 9-ei tisztújító közgyűlésen kijelentette, hogy elfoglaltságai miatt semmiképpen sem tudja ismételten vállalni a dékáni tisztséget, utóda Söpkéz Sándor (1866–1938) lett.[391]

5.3 ***A Magyar Királyi Műegyetemi Segélyegylet tanárelnöke* (1914–1921)**

Az első világháború kitörése után, 1914-ben hadba vonult műegyetemi tanárok közé tartozott dr. Zemplén Győző (1879–1916) fizikus, aki 1913-tól a műegyetemi Segélyegylet megválasztott tanárelnöke is volt. Ez utóbbi feladatot ideiglenesen Nagy Virgil vette át tőle az egyesület felkérésére.[392]

Az egylet az 1913/1914-es tanévben összesen 2530 korona segélyben részesítette a szegénysorsú hallgatókat, értékpapírvagyona pedig ugyanebben a tanévben 3900 koronával gyarapodott. Az egyesület összvagyona az 1913/1914-es tanév végén „*159 900 korona névértékű különböző értékpapírból és 1485 korona 93 fillér készpénzből*" állt.[393] Nagy Virgil pénzadományokkal is támogatta a Segélyegyletet, például 1914-ben 100 koronával.[394]

---

[388] BMEL, VIII. 3/a. 1911. május 12-ei tisztújító ülés (dékánok megválasztása) A Mérnöki- és Építészeti szakosztály 1911/1912-es tanév dékáni tisztségéért tartott választáson Nagy Virgil 21 szavazatból 20 szavazatot kapott. Mellette még Zielinski Szilárd kapott 1 jelölést.
[389] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1911, 23. (*A Kir. József-Műegyetem 1911/12. tanévének megnyitásakor 1911. szeptember hó 24-ikén tartott beszédek*); BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1936, 121. Rektorok és dékánok névsora.
[390] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1913, 25, 45–46. (Az 1913/1914-es tanév megnyitásakor tartott beszédek.)
[391] BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1913. máj. 9-ei tisztújító ülés jegyzőkönyve, dékánok választása.
[392] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1914, 38–39. (Az 1914/1915-ös tanév megnyitásakor tartott beszéd.) Lásd még: BMEL, X. 361/a. 5. köt., Segélyegylet jegyzőkönyvei, 1914. nov. 14., közgyűlés.
[393] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1914, 38–39. (Az 1914/1915-ös tanév megnyitó beszéde.)
[394] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1914. dec. 12-ei rendes bizottsági ülésének jegyzőkönyve.

Zemplén Győző (1879–1916), az Elméleti Fizikai Tanszék vezetője 1916. június 29-én hunyt el az olasz fronton.[395] Nagy Virgil a hősi halált halt tanár emlékére és Gerlóczy Gedeon (1895–1975) elnök felkérésére elvállalta a Segélyegylet tanárelnöki tisztségét.[396]

Az első világháború utolsó évében, a fegyverszüneti megállapodások idején a Segélyegylet 1918. november 14-én tartott ülésén elmondott, és az 1917/1918-as tanévre vonatkozó beszámoló érzékelteti, hogy milyen jelentős szerepet vállalt a 233 tagot számláló Segélyegylet az infláció miatt egyre nehezebb anyagi körülmények ellenére is. Az eddigi 10 koronás havi segély mértékét „*az egylet szerény vagyoni viszonyának tekintetbe vételével 20 K-ra emelte fel*. (…) *Aktív részt vett az Egylet annak keresztülvitelében, hogy a harctéren évek óta küzdő műegyetemi hallgatók tanulmányaik folytatására időnként szabadságoltattak. Mikor ez rendes formájában keresztülment a nagyszámú tanulmányi szabadságos köztük sok már akkor érezhető lakásmizériák miatt hajlék nélkül állott 170 esetben díjtalan lakásközvetítéssel enyhített a nélkülöző hallgatók sorsán.*”[397]

A tanácskozáson megtárgyalt beadványok közé tartozott az „*egyetemi jegyzetek kiadásának ügye*” is, mely szerint az egyesület az egyes tanórák jegyzeteit könyv formátumban tervezte kiadni. A szegénysorsú növendékek ezeket a jegyzeteket kölcsönözni tudták volna a Segélyegylettől.[398]

A Kir. József Műegyetemi Segélyegylet 1920. április 13-ai ünnepélyes évzáró és alakuló díszüléséről készült jegyzőkönyv közölte Nagy Virgil tanárelnök megnyitó beszédét is, amelyben utalt az első világháború után kialakult nehéz társadalmi és politikai helyzetre is. Az eseményen a műegyetemi vezetőség mellett rangos minisztériumi vendégek is megjelentek. Nagy Virgil beszédének elején indítványozta, hogy a Segélyegylet fővédnökéhez, József főherceghez delegáljanak köszönő küldöttséget. Megemlítette, hogy éveken keresztül ismerte „*azt a mély érdeklődést, amellyel a kir. herceg ő fensége a műegyetem iránt viseltetett.*”[399]

---

[395] BATALKA 2020, 64–66.
[396] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1916. október 17-ei alakuló bizottsági ülésének jegyzőkönyve.
[397] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1918. november 14-ei alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.
[398] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1918. november 14-ei alakuló közgyűlésének jegyzőkönyve.
[399] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1920. április 13-ai évzáró és alakuló díszülésének jegyzőkönyve. Nagy Virgil beszéde: „*A mai közgyűlés egy sok évtizedes múltra visszatekintő ifjúsági egyesületnek annyiból ünnepi közgyűlése, hogy egy zord időszak letelte után ismét egyesítve látjuk az ifjúságot és főleg annak azt a részét, amely mindenkor kitartott a nemzeti eszme, a magyarság és a kereszténység eszméje mellett.*

Egyesületünk 58 éves. Ha visszatekintünk a múltjára, az alapítás célja volt a műegyetem szegénysorsú ifjainak bizonyos segélyben való részesítése. Ezen hivatását igen szerény eszközökkel teljesítette.
Mindazonáltal, bár az anyagi segítés volt a célja, hivatása egy hatalmas feladattal bővült, egy erkölcsi hivatással. 1862-ben még a forradalom szele járt, a kiegyezés után pedig annak kidomborítása, hogy a nemzet nagyobb szabadságot kíván, az egyesület fennen hirdette mindig a magyarság s magyar nemzet eszméjét.

Változott az idő, külföldről importált eszmék lassankint átalakítani iparkodtak a magyar társadalmat. Először rejtve, folyóiratokban, egyesületekben, másutt is, de mindig suba alatt, végre nyilvánosan, a sajtóban. Az ifjúság korábban érezte ennek veszélyét, mint az élet küzdelmeiben élők és azonnal reagált, eleinte passzív

Nagy Virgil élete végéig segítette az egyesületet. Vér Tibor elnök a Segélyegylet 1921. november 14-ei ülésén így emlékezett meg róla és utolsó beszélgetésükről: „*Szomorú közlemény megemlékezni Nagy Virgil tanárelnökünk haláláról. Ha volt férfi, aki együttérez velünk, Ő volt. Megmutatta azt az utat, amelyen a mi régi erkölcsi integritásunkat ki tudjuk vívni. Hálával adózunk neki érte.”*[400]

5.4 *Nagy Virgil ókori építészettörténettel foglalkozó tanulmányáról és forrásairól*

Nagy Virgil az *Ókori építési alaktan* tantárgyhoz kiválóan tudta hasznosítani az 1903-ban *Az építőművészet története az Ókorban* című kötetben megjelent saját szaktanulmányát, amely – egyéb szakmai munkái mellett – megalapozta 1905-ös kinevezését az Ókori Építéstan Tanszék élére. E kötetben Nagy Virgil a *Görög építés I.* című fejezetet írta meg.[401] **(kötet: 5.4. I. kép)**

Tanulmányában a görög építészet fejlődését a templomok fejlődéstörténetén keresztül mutatta be: „*mikor a klasszikus görög építésről beszélünk, elsősorban és majdnem kizárólag templomépületeket kell figyelembe venni, mert a görögök minden művészetüket az istenség házának és az azzal kapcsolatos létesítményeknek előállítására fordították, a többi építészeti alkotások e mellett jó ideig alig jönnek számba, s később is a stílus fejlődésére kevesebb jelentőséggel bírnak.*”[402]

Nagy Virgil a görög templomépület bemutatását a szentély (*naosz*) meghatározásával kezdte, és a mai ismereteinknek megfelelően elemezte az egyes építészeti részleteket, – mint például lépcsőzetes alépítmény, oszlopsorok, gerendázat, fríz, koronázópárkány, timpanon – valamint azok esztétikai és funkcionális szerepét. Az alaprajzi elrendezéseket az egyszerű *in antis* típusú templomoktól (bejárat előtti oszlopok a cellafalak meghosszabbításai között állnak), az előcsarnokkal (*pronaosz*) és a cella mögötti térrel bővített (*opisthodomosz*) változatokon, valamint a cellát egy oszlopsorral (*peripterosz*) vagy kettő oszlopsorral (*dipterosz*) körülölelő alaprajzi elrendezésen át, egészen a *pszeudodipterosz* és a „*nyitott, belső*

rezistentiával, aztán ellentámadásokkal iparkodott védekezni, védelmezte a nemzeti eszmét, és amikor Magyarország egyik fő erősségét, a vallási eszmét kikezdték, védelmezte azt is és állandó harcot vívott. Aztán ránk szakadt a szomorú idő, a hatalmat elrabolták jogos tulajdonosaitól, de ennek az ifjúságnak akkor is meg volt a bátorsága arra, hogy ezeknek a hatalmaknak ellenében egy csendes, de szívós ellentámadást fejtsen ki és ezen szervezkedéseinek eredményei a karhatalmi zászlóaljak, de főleg a műegyetemi zászlóalj, mely éber őrszemként áll Magyarország regenerálása érdekében.

Ez a kétoldali ténykedése a Segítő Egyesületnek, a kisebb a segélyezés, nagyobb pedig a nemzeti eszme megvédése és kiterjesztése. Ezekben kívánok az ifjúságnak és az egész nemzetnek sikert.”

Ezen a díszülésen hangzott el Tarcsay Pálnak, a Segélyegylet főtitkárának részletes beszámolója az Egyesület 1918. nov. 1-je és 1920 április 13-a közötti történetéről. Ebben fontos adatokat közölt az 1918 október végétől kezdődő, gróf Károlyi Mihály nevéhez fűződő politikai események és az 1919. márc. 21-től 1919. aug. 1-ig tartó Tanácsköztársaság időszakának Műegyetemre gyakorolt hatására vonatkozóan.

[400] BMEL, X. 361/a. 5. köt. Segélyegylet 1921. november 14-ei tisztújító közgyűlésének jegyzőkönyve.

[401] NAGY 1903, 153–202.

[402] NAGY 1903, 160.

cella nélküli oszlopsorból álló” *monopterosz*, továbbá a belső kettős oszlopsorral és egyes elméletek szerint felülről természetes úton megvilágított cellával rendelkező (*hipetrális*) templomalaprajzi típusáig elemezte.[403]

A megvilágítás kérdéséről is írt, valószínűnek tartotta, hogy a cella elsősorban, illetve majdnem kizárólagosan a bejáraton keresztül kapott fényt. Hangsúlyozta a templomok egykori színgazdag kifestését (*polikrómia*), véleménye szerint a templomok belső falfelületeit festmények is gazdagították.[404]

Az oszloprendeket keletkezésük időrendjében részletesen bemutatta, kezdve a legszigorúbb dór rendszerrel. Praktikus, építéstechnikai érdekességeket is megemlített, általában a vízelvezetés korabeli technikáit hangsúlyozta. Erre példa a templomok lépcsős alépítményének elemzése, ahol a lépcsőfokok síkja „*kifelé némi lejtéssel*” készült az „*esővíz lefolyása céljából*”.[405]

Vitás elméleti kérdésekre is utalt, mint például arra, hogy a dór oszloprend *triglif* díszítményei „*eredetileg nem egyebek, mint az architrávokon felfekvő keresztgerendák fejei, illetőleg azoknak jelképei*” vagy pedig „*a metopék eredetileg ablaknyílások lettek volna és a triglifek az azok közti pillérek*.” Ez utóbbinál Karl Bötticher (1806–1889) kutatásaira hivatkozott. Nagy Virgil egyiket sem látta igazoltnak, az elsővel kapcsolatban úgy vélte, hogy „*az ismert dór templomok egyikén sem tapasztalhatni azt az elrendezést, hogy a keresztgerendák az architrávokon nyugodtak volna, hanem mindig a triglifőn* [képszék, fríz] *szolgált nekik felfekvésül.*” A másodikat azért tartotta hibásnak, mert „*az architrávok és a keresztgerendák közötti részen feltételezett ablakok csak a cellafal és az oszlopsor közötti térre nyíltak volna, aminek külön megvilágítása nem szükséges, mert hiszen az oszlopközök teljesen nyitottak voltak*.”[406]

A dór oszloprendnél az oszlopközökre eső triglifek száma szerint használt például „*monotriglifon*” (egy triglif oszlopközönként), vagy „*ditriglifon*” (két triglif oszlopközönként) megnevezést. A cella építészeti megformálásánál különleges alaprajzi elrendezésként említette Marcus Vitruvius Pollio nyomán az ún. „*hipetrális* templomot”, amely belül „három hajóra” oszlik és „*a belső oszlopsoron többnyire egy felső oszlopsor áll, amikor is az oldalhajók valószínűleg emeletesek voltak*.” Hivatkozott Vitruvius azon elgondolására, hogy e templomtípusnál a középső „hajó” felül nyitott lett volna egyfajta „felülvilágítóként.” A mennyezetek szerkezete azonban nem rekonstruálható. Charles Chipiez (1835–1901) elméletét

[403] NAGY 1903, 161–163.
[404] NAGY 1903, 164.
[405] NAGY 1903, 165.
[406] NAGY 1903, 168.

is megemlítette, aki szerint a cellán belüli oszlopsoros templomoknál az „*oszlopsor és a cellafal közötti tetőrész lett volna nyitott*.”[407]

Az akkori nemzetközi kutatási eredmények összegzését írta le a polikrómiáról szóló alfejezetben. A metopék figurális díszítményeit magas domborművek alkották és a tanulmány leírta, hogy esetenként kétféle kőanyagból készültek, a testrészek márványból, míg a többi részlet az épület „*építészeti részeihez használt durvább*” kőanyagából.[408]

Kiemelte az ugyancsak vita tárgyát képező elméletet a dór templomok „*hosszan elnyúló vízszintes tagozatoknak csekély méretű domborításáról*”, hogy azok minden perspektívából tökéletesnek látszódjanak. Egyes elméletek szerint ez a megoldás tudatos volt, mások nem osztják ezt a véleményt. Ez a vitás kérdés is Vitruvius öröksége.[409] Nagy Virgil hivatkozott Hoffer József (? – 1851 előtt) aradi születésű mérnök felméréseire, amelyekkel felfedezte az antik görög templomok vízszintes elemeinek enyhe görbületét, optikai korrekcióját. A felfedezését 1838-ban publikálta az *Allgemeine Bauzeitung* című szaklapban.[410] Utalt Francis Penrose (1817–1903) angol építész és régész[411] felméréseire is, továbbá arra, hogy sokan a tagozatok vízszintestől csupán minimális eltérését nem tartották tudatosnak, inkább pontatlanságnak. Nagy Virgil hangsúlyozta, hogy a vitás kérdés nem eldönthető, ugyanakkor a görögök fejlett „*optikai érzéssel bírtak*” és emiatt „*nincs kizárva, hogy a sarokoszlopok vastagítása az oszlopok és a cellafalak döntött helyzete stb. a vízszintes domborítása is céltudatos volt és talán túlzott optikai okokra vezethető vissza*.”[412]

A dór oszloprend tagozatainak részletes elemzése után a kisázsiai és attikai ión oszloprend sajátosságait vette sorra.[413] A tanulmány a korinthoszi oszloprend oszlopfejezetének jellemzését így írta le: „*főalakja kehelyformájú, mely hajlított oldalú, sarkain néha le is tompított, négyszögletes abakuszt hord; korábbi emlékeknél a kelyhet két sorban levelek veszik körül; az alsó sor jobban kiülő, gazdagon csipkézett akanthusz-lomb (brama ursina, medvetalp); a felső sor a kehelyhez simuló sáslevelekből áll. Későbbi formáknál az abakusz sarkai alatt indaszerű csigaképződmények (helices) formálódnak, melyek gyönyörű módon közvetítik az átmenetet a kerek alakból a négyszögletes abakuszba és annak szabadon kiülő sarkát alulról takarják*.”[414]

[407] NAGY 1903, 170, 172–173.
[408] NAGY 1903, 174–175.
[409] NAGY 1903, 180.
[410] SISA 2013, 49.
[411] PENROSE 1888.
[412] NAGY 1903, 180–181.
[413] NAGY 1903, 181.
[414] NAGY 1903, 189.

A római és a reneszánsz művészetben alkalmazott korinthoszi fejezetek előképeként említette a „*mileti Apollo-templom romjai között talált féloszlopfejezetet*.”[415] Az oszloprendek vegyes alkalmazását tárgyaló rövid alfejezetben példaként hozta fel a görög színházak architektúráját, ahol alul dór, középen ión és legfelül korinthoszi oszlopsor kapott helyet „*a jobban megterhelt és a kevésbé megterhelt alkatrészek formái között a megfelelő esztétikai fokozás*” céljából.[416]

Az összegző fejezet legszebb gondolata, miszerint a görög templom „*nem nagy arányaival, hanem méltóságteli megjelenésével, formáinak művészeti tökéletességével akar a szemlélőre hatni és úgy is van: az oromcsoportozat magasztos dísze már messziről magára vonja a közeledő figyelmét, mintegy előkészíti ájtatosságára és az oszlopsorok ünnepélyes ritmusa a komoly, a szent célnak szolgáló épületet jellemzi*.”[417]

A polikrómia tárgyalásakor az élénk színek (mint a vörös, kék, sárga, zöld, arany) használatának – és az átmeneti színárnyalatok mellőzésének – magyarázatát abban látta, hogy „*az élénk színek célja, igen finom és meglehetős magasságban levő részletek kiemelése volt, és hogy a déli éghajlat vakító napfénye mellett a színek élénk hatásukból amúgy is sokat veszítettek*.”[418] A görög építésről szóló tanulmányához szakirodalomként használhatta Karl Bötticher[419] alapművét (*Die Tektonik der Hellenen*[420]); hivatkozott Heinrich Schliemann (1822–1890) ásatásaira,[421] Eugène Viollet-le-Duc (1814–1879) munkásságára[422], Gottfried Semper (1803–1879) *Der Stil*[423] című művére, Peter Wilhelm Forchhammer (1801–1894) régész *Ueber Reinheit der Baukunst* című[424] szakkönyvére; a polikrómia kérdéskörében hivatkozott többek között Jakob Ignaz Hittorff (1792–1867)[425] helyszíni kutatásaira, Francis Penrose (1817–1903) angol építész[426] munkáira.[427] Fontos kiemelni, hogy a tanulmány alapján Georges Perrot (1832–1914) és Charles Chipiez munkáit is tanulmányozta.[428]

---

[415] NAGY 1903, 189.
[416] NAGY 1903, 191.
[417] NAGY 1903, 198.
[418] NAGY 1903, 202.
[419] Lásd: NAGY 1903, 164, 173, 197.
[420] BÖTTICHER 1862.
[421] Lásd: NAGY 1903, 169, 174, 179, 181.
[422] Lásd: NAGY 1903, 182.
[423] SEMPER 1878. Lásd: NAGY 1903, 197.
[424] FORCHHAMMER 1875. Lásd: NAGY 1903, 197.
[425] HITTORFF 1851.
[426] PENROSE 1888.
[427] NAGY 1903, 201–202.
[428] PERROT, Georges, CHIPIEZ, Charles, *Histoire de l’art dans l’antiquité* [több kötetes sorozat], Paris, Librairie Hachette, 1882 (I. kötet), 1884 (II. kötet), 1885 (III. kötet), 1887 (IV. kötet) 1890 (V. kötet), 1894, (VI. kötet), 1898. (VII. kötet). NAGY 1903, 303–304, 321. ábra.

A szaktanulmány a mai értelemben vett hivatkozásokat nem tartalmaz (a teljes kötetben csak egy összesített irodalomjegyzék van), az illusztrációk esetében viszont feltüntették a forrást azoknál a rajzoknál, amelyeket a kötet előszava szerint „direkt" módon vettek át. Egyes ábrák mellett csupán a „rajz" megnevezés olvasható, feltehetően ezeket a rajzokat Nagy Virgil készítette a tanulmányához, valószínűleg mintalapok segítségével. Ezt támasztja alá, hogy egyes rajzok sarkában „NV" monogramra emlékeztető aláírás fedezhető fel.[429]

Nagy Virgil fejezetéhez összesen 74 ábrát használt fel különféle szakmunkákból, ebbe beletartoznak az egyes képeken belül számozott részábrák is. Ezek közül 27 illusztrációt Joseph Bühlmann (1844–1821), *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance*[430] című kiadványából, 26 képet Josef Durm (1837–1919) *Die Baukunst der Greichen*[431] című munkájából, 8 ábrát Wilhelm Lübke (1826–1894) *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart* című művéből,[432] 6 képet Albert Kuhn (1839–1929) *Allgemeine Kunst-Geschichte*[433] című művéből, 3 képet Georges Perrot és Charles Chipiez *Histoire de l'art dans l'antiquité* című sorozatából,[434] 2 illusztrációt Karl Wörmann [Woermann] (1844–1933) német művészettörténész *Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker* című munkájából[435] vett át. További egy képet használt fel Johann Matthäus Mauch (1792–1856) munkája nyomán 1895-ben megjelent *Die architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer*[436] című művéből, valamint Nagy Virgil egy képnél hivatkozik Heinrich Schliemann kutatásaira.[437]

Azért is szerencsés, hogy ezeknél az illusztrációknál megtalálható a közvetlen forrás, mert sok olyan kép van köztük, amelyek kötelező elemei az ókori építészetet tárgyaló kötetek képanyagának, például a Nagy Virgil egyetemi előadásairól nyomtatásban megjelent jegyzetek képanyagának is, azonban a későbbiekben már elmaradt a képek forrásainak pontos megjelölése. Ilyen kihagyhatatlan kép például az athéni Parthenon „párkánysarkának" látványos, részletgazdag rajza, amely eredetileg Josef Durm készített 1880-ban és már a *Die Baukunst der Griechen* 1881-es kiadásában[438] is megtalálható. Ugyanezt a rajzot látjuk Nagy Virgil 1903-as tanulmányában, az 1920-as Wälder-féle egyetemi jegyzetben és a Lechner Jenő

[429] Lásd: NAGY 1903, 156. (305–306. ábra: „*Folyosó és kamrák a tirünszi várfalban.* Jobb oldalán: [NV], 1902.")
[430] BÜHLMANN 1872–1887.; NAGY 1903, 372, 402, 424, 433–436, 442–444, 448–449, 455–456, 459, 462–463, 465, 472–474, 477–478, 481–483, 488. ábrák.
[431] DURM 1892. NAGY 1903, 302, 390, 411–415, 417–423, 427, 430–432, 451–452, 462–464, 479–480, 484. ábra.
[432] LÜBKE 1884.; LÜBKE 1886.; NAGY 1903, 322., 437–438, 450, 453–454, 475–476. ábrák.
[433] KUHN 1891. NAGY 1903, 351–356. ábra.
[434] PERROT, Georges, CHIPIEZ, Charles, *Histoire de l'art dans l'antiquité* [több kötetes sorozat], Paris, Librairie Hachette, 1882 (I. kötet), 1884 (II. kötet), 1885 (III. kötet), 1887 (IV. kötet) 1890 (V. kötet), 1894, (VI. kötet), 1898. (VII. kötet).
[435] WÖRMANN 1900; NAGY 1903, 357, 416. ábra.
[436] MAUCH 1895; NAGY 1903, 447. ábra
[437] NAGY 1903, 323. ábra.
[438] DURM 1881, Zu S. 96. (képtábla).

munkájaként 1922-ben kiadott bővített egyetemi jegyzetben is.[439] A szakmunkákban általában megjelenik „*az olympiai Zeus-templom keresztmetszete*” című ábra is Karl Wörmann 1900-ban kiadott művészettörténeti munkája alapján[440], valamint a mükénéi Oroszlános kapu Durm-féle ábrázolása.[441] **(5.4. IV. kép–5.4. XI. kép)**

Fontos kiemelni, hogy az ókori görög és római építészet történetéről szóló szakmunkák alapvető forrása Marcus Vitruvius Pollio római építész és hadmérnök *De architectura libri decem* című műve, amely az egyetlen ókorból fennmaradt építészetelméleti szakmunkaként ismert. Vitruvius latin nyelven írt műve töredékesen maradt ránk, másolása során romlott a szöveg értelmezhetősége, és a szerző sajátkezű, a szakmunkához illusztrációként készült tíz rajza sem maradt fenn. Nem ismert keletkezésének időpontja, annyi tudható, hogy Augustus császár uralkodásának idején készült. A 14. századtól egyre népszerűbbé vált Vitruvius elméleti szakmunkája, a 19. század második felében már kritikai kiadásai is megjelentek.[442]

A Vitruvius értekezésében lefektetett tézisek alapvetésekké váltak, ez jól érzékelhető abban is, hogy elveit a műegyetemi Ókori Építéstan Tanszék oktatási programjában is elemezték. Nevét nem egyszer hivatkozta Nagy Virgil is. Vitruvius értekezésében a Harmadik Könyv az antik templomok típusait elemezte. Első fejezetében a templomok arányait vette sorra a szimmetria szerepének hangsúlyozásával. A második fejezetben a templomtípusról írt, az általa leírt típusok köszöntek vissza Nagy Virgil szakmunkájában is.[443]

Tőry Emil építész 1896-ban részletes tanulmányt írt Vitruvius értekezéséről.[444] Vitruvius művének magyar fordítása pedig 1898-ban jelent meg Fuchs Béla mérnök munkájaként.[445] Neÿ Béla a kötet előszavában így indokolta a mű magyarra fordítását: „*A Vitruvius „Tíz Könyve” a legrégibb építőtudományi szakmunka, mely mint ilyen, az építészettel foglalkozó világirodalom összességének s a modern technikai szakirodalomnak is kezdőpontjául tekintendő. Éppen ezért föltétlenül bizonyos tehát, hogy a „Tíz Könyv” minden nemzet szakirodalmában helyet követelhet s így annak magyarra való lefordításával mi is, nemcsak a tartozó kegyeletnek, hanem – szinte azt mondhatnók – az illendőség követelményeinek tettünk eleget*.”[446] Hangsúlyozta továbbá a külföldi szakmunkák színvonalának megfelelő magyar nyelvű szakirodalom megteremtését.[447]

[439] NAGY 1903, 390. ábra.; WAELDER 1920, 11. ábra; LECHNER 1922, 83. ábra.
[440] WÖRMANN 1900, 278. és 279. oldalak közötti ábra.; NAGY 1903, 416. ábra.; KABDEBO 1907, 31. ábra.
[441] DURM 1881, Zu S. 24. (képtábla). NAGY 1903, 302. ábra; KABDEBO 1907, 24. ábra.
[442] HAJNÓCZI 2009, 12–15, 22.
[443] *Vitruvius tíz könyv az építészetről* 2009, 70, 73–74.; NAGY 1903, 163.
[444] TŐRY 1896.
[445] *Marcus Vitruvius Pollio tíz könyve az építészetről* 1898.
[446] *Marcus Vitruvius Pollio tíz könyve az építészetről* 1898, 3.
[447] *Marcus Vitruvius Pollio tíz könyve az építészetről* 1898, 4.

5.5 *Nagy Virgil műegyetemi előadásainak vezérfonala* (1916–1918, 1920, 1922)

5.5.1. Lechner Jenő kiadásában megjelent jegyzetek (1918, 1922)

Nagy Virgil 1918-ban Lechner Jenő adjunktus közreműködésével és leírásában nyomtatásban is kiadta *Az ókori építés története* című egyetemi előadásának jegyzetét,[448] majd 1920-ban a *Görög és római építési alaktan* előadásainak vezérfonalát akkori tanársegéde, Wälder Gyula közreműködésével.[449] A leírások az előadások logikai felépítését és a tananyagot követték, koncepciójuk Nagy Virgil elgondolását tükrözte. Főként igaz ez az 1918-as és 1920-as kötetre, melyeket még személyesen is lektorálhatott. Nehezen körvonalazható, hogy a megjelent egyetemi jegyzetek szerzői szempontból hozzá vagy munkatársaihoz köthetőek. Lechner Jenő 1922-es bővített kiadása már valószínűleg egy újragondolt változat. **(5.4. III. kép)**

Az 1918-ban, Lechner Jenő munkája nyomán kiadott egyetemi jegyzet előszava egy mondatban összegezte az *Ókori építés története* című tantárgy lényegét: „*Bennünket közelebbről az ókor ama népeinek építészete érdekel, amelyek építőművészetén a művelt nyugat mai építészete alapul, ami egyértelmű az európai népek építőművészetének fejlődéstörténetével.*”[450] Nemcsak a görög és római építőművészetet, hanem Mezopotámia és Egyiptom építészetét is tárgyalta. Legfontosabb forrásai megegyeztek Nagy Virgil 1903-as tanulmányának vagy Tőry Emil szakmunkáinak forrásaival: Vitruvius *De architectura libri decem* címen ismert építészetelméleti leírása, Heinrich Schliemann (1822–1890) német régész ásatásai, Josef Durm német építész és archeológus *Handbuch der Architektur* című sorozatának *Die Baukunst der Griechen*[451] című kötete. Ez utóbbi részletesen ismertette a prehellén építés időszakából fennmaradt emlékek töredékeit. Sir Arthur Evans (1851–1941) Kréta szigetén folytatott, a kötet megírásakor még folyamatban lévő ásatásaira is utal, melynek során feltárták a minószi civilizáció központját, a knósszoszi királyi palota maradványait. A prehellén időszakra vonatkozó alapvető szakirodalomként Georges Perrot (1832–1914) és Charles Chipiez (1835–1901) munkáira hivatkozott.[452] Charles Chipiez értekezéseiből kiemelte továbbá a *Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs* című, 1876-ban megjelent művet.[453] A jegyzet szakirodalomként említette még James Stuart (1713–1788) és Nicholas

[448] LECHNER 1918. bővített kiadása: LECHNER 1922.
[449] WAELDER 1920.
[450] LECHNER 1918, 33.
[451] DURM 1910.
[452] PERROT–CHIPIEZ 1882–1911.
[453] CHIPIEZ 1876.

Revett (1720–1804) *The antiquities of Athens* című alapművét[454], Karl Bötticher *Die Tektonik der Hellenen* című alapvető munkáját[455], továbbá Luigi Canina (1795–1856) műveit.[456]

A magyar nyelvű publikációk közül kiemelte Carl Schuchhardt (1859–1943) művét Schliemann ásatásairól, amely a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában jelent meg.[457] Hivatkozott a Kabdebo Gyula szerkesztésében 1903-ban kiadott, ókori építőművészetet taglaló kötetre is, amibe Nagy Virgil mellett Tőry Emil írt tanulmányt[458], továbbá megemlítette Beöthy Zsolt művészettörténeti sorozatának első, az ókorra vonatkozó kötetét[459] is a mükénéi kultúra építészeti emlékeinél.[460]

Lechner Jenő a görög történelem vázlatos korszakolása után a templomok építéstörténetét elemezte, amely „*a hellén építés legmonumentálisabb alkotása már a legrégibb időktől*.” Ebben a munkában is részletes leírás található az ún. *hipetrális* templomtípusról. Az ókorra vonatkozó szakmunkákban a *hipetrális* templom vitája rendszeresen visszatérő és szinte kötelező téma. Lechner Jenő az egyetemi jegyzetben leírta Josef Durm magyarázatát, mely szerint az ilyen típusú templom „*egészen födémnélküli volt és az oszlopzat csak a szaruzat gerendáinak alátámasztására szolgált*.” Ezután megemlítette a Vitruvius klasszikus leírásából származó, és Karl Bötticher (1806–1889) nézeteire támaszkodó elméletet is, mely szerint „*a kettős oszlopsor fölött még felfalazást*” kell feltételezni és „*a tetősík itt megszakadt és a középhajóban teljesen fedetlen volt a cella*.” Vagyis eszerint a templom belső tere „*egy oszlopokkal körülvett zárt udvar*” képét mutatná.[461] Szintúgy hangsúlyozta a polikrómia elméletét: „*Az újabb kutatások eredménye szerint a görög templomok – mégha a legfinomabb márványból épületek is – színezettek voltak*.”[462]

A jegyzetben kiemelt műemlékek többek között: az olympiai Héraion (dór peripterosz templom), paestumi emlékek, például a Poszeidón-templom, az aiginai Aphaia-templom, az olympiai Zeus-templom, az athéni Parthenón és a további athéni emlékek, a phigaliai Apollón-templom. A ión építőművészet archaikus emlékei közül említette például a következő települések antik emlékeit: kis-ázsiai Epheszosz, Szmirna (Izmir), Halikarnasszosz, Milétosz, Priéné, és Magnészia, Athén (Nike-szentély, Erechteion), a színházak közül az athéni Dionüszosz-színház, továbbá a szirakuzai színház, az aszpendoszi színház, az olympiai

[454] STUART–REVETT 1762.
[455] BÖTTICHER 1862.
[456] CANINA 1834–1841. A szakirodalomra vonatkozó adatokat lásd az egyetemi jegyzetben: LECHNER 1918, 72.
[457] SCHUCHHARDT 1892.
[458] NAGY 1903, 153–202.; TŐRY 1903, 203–256.
[459] BEÖTHY 1906.
[460] LECHNER 1918, 37.
[461] LECHNER 1918, 39–41.
[462] LECHNER 1918, 46.

Philippeion. A korinthoszi oszloprendnél tárgyalta az athéni Lüszikratész-emlékművet. Ismertette a nyolcszögletes alaprajzú az ún. Szelek-tornya emléket is.[463]

Ezt követően tárgyalta a római építőművészetet és annak korszakait, szintúgy sok helyen hivatkozta Vitruvius építészeti traktátusát. A római művészetre vonatkozó források között utalt Giovanni Battista Piranesi (1720–1778) metszeteire, főként *Opere varie di architettura, prospettiva, groteschi, antichità* című munkájára.[464] Ismét hangsúlyozta Luigi Canina[465] és Josef Durm[466] alapos kutatásait.[467]

A magyar szakirodalomból az aquincumi ásatásokra vonatkozóan Kuzsinszky Bálint (1864–1938) tanulmányait ajánlotta.[468] A balácai villa kutatásával kapcsolatban pedig feltehetően a Hornig Károly (1840–1917) szerkesztésében megjelent 1912-es kiadványra hivatkozott.[469]

A római emlékek közül többek között kiemelte Baalbek (az antik Heliopolisz) romtemplomait, Palmüra városának építészeti emlékeit. A centrális alaprajzú épületek közül méltatta a római Vesta-templomot (*körperipterosz* korinthoszi oszlopokkal), a tivoli Vesta-templomot, a római Pantheont.[470]

5.5.2. Wälder Gyula közreműködésével kiadott jegyzet Nagy Virgil előadásairól (1920)

Wälder Gyula az Ókori Építéstan Tanszék tanársegédeként írta le Nagy Virgil *Görög és római építés alaktana* című előadásának vezérfonalát, amely 1920-ban jelent meg. A bevezetőben az építészeti formakincs ismeretének fontosságáról lehet olvasni. „*Az építészeti külső tagozatok és részletek megfelelő összeállításából keletkezik a homlokzat éppúgy, mint ahogy a szavak összeállításából a mondat, a mondatokból a beszéd keletkezik. A szép és díszes beszédhez szükséges egy bizonyos szókincs, a homlokzatok átalakításához pedig kell, hogy az építész formakinccsel bírjon. Mint ahogy minden korban az egyes vidékeken az azt lakó nemzeteknél külön-külön nyelv keletkezett, ugyanígy egy bizonyos vidék és nép adta körzetben ugyanazon szükségletek kielégítése, ugyanazon anyagok, eszközök és szerkezetek használata azonos vagy legalább is hasonló formaképzésre vezetett. Az így kialakuló formanyelv s az ennek és a*

[463] LECHNER 1918, 49, 51, 53–58., 64, 66, 71.
[464] PIRANESI 1750.
[465] CANINA 1846–1851; CANINA 1831–1844.
[466] DURM 1885.
[467] LECHNER 1918, 100.
[468] KUZSINSZKY 1890, 78–160.
[469] *Balácza* 1912. LECHNER 1918, 100.
[470] LECHNER 1918, 85–89.

szokások szerkezeteknek felhasználásával készített belső tér- és külső tömegalakítás adják az illető körzet, vidék, illetve nemzet sajátságos építő stílusát."[471]

Az egyetemi jegyzet alapján az ókori építési alaktan előadás „*tárgya a klasszikusnak nevezett görög és római építés formáinak azaz tagozatainak, részleteinek és díszítéseinek ismertetése*."[472] A jegyzet szerzője elsőként a vízszintes tagozatokat, párkányzatokat („alappárkány", „koronázó főpárkány" és „elválasztó párkány") elemezte. Ezt követően részletesen bemutatta az egyes párkánytípusok tagozatait (mint például pálcatagok, fogrovat, gyöngysor, kima stb.), majd a függőleges tagozatokat vette sorra (oszlop, pillér, falsáv stb.)[473]

Az egyetemi jegyzet következő fejezete a görög építésről értekezett, elsősorban a görög templomok építészeti kialakításával foglalkozott: „*a görög templom egyszerű építészeti feladatot old meg, minek folytán mind az alap-elrendezése, mind a felépítése, valamint a külső és belső alakítása annyira közvetlen vonatkozásban állanak egymáshoz, hogy ilyen szoros összefüggést semminemű későbbi építményen sem találunk*." Közérthetően elemzi a hellén dór, ión és korinthoszi oszloprendet. „*Az oszloprendek alakzatainak összhangú szépsége az egyes részek arányaiban rejlik; ezt az arányosságot egy alapmértékkel – a modulusszal – fejezzük ki, amely nem egyéb, mint az oszloptörzs alapkörének a sugara*."[474]

A dór oszloprend harmóniáját kiemelkedő építészeti teljesítménynek tartotta, a jegyzet szerint a „*görög dór építés formai tartalma, a világépítészet egyik legtisztább, legszervesebb eredménye, a tektonikus erő, komoly szépség és összhang utolérhetetlen foka*."[475] A szerző a görög ión oszloprend kisázsiai és attikai változatának beható elemzése mellett kiemelte az epheszoszi Artemisz-templom romjai között talált, figurális domborművel díszített oszlop töredékét.[476]

A római építés című fejezetben a leglényegesebb új szerkezeti elemként a boltozat szerepét hangsúlyozta és a római építésben azonosítható ötféle oszloprendszert (dór, toszkán, ión, korinthoszi, kompozit) elemezte összehasonlítva a mintának tekinthető görög oszloprendekkel. A szigorúan alaktanra koncentráló, történeti adatokat külön nem említő jegyzetben ritkán lehet tetten érni azokat a forrásokat, amelyekből Nagy Virgil felkészült az előadásaira. A rövid kiadvány egy helyen hivatkozott Giacomo Barozzi da Vignola (1507–

[471] WAELDER 1920, 1.
[472] WAELDER 1920, 2.
[473] WAELDER 1920, 2–7.
[474] WAELDER 1920, 7–8.
[475] WAELDER 1920, 14.
[476] WAELDER 1920, 18.

1573) elméletére.[477] A jegyzet szerint a korinthoszi oszloprend „*felelt meg leginkább a rómaiak érzésének és ízlésének, mert ennél tág tere nyílott díszítő kedvüknek és pompaszeretetüknek*.”[478]

A festésre vonatkozóan az a tétel szerepelt a jegyzetben, miszerint „*a szabály az, hogy a homloksíkból kilépő összes tagokat és profilokat, úgymint a szímákat, levélhullámokat, mutulilapokat, lécecskéket (regulákat) és triglifeket befestették, hogy így az anyag illetve a vakolat alapszínéből kiemelkedjenek*.” Két fő színt említett: a vöröset és a kéket, valamint a domborművek színezését is hangsúlyozta és hivatkozott a pompeji ásatásokra.[479]

A díszítmények esetében hangsúlyozta: „*különösen a görög díszítő művészet kerüli a teljesen naturalisztikus, a növényi és állati formákból csak azok jellegzetes körvonalait és szervezetét veszi át, mentesítve azt az esetlegességektől és szabálytalanságoktól, melyek egy általános értékű világos ábrázolásra károsak volnának, úgy, hogy az ornamentum azért nem megcsonkítása a természetes formáknak, hanem inkább azok megnemesítése az adott cél érdekében.*”[480]

A görög díszítmények az egyetemi jegyzetben foglaltak szerint mindig szoros összefüggésben voltak „*a díszített rész szerkezeti szerepével*” és utaltak azok rendeltetésére (támasztás, teherhordás, szabad végződés stb.), és irányuk megegyezett a díszített elem jellemző irányával (vízszintes, függőleges elemek). A jegyzet a következő kategóriák szerint vette sorra a görög és római díszítményeket: a terhelésnek már nem alávetett koronázópárkányon kialakított „szabad végződések” ékítményei; a föléjük nehezedő súly alatti terhelést szimbolikusan is kifejező ornamentika a „támasztó tagokon”; a vízszintes osztásokon megjelenő és a különféle tárgyak fizikai összekötésére használt anyagokat – mint például zsinórt, szíjat, „szövött vagy hímzett” szalagot, kötelet stb. – idéző díszítmények a „kötőtagokon”, valamint a „tételzáró részek díszítései”, amelyek közé sorolta többek között a képszék és az orommező díszítményeit is. A római építészetben ugyancsak a boltozatok alkalmazásával hozta összefüggésbe a díszítmények szabadabb alakítását. A római díszítményeket naturalisztikusabb, plasztikusabb és mozgalmasabb megformálásúként írta le. A szerző a görög akantuszlevél mintát összevetette a római változatokkal. Ez utóbbiaknál kiemelte, hogy azok a természetes levélformákhoz jobban hasonlító, kerekded alakításúak, amihez hozzájárult az is, hogy a „*levélcsoportok közötti bevágódásokat, valamint azokat a*

[477] Vignola elmítése: WAELDER 1920, 29. Nincs konkrét hivatkozás, lehetséges forrás: LANNOY 1873.
[478] WAELDER 1920, 22–35. (az idézet a 29. oldalon)
[479] WAELDER 1920, 35–39. (az idézet a 38. oldalon)
[480] WAELDER 1920, 39.

pontokat, ahol a levélcsúcsok egymástól elválnak, kőfúróval készítették", amely lehetővé tette apróbb részletek megformálását.[481]

5.5.3.Kápolnai József építészhallgató Ókori alaktan órai jegyzetei (1916/1917-es tanév)

Nagy Virgil előadásainak módszertanába nemcsak a nyomtatásban megjelent szakmunkák engednek betekintést, hanem egy 1916/1917-es tanévből származó *Ókori alaktan* órai jegyzet is. A Budapest Főváros Levéltárában őrzött, tollal írt, valamint ceruzával készített magyarázó ábrákkal gazdagon illusztrált – feltehetően nem teljes – jegyzetet Kápolnai József építészhallgató készítette. Rajzokkal kiegészített lapjain Nagy Virgil ceruzával írt szignója is látható („[1]916 Nagy"). Ebből arra lehet következtetni, hogy Nagy Virgil személyesen korrektúrázta a növendékek jegyzeteit, illetve ellenőrizte az egyes témákhoz készített rajzokat. Feltehetően a hallgatók az órai előadáson túl elvégzendő feladatként készíthették el ezeket az illusztrációkat az alaktani elemek funkciójának mélyebb megértése céljából. Nagy Virgil néhány esetben monogrammal jelölte meg az átnézett rajzokat, ahol – a kiadott munkáiban is használatos – „NV" összevont jelzést alkalmazta. Az órai anyag is hivatkozott például Bötticher (*Tektonik der Hellenen*) művére a görög oszloprendek tárgyalása során. Összességében elmondható, hogy az órai előadáson készült hallgatói jegyzet követi a már elemzett szakmunkák logikai felépítését.[482] **(borító: 5.4. XII. kép)**

5.6 ***Az Ókori Építéstan Tanszék egykori könyvtáráról***

A magyarországi múzeumok és könyvtárak statisztikai adatait tartalmazó *Magyar Minerva* sorozatból egyedül az 1932-es kiadás nevezte meg azonosíthatóan az Ókori Építéstan Tanszék szakkönyvtárát, amelynek állománya: „*728 mű 1314 kötetben*". A szakkönyvtárban régészeti, valamint „*kultúrtörténeti, műtörténeti és általános építészeti*" témájú kiadványok voltak. Külön tanszéki gyűjteményként említett műemlékekről készített 500 felmérési rajzot, 300 fényképet, 500 diapozitívot, valamint 150 gipszmodellt.[483]

Pálffy Miklós 1935-ben kiadott, a műegyetemek, műszaki tudományos intézetek könyvtári állományáról készített nemzetközi adatgyűjtése szerint az Ókori Építéstan Tanszék könyvtári állománya „728 mű". Az adatgyűjtés 1930 és 1933 közötti statisztikai adatokat dolgozott fel, tehát a Czigler Győző és Nagy Virgil tanári működésének időszakára vonatkozó állománygyarapítás is beletartozott. A jegyzék csak számadatot közölt, nem is lehetett célja a

[481] WAELDER 1920, 39–45. (az idézet a 43. oldalon)
[482] BFL, XIV.243.d.1. 53/a. Kápolnai József dossziéja Gerle János építész gyűjteményes és magániratai közül. Köszönöm szépen Brunner Attila művészettörténésznek, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.
[483] *Magyar Minerva* 1932, 196–197. A kötet leírja, hogy az Ókori Építéstani Tanszék az 1885/1886-ben létrehozott Száraz- Mű és Díszépítéstani Tanszékhez tartozott és 1887-től működött önálló tanszékként.

budapesti Műegyetem központi könyvtári és külön tanszéki könyvtári állományának tételes felsorolása, hiszen a világ minden tájáról kiválasztott 574 technikai könyvtár adatait gyűjtötte össze. A Középkori Építőművészeti (a korábbi Középkori Műépítéstan) Tanszék esetében 1075 kötetet, míg az Újkori Építéstan Tanszék esetében 860 kötetet említett.[484]

Pálffy Miklós a műegyetemi központi könyvtár állományának 144 372 kötetét külön tételként vette fel, és hangsúlyozta, hogy a tanszékek szakkönyvtáraihoz tartozó művek ebben „*számadatban nem foglaltatnak benne*." A statisztika alapján a budapesti műegyetem központi könyvtári állománya a berlini műegyetem könyvtárának 140 000 kötetéhez hasonló nagyságrendű gyűjteményt jelentett. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtára pedig 24 000 kötetből állt az 1930-as évek első felében.[485]

Az Ókori Építéstan Tanszék egykori szakkönyvtárából származó kötetek jelentős számban megtalálhatóak a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárában.[486] A kötetek a gyakorlati oktatás fontos segédeszközeiként funkcionáltak. Vannak olyan mintalapok, amelyeken a használat jelei is látszanak a rajzszögek ütötte lyukak formájában. Feltehetően rajztáblára erősítették fel őket vagy a tanteremben voltak kitéve szemléltető eszközként. Az 1912-ben módosított szervezeti és működési szabályzatban az oktatási segédeszközök sorában említik a központi könyvtár állományát, a szertárakat és gyűjteményeket, valamint a tanszékek könyvtárait. A szertárak és gyűjtemények, illetve a tanszéki könyvtárak gondozása, gyarapítása, továbbá az évi átalányok megfelelő felhasználása az adott tanszéket vezető tanár feladatát jelentette.[487]

Nagy Virgil életművének kutatása során megkíséreltem az Ókori Építési Tanszék egykori könyvtárából megmaradt kötetek azonosítását. A teljes könyvtári állomány áttekintésére nem vállalkozhattam, ezért a tanszék alapításától – 1887-től – Nagy Virgil haláláig terjedő időtartamhoz köthető, és az ókori témákról szóló kiadványokat néztem végig. A kutatás céljai: azonosítani egyrészt Nagy Virgil 1905. augusztus 12-ei kinevezését követő állománygyarapításhoz tartozó műveket, másrészt pedig Nagy Virgil ókori építészettel foglalkozó tanulmányához, valamint az előadásai nyomán megjelent egyetemi jegyzetekhez köthető forrásokat. Ez utóbbi szempont miatt a doktori dolgozathoz csak az ókori témájú

[484] PÁLFFY 1935, 3–8.
[485] PÁLFFY 1935, 6–8. További források a budapesti Műegyetem szakkönyvtárairól, központi könyvtáráról: *Magyar Minerva I-V.* 1900, 1902, 1904, 1912, 1915.; *Címjegyzék* 1874.; *Címjegyzék* 1893.; *Címjegyzék* 1910.; *Címjegyzék* 1916.
[486] A BME ÉMT K gyűjteményéről: LEITGÉB 2024, 72–94. LEITGÉB 2022, 278–284.; LEITGÉB 2021, 82–85.; KRÄHLING–FEHÉR–JOBBIK–KOLLÁR 2018, 34–159. Leitgéb Máriának ezúton is köszönöm a sok segítséget.
[487] BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1912. jún. 10-ei rendkívüli egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve és mellékletei. (A Magyar Királyi József Műegyetem szervezeti szabályzata 11. § és 12. §).

könyveket néztem végig, de minden bizonnyal más témakörbe sorolható kötetek is tartoztak a tanszék állományába. A kutatás Nagy Virgil hagyatékából származó kötetek azonosítására is irányult, mivel a levéltári források szerint[488] a központi könyvtár a tanszéki könyvtáraknak is felajánlotta azokat a Nagy Virgil és felesége családi könyvtárából származó kiadványokat, amelyek a gyűjteményében már megvoltak. Az eddig átnézett művekben azonban egyszer sem találtam meg Nagy Virgil személyi pecsétjét, ami azt is jelentheti, hogy alapvetően az Ókori Építéstan Tanszék szakkönyvtárát használta az egyetemi óráihoz, és személyes könyvtárában nem feltétlenül ókori témájú kötetek voltak, vagy esetleg a tanszéki könyvtár esetében is duplumokat eredményezett volna a hagyatékából származó könyvek átvétele.

Az azonosítás egyenkénti átnézéssel történt, az Ókori Építéstan Tanszék különböző feliratú és típusú állománybélyegzői alapján. A kutatás során – 2025 júliusáig – megtekintett 638 darab ókori témájú könyv közül eddig 156 kötetet sikerült azonosítani a meghatározott, 1921-es időhatárig. A kiadványokban a „*Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára*”, valamint „*A Kir. József Műegyetem Ókori Építészeti Szertára*”, továbbá „*A Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára*” állománybélyegző valamelyike található. Gyakran előfordul „*A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke*” pecsét is, illetve arra is van példa, hogy egy-egy kötetben a felsorolt bélyegzőkből több is fellelhető.[489]

Az Ókori Építéstan Tanszék 1887-ben történt létrehozásakor a már meglévő tanszékek szakkönyvtáraiból is kapott könyveket gyűjteményének megalapozása céljából. A különféle állománybélyegzők segítségével ez jól nyomon követhető. Néhány vizsgált kötetben megfigyelhető Alpár Ignác bejegyzése, aki az 1881/1882-es tanévtől az 1887/1888-as tanévig tanársegédként dolgozott a Hauszmann Alajos vezette Száraz-, Mű- és Díszépítéstan Tanszéken (későbbi Újkori Építéstan Tanszék), amely 1887 előtt az ókori építés oktatását is magába foglalta.[490] Ennek következtében számos ókori témájú kiadvány tartozhatott a tanszék állományába. Feltehetően azok a kötetek, amelyeken feltüntetésre került Alpár Ignác 1885-ös leltári bejegyzése, a Száraz-, Mű- és Díszépítéstan Tanszéktől kerülhettek át.

[488] BMEL, VIII.25/b. 30/1937. (Könyvtári Bizottság ülése, 1937. január 26.)

[489] Megjegyzendő, hogy Hauszmann Alajos nyugdíjba vonulásával megüresedett Száraz-, Mű- és Díszépítéstan Tanszék elnevezésének és programjának módosításával azonos időben döntöttek más tanszékek nevének megváltoztatásáról is. Az 1913. május 16-ai tanácsülésen határozták el, hogy a Száraz-, Mű- és Díszépítéstan Tanszék elnevezése Újkori, az Ókori Építéstani Tanszék elnevezése Ókori Építészeti, a Középkori Műépítéstani pedig Középkori Építészeti Tanszék legyen. Logikus felvetés lenne, hogy az új megnevezést az állománybélyegzők esetében is alkalmazták. Eszerint feltételezhető, hogy az Ókori Építészet(i) Tanszék feliratú pecsétekkel ellátott köteteket már 1913 után szerezték be, erre azonban tárgyi bizonyíték még nincsen. (Forrás: BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1913. máj. 16-ai rendkívüli ülésének jegyzőkönyve, 7. pont.

[490] KELECSÉNYI 2022, 112.

Megjegyzendő továbbá, hogy Alpár Ignác az 1881/1882-es tanévtől az 1883/1884-es tanévig a Középkori Építéstan Tanszéken is tanársegéd[491] volt, így lehetséges, hogy azok a kiadványok, amelyeken Alpár 1883/1884-es leltári bejegyzései szerepelnek, a Középkori Építéstan Tanszéktől kerültek át az Ókori Építéstan Tanszék könyvtárának állományába.

Leitgéb Mária az Ókori Építéstan Tanszék első állományba vett könyveként Karl Friedrich Schinkel *Entwurf zu einem Königspalast auf der Akropolis zu Athen* című művének 1862-ben megjelent 3. kiadását azonosította, amelyben a „*Műépítészeti szertár (Steindl tanár)*" feliratú pecsét is megtalálható. Feltehetően tehát ez a kötet is a Műépítészet Tanszék könyvtárába tartozott eredetileg.[492]

Az eddig azonosított 156 ókori témájú kötetből 59 példány 1905 és 1921 között jelent meg, vagyis biztos, hogy ezeket Czigler Győző már nem szerezhette be a tanszék számára. Természetesen az 1905 előtti kiadású könyvek is állományba kerülhettek Nagy Virgil vagy Wälder Gyula tanszékvezetői időszakában, így nem tudjuk biztosan meghatározni, hogy milyen szerzeményezés útján érkeztek. Ez utóbbira példa a *Die hellenische Kultur* című kötet,[493] amelynek címoldalán látható Wälder Gyula pecsétje is. Az elvi lehetősége azonban fennáll annak, hogy az 1921 előtti kiadású köteteket Nagy Virgil tanulmányozhatta.

A Királyi József Műegyetem 1907. évi költségvetési előirányzata az Ókori Építéstani Tanszék alapberuházásának céljára 5000 korona rendkívüli kiadási tételt tüntetett fel, mert az Ókori Építéstan Tanszék korábban még nem részesült alapberuházásban, és a tanszéki felszerelések jelentős része Czigler Győző magántulajdonát képezte. Szükségessé vált tehát a tanszék alapfelszerelésének és oktatáshoz használható kiadványainak beszerzése, bővítése.[494]

Kiss Zsuzsanna Emília tanulmányában olvashatjuk, hogy Nagy Virgil már tanszékvezetői munkássága elején gyarapítani kezdte a szakkönyvtárat, beszerezte Georges Perrot és Charles Chipiez közös munkáját, a Párizsban megjelent *Histoire de l'art dans l'antiquité* című könyvsorozat 8 kötetét.[495] A kutatás során azonosított kötetek alcímei a következők: (Tome I.) *L'Egypte*, 1882; (Tome II.) *Chaldée et Assyrie*, 1884; (Tome III.) *Phénice, Cypre*, 1885; (Tome IV.) *Judée, Sardaigne, Syrie, Cappadoce*, 1887; (Tome VI.) *La Grèce Primitive. L'art mycénien*, 1894; (Tome VII.) *La Grèce de l'Épopée, La Grèce Archaïque* (Le temple), 1898; (Tome VIII.) *La Grèce archaïque: la Sculpture*, 1903; (Tome IX.) *La Grèce archaïque, la glyptique, la numismatique, la peinture, la céramique*, 1911.

[491] KELECSÉNYI 2022, 111.
[492] LEITGÉB 2024, 91–92.
[493] BAUMGARTEN–POLAND–WAGNER 1913.
[494] BMEL, VIII. 3/a. 3. d., ikt. sz.: 601/1907 (1907. évi költségvetési előirányzatok és az 1906 pénzügyi helyzet)
[495] KISS 2021, 65.

A korábban elemzett tanulmányok forrásai alapján látható, hogy Georges Perrot és Charles Chipiez művét Nagy Virgil is hivatkozta, illetve több olyan szerző művei is megtalálhatóak az Ókori Építéstan Tanszék tulajdonába került kötetek között, akiktől például a publikációk képanyagához is válogattak felmérési rajzokat. Érdemes kiemelni e körben Karl Bötticher *Die Tektonik der Hellenen* című kötetét[496], Charles Chipiez *Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs*[497] című könyvét, Joseph Bühlmann, *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance* című sorozatának[498] 1877-es kiadását, Josef Durm, *Handbuch Der Architektur, Die Baukunst der Greichen* című, 1910-ben publikált kötetét.[499]

Annyi bizonyos, hogy a Kabdebo Gyula szerkesztésében 1903-ban megjelent ókori építőművészeti szakmunkát alapvető szakirodalomként használták. Erre jó példa a műegyetemi hallgatók lapjának (*Megfagyott Muzsikus*) 1909-es egyik bejegyzése: „*Pályázatok. Nagy Virgil. Programm: Terveztessék egy kemény talajon, a melynek területe 15 négyzetméter, egy kiadós tejcsarnok. A stílus megválasztása a tervezőre van bízva. I. díj a Kabdebo I. kötetének 3 példánya, 2. díj 2 példány, 3. díj 1 példány, s. i. t. a 9-ig; 10. díj az Erzsébet-híd lánczkamrájának háromszínnyomású képes levelezőlapja, 11. díj u. e. híd egyszínnyomású képes levelezőlapja a tanár úr sajátkezű aláírásával*.”[500]

A BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárában átnézett kötetek között olyan példányokat is sikerült azonosítani, melyeken a beszerzés évét is feltüntették. Ezek közé tartozik például Hector Espouy (1854–1928) és Georges Daumet (1870–1918) *Fragments d’architecture antique d’après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l’Académie de France à Rome* című kiadványának 1911 márciusában beszerzett első és második kötete, valamint Constantin Uhde (1836–1905) *Die Architekturformen des klassischen Alterthums mit besonderer Berücksichtigung der Säulenordnung und Gesimsbildung* című művének 1909-es kiadása, melyet a korabeli jelzete alapján 1913-ben vettek állományba. A 156 azonosított kiadvány között 87 db német, 45 db francia, 13 db olasz, 7 db magyar és 4 db angol nyelvű kiadvány van.

Feltehetően Nagy Virgil nevéhez köthető az angol nyelvű, Londonban megjelent szakmunkák beszerzése. Ezek közül biztosan az ő tanszékvezetői korszakában, vélelmezhetően 1916-ban került a tanszék könyvtárába William Henry Goodyear (1846–1923) amerikai

[496] BÖTTICHER 1862. (Jelzete: A89.)
[497] CHIPIEZ 1876. (jelzet, A91)
[498] BÜHLMANN 1886. (jelzete: A144)
[499] DURM 1910 (jelzete: A169)
[500] *Pályázat.* In: *MeMu,* 1909, 18.

művészettörténész *Greek refinements. Studies in temperamental architecture* című, 1912-es értekezése. A kötetek elemzése során körvonalazódni látszik, hogy a keretezés nélküli „*Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára*", illetve a téglalap alakú keretbe foglalt „*Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára*" valamint az ugyanígy keretezett „*A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke*" feliratú állománybélyegzők valamelyikével – vagy ezek közül több típussal is – ellátott kötetek tartozhattak Nagy Virgil időszakához. Ezekhez hozzátartoznak a Czigler Győző tanszékvezetői periódusából megörökölt kötetek is. A kizárólag csak ovális alakú állománybélyegzővel ellátott kötetek esetében feltételezhető, hogy azokat már nem Nagy Virgil szerezte be az Ókori Építéstan Tanszék könyvtárának, mivel a „*Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke*" feliratú ovális pecséteken – vagy közvetlen környezetükben – általában 1920-as, illetve 1930-as évekre vonatkozó leltári számok, feljegyzések szerepelnek. Ebbe a körbe természetesen nem tartoznak bele azok a szakmunkák, amelyeken korábbi tanszéki pecsét is látható az ovális változat mellett. **(*Az Ókori Építéstan Tanszék könyvtára részére 1887 és 1921 közötti időszakban beszerzett kiadványok eddig azonosított példányainak jegyzéke a 7. számú táblázatban található*.)**

5.7 *A temesvári műegyetem létrehozásában való szerepvállalás*

Kismarty-Lechner Jenő megemlékezésében olvashatjuk, hogy Nagy Virgil „*tevékeny tagja volt a műegyetemi tanácsnak is. Többek között kidolgozta a Temesvárra tervezett új Műegyetem szabályzatát és annak épületeit megtervezte*."[501]

Nagy Virgil valóban oroszlánrészt vállalt a temesvári műegyetem megalapításának előkészítő munkálataiban. Mielőtt a konkrét tervezetét ismertetem, előtte célszerű Batalka Krisztina tanulmánya alapján felvázolni a temesvári műegyetem helyzetét. Temesvár 1907-ben feliratban kérelmezte Apponyi Albert (1846–1933) vallás- és közoktatásügyi minisztertől, hogy az ország második műegyetemének otthont adhasson. Temesvár ezirányú törekvését a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet is támogatta. Zelovich Kornél műegyetemi professzor készítette el a második műegyetem létrehozásának fontosságát taglaló emlékiratot, amelyben többek között szó esik a budapesti Műegyetem tehermentesítésének szükségességéről is. A Temesvár melletti érvelés fontos alappillére, hogy ez a város jelentette a Délvidék ipari és kereskedelmi központját. Zelovich Kornél a budapesti Műegyetemen létrehozott szakosztályi tagolódást látta megfelelőnek Temesvár esetében is (építészeti, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki és általános tudományok: matematika és természettudományok). Temesvár melletti érvként hozták fel továbbá, hogy a budapesti Műegyetemre éppen a Délvidékről érkezett arányaiban a

[501] KISMARTY-LECHNER 1952 (ELTE HTK MK Lgy. N13.)

legtöbb hallgató. Az 1917/1918-as tanévben a Műegyetem vezetősége már egyre jobban sürgette a temesvári műegyetem megnyitásának ügyét, akár ideiglenes helyiségekben történő elhelyezéssel és a legalapvetőbb felszerelések biztosításával is.[502]

Dr. Kürschák József (1864–1933) műegyetemi rektor Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek írt levelében jelentette be, hogy a műegyetem rektori tanácsa őt, Nagy Virgilt, valamint dr. Tangl Károlyt (1869–1940), a kísérleti fizika nyilvános rendes tanárát jelölte ki arra a feladatra, hogy „*a temesvári műegyetem megnyitásához szükséges minimális helyszükségletet*" felmérje és részt vegyen a „szemlebizottságban."[503] A bizottság elsődleges feladata az volt, hogy a tervezett I. évfolyam elhelyezését illetően *„a rektor által megállapítandó minimális helyszükséglet alapján javaslatot tegyen*."[504] A Temesvárott felállítandó második műegyetem ideiglenes elhelyezésének ügyét tárgyaló értekezletet 1918. január 27-én tartották a temesvári városházán, ahol jelen voltak a budapesti műegyetem felkért szakértői is.[505] A bizottsági ülés alkalmával Szilárd Emil városi főmérnök bemutatta azokat az épületeket – a Ferenc József-laktanya és az épülőben lévő kereskedelmi iskola terveit –, amelyek alkalmasnak tűntek arra, hogy – némi átalakítás után – ideiglenesen befogadják az új temesvári műegyetemet.[506]

Az egyeztetést követően Temesvárról megküldték „*két példányban a temesvári Ferenc József laktanyának és egy példányban a jelenleg építés alatt álló temesvári városi felső kereskedelmi iskolának tervrajzait, tanulmányozás és javaslatétel végett*". A rektor 1918. május 2-án tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi minisztert a tervrajzok visszaküldéséről és előterjesztette Nagy Virgil tanulmányát és javaslatait a temesvári műegyetem ideiglenes elhelyezése tárgyában. Nagy Virgil párhuzamos előadások elkerülése vagy párhuzamos előadások megtartása esetére dolgozott ki egy-egy részletes tervezetet. Átalakítási rajzokkal kiegészített, 1918. április 14-én írt tanulmányában azt is vizsgálta, hogy milyen módon lehetséges a temesvári Ferenc József-laktanya műegyetem céljára történő átalakítása. A férőhelyszükségletet tárgyaló dokumentumokban a nélkülözhetetlen igazgatási és egyéb helyiségek (pl. rektori és dékáni helyiségek, könyvtár), valamint a tanszékek és hozzájuk kapcsolódó kiegészítő termek (pl. szertárak, laboratóriumok) ideális méreteit és darabszámát elemezte. Főként arra tért ki, hogy az I. és majd a II. évfolyam megindításához milyen

[502] BATALKA 2019, 92–97. További szakirodalom: SZÖGI 1991, 105–122.
[503] MNL OL, K500. 461. d. (468.d. 1918–1920) 10866. sz. irat. Dr. Kürschák József rektor levele Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, 1918. jan. 16., ikt sz. 2384/1917. Köszönöm Batalka Krisztina segítségét.
[504] BMEL, VIII., 3/b., 7. köt., Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülései, 1918. jan. 8. 12. ülés, 88.o.
[505] MNL OL, K500. 461. d. (468.d. 1918–1920) 10866. sz. irat. Dr. Kürschák József rektor levele Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, 1918. febr. 7. (ikt. sz. 256/1918.)
[506] BATALKA 2019, 98.

elengedhetetlen helyiségekre van szükség. A legnagyobb terem a kémiai nagyelőadó, amely körülbelül 570 hallgató befogadására lenne tervezve, míg például az építészek rajzterme esetében Nagy Virgil 65 hallgatóval és 120 m^2 alapterülettel számolt. A teljes férőhely szükségletet 4 500 vagy 4 800 m^2 teszi. Véleménye szerint a Ferenc József-laktanya épületében maximum „*3 900 m^2 elméleti férőhely létesíthető*”, amely a laktanya épület szerkezetének szükséges átalakítása miatt, inkább 3 500 m^2 alapterületet jelentene. A tanulmány azzal az eshetőséggel is számolt, hogy az ideiglenes állapot elhúzódik, és a laktanya épülete, valamint a kereskedelmi iskola maradna a temesvári műegyetem központja. Egy olyan tervet is felvázolt, amely „*mind a négy évfolyam megindítására*” vonatkozó férőhelyeket veszi sorra. A tanulmány megemlíti, hogy a „*vegyészeti osztály megnyitása*” még vita tárgyát képezte, és ennek függvényében a tervezett férőhely igény is módosulhat. A szakvéleményhez mellékelt helyszínrajzok és alaprajzok a temesvári Ferenc József-laktanya átalakítási tervrajzait mutatják a szükséges helyiségek feltüntetésével.[507]

Dr. Kürschák József az 1917/1918. tanévről tartott beszámolójában az alábbiakat közölte a temesvári műegyetem ügyéről: „*Fájdalom, az új műegyetem ügye lassan halad. Annyira ugyan eljutottunk, hogy Temesvárott egy bizottság megtekintette a műegyetem ideiglenes elhelyezésére felajánlott épületeket. Sőt Nagy Virgil tanár heteken át teljes odaadással végzett fáradságos munkával azt is pontosan kiszámította, hogy a rendelkezésre álló épületeknek mekkora a befogadóképességük. De még beláthatatlan idő választ el attól a pillanattól, mikor ezekben az épületekben áttörik az első falat*.”[508]

A temesvári új műegyetem megnyitása a tervek szerint 1919-ben lett volna, azonban csak 1920 őszén adták át, immár román politechnikumként.[509] Szinte elképzelhetetlen, hogy milyen érzés lehetett Nagy Virgil számára, hogy az első világháborút lezáró, 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum következtében szülővárosa, Temesvár az új határokon kívülre került, egyúttal pedig a temesvári magyar műegyetem eszméje sem valósulhatott meg.[510]

[507] MNL OL, K500. 461. d. (468.d. 1918–1920) 10866. sz. irat. Nagy Virgil tervezete a temesvári műegyetem ideiglenes elhelyezése tárgyában, 1918. ápr. 14. Lásd még: BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1918. április 19-ei egyetemi tanácsülésének jegyzőkönyve, 22. pont.
[508] BME OMIKK, MKJM Ék, 1921, 8. (Beszámoló az 1917/1918-as tanévről, az 1918/1919-es tanév megnyitása.)
[509] BATALKA 2019, 101.
[510] Dr. Szily Kálmán nekrológjában az alábbi részletet említette Nagy Virgilről „*Nem hiszem, hogy aki hallotta, valaha is elfelejthette azt a beszédet, amelyet a Trianoni béke megkötését megelőző szomorú napok egyikén tartott Hungária-összejövetelen intéztél az ifjúsághoz. Megrázó erővel tört ki belőled a gyásznak és elkeseredésnek szava, de nyomon követte ezt a kishitűség ostorozása, a munkára serkentés és az eljövendő feltámadás hirdetése*.” SZILY 1921–1922, 68.

5.8 *A Nagy Virgil emlékére létrehozott jutalomdíj-alapítványról*

Barta Károly „elektrotechnikai vállalkozó" abból a célból, hogy Nagy Virgil emléke minél tovább fennmaradjon a műegyetemi hallgatók körében, 1924. május 12-én megalapította a „Nagy Virgil professzor emlékére létesített jutalomdíj-alapítványt". Az alapítvány akkori törzsvagyona 10 darab, 400 korona névértékű Magyar Hitelrészvényből állt. Az alapítólevél szerint az alapítvány jövedelme az 1924/1925-ös tanévtől kezdve minden tanév végén kiosztandó és „*az Ókori Építéstani Tanszék mindenkori tanárának javaslatára jutalom címén egészben az építészi osztály ama hallgatójának utalványozandó ki, aki az ókori építéstan II. folyamába tartozó tervezési feladatot a legjobban oldotta meg*." A díj felhasználásáról szóló számadási kivonatot a kezeléssel megbízott Rektori Tanács, illetve a rektor minden évben felterjeszti a Vallás- és Közoktatásügyi miniszternek.[511]

A rendelkezésre álló adatok alapján az 1924/1925-ös tanévtől kezdve egészen az 1943/1944-es tanévig bezárólag vannak adatok a Nagy Virgil-jutalomdíjat elnyert hallgatókról. Az alapítólevél értelmében minden esetben az Ókori Építéstan Tanszék tanára terjesztette fel a jutalomdíjra érdemes hallgató nevét a Rektori Tanácsnak.[512] Ez a személy a tárgyalt időszak egésze során Wälder Gyula volt. Az eddigi források alapján két esetben harmadéves, öt esetben másodéves, tizenkét esetben elsőéves hallgató kapta meg a jutalomdíjat, az 1928/1929-es tanévből pedig nem ismert a díjat nyert hallgató neve.[513] A „*Nagy Virgil professzor emlékére létesített jutalom-alapítvány*" minden bizonnyal Wälder Gyula 1944. június 10-én bekövetkezett halála után történt tanszéki átszervezésekkel merült feledésbe, mivel ő volt az Ókori Építéstan Tanszék utolsó professzora. Az 1944/1945-ös tanévben Kotsis Iván, Kotsis Endre és Friedrich Lóránd nyilvános rendes tanárok vették át Czigler Győző, Nagy Virgil és Wälder Gyula örökségét helyettes tanári minőségben. A második világháborút követően megszűnt az Ókori Építéstan, a Középkori Építészet Tanszék, valamint az Újkori Építéstan Tanszék is, helyettük az I. és II. számú Építészettörténeti Tanszék működött.[514] A Nagy Virgil-jutalomdíj Wälder Gyula halála utáni megszűnését támasztja alá az a tény is, hogy az alapítványról sem a levéltári forrásokban, sem pedig az évkönyvekben nincs adat az 1944/1945-

[511] BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. Lásd: BMEL, VIII.3.c. 999/1934. Schimanek Emil rektor 1924/1925-ös tanévről szóló beszámolója szerint Barta Károly a Nagy Virgil-alapítvány létrehozása mellett „egy technikus jutalmazására 1.000.000 koronát" is felajánlott. (BME OMIKK, MKJM Ék, 1925, 36. Az 1924/1925-ös tanév megnyitásakor tartott beszéd.) BMEL, VIII. 3/a. MKJM 1924. június 20-ai egyetemi tanácsülés jegyzőkönyve, 23. pont.
[512] BMEL, VIII.4.c. 1196/1944; BMEL, VIII.3.c. 999/1934.
[513] BMEL, VIII.4.c. 1196/1944; BMEL, VIII.3.c. 999/1934. és BME OMIKK, MKJM Ék adatai alapján.
[514] KISS 2021, 66.

ös tanévtől kezdve.[515] (***A Nagy Virgil-jutalomdíjban részesült hallgatók névsora a melléklet 5. számú táblázatában található.***)

6 NAGY VIRGIL TOVÁBBI SZAKMAI, TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉGE

6.1 *Szerepvállalása az 1906. évi VII. nemzetközi építészeti kongresszuson*

Nagy Virgil nemzetközi elismerést szerzett, amikor a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet képviselte Londonban, az 1906. július 16-a és 21-e között megtartott VII. nemzetközi építészeti kongresszuson,[516] amelyről terjedelmes tudósítást is közölt a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyé*ben.[517]

A londoni építészeti kongresszust az állandó választmány megbízásából a Royal Institute of British Architects (RIBA) szervezte, elnöke John Belcher (1841–1913) építész volt. Az eseményen összesen 1700-an vettek részt, ebből 28 fő érkezett hazánkból. A hozzászólások a kongresszus valamely hivatalos nyelvén történhettek, vagyis angolul, franciául, németül vagy olaszul.[518] Nagy Virgil kiváló angol és francia nyelvismeretével, szakszerű hozzászólásaival elismerést és három helyet szerzett a magyar építészeknek a nemzetközi építészeti kongresszus igazgatói választmányába (*International Permanent Comitee*). A háromból egy helyet neki biztosítottak.[519]

Az alábbi témakörökben zajlott le szakmai egyeztetés: I. *Fontos állami és községi építészeti munkák végzése fizetett tisztviselőktől*; II. *Az építészeti szellemi tulajdonjog és az építészeti rajzok tulajdonjoga*; III. *Acél- és vasbeton szerkezetek*; IV. *A közönség nevelése építészeti dolgokban*; V. *Építészek szabályszerű képesítése*; VI. *Milyen mértékig részesüljön az építész elméleti és gyakorlati iparos oktatásban*; VII. *Utcák és nyílt terek tervezése és létesítése*; VIII. *Milyen mértékben és mily értelemben gyakoroljon az építész ellenőrzést más művészek, illetőleg iparosok felett, nemzeti vagy egyéb középület kiegészítésében*; IX. *A kormányok felelőssége a nemzeti műemlékek fenntartása körül*; X. *Nemzetközi építészeti pályázatok rendezése*.[520]

Ezek közül főként az I. és az V. pontot emelem ki, mert ezekre a kérdésekre Nagy Virgil hosszabban reflektált, illetve minisztériumi, valamint műegyetemi feladatköre miatt, ezekre mélyrehatóbban is ráláthatott.

[515] BMEL, VIII.4.c. 1196/1944.
[516] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1906, 37. (Tanárok „szakszerű működése” az 1905/1906-os tanévben.)
[517] NAGY 1907a, 45–66.
[518] NAGY 1907a, 45.
[519] RITOÓK 2004, 536.
[520] NAGY 1907a, 45–66.

„*A fontos állami és községi építészeti munkák végzése fizetett tisztviselőktől*” című I. tárgykörben (angol cím: „*The Execution of important Government and Municipal Architectural Work by Salaried Officials*”) elsőként Otto Wagner (1841–1918) osztrák építész szólalt fel. Véleménye szerint kiemelt fontosságú, hogy a „*községi és állami épületeket csak kiváló művészek*” tervezhessenek, és az akadémiák, illetve „*a tanárok kötelessége megvizsgálni*”, hogy az építész pályára jelentkező fiatal tehetséges-e. Ha nem, „*akkor kérlelhetetlenül elutasítandó, mert csak ez az egyedüli módja annak, hogy letűnjenek a pályánkról azok az álépítészek, kik manapság oda befurakodnak, a művészet és a művészek kárára*.” Úgy vélte, hogy a „*tanulmányi idő*” önmagában nem elégséges képzés, egy tapasztalt építész irodájában is gyakorlatot kell szerezni. Ezután döntheti el a pályakezdő, hogy önálló építészi irodát nyit vagy az állandó fizetést biztosító, de kötöttséget jelentő hivatalnoki pályára lép. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az építész alkalmazott hivatalnokként „*nem fogja a vezető szerepet játszani; egyénisége, ízlése stb. alárendelődik feljebbvalójának*”, ebből következik, hogy nincs elég lehetősége tehetségének kibontakoztatására, „*pedig a községi és állami közigazgatásoknak szent kötelessége a szépművészetek ápolása, ami az építőművészet terén azt jelenti, hogy a tőlük létesített épületek legyenek mintaszerűek; ilyeneket pedig csak nagy művészektől várhatu*nk. *Ezért a tisztviselőknek illetékessége csak az építkezéseknek gyakorlati, műszaki és gazdasági ellenőrzésére szorítkozzék és sohase terjedjen ki a művészeti ellenőrzésre.*”[521]

A belgák ezzel összhangban azt a javaslatot fogalmazták meg, miszerint a kongresszus „*mondja ki azt: hogy a hatóságok az ő hatáskörükben végrehajtandó építkezések terveinek elkészítésére pályázatot írjanak ki, vagy elismert képesség esetén megbízás útján csakis gyakorló építészeket alkalmazzanak; hogy határozott tilalom vessen véget a hatóságoktól fizetett alkalmazottak magángyakorlatának*.” Nagy Virgil erre a felvetésre vonatkozóan hívta fel a jelenlévők figyelmét arra, hogy ez az állásfoglalás „*lehetetlenné tenné azt, hogy a közszolgálatban működő építészek lehető sokoldalú gyakorlatot szerezzenek és haladhassanak a korral; erre pedig szükség van, mert mindenütt a világon úgy lesz az mindig, hogy a hivatalos személyek természetszerű befolyást gyakorolnak a középítkezésekre; ha pedig ezek csakis adminisztrálni fognának, látókörük nem tágul, maradiak lesznek és akkor igazán és az egész vonalon az alsóbb fokozatokban is be fogna állani az, amit Wagner Ottó említ, hogy a magasabb tisztviselők tulajdonképpen laikusok lesznek. Módot kell keresni mindig, hogy bármilyen téren működő építészek szellemi színvonalát emeljük, erre pedig a legbiztosabb út*

[521] NAGY 1907a, 46.

az, ha a szakma minden mezején gyakorlatot szerezhetnek, tehát a tervezés terén is."[522] Végleges határozat nem született ebben a témakörben, csupán egy összegző megállapítás hangzott el: „*a közigazgatási testületek és a közönség érdekében, valamint az építőművészet magasabb érdekeiben nyilvános hatóságok (akár államiak, megyeiek vagy községiek) fontos építészi teendők végzését ezentúl csakis hivatásosan képesített építészekre bízzák*."[523]

Az „*Építészek szabályszerű képesítése*" („*Statutory Qualification for Architects*") című témakörben Nagy Virgil előadta a magyar „*technikai világ mozgalmát*" és ismertette a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet (MMÉE) „*műszaki kamaráról szóló javaslatát*", továbbá azt is felajánlotta, hogy az MMÉE hozzájárulása után a javaslat szövegét a kongresszus valamely nyelvére lefordítva rendelkezésre is bocsájthatja.[524]

Nagy Virgil hozzászólása a londoni építészeti kongresszus hivatalos angol kiadványában is közlésre került. Eszerint az ülésen arról értekezett, hogy a nagymértékű ipari fejlődés nyomán megnőtt a mérnöki munkák iránti igény, és ezzel összefüggésben a műszaki feladatot végző személyek száma is, amely nem kívánt versengést eredményezett a jól képzett építészek és mérnökök, valamint a kevésbé jól kvalifikált társaik között. Az építészetre rálátással nem rendelkező megbízó érdekeit pedig az szolgálja, hogyha az építész és az építési folyamat költségeit a lehető legkisebbre csökkenti. Ez általában tökéletlenséget és jelentős hiányokat eredményez, és hosszútávon még a magán- és nemzeti vagyont is veszélyeztetheti. A kedvezőtlen körülmények miatt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet a képzett építészek, mérnökök érdekeit képviselő kamara létrehozására tett javaslatot. A műszaki kamara létrehozásáról szóló törvényjavaslatról annyit említ, hogy reményeik szerint nemsokára a parlament is tárgyalni fogja. A javaslat szerint az építész cím viselésére és építészi vagy mérnöki munkák gyakorlására csak politechnikumot vagy akadémiát végzett személyek jogosultak, és csak szakképzett személyek végezhetnek hivatalos tervezői, szakértői munkát.[525] A javaslat ekkor még nem valósult meg, egészen 1923-ig kellett várni arra, hogy a mérnöki rendtartásról szóló törvény megszülethessen.[526]

---

[522] Nagy Virgil hozzászólása Londonban angolul: „*Professor Virgil Nagy (Hungary) said he was a professor of architecture, and he felt that unless a young architect had an opportunity of cultivating his talents after leaving school much of his ability would be lost. If the young designer who entered an office had no opportunity of acquiring that knowledge of his art which was necessary to make a good architect, though he might become a superior in time so far as position was concerned, he would remain what he was as regards matters of art and construction: he would be fitted to do only the work of the office. He agreed with Herr Wagner's conclusion, that important Government buildings should be the work of eminent architects only, and not of officials. There was a danger of young architects entering a municipal office becoming indifferent to art. He agreed that officials should not make designs for public works*." (In: *International congress of architects* 1908, 119.)
[523] NAGY 1907a, 48.
[524] NAGY 1907a, 57.
[525] *International congress of architects* 1908, 335.
[526] *1923. évi XVII. törvénycikk a mérnöki rendtartásról.* (Netjogtár, Ezer év törvényei/ 1923. évi XVII. tc.)

A VI. témakörben – vagyis abban, hogy „*mily mértékig részesüljön az építész elméleti és gyakorlati ipari oktatásban*” – (angol: „*Architecture and Craftsmanship. How far should the Architect receive the theoretical and practical training of a Craftsman*”) megszületett végleges kongresszusi határozatot Nagy Virgil javaslatai nyomán véglegesítették. Eszerint: „*tekintettel arra, hogy az építész, kinek közvetlen vezetése alá tartoznak a legkülönfélébb ipari foglalkozásbeli kézművesek és munkások, és aki a legkülönfélébb ipari munkákat használja fel, nincs abban a helyzetben, hogy mindeme különböző iparokban megszerezze a speciálista tökéletes ismereteit, kifejezi a kívánságot, hogy adassék alkalom az építésznövendékeknek arra, hogy a különféle építőiparok technikai részét általános, de exact módon megismerjék, azonban ezek gyakorlásának célzata nélkül. Kifejezi azt az óhajt is, hogy az építésziskolák között nemzetközi és folytonos érintkezés létesítendő*.”[527]

Az állandó választmány már az első ülésén örömmel üdvözölte Magyarország képviselőit a kongresszus résztvevői között, mert hivatalosan és önállóan először vettek részt az eseményen. (Külön küldöttséggel érkezett Ausztria és külön delegációval Magyarország.) Egyúttal a magyar delegáció kérésére Magyarország számára helyet kívántak biztosítani az állandó választmányban. „*Az állandó választmány záró ülésén az elnök örömmel megemlékezvén a magyar építészek résztvételéről, kidomborítván Magyarországnak kiváló fontosságát Közép-Európában, annak megragadó történeti és művészeti múltját, valamint újkori hatalmas kulturális és művészeti fejlettségét, ajánlja, hogy a magyar építészeknek adjanak helyet az állandó választmányban.*” Három helyet engedtek át végül az üresedésben lévő helyek közül, „*azonban tekintettel egyrészt a két államnak egymástóli függetlenségére* [értsd: a közöttük fennálló függőségi viszonyra – KHGY]*, másrészt a köztük újból kiélesedett politikai és gazdasági ellentétekre*[528]*, végre arra, hogy az illető országok társadalmának, műszaki köreinek, sőt kormányainak előzetes megkérdezése nélkül ily rendezést eleve kimondani nem lehet, – s bár a magyarok a legnagyobb örömmel és ősi vendégszeretettel látnák bármikor is a kongresszusi tagokat Budapesten – ellentétben az elnök* [John Belcher] *javaslatával,* [Nagy Virgil] *ajánlja hogy fogadják el egyszerűen az osztrákok meghívását, a részletek megállapítását pedig bízzák a rendező bizottságokra. Ez értelemben határozott is a*

[527] NAGY 1907a, 59.; *International congress of architects* 1908, 341–368.

[528] Az 1905-ös képviselőválasztáson a korábbi többséget adó Szabadelvű Párttal szemben a dualista berendezkedés létét megkérdőjelező koalíciós politikai erők győztek. Az új többség jelöltjét az uralkodó miniszterelnöknek kinevezni nem volt hajlandó, és a kormányalakítással báró Fejérváry Géza testőr táborszernagyot bízta meg, aki egyik nagy parlamenti tömb többségét sem bírta. Ez volt a „darabontkormány” időszaka. Ennek végére – egy ehelyütt részletesen nem tárgyalandó kompromisszumot követően – Wekerle Sándor második kormányának a megalakítására való 1906-as felkérése tett pontot. A helyzetet tovább árnyalta a közösügyi kvóták újratárgyalása is (Ld. PÖLÖSKEI 2005, 502–506.)

választmány."[529] A hivatalos angol jegyzőkönyv alapján először öt állandó választmányi tag felvételét kérték a magyarok.[530]

A londoni építészkongresszuson való nagysikerű részvétele után a „Royal Institute of British Architects" (RIBA) 1907-ben Nagy Virgilt tiszteletbeli levelező tagjává választotta meg.[531] Az *Építő Ipar* című szaklap így üdvözölte az angol építészek királyi egyesületének új magyar tagját: „*a Royal Institute of British Architects, vagy amint teljes címének kezdőbetűiről nevezni szokták, a RIBA, a közelmúltban tiszteleti tagjává választotta Nagy Virgil építészt és műegyetemi tanárt. Vele most ismét két magyar tagja van az egyesületnek. Az első kettőt, Steindl Imrét és Hauszmann Alajost tizenöt esztendővel ezelőtt választották meg, de az előbbinek elhunyta óta a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet jelenlegi elnöke egyedül képviselte építészkarunkat a világ legelső technikus testületében*."[532]

6.2 ***Közreműködése különféle tervpályázatok elbírálásában***

Nagy Virgil bírálóbizottsági tagként működött többek között 1892-ben a gyergyóditrói római katolikus templom tervpályázatánál, majd 1893-ban a pápai gimnázium, 1894-ben a Budapesti Ügyvédi Kamara, 1897-ben pedig a tordai vágóhíd tervezésére kiírt pályázatoknál.[533]

Zsűritag volt továbbá a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1900. évi nagypályázatánál (evangélikus templom tervezése), az 1902. évi nagypályázatánál (vasútállomás épületének tervezése) és az 1906. évi nagypályázatánál (főúri kastély tervezése) is. Ugyancsak a bírálók között találjuk a marosvásárhelyi takarékpénztár megtervezésére 1900-ban kiírt országos tervpályázatnál, majd 1902-ben a mátyásföldi római katolikus templom építésére kiírt tervpályázat esetében is.[534]

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviseletében vett részt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium palotájának 1904-ben meghirdetett tervpályázatára beküldött művek elbírálásában. Ugyanebben az évben a pozsonyi takarékpénztár épületére beérkezett pályaműveket is zsűritagként értékelhette Hültl Dezső építésszel közösen.[535]

A pozsonyi vigadó 1906-os tervpályázatánál ugyancsak bírálóbizottsági tagként olvashatjuk a nevét[536], valamint a kiskunfélegyházi takarékpénztár épületére tervezett emelet-ráépítésre vonatkozóan 1907-ben meghirdetett tervpályázat értékelésekor is jelen volt. Brunner

[529] NAGY 1907a, 63–64.
[530] *International congress of architects* 1908, 95.
[531] RITOÓK 2004, 536.
[532] *Az új magyar RIBA.* In: *ÉI*, 1907. febr. 10., 31. évf., 6. sz., 49–50.
[533] SZÉKELY 2019. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 21, 39, 46, 74.
[534] SZÉKELY 2019. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 112, 115, 130, 136, 185.
[535] SZÉKELY 2019. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 160, 170.
[536] SZÉKELY 2019. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 187.

Attila kutatásai alapján tudható, hogy Nagy Virgil már korábban, 1888-ban és 1889-ben is járt Kiskunfélegyházán, amikor három jelentős épületen – az 1823-ban épített, majd 1910-ben lebontott városházán, a Béke téri algimnázium és tanítóképző épületén, valamint a Pártos Gyula (1845–1916) tervei szerint, 1873 és 1876 között épült Szent István-plébániatemplomon – is repedések jelentek meg. Mihálovits Jenő városi mérnök mellett Nagy Virgil, valamint Czigler Győző szakvéleményét is kikérte a város vezetősége.[537]

A bécsi Hadügyminisztérium palotájának megtervezésére 1907-ben kiírt, az Osztrák-Magyar Monarchia területére vonatkozó nyilvános, jeligés tervpályázat esetében a három magyar zsűritag közé választották Hauszmann Alajos és Fittler Kamill (1853–1910) építészek mellett.[538] A hadügyminisztérium palotájának tervpályázatánál is bírálói feladatokat bíztak rá 1907-ben.[539]

6.3 ***<u>További társadalmi szerepvállalásai, tagságai</u>***

Nagy Virgil tevékeny tagja volt a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, sokszor olvashatjuk hozzászólásait, indítványait az egyleti lapokban. Jegyzőként tevékenykedett 1887 és 1893 között a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet műépítészeti szakosztályán Ybl Miklós elnök mellett. Több alkalommal is a szakosztály választmányi tagjainak névsorában olvassuk a nevét, 1911-től pedig az Egylet alelnöki feladatait látta el.[540]

Nagy Virgil egykori temesvári iskolájáról sem feledkezett meg, ugyanis a Magyar Királyi Állami Főreáliskola által 1894-ben megalapított Iskolatársak Egyesületének tagjaként anyagilag is támogatta a szegény származású diákok tanulmányait.[541]

Nagy Virgil a „Sociedade dos Arquitectos Portuguezes" és az „Architectural Institute of Canada" tiszteletbeli levelező tagja is volt.[542]

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet műépítési szakosztályának elnöki tisztségét is ellátta az 1906/1907-es tanévben, továbbá örökös tagja – pontosabban a magyar osztály elnöke – lett a nemzetközi építészkongresszusok állandó választmányának.[543]

---

[537] SZÉKELY 2019. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 205.; BRUNNER 2012, 245–279.
[538] SZÉKELY 2019, 209. További példák: szarvasi „aréna" 1898. évi tervpályázata (93.o.); a kézdivásárhelyi törvényszék és fogház 1909. évi tervpályázata (227.o.); sárospataki tanítóképző intézet 1909. évi tervpályázata (228. o.), a budapesti Haris bazár újjáépítésének 1909. évi tervpályázata (237.o.)
[539] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 26–27. (Tanárok „szakszerű működése" az 1907/1908-as tanévben.)
[540] KISMARTY-LECHNER 1952, 3. (ELTE HTK MK, Lgy. N13.) Lásd még: *BCL*, 1912, 24. évf., 502.
[541] *Temesvári MKÁF Értesítője,* 1899, 31. (Az Iskolatársak Egyesülete az 1898/1899-es tanévben 249 tagot számlált.) Nagy Virgil az 1906/1907. tanévben már alapító tag. (*Temesvári MKÁF Értesítője* 1907, 33, 38, 40.)
[542] LECHNER 1921, 355.; Nagy Virgil gyászjelentése (OSZK, Gy.)
[543] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1907, 46. (Tanárok „szakszerű működése" az 1906/1907-es tanévben.)

Országos Középítési Tanácsban 1908-tól körülbelül 1913-ig a Magyar- Mérnök- és Építész-Egylet részéről kiküldött tagok között tevékenykedett.[544]

A bécsi *Zentralvereinigung der Architekten* Nagy Virgilt, Alpár Ignácot, Hauszmann Alajost, Korb Flórist, valamint Schulek Frigyest 1912-ben levelező tagjává választotta.[545]

Nagy Virgil az Iparművészeti Társulat és a Steindl-céh választmányi tagjaként is fontos szerepet töltött be, valamint az 1916 és 1918 között működő Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetnek igazgatósági tagja is volt.[546]

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga II. kerületi osztályának elnökeként is tevékenykedett.[547] Tagja volt a Klotild Szeretetház Egyesületnek, anyagilag támogatta az árva gyermekeket nevelő egyesületet.[548]

6.4 *Tevékenysége a Műemlékek Országos Bizottságában* (1911–1916)

Nagy Virgil 1911-től öt év időtartamra tagja lett a Műemlékek Országos Bizottságának.[549] A MOB 1911. február 21-én tartott rendes ülésén üdvözölték mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kinevezett új bizottsági tagot.[550] Tevékenységéből a MOB üléseken megvitatott témák közül négyet emelek ki, mert ezek saját építészi munkásságához szorosabban is köthetőek: a somlyóújlaki református templom helyreállítása (1911) kapcsán ajánlotta fel 1886-ban készült felmérési rajzait; a kassai Szent Erzsébet-székesegyházban kialakított Rákóczi-kripta és -emlékmű (1906–1916) ügyével már 1906 óta foglalkozott, ugyanis a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviseletében jelen volt a templom helyszíni szemléjén; a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom és környékének rendezésével az Erzsébet híd építészeti részeinek tervezőjeként behatóan foglalkozott; a „Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Bizottság" munkájában pedig aktívan részt vett a tervezési feladatokban is.

---

[544] *BCL*, 1908, 20. évf., 313.; *BCL*, 1909, 21. évf., 321.; *BCL*, 1910, 22. évf., 331.; *BCL*, 1911, 23. évf., 346.; *BCL*, 1912, 24. évf., 364.; *BCL*,1913, 25. évf., 374.

[545] *ÉI,* 1912. jún. 23., 36. évf., 25. sz., 246.

[546] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1923, (1922/1923-as tanév, nekrológ) Nem találtam adatokat a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet iratai között. (MNL OL, K 828, 1916–1919.)

[547] LECHNER 1921, 354.; Pászthy és Nagy család levélhagyatéka. Egyesült Keresztény Nemzeti Liga II. kerületi osztálya, meghívó, 1920. szept. 22.

[548] Pászthy és Nagy család levélhagyatéka (Klotild Szeretetház Egyesület levele, 1918.)

[549] Nagy Virgil köszönőlevele a Műemlékek Országos Bizottságának a tagsági kinevezéséért, 1911. jan. 30. Jelzete: MOB 142/1911. (Kiselejtezett irat, ami a ELTE HTK MK Lexikongyűjteményében maradt fenn.) Erről még: *VL*, 1911. febr. 1., XXXII. évf., 5. sz., 13. (*Fővárosi hírek*)

[550] MÉM MDK TI, MOB jegyzőkönyvei, jelzet: 1911/187. Az ülésen báró Forster Gyula elnök a bizottság céljairól beszélt és hangsúlyozta, hogy a „*Műemlékek Országos Bizottsága, mely közel 40 éves múltra tekinthet vissza, ez idő folyamán megszűnt csupán véleményező testület lenni, de részben javadalmának elégtelen volta, részben az a sajnálatos körülmény, hogy mind csekélyebb lesz azoknak az építőművészeknek száma, kik hivatásszerűen foglalkoznak a középkori stílusokkal, megnehezíti a bizottság legfőbb céljainak elérését*."

6.4.1. Szilágy vármegye monográfiájához készített felmérési rajzok felajánlása (1911)

Az 1911. február 21-ei bizottsági ülésen a somlyóújlaki (Szilágy vm., ma: Románia, Szilágy m. Uileacu Șimleului) református templom tervezett helyreállításáról is egyeztettek. Nagy Virgil ekkor ajánlotta fel a somlyóújlaki templomról, illetve Szilágy vármegyei műemlékeiről 1886-ban készített felmérési rajzait a MOB tervtára számára. A rajzok még Bunyitay Vince apátkanonok megbízására készültek a megye monográfiájának illusztrálásához.[551]

Bunyitay Vince eladta az említett felmérési rajzokat Bölöni Sándor történetírónak, majd az ő testvére, József 1909-ben mindet odaadta a „biharmegyei és nagyváradi múzeumnak". A MOB nyilvános gyűjteményből már nem tudta elkérni a rajzokat, így az építész tulajdonában lévőket vette állományba. A tervrajzokon sok esetben látható Nagy Virgil pecsétje is.[552] A rajzokat Nagy Virgil korai munkáinál, a 3.3. alfejezetben részleteztem.

6.4.2. A kassai Szent Erzsébet-székesegyház Rákóczi-síremlékének ügye

Hosszas előkészítés után II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) és bujdosótársai hamvai 1906. október 27-én érkeztek haza és számukra a kassai dómot jelölték ki végső nyughelyként. A kassai dómban a síremlék elhelyezését az alagsorban, az északi kriptában irányozták elő és a MOB felügyeletével tervpályázatot írtak ki a síremlék megtervezésére.[553] A kiválasztott helyszínt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet és megbízott képviselői, név szerint: Hauszmann Alajos, Zelovich Kornél, Schulek Frigyes, Nagy Virgil és Kertész K. Róbert nem javasolta. Fényképekkel és mérnöki rajzokkal illusztrált kiadványban bírálták a szarkofág számára kijelölt, méltatlanul szűk, nehezen megközelíthető és vizesedő északi kriptát. Méltó megemlékezésekre pedig alkalmatlannak találták a síremlék elhelyezésére kijelölt északi falsíkot is. Főként itáliai előképekre – többek között Andrea Vendramin (1393–1478) velencei dózse reneszánsz síremlékére (Basilica di San Giovanni e Paolo) vagy V. Pius pápa (1504–1572) római, 17. századi barokk síremlékére (Basilica di Santa Maria Maggiore) – hivatkozva a szarkofág elhelyezését egy monumentális, figurális ábrázolásokkal díszített síremlék részeként képzelték el. A kassai dóm helyett a jászóvári premontrei rendtartomány – korábban a jezsuiták birtokában lévő – 17. század végén épült kassai templomát javasolták a síremlék elhelyezésére, ahol I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) is nyugszik és amely a hagyomány szerint a Rákóczi-család temetkezési temploma.[554]

[551] MÉM MDK TI, MOB jegyzőkönyvei, jelzet: 1911/187.
[552] MÉM MDK TI, MOB jegyzőkönyvei, 1911/193.
[553] KINCSES 2003, 57–59, 61.
[554] *Rákóczi sírja*. *Emlékirat*, [1906], 3–14. (Lásd még: KINCSES 2003, 59.)

A szarkofágokat végül a kassai dóm északi kriptájában helyezték el 1906. október 29-én. A márványszarkofágokat Sztehlo Ottó (1851–1923), a kassai dóm restaurálását vezető építész tervezte meg és Mikola Ferenc (1861–1926) szobrászművész készítette el.[555] A székesegyház északi kapuja feletti belső falmezőre Dudits Andor (1866–1944) festőművész II. Rákóczi Ferenc életének pályaívét allegorikusan ábrázoló falfestménye került (1914–1916).[556]

II. Rákóczi Ferenc emlékére kezdetben egy szobrászati alkotást szeretettek volna elhelyezni a dómban. II. Rákóczi Ferenc Holló Barnabás (1865–1917) szobrászművész által készített lovasszobrának gipszből öntött mintáját a székesegyház északi kapujának közelében állították fel, azonban a kompozíció nem volt összhangban a dóm építészeti kialakításával, ezért az ötletet elvetették. Ezt követően kapott megbízást Dudits Andor festőművész a jóval szerényebb, de a rendelkezésre álló térhez jobban igazodó falfestmény elkészítésére. A három részre tagolt kompozíció II. Rákóczi Ferenc életútját mutatja be. A falkép alatt van a fejedelem és bujdosótársainak földi maradványait őrző sírbolt, illetve az altemplom e része felett, a Szent István-kápolna falában helyezték el az eredeti síremlékeket.[557] **(6.4.2. I. kép–6.4.2. VI. kép)**

A Szent István-kápolna környezetének tervbe vett átalakítása, valamint az északi kapu felett megvalósított falfestmény tervpályázata és elbírálása már arra az időszakra esett, amikor Nagy Virgil a MOB tagjaként is felszólalhatott a síremlék megformálása tárgyában.

A MOB tagjai között élénk szakmai diskurzus bontakozott ki 1911. június 17-én a kassai Szent Erzsébet-templomban elhelyezni kívánt Rákóczi-emlékmű ügyében. A bizottsági ülésen az emlékmű környezetének méltó kialakításáról, az „északi fal kiképzéséről", vagyis kereszthajó északi falának tematikus díszítéséről értekeztek. A felszólalók közül Kauser József építész nem helyeselte mozaik alkalmazását az északi falon, véleménye szerint II. Rákóczi Ferenc korára utaló domborművet kellene készíttetni. Foerk Ernő építész az északi kapu lehetséges mintaadó szerepére hívta fel a figyelmet, ugyanakkor nem vetette el teljesen építészeti kiképzésbe foglalt kisebb domborművek lehetőségét sem. Stróbl Alajos szobrászművész Schulek Frigyes véleményével értett egyet, a legelőnyösebbnek a mozaik technikát látta. Hangsúlyozta, hogy a szarkofágra vonatkozó pályázattal együtt írjanak ki egy másikat is az északi fal kialakítására.

Nagy Virgil kifejtette, hogy „*a kápolnába állítandó szarkofág maga az emlék, míg az északi fal annak mintegy előkészítője, inkább dekoratív jellegű rész. Ennek esetleges plasztikai díszítése iránt nem szabad túlzott aggályokat táplálni. A maga részéről ezen a helyen nem*

[555] KINCSES 2003, 60, 67.
[556] JANKOVICS–MÉRY 2020, 17.; GOMBOŠ 2016, 212–215.
[557] WICK 1936, 306–310, 345–358.

egységes, hanem megosztott, architektonikus eszközökkel tagolt felületre gondol, mint erre a Rákóczi-kor művészete szép megoldásokat mutat fel."[558]

II. Rákóczi Ferenc kassai emlékművének ügye az 1912. május 14-ei ülésen folytatódott, amikor Holló Barnabás festészeti díszítésre készített mintáját véleményezték. Stróbl Alajos javasolta, hogy a Szent István-kápolnában a szarkofágon kívül II. Rákóczi Ferenc híveinek domborművei is legyenek elhelyezve, ha a síremléken mellékalakként nem lenne helyük. Nagy Virgil „*a kápolna alaprajzából meggyőződött, hogy a tervezett szarkofág oda túl nagy. Miután azonban sokkal kisebbíteni nem lehet, egyszerűsíteni kell azt, kevesebb alak alkalmazásával. Javasolja, hogy Holló Barnabás új minta bemutatására szólítassék fel*." Lux Kálmán (1880–1961) egyetértett Nagy Virgil megjegyzésével. Szerinte a mellékalakok zsúfolttá teszik a kompozíciót, ezért egyedül Rákóczi Ferenc alakját javasolta. Fritz Oszkár (1878–1958) építész ugyancsak a mellékalakokat kifogásolta és egy új modell bemutatását javasolta. Forster Gyula (1846–1932) elnök a bizottság véleményét akképpen fogalmazta meg, hogy a bemutatott minta nem fogadható el a megvalósításhoz és a „*Szent István-kápolna vázlatos modelljének keretében újabb minta készítendő*." A minta méreteinek meg kell felelnie a kápolna adottságainak. A mellékalakokra vonatkozóan nincs szigorú megkötés.[559]

Dr. Hültl Dezső építész ugyancsak az ajtó megfelelő kiképzésére hívta fel a figyelmet, Lux Kálmán pedig freskó alkalmazására szavazott. Schulek János (1872–1948) egy további szempontot hozott, miszerint „*nem volna-e lehetséges az északi falat megfelelő falburkolattal ellátni és annak keretében Rákóczira vonatkozó festményt elhelyezni*." Benczúr Gyula véleménye szerint a mozaik és a freskótechnika közül érdemes választani, de fontos, hogy a Szent Erzsébet-templom belsejének karaktere érintetlen maradjon. Szerinte nem feltétlenül kell Rákócziról szóló ábrázolás, egyházi tárgyú tematika is lehet. Végül a bizottság az északi fal freskó- vagy mozaikdíszítése mellett foglalt állást és szűkebb körű pályázat kihirdetését határozta el. Kauser József a Szent István-kápolnába állítandó szarkofág kivitelezését Holló Barnabás szobrászművész és Györgyi [szül. Giergl] Géza (1851–1934) építész kezeibe adná, és „*Rákóczi korának stílusában*" terveztetné. Stróbl Alajos véleménye szerint a szarkofág csakis beható forrástanulmányok után és XIV. Lajos stílusában tervezhető. A bizottság végül Kauser József javaslatát fogadta el és a terveket „*Rákóczi korának stílusában*" határozta meg és elfogadta Holló és Györgyi tervezőpáros megbízását.[560]

[558] MÉM MDK TI, MOB 1911. június 17-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1911/461.
[559] MÉM MDK TI, MOB 1912. május 14-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1912/369. Lásd még: 1913. október 15-ei rendes ülés jegyzőkönyve, 1913/898 (11. pont).
[560] MÉM MDK TI, MOB 1911. június 17-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1911/461.

6.4.3. Vita a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templomról

A középkori eredetű Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom 1777-ig Pest város egyetlen plébániatemploma volt.[561] Lebontásának, eltolásának vagy átalakításának kérdésköre az Eskü téri (Erzsébet) híd építése kapcsán folyamatosan napirenden volt az 1890-es évektől kezdve, de végül mégis megmenekült. A híd tengelye egészen közel halad el a templom déli támpillérei mellett.[562] Többféle megoldási javaslat közül szóba került például a legértékesebbnek ítélt, feltehetően 14. századi szentély áthelyezésének lehetősége is.[563] A templom körüli vitákba Nagy Virgil – mint az Erzsébet híd építészeti részének megalkotója – is bekapcsolódott a MOB 1911. október 13-ai bizottsági ülésen, ahol a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templom fenntartásának kérdését és az aktuális szabályozási tervezetet tárgyalták.[564] **(A templom és a híd tengelye: 6.4.3. I. kép)**

Nagy Virgil a templom egészének megtartása mellett foglalt állást, főként a szentély megóvásának fontosságát hangsúlyozta. Nem zárkózott el azonban a templom egyes részeinek lebontásától, átalakításától sem, mert a tornyokat az Erzsébet híd pilléreivel nem tartotta összeegyeztethetőnek. Műemléki szempontból úgy vélte, hogy a templom „*gót sanctuáriumának hatását az egyhajós barokk előhajó nagyban fokozza, de szerinte a bizottságnak elsősorban az a föladata, hogy Pest egyetlen középkori műemlékét a pusztulástól megóvja. Ez a templom szentélye. Lehetséges, hogy a falakban vannak még egyes középkori műrészletek, de ezek kedvéért kár lenne a hajót és a tornyokat fenntartani. Ha a bontás alkalmával ily műrészletek előkerülnének, azokat éppúgy be lehet a fönnmaradó részbe falazni, mint a déli toronyban fönnmaradott román falrészletet és ezzel tényleg láthatóvá tenni. A szabályozási terv útvonalazását erőltetettnek tartja, jobban meg lehetne oldani az által, ha a szentély, melynek belseje az értékes rész, a megfelelő úttervekkel barlangtempom-szerűen beépíttetnék és – a földnyomás elhárítása céljából – esetleg külső körfolyosóval képeztetnék ki. A szentélynek nyugat felé tervezett háromhajós megtoldását fölöslegesnek tartja; a hajó és a tornyok kibontásával nyerendő teret inkább monumentális lépcső céljára használják fel*.”[565]

Foerk Ernő építész egyetértett Nagy Virgil véleményével, és elsősorban a szentélyt tartotta fenntartandónak, de nem barlangtemplommá alakította volna át, hanem „*inkább úgy, hogy azt mennyezet közbeiktatásával alsó és felső részre*” osztotta volna. Schulek Frigyes a

[561] HEGEDŰS 2016, 8.
[562] HOROGSZEGI 2016, 61.
[563] KAISER 1996, 208.
[564] MÉM MDK TI, MOB 1911. október 13-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, 1911/787. (Belvárosi római katolikus plébániatemplom ügye, ikt. sz.: 1911/613.) Terjedelmi korlátok miatt nem elemzem az összes megoldási javaslatot.
[565] MÉM MDK TI, MOB 1911. október 13-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, jelzet: 1911/787.

nyugati toldás szükségességét hangsúlyozta. Benczúr Gyula szerint a templomot akkori formájában kellett volna megtartani, inkább a hídon változtatott volna, mint a plébániatemplomon. Stróbl Alajos szerencsésnek tartotta a szabályozási tervet, mert általa szép tér nyílhatott volna a templom előtt. Dr. Hültl Dezső „*forgalmi szempontból nem vitatja, de műemléki szempontból is türhetetlen, hogy a templom teljesen aknába kerüljön*." A templom szép hatása szerinte „*a két rész, a barokk hajó és csúcsíves szentély ellentétében rejlik*". Meg volt róla győződve, hogy ebben az esetben is lehetne a Nagy Virgil által javasolt módon megoldást találni a problémákra. A déli tornyot nem vélte megtartandónak „*legfeljebb úgy, ha alul átjárót lehetne rajta nyitni*." Schulek Frigyes megjegyezte, hogy a toronynak gödörben állva nincs értelme. Lux Kálmán „*örvendetesnek tartja, hogy a város a szentély fönntartására hajlandó, mely esetben Nagy Virgil eszméjét tartja követendőnek, de ezzel nem éri be, hanem az egész templom fönntartását kívánja*." Möller István ugyancsak az akkori formájában tartaná fenn a templomot, a szabályozási tervet pedig alapvetően kedvező megoldásnak tartotta. Úgy vélte, hogy a tornyok nem zavaróak, hogyha az Erzsébet híd pilléreivel együtt hatnak. Erre Stróbl Alajos azt a választ adta, hogy „*oly megoldásba nem nyugszik bele, hogy a tornyok megtartassanak, mert azok határozott és művészietlen ellentétben állanak a hídfő pilléreivel*." Nagy Virgil ismételten hangoztatta, miszerint a tornyok és a „hídoldal" egymással nem hozhatóak harmóniába. A szentély megtartása továbbra sem kérdés számára sem, azonban a nyugati hajórész szerinte ne legyen háromhajós, csak egyhajós, a templom pedig a tornyokig legyen megtartva. Ismételten hangsúlyozta, hogy rossznak találja az útvonalazást, emiatt „*ajánlotta a feltöltést és süllyesztett templom kiképzését monumentális lejáró lépcsővel*." A bizottság hosszas vita után a következő határozatot mondta ki: „*a templom a maga egészében tartassék fenn ama nehézségek ellenére is, amelyek némelyek szerint a tornyoknak meghagyása esetén az Erzsébet-híd hídfőjének és följárójának közelsége folytán szabályozási és esztétikai szempontból előállanának* (…) *kimondja, hogy a templomnak és az előtte lévő térnek érvényesülésére a parkot szűkítő és a közlekedést is megnehezítő lejtős út mellőzésével a tér a Ferenc József-rakpartig egy síkban meghagyandó és a szabad kilátás továbbra is biztosítandó, mert különben a templom oly mélyedésbe jutna, mely városrendezési szempontból is elfogadhatatlan helyzetet teremtene*."[566]

6.4.4. A „Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság" ügye

Az első világháború első évében az orosz cári hadsereg Uzsoknál betört az országba és komoly károkat okozott az elfoglalt területeken. Az oroszok egészen 1915 tavaszáig állomásoztak a

[566] MÉM MDK TI, MOB 1911. október 13-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, 1911/787.

megszállt területeken. A háborús pusztítás nyomán jelentős károk keletkeztek a Bereg, Máramaros, Sáros, Ung és Zemplén vármegyék területén található településeken, a korabeli leírások szerint több mint 5000 ház semmisült meg. A községek helyreállításának ügyét 1915. június 5-én tárgyalta a magyar kormány, az újjáépítéshez szükséges pénzalap előteremtésére adománygyűjtést kezdeményeztek. Az újjáépítési program koordinálása az 1915 augusztusában létrehozott Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság feladata lett Khuen-Héderváry Károly (1849–1918) elnökletével.[567] Az újjáépítési akció keretében felépült házak pontos számáról nincs adat, de vármegyénkénti bontásban vannak támpontok. A kárt szenvedett települések lakosai döntő többségében kevésbé jó lakhatási körülmények között élt szlovákok és ruténok voltak, akik az újjáépített házak révén jobb életkörülményekhez jutottak. Az első világháború után a program keretében rekonstruált falvak többsége az akkor létrejött Csehszlovákiához került.[568]

Nagy Virgil a Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság szakembereként és „*a közmunkákat előkészítő országos bizottság tervezési szakbizottságának elnökeként*" is tevékenykedett.[569] Lechner Jenő nekrológjában olvashatjuk, hogy „*irányadó eszméje volt működésének a keresztény és nemzeti gondolat, a háborús években pedig mintegy elkeseredett energiával vetette magát a közéleti tevékenység mezejére. Példátlan hazafiúi szeretettel vett részt a kárpáti földúlt falvak rekonstrukciós mozgalmában, a Közmunkákat Előkészítő Bizottságban, melynek építész szakosztályi elnöke volt.*"[570] Nagy Virgil e minőségében képviselte a Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság céljait a MOB tanácsülésein is.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztálya 1915. május 17-ei ülésén Román Miklós (1879–1945) és Nagy Virgil indítványa nyomán határozták el, hogy felkérik „*a Műemlékek Országos Bizottságát, valamint a belügyminisztert, hogy az ország északi határán az ellenség által lerombolt műemlékek helyreállítását helyesen irányítsák, illetőleg ez irányban* (…) *intézkedjenek, nehogy az esetleg gyors építkezések kárt okozzanak. Ebben a dologban a szakosztályok közreműködésüket is fölajánlják*."[571]

Nagy Virgil ekképpen írt minderről: „*Mi, akik építészettel és művészettel általában foglalkozunk és értékeljük a népművészetnek legszerényebb megnyilatkozásait is, abban a*

[567] L. JUHÁSZ 2016a.
[568] L. JUHÁSZ 2016b.
[569] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1915, 61. (Tanárok „szakszerű működése" az 1914/1915-ös tanévben.)
[570] LECHNER 1921, 55.évf., 48. sz., 354.
[571] *ÉI-ÉM*, 1915. máj. 23., 39. évf., 21. sz., 126. „*A háborúban földúlt tűzhelyeket újra fölépítő országos bizottság igazgató tanácsa végrehajtó bizottságának tagjai: Khuen Héderváry Károly elnök, Pekár Gyula alelnök, Nagy Virgil, Thék Endre, Hantos Elemér, Pásztor Árpád és Baneth Sándor ügyvezető igazgató.*" In: *ÉI-ÉM*, 1915. aug. 22., 39. évf., 34. sz., 204.

vélekedésben vagyunk, hogy az újonnan építendő házak felépítésénél biztosítandó a legegyszerűbb eszközökkel és a legmesszebbmenő takarékosság mellett is annak a lehetősége, hogy a falu képének falusi jellege megmaradjon, hogy a lassúbb és nem sablonos keletkezéséből kiadódott apró változatosságainak zamatja újból is érvényesüljön, és hogy az új ház ne legyen merő idegen (…) *E célból a Khuen-Héderváry gróf elnöklete alatt megalakult országos bizottság kimerítő kutató tanulmányutat rendez szakavatott egyének megbízásával, amelynek célja a kárvallott területeknek néprajzi és népművészeti felismerése; felvételi és tárgyi anyag összegyűjtése templomokról, házakról, bútorokról, házifelszerelésekről és eszközökről, gazdasági szerekről, ruházati cikkekről, szóval mindenről, ami tanulságos lehet e tekintetben, ami következetesen felhasználható lehet az újonnan felépítendő házak tervezésénél, az új otthonoknak megfelelő bútorokkal és eszközökkel leendő felszerelésénél, gazdasági eszközeinek pótlásánál*."[572]

A Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek a hadműveletek miatt az ország északi határán megrongálódott műemlékek ügyéről szóló átiratát 1915. augusztus 2-án tárgyalta a Műemlékek Országos Bizottsága. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet kérte, hogy a helyreállítások a MOB felügyelete alatt történjenek, külön ügyelve a helyi sajátosságok megőrzésére, mint például a „*határszéli falvakban lévő, bár szerényebb, de festői és hangulatos emlékekre, így főleg az ún. liliomtornyocskákra*." Az Egylet építész tagjai egyúttal felajánlották szaktudásukat és segítségüket a nemes cél érdekében. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a MOB már 1915. július 24-én felkérte Divald Kornélt (1872–1931) – aki a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének megbízásából járta be az érintett településeket – arra, hogy a műemlékeket ért háborús károkról tegyen jelentést. Kérték továbbá, hogy Divald a helyi hatóságokat is próbálja meggyőzni arról, hogy a műemlékek helyreállítása előtt tájékoztassák a MOB-ot és kérjenek segítséget. A MOB határozatban kimondta, hogy hozzájárul a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet indítványához, és az orosz betörések miatt károkat szenvedett vármegyék (Sáros, Bereg, Ung, Zemplén, Máramaros vármegye) közigazgatási bizottságaihoz is köriratot intéz.[573]

A MOB 1915. október 12-ei ülésén ismételten napirendre került a „kárpáti falvak" ügye: „*Sáros és Zemplén vármegyék főispánjai közölték a bizottsággal ez ügyben a bizottság kívánságának megfelelően hozott határozatukat, amely az összes egyházi és közigazgatási hatóságok tudomására hozatott*. (…) *Divald Kornél biz. tag által Sáros megyében tett kutatások alkalmából megállapított adatok is kellő intézkedés végett közöltettek a megye közigazgatási*

[572] NAGY 1915a, 279–280.
[573] MÉM MDK TI, MOB 1915. aug. 2-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, 1915/298. (6. pont, ikt. sz.: 280/1915.)

bizottságával.” Divald Kornél 1915. október 5-én részletesen beszámolt a Zemplén vármegyei útjáról és az ott tapasztalt állapotok alapján jelentette, hogy a laborcrévi bazilita monostort gránátlövések lerombolták és nem fogják újjáépíteni, emiatt rom állapotban legyen fenntartva. A nagypolányi 18. századi templomnak a főhomlokzata és egyik tornya rongálódott meg, ezeket az eredeti alakjuknak megfelelően fogják restaurálni és Divald javaslata szerint az elpusztult községek templomai számára is mintaként lehetne használni. „*A bizottság a tett intézkedést helyeslő tudomásul véve elhatározta, hogy Divald legújabb jelentése elsősorban Nagy Virgil biz. taggal, mint a Feldúlt Tűzhelyeket Újjáépítő Országos Bizottság szakosztályi elnökével közöltessék.*”[574]

Nagy Virgil a rokonainak küldött levelezőlapokon is említést tett erről a fontos feladatáról, 1916. augusztus 19-én például így írt: „*Ma utazom a Kárpáti falvak tavalyi harctereire körülnézni hogyan épülnek az új házak*.”[575] Majd augusztus 22-én ezeket a sorokat jegyezte le: „*Ghillány* [Ghillányi Imre báró (1860–1922) földművelésügyi miniszter] *és Sándor* [csíkszentmihályi Sándor János (1860–1922) belügyminiszter] *miniszterekkel bejárom a kárpáti falvakat és odaát voltam* (…) *Galícziába is, hogy mit csinálnak az osztrákok a falvak felépítése körül*.”[576]

6.5 ***Nagy Virgil művészettörténeti értekezéseiről***

Terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség Nagy Virgil minden művészettörténeti tanulmányának elemzésére. A kiválasztott írások mellett megemlítendő, hogy 1886-ban közölte első szakmunkáját a milánói dómról[577] és 1910-ben írt kismonográfiát Vajdahunyad váráról.[578]

6.5.1. „*A monumentális falfestés*”

Terjedelmes tanulmánya jelent meg 1892-ben *A monumentális falfestés* címmel, amely az egyiptomi falfestészettől kezdve veszi sorra a figurális falfestés emlékeit. Nagy Virgil a tanulmány szövegébe személyes élményeket is beleszőtt, innen tudjuk például, hogy a londoni British Museum gyűjteményét jól ismerte, illetve hogy az ókori művészet festett emlékeit személyesen is tanulmányozta Rómában, Pompeji városában és a nápolyi múzeumban (Museo Archeologico Nazionale) is. Ezeket összevetette Vitruvius leírásaival. A Pompejiből előkerült figurális falfestmények esetében hangsúlyozta, hogy a „*rajz mindenütt szabadkézi, még az*

[574] MÉM MDK TI, MOB 1915. okt. 12-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1915/434. (6. pont)
[575] Pászthy és Nagy család levélhagyatéka. Nagy Virgil levele (ifj.) Nagy Zoltánnak, 1916. aug. 19.
[576] Pászthy és Nagy család levélhagyatéka. Nagy Virgil levele (ifj.) Nagy Zoltánnak, Bártfafürdő, 1916. aug. 22.
[577] NAGY 1886.
[578] NAGY 1910b. Lásd még: NAGY 1909, 1–9.

ornamentális dolgok is sablon, vagy minta nélkül látszanak felrakva." Kiemelte az architektonikus keret szerepét a falfestményeken.[579]

A Vatikáni Múzeum remekműveit is megemlítette, kiemelte az ún. *Aldobrandini menyegző* című falfestménytöredék művészi értékét, amelyet a római Villa Aldobrandiniben találtak meg a 17. század elején. Tanulmányából az is kitűnik, hogy az ókeresztény művészet emlékeit, a római katakombákban látható keresztény falfestményeket is látta.[580]

Úgy vélte, hogy a gótikus építészetben meghatározó szerephez jutó festett üvegablakok hatására megváltozott a szakrális tér összhangja, és ehhez a falfestészetnek is igazodnia kellett. A „*színek erőteljesen, lehetőleg törés nélkül rakatnak fel, az alap gyakran élénk, néha feketés kék, a világos részeket fehér fényélekkel jobban kiemelik, az egész elrendezés az élesebb felé irányul; és ezzel átalakul a román modorú festészet góth modorúvá*."[581] Ismét személyes példát hozott az érvelés alátámasztására, mégpedig a Franciaországban található Saint-Savin település apátságának (Saint-Savin-sur-Gartempe temploma) 11. és 12. századi román kori festménysorozatát említette. Ugyancsak saját élmények alapján írt az Assisiben álló, 13. századi Szent Ferenc-bazilika freskóiról.[582] Felkereste továbbá az 1196 és 1216 között épült pármai keresztelőkápolnát (Battistero di San Giovanni Battista) és a román kori, veronai San Zeno-templomot (Basilica di San Zeno Maggiore) is. Logikusan következtetett arra, hogy mivel a gótikus templomokban egyre nagyobb falfelületek kerültek megnyitásra az ablakok és a természetes fény számára, a falfestészeti alkotások létrehozására már csak kisebb falfelületek állhattak rendelkezésre. Itáliában viszont egészen másképp veszik át a gótikus stílust, mert „*az ablakok sohasem nyernek oly nagy kiterjedést, a pillér állások pedig ritkán oly sűrűek, mint amott, mi által a templomok belsejében a legtöbb esetben hatalmas területek maradtak falfestmények alkalmazására; így az, a mi talán az építészet szempontjából hátránynak tekinthető, a festészetre nézve oly előnynek bizonyult, amely nélkül az olasz festészet alig futja be azt a diadalútját, amelyet tényleg befutott*."[583]

Giotto di Bondone (1267 k.–1337) festészetének jelentőségét méltatta, és szintúgy megemlítette, hogy Giotto iskolájának mindegyik jelentős alkotását személyesen felkereste, például a padovai Scrovegni-kápolna freskóciklusát is. Értekezésében az itáliai reneszánsz festészet meghatározó jelentőségét elemezte, az emberalakok ábrázolásának anatómiai tökéletesedése, az architektonikus háttér és a perspektivikus ábrázolás fontosságának

[579] NAGY 1892b, 13.
[580] NAGY 1892b, 14, 16.
[581] NAGY 1892b, 22.
[582] NAGY 1892b, 23.
[583] NAGY 1892b, 24–25.

szempontjából. Az itáliai reneszánsz quattrocento művészek közül Masolino da Panicale (1383–1447 k.) festőművész és tanítványa, Masaccio (1401–1428) alkotásait említette a firenzei Santa Maria Del Carmine Brancacci-kápolnájából.[584]

Elemzésében párhuzamosan vizsgálta a táblakép és a murális művészet technikai fejlődését. Véleménye szerint a reneszánsz festészet az alábbi itáliai városokban virágzott a legjobban: Siena, Ferrara, Vicenza, Bologna, Milánó, Modena; valamint Umbria városai. A kronológiai rend szerint építkező szakmunka a cinquecento klasszikus mestereivel is foglalkozott. Leonardo da Vinci egyik tehetséges tanítványától, a milánói Bernardino Luini (1485 k.–1532) festőművésztől példákat is hozott. Legjelentősebb murális alkotásának a milánói San Maurizio-templom (San Maurizio al Monastero Maggiore) 16. századi freskósorozatát tartotta. Michelangelo remekműveit, a vatikáni Sixtus-kápolna mennyezetének freskóit is saját szemével tanulmányozhatta. Raffaelloról a legnagyobb csodálattal nyilatkozott, szerinte az ő műveiben érte el a falfestészet „*a legmagasabb eszményeit*.”[585]

Antonio da Correggio (1489–1534) nevéhez kötötte a templomok mennyezetének alulnézetből komponált látszatfestési módjának első próbálkozásait. Példaként kiemelte a pármai Szent János evangélista-templom (Abbazia di San Giovanni Evangelista) kupolájának festményeit. Megemlítette az épületek külső falfelületeit, homlokzatát díszítő murális technikákat is, mint például a sgraffitót. Leírta a saját tapasztalatait is: „*Rómában még a Palazzo Spada híres udvarának egyik sarkában is határozott nyomait fedeztem fel valami polychrom falfestésnek, amiről sem nekem, sem másoknak nem volt tudomásuk*.” A barokk illuzionisztikus falfestészetről ugyancsak elismerően írt, a kompozíciók és az alulnézetben ábrázolt alakok és építészeti elemek mesteri megszerkesztését dicsérte.[586]

A tanulmány időköre a 18. század végéig tart. Nagy Virgil a tanulmány befejezésekor még kitért egy aktuális eseményre: „*a mint hírlik, a vallás- és közoktatásügyi m. k. Miniszter egy freskó-festészeti iskola megalakítását vette célba; csak örömmel üdvözölhetjük ezt a nemes szándékot, és őszintén reméljük ennek mielőbbi valósítását. Ámde nem elég képességeket fejleszteni és művészeket nevelni, arról is kell gondoskodni, hogy ezek később érvényesülhessenek, hogy a művészeknek munkájuk is legyen; mert nincsen lehangolóbb dolog annál, ha a tudás nem találja meg a teret, a melyen érvényesülhet. Ezt meg adni pedig már nem az állam, hanem főleg a társadalom kötelességében áll, és pedig úgy egyesek mint társulatok, törvényhatóságok, egyházak és községekében.*

[584] NAGY 1892b, 28, 34–35.
[585] NAGY 1892b, 41–42, 44.
[586] NAGY 1892b, 47–48, 50.

Az építészet országszerte szépen megindult; emelnek templomokat, intézeteket, megyeházákat és városházakat sokfelé – és ezekben az épületekben kellene alkalmat adni a festőművészet legmonumentálisabb kifejezésének, a falfestészetnek érvényesülésére; hazánk dicső múltjában vannak események százával, melyek a művészet általi megörökítésüket várják; minden város történetében fordulnak elő történeti események, melyek vagy a hazai történelemnek lényeges részeit képezik, vagy inkább helyi érdekkel bírnak, de egyaránt érdemesek a művész megörökítő ecsetére.

Nem volna talán keresztülvihetetlen az, hogy a városok és gazdagabb községek, költségvetéseikben egy arányos állandó összeget vennének fel képzőművészeti célokra, a mi által nemcsak a művészetnek és a gyakorló művészeinknek tétetnék nagy szolgálat, hanem a szép és a művészet iránti nemesítő érzék a népünkben is felköltetnék, mire bizony-bizony nálunk a műveltebb osztályoknál is nagy szükség van.

Bízzunk tehát, hogy freskó-festészeti iskolánk lesz, de reméljük azt is, hogy az abból kikerülő művészeinknek akadjon is alkalmuk és terük tudásukat érvényesíteni."[587]

Nagy Virgil magabiztos művészettörténeti ismeretei révén kiválóan tudott az egyes korszakok formakincséből ihletett meríteni, ugyanakkor mégis eredetit alkotni. Művészettörténeti írásai közül azért emeltem ki ezt a tanulmányt, mert pontos képet ad azokról a műemlékekről, művészeti alkotásokról, amelyeket Nagy Virgil személyesen tanulmányozott.

Éber László (1871–1935) művészettörténész írt könyvismertetést Nagy Virgil falfestészettel foglalkozó tanulmányáról. A tanulmányt nem tartotta kifogástalannak, egyfajta kísérletnek minősítette. Nem értett egyet Correggio művészetének kiemelésével, ugyanis szerinte „*Correggio nem állt a modern naturalizmus olyan magas fokán, se nem ő hozta be a szerző által említett változást a mennyezeteken alkalmazott festmények távlatában sem, hanem csak tovább fejlesztette azt, amit már a megelőző században Melozzo da Forli és Mantegna megkezdtek.*" Véleménye szerint ilyen kis terjedelemben nem lehet jól összefoglalni a falfestészet történetét. A könyvet azonban aktuálisnak vélte, megjegyzi, hogy „*künn az Epreskertben már emelkednek a freskó-festészeti iskola falai, ez alkalommal talán szélesebb körben ébredt érdeklődés a freskófestészet iránt és a szerzőnél sok jó akaratra vall, hogy az érdeklődőknek ilyen csinos kiállítású, szépen illusztrált könyvecskével akart kedveskedni*."[588]

Az Epreskertben valóban 1892 és 1893 között épült fel a Lotz Károly vezetésével működő II. Festészeti Mesteriskola műteremháza, amelyet Herczegh Zsigmond tervezett.[589] Az

[587] NAGY 1892b, 53–54.
[588] ÉBER 1892, 208–211.
[589] GÁBOR 2010, 247.

Országos Magyar Királyi Mintarajztanoda és Rajztanárképezde 1894/1895-ös évkönyvében olvashatjuk, hogy az intézet költségvetésébe „*1 000 frt vétetett fel oly célból, hogy az intézet körében működő fresco-festészeti osztály művésznövendékei gyakorlatképpen nagyobb szabású munkálatokkal legyenek foglalkoztathatók. Ez összeg már a folyó tanévben is nagy előnyére vált az intézetnek, mert lehetővé vált a jövő évi ezredéves kiállításon az intézet részére kijelölt helyiségeknek művészi díszítéséről gondoskodni olyképp, hogy ékítésül részben a fresco-festészeti iskola kiállításra szánt munkálatai szolgáljanak*."[590] A Nagy Virgil tanulmányában vázolt célhoz vezető lépések tehát már 1892-ben megkezdődtek.

Nagy Virgil nem hagyta válasz nélkül Éber Lászlónak a *Művészi Ipar*ban megjelent könyvismertetését. Ő is ugyanezen lap hasábjain válaszolt a kritikára, amelyben hangsúlyozta, hogy a könyvét bemutató Éber László tulajdonképpen olyan észrevételeket is tett, amelyek egyeznek a szerző által leírt megállapításokkal, csupán más megfogalmazásban kerültek kifejtésre. Válaszából néhány részletet idézek: „*A római festészetről szólva, megint csak igazam van, amidőn azt mondom, hogy a Pompeiban – tehát vidéki város lakóházai falain – reánk maradt fali képek, csak másodrangú művek lehetnek, mert a nagyok palotáival elpusztult első rangú mesterművek reánk nézve elvesztek; áll ez különösen a kivitelükre nézve, mert nem valószínűtlen, hogy a compositiójukra első rangú mestereknek máshol létezett művei szolgáltak mintául* (…) *Úgy látszik, tanulmányom ismertetője általában megfeledkezett arról, hogy nem a tőle leghelyesebbnek tartott inductív módszert követtem, hanem összefüggő képet iparkodtam alkotni, s csak utólag szoktam felemlíteni néhány példát, így Mantegnára nézve jellemzőbbeknek és a falfestés haladására fontosabbaknak tartom a padovai Eremitani-ban levő vallásos tárgyú festményeit, mint a mantuai castello di corte-beli világi tárgyú képeit, azért példának az előbbieket soroltam fel*."[591] Nagy Virgil jól megindokolt érvekkel védte meg értekezését; úgy tűnik, hogy ezzel a lépésével megnyerte a „tudományos párbajt".

6.5.2. „*Modernizmus az építészetben*"

Nagy Virgil „*Modernizmus az építészetben*" című cikkének előadott változata a temesvári mérnök és építész osztály avató közgyűlésén hangzott el 1910. január 23-án. Nagy Virgil hangsúlyozta, hogy „*az építészetet – eltérőleg a többi művészettől – a gyakorlati szükség szülte. Előtérbe lép tehát mindenkoron a főcél, a gyakorlati építészeti feladat leghelyesebb megoldása, ami technikai művelet*." A modern épületszerkezetek előnyeként említette a „*gazdaságos anyagkihasználást*", tehát sok esetben feleslegesnek tartotta a teherhordó funkcióval nem bíró

[590] MKE KLM, OMKMR Ért., Bp., 1895, 39–40. (Az 1894/1895-ös tanév értesítője.)
[591] NAGY 1893b, 59–61.

építészeti elemeket. Úgy vélte, hogy a szerkezetek méretét a funkcióhoz kell igazítani és nemcsak a szilárdságra, hanem a megfelelő hő- és hangszigetelésre is figyelmet kell fordítani. Szerinte a modern építészetben alkalmazott „túl vékony szerkezetek alkalmazása" éppen a hő- és hangszigetelés kárára megy. A modern szerkezeti elemek közül külön kiemelte a vasbeton szerepét. Véleménye szerint „*az épületek higiénikus főkövetelményei négy szóval fejezhetők ki: levegő, napvilág, víz, tisztaság.*" Ezzel kapcsolatban olyan példákat említett, mint az egyre magasabbra épülő lakóházaknál az egyre kisebb udvarok alkalmazása, amely egészségügyi problémákhoz vezethet. A modern építészet az udvarok nagyobbítására törekszik. A „modern városrendezés tudományáról" is értekezett, amely a tiszta levegő kellő biztosítására is nagy hangsúlyt fektet, ugyanis az uralkodó szélirányban húzódó hosszú utcák mellőzésével előzi meg nagyobb mennyiségű por és a homok lakóházak légterébe és udvarába való bejutását.[592]

Nagy Virgil nem tartotta megfelelőnek a budapesti bérházak általános elrendezését, a nyitott folyosórendszert, amelyet „*közegészség, közbiztonság, köztisztaság és közerkölcs, de lakályosság tekintetéből is*" kifogásolhatónak vélt. Nézete szerint a bérházak palotaszerű homlokzatából kellene engedni az építtetőknek és ehelyett arra kellene anyagi forrást áldozni, hogy „*a bérházak többlépcsős rendszerben*" legyenek építve. A túl nagy belmagasságot is felesleges pazarlásnak tartotta. Úgy ítélte meg, hogy egy korszerű polgári lakásban kell egy hálószoba a szülőknek, külön szoba a lánygyermekeknek, külön szoba a fiúgyermekeknek, továbbá egy nappali szoba, mert a lakás csak így felelne meg a modern higiénia és szociális felfogás követelményeinek. Nagy Virgil azt tartotta helyes megoldásnak, hogyha a modern építőművészet „*a szerkezeti lényegből*" indul ki, nem akar görcsösen korszakok építészeti elemeiből másolni. Úgy vélte, hogy egy modern épületben tükröződnie kell a korszellemnek, az épület rendeltetésének és a „népléleknek". A felgyorsult életet nem tartotta alkalmasnak az elmélyült alkotásra. Túl gyorsan kell tervezni és építeni, „*mert az idő pénz, az építőművészet pedig, mint gyakorlati szükséget is kielégítő tevékenység eredménye, nagyon is a pénz zsarnoksága alatt áll*." Tanulmánya végén azt tanácsolta, hogy „*a klasszikusokat, a moderneket is nem egyenes másolás, hanem a tanulság levonása céljából iparkodjunk megismerni.*"[593]

Nagy Virgil a modern építészet kérdéseivel foglalkozott továbbá a Műbarátok Körében elhangzott „*A modern polgári lakásról*" című konferencia-előadásában is.[594]

Nézetei például Siebreich Károly (1833–1903) építész elveihez álltak közel, aki angol mintára szerette volna megreformálni a városrendezési alapelveket. A lakóházak egészségügyi

[592] NAGY 1910a, 73–76.
[593] NAGY 1910a, 73–76.
[594] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1910, 94–95. (Tanárok „szakszerű működése" az 1909/1910-es tanévben.)

szempontok alapján létrehozott alaprajzi elrendezését és megfelelő természetes megvilágítását hangsúlyozta. A zárt udvarok alkalmazását és a két emeletnél magasabb házak építését sem tartotta helyesnek.[595]

6.5.3. *„A magyar paraszthá̋z”* szerkesztőbizottsági elnöke

Nagy Virgil szerkesztőbizottsági elnökként vett részt *A magyar paraszthá̋z* című, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet kiadásában 3 füzetben megjelent, felmérési rajzokat is tartalmazó album összeállításának munkálataiban.[596]

A kiadványokban közölt építészeti rajzokat és fotográfiákat Kertész K. Róbert és Sváb Gyula építészek készítették, akik az Ókori Építéstan Tanszéken tanársegédként működtek. Az építészek pontos műszaki felvételeket, homlokzat- és metszetrajzokat és művészi kivitelű részletrajzokat készítettek. A kiadvány szerkesztőbizottsága a Magyarország területén előforduló paraszthá̋z-típusok összegyűjtését tűzte ki célul és külön gondot fordított „*a népies ornamentikai elemekre és díszítő motívumokra*”. Az építészek közel három évig tartó gyűjtőmunkájuk eredményét adták közre az 1907-ben kiadott első kettős füzetben. Bejárták a Székelyföldet, mintegy 200 falu paraszthá̋zait dokumentálták, a Dunántúlon is közel 160 falut látogattak meg, illetve a Felvidéken is végeztek gyűjtőmunkát. Az építészek 1907-ben az Alföldet, a Tiszántúlt és „Délmagyarországot” járták be. Hasonló kezdeményezés ekkor már a horvátoknál is megindult, illetve az osztrák mérnök- és építész egylet kezdeményezésére az osztrák területeken is kezdetét vette a paraszthá̋zak tanulmányozása, amelybe az osztrák egylet „*már belevonni készült a magyar terrénumot is*”. Időszerű lett tehát a hazai kezdeményezés mielőbbi megvalósítása.[597] **(6.5. I. kép–6.5. II. kép)**

7 NAGY VIRGIL EGYHÁZI MEGBÍZÁSAI – BEVEZETÉS

A katolikus templomépítészet a dualizmus korában is a történeti stílusok alaprajzi elrendezési típusait alkalmazta, főleg az alaprajz, az apszis és – ha volt – a szentélykörüljáró kialakításakor. A katolikus templomok tervezésekor az építészek általában a középkori történeti stílusok (román és gótikus építészet), kisebb részt a reneszánsz és a barokk formakincséből merítettek

[595] FERKAI 2022, 290–291.

[596] *A magyar paraszthá̋z* című kiadvány első füzete Erdély, a második az északi megyék és a Dunántúl, a harmadik pedig az Alföld paraszthá̋zairól készített színes rajzokat, felméréseket közölt. Nagy Virgil főszerkesztőként vett részt a munkában. (NAGY 1907b, 18.); KISMARTY-LECHNER 1952, 4. (ELTE HTK MK Lgy., N13.)

[597] L-R. [?], *A magyar paraszthá̋z*. In: *A Kor*, 1907. júl. 15., 14. sz., 486–493. Lásd még*: A magyar paraszthá̋z*. In: *VK*, 1907. jún. 5., 13. évf., 23. sz., 3–4. A kiadványt lásd: *A magyar paraszthá̋z* 1907. Hasonmás kiadása: *A magyar paraszthá̋z* [1907] 2011.

ihletet. A templom stílusát nemcsak az egyház, hanem a templom kegyura is befolyásolhatta. E kegyúri jogokat (*ius patronatus*) egy-egy város is gyakorolhatta.[598]

Nagy Virgil megvalósult épületei közül a templomok kiemelkedő kvalitásúak, melyek mélyreható művészettörténeti ismereteiről tanúskodnak. Friedrich von Schmidt (1825–1891) építész egyik magyar tanítványa, Steindl Imre mellett eltöltött tanársegédi megbízatása során Nagy Virgil fontos ismereteket szerezhetett a templomépítés művészetéről. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890. évi nagypályázatán[599] egy háromhajós, kereszthajóval és a főhomlokzat középtengelyébe szerkesztett toronnyal tervezett, neogótikus stílusú római katolikus templomot mutatott be, amivel elnyerte a pályázat ezüstérmét. Ez a templomterv tulajdonképpen egy „ideáltervnek" is tekinthető. (**7.3.2. alfejezet**)

Nagy Virgil megvalósult templomtervei; restaurálási és helyreállítási munkái, egyházművészeti megbízásai javarészt az Egri Főegyházmegye egykori területén lévő településeken találhatóak. A nagyváradi megbízása az egyetlen eddig ismert olyan egyházművészeti – restaurálási – feladata, amely a kalocsa-bácsi érseki tartományhoz köthető (Nagyváradi latin szertartású egyházmegye, székesegyházi főesperesség, Bihar vm.).[600]

Nagy Virgil a levéltári források alapján jó kapcsolatot ápolhatott Foltin János (1837–1915) egri kanonokkal, melynek következtében számos megbízást kapott Samassa József (1828–1912) egri érsektől és utódjától, Szmrecsányi Lajostól (1851–1943) is. Samassa József megbízására tervezhette meg a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templomot (Samassa-templom), amelyet Kommer Józseffel közösen terveztek (terv: 1901, kivitelezés: 1902–1904, egykor Egri Főegyházmegye, ma: Debrecen-Nyíregyházi Egyházmegye, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegye). Ez a templom jelenti Nagy Virgil szakrális alkotásainak egyik kiemelkedő pontját. (**7.3.5. alfejezet**) Nagy Virgil esetében egyértelműen látszik, hogy az egri érsekek megbízása az egri érseki főszékesegyház belső terének megújítása és művészi festése önmagában is elegendő „ajánlólevél" volt számára a további megbízásaihoz.

Foltin János jászkiséri születésű egri kanonok kezdeményezésére épült fel a Szent Kereszt Feltalálása (mai titulusa szerint: Szent Kereszt Megtalálása) római katolikus templom Jászkiséren (1904–1906, **7.3.9. alfejezet**). A gyöngyösi Szent Bertalan-templom felújításának

[598] PAP 2013, 378–382. (Nagy Virgilt említi: 380–382, 389., a teljes fejezet: 378–402.) Az Egri érseki tartomány esetében 1900 körül a kegyuraságok száma hatvanegy volt (ezek közé tartozott többek között az egri érsek, a vallásalap, az egri káptalan, a királyi kincstár, vagy a főrangú családok). (Forrás: *A katholikus Magyarország* 1902, 952 (az Egri érsekség kormányzata).

[599] NAGY 1890, 565–567. (XXVII–XXXII. képtábla.) A nagypályázat első díját Tandor Ottó nyerte el.

[600] *A katholikus Magyarország* 1902, 937. (Nagyvárad), 952. (az Egri érsekség kormányzata), 953. (Eger és Mezőkövesd), 959. (Törökszentmiklós és Gyöngyös), 960. (Jászkisér), 961. (Nyíregyháza)

és helyreállításának terve (1914 és 1917 után) életének egyik legutolsó munkája volt. (**7.3.13. alfejezet**)

Nemcsak tervezőként, hanem miniszteri biztosként is kapott megbízást, mégpedig a pozsonyi Árpád-házi Szent Erzsébet-templom[601] építésénél.[602] A Lechner Ödön (1845–1914) tervei szerint megvalósult pozsonyi templom felépítésének munkálatai nagyon elhúzódtak, ezért 1912 őszén gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter Nagy Virgilt bízta meg az építkezés ellenőrzésével. Az építész összesen kilenc alkalommal utazott Pozsonyba 1914 decemberéig.[603]

7.1 ***Építészet és egyházművészet***

Miként napjainkban, úgy a korabeli templomépítészethez is hozzátartozott a szakrális térrel egységes formavilágot mutató oltárok, berendezési tárgyak tervezési feladata is, valamint a megfelelő figurális vagy ornamentális festés létrehozása. A magas művészi kvalitású figurális és ornamentális festés nagy költséget jelentett.

A középkortól egészen a 19. századig ívelő egyházművészet témakörében jelentős szakmai tevékenységet fejtett ki Czobor Béla (1852–1904) római katolikus pap és művészettörténész,[604] aki Heinrich Otte (1808–1890) német művészettörténész szakmunkái alapján 1875-ben írta meg *A középkori egyházi művészet kézikönyve* című értekezését.[605] Czobor Béla 1886-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett és a Nemzeti Múzeum segédőre lett. A budapesti egyetemen 1877-től tanított „keresztény műarcheológiát". Ipolyi Arnold – aki nagy hatással volt Czobor munkásságára – a papság „műízlését" azzal próbálta formálni, hogy a keresztény régészet tárgykörét felölelő tantárgyat tett kötelezővé a kispapok számára besztercebányai, később pedig nagyváradi püspökként, hogy a leendő papok felelősségteljesen tudják fenntartani a rájuk bízott templomokat. Czobor Béla szerkesztette az 1880 és 1887 között megjelenő *Egyházművészeti Lap*ot, majd 1889-től egészen 1904-ig állt a Műemlékek Országos Bizottságának élén.[606]

Az *Egyházművészeti Lap* mellett az egyházművészet kérdéskörével foglalkozott például a Rétay és Benedek egyházi műiparintézet[607] saját kiadású lapja, az *Egyházi Műipar* is. A benne publikált cikkek alapvető célja nyilvánvalóan a Rétay és Benedek cég sokszínű

[601] A pozsonyi Árpád-házi Szent Erzsébet-templom (Kék templom) szlovák neve: Kostol svätej Alžbety. A templom felszentelésére 1913. október 6-án került sor.
[602] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1914, 88. (Tanárok „szakszerű működése" az 1913/1914-es tanévben.)
[603] HAL'KO 2007, 39–40, 118.
[604] KOVÁCS 2024, 8.
[605] CZOBOR 1875.
[606] KOVÁCS 2024, 7–9, 11, 14–15, 24.
[607] Rétay és Benedek egyházi műiparintézetről lásd: TERDIK 2008, 325–360.

szolgáltatásainak bemutatása, – melynek oltárépítő és faragó műhelyét a müncheni Képzőművészeti Akadémián tanult Hölzel Albin (1869–1941) akadémiai szobrász vezette –, mégis rávilágítanak olyan korabeli jelenségekre, mint például a díszítetlen falak meghagyása és a költséges művészi kifestés közötti ingadozás vagy a templomtér megvilágításának kérdése.

Egy templomfestésről szóló 1901-es cikk ismeretlen szerzője hangsúlyozta, hogy a templomok belső terének díszítése nem ipari munka. A kivitelezéshez megfelelő „műízlés" és szakmai tapasztalat szükséges, mert a szakszerűtlen restaurálás tönkreteheti a templom belső terének harmóniáját.[608]

Az egyházművészet[609] és általában a szakrális terek művészi kiképzésével kapcsolatos kérdések X. Pius pápa 1908-ban nyomtatásban megjelent köriratában is olvashatóak. Ebben a köriratban – amely elsősorban Olaszország püspökeinek szólt, de egyetemes érvényű megnyilatkozásai révén más országok katolikus klérusára nézve is megszívlelendő – a történeti és művészeti emlékek megőrzésére, szakszerű nyilvántartására szólította fel a papság tagjait és erre vonatkozóan tájékoztató füzetek szerkesztését rendelte el. A pápai körirat hatására például 1908-ban egyházművészeti tanfolyamot tartottak Bécsben az alsó-ausztriai, majd 1909-ben a felső-ausztriai papság részére, illetve 1910-ben már Olmützben is rendeztek egy hasonló konferenciát.[610]

Budapesten 1910. június 26-a és július 2-a között rendeztek először egyházművészeti tanfolyamot, amely elméleti előadásokból és múzeumlátogatásból állt. Az első alkalomra a teológiai tanárokat várták, ekkor Nagy Virgil a „*Térproblémák az egyházi építészetben*" címmel tartott előadást. Foerk Ernő építész pedig a „*Modern technikák az egyházi építészetben*" témakörről beszélt. Az egyházművészeti tanfolyam átfogó képet igyekezett adni a szakrális tér és a vele összhangban keletkező liturgikus tárgyak, egyházi berendezések témakörében. Szó esett többek között a történeti stílusokról (Csányi Károly), a műemlékek fenntartásának fontosságáról (Éber László), az oltárról (Gyárfás Tihamér), az Országos Egyházművészeti Tanács megalakulásának lehetőségeiről (Konrády Lajos), a keleti egyházak liturgikus tárgyiról (Mihályfi Ákos).[611]

Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat terjesztette Vaszary Kolos hercegprímás, esztergomi érsek és a VKM elé az egyházművészeti tanfolyam tervezetét, melynek alapvető

[608] Ismeretlen szerző, *A templomok belső díszítése*. In: *EM*, 1901. szept. 15., II. évf., 9. sz., 11.
[609] A 20. század első felének egyházművészetéről lásd például: JUHÁSZ 2017, 74–79. (egyházművészeti kiállítások katalógusainak elemzése is); TERDIK 2008, 325–360.; TERDIK 2004, 91–106.; P. SZŰCS 1981, 55–76.; SOMOGYI 1927.; FIEBER 1913.; FIEBER1914.; VELICS 1912.
[610] *Bevezető az egyházművészeti tanfolyamhoz*. In: *Religio*, 1910, 69. évf., 19. sz., 303–304.
[611] *Bevezető az egyházművészeti tanfolyamhoz*. In: *Religio*, 1910, 69. évf., 19. sz., 303–304.

célja az volt, hogy a klérus tagjai olyan ismeretekre tehessenek szert, melynek révén a rájuk bízott egyházművészeti alkotásokat, értékeket, templomokat szakszerűen és lelkiismeretesen gondozzák és restauráltassák. Vaszary Kolos 1910. január 21-én írt támogató levelében hangsúlyozta, hogy az egyházművészet fejlesztése során – ami gazdasági szempontból sem elhanyagolható – különösen fontos a papság egyházművészet iránti affinitásának felkeltése.[612]

Az 1910 nyarán megrendezett egyházművészeti konferencia június 26-án nyílt meg a Szent Imre Kollégium nagytermében.[613] Az eseménysorozat második napján, június 27-én a Műegyetemen folytatódtak az előadások. Elsőként Csányi Károly (1873–1955), az Iparművészeti Múzeum igazgatója tartott részletes bemutatót a „*történelmi templomstílusokról*." Ezt követően Nagy Virgil adott elő az „*egyházi építészetben* [meg]*nyilvánuló tér-problémáról*". Értekezésében kifejtette, hogy a „*keresztény templomépítés szükségleteinek lényege elég korán megállapodik, részleteiben az idők folyamán változik*. (…) *a modern építészetnél a fő szempont kevés anyagi eszközzel a szükségleteket kielégíteni, vagyis az irányító szempont: a takarékosság. Gyakorlati szempontból pedig fődolog, hogy a templomhoz tartozó hívek ott helyet találjanak s a modern álapostokkal szemben a tanítás, fölvilágosítás képezvén a fő szükségletet, a templom struktúrája és belső felszerelése olyan megoldást nyerjen, hol a tanítás kellő hatással érvényesülhessen*."[614]

A második nap programjában az érdeklődők Fieber Henrik (1873–1920) művészettörténész és római katolikus pap vezetésével meglátogatták a Kosztolányi-Kann Gyula (1868–1945) építész tervei szerint 1903-ban épült Gellért-hegyi Művészház (Kelenhegyi Műteremház[615]) műtermeit és gyakorlati szempontú kérdéseket tehettek fel az ott alkotó művészeknek.[616]

Az Iparművészeti Múzeumban, június 28-án dr. Éber László egyetemi tanár adott elő a „*műemlékek gondozásáról és restaurálásáról.*" A műemlék épületek bővítésének problematikájáról például úgy nyilatkozott, hogy kétféle megoldást tart elfogadhatónak: „*meghagyni a régit és építeni egy új templomot, vagy pedig ha ez nem lehetséges, a régit megtoldani, de úgy, hogy a toldás esztétikailag szervesen ragaszkodjék a templom testéhez, a történelmi hűség és a történelmi fejlődés szemmel tartása mellett*." Felhívta a figyelmet a mészrétegek alól előkerülő freskók megőrzésének fontosságára. Konrády Lajos (1859–1929)

[612] *Egyházművészeti tanfolyam*. In: *Magyar Iparművészet*, 1910, 13. évf., 2–3. sz., 94. Lásd még: *Művészet az egyházban*. In: *MI*, 1910, 13. évf., 5. sz., 170–171.
[613] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM*, 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 1.
[614] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM*, 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 81–83.; *Egyházművészeti Konferencia*. In: *MI*, 1910, 13. évf., 7. sz., 237.
[615] A műteremházról lásd: *A kelenhegyi úton épült műterem-bérház.* In: *Művészet*, 1903, 2. évf., 6. sz., 422–424.
[616] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM,* 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 83.

kanonok „*az országos egyházművészet tanács tervezetéről*” értekezett. Ezt követően a vendégek Róth Miksa (1865–1944) üvegfestészeti műintézetébe és az Iparművészeti Múzeumba látogattak el.[617]

A harmadik napon Foerk Ernő építész beszélt a „*modern technikákról az egyházművészetben*”. Kitért a beton, a vasbeton és egyéb mesterséges építőanyagok történetére is. A programok végén többek között a Budavári Nagyboldogasszony-templomot, valamint a Szent István-bazilikát is megtekintették a résztvevők.[618]

A miseruhák történetéről, szimbolikájáról június 30-án dr. Némethy Gyula nagyváradi teológiai tanár beszélt, majd dr. Mihályfi Ákos egyetemi tanár tartott előadást „*a templomok berendezéséről és liturgikus felszereléséről a keleti egyházban*” címmel. Délután a Gödöllői Művésztelepre kirándultak.[619] Dr. Gyárfás Tihamér az oltárról és felszereléseiről beszélt július 1-én, majd Velics László ötvösművészeti alkotásokat mutatott be. Aznap az epreskerti művésztelepre és a Szépművészeti Múzeumba látogattak el a résztvevők.[620]

Az egyházművészeti konferencia utolsó napján, 1910. július 2-án Fieber Henrik „a modern művészet fény- és árnyoldalairól” értekezett. A modern építészet három pilléreként nevezte meg az egyszerűséget, az anyagszerűséget és az „*építészeti formáknak a szükségesből, a szerkezetből való levezetését*.” Arra a következtetésre jutott, miszerint „*a modern művészet alapelveiben, jeles mestereinek kiváló alkotásaiban régi műtörténelmi alapokon áll és amennyiben azokat tovább építette, kifejlesztette, a törvényes úton haladt s éppen azért a modern művészet jogosultságát, jövőre való hivatottságát, magas nívóját kétségbevonni, tudománytalan eljárás, szilárd műízlés hiányának jele*.” Dr. Szvoboda Henrik mindenekelőtt leszögezte, hogy „*nem a vallás van a művészetért, hanem a művészet áll a vallás, a lelkipásztorok szolgálatában*.” Végezetül Dr. Czakó Elemér (1876–1945) az „anyagok igazságáról” beszélt a képzőművészetben, részletezte a „*különféle anyagok, mint keramit, üveg, vas, bronz és a nemesfémek (arany, ezüst) formanyelvét*”. A konferencia összegzésében nemcsak egy tervezett egyházművészeti tanácsról beszéltek, hanem egy új szaklap megindításának igényéről is. Javaslatokat fogalmaztak meg arra vonatkozóan is, hogy a papi szemináriumokban miként lehetne az egyházi művészetet oktatni. Szóba került az egyházmegyei múzeumok ügye, és az egyházmegyei műemlékek összeírásának igénye is.[621]

[617] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM* 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 83.
[618] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM*, 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 83.
[619] *Egyházművészeti konferencia*. In: *EM*, 1910. jún. 30. 11. évf., 6. sz., 84.
[620] *A budapesti egyházművészeti konferencia.* In: *EM*, 1910. júl. 30. 11. évf., 7. sz., 98.
[621] *A budapesti egyházművészeti konferencia.* In: *EM*, 1910. júl. 30. 11. évf., 7. sz., 98–100.

Dr. Kováts Sándor teológiai tanár 1908-as cikke szerint a csanádi papneveldében az egyházművészet már 1900 körül bekerült az elsajátítandó ismeretek közé. Egy tanrend vázlata alapján a papnövendékek négy évi képzése során heti 1 órát szenteltek a művészeti oktatásra. Az első évben esztétikát és művészettörténetet tanultak (építészet, szobrászat, festészet), majd a második és harmadik évben már gyakorlati oktatás keretében a templomépítés, restaurálás és templomi felszerelés kérdéskörét járták körül, az utolsó évben pedig egyházzenei képzést kaptak.[622] A gyakorlati jellegű ismeretek a templomépítés feladatáról szóltak a második évtől. Ennek bevezetéseként többek között szertartástant, „liturgiai archeológiát", és a *Jus Liturgicum* érvényben lévő szabályait vették át. Ezt követően esett szó az építendő templom elhelyezésének és építészeti stílusának megválasztásáról, a templom és a szentély ideális méreteiről és elhelyezkedéséről, a tervrajzokról és költségvetés előkészítéséről. Külön óra keretében beszéltek a restaurálás, illetve meglévő templom bővítésének lehetőségeiről. Materiális ismeretek is elhangzottak, mint a jó alapozás, valamint építőanyagok típusai, kupolák, boltozatok építése, templom belső díszítése, figurális és ornamentális festése, üvegfestmények alkalmazása az ablakok esetében. A szakrális tárgyak és a belső berendezés tekintetében szó esett az oltár minden részéről, oltárfelszerelési tárgyakról, ereklyetartókról, virágdíszekről. A szentély berendezési tárgyairól (például Örökmécses, stallumok, szentélyrekesztő), valamint a keresztelőkútról és ezek díszítési lehetőségeiről. A harmadik év kurzusa a szószékről, gyóntatószékről, akusztikáról, templompadokról és ikonográfiáról, ötvösművészeti liturgikus tárgyakról (kehely, paténa, monstrancia stb.) valamint az orgonáról és a harangokról szól. Az egyházi ruhákról és színeiről, oltárterítőkről is részletes előadást tartottak. A negyedik, utolsó év pedig kizárólag az egyházi zene történetéről és az egyházzenei liturgiáról szólt. Az egyházművészeti képzés kötelező minden papnövendék számára, de vizsgát nem kell belőle tenniük és nem rendelkeznek megfelelő tankönnyvel sem, hanem a tanár által lediktált jegyzet alapján tanulnak.[623]

Az egyházművészet megújításának eszméjét szolgálta a budapesti Egyházművészeti kiállítás is, amely 1908. szeptember 7-én nyílt meg a városligeti Műcsarnokban. E tárlat XI. termében kaptak helyet Nagy Virgil templomtervei, név szerint „*az egri főszékesegyház szentélyének akvarellben előállított belvilága, a nyíregyházi, jászkiséri és mezőkövesdi templomok össz- és részlettervei*". Az építészeti témájú alkotásoknak fenntartott termekben további tervrajzok voltak többek között a következő építőművészektől: Aigner Sándor, Bobula

[622] K. S., dr. [Dr. Kováts Sándor teológiai tanár], *Egyházművészeti tanfolyam a szemináriumokban I*. In: *EM*, 1908. júl. 30., 9. évf., 7. sz., 97–99. Lásd még: KOVÁTS 1908, 448.
[623] K. S., dr. [Dr. Kováts Sándor teológiai tanár], *Egyházművészeti tanfolyam a szemináriumokban II.* In: *EM*, 1908. aug. 30., 9. évf., 8. sz., 114–115.

János, Gerster Kálmán, Sztehlo Ottó, Pecz Samu, Sebestyén Artúr (1868–1945), Tőry Emil, Foerk Ernő, Sándy Gyula.[624]

Bécsben egy hónappal később, 1908. október 2-a és 9-e között rendezték meg az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztérium támogatásával az egyházművészeti tanfolyamot. Az eseményen részt vett Eigner Nándor (1869–1912) leírása szerint, a templomok közül a „lerchenfeldi templomot" (Altlerchenfelder Pfarrkirche), amelynek belső terét Joseph von Führich (1800–1876) alkotásai díszítik. A modern szakrális terek közül kiemelték az Otto Wagner (1841–1918) építész tervei szerint épült steinhofi elmegyógyintézetben álló templomot. Eigner Nándor szerint a „belső tartalom, önállóság és szépség" hármassága határozza meg az igazi műtárgyat. „*Ha valaki templomát akarja kifestetni, nem szabad ezzel a szomszéd város >szobafestőjét < megbízni, ha még oly ügyes mesterember is, hanem először egy művész, műépítész vagy festő erre alkalmas vázlatát kell beszereznie*."[625]

Az egyházművészet előmozdítását célozta az Országos Egyházművészeti Tanács létrehozásának gondolata a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatásával. Fieber Henriket bízták meg a tanács megszervezésével és működési elveinek kidolgozásával, melynek feladata: „*templomépítési, javítási terveket művészi szempontból megvizsgálja, a templomokat stilszerűen berendezze, egyházi szereket, öltönyöket művészi kiképzésben előállítson és minden egyházművészeti ügyben tanáccsal, útmutatással szolgáljon*."[626]

Az egyházművészeti kiállítás és konferencia közvetlen hatását mutatja, hogy törökszentmiklósi templom kifestésével kapcsolatosan Énekes János plébános 1911. február 23-án, a templomfestési alap növelésére szervezett rendezvényen külön előadást tartott a templomok kifestésének „kulturális jelentőségéről", illetve arról is, hogy a hazai művészeknek itthon kellene színvonalas művészi feladatokat biztosítani, hogy ne kényszerüljenek külföldre esetleges megélhetési gondok miatt.[627] Beszédében Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök *Magyar Iparművészet* című szaklapban megjelent egyik értekezésére hivatkozott, amelyben Prohászka a művészi szép egyik népszerűsítő szentélyeként említi a templomot, ahol az ember „*benyomásokat vegyen, melyek a művészet, a szépség, a forma révén hatnak rá, hogy így is neveljék s emeljék.*"[628]

Az Országos Katolikus Egyházművészeti Tanács előkészítő bizottsága 1911. május 21-én az Iparművészeti Múzeumban tartott ülést a Tanács alapszabályainak megtervezése céljából.

[624] *Egyházművészeti kiállítás I*. In: *EM*, 1908. szept. 30., 9. évf., 9. sz., 133–135.
[625] EIGNER 1908, 146–147.
[626] *Országos egyházművészeti tanács*. In: *EM*, 1909. szept. 30., 10. évf., 9. sz., 136–137.
[627] ÉNEKES 1911, 1–2.
[628] PROHÁSZKA Ottokár, *Több művészetet a templomokba*. In: *MI*, 1911, 14. évf., 1. sz., 1–2.

Az előkészítő bizottság tagjai közé tartozott többek között ifj. gróf Andrássy Gyula (1860–1929), Divald Kornél, báró Forster Gyula mint a MOB elnöke, Mihályfi Ákos (1863–1937) teológiai doktor, Szmrecsányi Miklós (1854–1936) és Nagy Virgil is.[629] A tervezet szerint az Országos Egyházművészeti Tanács elsődlegesen „művészettörténeti és esztétikai fórum", amely a papság művészi hozzáértését is fejleszteni próbálta volna.[630]

Az egyházművészet megújításának programjához köthető Foerk Ernő építésznek a régi templomi berendezések megóvása ügyében a MOB 1915. október 12-ei ülésén tett indítványa is. Hangsúlyozta, hogy a templomok eredeti berendezési tárgyai amíg csak lehetséges, ne kerüljenek elmozdításra eredeti helyükről. Felhívta a figyelmet arra is, hogy ezeknek a tárgyaknak „*a legnagyobb értéke rendeltetésük helyén van, míg ha a régi környezetükből kiszakítjuk őket, egyrészt a templomok belsejét tesszük sivárrá, másrészt a régi tárgyakat meg nem felelő, gyakran raktárszerű környezetbe helyezzük*." A templomi berendezések, tárgyak csak akkor kerüljenek múzeumi környezetbe, hogyha valamilyen oknál fogva – például háborús veszélyhelyzet – eredeti helyükön nem lehet őket megóvni, fenntartani. Fieber Henrik hozzászólásában említi, hogy a régi tárgyak pusztulásának sajnos sok esetben maga a papság az oka, mert „*művészeti kérdésekben járatlan, noha az egyházművészeti tanfolyamok némi haladást idéztek elő*." Nagy Virgil kérdésére – amely nem lett lejegyezve a jegyzőkönyvbe – Fieber Henrik elmondja, hogy a templomoknak általában megvan a tárgyi leltáruk, amelyeket *canonica visitatio* alkalmával is fel kell tüntetniük, de ezek a felsorolások sajnos nem elég részletesek, általában a tárgyak megnevezésére és darabszámukra szorítkoznak. Foerk Ernő a kérdés tárgyalásakor az 1911. évi salzburgi műemléki kongresszus eredményeit is hivatkozta.[631]

Az Országos Katolikus Egyházművészeti Tanács a vizsgált időszakban mégsem alakult meg, létrehozására csak 1930-ban került sor. Előzménye XI. Pius pápa 1924. szeptember 1-jén Olaszország főpásztoraihoz intézett körlevele, amelyben központi egyházművészeti bizottságok felállítását rendelte el. A levélben foglalt elveket követendő példaként a világ katolikus főpásztorainak is megküldte. Ezután alakult meg 1930-ban Budapesten a Központi Egyházművészeti Hivatal, ezen belül működött az Országos Egyházművészeti Tanács, továbbá az egyházmegyénként létesített Egyházművészeti Bizottság. Szakértői feladatokat láttak el egyházművészeti alkotások beszerzése és fenntartása kérdésében, beleértve a műemlékek

[629] *Országos Katholikus Egyházművészeti Tanács*. In: *EM*, 1911. máj. 30., 12. évf., 3. sz., 73–74.
[630] *Egyházművészeti tanács*. In: *EM,* 1912. máj. 30., 13. évf., 5. sz., 72.
[631] MÉM MDK TI, MOB 1915. okt. 12-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1915/434. (4. pont)

gondozását, megóvását is.[632] Nagy Virgil templomépítészeti és egyházművészeti megbízásait tehát e megújítási törekvés szemszögéből is nézni kell.

7.2 *Néhány gondolat a protestáns templomépítészetről*

Nagy Virgil első megvalósult szakrális alkotása a mezőtúri újvárosi református templom. Az építtető mezőtúri egyházközség a Tiszántúli Református Egyházmegyéhez, azon belül pedig a Tiszántúli Református Egyházkerülethez tartozik.[633]

A magyarországi protestáns templomok (beleértve a református és az evangélikus templomokat is) kétféle alaprajzi típus szerint épültek. A liturgikus funkciónak leginkább a különféle centrális alaprajzi elrendezések felelnek meg, ennek ellenére még az újonnan épülő protestáns templomok esetében is előszeretettel választották az alapvetően katolikus templomépítészetben általános hosszházas típust, és ezen belül próbálták a liturgiának megfelelő, centrális térelrendezést létrehozni az Úrasztala, az oltár, a szószék, a padok és a karzatok elhelyezésével. A protestáns templomépítészetben a Schulek Frigyes tervei szerint – 1880 és 1884 között – épült szegedi református templom új irányt jelentett. Schulek Frigyes a szakrális tér centrális alaprajzi elrendezését szorgalmazta.[634] Elgondolását a protestáns templomépítészet „specialistája", Pecz Samu tökéletesítette, aki 1888-ban megalkotta az ötszögű kálvinista templom ideáltervét és azt a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* című szaklapban publikálta. A tökéletes alaprajzi rendszer kidolgozása mellett a protestáns templomokhoz megfelelő építészeti stílusról is értekezett: úgy vélte, hogy a neogótikus formavilág az ideális, amely egyúttal költséghatékony is, mivel vakolatlan téglából is építhető. Elsődlegesen a funkcióhoz szükséges akusztikai adottság megteremtését tartotta fontosnak.[635] Az elméletében hivatkozott Friedrich von Schmidtnek a bécsi Fünfhaus-kerület Maria vom Siege római katolikus templomára, amely nyolcszögletű alaprajzzal épült.[636] A református templomok esetében a rövid hosszházas megoldást is megfelelőnek tartotta. Pecz Samu tervei alapján készült a debreceni Kossuth utcai, neogótikus stílusjegyeket mutató, egytornyos református templom (1885–1888), főműve pedig a centrális alaprajzú budapesti Szilágyi Dezső téri református templom (1892–1896). Hosszházas elrendezést vagy görögkereszt alaprajzot mutatnak Alpár Ignác megvalósult protestáns templomai. Hosszházas elrendezésűek a

[632] JUHÁSZ 2017, 76–77.
[633] A magyar református egyház a vizsgált időszakban, 1881 és 1918 között öt egyházkerületből (Dunántúli, Dunamelléki, Tiszáninneni, Tiszántúli és Erdélyi Egyházkerület) állt, amelyek az 1881. október 31-i debreceni „alkotmányozó zsinat" értelmében Evangélium Szerint Reformált Magyarországi Keresztény Egyház közös néven működtek. (LADÁNYI 1997, 309–312.)
[634] RÓKA 2013a, 402–411.
[635] PECZ 1888, 5, 11, 13.
[636] RÓKA 2025, 145. Pecz Samu életművéről: GY. BALOGH–RÓKA 2022.

segesvári (1887–1889) vagy a szászrégeni (1889) református templomok, míg görögkereszt alaprajzú a brassói (1891–1892) református templom.[637]

7.3 *Egyházi megbízásai, egyházművészeti tevékenysége*

7.3.1 Egy zentai római katolikus templom terve (1888, 1902?)

Dr. Kismarty-Lechner Jenő cikke nyomán[638] egy zentai római katolikus templomot is Nagy Virgil megépült templomai között tartanak számon. A szakirodalom ezt 1902-es munkájaként említi meg.[639] Nagy Virgil önéletrajzában „*Zenta város római katolikus templomának terve, mellyel első díjat nyert*" bejegyzés olvasható. Megjegyzendő azonban, hogy ez a dátum nélküli önéletrajz valószínűleg 1900 körül készülhetett.[640] Az Ókori Építéstan Tanszékre beadott, 1905-ben írt pályázatának ismertetése során megépült alkotásaként hivatkoztak egy zentai római katolikus templomra.[641] Mindösszesen annyi látszik biztosnak, hogy Nagy Virgil a zentai felsőhegyi plébánialak és templom terveire kiírt pályázaton első díjat nyert. A templom terveinek elkészítésére 6 pályamű érkezett. A bíráló bizottság ezek közül választotta ki Nagy Virgil „Vörös kör" jeligével ellátott tervét 1888. szeptember 21-én.[642]

Valkay Zoltán Zenta építészetéről szóló kötetében sorra vette a zentai egyházi építkezéseket. Kutatásai nyomán tudjuk, hogy 1890 és kb. 1910 között négy új templom is felépült Zentán. A Felsőhegyi Szent József-templom (épült: 1889–1890) tervezője nem a győztes pályaművet készítő Nagy Virgil, hanem ifj. Kozits István zentai műépítész volt. A zentai Alsóvárosi Szent Szív-templom (épült: 1893–1896) Szilágyi János budapesti építész, a tornyosi Magyarok Nagyasszonya-templom (épült 1900–1901) Kikinday Aladár érseki főmérnök tervei szerint épült fel. A Kevi Rózsafüzér Királynéja-templom (épült: 1900–1901) esetében nincsen megnevezve tervező. A Nagy Virgil templomterveihez legközelebb álló, téglaburkolatos Páduai Szent Antal-templom (épült: 1909–1910) Berzenczky Domokos (1879–1939) városi mérnök tervei alapján épült fel, a több szakaszban épült harmadik Szent István-templomot (épült: 1911–1947) pedig ifj. Hudetz János (1854–1930) tervezte. Ez utóbbi templom esetében találkozunk egyedül Nagy Virgil nevével, de nem az építés folyamatával kapcsolatban. Nagy Virgil a templom tervpályázata kapcsán kirobbant plágiumvád[643] egyik

[637] RÓKA 2013a, 402–411. A centrális alaprajzi elrendezési templomokról lásd: HAJÓS-BAKU 2018.
[638] LECHNER 1921, 353.
[639] PAPP, 2013, 381.
[640] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza
[641] BMEL, VIII., 3/b., 2 köt. Magyar Királyi József-műegyetem rektori tanácsülései, 1905.06.14. 12. ülés
[642] *Zenta*. In: *VL,* 1888. szept. 25., IX. évf., 39. sz., 2.
[643] A zentai Szent István-templom 1912. évi tervpályázatán az 1. (Morascher Sámuel tervei) és a 3. díjat nyert pályamű (Fretcska és Voitka építészek tervei) esetében merült fel plágium gyanúja. A MMÉE háromtagú bizottsága kimondta a tervek hasonlóságát Sehlen (Németország) református templomához, de az egyértelmű

szakmai bírálója volt Fritz Oszkár (1878–1958) és Lux Kálmán mellett.[644] További kutatásra lesz szükség ennek a kérdésnek a pontosításához.

7.3.2 *„Egy római katolikus székesegyház terve”* (1889)

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890. évi nagypályázatán Nagy Virgil ezüstérmet nyert egy római katolikus templom tervével. A terveken egy háromhajós, kereszthajóval és a főhomlokzat középtengelyébe szerkesztett toronnyal ellátott bazilika szerepel, aminek szentélykörüljáróval, valamint sugárkápolna-koszorúval bővített apszisa van. Nagy Virgil maga így írt tervrajzának központi elemeiről: „*A templomkórus a francia és német elrendezés egyesítését mutatja. Az az eszme lebegett ugyanis előttem, hogy a hajó és kórus közötti átmenetet, mely rendesen rideg és közvetítés nélkül való szokott lenni, lágyabbá és legömbölyítetté tegyem, mit a főszentély és a kereszthajó közé épített mellékszentélyekkel véltem elérhetőnek; ezek a mellékszentélyek a mellékhajókkal egyforma magasak lévén, mintegy ezeknek esztétikus folytatását és befejezését képezik, és a keresztezés körüli térnek központi voltát jobban érvényre juttatják*.” A templomterv stílusát ekképpen határozta meg: „*A tervezett épület alaki kiképzése a francia góth módor koraibb formáknak szabad és elég önálló fölhasználását mutatja, melyek közé azonban különösen a torony középső emeletén, valamint a mellékrészeknél is, következetesen bizonyos későbbi elemek is vegyülnek*.”[645]

Nagy Virgil székesegyház-tervének egyes építészeti elemei tehát francia és a német, illetve osztrák gótikus és neogótikus templomok részleteiből inspirálódtak. A tervek alapos tanulmányozása révén hasonlóság figyelhető meg a Nagy Virgil-féle torony lezárása és az 1879-ben felszentelt és Heinrich von Ferstel tervei szerint felépült bécsi Votivkirche tornyainak mérműves lezárása között. Az oldalhomlokzat tervrajzán a kereszthajó homlokzatának kialakítása feltehetően a francia gótika remekműveiből inspirálódik, például a chartres-i Notre-

plágiumot nem jelentették ki. A MMÉE nem fogadta el a bizottság álláspontját és heves vita után végül plágiumnak minősítették a pályaműveket. Nagy Virgil úgy vélte, nehéz meghúzni a határt az egyértelmű másolás és egy-egy mű inspirációs hatása között. Hangsúlyozta, hogy ilyen esetekre nincs konkrét joggyakorlat. (*Plágium vagy hasonlóság?* In: *Délmagyarország*, 1912. febr. 10., 3. évf., 33. sz., 5–6.; *A mű- és középítési szakosztályok ülése április 22-én*. In: *ÉI*, 1912. ápr., 28., 36. évf., 17. sz., 171–172. Részlet a zentai templom tervpályázatának plágium vitájából: „*A szakvélemény szerkesztői – noha ez a szerzői jogról alkotott 1884. évi XIV. t.-cikk 66. §-a szerint az építészi művekre nem terjed ki – mindazonáltal a képzőművészeti alkotásokra vonatkozó 60. és 62. §-ok szem előtt tartásával hozták meg véleményüket és mérlegelték ugyancsak azt is, hogy az építőművészet örökké és állandóan átalakuló, de mindig önmagából merítő fejlődésben van ; egyes alkotások befolyása és hatása a későbbi munkákra mindig megvolt és a dolog természetében rejlő meddő kísérlet tehát megkívánni, hogy minden terv minden részében eredeti alkotás legyen. A más alkotások befolyásolta utánzás mértékének elnézhető határai – hacsak nem egyenes másolatról van szó – nehezen állapíthatók meg. Különbség tehető aszerint is, hogy az átvett eszme a tervezetnek lényeges, vagy alárendelt részét képezi-e. Mindenesetre csökkenti a terv értékét, ha a tervező meglevő dolgokat, vagy annak részleteit kirívó módon utánozza*.” (Forrás. *Egyesületi közlemények*.” In: *MMÉE Közlönye*, 1912. máj. 5., XLVI. köt., 18. sz., 333–334.)

[644] VALKAY 2002, 209–222, 225–226, 318–322, 355–369.

[645] NAGY 1890, 565–567. (Nagy Virgil pályaművét lásd a XXVII–XXXII. képtáblákon.)

Dame-székesegyház, valamint a reims-i katedrális kereszthajójának oldalhomlokzati kiképzéséből válogat formai elemeket. A szentélykörüljáró rajza ugyancsak a chartres-i katedrális szentélykörüljárójának hatását mutatja. **(7.3.2. I. kép–7.3.2. VII. kép)**

7.3.3 Mezőtúr, Újvárosi református templom (1894–1896)

7.3.2.1. Előzmények

Mezőtúr Újvárosnak nevezett településrészén az 1850-es évek elejéig szőlőskertek terültek el, majd a lakosság számának növekedése folytán erre a területre is megkezdődött a lakhatási célú letelepedés olyan nagy iramban, hogy 1855-ben már 454 újvárosi ház épült fel, valamint 1856-ra egy iskolát is létesítettek.[646]

Az újvárosi egyháztagok az 1876. július 21-ei egyházgyűlés elé terjesztették azt a kérésüket, hogy „*önálló egyházzá alakulhassanak és lelkészt választhassanak.*" Az egyháztanács az építéshez szükséges kellő pénzalap hiányában elutasította.[647]

Az újvárosi református templom és paplak részére megfelelő telek kijelölésére és megvételére 1881. május 22-ei presbiteri gyűlésen megkezdődtek a tárgyalások Lukács Dániel lelkész és Szabó György főgondnok elnöklete alatt, majd 1885. február 9-én az újvárosi egyháztagok az újvárosi templom alapja javára takarékmagtár alapítását határozták el.[648]

A Belvárosi Református templom százéves fennállásának emlékére 1892. szeptember 21-én Mezőtúron tartották az egyházmegyei gyűlést. Ekkor kérvényt nyújtottak be az újvárosi egyháztagok, hogy a közel 5000 fős újvárosi közösség részére templomot építsenek és lelkészi hivatalt létesítsenek. A mezőtúri református egyházközség az 1892. november 8-ai presbiteri ülésen építő bizottságot nevezett ki az újvárosi templom felépítésének előmozdítására.[649]

Az 1893. július 16-ai presbiteri gyűlésen fogadták el az építő bizottságnak azt a két javaslatát, mely szerint az 1896. évi millenniumi ünnepséghez igazodóan kerüljön sor az újvárosi templom átadására, és az építéshez már 1894 tavaszán kezdjenek hozzá.[650]

Az újvárosi templom javára 1893 júliusára már 12 ezer forint építési alapot gyűjtöttek össze, amelyet további adakozásra való serkentéssel, gyűjtőívek kiadásával igyekeztek tovább növelni. Határozatban mondták ki, hogy kezdődjenek meg a tárgyalások a városi képviselőtestülettel az újvárosi templomtér mellett elhelyezkedő üres telek templomépítés céljára történő átengedéséről. Indítványozták továbbá, hogy a város a tulajdonában lévő

[646] KECSKEMÉTHY 1896, 2–6.
[647] KECSKEMÉTHY 1896, 18.
[648] TtREL, I. 27.b.134/3. ACHS 1970, 151.
[649] KECSKEMÉTHY 1896, 30.
[650] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 274–275. A 1893. júl. 16-ai p. ü. 172. sz. határozata.

téglagyár útján biztosítson elegendő mennyiségű ingyen téglát és cserepet az építkezésekhez.[651] A Mezőtúr városának téglagyárából adományozott 300.000 darab téglát a hívek 1894 februárjában már a templom számára kijelölt telekre hordták.[652]

Az elnökség azzal a feladattal lett megbízva, hogy „*keresse meg a szegedi, brassói, budapesti és hosszúfalusi egyházak elöljáróit, hogy az ott legközelebb épült templomok rajzait és költségvetéseit*” tanulmányozás céljából tőlük elkérje.[653]

Az 1893. december 29-ei presbiteri gyűlés idejére már 3244 frt. 74 kr. készpénz és 1973 frt. értékű felajánlás érkezett az újvárosi templom építésére. Nem vezetett megfelelő eredményre a fentebb felsorolt református egyházakkal való kapcsolatfelvétel, emiatt az egyháztanács felkérte dr. Ádám Sándor presbitert, hogy a brassói templom tervezőjét, Alpár Ignácot keresse fel a templom építésének ügyében.[654]

Alpár Ignác levélben köszönte meg a megkeresést, és válaszához a brassói templom fényképét is mellékelte, egyúttal közölte, hogy az újvárosi templom tervezési és művezetési munkálatait hajlandó lenne elvállalni. A gazdasági bizottság elhatározta, hogy meghívja Alpár Ignácot Mezőtúrra az építési bizottsággal történő egyeztetésre. A gazdasági bizottság az „*Újvároson nagyobb térfogatú és a brassóinál egyszerűbb stílű templomra*” gondolt.[655]

Alpár Ignác azonban mégsem tudott megjelenni az értekezleten. Az 1894. február 11-ei presbiteri ülésen felolvasott levelében jelezte, hogy a megbízást az ezredéves kiállítás tervezése során rábízott feladatok miatt nem tudja vállalni. Egyúttal ajánlotta maga helyett az általa személyesen is jól ismert Nagy Virgilt.[656]

Mindketten dolgoztak Hauszmann Alajos építési irodájában is. Alpár Ignác tanársegédként működött a Királyi József Műegyetemen Hauszmann Alajos mellett a Száraz-, Mű-, és Díszépítéstan Tanszéken 1881-től egészen 1884-ig.[657] Megjegyzendő továbbá, hogy a Műegyetem évkönyveiben, az 1882/1883-as tanévtől[658] egészen az 1887/1888-as tanévig[659]

---

[651] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 274–275. A 1893. júl. 16-ai p. ü. 172. sz. határozata.
[652] *Az ujvároson építendő új templomhoz* (…) In: *MH*, 1894. febr. 8., I. évf., 33. sz., 2–3.
[653] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 274–275. A 1893. júl. 16-ai p. ü. 172. sz. határozata.
[654] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 317. A 1893. dec. 29-ei p. ü. 364. sz. határozata. KECSKEMÉTHY 1896, 35.
[655] *Egyházi és városi élet. Az ev. ref. egyház gazdasági bizottsága*…In: *MH*, 1894. jan. 25., I. évf., 31. sz., 2–3.
[656] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 325. A 1894. febr. 11-ei p. ü. 23. sz. határozata. Lásd még: *Presbyteri gyűlés*. In: *MH*, 1894. febr. 15., I. évf., 42. sz., 2. Alpár Ignác az alábbi sorokat írta Nagy Virgilről: „*A legtisztább lelkiismerettel ajánlja azonban a neki felajánlott szép feladat megoldására Nagy Virgil urat, ki a fiatal építész-gárdának egyik legkiválóbb tagja s egyúttal műegyetemi magántanár is (lakik Budapesten Almássy tér 15.)”* Érdekességként megjegyzem, hogy Nagy Virgil megadott lakcíme megegyezik Alpár Ignác 1891-ben felépült saját bérházának címével. Maga Alpár Ignác is ebben a házban lakott. (Erről lásd még: KELECSÉNYI–GYETVAINÉ BALOGH 2022, 74.)
[657] ROZSNYAI 2020, 23–25, 53–54.
[658] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1882, 8. (Az 1882/1883-as tanév programja.)
[659] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1887, 8. (Az 1887/1888-as tanév programja)

találjuk meg Alpár Ignác nevét a tanársegédek között. A következő, 1888/1889-es tanévtől már éppen Nagy Virgil neve bukkan fel a műépítéstan tanársegédeinek névsorában.[660] Nagy Virgil – miként az életútjáról szóló fejezetben is olvasható – 1885-ben kapta meg az építészeti oklevelét a Magyar Királyi József-műegyetemen.[661] Ebből is kitűnik, hogy Alpár Ignác biztosan ismerhette őt a Műegyetemről is, tehát valóban személyes tapasztalatai alapján ajánlhatta Nagy Virgilt a Mezőtúri Református Egyházközség figyelmébe.

7.3.2.2. Építéstörténet

Alpár Ignác levele nyomán S. Tóth Sándor főgondnok felkérte Nagy Virgil építészt a templom terveinek és költségvetésének elkészítésére. Nagy Virgil elfogadta a megbízást, az újvárosi templom előzetes terveit és költségvetését már az 1894. március 7-ei presbiteri gyűlésen tárgyalták.[662] A templom ügyével megbízott építő bizottság jegyzőkönyveiből és azok mellékleteiből követhető az építkezés folyamata. A tervekhez Nagy Virgil részletes magyarázó szöveget mellékelt, melyből jól érzékelhető Pecz Samu 1888-as cikkének ismerete. Az alaprajz leírása szerint a templom 11,50 méter széles főhajótát „*ugyanolyan széles, kétoldalt nyolcszögletből alakított lezárással bíró*" kereszthajó osztja meg. A főhajót 2,30 méter széles mellékhajók egészítik ki, amelyek közlekedőfolyosóként funkcionálnak, hogy a „*főhajó közepe lehetőleg kihasználható legyen*". A karzatok a két mellékhajó és a kereszthajó záradékaiban, illetve a torony mögötti rész felett vannak kialakítva. Az Úrasztala és a szószék „a főhajó középtengelyébe" került – tulajdonképpen a katolikus alaprajzi rendszer szerinti négyezeti térbe – hogy a lelkész beszéde a templom bármely pontjáról jól hallható legyen. A kiváló akusztika biztosítására „*a szószék mögött fülke zárul, és a boltozatok bordákkal kellőleg tagozva vannak*." Nagy Virgil logikusan jelölte ki a közlekedési útvonalakat: a hívek három külön előcsarnokkal ellátott bejáraton keresztül érkezhetnek, illetve „*a nagy karzati lépcső melletti előterekből*" is megközelíthetik a templomot. „*A templomtér és a karzatok alja téglaboltozatos mennyezettel bír*." A tervek „egyszerű" neogótikus stílusúak. Az előzetes tervezet szerint a homlokzat lehetett volna vakolt, de végül nyers téglahomlokzat mellett döntöttek.[663]

Nagy Virgil leírása szerint a templom 1200 ülőhely kialakításával 60 000 forintba, míg 1000 ülőhely esetén 50.000 forintba kerülne. A megküldött tervet és annak beosztását az egyháztanács az 1894. március 7-ei tanácskozás alkalmával elfogadta, és a részletrajzokat a

[660] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1888, 8. (Az 1888/1889-es tanév programja.)
[661] BMEL, VIII.105.d. (Építészmérnöki Kar, Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek 1878-tól) I. köt. 7. sz.
[662] MRELH Irattára, I. 268.b. p. jegyz. 7. köt. (1890–1895), 329. A 1894. márc. 7-ei p. ü. 38. sz. határozata.
[663] Nagy Virgil, *Magyarázó leírás az ev. ref. templom tervezetéhez*, 1894 febr. MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902).

templom 1000 ülőhellyel meghatározott, nyers tégla homlokzattal ellátott változatára vonatkozóan rendelte meg március 16-ai határidővel.[664]

Időközben Mezőtúr város képviselőtestülete a 37/1894 sz. végzésben is kimondta, hogy az újvárosi templomtér mellett lévő mintegy 1885 négyszögöl nagyságú telket a mezőtúri református egyháznak ajándékozza kizárólag templomépítés céljára.[665]

Nagy Virgil 1894 májusában elküldte a templom kidolgozott terveit – a forrás 8 db tervrajzot említ – valamint a költségvetést, amelyet az 1894. május 11-én tartott egyházgyűlés elfogadott. Az egyházmegyei építési-bizottság az építési engedély megadását ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a terveket a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet előzetesen bírálja meg. Miután az Építész Egylet jóváhagyta a tervrajzokat, az egyházmegyei építő-bizottság is elfogadta azokat, a költségvetéssel együtt 1894. június elején, és pályázatot hirdetett az árlejtésre. Az egyháztanácshoz négy pályázat érkezett be a tervek kivitelezésére vonatkozóan, amelyek közül Schuck Kálmán és Wagner József békéscsabai építészek ajánlatát fogadták el.[666]

Az eredeti tervrajzok közül egy metszetrajz másolata jelenleg a mezőtúri Belvárosi Református Templomban berendezett kiállításon látható. Sikerült azonban fellelni az Egri Főegyházmegyei Levéltárban Nagy Virgil referenciamunkái között a mezőtúri templom eddig még nem ismert tervrajzait (oldalhomlokzat, főhomlokzat terve). A megépült templommal összehasonlítva megállapítható, hogy az eredeti tervek szerint épült fel a templom. Egy szembetűnő különbséget lehet felfedezni: a nyugati homlokzat középtengelyében álló torony alacsonyabb a tervrajzon, közvetlenül az enyhén csúcsíves ikerablaka fölött nem ábrázol toronyóra számára kialakított falsávot.[667] A torony módosítására az iratanyag magyarázatot ad, amelyet az építéstörténet ismertetése során tárgyalni fogok. **(7.3.3. II. kép–7.3.3. III. kép)**

A *Mezőtúri Híradó* hasábjain Nagy Virgil terveiről elismerően írtak, mind „csinosságra", mind pedig „szolidságra" nézve kiválónak tartották.[668] A lap a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet szakvéleményéről is nyilatkozott: a tudósítás szerint az egylet az alaprajz, az „*alaki kiképzés*", az arányok és a belső berendezés (például Úrasztala, szószék) tekintetében egyaránt kiválónak tartja a terveket, megvalósításra azokat „legmelegebben ajánlja."[669] Érdekes adalék, hogy Nagy Virgil az Ezredéves Országos Kiállítás képzőművészeti csoportjának tárlatán állította ki a mezőtúri újvárosi református templom akvarell technikával kidolgozott

[664] KECSKEMÉTHY 1896, 36–37.
[665] KECSKEMÉTHY 1896, 37–38.
[666] KECSKEMÉTHY 1896, 38–40.
[667] EFL, Tervtár, Fotótár, ltsz. nélkül. Nagy Virgil referenciamunkái.
[668] *Hírek. Az ev. ref egyház presbytériumát*…In: *MH,* 1894. máj. 10., I. évf., 46. sz., 3.
[669] *Az ujvárosi templom terveit*…. In: *MH*, 1894. máj., 31., I. évf., 49. sz. 3.

tervrajzait (hosszmetszet, főhomlokzat, keresztmetszetek, oldalnézet), ebből arra következtethetünk, hogy valóban színvonalas tervrajzokról lehetett szó.[670]

Az újvárosi templom felépítésével a „csabai gőztéglagyár társaság Schuck, Wagner és társai" céget bízták meg, akik 41.978 frt 93 krt. ajánlati összeggel pályáztak.[671] A városi építkezési bizottság és az egyház építő bizottsága közösen határozta meg az újvárosi templom elhelyezkedését a telek közepén, oly módon, hogy a főhomlokzata a Sugár út északi oldalától 30 méter távolságban álljon, a hossztengelye pedig a Sugár úttal derékszögben legyen kialakítva. A város ezután megadta az építési engedélyt. Az alapárkok kiásásához 1894. július 21-én kezdtek hozzá, az ünnepélyes alapkőletételre 1894. szeptember 2-án került sor.[672]

Kecskeméthy Lászlót, az építési bizottság jegyzőjét bízták meg azzal, hogy megírja a mezőtúri Újváros településrész és az új templom történetét. A leírás 1894 szeptemberéig elkészített részét az alapkőletétel során a „*torony tömör alapzatának közepébe, a föld színétől kb. 1 méternyi mélyen*" befalazták.[673]

Nagy Virgil 1894. október 8-án kelt levelében mázazott cserepek alkalmazását javasolta a homlokzat egyes elemeinek lefedésére, egyúttal ezzel a megoldással a mezőtúri fazekasmesterek közreműködésének lehetőségét is felvetette. E levélben utalt arra, hogy a mázas cserepek a hagyományos cserepekből könnyen és olcsón előállíthatók, esztétikusak, és tartósabbak is, így e célra alkalmasabbak a hagyományos cserépnél.[674]

Az építő bizottság elfogadta a javaslatot és Nagy Virgil tanácsa alapján zöld színű zománcozott cserepek megrendelését kezdeményezte a helyi fazekasoktól,[675] de a tervezet valószínűleg nem valósult meg, mert a templomon nem láthatók színes mázzal díszített vagy zöld zománcozás nyomát mutató cserepek. A korabeli fényképfelvételekről sem állapítható meg egyértelműen a zománcozás, illetve a templom felépülése után nem sokkal kiadott, színezett képeslapokon sem látható ilyen részlet.

Az építkezés folyamata lépésről lépésre nyomon követhető a levéltári források között fennmaradt építési napló alapján. Ebből a dokumentumból tudható, hogy Nagy Virgil 1894-ben

[670] *Ezredéves Országos Kiállítás* 1896, 48–49.
[671] *Az újvárosi ref. templomépítkezési ügye*. In: *MH*, 1894. júl., 12., II. évf., 2. sz., 2.
[672] KECSKEMÉTHY 1896, 41.
[673] KECSKEMÉTHY 1896, 43–44. A templom építéstörténetét rejtő ólomdobozban többek között még az alábbi dokumentumok kerültek elhelyezésre: az egyháztanács jegyzőkönyvi kivonata az adományozók névsoráról; a gyűjtőívek másolatai; a templom tervei és költségvetése; a mezőtúri református egyház presbitériumának, egyházközségi tagjainak, lelkészeinek, tanári és tanítói testületének névjegyzéke; Mezőtúr város elöljáróságának és hivatalnokainak névjegyzéke; a *Mezőtúr és Vidéke* egy, valamint a *Mezőtúri Híradó* összes megjelent számai; a helybeli önkéntes tűzoltóegylet tagjainak névjegyzéke
[674] Nagy Virgil levele a templomépítő bizottsághoz, 1894. okt. 8. MRELH irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902).
[675] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Nagy Virgil levele a templomépítő bizottsághoz, 1894. nov. 8.

és 1895-ben, legalább 15 alkalommal utazott Mezőtúrra a munkálatok ellenőrzése céljából, ezen felül egy további felülvizsgálat alkalmával helyettesítette őt Kommer József építész.

7.3.2.3. A mezőtúri újvárosi református belső berendezésének megtervezése

Az 1895. május 23-án tartott templomépítő bizottsági ülésen kérték fel Nagy Virgilt a templom neogótikus stílusához illeszkedő bútorzat, vagyis a szószék, az úrasztala és a székek megtervezésére.[676] Az építési bizottság többek között az alábbi kéréseket fogalmazta meg:

„*Az úrasztalának alja préselt téglából készíttessék, amilyennel burkolva vannak a templom falai, s benne üreg legyen, zárt ajtóval ellátva a boros kannák tartására; az asztallapja vörös márványból terveztessék, melynek területe legalább is 1 négyzetméter legyen. Az úrasztala öntött vasszegéllyel keríttessék be; a rostély két sarkára az úrasztala előtt, a poharak és kenyér elhelyezésére diófa asztallapocskák erősítendők.*

Készítsen építész tervrajzot és költségvetést egy keresztelő kagylóra [keresztelőkút] *is, melynek anyaga vörös márvány, alakja pedig olyanforma legyen, mint a nagy templomunkban lévő keresztelő kúté*."[677]

Nagy Virgil építész 1895. június 15-ei építő bizottsági ülésen személyesen mutatta be a szószék, úrasztala, ülőpadok és az Úrasztalát körítő vasrács elsődleges tervrajzát.[678] A végleges tervrajzok és költségvetés az 1895. szeptember 15-ei építési bizottsági ülésen kerültek elfogadásra.[679] Ezek szerint „*a templom földszintjén 700, a három nagy karzaton 332, a karzat alatti könyöklő mentén 18, összesen 1050 férőhely*" került kialakításra. A padok tölgyfaszínre erezett fenyőfából készültek, az Úrasztala pedig nyers formatégla-talapzaton álló csiszolt veres márványból készült. A bizottság kérésére a papi szék hasonló faragást kapott a templom többi székéhez, de a hátfala magasabb lett. A szószék falazott alapzaton, faragott kőoszlopfejezeten áll és „*csúcsíves stylban van tervezve; az összes berendezés költségei kitesznek fenyőfából 8479 frt 91 krt, ha a pedig a látható részek tölgyfából készíttetnének: akkor 9109 frt. 91 krt*."[680]

Nagy Virgil 1895. szeptember 12-én, a dr. Ádám Sándor főgondnokhoz írt levelében hangsúlyozta, hogy a „*szószék asztalos munkája oly nem mindennapi teljesítmény, melyet csak*

[676] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Jegyzőkönyve a mtúri ev. ref. egyháztanács templomépítő bizottsága 1895. május 23-án tartott gyűlésének. 3. sz. határozat.
[677] Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. máj. 28-án tartott gyűlésének, 8. sz. határozat. MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902).
[678] Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. jún. 15-én tartott gyűlésének, 10. sz. határozat. MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902).
[679] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. szept. 15-én tartott gyűlésének, 25. sz. határozat.
[680] KECSKEMÉTHY 1896, 46.

feltétlenül megbízható kezekre szabad bízni."[681] Az építész tanácsára Ruprich Károly (1851–1910) akadémiai műasztalost[682] kérték fel a szószék elkészítésére, aki 1400 forintért vállalta a feladatot. A források megjegyzik, hogy Nagy Virgil alacsonyabb árral kalkulált a szószék kivitelezését illetően, mégis elfogadták Ruprich Károly ajánlatát, „*mivel a műépítész kijelentette az építő-bizottságnak, hogy Ruprich nemcsak Magyarországon, hanem az egész Osztrák-Magyar birodalomban a legképzettebb műasztalos.*"[683] Ruprich Károly a főgondnokhoz írt 1895. szeptember 28-ai levelében említette, miszerint Nagy Virgil felhívására adta be ajánlatát a szószék elkészítésére vonatkozóan. Levelében arra is hivatkozott, hogy Nagy Virgil a „*koronázási (budavári Mátyás-templom)*", valamint „*a budai újonnan épült ev. ref. templom*" berendezési munkálatai során ismerte meg őt.[684] Nagy Virgil 1895. december 11-én már arról tájékoztatta dr. Ádám Sándor főgondnokot, hogy az építész tervei nyomán Ruprich Károly elkészítette a munkához szükséges részletrajzokat, amelyeket együtt pontosítottak.[685] **(Az újvárosi református templom belső tere: 7.3.3. IV. kép–7.3.3. V. kép)**

A szószéken kívül még elkészítendő belső berendezési tárgyak kivitelezésére újabb pályázatot írtak ki. Nyolc pályázó közül Piros Lajos ceglédi műasztalost választották ki, aki a legkedvezőbb áron vállalta az asztalosmunkák elvégzését.[686]

Az orgona felépítmény elkészítésére kiírt pályázatra beérkezett ajánlatok közül ifj. Bakos Károly ceglédi orgonakészítő tervezetét fogadták el.[687] Az orgona 1896. augusztus végére készült el.[688] **(orgona: 7.3.3. VI. kép)**

---

[681] Nagy Virgil levele dr. Ádám Sándor főgondnokhoz, az építési bizottság elnökéhez, 1895. szept. 12. MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Korabeli jelzet: C 245/Jk. 4192.
[682] Ruprich Károly az asztalosmesterség alapjait az édesapjától tanulta Várpalotán, majd Budapesten Thék Endre műhelyében dolgozott segédként. Bécsben Friedrich von Schmidt építész mellett „*műépítészeti tervek rajzolásával foglalkozott*" és „t*ehetségét a bécsi műegyetem azzal ismerte el, hogy akadémiai műasztalos címet adott neki.*" A források szerint, tehetségét főként a szakrális tárgyművészet terén gyakorolta, főként templomok belső berendezését készítette el művészi kivitelben. *Ruprich Károly*. In: *MAL*, 1910. márc. 13., III. évf., 11. sz., 1–2.
[683] KECSKEMÉTHY 1896, 47.; Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. okt. 2-án tartott gyűlése, 27. sz. határozat. MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületek, 2. csomó (1894–1902).
[684] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Ruprich Károly akadémiai műasztalos levele dr. Ádám Sándor főgondnoknak, 1895. szept. 28. Ruprich Károly 1890 és 1893 között készítette el a Mátyás-templom faberendezését Schulek Frigyes tervei szerint. Lásd: RADOVICS 2006, 77.; lásd még: FARBAKYNÉ DEKLAVA 2017, 94–95. A Mátyás-templomban például a Dangl-orgona házát (HAJDÓK 2015, 478–483.) és a Loretói kápolna 1890-ben készült stallumát faragta. (FARBAKYNÉ DEKLAVA 2015, 298–299.)
[685] MRELH Irattára, I. 268. g., Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Nagy Virgil levele dr. Ádám Sándor főgondnoknak, 1985. dec. 11. (korábbi jelzet: C 257/Jk. 4204).
[686] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. nov. 2-án tartott gyűlésének, 29. sz. határozat
[687] KECSKEMÉTHY 1896, 48.
[688] MRELH Irattára, I. 268. b. 8. köt., 157. Mezőtúri Református Egyház p. jegyz. (1895–1900). Az 1896. szept. 6-ai p. ü. jegyzőkönyve, 253. sz. határozat.

7.3.2.4. Vita az újvárosi református templom tornyának magasságáról

Az egyháztanács építő bizottságának 1895. július 14-én tartott gyűlésén dr. Ádám Sándor főgondnok előadta, hogy megtekintette az építkezés előrehaladását és eltéréseket fedezett fel az engedélyezett tervrajzok és a már megvalósult állapot között. A tornyot alacsonyabbnak találta, mint a tervrajzokon, a templom hátsó hajója pedig a főhajó magasságáig került felhúzásra, amely a tervek szerint alacsonyabb lett volna, mint a főhajó. Nagy Virgil a Magyar Mérnök- és Építész-Egylettel folytatott szakmai tanácskozásra hivatkozva indokolta a magasítást. Az egylet véleménye szerint a templom hátsó részén *„a terv szerint előírt magas fal visszhangot keltett volna”* emiatt célszerűnek látták azt *„nyitni acustikai szempontból.*” A torony magasságát azonban már szubjektív, esztétikai szempontok alapján csökkentette. Ezzel a megoldással a költségeket is szerette volna valamelyest mérsékelni, mert szűkös anyagi fedezet állt rendelkezésre a templom felépítéséhez. Úgy vélte, nem előnyös „*műérzéki szempontból*” a túl magas torony, mert annak magassága nagyobb, mint a templom hossza, amely az arányok szempontjából nem kedvező.[689]

Az építő bizottság megnézte a kérdéses, az építkezés során átalakított építészeti részleteket. Egyöntetű véleményük szerint a torony ebben az alacsonyabb változatában „*nyomott kinézésű s nem adja a szemnek azt a kellemes arányosságot.*” A bizottság elrendelte a torony eredeti tervrajz szerinti magasságig való felrakását, emiatt vissza kellett bontani a toronysisak tartására eddig felhelyezett talpgerendákat, illetve a fedélszék elemeit. A hajó hátsó traktusának felhúzására nem tettek észrevételt.[690] A mezőtúri református egyháztanács templomépítési bizottságának 1895. július 14-ei gyűlésen határozták el azt is, hogy a két lépcsőtorony cserépfedést kapjon, – a pillérek fedéséhez hasonlóan – a huszártorony és a főtorony pedig bádoggal legyen lefedve.[691]

Dr. Ádám Sándor főgondnok az 1895. július 23-án tartott építési bizottsági ülésen mutatta be Nagy Virgil részletterveit a torony felmagasításához, amelyet a bizottság már

[689] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 2. csomó (1894–1902). Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. júl. 14-én tartott gyűlésének, 20. sz. határozat.
[690]. MRELH Irattára, I. 268. g. 2. csomó. Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. júl. 14-én tartott gyűlésének, 21. sz. határozat A torony ügyéről Mezőtúr város hetilapja, a *Mezőtúri Híradó* is hírt adott, azonban a változtatások okáról nem írt, csupán a torony alacsonyabbra építéséről: „*Az ujvárosi templom építésénél akadályok merültek fel, a mennyiben a tervező, Nagy Virgil utasítása folytán az építész az eredeti tervezettől eltért és a tornyot majdnem egy méterrel alacsonyabbra építtette. Minthogy az egyház ragaszkodik az eredeti tervekhez, hogy a torony egy méterrel felemelhető legyen, a majdnemkész torony-tetőt leszedik, a mi – mint halljuk – csekély 500 frtba kerül.*” In: *MH*, 1895. júl. 18. III. évf., 29. sz., 3.
[691] MRELH Irattára, I. 268. g. 2. csomó. Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. júl. 14-én tartott gyűlésének, 23. sz. határozat.

elfogadott.[692] A templomtoronyra 1895. augusztus 6-án helyezték fel a „*gombot és a csillagot*", valamint a tetőszerkezet is teljesen elkészült.[693]

7.3.2.5. A templom kifestésének kérdése

A templom belső festésével kapcsolatban megoszlottak a vélemények. Turgonyi Lajos lelkész az 1895. október 2-án tartott építő bizottsági ülésen kijelentette, hogy bármilyen kifestés összeegyeztethetetlen a *„calvini purizmussal",* azonban ha mégis a festés mellett dönt a bizottság, akkor csakis egyszerű kifestés lehetséges és *„a most bemutatott próbafestésen lévő színgazdag girlandok töröltessenek*." Nagy Virgil tiszteletben tartotta a kérést, ugyanakkor elmondta, hogy „*ő a költségvetésben előírt és elfogadott festést hajtatja végre, s azért mutatta be voltaképpen e próba festést, nem sérti-e az a hívők érzékét, azt azonban kijelenti, hogy abból egyes részleteket a stylszerű összhang megzavarása nélkül törölni nem lehet*." A festés kérdését szavazásra bocsátották, melynek eredményeképpen az építő bizottság kimondta, hogy „*az ablakok és bordák melletti girlandfestést teljesen elejti, illetve törli. Meghagyja ugyan a mennyezeti bordák kőkiosztását, de eltérve a bemutatott alapszíntől, a bordákat és alapfalazatot kőszürkére, a mennyezetet pedig kékesbe játszó színre kívánja festetni.*"[694]

7.3.2.6. A templom ünnepélyes felavatása

A megvalósult festésről Nagy Virgil így írt 1895. november 24-én az építési naplóban: „*Az építő bizottság, annak idején, mikor a költségvetés szerinti falfestés próbája megvolt, elhatározta, hogy a festés lényegesen egyszerűbb legyen, nevezetesen elmaradjon a költségvetés X. pontja szerinti körülírásból 1., a falaknak a karzat magasságáig kőkiosztásra leendő vonalazása, és a patronírozott sarok vagy középvirág; 2. a pilléreknek vonalazása és 3. az ablakok, ajtók és a falmezők patronszegéllyel; e helyett a festés a következőképpen történt: a boltmezők, a pillérek és a falmezők három különböző színű alapfestést nyertek, a bordák kettős vonallal kőkiosztást és a boltmezők két vonalas szegélyt nyertek*."[695]

Miután a templom bútorzata is hiánytalanul elkészült, Nagy Virgil és az építő bizottság tagjai 1896. augusztus 31-én megvizsgálták az elkészült templomot és berendezést.[696]

Amikor Wagner József építőmester tételes elszámolást nyújtott be az elvégzett munkákról, erről 1897. január 10-én Nagy Virgil egy fontos forrásértékkel bíró összefoglalót

---

[692] MRELH Irattára, I. 268. g. 2. csomó. Jegyzőkönyve a mezőtúri ev ref. egyháztanács templomépítési bizottsága 1895. júl. 23-án tartott gyűlésének, 25. sz. határozat.
[693] *Az ujvárosi templomra*... In: *MH*, 1895. aug. 8., III. évf., 32. sz., 3.
[694] MRELH Irattára, I. 268. g., 2. csomó. Jegyzőkönyv a mtúri ev. ref. egyháztanács építkezési bizottsága 1895. okt. 2-án tartott gyűlésnek. 26. sz. határozat.
[695] MRELH Irattára, I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 1. csomó. Nagy Virgil sajátkezű bejegyzése az építési naplóban, 1895. nov. 24. (Korabeli jelzet az építési naplóm: C 213/ jk. 4160).
[696] KECSKEMÉTHY 1896, 52.

írt. Felsorolt minden olyan változtatást, amely az építkezés során történt az eredeti tervekhez képest. Ebből a jelentésből – a korábban már részletezett módosítások mellett – megtudhatjuk, hogy a huszártorony megnagyobbításra került a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet javaslatára; az orgona nem a tervek szerinti helyen került felállításra; a homlokzat ablakainak záradékaiba nem idomtégla, hanem faragott kő került; a karzati lépcsőházat magasabbra építették a „*szépség, de főleg a jó akusztika fokozása*” érdekében.[697]

A templom fölavatására 1896. szeptember 20-án került sor. Az újvárosi templomnál dr. Ádám Sándor főgondnok fogadta a felavatási ünnepségre érkező vendégeket és a mezőtúri lakosokat, majd átadta az új templom kulcsait Hegymegi Kiss Áron (1815–1908) lelkésznek, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspökének. Ezt követően hangzottak el az ünnepi beszédek.[698] **(A templom 1896-ban: 7.3.3. I. kép)**

Az új templom ünnepélyes felavatása napján Nagy József és neje, Váradi Emília mezőtúri lakosok felajánlásával létrehozott mintegy 25 ezer forint értékű adomány lehetővé tette, hogy az újvárosi hívek lelki gondozása hosszú időre biztosítva legyen.[699] A mezőtúri Nemzeti Szállodában megrendezett esti táncmulatság tiszta jövedelmét pedig egy újvárosi nagyharang alapjára fordították.[700]

Az országos építészeti örökséghez tartozó, műemléki védelem alatt álló templom[701] háromhajós, keresztházas bazilikális elrendezést mutat. A templom szerkezetét támpillérek erősítik, a főhajó és a kereszthajó találkozásánál, a négyezet felett huszártorony kapott helyet. A karzatok a hajóban és a keresztházban kerültek kialakításra. Főhajó és a kereszthház poligonális záródású. A neogótikus stílusjegyeket mutató, vörösesbarna vakolatlan téglahomlokzattal épített Újvárosi református templom főhomlokzatának meghatározó eleme a középtengelyben elhelyezett magas torony, amelyet négyszögletes alaprajzú és hegyesszögű

[697] MRELH Irattára, Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 1. csomó. Nagy Virgil: *Jelentés a Mezőtúr-ujvároson épített ev. ref. uj templom szerződésszerű építési munkáinak leszámolásáról*. 1897. jan. 10. (Jelzet: C 215/jk. 4162).
[698] KECSKEMÉTHY 1896, 55–56. Az egyházi beszédet a templomban egybegyűlt hívek előtt Madarász Imre karcagi lelkész, a templomba be nem férő híveknek a templomtéren Sarkady N. István kunhegyesi lelkész mondta el. Lukács Dániel lelkészelnök tartotta a keresztelési beszédet, melynek keretében 17 gyermeket kereszteltek meg. Az úrvacsorai beszédet György Lajos kenderesi lelkész mondta el. Az újvárosi templomban három jegyespár esketésére is megtörtént, amelyet Turgonyi Lajos mezőtúri lelkész tartott. A bezáró imát Dorogi Lajos esperes mondta el. (Forrás: MRELH Irattára, I. 268. b. 8. köt., 162. Mezőtúri Református Egyház p. jegyz. (1895–1900). Az 1896. szept. 27-ei p. ü. jegyzőkönyve, 261. sz. határozat.)
[699] KECSKEMÉTHY 1896, 91–92. Lásd még: *Egyházi aranykönyv. PEIL*, 1896. okt. 4., 39. évf., 40. sz., 637.
[700] KECSKEMÉTHY 1896, 53.
[701] Újvárosi Református Templom (cím: Szegedi Kis István tér, hrsz.: 2891) műemléki törzsszám: 10324, azonosító szám: 6032. *Mezőtúr város „új” településrendezési eszközei V. Települési Örökségvédelmi hatástanulmány*, Mezőtúr, Planner-T Kft. - Mezőtúr Város Önkormányzata megbízásából, 2022, 13, 15–17, 48. Az 1989-es műemléki felmérés nem tartalmaz belső térre vonatkozó képanyagot és felmérési tervrajzokat. Lásd: *Mezőtúr, újvárosi ref. templom, műemléki felmérés, tudományos dokumentáció*, 1989 (MÉM MDK, TI ltsz.: 12125.) A mezőtúri újvárosi református templom belső terének fényképezésére sajnos nem kaptam engedélyt.

toronysisak fed. A torony első övpárkányának magasságáig ér a csúcsíves záródású bélletes főkapu, amelyet 3-3 bimbós fejezettel díszített oszlop keretez. Az oszlopok félköríves törzse is téglákkal van kirakva, a fejezetük és egyszerű profilú lábazatuk készült csak kőből. A téglaarchitektúrát néhol egy-egy sormintaként kirakott „téglafríz" díszíti, de ezek egészen beleolvadnak a falfelületekbe, ugyanolyan színárnyalatú téglából készültek. Az ablakok is enyhén csúcsíves záródásúak, formájukat téglaszegély emeli ki. A kissé valóban túlzó magasságú tornyot három hangsúlyos övpárkány osztja négy egységre. A tornyon elhelyezett változatos méretű, szélességű és formájú ablakok mozgalmassá teszik a főhomlokzatot, ugyanakkor egy kis tervezői bizonytalanságról is árulkodhatnak. **(Képek a templom főhomlokzatáról és részleteiről: 7.3.3. VII. kép–7.3.3. XII. kép)**

7.3.2.7. Az újvárosi református templom lehetséges előképei

A templom tervezésekor bizonyára Nagy Virgil is használt előképeket, de ezek azonban egyértelműen nem igazolhatók. Az építéstörténetben említésre került néhány olyan református templom (budapesti, szegedi, brassói, hosszúfalusi), amelyik lehetne mintaadó. Alpár Ignác brassói temploma valószínűleg csak egy ideálkép lehetett a mezőtúri református egyházközség részéről, mert a megvalósult templomnál már semmilyen szorosabb rokonságot nem látunk a két épület formakincsében és alaprajzi elrendezésében.

A mezőtúri hagyomány szerint az újvárosi templom hasonlóságot mutat Szarvas evangélikus templomával, amely szintén neogótikus stílusú. A Mezőtúrhoz közeli településen szintúgy az 1890-es években építették fel az Evangélikus Újtemplomot Francsek Imre (1864–1920) budapesti építész tervei szerint. Az alapkőletétel 1895. szeptember 3-án történt, az építkezés pedig 1897 tavaszáig tartott.[702] Ezzel szemben a mezőtúri Újvárosi Református Templom esetében már 1894. szeptember 2-án megtörtént az alapkőletétel és 1896. szeptember 20-án került sor a felszentelésre. Miként a levéltári forrásokból tudható, Nagy Virgil már 1894 májusában elkészítette a templom kidolgozott terveit. A két templom tervezési munkálatai tehát „párhuzamosan" haladtak és maga az építkezés is hasonló ütemben zajlott. Annyi bizonyos, hogy a mezőtúri templom hamarabb készült el, mint a szarvasi. A két tervezési folyamat összevetése további részletes kutatás tárgyát képezi.

Az építészek bizonyosan ismerték egymást, és lehetséges, hogy ismerték egymás munkáit is. Francsek Imre szintúgy a Műegyetemen végzett, rövid ideig Czigler Győző irodájában is dolgozott, majd a Fővárosi Közmunkák Tanácsa műszaki osztályának tagja lett.

[702] PÁLFI 1997, 34–42.

A szarvasi evangélikus templom munkálatai előtt már tervezett egy evangélikus templomot Kölesdre.[703]

Francsek Imre rövid cikkben ismertette a szarvasi evangélikus templomot az *Építő Ipar* 1897. december 15-ei számában. A templom építéstörténete sok hasonlóságot mutat a mezőtúri temploméval. Ugyancsak a régi templomtól távolabb lakó nagyszámú hívek kezdeményezésére vette kezdetét a tervezési folyamat 1895-ben. Egy 1400 fő befogadására alkalmas templomot kellett tervezni, amelyet 1897 júniusában át is adtak. A templom háromhajós, kereszthajókkal bővített, a főhomlokzat főbejárata a torony alatt nyílik, a mellékbejáratok pedig a kereszthajóknál találhatóak. A templombelsőt körülölelő karzatot négy lépcsőn lehet megközelíteni, a falakat pedig szarvasi és csabai téglából építették. „*A tornyok bádoggal, a templom födele kunszentmártoni cseréppel van födve*." A szószék Szarvason is Ruprich Károly munkája. A szarvasi templom tornya is magas, Francsek leírása alapján mintegy 65 méter. A leírás némi módosítással akár a mezőtúri templom esetében is használható lenne, ugyanis a felépítés és az alaprajzi elrendezés megközelítőleg azonos a két templom esetében.[704]

Mind a mezőtúri Újvárosban álló, mind pedig a szarvasi Szabadság út felé néző templom esetében vélelmezhető a fővárosi Bakáts téren (IX. kerület) található Budapest-Ferencvárosi Assisi Szent Ferenc plébániatemplom tornyának hatása. Az 1867 és 1879 között felépült ferencvárosi római katolikus templomot Ybl Miklós (1814–1891) tervezte. Főként a nyugati homlokzat középtengelyében álló, négyszögletes torony, valamint annak tetején kialakított hegyes sisak formavilága jelenthetett inspirációt.[705] Nagy Virgil számára forrást jelenthettek partiumi és erdélyi templomok is, például 1886-ban felmérési rajzokat készített Szilágy vármegyei műemlékekről. A hegyes, égbetörő toronysisak formavilága jellemző az erdélyi templomokra, köztük négyfiatornyos toronylezárások is előfordulnak. Bár a mezőtúri Újvárosban álló templomnak nincsen szabályos négyfiatornyos toronysisakja, de van rajta négy díszítmény, amely ezekre a történeti formákra emlékeztet. Megemlítendő továbbá az Alpár Ignác tervei szerint, 1889-ben felépült szászrégeni református templom tornyának lehetséges hatása is.

Minden jel szerint Nagy Virgil mázazott cserepek alkalmazására vonatkozó ötlete nem valósult meg. Sejthetjük ebben a kezdeményezésben a budapesti Szilágyi Dezső téri, ötszög alaprajzú és poligonális záródású karéjokkal bővített református templom inspiráló hatását is, amelyet Pecz Samu tervezett, és éppen a mezőtúri munkálatok idején, 1892 és 1896 között épült

[703] *Francsek Imre*. In: *Magyar képzőművészek lexikona* 1915, 526.
[704] FRANCSEK 1897, 1.
[705] Köszönöm szépen Rozsnyai József művészettörténésznek, hogy felhívta a figyelmet a budapesti Bakáts téri templom lehetséges inspiráló hatására.

fel.[706] A forrásokból egyértelműen kiderült, hogy Nagy Virgil kiemelt érdeklődéssel és elismeréssel tanulmányozta ezt a budapesti templomot. A Szilágyi Dezső téri templom tetőszerkezetén láthatunk meghatározott mintákba rendezett, mázazott cserepeket. Nagy Virgil nem a tetőszerkezetre, hanem a homlokzat egyes részeire és az ablakok párkányára tervezte a zöld színűre mázazott cserepek elhelyezését. Pecz Samu további szakrális alkotásai is inspirációs forrást jelenthettek, mint például az 1885 és 1888 között épült debreceni Kossuth utcai református templom (Verestemplom).

7.3.2.8. A mezőtúri újvárosi református templom hatása a hajdúböszörményi református templom tervezési folyamatára

Érdekesség, hogy Hajdúböszörmény második, Gerster Kálmán budapesti építész tervei szerint megvalósult református templomának tervezési munkálatai során többször felmerült Nagy Virgil neve is. A *Vállalkozók Lapja* 1897. június 9-e száma arról tudósított, hogy a böszörményi református templomra benyújtott három új terv elfogadása helyett az építési bizottság megkeresi Nagy Virgilt, hogy tervezne-e – s ha igen, mennyiért – egy, a mezőtúrihoz hasonló templomot.[707] Néhány nappal később arról tudósít a lap, hogy a hajdúböszörményi egyháztanács Gerster Kálmán terveit fogadta el, a kivitelezési munkákkal Röszler Richárd debreceni épitészt bízták meg. Az építési munkák felügyeletére Nagy Virgil tervezték felkérni.[708]

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában található presbiteri gyűlések jegyzőkönyvei szerint Nagy Virgillel valóban kapcsolatba léptek. Külön „templomnéző küldöttség" utazott 1897. április 28-án Mezőtúrra az újvárosi református templom tanulmányozására. A beszámolóból kiderül, hogy a mezőtúri újvárosi templomot a bizottság akusztikai és megvilágítási szempontból osztályon felülinek ítélte. A kereszt alakra kissé emlékeztető alaprajzot azonban nem tartotta megfelelőnek, helyette az alaprajzi elrendezést a „templom szélesebb templomi végének*"* megfelelően alakította volna át, a keskenyebb „részt" szélessítették volna ki díszítményeinek elhagyásával.[709]

A tervezett módosítására eredetileg Röszler Richárd építészt kérték fel, aki ennek megfelelően készített egy „*bizánci stylban*" 1730 férőhellyel, egy „*román stylban*" 1501 ülőhellyel, továbbá egy „*görög stylben*" 1560 ülőhellyel kivitelezhető tervváltozatot. A

[706] RÓKA 2013b, 408–411.
[707] *VL*, 1897. jún. 9., XVIII. évf. 23. sz., 2.
[708] *VL*, 1897. jún. 16., XVIII. évf. 24. sz., 3
[709] TtREL, I. 166.b. 20. d., Hajdúböszörményi Egyházközség iratai, p. gy. jegyz., 1897. május 1-jén tartott p. ü. jegyzőkönyve, 73. sz. határozat. A tervek szerint a szolnoki református templomot is tanulmányozták volna, de ez nem történt meg, mert az véleményük szerint „*sokkal kisebb, cifrább és költségesebb*." Az 1890–1892 között épült szolnoki református templomot Sztehlo Ottó tervezte ötszögű alaprajzi megoldással. Erről lásd: RÓKA 2013a, 405.

gyűlésen résztvevők egy részének „*a görög stylban beadott templomterv tetszett meg*”, míg voltak olyanok is, akik „*a mezőtúri templomot úgy ahogy van óhajtanák felépíttetni, mert ennek folytán az előirányzott 95000 forintból a harang és orgona előállítására is kitelnék*.” Végül az az elhatározás született, hogy ifj. Sóvágó Gábor főgondnok érdeklődik Nagy Virgilnél arról, hogy a mezőtúri templom tervei ezen a keretösszegen belül, 1500 férőhelyesre bővített változatban milyen módon és mennyi idő alatt lenne megvalósítható.[710] Az üggyel kapcsolatos – terjedelmi korlátok miatt nem részletezett – iratokból kiderül, hogy Gerster Kálmán építész kapta meg a tervezi megbízást, Nagy Virgil pedig elfoglaltságai miatt nem tudta vállalni a művezetéssel kapcsolatos feladatokat, amelyet végül Kommer József vállalt el.[711]

7.3.4 Nagyszeben, görögkeleti székesegyház (1900–1906)

A román ortodox püspökség a 19. század közepétől kezdett el pénzadományt gyűjteni egy Nagyszebenben felépítendő székesegyházra. Ioan Meţianu aradi püspök 1899. március 12-től töltötte be a metropolita tisztséget, ekkor már mintegy 229 623 forint gyűlt össze templomépítés céljára. Elérkezettnek látták az időt a megvalósításra és az 1899. május 27-ei román nemzeti szinóduson úgy határoztak, hogy nyilvános pályázatot hirdetnek az építkezésre. A tervpályázat követelményei közé tartozott, hogy a székesegyház „*1500 lélek befogadására elegendő területű és a görögkeleti vallás igényeinek megfelelő*” legyen és „*keleti (bizánci) stílusban tervezendő*”. A pályázatból való kizárás várt minden olyan tervre, amelyeknek előirányzott költségvetése meghaladta a templomépítés céljára szánt 300-320 000 korona összeget. Az építkezésre egy Nagyszeben belvárosában elhelyezkedő telket, pontosabban az ott álló régi ortodox templom és környékén álló házak lebontásával felszabaduló területet jelölték ki.[712]

Nagy Virgil a nagyszebeni görögkeleti székesegyház tervpályázatán Kommer József építésszel közösen vett részt. A nagyszabású feladatra 1900. január 15-ig harmincegy pályamű érkezett be a nagyszebeni görögkeleti román konzisztóriumhoz. A terveket Alpár Ignác, Juon Puscariu bukaresti mérnök és Varró Domokos nagyszebeni királyi mérnök bírálta. Az első díjat a „*Constantin és Helena. Hagia Sophia”* jeligéjű, Kommer József és Nagy Virgil által jegyzett tervnek ítélték oda, akik egyúttal a kivitelezés jogát is megkapták. A tervezőpáros nem csak egy tervvel indult a pályázaton, a bírálóbizottság „*Omega*” jeligével ellátott munkájukat is megvételre ajánlotta.[713] A tervezőpáros már 1900 áprilisában elkezdte kidolgozni a

[710] TtREL, I. 166.b., 20. d., 1897. május 23-ai ülés jegyzőkönyve, 83. sz. határozat.
[711] TtREL, I. 166.b., 20. d., 1897. jún. 13-ai ülés jegyzőkönyve, 92. számú határozat és melléklete, 93. sz. határozat.
[712] TERDIK 2003, 51–53.
[713] *A nagyszebeni román székesegyház*. *BH*, 1900. márc. 15., 20. évf., 73. sz., 8. (A második díjat Aigner Sándor nyerte „*Kathedrale*” jeligéjű pályatervével, a harmadikat pedig Berczik Gyula „*Rajzolt fekete kereszt vörös körben”* jeligés munkájával.)

székesegyház részletes terveit.[714] A *Vállalkozók Lapja* 1901. május 1-jén arról írt, hogy a „*terveken* (…) *némi módosításokat kellett eszközölni, melyeket már teljesítettek a szerzők. A legközelebbi zsinat tárgyalja az ügyet, mire az építkezést megkezdik. A költségek körülbelül 500.000 koronára rúgnak.”*[715] **(7.3.4. II. kép–7.3.4. V. kép)**

Felmerül a kérdés, hogy a tervrajzok tekintetében melyik építész vállalta a nagyobb részt a tervezésben. Kommer József önéletrajzában így emlékezik meg a tervpályázat részleteiről: „*A nagyszebeni görög-keleti-román székesegyház tervpályázatán Hagia-Sophia Konstantin & Helena* [vett részt]*, melynél a pályatervnek a határidőre való biztos elkészülése érdekében Nagy Virgil, későbbi műegyetemi tanárt, okl. építészt hívta társul. E pályázatnál Nagy Virgil gondolatát képezett „Omega” jeligéjű tervvel dicséretet arattak. Kár, hogy a Consistorium az eredeti tervek alacsony tornyai helyett a kupolán jóval túlemelkedő tornyokat erőszakolt a tervezőre s hogy a kiviteli és munkatervek elkészítését is ottani városi mérnökre bízták*.” Eszerint a kivitelezésre elfogadott tervek főként Kommer József munkái, míg Nagy Virgil eredeti elgondolásait jobban tükrözhette az „*Omega*” jeligés tervváltozat. A két építész közös munkája továbbá a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház, vagy más néven Samassa-templom is. Erről a megbízásról annyit közölt Kommer József, hogy a nagyszebeni „*társulhívást Nagy Virgil viszonozta, mikor Samassa József egri érsek a nyíregyházai új plébánia templom tervezésével bizta meg*.”[716]

A tervpályázat bírálati jegyzőkönyvét 1900 tavaszán közölte az *Építő Ipar* című szaklap. Az „*Omega*” jeligés tervváltozat alaprajzi megoldását jónak találták és a „*főhomlokzaton elhelyezett csinos előcsarnok fölött levő nagy therma-ablak a belsőt kedvezően világítja meg*.” A belső téralakítással is elégedett volt a bizottság és megépítésre is alkalmasnak találta. A „*Constantin és Helena. Hagia Sophia*” jeligés terv, nevéhez híven a konstantinápolyi Hagia Sophia alaprajzi megoldását mutatta. A középkupola négy pillére négy lépcsőtoronnyal került alátámasztásra, melyek egyúttal funkcionálisak, ugyanis a karzatokra visznek fel. A belső tér kialakítását dicsérték, azonban a homlokzaton, a félkörívű timpanonba „a velencei Szent Márk-templom nagy ablakához” hasonló ablaknyílást javasoltak.[717]

Terdik Szilveszter tanulmánya is hangsúlyozza, hogy a megbízók a nyertes tervpályázaton ábrázolt tornyokkal elégedetlenek voltak és úgy tűnik, hogy a második díjat nyert, Aigner Sándor tervén látható tornyok inspirálta módosításokat kértek. **(7.3.4. VI. kép–**

[714] *VL,* 1900. ápr. 25., XXI. évf., 17. sz. 7.
[715] *VL,* 1901. máj. 1., XXII. évf., 18. sz., 6.
[716] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/1182. Kommer József önéletrajza (Lyka Károly hagyatéka)
[717] *A Nagyszebenben építendő gör. kel. székesegyház tervpályázati jegyzőkönyve. III*. In: *ÉI,* 1900. máj. 10., 24. évf., 19. sz., 115–116.

7.3.4. VII. kép) A nagyszebeni román ortodox székesegyház alapkőletételére 1902. augusztus 18-án került sor és a felszentelés pedig 1906. május 13-án történt. A munkálatok végül 770 000 koronába kerültek. A belső díszítés tekintetében a konzisztórium egyik tagját, Elie Miron Cristeát (1868–1939) bízták meg, hogy végezzen tudományos kutatást a bizánci művészetről és ez alapján tervezze meg a székesegyház belső terének művészeti programját, aki eleget is tett a felkérésnek, sőt eredményeiről 1905-ben egy önálló könyvet is kiadott. A belső tér festészeti programjának megvalósításával Smigelschi Oktáv (1866–1912) erdélyi festőt bízták meg. A központi kupolába Krisztus Pantokrator került a kilenc angyali karral körülvéve, a hossztengelybe pedig az Istenszülő és Keresztelő Szent János alakja került két-két angyal társaságában. A csegelyekben a négy evangélista ábrázolása valósult meg. A festő igyekezett a funkciónak megfelelően román népi ornamentikát is alkalmazni a díszítőfestés során.[718] **(7.3.4. I. kép, 7.3.4. VIII–IX. kép)**

7.3.5 Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (1902–1904)

A Magyarok Nagyasszonya római katolikus templomról már 1904-ben, a felszentelési ünnepség alkalmával megjelent egy kisebb terjedelmű monográfia, amelyet Matuszka Mihály (1870–1929) pap, nagykállói hittanár írt.[719] E kiadvány alapvető forrása lett a templomról szóló művészettörténeti szakmunkáknak és reprint kiadása is megjelent 2004-ben, illetve 2015-ben. Ez utóbbi bővített kiadás bevezető fejezetét képezi Illyés Gábor *Nyíregyháza római katolikus templomai* című tanulmánya, melyben értékes építéstörténeti adalékok olvashatók.[720] Láda Bertalan 2018-ban, Nyíregyháza két katolikus templomáról írt szakdolgozatából szintúgy értékes adatokat lehet megtudni az építkezés történetéről.[721] A doktori dolgozatban kevésbé ismert források alapján szeretném további részletekkel gazdagítani a Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház építésének történetét az Egri Főegyházmegyei Levéltárban őrzött irat- és tervanyagokra, valamint egy 400 oldal terjedelmű építési napló bejegyzéseire támaszkodva.

7.3.5.1. Előzmények

Nyíregyháza városképét napjainkban is meghatározó, kereszt alaprajzú, toronypárral keretezett főhomlokzattal tervezett székesegyház elődje egy 1783 és 1814 között épült, jóval szerényebb méretű barokk templom volt.[722] Nyíregyháza város képviselő-testületének 1895. évi ülésén már szóba került egy új templom építésének szükségessége, de ekkor még nem állt rendelkezésre

[718] TERDIK 2003, 53, 56, 60, 74, 75.
[719] MATUSZKA 1904.
[720] ILYÉS 2015², 9–41.
[721] LÁDA 2018.
[722] LÁDA 2018, 20. Közli: ILYÉS 2015², 12–13.

elegendő pénzalap. Az új templom ügye 1899 szeptemberében ismét előtérbe került, ekkor Verzás István (1825–1904) esperes-plébános vezetésével nyolctagú bizottság alakult az építés lehetőségeinek megvizsgálására.[723] Samassa József egri érsek 1900 decemberében felkérte dr. Bodnár István egyházmegyei ügyvédet a templomépítés körülményeinek feltérképezésére, aki a város főterének közelében javasolta egy új templom elhelyezését és nem tanácsolta a rossz állapotú barokk templom megtartását.[724]

Samassa József egri érsek miután tudomást szerzett a templomépítés anyagi nehézségeiről, elhatározta, hogy 1902-ben, aranymiséjének évében egy, az érseki pénztár költségén emelendő új fogadalmi templommal ajándékozza meg Nyíregyháza katolikus híveit, „*kívánván csupán csak azt, hogy a város a megfelelő telket rendelkezésre bocsássa*."[725]

A város képviselőtestülete 1901. március 19-én tartott ülésén tanácskozott a lehetséges helyszínekről, és az új templom építésére a napi piac telkét szavazta meg. Samassa József egri érsek építészi szakvéleményhez kívánta igazítani az új telek kiválasztását, ezért Hofhauser Antal[726] építésztől előzetes felmérést kért 1901 áprilisában. Hofhauser szakvéleménye alapján a városháza előtti ún. kispiac tér telke merült fel elsődleges helyszínként.[727] Hofhauser Antal részére 1902. február 6-án 612 koronát fizettek ki „*előleges műszaki véleményért és rajzokért*."[728] A levéltári források között egy számla is található Hofhauser aláírásával. A benne részletezett feladatok a következők: „*helyszínen a beépítésre kijelölt telkek megtekintése és felmérése; 3 db. helyszínrajzi vázlat készítése; ezek kidolgozása és másolása; távlati vázlatrajzok készítése.*"[729]

Az 1901. április 28-án tartott római katolikus egyházközségi gyűlésen vitatták meg, hogy templomépítés céljára alkalmas lehet-e a város felajánlani kívánt piactere. A telek ügyében Samassa József egri érsek Hofhauser Antal mellett Nagy Virgil szakvéleményét is kikérte.[730] Nagy Virgil a lehetséges helyszínek megtekintése után a napi piac területét megfelelőnek találta. A kijelölt terület helyszínrajzát és szabályozási tervét is benyújtotta a városi tanácsnak, amit a képviselőtestület 1901. július 19-én fogadott el.[731] A templom telke a

[723] ILYÉS 2015², 12–15.
[724] LÁDA 2018, 21.
[725] *Nyírvidék*, 1901. márc. 10., 22. évf., 10. sz., 8. LÁDA 2018, 22.
[726] Hofhauser Antal életművéről lásd: GULYÁS–HAVAS 2018, 92–119
[727] LÁDA 2018, 23. MNL SzSzBVML, B. 72.; Közgyűlési jegyzőkönyv; 59/1901. sz. határozat.
[728] A nyíregyházi templom építésére fordított költségek jegyzéke. EFL Acta Par. Nyíregyháza templomépítés (1902–1904). (raktári sz. nélkül)
[729] EFL, Acta Par., Nyíregyháza templomépítés (1902–1904). Hofhauser Antal, A Nyíregyházán építendő r. kath. templom elhelyezésére vonatkozó helyszínrajzok készítéséért járó díjak számlája, 1902 febr.
[730] *Az uj róm. kath. templom*. In: *Nyírvidék*, 1901. máj. 5., 22. évf., 19. sz., 4.
[731] LÁDA 2018, 24–25.; MNL SzSzBVML; V. B. 72. Közgyűlési jegyzőkönyv; Kgy. 137/1901.; ILYÉS 2015², 17.

városi mérnöki hivatal részéről 1902. július 14-én került kitűzésre.[732] A források azonban nem szólnak arról, hogy Samassa József miért változtatott a tervezőépítész személyét illetően.

7.3.5.2. Építéstörténet

Az Egri Főegyházmegyei Levéltár nyíregyházi templomépítéssel kapcsolatos iratanyagában megtalálható Samassa József egri érsek Nagy Virgil és Kommer József műépítészekkel kötött, 1902. július 8-án írt megállapodása a tervezési munkálatok elvégzéséről. A létrejött egyezség alapján 1901 júniusában kerültek bemutatásra a vázlatos tervek, majd 1902 áprilisára készültek el a kidolgozott tervrajzok és a költségvetés.[733] Egy 1903. augusztus 11-ei második egyezségben állapodtak meg a templom körüli járda és korlát tervezéséről, a templom belső berendezéséről, kifestéséről, továbbá az orgonaházzal, a harangokkal és az óraszerkezettel kapcsolatos tervezési munkák elvégzéséről.[734] **(tervek: 7.3.5. I. kép–7.3.5. V. kép)**

A templom építési naplóját ifj. Pisszer János építész, Nagy Virgil és Kommer József műszaki felügyelettel megbízott helyettese írta. A forrás alapján rekonstruálható, hogy a közel két évig tartó építési folyamatot Nagy Virgil összesen 10 alkalommal ellenőrizte személyesen, tervezőtársa, Kommer József pedig 13 alkalommal tett látogatást Nyíregyházán.[735] A kivitelezési munkálatokat Godnautz Károly felelős építőmester vezette. Az alapkőletételre 1902. július 23-án került sor „*a négyezetnek szentély felé eső evangéliumi oldali pillérjében*."[736] **(alapkőletétel: 7.3.5. VII. kép–7.3.5. VIII. kép)**

Szmrecsányi Lajos (1851–1943) apátkanonok 1902. szeptember 23-án tett látogatást az épülő templomban Nagy Virgil szakmai vezetésével. Kommer József 1902. október 28-ai bejegyzésében jelentős előrehaladásról írt, ekkor a templom déli oldalán a főpárkány legfelső, álló téglasora már elkészült, és a szentélynél az ablakok boltíveit falazták.[737] A napló bejegyzése szerint 1902. november 3-án már folyamatban volt a „*falazás a bal oldali nagy toronynál, a kereszthajó bal oldali apszisánál az ívsorok magasságában és a keresztezés jobb oldali boltövénél*." Az építkezéshez nyíregyházi téglát használtak fel. Samassa József egri érsek

[732] EFL, Acta Par., Nyíregyháza templomépítés (1902–1904), ifj. PISSZER János: *A nyíregyházai rom, kath. uj plébánia templom építkezés naplója* [1902–1904], Vezető műépítők: Nagy Virgil és Kommer József Budapesten. Felelő építőmester: Godnautz Károly Budapesten VIII. József utcza 53. sz. I. em.
[733] EFL, Acta Par., Nyíregyháza templomépítés (1902–1904), Samassa József egri érsek Nagy Virgil és Kommer József és egyezsége, 1902. júl. 8. Nyíregyháza városa már korábban is tapasztalhatta Nagy Virgil precíz és alapos munkavégzését, ugyanis ő végezte el 1893-ban a lovassági laktanya építkezéseinek felülvizsgálatát, amiért 1894-ben tiszteletdíjat is megszavazott neki a város. (Forrás: *Nyírvidék*, 1894. márc. 4., 15. évf., 9. sz., 4.)
[734] EFL, Acta Par., Nyíregyháza templomépítés (1902–1904). Nagy Virgil és Kommer József levele Samassa József egri érseknek építészeti részletrajzok tervezése tárgyában, 1903. aug. 11.
[735] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, [1902–1904].
[736] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 1–2, 6.
[737] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 45, 64.

1902. november 8-án, a falegyen elérésének alkalmából jutalmat (871 korona 50 fillér) küldött az építésben részt vevő munkásoknak.[738] **(az építésről: 7.3.5. IX. kép–7.3.5. XIII. kép)**

Kommer József 1903. április 22-én tett látogatása alkalmával ifj. Pisszer Jánossal megtekintette „*az erdőbényei kőből készült szobrászmunkákat*" és átvette „*Pátrovits Gyula asztalosmester költségvetését a régi templom néhány padjának átalakítására, tisztítására és rendbehozatalára vonatkozólag s az új templomban való elhelyezésére*" vonatkozóan.[739]

A jobboldali harangtorony keresztjének ünnepélyes felhelyezésére 1903. május 3-án került sor, ekkor az egri érsek 140 korona jutalomban részesítette az ácsokat.[740] A baloldali harangtorony keresztjét 1903. május 18-án helyezték fel. Másnap a rózsaablak köveinek és a két lépcsőtorony falainak elhelyezése is megtörtént. A toronyfedéshez szükséges vörösréz anyag 1903. június 4-én érkezett meg az építkezés helyszínére.[741]

Nagy Virgil 1903. június 7-én személyesen ellenőrizte a munkálatokat és elismerését fejezte ki a „*nyers tégla homlokzat legnagyobb részének szorgos és szép elkészítéséért*."[742]

Ney Simon (1850–1917) szobrász 1903. június 8-án ellenőrizte a szobrászmunkákat. Ezt követően, június 12-én, „a *szobrász öntők a szobrász munkák kiöntésén dolgoztak.*" Róth Miksa üvegfestő 1903. június 17-én alkalmazottjával „*felmérte az összes üvegfestésű és színes üvegezésű ablakokat és az azokhoz szükséges sodronyhálók méreteit*."[743]

A napló 1903. augusztus 12-ei bejegyzését Kommer József írta, amelyben megemlíti, hogy a bejegyzés napján „*az orgona és fújtatóinak elhelyezése, a szélcsatorna vezetése miatt eljött Angster orgonaépítő*". A templom lefedése 1903 augusztusára már elkészült és az „*utólag beboltozott mezők kivételével a többi boltozat teljesen száraz*", tehát megkezdődhetnek a díszítőfestés munkálatai. Az új, 1370 kg-os harang 1903. augusztus 29-én érkezett meg Egerből, valamint a főkapu szoborcsoportozata (Szent István felajánlja a Szent Koronát a Szűzanya oltalmába) is elhelyezésre került. A főszentély festése 1903. szeptember 2-án már folyamatban volt, a harangszerelő pedig a régi templom tornyában, a harangok leszereléséhez szükséges előmunkákon dolgozott. A régi harangok másnap már átszállításra kerültek az új templomba.[744] A festők 1903. szeptember 4-én „*a szentélyben, az az előtti boltöv és boltmezőn dolgoztak és az evangélisták rajzolását kezdték* meg."[745] A templomtér és a sekrestye színes üvegablakai 1903

[738] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 68, 70, 71.
[739] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 118.
[740] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 126.
[741] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 136, 138–139, 150.
[742] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 156.
[743] EFL, PISSZER, *Építési Napló*,157–158, 161, 169, 220.
[744] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 261, 264–265.
[745] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 266.

novemberére már mind a helyükre kerültek és az elkészült munkát Róth Miksa személyesen ellenőrizte.[746] **(belső tér: 7.3.5. XIV. kép – 7.3.5. XV. kép)**

Az asztalosmunkák Szőke Pál miskolci asztalosmester vezetésével kezdődtek meg 1904. március 29-én. Az oltárokhoz készített festményekről Kommer József 1904. április 7-én így írt: „*A Szűz Mária oltár négy képét és a Szent József oltár hat képét, összesen tíz képet, melyeket Stein János festőművész mahagóni lapokra festett, mai napon adtam át Petrovits Gyula esperes plébános úrnak az elhelyezésig való megőrzés végett. Megemlítette továbbá, hogy magával hozta Nyíregyházára az eredeti 1:100 arányú terveket, a fő-, oldal- és hátsó homlokzatot, kereszt- és hosszmetszetet, az alaprajzot, valamint a fogadalmi-, rózsa- és szentély ablakok színes rajzát, amelyeket Matuszka Mihály nagykállói hittanár kért a tervezőépítészektől a templom monográfiájának illusztrálása céljából*.”[747]

Az orgona egyes részei 1904. április 27-én érkeztek meg a templomhoz. A belső berendezés munkálatai gyorsan haladtak, az 1904. május 16-ai bejegyzés szerint a lakatosmester a szószék korlátján dolgozott, az asztalosok az oltárfelépítményekkel és a sekrestye bútorainak behelyezésével foglalkoztak, továbbá a csillárok összeállítása is megkezdődött. Négy nappal később, 1904. május 20-án az asztalosok az oltárokon, a sekrestye bútorzatán, a szélfogón dolgoztak, a lakatosok pedig a szentélyrekesztő rácsát, a szószék korlátját készítették el. A villanyvilágítással ellátott csillárok szerelése is megkezdődött.[748]

Samassa József egri érsek, az öccse, Samassa János és Szmrecsányi Lajos apátkanonok Nagy Virgil és Kommer József építészek szakmai vezetésével tekintette meg a templomot 1904. május 30-án. Az egri érsek elégedett volt a munkálatok eredményével.[749] A templom próbavilágítására 1904. július 8-án került sor Kommer József felügyelete alatt. Nagy Virgil 1904. augusztus 6-án érkezett meg a templom átadására. A templom és különböző berendezési tárgyainak kulcsait hivatalosan 1904. augusztus 9-én adták át Petrovits Gyula plébánosnak.[750]

[746] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 299, 302, 306.
[747] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 349, 353.
[748] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 365, 373, 375.
[749] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 378.
[750] EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 388, 396, 398. Az építkezés műszaki ellenőrzésével megbízott ifj. Pisszer János személyes hangvételű sorokkal zárta az építkezés történetének krónikáját. Megemlítette, hogy 1904. augusztus 20-án ő helyezhette el „*a főoltár ereklyetartójának fedelét*”. A templomban az övé volt az első esküvő Nébenmáyer Irénnel: „*Isteni jutalmat nyertem így azért a fáradozásért, a melyet kerek két esztendőn keresztül, az építkezés vezetése és ellenőrzése körül kifejtettem. Isteni jutalom ez, amelyből jövőm boldogságát, szépségét, jövendő munkáimhoz erőt, erős akaratot és bizodalmat; szóval: minden nemeset és szépet reménylek; hogy dicsérhessem Istent, a kinek dicsőségére áll fenn ma már az a templom, a melynél az első kapavágástól, az utolsó szeg beveréséig jelen voltam*.” (EFL, PISSZER, *Építési Napló*, 401–402.)

Az 1904. augusztus hó 20-ai felszentelési ünnepség alkalmából jelent meg Matuszka Mihály (1870–1929) nagykállói római katolikus hitoktató monográfiája, amely részletesen leírja a templom építéstörténetét.[751]

7.3.5.3. A Samassa-templom építészeti leírása

A levéltári iratanyagban megtalálható a Samassa-templom ingó- és ingatlanvagyonáról készített 1906. évi leltár a templom alábbi rövid leírásával: „*a város közepén, a királyi törvényszéki palota előtt, a város által a régi templom helyéért cserébe adott száraz magas téren áll és szemben van vele a városháza, melynek kereszttengelyét a templom hossztengelye középen metszi. Közöttük terül el az a tágas tér, melyen a régi templom állott. Alapkövét Ferenczy Bertalan szabolcsi főesperes áldotta meg 1902. július 23-án, az érseki aranymise napján. A templom Nagy Virgil és Kommer József budapesti műépítészek tervei szerint átmeneti román stílben épült.* (…) *A falak részben nyíregyházi, budapesti és miskolci, részben erdőbényei és szepesváraljai faragott kőből épültek*.”[752]

A háromhajós, kereszthajóval ellátott és nyugati toronypáros homlokzattal megépült bazilika latin kereszt alaprajzú. Hossza 50,30 méter, szélessége 20 méter, a kereszthajó szélességében pedig 29,50 méter. A főhajó magassága 13,76 méter, a főhajó és a kereszthajó találkozásánál lévő négyezeti tér magassága pedig 14,30 méter. Matuszka Mihály szerint a műértő, „*ki emlékezetében mindjárt annak a középkori bazilikának a képét keresi, mely mintául szolgált a tervezőknek, kénytelen beismerni, hogy ez nem másolat, hanem önálló alkotás. Föl van itt használva a román kori építészetnek minden dekoratív és ornamentális motívuma, de abban a sablonos keretben, melyet a templom célja és a stíl törvényszerűsége szabnak elő, annyi eredeti kombinációban és variációban, hogy a tervezők gondolata a jellegzetes formában is teljesen egyéni maradt*.” A vakolatlan – két színváltozattal rakott – téglával burkolt főhomlokzatát két, négyszögletes alaprajzú torony fogja közre, amelyek 43,60 méter magasak. A csürlős sisakkal fedett tornyokat bélletes keretelésű, félköríves ikerablakok és ívsorok tagolják. A bélletes főkapuzat lunettájában a Boldogságos Szűz Mária és a Gyermek Jézus magas domborműve látható, Szent József és Keresztelő Szent János társaságában. A Szűzanya előtt Szent István és Szent László királyaink hódolnak. A homlokzati rész domináns eleme a kórus megvilágítását szolgáló ötkaréjú rózsaablak, aminek középső üvegablaka Szent Cecíliát, az egyházi zene védőszentjét ábrázolja. A főhomlokzat csúcsíves, keresztvirággal lezárt oromzatán hármas ablakcsoport kapott helyet. A belső térben öt-öt hármas kapcsolt ablak

[751] MATUSZKA 1904.
[752] EFL, Acta Par., Nyíregyháza templomépítés. A templom leltára, 1906. aug.16. jelzet: 4191/1906.

világítja meg a poligonális szentélyben végződő és bordás keresztboltozatokkal fedett főhajót. Az apszis hét félköríves ablaknyíláson keresztül kap természetes fényt, ezek közül a középsőn látható a fogadalmi kép, amelyen Samassa József egri érsek térdepel a Szent Család előtt, miközben a nyíregyházi templom kicsinyített mását ajánlja a Magyarok Nagyasszonyának oltalmába. Az üvegablakok – miként az építési naplóból is megtudhattuk – Róth Miksa üvegfestő műhelyében készültek.[753]

Az Építészeti Múzeum gyűjteményében három, a nyíregyházi Samassa-templomhoz kapcsolódó üvegablaktervet őriznek, amelyeken Nagy Virgil és Kommer József aláírása, valamint a kivitelező Róth Miksa pecsétje is megtalálható. A Róth Miksa hagyatékhoz tartozó tervek között van Samassa József fogadalmi képének eredeti festett terve[754], valamint a szentély egy másik, ornamentális díszítésű ablakának rajza.[755] A harmadik a rózsaablakhoz készült, középen Szent Cecília alakjával.[756] **(üvegablakok: 7.3.5. XXIX. kép–7.3.5. XXXII. kép)**

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban megtalálható az elkészült és elhelyezett üvegfestmények felülvizsgálati jegyzőkönyve 1903. november 27-ei dátummal. Utalás található arra, hogy Róth Miksa milyen részleteket módosított az eredeti tervekhez képest: a hat darab oldalhajóablakot „*nem mozaik üvegezéssel, hanem szőnyeg mintára készítette, továbbá a három bejáró előtérbe egy-egy kis ablakot is készített költségvetésen felül*”, azonban ezen többletmunkákat nem számolta fel külön költségként. Az egyezségből körvonalazható még néhány apró módosítás a tervezethez képest: Róth Miksa „*a fő- és mellékhajó hármas ablakait – azzal a különbséggel, hogy a vázlatrajzban ábrázolt fries helyett megfelelő rózsadísz alkalmaztassék az ablakok felső részében*.” Az üvegfestő munka 1903. június 12-én készült részletes költségvetése ugyancsak adalékul szolgálhat. Eszerint eredetileg is csak két figurális dísszel festett üvegablak készítését tervezték (Samassa József fogadalmi képe a főapszisban és Szent Cecília emblémás mellképe a rózsaablakon). A Samassa József egri érseket ábrázoló kompozíció költsége 1 200 koronát tett ki. A többi ablakra „szőnyegminta” (egymásba fonodó, ismétlődő növényi ornamentika szalagdíszekkel) került „*román stilben*.”[757]

A mellékhajók magassága 6,20 méter, szélességük 4,32 méter, a kereszthajó 28 méter hosszú és 8,50 méter széles és mindkét végén poligonális apszis zárja le. A templom belső kifestésénél a kék, vörös, zöld és a sárga színek dominálnak, helyenként aranyozással.

[753] MATUSZKA 1904, 9–18.
[754] MÉM–MDK ÉM, jelzet: 71. 032.48.48. (Samassa József fogadalmi képe)
[755] MÉM–MDK ÉM, jelzet: 71. 032. 38. 7. (szentély egyik üvegablaka)
[756] MÉM–MDK ÉM, jelzet: 71.032. 48. 49. (rózsaablak)
[757] EFL, Acta Par., 1432 rsz. Nyíregyháza. Jegyzőkönyv a nyíregyházi r. k. új templom számára Róth Miksa budapesti üvegfestőtől szállított és elhelyezett színes ablakok felülvizsgálatáról, 1903. nov. 27.

Matuszka Mihály megjegyezte, hogy „*általában az összes fölszerelési tárgyakról el kell ismernünk, hogy nemcsak teljesen stílszerűek, de ezen felül még oly nagy fokú eredetiséget tüntetnek föl a motívumok és formák fölhasználásában, hogy szinte bámuljuk a tervező építészek kimeríthetetlen invencióját*.” A főszentély szoboralakjait, a magyarországi szenteket, hat imádkozó angyalt és a Megfeszített Krisztus alakját Kopits János (1872–1944) szobrász készítette. A figurális ábrázolások Stein János Gábor (1874–1945)[758] festőművész munkái. Az orgona felépítményét ugyancsak Nagy Virgil és Kommer József tervezte, és az Angster József és Fia pécsi cég kivitelezte. A Mayböhm József és Fia budapesti cég valósította meg a fából készült összes felszerelési tárgyakat, beleértve az oltárok felépítményeit és a szószék mennyezetét és rácsozatát. A csillárokat és lámpákat a Magyar Fém- és Lámpaárugyár készítette Nagy Virgil és Kommer József tervei alapján.[759] **(Oltárok, egyházművészeti alkotások tervei és megvalósult változatai: 7.3.5. XVI. kép–7.3.5. XXVIII. kép)**

A díszítőfestést Steiner és Szimper[760] budapesti festők kivitelezték. A belső berendezéssel kapcsolatos kőfaragó- és márványmunkákat Seenger Béla (1852–1905) budapesti kőfaragómester és műhelye készítette, a harangok és haranglábak a Seltenhoffer Frigyes és Fiai (ifj. Seltenhoffer Frigyes és Lajos) soproni harangöntő cég alkotásai, a tornyokban elhelyezett óraszerkezeteket pedig Sovinszky József budapesti órás készítette. Samassa József tehát magyarországi mesterek felkérésével valósította meg fogadalmi templomát, amit a korabeli sajtó hangsúlyozott is a templom méltatásakor.[761]

Stein János – egy nyugta alapján – összesen 10 kis oltárképet festett a templomba. A vele 1903. augusztus 3-án kötött egyezségből egy részletet emelek ki: „*Az összes alakok román stílusban festendők ugyan, de a stílus esetleges félszegségeinek mellőzésével, helyes anatómiával, az ikonográfiának megfelelő kellő attribútumokkal stílszerű öltözékekben*.” Stein János festőművész munkája a templomban a Szűz Mária-oltár számára az angyali üdvözlet jelenetét ábrázoló festmény és Krisztus siratása; a Szent József oltár számára pedig Keresztelő Szent Jánost ábrázoló festmény, Szent Ágoston, Szent Ambrus, Nagy Szent Vazul, valamint Szent Bernát alakját ábrázoló festmények és egy térdeplő angyal képe.[762] Mayböhm József és fia, Mayböhm János többek között az alábbi asztalosmunkákon dolgoztak: Szűz Mária- és Szent József-mellékoltárok, a „feszületes főoltár”, a szószék hangfogója és könyöklője, összes padok

[758] Stein János Gábor festőművészről lásd: BOJTOS 2024, 354–358. A forrásokban általában: Stein János.
[759] MATUSZKA 1904, 18–38.
[760] Steiner Móric és Szimper József szobafestők és mázolók. Közös budapesti cégük hivatalos bejegyzése: 1898. júl. 27. (*KÉ*, 1898. aug. 14., 23. évf., 66. sz., 1145.)
[761] *A nyíregyházai r. k. új plébánia-templom.* In: *ÉI,* 1905. ápr. 9., 29. évf., 15. sz., 131.
[762] EFL, Acta Par., 1432 rsz. Nyíregyháza, Stein Jánossal kötött egyezség, 1903. aug. 3.

és dobogóik, 2 db gyóntatószék, a Szent Sír-kápolna ajtaja; cancellus rács [áldoztatórács, szentélyrekesztő], az oltárlépcsők, a sekrestye bútorai és a szélfogó.[763]

A templomot 1904. augusztus 20-án szentelte fel Samassa József, dr. Párvy Sándor szepesi püspök segédkezésével.[764] A nyíregyházi templom építésének költsége a levéltári források alapján – beleszámítva a bokrétaünnepnek, a Keresztfeltétel ünnepének és a felszentelési ünnepélynek a költségeit is – mintegy 336 336 korona végösszeget jelentett.[765] A templom – köszönhetően a 2023-ban befejezett külső és belső megújításának – napjainkra visszanyerte eredeti, az 1904. évihez közeli állapotát. **(7.3.5. XXXIII. –7.3.5. XXXVII. kép)**

7.3.6 Mezőkövesd, római katolikus templom terve (1904–1905)

A mezőkövesdi római katolikus iskolaszék 1904. február 21-én hozott határozatot egy második katolikus templom építéséről, valamint egy 1904. október 1-jei határidővel kiírandó tervpályázatról. A három legjobb pályamű jutalmazására 2000 koronát irányoztak elő (első 1000 K, második 600 K, harmadik 400 K díjazásban részesülne). A templomépítés ügyét Koncz Lajos mezőkövesdi adminisztrátor a Főegyházmegyei Hivatalhoz is felterjesztette.[766]

A Főegyházmegyei Hivatal részéről 1904 márciusában érkezett válaszlevél: „*Alig lehet arra számítani, hogy a tervek annyira szerény díjazása mellett valamely jobb hírű műépítész vállalkozhatnék azok elkészítésére.* (…) *Célszerűbbnek kell tartani azt, hogy a tervek és költségvetés valamely jónevű műépítész, például Nagy Virgil műszaki tanácsos egyetemi magántanárnál megrendeltessenek, neki az építész és mérnök egylet által megállapított rend szerinti díjak biztosíttassanak s arra gond fordíttassék, hogy a terv kivitelénél lehetőleg oly megtakarítás éressék el, mely mellett a tervezési költségek egészben vagy részben megtérüljenek. Nem hagyható figyelmen kívül az, hogy pályázat útján készített tervezések rendszerint sok pótlást és kiegészítést igényelnek, a mire ismét szakembernek költséges munkája veendő igénybe, míg ha a terv és költségvetés elkészítésével oly egyén bízatik meg, aki ismert képzettségénél fogva képes és hírnevére való féltékenységénél fogva komolyan akar is jó tervet készíteni, ez esetben a további költekezésnek eleje vétetik s az iskolaszék megnyugvással bocsáthatja az ekképp nyert terveket kivitel alá. Ezek figyelembevétele mellett, fontolja meg újból az iskolaszék a kérdést s közölje határozatát az egyházmegyei hivatallal*.”[767]

[763] EFL, Acta Par., 1432 rsz. Nyíregyháza, Mayböhm József és Fia számlája, 1904. márc. 15.
[764] MATUSZKA 1904, 38.
[765] EFL, Acta Par., 1432. rsz. Nyíregyháza, A nyíregyházi templom építésének költségei.
[766] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1334–1335. rsz. d. (1900–1904), ikt. sz.: 1660/1904.
[767] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1334–1335. rsz. d. (1900–1904), ikt. sz.: 1660/1904.

Az iskolaszék 1904. április 10-ei ülésén tárgyalta a javaslatot és elhatározták, hogy kapcsolatba lépnek Nagy Virgillel a tervrajzok és költségvetés elkészítése céljából.[768] Nagy Virgil 1906 márciusára egy kéttornyú és egy egytornyú templomra vonatkozó tervsorozatot és költségvetést készített el. Kidolgozásukért 8334 korona 72 fillér tervezői tiszteletdíjat kért.[769] Sajnos egyik tervváltozat sem található meg az Egri Főegyházmegyei Levéltárban, illetve eddigi ismereteink szerint Mezőkövesden sincs belőlük egyetlen tervlap sem. Fábián Gáspár feltehetően az 1920-as években még látta a tervrajzokat: „*Láttam egyszer a mezőkövesdi apátplébánosnál Nagy Virgilnek egy remek gótstílusú templom tervét, mely, sajnos, nem valósulhatott meg*.”[770]

Vass Imre (1859–1910) mezőkövesdi esperes-plébános Nagy Virgil építészi tiszteletdíjának kifizetése ügyében kérte a Főegyházmegyei Hivatal segítségét, mert 1905. január 28-án anyagi fedezet hiányában, meggondolatlanul adtak megbízást Nagy Virgilnek egy kéttornyú tervváltozat és költségvetés elkészítésére, ugyanakkor egy gazdaságosabban megvalósítható egytornyú változat terveit is kérték tőle. Nagy Virgil az egytornyú változatot 424 679 korona 67 fillérre irányozta elő, a kéttornyú változatot pedig 475 833 korona 39 fillérre.[771] Az ügyet tovább bonyolította, hogy az iskolaszék és az építész között semmilyen előzetes megállapodás nem volt a tiszteletdíjjal kapcsolatban.[772]

Vass Imre 1907 nyarán írt leveléből derült ki, hogy Nagy Virgillel a templomtervek ügyében külön is egyeztetett, aki tiszteletdíjából 334 korona 72 fillért elengedett, 2.000 koronát – az elmaradt tervpályázatra előirányzott összeget – pedig átvette az iskolaszéktől. A hiányzó 6.000 korona megfizetésére pedig 1907. március 20-ig haladékot adott. Hangsúlyozta továbbá, hogy ha ő kapja a megbízást, akkor „*8000 Korona kifizetése után ezen összegből 15 %-ot visszatérít.*” A Főegyházmegyei Hivatal teljesítette a 6.000 koronára vonatkozó kérést,[773] ezt Nagy Virgil 1907. július 4-ei nyugtája is igazolja.[774]

Az anyagi nehézségek ellenére is, a templomépítés ügye egyre sürgetőbbé vált, miként arról az 1906. évi leltár bejegyzése is tanúskodik. Eszerint a jelenlegi templom 2200 hívőt tud befogadni, holott a vasár- és ünnepnapon templomba érkező hívek száma 6000 főre tehető.[775]

---

[768] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1334–1335. rsz. d. (1900–1904), ikt. sz.: 2135/1904.
[769] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 1742/1906.
[770] FÁBIÁN G 1936, 57. A mezőkövesdi templom tervrajzai és a mezőkövesdi megbízás részletei további kutatás tárgyát fogják képezni.
[771] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 1742/1906.
[772] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 2012/1906.
[773] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 3631/1907.
[774] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 4082/1907.
[775] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 1219/1906. (*Leltárak a mezőkövesdi róm. kath. egyház és plébánia ingó és ingatlan vagyonairól az 1906. évben*.)

A templomépítés kérdésében 1908. január 26-án „népgyűlést” is egybehívtak a mezőkövesdi piactéren, ahol 16–17 ezer katolikus hívő közül „mintegy ezer főre tehető” a megjelentek száma. A templomépítési alapként ekkor már 600.000 koronát említettek. A „népgyűlés” határozatilag hozzájárult az új templom építéséhez, és az iskolaszéket megbízta az ügyintézéssel. A határozatot a Főegyházmegyei Hivatal 1908. május 4-én jóváhagyta.[776] A tervrajzok jelentősek lehettek, mert Nagy Virgil külön kérelmezte, hogy azokat a budapesti egyházművészeti kiállításon bemutathassa és erre engedélyt is kapott.[777]

Vass Imre plébános arról tájékoztatta a Főegyházmegyei Hivatalt, hogy az iskolaszék 1908. augusztus 2-ai ülésén Nagy Virgil kéttornyú templomtervének megvalósítása mellett döntöttek és az anyagi háttér biztosítására 10 évi kivetéssel 566.200 korona költséget róttak ki a római katolikus hívekre az „állami adók arányában”.[778] A gyűjtés 1909. október 12-én kezdődött és a befolyt összeg kezelését a plébánosnak kellett végeznie.[779]

Miként Vass Imre esperes-plébános megörökölte a templomépítés ügyét Koncz Lajos adminisztrátortól, úgy az ő utóda, Kiss László esperes-plébános is. Minden bizonnyal a templomépítések folyamatát nagymértékben befolyásolta az adott település éppen hivatalban lévő plébánosa. Ebben az esetben úgy tűnik, hogy Kiss László a régi, Szent László tiszteletére felszentelt római katolikus templom megújítását tartotta elsődleges fontosságúnak egy új templom építése helyett. A Főegyházmegyei Hivatalhoz beterjesztette az iskolaszék 1913. július 13-ai ülésének jegyzőkönyvi kivonatát, amelyben kimondták, hogy Korény József (1881–1957) egri akadémiai templomfestőt felkérték a templom festésének és aranyozási munkálatainak elkészítésére, melynek költségét 14.520 koronában állapították meg, amelyből 1913 nyarán 1875 korona 64 fillér állt rendelkezésre, ugyancsak a hívek adományaiból. Kiss László leveléhez Korény József vázlatait is mellékelte.[780] A Főegyházmegyei Hivatal pontosítást kért és a vázlatrajzok szakértői véleményezőjének nevét. A mezőkövesdi plébános 1913. augusztus 28-ai válaszleveléből derül ki, hogy „*az iskolaszéki határozatban mint szakértőkre: Tury Gyula festőre és Nagy Virgil műépítész urakra, illetve ezek véleményére történt a hivatkozás, akik a bemutatott tervezetet megtekintették*.” Ekkor tisztázódott, hogy már meglévő adományok mellett 6098 korona 41 fillér a „kápolna-alap” – vagyis „*a gimnázium építkezésére átengedett régi temetői telken álló lebontandó kápolna alapja*” – és a „*templom*

[776] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 2973/1908.
[777] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 4970/1908. Nagy Virgil az 1908. évi egyházművészeti kiállításon a mezőkövesdi templom „össz- és részletterveit” is kiállította. (*Egyházművészeti kiállítás* I. In: *EM*, 1908. szept. 30., 9. évf., 9. sz., 133–135.) A kiállított tervekről eddig nem találtam reprodukciót.
[778] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 21/1909. és ikt. sz.: 4611/1909.
[779] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 447/1910.
[780] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1336–1337. rsz. d. (1905–1909), ikt. sz.: 4322/1913.

felhasználható ipartőkéjéből kiutalni kért" 6546 korona képezte a munkálatok további fedezetét.[781] Korény Józseffel 1913. szeptember 10-én kötöttek szerződést, melyben a munkák elvégzésének határidejét 1913 október végére tették.[782] Kiss László 1913. október 28-ai levelében már a helyreállítási, festési és díszítési munkálatok befejezéséről adott hírt. Az elkészült templomfestés felülvizsgálatát Wind Géza egyházmegyei mérnök végezte el.[783]

Az elkészült művészi templomfestésről cikket jelentetett meg az *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1913. november 16-án. Eszerint a helyreállítási munkákat Kerekes József miskolci építési vállalkozó vezette és „*a templom belseje egy nagyvárosi bazilika műízlésben, konstrukcióban pompás felemelő benyomását teszi a szemlélőre*." A templom mennyezetét három, Szent László életéből vett jelenet díszíti. A kupola festménye a magyar szentek hódolatát fogadó Madonna. A körmeneti jelenetben mezőkövesdi népviseletű Mária-lányok is jelen vannak. Nemcsak a népviselet utal a mezőkövesdiek mindennapi életére, hanem a mezei munkából érkező emberek csoportja is. A festési munkálatok mellett a villanyvilágítás bevezetése is megtörtént, többágú „villanycsillárok" és a falakra szerelt karos villanylámpák segítségével. Az orgona megújítását Cseh István és Fia egri orgonaépítő cég végezte el.[784]

Nagy Virgil 1906-ban készült templomtervei közül egy sem valósulhatott meg, hiszen az 1909 végén megkezdődött gyűjtés elméletileg – a 10 éves időtartamra vonatkoztatva – 1919 végén járt le, azonban az első világháború katasztrófája, az 1919-es év eseményei és az infláció minden bizonnyal megakasztották a gyűjtést. A mezőkövesdiek második, kéttornyú katolikus templomát végül Fábián Gáspár tervezte 1923-ban (Jézus Szíve templom).

7.3.7 Az egri Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház szentélyének megújítása (1904)

7.3.7.1. Az egri bazilika szentélye és belső tere az 1904-es megújítás előtt

A leírásokból kitűnik, hogy az egri székesegyház belső tere az 1904-es megújítás előtt meglehetősen purián lehetett. A régi főoltárról sajnos kevés képi forrásunk van. Urbán Márta, az Egri Főegyházmegyei Levéltár levéltárosa hívta fel a figyelmemet Czeyka Károly (1829–1887) 1868-ban készült olajfestményére, amely az egri főszékesegyház főoltárát ábrázolja.[785] A kép alapján a szentély falai törtfehér, világos tónusúak, szinte a Casagrande-

[781] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1338–1339. rsz. d. (1910–1913), ikt. sz.: 4629/1913.
[782] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1338–1339. rsz. d. (1910–1913), ikt. sz.: 4833/1913.
[783] EFL, Acta Par, Mezőkövesd, 1338–1339. rsz. d. (1910–1913), ikt. sz.: 6218/1913.
[784] *A mezőkövesdi templom új díszben.* In: *EEK*, 1913. nov. 16., 45. évf., 20. sz., 156–157.
[785] CZEYKA Károly/ CSÉKA Károly (1829–1887), *Az egri bazilika belseje a szentélynél*, 1868, olaj, vászon 92×76,5 cm, ltsz.: DIV 55.340. Az Egri Főegyházmegye tulajdona, őrzési helye: Dobó István Vármúzeum.

domborművekkel azonos színűek voltak. Hangsúlyosak a korinthoszi fejezettel, sötétzöld, egyszínű és sima felületű négyszögletes törzzsel ellátott pilaszterek. Czeyka Károly festményén tíz ilyen pilasztert látunk szimmetrikus elrendezésben a szentélyben. A stallumok is egyszerű faragást mutattak. A kép két oldalán látható még a régi szószék és a karorgona, amelyek egymás tükörképeként, ugyancsak szimmetrikusan álltak egy felfelé szélesedő alépítményen. A hengeres alakú, domborművekkel díszített és fából készült szószék kereszttel koronázott hangvetője megegyezik az ugyancsak hengeres testű karorgona lefedésével. Mindkettőn ismétlődött a szentély kupoláján is látható meandermotívum, valamint a meanderszalag felett egy sor akrotérionra emlékeztető, filigrán díszítősor is végigfutott. Összességében elmondható, hogy a szolid díszítés inkább monokróm hatást mutatott. A szentély feletti kupola leghangsúlyosabb díszítőeleme egy faragott rozetta volt. A csegelyekre zöld árnyalatú, azonos mintát mutató, vonalrajzzal megfestett díszítőfestés került. Felettük a kupola hangsúlyos övpárkánya látszik, ami felett pedig egysoros geometrikus motívum, meander fut körbe. Figurális díszítés egyáltalán nem volt a falakon a domborműveken és az oltárképen kívül.

A festményen látható korábbi szentély előterét egy monumentális csillár foglalta el, amely éppen 1868-ban került a szentély előterébe. Elképzelhető, hogy a festmény az új csillárt hivatott ábrázolni, amelyet szendrői Aszalay László (1794–1869), az egri székesegyház kanonoka ajándékozott az egri főszékesegyháznak. [786] A 98 gyertyát tartó csillárt Aszalay halála után levették eredeti helyéről.[787] **(7.3.7. I. kép–7.3.7. II. kép)**

Az *Alkotmány* című lap 1904 karácsonyán adott hírt a felújításról. A cikkből megtudható, hogy az egri székesegyház belülről – az 1881-ben kifestett, Lengyel Miklós nagyprépost anyagi támogatásával készült Mária-kápolna kivételével, amely Szoldatics Ferenc (1820–1916) festőművész alkotása – egyáltalán nem volt festészeti alkotással díszítve. Az új szentély esetében pedig a figurális festés mellett lévő részleteket „reneszánsz-díszítések töltik ki elegáns szürke színükkel.”[788]

7.3.7.1. Előzmények, Nagy Virgil megbízása

Samassa József egri érsek a nyíregyházi templom befejezésének évében, 1904-ben bízta meg Nagy Virgilt a Hild József (1789–1867) tervei szerint klasszicista stílusban épült egri székesegyház szentélyének és belső terének stílszerű megújításának vezetésével.[789]

[786] KONCZ 1892, 5–6. Megjegyzendő, hogy a hivatkozott forrásban tévesen szerepel a csillár ajándékozásának dátuma, mert ott 1869. év került megjelölésre. A csillárról van egy fénykép az Egri Főegyházmegyei Levéltárban, amelyen rajta van az 1868-as dátum. (EFL, Fotótár)
[787] Köszönöm szépen a csillára vonatkozó adatokat Urbán Mártának.
[788] B.B. [?], *Az egri főszékesegyház*. In: *Alkotmány*, 1904. dec. 27., 9. évf., 310. sz., 5–6.
[789] Egri bazilikáról lásd pl.: VOIT 1934.; HAVAS 2017, 145–152.; N. KIS 2018, 101–112.; HAVAS 2024, 161–173.

A szentély megújítását, díszítését és kifestését az „*ős egri püspöki megye érseki megyévé emeltetésének 1904. évben bekövetkező százados évfordulója*” alkalmával kívánta megvalósítani az érsek és az Egri Főkáptalan, ami – számos fontos feladata mellett – a székesegyház gondozásáért is felelős testület. A szentély megújításának szükségességét az 1903. október 26-ai főkáptalani tanácskozmányi ülésen mondták ki és jelentős pénzösszeg, ötvenezer korona elkülönítését határozták el a főkáptalani közpénztárból.[790]

A főkáptalan 1904. április 13-ai tanácskozásán Nagy Virgilt „*az egri főszékesegyház szentélyében végzendő helyreállítási és díszítési munkák végrehajtása iránti intézkedésekkel, az összes munkák vezetésével és ellenőrzésével*” bízták meg. A kötlevél mellékletéhez tartoztak a főkáptalani pecséttel és a tervezőépítész aláírásával ellátott elsődleges tervrajzok és a költségvetés. A munkákhoz szükséges további részletrajzok, kidolgozott tervek és a kivitelezési munkálatok megvalósításának végső határidejét 1904. november elsejére tették. Nagy Virgil a munkák végrehajtását „*szabadon választható művészekre és iparosokra*” bízhatta. A kötlevélből kiderül, hogy Tardos Krenner Viktor (1866–1927)[791] festőművész már az építésszel való megállapodás előtt megbízást kapott a figurális boltozati festés elkészítésére, ugyanis a dokumentum szerint Nagy Virgilnek minél előbb jeleznie kellett, hogyha más festőt szeretne felkérni erre a feladatra; más festő neve azonban nem merült fel.[792] Samassa József egri érsek 1904. április 19-én jóváhagyta a tervezett átalakítási munkálatokat.[793]

7.3.7.2. A szentély és környezetének megújítása

Tardos Krenner Viktor saját elmondása szerint az egri székesegyház szentélyében öt mennyezetképet készített:[794] a templom építését feltüntető allegóriát, valamint a négy Egyházatya „*háromszoros életnagyságú alakját*.”[795]

Az egri bazilika belső terének megújítása során közreműködő művészek és iparosok Nagy Virgillel voltak szerződéses viszonyban, és neki kellett elszámolniuk az elvégzett feladattal. A figurális festéshez készített nagy vázlatokat és kartonokat, illetve egyéb részletrajzokat az Egri Főkáptalannak előzetesen jóvá kellett hagynia, és csakis „*a főkáptalani pecséttel ellátott részlettervek*” kivitelezése történhetett meg. A figurális festészeti munkákra 16.300 korona művészi tiszteletdíjat különítettek el, ebből 5000 korona a vázlatrajzok

[790] MNL HVML, XII/2.a., 119. d., 670. sz./1903. Az 1903. okt. 26-ai főkáptalani tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.
[791] Tardos Krenner Viktor munkásságáról lásd: BOJTOS 2024. 371–373.
[792] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 299. sz./1904.
[793] EFL Ecclesia Metropolitana, ikt. sz. 2115/1904. Az egri főkáptalan levele Samassa József egri érsekhez, kelt: Eger, 1904. ápr. 13. Egri érsek válaszlevele, 1904. ápr. 19. Lásd még: VOIT 1934, 62.
[794] LYKA 1928, 64–65.
[795] ERDŐSSY 1906, 239.

bemutatása, 5000 korona a kartonok elkészítése, 6300 korona „*a boltozati festmények végleges és sikeres befejezése, s az oltár mögötti kép és az e fölött levő lunette kép megtisztítása és megfestése után*" kerül átadásra.[796] A figurális szobrászati munkákra 4100 korona tiszteletdíjat irányoztak elő, ebből 700 korona a vázlatok elfogadása, 1500 korona „*a természetes nagyságú öntési minták elkészítése*", és 1900 korona a szobrok helyszínen történő felállítása és a „*pillérfők s falbetét domborművek kijavítása*" után került kifizetésre.[797]

Nagy Virgil az előzetes tervekért és költségvetésért 2900 korona építészi tiszteletdíjban részesült. A további építészi teendők díjazását a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet általános díjszabása alapján állapították meg. A munkák elvégzése után még körülbelül 6372 korona tiszteletdíj, valamint a helyszíni ellenőrzések alkalmával szükséges napidíj és útiköltség került megfizetésre.[798] A kötlevélben foglaltakat az Egri Főkáptalan 1904. május 27-ei tanácskozmányi ülésén hagyták jóvá.[799]

Az 1904. évi június 8-ai tanácskozáson tárgyalták, hogy a figurális festés nagy vázlatait a festőművész, a figurális szobrászmunka vázlatait pedig a szobrászművész már elkészítette, amelyeket Szmrecsányi Lajos apát-kanonok Budapesten már meg is tekintett.[800]

Az Egri Főkáptalan 1904. június 16-ai tanácskozmányi ülésén tárgyalták Nagy Virgil részletesebb terveit, amelyeket az egri bazilika főoltárának új felépítményéről készített. A jegyzőkönyvben megemlítik, hogy „*a kivitelhez minden egyes alkotórészhez természetes nagyságú rajzokat is készít, s hogy figurális és ornamentális díszítmények faragása előtt természetes nagyságú mintadarabok fognak készülni*". Nagy Virgil a régi tabernákulum ajtajára technikai okokból nem tanácsolta feszület alkalmazását, hanem a „*meglévő díszes keret és tokráma felhasználásával feszülettel ellátandó egészen új ajtó*" készítését szorgalmazta. A főoltár melletti két márvány angyal több darabból áll, ezért Nagy Virgil a szétszedésüket, darabokban való megőrzésüket és a munkálatok végeztével ismételt szakszerű összeillesztésüket javasolta. A főkáptalan módosítás nélkül elfogadta a főoltár új felépítményének részletes terveit és Nagy Virgil javaslatait.[801] Az Egri Főegyházmegyei Levéltár gyűjteményében egy Nagy Virgil aláírásával ellátott tervlap található, amely 1904. június 9-én készült a főszentély megújításához.[802] **(főoltár: 7.3.7. III. kép–7.3.7. XVII. kép)**

[796] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 299. sz. /1904. Kötlevél
[797] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 299. sz. /1904. Kötlevél
[798] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 299. sz. /1904.
[799] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 299 sz. /1904. (Az 1904. máj. 27-ei tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)
[800] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 315 sz. /1904. (Az 1904. jún. 8-ai tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)
[801] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 336 sz. /1904. (Az 1904. jún. 16-ai tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)
[802] EFL, Tervtár No. 238. Nagy Virgil 1904-es terve az egri székesegyház főoltárának megújításához.

Az építész 1904. július 29-ei levelében arról számolt be a főkáptalannak, hogy alaposan megvizsgálta a stallumokat, domborműveket és pillérfejezetek az „elbontás" és az állványok felállítása után.[803] Azt javasolta, hogy a stallumok helyreállítása során a padokat teljesen újítsák fel fa hajópadlóval, melynek keretében szorgalmazta a „*látható összes felületeknek teljes javítását a meglévőkkel azonos fanemekkel, lehúzását, csiszolását és újbóli fényezését, továbbá az összes díszítéseknek teljes helyrehozását és valódi arannyal aranyozását*." Ötletként felvetette „*az ülések támláinak kárpitozását lószőr alapon szegélyes bőrbevonattal, mert a hajlított hátfalakon a lepattogzott furnér tartás javítása alig volna lehetséges*." A stallumok munkálatait 2219 korona 56 fillérre becsülte.[804] **(7.3.7. XXXIII. kép)**

Az állványzatról megvizsgálta a domborműveket és a pillérfejezeteket is. Megállapította, hogy „*a domborműveken sok apró részlet letöredezett, egész sok nagyobb testrészek pedig oly lazán függnek már össze, hogy azok elválása gondos helyreállítás nélkül nemsokára bekövetkeznék*." A domborművek és pillérek helyreállítási munkálatait Trinchieri Dániel (1859 k.–1930)[805] olasz szobrászra bízta, aki a reliefek helyreállítását 900 koronáért elvállalta. A pillérfejezetek Nagy Virgil szerint rossz állapotúak és „*már eredetileg is hibás alakúak, egyenetlen elrendezésűek és a pillér méreteihez képest nagyon keskenyek*." A helyes formai arányokat a fejezetek áthelyezésével szerette volna megoldani. Szükségesnek tartotta a fejezetek hiányzó leveleinek és egyéb részleteinek pótlását.[806] Nagy Virgil javaslatát 1904. augusztus 1-jei főkáptalani tanácskozmányi ülésen fogadták el. Az építész levelének mellékleteként elküldte az új főoltár számára készülő két carrarai márvány relief mintáinak fotóit és az oltárkép „*kerettoldásának tervrajzát*", valamint „*a szentélyben lévő kanonoki stallumok, továbbá a domborművek és pillérfejezetek szükséges helyreállításáról készített Mayböhm József s fia, s Trinchieri Dániel féle eredeti költségvetést.*"[807] **(7.3.7. VII., IX. kép)**

Nagy Virgil az egri főkáptalan 1904. augusztus 12-ei ülésére jelentette, hogy [Tardos] Krenner Viktor a szentély mennyezetére tervezett figurális festmények természetes nagyságú kartonjaival elkészült, ahogyan Szent Péter és Pál szobra is.[808]

Begovcsevich Róbert nagyprépost-helyettes, éneklőkanonok 1904. október 2-án levélben arról tájékoztatta Nagy Virgilt, hogy az Egri Főkáptalan elfogadta terveit az egri

[803] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 412. sz./1904. (Nagy Virgil 1904. júl. 29-ei levele a Főkáptalannak.)
[804] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 412. sz./1904.
[805] Trinchieri Dániel (1859k.–1930) olasz szobrász 1899. augusztus 12-én tette le a magyar állampolgári esküt. Gipsz-, cement- és kőszobrász munkákat vállalt el, márványanyagok szobrászati megformálásának specialistája volt. (*ÉSze*, 1905. szept. 15., 14. évf., 9. sz. hirdetései; *Magyarság*, 1930. ápr. 22., 11. évf., 91. sz., 11.)
[806] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 412. sz./1904.
[807] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 412. sz./1904. (Az 1904. aug. 1-jei tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)
[808] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 435. sz./1904. (Az 1904. aug. 12-ei tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)

bazilika „stallum" falainak stukkó márvány burkolattal való ellátására, a két stallum bútorzatának kijavítására, valamint az oltárképek és kereteik restaurálására vonatkozóan.[809]

A festő és szobrász munkák 1904. október 20-ig biztosan elkészültek, mert Nagy Virgil ezekről a munkákról ekkor terjesztette be a kereseti kimutatást.[810] Az ornamentális festő és aranyozási munkálatok befejezéséről pedig az 1904. november 15-ei tanácskozmányi jegyzőkönyvben esett szó.[811] Nagy Virgil a szentély külső állapotát is megvizsgálta és helyreállíttatta annak tetőzetét, valamint kijavíttatta a szentély oromfalán észlelt falrepedéseket, hogy az esővíz és a fal esetleges nedvesedése ne károsíthassa a megújított szentélyt.[812]

A munkálatok 1904 karácsonyáig tartottak és az új szentélyről külön kiadvány is megjelent Nyizsnyay Iván (1870–1908 k.) teológiai tanár tollából. Nagy Virgil gyakran járt Egerben a munkákat személyesen ellenőrizni, távollétében Pfeiffer József műépítész helyettesítette.[813] Fábián Gáspár leírta, hogy Nagy Virgil maga tervezte a szobafestő munkák patronjait is, valamint „*mesteri kiképzéssel rajzolta meg az egri katedrális új oltárának gyertyatartóit, melyeket tiszta ezüstből,* (…) *Tarján Oszkár*[814] *iparművész formált ki. Kelyheket, szentségtartókat és egyéb egyházi felszereléseket is szeretettel rajzolt meg.*"[815]

Az 1904-es munkálatok eredményeképpen a régi oltár különféle színárnyalatú márványokból készült felépítményt kapott két oldalán zenélő angyalpárral. A szentély 12 méter átmérőjű kupolaboltozatát Tardos Krenner Viktor festőművész díszítette. A temperával készült festmény Szent István királyt ábrázolja, amint az egri várban alapított székesegyház építési munkálatait felügyeli. A csegelyekre az egyházatyák: Szent Ágoston, Szent Ambrus, Szent Jeromos és Nagy Szent Gergely alakjai kerültek.[816] A levéltári források alapján Barsy Adolf Ágost (1872–1913) festőművész is részt vett a szentély festési munkálataiban.[817] **(a szentély figurális és díszítőfestése: 7.3.7. XVIII. kép–7.3.7. XXXI. kép)**

Nagy Virgil 1904. szeptember 30-ai levelében számolt be a főkáptalannak arról, hogy Barsy Adolf elvállalta a két oltárkép és kereteinek restaurálását. Ebből a forrásból tudjuk, hogy Barsy elsősorban a mennyezeten lévő festmény munkálatainál dolgozott. A levélből érdekes adalékok tudhatók meg a korabeli festményrestaurálási eljárásokról: „*A felső oltárkép*

[809] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 546. sz./1904. (Begovcsevich Róbert levele Nagy Virgilnek, 1904. okt. 2.)
[810] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 586. sz./1904 (Egri Főkáptalan 1904. okt. 20-ai ülésének jegyzőkönyve.)
[811] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 651. sz./1904. (Az 1904. nov.15-ei tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)
[812] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 538. sz./1904. (Nagy Virgil 1904. szept. 24-ei levele és költségjegyzéke.)
[813] NYIZSNYAI 1905, 2.
[814] Tarján (született: Huber) Oszkár (1875–1933) iparművész, ötvös a budapesti Iparművészeti Iskolában kezdte tanulmányait. Ötvösművészeti ismereteit Münchenben és Párizsban folytatta. Alkotásaihoz a magyar formakincsből is merített ihletet. (*Tarján Oszkár*. In: *Művészeti Lexikon II*. 1935, 522–523.; PRÉKOPA 1991, 15.)
[815] FÁBIÁN G 1936, 57.
[816] VOIT 1934, 62.
[817] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 651. sz./1904. (Az Egri Főkáptalan 1904. nov. 15-ei ülésének jegyzőkönyve.)

megtisztítását megkíséreltettem nedves úton, de nem sok eredménnyel, mert a lemosás után kitűnt, hogy a kép bevonására alkalmazott fénymáz megzöldült (…) *szükséges lesz a megzöldült fénymázat alkohollal óvatosan leszedni, az észlelhető hiányokat gondosan kijavítani és azután a képeket legjobb minőségű damarlakkal bevonni, amely eljárás a színeknek eredeti frissességét és maradandóságát fogja biztosítani.*(…)"[818]

Az 5 és fél méter magas új oltár nyitott oszlopos kupolát kapott és „*valóságos gyűjteménye*" a különböző, de színben egymást kiegészítő márványfajtáknak. Érkezett márvány például Siklósról, Losoncról, Veronából és Carrara városából is. A szentély márványmunkái Seenger Béla budapesti kőfaragó műhelyében készültek. A szentély fölötti kupolafestmény kartonjait Tardos Krenner Viktor készítette és a kivitelezésben Barsy Adolf, Stein János és Pap Sándor segédkeztek. Gönczy Lajos (1864–1914) szobrászművész alkotása Szent Péter és Pál szobra. Az ablakok üvegfestményeit Róth Miksa kivitelezte, az egyiken az érsek galambot, a másikon a főkáptalan sast ábrázoló címerével. Az ornamentális festés és az aranyozó munkák Glaser János alkotásai. A szentély bronzmunkáit és ötvösmunkáit ugyancsak Nagy Virgil rajzai nyomán az első magyar fémárúgyár kivitelezte, az asztalos és kárpitos munkákat a Mayböhm József és Fia budapesti cég[819] készítette, az aranyozó munkákat az egri ifj. Tancsa Lajos, a kőműves- és elhelyező munkálatokat pedig Wind István mérnök, egri egyházmegyei építész végezte.[820] A műmárványozás Neuhauser János műmárvány és mennyezetkészítő mester munkája.[821] Nagy Virgil az 1904. december 23-ai levelében már a befejezett munkákról írt, bejelentette, hogy a „*fő oltár melletti fáklyás angyal kezének és szárnyának kellő kijavítására Trinchieri szobrászt*" rendelte ki, aki ezeket a pótmunkákat a napokban be fogja fejezni.[822]

7.3.7.3. A szentély megújításának korabeli méltatása

Az új főszentélyről ekképpen emlékezett meg az *Eger* című lap: „*1904. karácsonyestéjén valódi csodálattal nézték főszékesegyházunknak gyönyörűen megújított szentélyét azok, akik az említett napon éjféli misére mentek főtemplomunkba. Az egri főkáptalan 125 ezer korona költséggel végeztette azt a remek munkálatot, melyet az egri érsekség 100 éves fennállásának emlékére szentelt*."[823]

[818] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 546. sz./1904. (Nagy Virgil 1904. szept. 30-ai levele a Főkáptalannak.)
[819] Mayböhm József és Fia 1902-ben bejegyzett budapesti cég tagjai: Mayböhm József és Mayböhm János asztalosmesterek. (*KÉ*, 1902. nov. 27., 27. évf., 2. félév, 95. sz., 1827.)
[820] NYIZSNYAI 1905, 7–12.; MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 688. sz./1904. (Mayböhm József és Fia cég nyugtája, 1904. dec. 8.)
[821] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 565. sz./1904. (Neuhauser nyugtája, 1904. okt. 6.)
[822] MNL HVML, XII/2.a. 119. d., 745. sz./1904. (Nagy Virgil levele a Főkáptalannak, 1904. dec. 23.)
[823] *Főszékesegyházunk díszítése*. In: *Eger*, 1910. dec. 31., 33. évf., 53. sz., 2.

Leskó József (1871–1971) pap, egyháztörténész, majd az 1910-es évektől egri érseki könyvtárigazgató terjedelmes tanulmányt írt az egri székesegyházról, amelyben részletesen írt a szentélyről is. Kifejtette, hogy az 1904. évi megújítás előtt az üresen hagyott falfelületek „hidegnek és sivárnak" hatottak annak ellenére, hogy domborművek ékesítették. Kihangsúlyozta azt is, a bazilika fenntartása és karbantartása nagy anyagi terhet jelent az érseknek és a főkáptalannak is. Nagy Virgil egyházművészeti alkotásait méltatta, és dicsérte művében azt, hogy „*megmentett mindent, ami művészi volt a régiben, így különösen Casagrande domborműveit, a két térdeplő angyalt és az olasz mestertől megkezdett, de Huszár Adolf által befejezett két kerubot.*" A műmárvány falak és a főoltár finom összhangját dicsérte. „*A nemes ízléssel díszített félköralakú diadalmas Jézus kép alatt olvashatjuk a feliratot: Gloria in excelsis Deo. A főoltárkép az egyházmegye védszentjének, János evangélistának a vértanúságát ábrázolja.* (…) *Hársfából faragott aranyos domborművű ékítményekkel díszített új keret határolja a hatásos képet.*[824]

A főoltár felépítménye teljesen új. A régiből csak a szürkemárvány asztal maradt meg alapnak. A különböző színű márványokból összeépített oltár magas kupolában végződik. Carrarai fehér márványból van a szentségház, az oltárkupolát hordozó oszlopfejek és lábak, Casagrande vánkoson térdeplő két kis angyala, továbbá a leheletszerű finomsággal megvésett domborművű négy angyal. Szép mű a Szentlélek galambalakja is a szentségház ajtaja felett, bár nem könnyen vehető észre. A főoltár stilszerűségéhez illeszkedik az a két ezüst gyertyatartó is, amelyet Csekó Gábor prépostkanonok ajándékozott.

A szentély homorú boltozatának tizenkét méter átmérőjű festménye is megérdemli a figyelmet. [Tardos] *Krenner Viktor e nagy térségen egy egri hagyományt jelenít meg. A várdombon templomot építenek, ezt nézi az északra lévő Tetemvárról, vagy Királyszékéről, Szent István király. A magasból Mária az angyalok kíséretével szemléli, hogy mint terjeszti Isten dicsőségét a király és a magyar nép. Magyaros levegő veszi körül a képet, amelyben 36 alak szerepel. Egynek-egynek a magassága két és harmadfél méter között váltakozik. A kupolatámasztó háromszögeket Szent Ágoston, Szent Ambrus, Betlehem szigorú remetéje Szent Jeromos, Nagy Szent Gergely pápa, a legelső nyugati szentatyák aranyalapra festett háromszoros életnagyságú alakjai foglalják el. Körülöttük az állatkör jegyeit látjuk. Ezeket, valamint a dongaboltozatra festett jelképeket, geometriai ábrákat a szentélyben a magam részéről nagyon is világiasnak tartom. Az új olasz ízlés ellen nem vétenek, de az áhitatot sem mozdítják elő. A szentély két üvegfestménnyel díszített ablakába Szent Péter és Pál gipszből*

[824] LESKÓ 1915, 172–174.

mintázott ülőszobra került. Viasszal vonták be Casagrande domborműveit, amelyek közül a szentélyben ezek láthatók: a négy evangélista, Jézus születése és megkeresztelése, a lábmosás, Jézus Pétert az egyház fejévé teszi. Mózes és Áron. A szentély megújítása 125 000 koronába került. Evvel a ténnyel ünnepelte meg az egri főkáptalan az egri egyházmegye érsekségének százados évfordulóját, az emléktábla tanúsága szerint."[825]

Az *Alkotmány* című lap 1904 karácsonyi számában közölt leírás az új oltár művészi kialakítását dicsérte. Ismeretlen szerzője különösen kvalitásos alkotásnak tartotta az oltárfelépítményt és az azt koronázó hat kis oszlopon nyugvó márványkupolát.[826] A főoltár hat kis oszlopának fejezetét korinthoszinak írta le, de közelebbről nézve ezek inkább a Szelek tornya oszloprend fejezeteinek egyszerűsített változataira emlékeztetnek. Nagy Virgil a sásleveles oszlopfő alkalmazásával utalhatott Hild József klasszicista örökségére is, ugyanis Hild több művén is szívesen alkalmazta ezt a különleges oszloprendet, például az esztergomi bazilika kupolájánál is.[827]

Az *Alkotmány* című lap szerzője az oltár jobb és bal oldalán látható zenélő angyalokat ábrázoló domborművek közvetlen előképeként „Fra Angelico zenélő angyalait"[828] nevezte meg. A falak mindenhol márványozva lettek és „sárgás alapon zöld keresztezéssel vannak tagolva", míg a pillérek és a pilaszterek vörös színű márványozással díszítettek. „*A pilaszterfők fölött a fríz helyén zöld márványozáson arany koszorúcskák, közepükön kereszttel vannak díszítésül alkalmazva.* (…) *A szentély világítására szolgálnak a stallumok két oldalán levő renaissance-díszítésű igen szép villanylámpák hét-hét nagy s igen ízléses égő burokkal. Valóban remek a kanonoki stallumok felett lévő két ércsas, melyek mindegyike egy-egy negyven gyertya fényű gyönyörű csillárt tart*."[829]

Voit Pál véleménye szerint az angyalpárok – vagyis az oltárasztal bal oldalán lévő reliefen látható két éneklő angyal, valamint a jobb oldalon található, hegedülő, illetve egy pálmaágat tartó angyalpár mintái Agostino Duccio 15. századi domborművei, amelyek a perugiai San Bernardino-templomban találhatóak, de Donatello hatása is felmerült már.[830] A Nagy Virgil tervei szerint felépült új oltárfelépítmény emlékeztethet minket a római Szent

[825] LESKÓ 1915, 172–174.
[826] B.B. [?], *Az egri főszékesegyház*. In: *Alkotmány*, 1904. dec. 27., 9. évf., 310. sz., 5–6.
[827] Lásd például: HAVAS 2017, 153–161. Az oszloprendekről: HAVAS 2017, 25–30.
[828] Fra Angelico (1395–1455) alkotásai között eddig nem azonosítottam az egri bazilika angyalaival összevethető műveket. Nem biztos, hogy a szerző konkrét előképre utalt. A kérdés pontosítása további kutatás tárgyát képezi.
[829] B.B. [?], *Az egri főszékesegyház*. In: *Alkotmány*, 1904. dec. 27., 9. évf., 310. sz., 5–6.
[830] SUGÁR István, *Az egri bazilika*, Bp., Corvina, 1981, 23. Az egri bazilika átnézett műemléki felmérései: *Eger–bazilika liturgikus tér kiegészítése*, 1987, (MÉM MDK, ltsz.: 24368.); *Eger, bazilika belső helyreállítás – festőrestaurátori kutatási dokumentáció*, 2004 (MÉM MDK, ltsz.: 50703.). A legutóbbi helyreállítás tudományos dokumentációja nincs meg a MÉM MDK gyűjteményében. Az EFL tulajdonában lévő példány még nem kutatható. A művészettörténeti kutatást és értékleltárt dr. Ludányi Gabriella művészettörténész készítette 2018-ban.

Péter-bazilikában található Oltáriszentség-kápolna oltárára, amelyen Giovanni Lorenzo Bernini (1598–1680) aranyozott bronzból készített tabernákuluma áll. Emellett az oltár és a mögötte elhelyezett, Pietro da Cortona (1596–1669) Szentháromságot ábrázoló festményének egymáshoz való viszonya, keretbe foglalása is összevethető a két alkotás esetében. Nagy Virgil főoltáron álló, kupolával koronázott tabernákuluma Donato Bramante (1444–1514) 1500-es évek elején épült római Tempiettojára, valamint a milánói dóm főoltárára is emlékeztet. Az építész a milánói dóm oltárát is biztosan ismerhette, ugyanis 1886-ban külön tanulmányt is írt róla a *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönyé*be.[831]

7.3.8 Az egri főszékesegyház belső terének megújítása (1909–1910-es évek)

Az egri székesegyház 1904-ben elkezdett díszítési munkálatai 1910-ben folytatódtak. Ugyancsak Foltin János egervári prépost nevét kell megemlíteni, aki ebben az esztendőben tartotta aranymiséjét és ennek keretében jelentős pénzösszeggel támogatta az egri székesegyház felújításának folytatását. A *Hevesvármegyei Hírlap* 1909. november 21-én már arról számolt be, hogy Nagy Virgil már elkezdte a tervezési munkálatokat és a pécsi Angster cég megbízottja is járt a székesegyházban az orgona állapotának felmérése céljából.[832]

Az Egri Főkáptalan 1910. március 22-én tartott tanácskozásán határozta el a munkálatok elindítását, amihez Foltin János 60.000 koronát ajánlott fel, hogy „*ez összeg segélyével a szentély és a nagy kupola között elterülő hármas hajórészletet az ő velünk közölt terveinek figyelembevételével s a szentéllyel összhangzatosan kifestessük és felékesítsük, gondoskodván egyszersmind arról is, hogy a jelentékeny munkában Nagy Virgil műegyetemi tanár közreműködését bírhassuk.*” Az előzetes tervek szerint a megújítás során elsőként a falfelületek tisztítását végeznék el, ezután a megtisztított részek tojástemperával készült ornamentális díszítőfestést kapnának, a szentély mintájához igazodva. A boltozathoz illeszkedő csegelyekbe Szent László király, Szent Imre herceg, Kapisztrán Szent János és Szent Gellért püspök térdeplő alakja kerülne. Az ívek és a bordák festése a szentélyéhez idomulna. Az oldalhajók boltíveire kazettás díszítést terveztek, falaik pedig a szentély oldalfalainak színvilágát idézve lennének kifestve. A régi szószéket elbontanák és egy teljesen új márványszószéket emelnének, aminek a terveit Nagy Virgil a kérvény megírásakor már el is készítette. Az érseknek küldött jelentésben két tervváltozatot említettek. A szószék alapja vörös márványból készülne, egy része pedig sárgás-fehér márványból. A hangfogókat fehér tölgyfából tervezték elkészíttetni és a teljes szószék költségeit 18 000 koronára becsülték. A főkáptalan az esztétikai egység végett

[831] NAGY 1886, 333–336. (A tanulmányhoz tartozó képmelléklet a dómról: oldalnézet, alaprajz, főhomlokzat, keresztmetszet, In: *MMÉE Közlönye*, 1886, XX. kötet XIV. képtábla és XX. kötet XV. képtábla.)
[832] *A székesegyház festése*. In: *HH*, 1909. nov. 21., 17. évf., 93. sz., 2.

szeretné a régi szószékkel szimmetrikusan elhelyezett orgonát is kicserélni, ami már „javíthatatlanul rossz állapotba jutott". Az orgona költségeit szintúgy Foltin János vállalta magára és az Angster-céget javasolta felkérni a kivitelezéshez. Fontolóra vették a középhajót megvilágító két nagy félkörívű ablak üvegfestéssel való díszítését is.[833] A tervezet tehát a szentély és a központi nagy kupola közötti hajószakasz kifestését és megújítását célozta egy új szószék és egy új karorgona építésével kiegészítve. A források alapján megállapítható, hogy a munkálatok jelentős részben a tervezet szerint valósultak meg. **(7.3.8. I.–7.3.8. II. kép)**

A felújított belső térről az *Eger* című lap 1910. december 31-én ekképpen számolt be: „*A most megújított rész teljes harmóniában van a szentéllyel; oly természetes folytatása, mintha nem hat év múlt volna el a két rész munkálatainak kivitele között, hanem egyszerre készült volna. Ezen nem is csodálkozhatunk, hisz' most is Nagy Virgil műegyetemi tanár volt a tervező, éppen úgy, mint hat évvel ezelőtt. Az ő mindenre kiterjedő figyelme, fejlett érzéke, kiváló műízlése most is fényes eredményeket mutatott fel.*"[834]

A főhajó feletti lapos kupola tojástempera-festést kapott, felületét négy nagyobb és négy kisebb körcikkelyre osztja nyolc „mélyített kockákkal" díszített szalag. „*A szalagok között távolban az ég tiszta azúrja és leheletszerű felhői láthatók művészi kivitelben*." A nagyobb egységekbe négy repülő angyal alakja került. A kupolazugokba a terveknek megfelelően Szent László, Szent Imre, Kapisztrán Szent János és Szent Gellért alakjait festették. „*Az egész kupola akadémiai festők munkája és úgy egészében, mint részleteiben művészi alkotás*." A lapos kupola két félköríves nagy ablaka a tervek szerint festett üveggel egészültek ki és 9-9 angyalfej díszíti. A korinthoszi fejezeteket kijavították, a letöredezett akantuszleveleket pótolták, a „*kupolaöv alatti négy (zöldmárvány) oszlopot és pillért újra festették, mely révén teljes összhangba hozták a főoltár mellett levő hatalmas malachit-oszlopokkal*." A szentély falának mintájára a falakat „*sárga márványszín fedi, mely alapot zöld márványbetétek tagolnak négyzetalakú mezőkre*." Az oltárok aranyozást kaptak, elkészült a tervezett új szószék és orgona is, amelyek a szentély és a főhajó találkozásánál állnak. A szószék alul három lépcső magasságáig csiszolt vörös márványból készült, felül törtfehér pučišćai[835] csiszolt márványból épül fel, amely gazdag aranyozást kapott. A szószéken Szent János evangélista portréjának domborműve kapott helyet. A hangvető tölgyfából készült és a díszítései pedig hársfából kerültek kialakításra, részben

[833] EFL, Ecclesia Metropolitana, 1826/1910. Egri főkáptalan levele Samassa József egri érsekhez, 1910. márc. 22.
[834] *Főszékesegyházunk díszítése*. In: *Eger*, 1910. dec. 31., 33. évf., 53. sz., 2–3.
[835] Pučišća: település Brač-szigetén, ma Horvátország, az építés idején Dalmácia része. Olasz neve: Pucischie, ebből az olasz névváltozatból ered a márványbányájából származó kőanyag korabeli megnevezése.

aranyozott díszítéssel. Nagy Virgil ebben az esetben is nagy gondot fordított a falfelületek nedvességtől való megfelelő védelmére, mintegy 5500 korona költségben.[836]

Nagy Virgil az egri székesegyházban tervezett helyreállítási és díszítő munkák folytatásáról 1910. március 5-én készített költségvetéséből részletesen megtudható, hogy a belső tér mely részein és milyen típusú munkákon dolgoztak az 1910 körül elvégzett felújítási szakaszban. A tervezet szerint a festőmunka „*mész, esetleg tojás tempera eljárással, a sanctuárium festéséhez hasonló modorban és gazdagságban*" készül. A költségvetésben előzetesen megjelölt festési munkák: lapos kupola mennyezeti terv szerinti elkészítése figurális részletekkel, a négy csegely felülete, az oszlopsorok és a nagy kupola feletti párkány festése, a két oldalhajó „*kazettás mennyezetei*", övpárkányok, oldalfalak, a két átjáró a kereszthajók felé rozettás boltozattal, az oszlopokon szükséges javítási munkálatok olajfestékkel, a kupola övpárkánya alatti négy oszlop és pillér márványozásának megújítása. A főpárkányon alkalmazott, kereszttel vagy monogrammal díszített stukkókoszorúk valódi aranyozást kaptak. Emellett a koszorúk között elhelyezett „*lombfűzérekből és függőkből álló egy-egy összekötő dísz*" aranyozása is megtörtént. A figurális festés esetében már a tervezetnél négy teljesen álló vagy lebegő helyzetben ábrázolt angyal került szóba „*akadémiai festőtől tervezve és festve*." A csegelyekre ülő vagy esetleg más testhelyzetben megjelenített négy szent alakját tervezték mintegy háromszoros életnagyságban, vagy hasonló nagyságú „*medalion mellképként*". A tervezetben szerepel a Mária-kápolna alsó részeinek kijavítása is. Az új szószék esetében Nagy Virgil az alábbi tervezetet nyújtotta be: „*új szószék, lábazata három lépcső magasságáig vörösmárványból, az összes többi részek pucischiei /sárgás-fehér/ márványból, a rajzban feltüntetett faragott díszítésekkel; az összes kőfaragó munka látható részei csiszolva és fényezve*." A szószékre négy figurális ábrázolást tervezett az építész, ezek közül egy látható ma a szószéken, Szent János apostol és evangélista magas domborműve, háttérben az attribútumával, a sassal. Művészi kivitelezésű asztalosmunkát igényelt a szószék hangfogó mennyezetének és hangvető hátfalának elkészítése hajlított alakú ajtóval, díszes vasalással és oszlopokkal kiegészítve. A szószék tölgyfából készült felületeit hársfából faragott díszítések és valódi arannyal „*homályosan és fényesen aranyozott*" részletek ékesítik. Az asztalosmunkák közé tartozott az új „zenepódium" kialakítása is. Mindezeknek illeszkedniük kellett a stallumok stílusához is. A felújítás részét képezte még kettő nagy ablak beüvegezése „*festett és ólmozott üveggel világos színárnyalatokban; a régi üvegezés kiszedésével, rajz szerint és a meglévő beosztáshoz alkalmazkodva*." A Szent Anna-oltár esetében például az oltárasztal, az oltárkép

[836] *Főszékesegyházunk díszítése*. In: *Eger*, 1910. dec. 31., 33. évf., 53. sz., 2–3.

kerete és néhány kisebb tárgy került javításra és aranyozásra. A munkálatok részét képezte a gyóntatószékek faragott díszítményeinek megújítása. A Mária-kápolna oltárán is végeztek aranyozó munkákat, valamint az új szószék márvány felületére is került egy réteg aranyozás.[837]

A különleges márványfajtákkal kapcsolatban megjegyzem, hogy Seenger Béla nemcsak kőfaragómester, hanem kőbánya-tulajdonos is volt. Nemesmárvány-bányái voltak Siklóson, mészkőbányái Pátyon és Piszkén, homokbányái Sóskúton. Tulajdonosa volt például a „*pucischiei karsztmárvány-bányáknak*" is. Valószínűleg az egri székesegyház megújításához kiválasztott pučišćai márványfajta is az ő közvetítésével került beszerzésre.[838]

Az egri székesegyházban zajló munkálatokról így tudósított az *Eger* című folyóirat: „*A székesegyház belső díszítése szépen halad. A szentély és a kupolás keresztmetszet közé eső mennyezetrészen Sándor Béla fővárosi festőművész, az iparművészeti iskola tanára, e napokban fejezte be a figurális alakok megfestését. Az első rozetta körül négy mezőre osztott mennyezetrész mindegyikén egy-egy angyal-alak látható, a négy alsó sarkot pedig 3–3 méter magas térdnagyságban Szent Gellért püspök, Szent Imre herceg, Szent László magyar király és Kapisztrán Szent János kiváló sikerrel megfestett freskó alakjai díszítik. E figurális festmények az állvány-boltozat miatt alulról még nem láthatók. Az ornamentális munkákon most dolgozik, ügyes és hivatott kézzel, Kaincz János fővárosi dekoratív festő*."[839] **(7.3. 8. VII. kép)**

Az üvegfestő munkákat a Majoros és Bátky üvegfestő és mozaikrakó budapesti cég[840] készítette. A szószék hangfogóját és a karorgona házát a Mayböhm József és Fia budapesti asztalos és templomdíszítő cég kivitelezte. A szobrászmunkákat Trinchieri Dániel budapesti szobrász, a szószék szobrászati elemeit és márvány munkáit Müller Rezső kőfaragómester készítette. Az aranyozó munkákat ifj. Tancsa Lajos végezte el.[841]

A szentélyhez közel álló és a szószékkel szemközt elhelyezett orgona aranyozott díszítményekkel ellátott és faragott tölgyfából készült a pécsi Angster József és Fia Orgona- és Harmóniumgyár műhelyében. Az orgona művészi kivitelű házát Nagy Virgil tervezte.[842] A karorgona felállítása és a belső tér figurális és ornamentális kifestésének folytatása okán a régi orgona felújítása félbemaradt, pedig már 1908-ban tervbe vették a megújítását a pécsi Angster József és Fia cég megbízásával. A régi, 1864-ben felállított orgona a salzburgi Ludwig Mooser

[837] MNL HVML, XII/2.a. 136. d., Nagy Virgil költségvetése az egri székesegyházban tervezett helyreállítási és díszítő munkákról, 1910. márc. 5.
[838] *Seenger Béla kőbányatulajdonos és kőfaragó-mester*. In: *OV, Almanach* I., Bp., Országos Irodalmi Részvénytársaság, 1901, 88.
[839] *A székesegyház belső díszítése*. In: *Eger*, 1910. aug. 24., 33. évf., 16. sz., 3.
[840] Majoros és Bátky üvegfestő és mozaikrakó budapesti céget 1909. nov. 3-án jegyezték be. Társtagok: Majoros (Mayböhm) Károly és Bátky József. (In: *KÉ,* 1909. nov. 14., 34. évf., 91. sz., 2421.)
[841] MNL HVML, XII/2.a. 136. d. Az 1910-es évek munkálatairól szóló nyugták.
[842] *Főszékesegyházunk új orgonája*. In: *Eger*, 1911. jan. 21., 34. évf., 6. sz., 4.

orgonaépítő mester munkája nyomán készült és 1912-ben állították helyre a már említett pécsi cég orgonaépítői.[843] Az orgona – a levéltárban megtalálható, 1911 márciusában készült szerződés értelmében – „*60 szóló változattal*” és „*villamos fújtató berendezéssel*” és különálló egy manuálés játszóasztallal készült.[844] **(7.3.8. III. kép–7.3.8. VI. kép)**

Az 1904. és 1910. évi felújítással sem fejeződött be teljesen a belső tér díszítése. Nagy Virgil részletrajzai után, művészi kivitelezéssel készült el 1911 húsvét ünnepére az egri főszékesegyház 6 új kandelábere. „*A két első padszakasz külső oldalain két-két, a belső oldalon egy-egy kandeláber van*.” Ezek a lámpatestek 3 méter magasak és aranyozást kaptak. Tartó oszlopuk korinthoszi fejezetben végződő, vájatolt oszloptörzs. „*Stilizált akantusz-levelekből 16 lámpakar hajlik lefelé két sorban egymás fölött. Legfelül a kandeláber lángjához hasonló üvegbúra alól sugárzik majd a villanyfény*.” A karokba pedig matt felületű és gömb alakú izzókat tettek.[845] A levéltári források között található egy 1911-ben készült kandeláberterv, amely megegyezik a leírással és Nagy Virgil aláírása is rajta van.[846] Ezek a kandeláberek ma is megtalálhatóak az egri bazilikában az eredeti helyükön.

7.3.8.1. Nagy Virgil tervrajzai az egri bazilika négyezeti terének megújítására (1912)

Foltin János egervári prépost 1912. október 24-én az új érseknek, Szmrecsányi Lajosnak írt levelében a munkálatok folytatását sürgeti és a „szemsértő hiányok” megszüntetését szorgalmazza, amihez ezúttal 100.000 korona hozzájárulást adományoz.[847] Foltin János 1913. október 28-án újabb 20.000 koronát adományozott a főszékesegyház díszítési munkálatainak folytatására, amelyet a 100.000 koronás alaptőkéhez csatoltak.[848]

Foltin János prépostkanonok 1915. január 5-én bekövetkezett haláláig azon fáradozott, hogy megteremtse az egri főszékesegyház belső terének méltó kifestését és berendezését. Az életművét méltató nekrológ emlékeztet minket arra, hogy Foltin „*nagyobb szabású koncepciók iránt fogékony lelke nem nyugodott, tervét, hogy az egri székesegyház hajója és a főkáptalan bőkezűsége és művészi érzéke folytán feldíszített szentély harmonikus legyen, pappá szentelésének ötvenedik évfordulóján valóra váltotta. Áldozatos lelke, fejlett érzéke, kiváló műízlése s mindenre kiterjedő figyelme indította arra, hogy az Úrnak méltó áldozatot hozzon félszázados kegyelméért. 60 000 koronán felül áldozott a nagytemplomnak a szentélytől a kereszthajóig terjedő rész díszítésére. Ő csináltatta a szentély és a főhajó találkozási pontjain*

[843] *Remekelt a magyar ipar: A főszékesegyház új orgonája*. In: *Eger*, 1912. júl. 13., 35. évf., 56. sz., 2–3.
[844] MNL HVML, XII/2.a. 135. d., 207. és 279. sz./1911. (Szerződés a régi orgona megújítására vonatkozóan.)
[845] *A főszékesegyház uj kandeláberei*. In: *Eger*, 1911. ápr. 15., 34. évf., 30. sz. 4.
[846] MNL HVML, XII/2.a. 136. d., 95. sz./1911. Nagy Virgil vázlatrajza 6 új kandeláberhez, 1911. jan. 10.
[847] EFL, Ecclesia Metropolitana, Foltin levele Szmrecsányi Lajosnak, 1912. okt. 24. jelzet: 5971/1912.
[848] MNL HVML, XII/2.a. 142. d., 707/1913. (Az 1913. okt. 31-ei főkáptalani tanácskozmányi ülés jegyzőkönyve.)

látható remek márványszószéket, a gyönyörű kis orgonát s a hajóban felállított 6 darab remekművű kandelábert, melyek mintegy 9 000 koronába kerültek. Nevének fennmaradását még jobban biztosította, midőn 1912. év folyamán a főszékesegyház továbbdíszítésére 125 000 koronát adományozott."[849]

Nagy Virgil akvarelltechnikával készített terveket a főhajó további szakaszának megújításához. Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található tervrajzok a nagy kupola, a kupoladob és a négyezeti tér falfelületeinek díszítését mutatják. Nagy Virgil a kupola kifestésére több változatot is készített, ezek a színes rajzok a tér egészét ábrázoló nagy tervrajzhoz hozzáilleszthetőek voltak, így a megrendelő minden változatot könnyen tanulmányozhatott. A nagy kupola I. számú vázlatán kazettákba foglalt rozetták láthatóak, a II. számúra angyalok seregét és emberi alakok csoportját festette az építész, amely feltehetően az Utolsó Ítélet egyik jelenetét ábrázolja.[850] **(7.3.8. VIII. kép–7.3.8. XVII. kép)**

Tardos Krenner Viktor magántulajdonban lévő hagyatékában megtalálható az egri bazilika nagy kupolájának egyik vázlatrajza is, amely a II. számú tervváltozat előzménye lehet. A tollal és ceruzával készített rajz feltehetően a festmény kompozíciós vázlata, a kavargó, lebegő alakok egyes csoportjainak tanulmányrajza.[851] **(7.3.8. XI. kép–7.3.8. XIV. kép)**

A végleges változat valószínűleg a III. számú rajz lehetett, amely jelenleg is a nagy tervrajz részét képezi. Ez is egy figurális tervezet, amelynek közepén Szűz Mária mennybevételének jelenete látható két zenélő angyallal. Jobbról és balról Jézus egy-egy mennyországról szóló példabeszédet mond a sokaságnak, felül az állatöv jegyeit látjuk. A jeleneteket architektonikus díszítőfestés választja el egymástól.[852] **(7.3.8. VIII. kép)**

A felújítás egy ideig szünetelt, majd azt az első világháború lehetetlenné tette. Egy 1917. október 8-ai elismervényből tudjuk azonban, hogy Nagy Virgil tovább dolgozott a hiányzó részeken. Ebben az iratban ugyanis „*az egri érseki főtemplom utolsó szakaszainak díszítési munkáira, valamint a templom előtti terasz kialakítására vonatkozóan elkészített tervezéseknek megfelelő építési tiszteletdíj*" kézhezvételét igazolta.[853]

7.3.8.2. Vázlatrajzok az egri bazilika és a Líceum közötti tér rendezéséről (1911)

Nagy Virgil 1917. szeptember 29-ei levelében írta, hogy még Samassa József egri érsek bízta meg kisebb tervezési munkákkal, például a líceum épülete és a bazilika közötti lépcsős előtér

[849] BUKNA 1915, 9–13. (Az idézett a 11. oldalon)
[850] EFL, Tervtár No. 134.
[851] Tardos Krenner Viktor festőművész hagyatéka a leszármazottak tulajdonában.
[852] EFL, Tervtár No. 134.
[853] EFL, Ecclesia Metropolitana, 4625/1917. Nagy Virgil nyugtatványa készpénz felvételéről Szmrecsányi Lajos egri érsek részére,1917. okt. 8.

rendezésének tervével. Sajnálattal jegyezte meg, hogy a tér rendezésének ügye nem haladt tovább. Levelében így fogalmazott: „*a két hatalmas és nagyszerű architektúrának térszinti esztétikai kapcsolatának – melynek előfeltételei máris megvannak – valamikor létesülnie kell; csak nem tudom, meg fogom-e érni*. *Nézetem szerint a rendezésbe természetszerűleg bele kell vonni a Lyceum előtti fásított kis térségnek is stílusos alakítását, amely a mai állapotában valóban nem méltó az azt körülvevő három épület szépségéhez és stílusos voltához; ez a rendezés pedig, tekintve a terület kicsiny voltát, sem létesítésben, sem fenntartásában nem jelentene nagy költséget. A városok egészének és nagy tereinek szabályozása és rendezése, ma már hatalmasan fejlődött tudományos és esztétikai disciplinává lett, amely téren főleg a német szakemberek vezetnek, mind új városrészek létesítésében, mind régi szép városképeknek biztosítása és fokozása tekintetében; de nálunk is vannak e téren képzett és sikereket elért egyének, mint Pálóczi* [Antal], *Warga* [László], *Szesztay* [László]; *és tanítványaim közül Dr. Lechner* [Jenő], *Kertész* [K. Róbert], *Sváb* [Gyula], *Wälder* [Gyula] *és mások; úgy hogy azt hiszem eredményes lenne, valamikor, az egri főmonumentek körüli városrész megfelelő rendezését tervpályázat alá bocsánati, hogy lehetőleg több hozzáértő elmének eszméi érvényesüljenek a megoldások lehetőségében*.”[854] **(7.3.8. XVIII. kép–7.3.8. XX. kép)**

Az Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltárában megtalálhatóak Nagy Virgil 1911-ben készített tervei az egri főszékesegyház és a Líceum közötti tér rendezéséről. A bazilika előtti térnél négy kandeláberrel osztott és kőbalusztráddal díszített, küklopszfalazásra emlékeztető technikával összeillesztett, kőből készült terasz látható, mellette szinte kontrasztként jelenik meg a kerítéssel elzárt, parkosított kert. A bazilika homlokzata felőli nézet is ezt a támfalat mutatja, amely a monumentális szobrok talapzatáig tartott volna. A teraszon, mintegy a főszékesegyház homlokzatának kereteként, jobbról és balról is szabályos sorban ültetett fákat látunk. Nagy Virgil 1911. június 25-én költségvetést is készített a tervekhez. A főtemplom előtti tér rendezési munkálataihoz budakalászi kemény mészkövet vagy Eger környéki kőanyagot használt volna. A költségvetés nem egy végleges tervhez készült, hanem többféle lehetséges megoldást vázolt fel, felvetette vaskorlátok használatának lehetőségét is.[855]

7.3.8.3. Nagy Virgil hagyatékából származó tervek a MÉM MDK Tervtárában

A Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában több, az egri bazilikát ábrázoló tervrajzot is sikerült azonosítanom, köztük Nagy Virgil színes akvarelltechnikával kidolgozott tervei is megtalálhatóak, amelyek nincsenek meg az Egri Főegyházmegye Levéltárában. A

[854] EFL, Ecclesia Metropolitana, 4615/1917. Nagy Virgil levele Szmrecsányi Lajos egri érseknek, 1917. szept. 29.
[855] MNL HVML, XII. 2/a.; MNL HVML, XV.6.c. Tt. 57. Egri bazilika előtti tér rendezésének terve, 1911.

kifinomult művészi érzékkel készített tervlapok Nagy Virgil halála után kerültek a MOB tervgyűjteményébe. A MOB 1922. április 6-ai rendes ülésének jegyzőkönyvében olvasható Dr. Lechner Jenő jelentése arról, hogy „*nála vannak az egri székesegyház rajzai és Hild-féle felvételei, s ezeket Nagy Virgil özvegye a bizottságnak ajándékozza*.”[856]

A 1922. évi iktatókönyv bejegyzése nem részletezte, hogy az özvegy pontosan hány darab tervrajzot ajándékozott a MOB-nak. Az eredeti iratot kiselejtezték, de az iktatószám alapján azonosíthatóvá vált, hogy a Tervtárban őrzött, az egri bazilikát ábrázoló rajzok közül az 1922/150 iktatószámmal ellátott tervek tartoznak Nagy Virgil hagyatékához.[857] A tervrajzok között az egri bazilika korai tervei is megtalálhatóak, mint például Packh János (1796–1839) építész 1829-es tervei, valamint Hild Józsefhez köthető tervrajzok. Nagy Virgil feltehetően az egri bazilika belső terének megújításához, illetve az egri bazilika építészeti részleteinek tanulmányozásához kérhette el a tervrajzokat az Egri Főegyházmegye gyűjteményéből, ugyanakkor megjegyzendő, hogy a terveken az Egri Főegyházmegye vagy az Egri Főkáptalan pecsétje nem látható. A tervrajzok, illetve azok sokszorosított változatai javarészt már ismertek és megtalálhatóak a Packh János vagy Hild József életművéről szóló szakirodalomban is.[858] **(7.3.8. XXI. kép–7.3.8. XXIII. kép)**

Az 1922-ben megrendezett Nagy Virgil-emlékünnepély alkalmával kiállított tervrajzok között az egri bazilika belső terének megújításához készített Nagy Virgil-tervrajzok is voltak. Dr. Lósy-Schmidt Ede (1879–1948) műépítész 1927-ben írt leveléből tudható, hogy a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tervtárában számos tervrajz volt Nagy Virgiltől, melyeket az özvegy az 1922. évi emlékünnepélyen adott át. A kiállításra a MOB tulajdonát képező rajzokat is elkértek, amelyek közül néhány csak később került vissza a gyűjteménybe.[859] Biztosan ezek közé tartozott az egri bazilika belső terének hosszmetszetét mutató részletes tervrajz is.[860] A további levelezés szerint a MOB összesen három, az egri bazilikát ábrázoló Nagy Virgil-tervrajzot kért vissza a Magyar Mérnök- és Építész-Egylettől, ebből kettő „karton” vissza is került. A második visszaküldött terv valószínűleg az egri főszékesegyház szentélyét ábrázoló 1904-es, akvarelltechnikával kivitelezett rajz volt, amely ugyanolyan kartonra van felkasírozva, mint a már említett másik tervrajz.[861] A harmadik tervet eddig még nem sikerült azonosítani,

[856] MÉM MDK TI, MOB 1922. ápr. 6-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, 1922/154. (14. pont.)
[857] MÉM MDK, TI, MOB, 1922. évi iktatókönyv, ikt. sz. 1922/150. „*Nagy Virgil hagyatékából származó rajzok és felvételek*.” Az elintézés módja*:* „*Köszönő levél az özvegynek az ajándékozásért.*”
[858] ***A tervrajzok jegyzéke a melléklet 3. számú táblázatában található.***
[859] ELTE HTK MK Lgy., N13. Nagy Virgil, MOB-irat, Dr. Lósy-Schmidt Ede levele 1927. aug. 25.
[860] MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: 14121. Nagy Virgil, [*Az egri bazilika belső terének hosszmetszete a négyezet kifestésének és a szószéknek terv változatával*], 1908/1909. „*Építész- és Mérnök-Egylet küldte vissza 1927*”.
[861] MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: 14119. Nagy Virgil, „*Az egri főszékesegyház sanctuáriumának kiképzése*” 1904.

egy 1932-es levelezés alapján annyi tudható róla, hogy „*rózsaszínű paszpartuban üveg alatt levő, 80 cm x 67 cm méretű fehér keretbe foglalt*” tervrajz, amely „*az egri katedrális sanctuáriumának részleteit*” ábrázolta, és az alábbi feliratok vannak rajta: „*tervezte Nagy Virgil, a figurális festést végezte Tardos Krenner Viktor, az ornamentális festést Glaser János*.” A tervet 1932 júniusában visszaküldték a MOB részére.[862]

7.3.8.4. Az egri bazilika 2020 és 2024 közötti teljes körű művészi megújítása

Az egri bazilikában 2020 óta felújítási és restaurálási munkák zajlottak egészen 2024-ig. A nagyszabású helyreállítás terveit Rudolf Mihály DLA építész vezetésével a Hadas Műterem Kft. munkatársai készítették. A munkálatok során a bazilika környezete is megújult. Az egri bazilika újraszentelésének ünnepsége 2024. szeptember 28-án zajlott. A felújítás során a Nagy Virgil tervei szerint készült szószékkel azonos típusú – a horvátországi Brač szigetén található pučišćai márványbányából származó kőből – és azonos, aranyozott mintázattal készült el az új szembemisézős oltár. Ugyanebből a kőanyagból van az új ambó is. A festő-restaurátorok munkája nyomán a belső tér festett felületei is visszanyerték teljes szépségüket.

7.3.9 A jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom (1905–1906)

7.3.9.1. Előzmények

A Szent Kereszt Feltalálása (mai titulusa: Szent Kereszt megtalálása) római katolikus templomot Foltin János egri kanonok építtette szülővárosának.[863] Foltin 1904-ben írta Samassa József egri érseknek, hogy a jászkiséri hívek száma 2927 főre emelkedett és nem férnek el a jelenlegi templomban, amely egy régi kápolna átalakításával épült 1829-ben. Elhatározta, hogy saját költségén emeltet újat a régi helyére. A neoromán stílusjegyeket mutató templom Nagy Virgil tervei szerint épült fel 1905-ben.[864] Foltin János 1904-ben megvásárolta a régi templom területével szomszédos telket és házat, hogy elegendő hely legyen a nagyobb alapterületű szakrális épületnek.[865]

---

[862] ELTE HTK MK, Lgy., N13. MOB kiselejtezett irat, ad 145/1932.

[863] Foltin János példaértékű szeretettel fordult szülővárosa felé, ahol 1837. január 5-én látta meg a napvilágot. Foltin 1912. május 31-én írt végrendeletében többek között a „*jászkiséri plébánia templomban lelke üdvéért végzendő 2 szentmisére 10 000 koronát*” hagyományozott és vagyonának egyik örökösévé tette a jászkiséri templomot. Számos jótékony és nemeslelkű adományt tett életében és a végrendeletében is. Foltin János prépost kanonok 1915. január 5-én hunyt el. (BUKNA 1915, 9–13.)

[864] SOÓS 1985, 376. BODÓ 2024, 63–64.

[865] EFL, Acta Par., Jászkisér (1901–1909), 1157. rsz., ikt. sz. 1919/1904. Dobó Ferenc lelkész levele az Egyházmegyei Hivatalnak, kelt: Jászkisér, 1904. ápr. 2.; EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz. 2035/1904. adásvételi szerződés, 1904. jan. 8. A telket 1904. január 8-án, 2000 koronáért vette meg Dobó Ferenc jászkiséri plébános K. Bíró István helyi lakostól, a Jászkiséri római katolikus egyház számára.

Samassa József egri érsek megbízásából Horán József prépost kanonok 1905. április 9-én járt Jászkiséren, hogy a szentmisén megjelentek számát valós adatokkal tudja megbecsülni. Megfigyelései szerint 244 ember fért el a régi templomban.[866]

7.3.9.2. Nagy Virgil megbízása és a templom építéstörténete

Foltin János arról tájékoztatta Samassa József egri érseket, hogy „*a késő román (átmeneti) stílusban kereszt-, oldalhajók és két toronnyal építendő templom tervezeti előmunkálatainak megszerkesztésére Nagy Virgil előnyösen ismert budapesti lakos és okleveles építészmérnököt kértem fel, ki is a tőlem ekképpen nyert megbízás teljesítésére nemcsak készséggel vállalkozott, hanem feladatát már meg is oldva, ennek eredménye gyanánt, a jövőbeli templom egy darab helyszínrajzát, egy darab földszinti alaprajzát, egy darab emeleti alaprajzát, egy darab főhomlokzatát, egy darab oldalhomlokzatát, egy darab hátulsó homlokzatrajzát, egy darab A-B metszetét, egy darab C-D metszetét, egy darab G-F metszetét, egy darab G-H metszetét, egy darab műszaki leírását, és végre egy darab költségvetést rendelkezésem alá bocsájtotta*.” A levélből és a mellékelt helyszínrajzból kitűnik, hogy Nagy Virgil a régi templomtól eltérően az új templom főhomlokzatát a város főépületével, a városházával szembe fordította és a régi helyére képzelte el, továbbá eredetileg kéttornyos nyugati homlokzatot tervezett.[867] Samassa József egri érsek 1905. április 18-ai főpásztori leiratában engedélyezte Foltin Jánosnak a régi templom lebontását, és részben annak helyén új templom emelését. Az építkezés teljes költségét 130.000 koronában irányozták elő.[868]

Az építőmesteri munkákat részletező építési szerződésből kitűnik, hogy a templom megvalósult változata néhány részletben eltért az elsődleges tervektől: „*a kereszthajó két nyúlványát nem félkör alakban, hanem az egyes tervrajzokra ragasztott pótrajzok szerint derékszög alakban és a főhajó magasságában megépíteni s ezzel kapcsolatban a sekrestyét is ennek megfelelő alakban*” kellett létesíteni. A torony és a saroktornyok fedése pedig „*nem horgany bádogból, hanem 3 kg súlyú vörösréz lemezekből*” készült.[869]

A templom alapkőletételére 1905. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén került sor, az alapkövet Bodó Ferenc jászkiséri plébános áldotta meg.[870]

Nagy Virgil 1905. szeptember 5-ei levelében – az „*Érsek Úr Ő Excellentiájának f. é. július hó 17-én 3583 sz. a. kelt magas rendelkezéseire*” hivatkozva – benyújtotta az első templomra vonatkozó kereseti kimutatását. Egyúttal arról is tájékoztatást adott, hogy Foltin

[866] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz., 2036/1905. Horán József levele Samassa Józsefnek, 1905. 04. 14.
[867] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz. ikt. sz.: 1638/1905 (a levél keltezése: Eger, 1904. dec. 8.)
[868] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz. ikt. sz.: 3583/1905 (a levél keltezése: Eger, 1905. júl. 8.)
[869] KLADIVA 2006, 105–108.
[870] EFL, Acta Par., Jászkisér 1157. rsz., ikt. sz.: 3890/1905. Dobó Ferenc levele Samassa Józsefhez, 1905. aug. 3.

János kanonok megegyezett az Angster József és Fia pécsi orgona- és harmóniumépítő céggel az új orgona elkészítése tárgyában, amelyre már 1 500 korona előleg is kifizetésre került.[871]

Az építőmesteri feladatokat Wagner Márton és Rück Lajos jászapáti építőmesterek végezték.[872] Az üvegműves munkákat Mayböhm Károly (1867–1944) üvegfestő készítette.[873] Az üvegművészeti feladatokat Mayböhm 1906. április 27-re már biztosan befejezte, mert Nagy Virgil ekkor jelentette be a színes üvegablakok elkészítését.[874] A jászkiséri templom keresztelőkútját és szenteltvíztartóit Áprily János budapesti kőfaragómester készítette.[875] A keresztelőkút és a szenteltvíztartók fényesre csiszolt tardosi vörösmárványból készültek 470 korona összegért.[876] A templom berendezési tárgyait Mayböhm József és Fia budapesti asztalosmesterek készítették.[877] Az új jászkiséri templom oltárképei Stein János festőművész alkotásai.[878] Az ornamentális festést pedig Kaincz János (?–1915 k.) készítette el,[879] a harangokat pedig Seltenhofer Frigyes Fiai soproni harang- és ércöntő vállalkozók öntötték.[880]

Foltin János kanonok 1906. május 20-án örömmel értesítette az egri érseket, hogy a „*jászkiséri templom építése Isten jóvoltából már annyira előrehaladt, hogy néhány nap múltával a torony csúcsára a kereszt már feltehető lesz*."[881]

Nagy Virgil 1906. szeptember 22-ei levelében írta meg az Egri Főegyházmegyei Hivatalnak, hogy „*a templom építési és berendezési munkái teljesen elkészültek*". Az érsek megbízta Justus József (1833–1910) kanonok, alesperes, alattyáni plébánost azzal, hogy „*az új templom berendezési tárgyainak Nagy Virgil műegyetemi tanár által eszközlendő szakszerű felülvizsgálatában személyesen részt vegyen. Különösen is figyelmet fordítson arra, vajjon a berendezés és felszerelési tárgyak megfelelnek-e az egyházi szabványoknak*."[882]

Foltin János prépost kanonok „*egy tiszta ezüstből készült monstranciát, egy áldozókelyhet és egy cibóriumot*" készíttetett a már meglévő felszerelési tárgyak kiegészítésére.[883] Foltin János 1908. augusztus 12-ei leveléből tudható továbbá, hogy egy

[871] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 4492/1905. (a levél keltezése: 1905. szept. 5.)
[872] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 4492/1905. é. n. [1905. szept.]
[873] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 6322/1905. Mayböhm Károly nyugtája, 1905. dec. 18.
[874] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 2253/1906. Nagy Virgil levele a jászkiséri templom színes üvegablakainak elkészítéséről, 1906. ápr. 27.
[875] EFL, Acta Par., Jászkisér,1157. rsz., ikt. sz.: 2491/1906. Áprily János elismervénye, 1906. máj. 23.
[876] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 2491/1906. Áprily János számlája, 1906. máj. 4.
[877] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz. 2491/1906. Mayböhm József és Fia cég elismervény 1906. 05. 23.
[878] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., Stein János festőművész nyugtája,1906. szept. 7.
[879] KLADIVA 2006, 38.
[880] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 3356/1906. Seltenhofer Frigyes Fiai soproni harangöntők elismervénye Begovcsevich Róbert érseki helyettes részére, 1906. júl. 9.
[881] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 2642/1906. Foltin János levele Samassa Józsefnek, 1906. máj. 20.
[882] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 4732/1906. (A levél keltezése: 1906. szept. 22.)
[883] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 4645/1906. Foltin János levele Samassa Józsefnek, 1906. 09. 21.

szentségtartót, egy miséző és egy áldoztató kelyhet is készíttetett az Oberbauer A. Utóda céggel.[884]

Nagy Virgil az utófelülvizsgálati jegyzőkönyvben, 1908. november 5-én leírta, hogy a templomnak szerkezeti szempontból nincsenek lényeges hibái. Problémát jelentett azonban, hogy a lépcsőtornyok téglasüvegei nagyobb esőzések idején átáztak, ami a csatlakozó torony- és templomfal nyomokban való beázását is eredményezte. Ennek áthidalására a kivitelezők a toronysüveg téglahézagait portlandcementtel töltötték fel, a téglák felületét pedig víztaszító anyaggal vonták be.[885] Foltin János kanonok 1906. szeptember 26-án számolt be az új templom elkészüléséről. A templomot 1906. október 7-én szentelte fel Foltin János kanonok Szent Kereszt Feltalálása tiszteletére.[886] **(7.3.9. I. kép–7.3.9. X. kép)**

7.3.9.3. A jászkiséri római katolikus templom „magyaros" díszítésének méltatása

Venczell Ede (1866–1949) egri kanonok az *Egri Egyházmegyei Közlöny* 1906. október 16-ai számában írt az ünnepélyes felszentelésről. Az új templom belső terének leírásánál említi, hogy „*falai, oszlopai, boltozatai, ívei román stílbe olvasztott magyar ízlésű mésztempera festéssel vannak borítva*." Az ornamentális festés esetében úgy véli, „*a mérsékelt színek és a tulipán irányú vonalak különösen kedvesen hatnak*." A szentély falán kalotaszegi varrottas minta tűnik fel. A főoltár lépcsőzete vörösmárvány, alépítménye „színezett műmárvány", míg retabuluma tölgyfából készült. Fő eleme a templom titulusának megfelelő hatalmas feszület. A két mellékoltár esetében is ugyanezeket az anyagokat használták. A szószék tölgyfából készült és egyetlen vastag oszlopra került felhelyezésre a templom evangéliumi oldalán. A szószéket Keresztelő Szent János és a négy evangélista alakja díszíti. A keresztelőkút vörös márványból készült, a padok pedig boszniai topolyafenyőből lettek kifaragva. Venczell Ede ezekkel a szavakkal összegezte a templom rá gyakorolt hatását: „*Az egészen átvonuló, szigorú stílszerűség, művészi ízlés, zavartalan összhang, magyar vonatkozás, tartós kivitel benne harmonikus egységbe olvad össze*." Méltatta a tervezőművészt, Nagy Virgilt, „*ki nemcsak magát az épületet, hanem annak díszítését és berendezését is a legutolsó részletig tervezte s terveinek pontos végrehajtását állandóan ellenőrizte*." A budapesti Oberbauer-féle cég kivitelezésében készült csillárokat, gyertyatartókat és liturgikus tárgyakat különösen szépnek találta, főként a „*Nagy Virgil tervei szerint készült román stílű kelyhet, áldoztatókelyhet és*

[884] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 5000/1908. Foltin János levele Samassa Józsefnek, 1908. aug. 12.
[885] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 7078/1908. Utófelülvizsgálati jegyzőkönyv, 1908. nov., 5.
[886] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz.: 4787/1906. Foltin János levele Samassa Józsefhez, 1906. 09. 26.

úrmutatót.” A felszentelési ünnepségen Lechner Jenőt is megemlítették, aki részt vett Nagy Virgil mellett a román építészeti elemeken ábrázolt magyaros motívumok tervezésében.[887]

Az újonnan emelt szakrális épület homlokzatán váltakoznak a vakolatlan téglaszalagok és a vakolt falfelületek, a lábazat vörösmárvány burkolatot kapott. Az egyhajós, kereszthajóval ellátott templom 52 méter magas tornya a főhomlokzat közepén emelkedik, a főkapu tengelyében. A bélletes kapuzat feletti félköríves ívmezőben Salvator Mundi ábrázolás látható. Krisztus trónuson ül, melynek lábazatát és karfáját az evangélisták jelképei alkotják. A főbejárat mellett mindkét oldalon egy-egy kisebb lépcsőtorony áll. A torony tengelyében helyezkedik el egy színes üvegablakokkal tagolt rózsaablak, amely a kórus megvilágítását szolgálja és középső képe Szent Cecíliát ábrázolja. A főhajó teljes hossza 37,5 méter, szélessége pedig 12 méter, a 20 méter hosszú és 8 méter széles kereszthajót három boltszakasz tagolja. A félköríves záródású szentélyt öt részre osztott boltozat fedi. A főoltár felépítményét hatalmas feszület koronázza, két oldalán Szűz Mária és Szent János apostol szobrai állnak. „*Az oltár felső része diszesen faragott, részben aranyozott tölgyfából van, ornamentikája szintén egészen magyaros.*” A tölgyfából készült szószéket „*részben aranyozott magyaros díszítésű faragványokkal*” ékesítették.[888] **(7.3.9. XII. kép–7.3.9. XVIII. kép)**

A *Magyar Pályázatok* 1906-ban közölte az épület terveit és ekképpen fogalmazott az épület részletképzésével kapcsolatban: „*Az összes díszítő részletek és ornamensek román stílű formaadásban, magyaros jellegben terveztettek*.” A templom belső berendezését, az orgonát – melyet a pécsi Angster József és Fia cég kivitelezett –, az áldozókelyhet, valamint az Úrmutatót is Nagy Virgil tervezte. Az építőmesteri munkákat Wagner Márton és Rück Lajos budapesti építőmesterek, a figurális festményeket Stein János, az ornamentális díszítőfestést Kaincz János, az asztalos- és lakatosmunkákat a Mayböhm József és Fia budapesti cég végezte el.[889]

Az aranyozott liturgikus tárgyakat az Oberbauer A. Utóda budapesti cég műötvöse, Englisch Vitus[890] kivitelezte.[891] A Nagy Virgil tervei szerint készült tárgyakkal az Oberbauer A. Utóda cég is elégedett lehetett, ugyanis kölcsönkérték őket a budapesti Iparművészeti Társulat 1908. szeptember 1-jétől megnyitott, és a társulat városligeti csarnokában elhelyezett

[887] VENCZELL 1906, 154–156, 159. Közli: KLADIVA 2006, 31–38.
[888] MADARÁSZ 1906, 679–680.
[889] *A jászkiséri rom. kath. templom*. In: *MP*, 1906. nov., 4. évf., 11. sz., 25–27.
[890] Englisch Vitus (1861–1934) ötvös- és iparművész namcsak az Oberbauer A. Utóda céggel állt kapcsolatban. Fábri Ignác kereskedővel közösen alapított ezüst- és fémárúgyárat „Englisch és Fábri” cégnév alatt 1893. dec. 4-én. (*KÉ*, 1893. dec. 17., 18. évf., 103. sz., 2024., *Iparügyek*, 1894. ápr. 15, 8. évf., 8. sz., 96.)
[891] *A jászkiséri új római katholikus templom.* In: *ÉI*, 1907. máj. 5., 31. évf.,18. sz., 176. (teljes leírás: 174–176.)

Egyházi szerek és ruhák című kiállításra. A tárlaton egy monstranciát, egy cibóriumot és egy áldoztató kelyhet állítottak ki „*a tervek eredetisége*" és „*művészies*" kivitelezésük okán.[892]

Az *Építő Ipar* című szaklap is terjedelmes leírást közölt – talán a munkálatokban részt vállalt Lechner Jenő szerzőségében – a jászkiséri templomról, külön kiemelve „*a szentély középkori templomokban szokásos alsó függönyfestését*", ami patron technikával kivitelezett „*kalotaszegi varrottas függönyöket*" idéz.[893] **(7.3.9. XI. kép)**

7.3.9.4. Lechner Jenő közreműködése a templom munkálataiban

Lechner Jenő 1905-től tanársegédként, majd 1908-tól adjunktusként tevékenykedett Nagy Virgil mellett az Ókori Építéstan Tanszéken. Önéletrajzában leírta, hogy Nagy Virgil magánépítészi irodájában is dolgozott, ahol részt vett a nagyváradi püspöki palota és az egri székesegyház restaurálásának munkálataiban is. Továbbá így írt saját feladatairól a jászkiséri templom esetében, aminek: „*román stílű oltárain, szószékein stb. valamint egyházi edényein, magyar ornamentikát alkalmaztam Nagy Virgil professzor intencióinak megfelelően, aki ily irányú hajlamaimat szabadon engedte érvényesülni*." Ebből arra következtethetünk, hogy együtt alkották meg a díszítőfestést és berendezési tárgyakat.[894]

Lechner Jenő Kiscelli Múzeumban őrzött tervrajzai között magyaros ornamentikával ékesített liturgikus tárgyak vázlatrajzai is megtalálhatóak. Kiemelten szép példa egy monstrancia tervezete, ahol szűrmintákról átvett filigrán virágmotívumokat alkalmazott. Ez a tervrajz azonban jóval a jászkiséri katolikus templom tervezése előtt készült, ugyanis Lechner Jenő aláírása mellett az 1897-es dátum szerepel rajta. Azt viszont bizonyítja, hogy Lechnert már korábban is foglalkoztatta ötvösművészeti tárgyak magyaros jellegű formakincsének megteremtése.[895] **(7.3.9. XIX. kép–7.3.9. XX. kép)**

A *Vállalkozók Közlönyé*nek 1906. október 24-ei számában feltehetően ugyancsak Lechner Jenő írt az új jászkiséri római katolikus templomról: „*A templom, mely vaskorláttal övezett alacsony teraszon áll, egyhajós, kereszthajóval ellátott keresztboltozatos román stilű építmény. Tornya, melynek merész vörösrézkupakja 52 mét. magasra emelkedik a főbejáró felett, a főhomlokzat tengelyében áll, a kapuzat kőoszlopos tipikus román tervezet, timpanon mezejében a Salvator Mundi domborművű ábrázolásával. Boltozott, hangulatos képet nyujtó kórus alatt lépünk a hajóba, mely 37 méter hosszú és 12 méter szélességű. A térhatás meglepő,*

[892] EFL, Acta Par., Jászkisér, 1157. rsz., ikt. sz. 5000/1908. Dobó Ferenc levele az Egyházmegyei Hivatalhoz, 1908. aug. 8.
[893] *A jászkiséri új római katholikus templom*. In: *ÉI,* 1907. máj. 5., 31. évf., 18. sz., 174–176.
[894] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/861. Lechner Jenő önéletírása, 1927.
[895] BTM KM, ÉGy., ltsz. 66.73.65. Lechner Jenő: *Egy magyar jellegű szentségtartó vázlata,* diákkori rajz, 1897.; továbbá: ltsz. 66.73.64. Lechner Jenő: *Vázlat egy magyar jellegű kehelyhez*, 1897.

mivel az aránylag kicsiny templomnak átlag 15 méter belső magassága van. A főhajó a kereszthajóig négy, a kereszthajó 3 boltmező alatt terül el. Ezeknek a boltozatoknak bordái, a boltmezők szegélyei, a pillérek kockafejezetei és a falszegélyek mind román karakterű magyaros ízű ornamentikával bírnak, ami igen kedves benyomást kölcsönöz az élénk színekkel traktált interieurnek [enteriőrnek].

A frappáns hatású festőmunka után a belépő figyelmét menten lekötik a tölgyfabútorzatok, t. i. az oltárok, a szószék, a vörös márványból való tölgyfa-fedelű keresztelő medence, a gyóntatószékek, padok és a szentélyben álló faldistorium, (papi székek). Ez egyházi bútordarabok mindegyike egy-egy remeke a magyar iparművészetnek, bármely fővárosi nagy templomunk méltán megirigyelhetné Jászkisértől, ahol bizonyára kevesebb művészszem fog gyönyörködni bennük, mint gyönyörködnék, ha valahol itt állanának egyik sivár ízlésű pesti templomunkban. Tanulhatna rajtuk nem egy modern tervező s láttukra nem egy túlzott elv változna meg hamarosan. A gazdag román jellegű faragványokba művészi kézzel van beléoltva a mi szép magyar ornamentikánk. Hasonlókép a pillérfők szobrászmunkája is eredeti módon román stílbe oltott magyar karakterű ornamentációval bír. Jó magyaros legyezőszerű kelyhes fejezetet is látunk. A szószéken és oltárokon különben a pillérek és szabad oszlopocskák magyaros zamatú román kapiteljeiből egész kis művészi gyűjtemény van itt. (…)"[896]

(7.3.9. XXI. kép–7.3.9. XXV. kép)

7.3.10 Angolkisasszonyok egri kápolnájának oltára (1909) és szószéke (1912)

7.3.10.1. Előzmények, Beleznay Etelka főnöknő tevékenysége

Az oltár megújítása közvetlen előzményének tekinthető a Mária-Kongregáció újjászervezése az angolkisasszonyok egri leánynevelő intézetében. Kidolgozták az új alapszabályokat, amelyeket Samassa József egri bíboros-érsek 1909. április 13-án, 1886. számú határozatával jóváhagyott. A társulat egyházi igazgatójává dr. Ivánovich Emil papnevelő-intézeti lelkiigazgatót nevezte ki, az elnöknői feladatokat pedig Mater Beleznay Etelka, az intézet főnöknője vállalta el. A Mária Kongregáció védnöke Szmrecsányi Lajos püspök lett. Az érseki jóváhagyás nemcsak az újjászervezést szentesítette, hanem az Oltáriszentség közvetlen tiszteletének lehetőségét is biztosította.[897]

Beleznay Etelka (1864–1929) főnöknő nevéhez fűződnek az egri intézet jelentősebb fejlesztései, aki 1906 és 1915 között volt az egri intézet igazgatónője. Az egri Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának és Négyévfolyamú Felsőkereskedelmi Iskolájának

[896] [LECHNER Jenő], *Templomavatás*. In: *VK*, 1906. okt. 24., 12. évf., 43. sz., címoldal.
[897] *Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője*, 1909, 8–12.

1929/1930-as tanévről szóló Értesítőjében emlékeztek meg az egykori főnöknőről tanítványai. Érdemeinek sorában említették, miszerint „*ő építette nagyobbá a zárda épületét a hatalmas kerti szárnnyal. Restauráltatta a kápolnát és gyönyörű oltárt meg szószéket emeltetett carrarai márványból. A szentélyben lévő Jézus Szíve szobrot és feszületet és az udvari Őrangyal szobrot is ő állította. Ezenkívül ő építtette a szanatóriumot, a mosóházat s a gazdasági épületeket. A leánygimnázium felállítása is az ő gondolata volt.*”[898]

7.3.10.2. Leírás az egri angolkisasszonyok kápolnájának új oltáráról

A nagyszabású reformok nyomán született meg Nagy Virgil líraian szép egyházművészeti alkotása, az angolkisasszonyok egri kápolnájának főoltára. Az *Egyházi Műipar* című szaklapban 1909. július 31-én terjedelmes leírás jelent meg erről a minden részletében kifinomult alkotásról, melyet teljes terjedelmében közlünk:

„*Eger városa ismét gazdagabb lett egy műalkotással. Az Angolkisasszonyok kis temploma már 1852 óta áll fenn, mely idő alatt több változáson ment át s közelebb már-már az újraalkotások által a művészibb csínben annyira haladt, hogy a régi kis faoltára nem illett bele a változott keretbe. Az angolkisasszonyok a női kongregáció létesítése és a legméltóságosabb Szentség méltóbb imádásának gondozása közben gondoskodtak arról a szükségről, hogy az Oltáron mindig jelenlevő Úr Jézusnak méltó háza legyen. És ma már ott a gyönyörű művészi márványoltár a régi faoltár helyén. Az oltárt Nagy Virgil budapesti műegyetemi tanár tervezte román stilben. Az oltár teste csiszolt fehér carrarai márványból készült. Ékessége a szentségház fölött emelkedő, mesterségesen tagozott kupola; ennek két oldalán az oltár oromzatán a két, remekül faragott relief-angyal jelképezi örök hódolatunkat a Legszentebb iránt. Az oltárszekrény két oldalát ékesítő oszlopokon kívül művészi faragású szegélyzet biztosítja az oltár felső testének tagozódását. A fényesre csiszolt fehér carrarai márvány szemet kápráztató ragyogásába megnyugtató változatosságot visz bele az oltár szekrényétől jobbra s balra arany alapon beillesztett két-két velenczei mozaikkép: jobbról Jézus Szent Szívének képe passiflóra csoporttal, balról Mária Szívének képe; a két külső kép liliomcsoport. Az oltár asztala egy darab magyar vörös márványból van, a lépcsők pedig halványsárga magyar márványból épültek. Az asztalt tartó négy carrarai márványoszlopot a négy evangélista művésziesen faragott jelképei ékítik. Az oltár alsó részét az asztal alatt a Titkos Jelenések Könyve bárányának képe, Mária és Szent József nevének faragott kezdőbetűi osztják három mezőre. Az új gyertyatartókat szintén Nagy Virgil műegyetemi tanár tervezte román stilben s a szenvedő Jézus arcát ábrázoló relieffel*

[898] *Angolkisasszonyok egri Leánygimnáziumának Értesítője*, 1930, 75–77. Az intézetről lásd: BREZNAY 1935.

díszített tompak[899] *öntvényből készültek. E műremek 12 000 koronába került. A költségek fedezésénél Begovcsevich Róbert, v. püspök 200 kor., Csekó Gábor prépost-kanonok 200 kor., báró D'Huart Auguszta és még egy ismeretlenül maradni kívánó 1000–1000 koronával járultak az angolkisasszonyok megtakarított filléreihez. A tervrajzok készítésének költségeit pedig Szmrecsányi Lajos püspök viselte. Az új oltár megszentelését múlt hó 27-én Szmrecsányi Lajos püspök végezte, valamint a szentelés után az első misét is ő mondotta*."[900]

Nagy Virgil tervei alapján létrehozott oltár Müller Rezső budapesti kőfaragó műhelyében készült. Az oltár felállítása mellett dr. Bartalos Gyula kanonok, főszékesegyházi sekrestye-igazgató adományából az oratóriumra „*a szenvedő Jézus és a fájdalmas anya művészi kivitelben készült carrarai fehér márvány mellszobra került*."[901]

7.3.10.3. Az intézet további fejlesztése és a kápolna megújítási munkálatai 1910 után

Az Angolkisasszonyok egri intézetében végzett átalakítási és bővítési munkálatokról az Egri Főkáptalan levéltári iratanyagában is fontos adatokat találhatunk. Az 1910. február 28-ai főkáptalani tanácskozmányi ülésen tárgyalták az angolkisasszonyok egri intézetének kérelmét arra vonatkozóan, hogy tovább bővíthesse az intézmény épületét. A további bővítést az alábbi érvekkel indokolták: „*a főkáptalan által néhány évvel ezelőtt elrendelt kibővítése nagyobb mérvű építkezések után sem felel meg egészen az azóta felszaporodott növendéklétszámnak, különösen is teljesen elégtelen az étkező helyiség, valamint a rajz és munkaszoba, a tanítónőképző csak három teremmel rendelkezik, noha négy osztály van; teljesen hiányzik a gyakorló iskola, mely pedig a tanítóképző lényeges kiegészítő része*." A főkáptalan támogatta a kérést, hozzájárult a további bővítési munkálatokhoz. Szmrecsányi Lajos püspök, mint a főkáptalani alapítványok gondnoka és Blazsejovszky Ferenc (1843–1933) kanonok, intézeti igazgató 1911. január 5-én már arról tájékoztatta a főkáptalant, hogy az egri angolkisasszonyok leánynevelő intézetében elkészültek az új épületrészek, és az 1910/1911-es tanév során már használatba is vették őket. A munkálatok összesen 82 093 korona 97 fillérbe kerültek. Az épület kibővítését Nagy Péter egri kőművesmester és építési vállalkozó végezte, a kivitelezésért felelős szakértő pedig Hlavay Kálmán budapesti építőmester volt. A munkálatok során két emeletes toldaléképületet emeltek. A földszinten tanári szoba és négy tanterem, az emeleten

[899] A tompak egy vörös és sárga rézből, valamint ón és „horganyrészekből" álló érckeverék. Aranyhoz hasonló színe és megjelenése van. (In: CZUCZOR–FOGARASI 1874, 359.)
[900] E. H. [?], *Hazai Krónika*. *Az egri angolkisasszonyok templomának új oltára*. In: *EM*, 1909. júl. 31., X, évf., 7. sz., 103. Az Egri Angolkisasszonyok Leánygimnáziumának Értesítőjében D'Huart Auguszta neve mellett 2 000 korona adomány szerepel. (*Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője*, 1909, 12.)
[901] *Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője*, 1909, 13.

egy munkaterem és négy tanterem, a második emeleten rajzterem, festőszoba, zeneterem és könyvtárhelyiség került kialakításra.[902]

Az egri intézet kápolnájának 1912-ben történt felújítása és átalakítása is M. Beleznay Etelka főnöknő szorgalmazására valósult meg. A kápolnába új falképek kerültek, a figurális és díszítő festés témáját a főnöknő választotta ki. A falfestményeket a budapesti Iparművészeti Iskolában, majd a müncheni képzőművészeti akadémián festészetet tanult Korény [egyes forrásokban Korényi] József egri festőművész és díszítőfestő készítette; Nagy Péter építőmester pedig egy lourdes-i barlangot alakított ki a kápolnában. Nagy Virgil egy carrarai fehér márványból faragott új szószéket tervezett, amelyet ugyancsak Müller Rezső szobrász faragott ki. Az átalakított és megújított kápolnát az intézet lelkiatyja, dr. Ivánovich Emil áldotta meg 1912. szeptember 20-án, a lourdes-i barlangot pedig 1912. december 8-án szentelte fel.[903]

Korény József a kápolna szentély feletti boltszakaszának közepére festette meg Szűz Mária égi megkoronázásának jelenetét. A kép Szűz Mária megdicsőülésének hagyományos képi megjelenítése, az égi koronázás a Szentháromság jelenlétében történik. A figurális ábrázolás mellett csak a mennyország gomolygó felhői látszanak a barokk volutákkal díszített, illuzionisztikus keretbe foglalt mennyezetképen. A képi program jól illeszkedik az 1910-es és 1920-as évekből származó képeslapokon látható oltárképhez, amely Szűz Mária mennybevételét ábrázolja a hagyományos ikonográfiai típus szerint. M. Beleznay Etelka főnöknő egy műmárványból készült hófehér feszületet is készíttetett a kápolnába, amelyet dr. Ivánovich Emil spirituális atya 1915. június 27-én áldott meg.[904]

7.3.10.4. A kápolna művészi átalakítása, megújítása az 1940-es években

Korény József falképe és a díszítőfestés már az 1940-es években átfestésre kerül egy teljesen új koncepció alapján. A kápolna újrafestésének terveit Megyer-Meyer Antal (1883–1948) a Képzőművészeti Főiskola tanára készítette. A megvalósításban egykori tanítványai is részt vettek, név szerint: Jantschi Béla tanár, Borzsák Jenő (1910–2000) és Takács Ferenc iparművészek. A díszítőfestés „türkizkékes" alapon magyaros ornamentikából állt. A mennyezetre három *al secco* technikával készült ábrázolás került: Angyali Üdvözlet, középen az „Angyalos Betlehem", valamint az okos és balga szüzek csoportja. Az ablakok fölé a hölgyifjúság védőszentjei kerültek, mint például: Szent Anna, Szent Ágnes, Szent Cecília. Az oratóriummal szemben lévő falsíkra az Árpád-házi szentek jelképes csoportját festették. A Nagy Virgil-féle márvány oltár mögött a „*Jézus Szíve mellől, felhőkön közénk leszálló*" Szűz

[902] MNL HVML, XII/2.a. 134. d., 161/1910; 18/1911.
[903] *Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője,* 1913, 35., 37.
[904] *Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője*, 1915, 41.

Mária 2,40 méter magas szobra állt angyalokkal körülvéve, amelyet Bányai Ödön[905] (1909–1948) szobrászművész faragott hársfából.[906]

Az újonnan festett kápolnát Kriston Endre (1877–1960) segédpüspök 1942. november 1-jén áldotta meg, az alkotás az angolkisasszonyok egri intézetének 90. évfordulójára készült el. Megyer-Meyer festményeiről a legnagyobb elismerés hangján nyilatkozott dr. Molnár Ernő egyházművészeti igazgató is. „*A művészetnek, a hitnek, a modernségnek és az alázatnak pontos és megragadó összhangját*” mutató alkotásként jellemezte azt.[907] A belső térről készült egykori képeslapokon, fekete-fehér fényképfelvételeken jól látható a Megyer-Meyer-féle festés megkapó szépsége. Az 1942-ben készült falfestmény harmonikus egységet alkot a neoreneszánsz carrarai márvány oltárral, mintegy kiemelve annak hófehér alapszínét. A szentély falfestményének legalsó sora tulajdonképpen egy szimmetrikus rendben ismétlődő sorminta, amely szőlőtövek és búzakalászok stilizált ábrázolása. Ez a növényi ornamentika mintegy folytatása a Nagy Virgil-féle oltár növényábrázolásainak.[908]

7.3.10.5. Összefoglaló az angolkisasszonyok egri kápolnájának átalakításairól

A kápolnának 1855 és 1912 között faoltára volt, 1912 és 1942 között Nagy Virgil carrarai márvány oltára és Korény József egri festőművész falképei határozták meg a kápolna megjelenését, majd 1942-ben Nagy Virgil oltára mögé egy monumentális Mária-szobor, valamint az Angyalok Királynéjának kíséretét megjelenítő, angyalokat ábrázoló falfestmény került, amely valószínűleg az 1950-es évekig meghatározta a kápolna összképét. Az épületben – amely a Kossuth Lajos utca 8. szám alatt áll – jelenleg a Sancta Maria Általános Iskola, Gimnázium, Kollégium és Zeneiskola működik. Az épület ÉK-i szárnyában helyezkedik el az angolkisasszonyok egri intézetének egykori kápolnája, ami sajnos napjainkban már nem hasonlít egykori szépségére. Az angolkisasszonyok női szerzetesi kongregációját – más szerzetesrendek tragikus sorsához hasonlóan – 1950-ben „feleslegesnek” és veszélyesnek nyilvánították. Az egri intézetet államosították és a nővéreket elhurcolták.[909]

---

[905] Bányai Ödön szobrászművész továbbképző szobrász tanfolyamra járt az Országos Magyar Kir. Képzőművészeti Főiskolára az 1941/1942-es tanévtől 1942/1943-as tanévig, mestere Bory Jenő szobrászművész volt. A főiskolai képzést megelőzően a római Szépművészeti Akadémiára járt 1933 és 1937 között. (MKEL, 11/a. 180., 183., 185., és 186. köt.)

[906] BENES 1942, 2–3.

[907] M. M. [?]: *Kriston Endre püspök megáldotta az Angolkisasszonyok kápolnáját*. In: *Eger*, 1942. nov. 2., 53. évf., 174. sz., 3.

[908] Az oltáron mozaiktechnikával ábrázolt növények: fehér liliom, Mária Szent Szíve rózsával, Jézus Szent Szíve töviskoronával és „passiflóra csoporttal” vagyis golgotavirággal, és egy szál fehér liliom.

[909] DIÓS 1993, 276.

A kápolnát házasságkötő teremmé alakították át 1964-ben[910], és az 1942-ben megalkotott falfestmények lemeszelésre kerültek. Jelenleg semmilyen figurális falfestmény nincs a kápolnában.[911] A korábbi felirat helyén ma a következő szöveg olvasható: „*Tota pulchra es Maria*". Ahol egykor a szentély feliratát a Bárány és a Pelikán alakja szegélyezte, ott ma két címer látható, az egyik a pápai címer, a másik Seregély István egri érsek címere, aki 1987 és 2007 között volt az Egri Érsekség főpásztora.

A kápolna 1991-től nyerte vissza eredeti liturgikus funkcióját. Dr. Seregély István egri érsek 1991. november 17-én szentelte fel újra. Szentbeszédében elmondta, hogy „*a kápolnában a Boldogasszony szobra és a régi feszület képviseli a folytonosságot, az oltár pedig már a megújulásra emlékeztet*."[912]

7.3.10.6. Nagy Virgil márvány oltára a nyíregyházi Samassa-templomban

Nagy Virgil carrarai márvány oltára jelenleg a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyházban áll. Az angolkisasszonyok egri intézetéből származó oltár alsó részét leválasztották és szembemiséző oltárként használják. A főoltár felépítményét pedig az oldalhajóban helyezték el. Illyés Gábor helytörténész kutatásai alapján tudható, hogy az egykori főoltárt 1958-ban helyezték át Egerből Nyíregyházára.[913] Az oltárról készített archív felvételekkel összevetve azonban jól látszik, hogy a nyíregyházi szembemiséző oltár előlapja és az eredeti egri oltár alsó felépítménye nem teljesen egyezik meg egymással. A négy evangélista szimbóluma közül Lukács (bikafej) és Márk (oroszlánfej) szimbóluma hiányzik a szembemiséző oltár előlapjáról, és annak szentély felőli oldalán találhatók. Máté (angyalfej) és János (sasfej) szimbóluma pedig „helyet cserélt egymással" és nem közvetlenül a Feltámadt Krisztust jelképező Bárány jobb és a bal oldalán vannak. Ezek eredeti helyére, közvetlenül a Bárány alakja mellé kerültek át Szűz Mária és Szent József nevének faragott kezdőbetűit ábrázoló képtáblák. Az oltár átszállításának körülményei további kutatás tárgyát képezik.[914]

---

[910] *Eger, Angolkisasszonyok intézete és diákotthona, Házasságkötő terem kivitelezési tervdokumentációja*, 1964. (MÉM MDK TI, ltsz.: 02610.)

[911] *Eger, Angolkisasszonyok intézete és diákotthona Kápolnabelső festett falfelületei, Festőrestaurátori kutatási dokumentáció*, 2025. (MÉM MDK TI, ltsz.: 53856.)

[912] *Kápolnaszentelés az egri angolkisasszonyoknál*. In: *HMH*, 1991. nov. 18., 2. évf., 270. sz., 1–2.

[913] ILLYÉS G 2020, 16.

[914] Átnézett műemléki dokumentációk (ezekben nem találtam adatokat az oltár és az eredeti berendezés elmozdításáról): *Eger, Angolkisasszonyok intézete és diákotthona helyreállítási terv,* 1954. (MÉM MDK, ltsz.: 02645.); *Eger, Angolkisasszonyok intézete és diákotthona, Házasságkötő terem kivitelezési tervdokumentációja*, 1964. (MÉM MDK, ltsz.: 02610.); *Eger, Angolkisasszonyok intézete és diákotthona Kápolnabelső festett falfelületei, Festőrestaurátori kutatási dokumentáció*, 2025. (MÉM MDK, ltsz.: 53856.)

7.3.11 Nagyvárad, a püspöki palota helyreállítási munkálatai (1905, 1909, 1915–1917 k.)

A források alapján Nagy Virgil a nagyváradi püspöki palota helyreállítási munkálataihoz is készített tervrajzokat 1905 körül. [915] Lechner Jenő önéletrajzában megemlítette, hogy részt vett a nagyváradi püspöki palota restaurációs munkáiban Nagy Virgil tanársegédjeként.[916]

Szmrecsányi Pál (1846–1908) nagyváradi püspöki székbe való ünnepélyes beiktatása 1903. augusztus 24-én történt. Az új püspök testvére volt Szmrecsányi Lajosnak, aki 1901-től az egri érsekség irodaigazgatója lett. Nagy Virgilt feltehetően ő ajánlotta testvére figyelmébe. Szmrecsányi Pál ellenőriztette a palota állapotát és „*kineveztetése után kis idő múlva elrendelte a nagyváradi püspöki palota tatarozását*.” A boltozat és a tetőzet beszakadással fenyegetett.[917]

A MOB jegyzőkönyveiben is találtam adatokat Nagy Virgil nagyváradi munkáiról. Dr. Szmrecsányi Miklós (1854–1936) jogász és művészettörténész 1909. május 26-án kelt, báró Forster Gyulának írt levele alapján Nagy Virgil 1909. május 11-én készített szakvéleményt a püspöki palota Borromeo Szent Károly tiszteletére szentelt kápolnájának ügyében, melynek mennyezete a korhadt tartógerendák miatt veszélyes állapotba került. Dr. Szmrecsányi Miklós egyrészt hangsúlyozta a 18. századi barokk püspöki palota megóvását, másrészt pedig Nagy Virgil helyreállítási javaslatáról írta le a véleményét. A palota és a hozzátartozó kápolna helyreállítását testvére, Szmrecsányi Pál nagyváradi püspök már beiktatásától kezdve fontosnak tartotta. „*Az óriási méretű homlokzatokat a művészi díszítés gondos megóvásával tartós anyagokkal teljesen megújíttatta*.” A két testvér együtt készítette elő azt is, hogy a „*kápolna veszélyeztetett mennyezete maradandó biztosítással óvassék meg a romlástól, a nagy értékű freskók sértetlen fenntartása mellett*.” A tervezett megóvási munkák elvégzésére Szmrecsányi Pálnak már nem volt lehetősége, így került „*a kérdés a hagyatékot tárgyaló bizottság elé*”, ahol a családot Dr. Szmrecsányi Miklós képviselte. Ekkor a kápolna mennyezetét életveszélyes állapota miatt lebontásra ítélték volna, azonban a vizsgálatra kiküldött bizottság elfogadta Dr. Szmrecsányi Miklós érveit arra vonatkozóan, hogy az épület, benne a kápolna és annak Johann Nepomuk von Schöpf (1733–1798)[918] nevéhez köthető 18. századi kifestése műemléknek tekintendő és megóvandó, emiatt csak az „*okvetlenül szükséges biztosítást*” lehetett elvégezni. A MOB megbízásából Nagy Virgil műegyetemi tanár vizsgálta meg az épületet. A kápolna

[915] LECHNER 1921, 354.; BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 37. (III. Függelék, 1906/1907-es tanév)
[916] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/861. Lechner Jenő önéletrajza, 1927. VI. 2. Lásd: BODÓ 2024, 358.
[917] *Szmrecsányi püspök beiktatása. A veszedelmes püspöki palota*. In: *Felsőmagyarország*, 1903. aug. 22., 19. évf., 189. sz., 3.
[918] Johann Nepomuk Schöpf barokk festőművész és rézkarcoló Prágában született 1733-ban. Rómában tanult 1761 és 1762 között, majd két év múlva bajor udvari festő lett és 1770-től a müncheni festőakadémia tagja. Hitelezői elől menekült Nagyváradra, ahol 1776-ban megfestette a Mária mennybevétele freskót a nagyváradi székesegyházba, majd elkészítette a püspöki palota kápolnájának művészi kifestését is. Az 1770-es évek végén, édesapja halála urán tért vissza Bajorországba. (DIÓS 2006, 963.)

szakértői vizsgálatát és ezzel összefüggésben az állagmegóvási terveket Varró Domokos műszaki tanácsos, nagyváradi királyi főmérnök készítette el. Tervezetét Nagy Virgil is megfelelőnek találta. Dr. Szmrecsányi Miklós arra kérte a MOB-ot, hogy vegye fel a nagyváradi püspöki palotát a fenntartandó műemlékek sorába, a sürgős munkák elvégzésével Varró Domokos műszaki tanácsost bízza meg, és a munkálatok szakmai felügyeletére pedig Nagy Virgilt kérje fel. Levelében leírta, hogy teljesen egyetért Nagy Virgillel abban, hogy ezt a műremeket teljes egészében meg kellene óvni. Amint a két építész közös munkája nyomán elvégzett biztosítási munkák meglesznek, akkor elegendő időt lehet nyerni a végleges helyreállítás kidolgozására is.[919] Nagy Virgil 1909. május 11-ei jelentésében az alábbi észrevételeket írta le a püspöki palota házikápolnájáról a MOB-nak:

„*A kápolna a püspöki palota jobb szárnya első emeletén foglal helyet két emeletre terjedő magasságban, de anélkül, hogy ez az épület külső megjelenésében kifejezésre jutna; alaprajza hosszúkás* (…) *tölgyfa csaposgerendákból szerkesztett sík mennyezettel fedett, mely hornyolattal csatlakozik a falakat lezáró kis méretű párkányhoz.*

A rövid oldal egyikén szép formájú, XVI. Lajos stílű félkör alaprajzú, tölgyfából szerkesztett és üvegezett szélfogó épül be a kápolna terébe, összeköttetésben a püspöki lakosztályból szolgáló ajtóval; szemben ezzel, a másik rövid oldal előtt szabadon áll a márvány oltár (…). *A kápolna oldalfalai és mennyezete kitűnő technikájú, jó állapotban lévő pompás színhatású freskókkal borítattak, Schöpf kezétől 1770–80-ból.*

Az oldalfalak gazdag architektúrát ábrázolnak fülkékkel, bronzszobrokkal (…) *ékesítve. A szélfogó feletti falfelületen némi figurális ábrázolások között bíborpalást felett feltűnik a palotát építő püspök czímere* (…) *A mennyezeti mező, széles gazdag keretezésben teljesen figurális.*

Az egész térség színpompája meglepő, a legrafináltabb ellentétek gazdag harmóniává egyesülnek, a mit a gazdag és mégis finom elosztású aranyozás nagyban elősegít. Eredeti hatásáról ugyan csak a gyertyakoromtól védett párkány feletti hornyolatrész ad teljes képet, mert a többi részeken a viaszalapon alkalmazott aranyozás jelenleg fekete, tehát ellentétes hatást tesz. (…) *Az építészeti ábrázolások nézetem szerint magasabb színvonalon állanak mint a figurális részek; előbbiek rendkívüli készséggel terveztettek és ábrázoltak, míg utóbbiak mint dekoratív foltok ugyan jó hatásúak, de felületes rajzúak és modorosak. A freskó technikája kitűnő, vésett körvonalakkal, s a színek teljesen üdék, amiről egyes helyeken eszközölt letisztogatás nyomán meggyőződtem.* (...)

[919] MÉM MDK TI, Dr. Szmrecsányi Miklós bizottsági tag jelentése báró Forster Gyulának a nagyváradi püspöki palota kápolnájáról, 1909. máj. 26. (ikt. sz.: 458/1909).

Repedések láthatók a kert felőli sarkokból kiindulva a keresztfalakon, és a mennyezetnek különösen a szélfogó feletti részén. E mennyezetrepedések a tölgyfagerendák részint rothadásából, részint szuvasodásából erednek, és veszélyeztetik a mennyezet fennmaradását. (…) *Nézetem szerint ezt a remek dekoratív műemléket minden áron fenn kellene tartani teljességében.* (…)" A jelentésben részletes javaslatot írt le a mennyezet eredeti állapotának megtartására vonatkozóan, pontosabban úgy vélte, hogy az általa felvázolt állagmegóvási munka nyomán a mennyezet „*még évtizedekig eredeti mivoltában fenntartható lesz.*"[920]

Dr. Szmrecsányi Miklós és Nagy Virgil közös jelentése nyomán a MOB levélben írt gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy a nagyváradi püspöki palotában lévő kápolna művészi kifestése „*a szakértők egyértelmű véleménye szerint hazánkban a barokk kori dekoratív művészet legkiválóbb alkotásai közé tartozik.*" A mennyezet szakszerű megerősítése a cél, utána következhet a festmények helyreállítása.[921]

A nagyváradi püspöki palota kápolnájának ügyében folytatott levelezés rávilágít arra a tendenciára, hogy a műemlékvédelem 19. századi purista irányzata helyett – amely elsősorban a középkori stílusok fenntartását, restaurálását, rekonstruálását szorgalmazta – a 20. század elején már az újkori, barokk emlékeket is védelemre méltó alkotásnak tartotta.[922]

A jelentést követően nem találtam további adatokat Nagy Virgil 1905/1906-as tanévtől már bizonyított nagyváradi működésére.[923] A következő forrás az 1915/1916-os tanév évkönyvében olvasható bejegyzés, mely szerint Nagy Virgil „*a nagyváradi székesegyház káptalani kápolnájának újjáalakításán*" dolgozott.[924] Ezután az 1916/1917-es tanévben pedig „a *nagyváradi lat. szert. székesegyház kápolnájának kialakítása*" és „*a székesegyház egyéb részei kidíszítésére vonatkozó tervezések*" kerültek bejegyzésre a neve mellett.[925] Az építész a családi levelezésben egy 1917. március 11-én írt képeslapon néhány sorban megemlítette a nagyváradi munkáját. „*Nekem sokféle dolgom van az előadásaimon kívül; tanácskozások, lótás-futás az nváradi* [sic!] *kápolna befejezési stádiumban; jövő hétre megint készülök le, a mi mostani közlekedési viszonyok mellett legalább 3 napi távollétet jelent.*"[926]

[920] MÉM MDK TI, *Nagy Virgil műegyetemi tanár jelentése a nagyváradi latin szertartású püspöki palota házi kápolnájának megvizsgálásáról*, 1909. máj. 11. (ikt. sz.: 408/1909).
[921] MÉM MDK TI, Dr. Szmrecsányi Miklós bizottsági tag jelentése báró Forster Gyulának a nagyváradi püspöki palota kápolnájáról, 1909. máj. 26. (ikt. sz.: 458/1909).
[922] HORLER 1996, 121, 124–125.
[923] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1906, 37. (A műegyetemi tanárok „szakszerű működése" az 1905/1906-os tanévben: „*A nagyváradi püspöki palota és székesegyház helyreállítása*.")
[924] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1916, 70. (I. Függelék: a műegyetemi tanárok „szakszerű működése" az 1915/1916-os tanévben.)
[925] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1917, 62. (A tanárok „szakszerű működése" az 1916/1917-es tanévben.)
[926] Pászthy és Nagy család levélhagyatéka. (Nagy Virgil képeslapja (ifj.) Nagy Zoltán részére, 1917. 03. 11.)

A nagyváradi római katolikus székesegyház Nagy Virgil nevéhez köthető átalakításai munkálatairól részletes források eddig még nem állnak rendelkezésre. Papp Lajos 1943-ban megjelent, Nagyvárad nevezetességeit bemutató városismertetésében leírta, hogy a római katolikus székesegyház „*szentélyétől balra esik a Jézus Szíve-kápolna, melyet Széchényi püspök rendeztett be a régi* (...) *Szent Kereszt-kápolna helyett. Falait fehér műmárvány borítja.* (...) *A kápolna márvány falait Nagy Virgil készítette*.”[927] Az 1943-as leírás sorai köszönnek vissza, például Péter I. Zoltán Nagyvárad katolikus templomairól szóló kötetében.[928] Részletes adatok hiányában Nagy Virgil nagyváradi bazilikában és a püspöki palotában végzett munkálatainak pontosítása további kutatást igényel.

7.3.12 Törökszentmiklósi Szentháromság-templom művészi kifestése (1912)

7.3.12.1. Előzmények – a templom rövid építéstörténete

Dr. Rétay Gyula c. kanonok-plébános és a törökszentmiklósi hívek kezdeményezésére kezdődött adománygyűjtés egy új templom építésére. A régi, szűknek bizonyult barokk templom 1796 és 1803 között épült, ennek helyére emelték az új templomot.[929]

Aigner Sándor budapesti építész kereszt alaprajzú, toronypáros, háromhajós templomtervét tervpályázat útján választották ki 11 pályamű közül. Az építőmesteri feladatokkal Vaskovics Antal ceglédi építőmestert bízták meg 1898. január 31-én. A templomot 1900. június 10-én szentelték fel a Szentháromság tiszteletére.[930]

Eigner Nándor törökszentmiklósi káplán leírása szerint a templom „XII. századi átmeneti” stílusú: alaprajzi szempontból a „*román alapfelfogás dominál*”, azonban a „*román félkörív már itt váltakozik a csúcsívvel*” és a templom szerkezete a gótikában kiteljesedő támív-támpillér rendszert is mutatja. Kifejtette, hogy templomépítés céljára ez az „átmeneti stílus” a legalkalmasabb, mert megfelel a kellő világosság követelményeinek, ugyanakkor nem kell megfizetni az érett gótika gazdag kőarchitektúrájának költségeit.[931]

A templom megvalósítása megközelítőleg 130 ezer forintba került. A belső tér berendezését ugyancsak Aigner Sándor tervezte. Az oltárfelépítményeket és a sekrestye berendezését Rétay és Benedek Egyházi Műipar Intézete kivitelezte. A templom stilszerű kifestésére anyagi okok miatt ekkor még nem volt lehetőség.[932] A templom tetőzetének bádogozását 1906-ban és 1908-ban is javítani kellett, majd 1910-ben az oldalhajók felett levő

[927] PAPP L 1943, 60–61.
[928] PÉTER 1992, 33.
[929] EIGNER 1900², 4–7. A templomról terjedelmes leírás: EIGNER–KOVÁSY 1900, 6–13.; A templomról: HORVÁTH 2015, 168–170. A szerző nem részletezte a belső tér kifestését és Nagy Virgil tevékenységét.
[930] EIGNER 1900², 7, 9–10.
[931] EIGNER 1900², 10.
[932] EIGNER 1900², 14, 16.

tetőzet bádog borítását horganyzott vaslemezekkel cserélték ki, valamint a szentély feletti tetőzet javítását is elvégezték. A beázások megszüntetését célzó munkálatok fontos előzményei a templom kifestésnek.[933] **(7.3.12. I. kép–7.3.12. III. kép)**

7.3.12.2. A törökszentmiklósi templom 1912-es művészi kifestése

Énekes János törökszentmiklósi plébános 1912. április 27-ei levelében kérte Samassa József egri érsek hozzájárulását a templom építése óta tervbe vett művészi kifestéséhez.[934] A levelezésből kitűnik, hogy Nagy Virgil részt vett a festési munkálatok előkészítésében, továbbá a szakértői felügyeletet is elvállalta. Nagy Virgil Kaincz János budapesti templomfestőt ajánlotta, akivel nagy megelégedéssel dolgozott együtt az egri bazilika belső terének kifestésén. Kaincz János 14 000 koronáért vállalta a felkérést. A levélhez előzetes költségvetést és a templom stílusához igazodó vázlatterveket is mellékelt, melyeket Nagy Virgil ceruzával korrigált.[935]

A festési munkálatok mellett az orgona javítását, a villanyvilágítás bevezetését és ezekkel összefüggésben a csillárok átalakítását is tervezték. A plébános számításai szerint hosszabb távon kevesebb anyagi terhet jelentene a villanyvilágítás üzemeltetése, mint a gyertyafényhez szükséges számos gyertya beszerzése. A megvalósításra véleménye szerint az 1912-es esztendő a legideálisabb, nemcsak a rendelkezésre álló fedezet és a beázások megszüntetése miatt, hanem: „*a tavalyi jó termés, az idei kedvező kilátások, továbbá a hívek sürgető óhajtása*” miatt is.[936]

A kérelemre 1912. május 17-én érkezett válasz az Egyházmegyei Hivatal részéről, amely érdekes adalékokat tartalmaz egyes liturgikus szabályok kérdésében is. A törökszentmiklósi plébános elegendőnek tartotta volna két-két gyertya megtartását az oltárokon. Ezzel kapcsolatban azonban az egri érsek figyelmeztette, hogy az oltárokon egyáltalán nem alkalmazható villanyvilágítás és csak a „szegényebb templomok” esetében engedélyezett a két viaszgyertya használata. Felhívta a figyelmet arra is, hogy „*szigorúan szem előtt kell tartani az egyház azon szabványát, mely tiltja, hogy a templom egyéb részeinek a homály eloszlatása céljából villannyal való kivilágítása színházi modorban történhessék.*” A

[933] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 2262/1910 és 2465/1910.
[934] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 2773/1912. Kérését így indokolta: „*Ha a templomot belülről csak egyszerűen meszeltetnénk, a meszelési költségeken kívül, maga az állványozás is több ezer koronába kerülne, ami évek múlva megismétlődnék, valahányszor a meszelés szükségessé válnék. Ennél sokkal ajánlatosabb, sőt az előbbi körülményt figyelembe véve gazdaságosabb is, ha a templom kifestetik*.”
[935] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 2773/1912.
[936] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 2773/1912.

vázlatrajzokat visszaküldték, az Egri Főegyházmegyei Levéltárban valószínűleg emiatt nincsenek tervrajzok a kifestésről.[937]

Énekes János törökszentmiklósi plébános 1912. július 16-án kötött egyezséget Nagy Virgil műegyetemi tanárral az alábbi feladatok elvégzése tárgyában: állványozási, festő-, villanyvilágítási és orgonajavítási munkák vezetése, irányítása, időszakos helyszíni ellenőrzése és a munkák végrehajtásának biztosítása. Az egyezség szerint a munkálatokat 1912. november 1-jéig kell elvégezni. Az építészi tiszteletdíjat 1000 koronában állapították meg.[938] Az kísérőlevélből megtudhatjuk, hogy egy festő már 1912. július 10-én megkezdte az alapozási munkálatokat, valamint „*Kaincz János templomfestő és társai 22-én érkeztek, az építész tanár úr pedig augusztus elejére jelezte lejövetelét*."[939]

A *Törökszentmiklós és vidéke* című hetilap nyomon követte a templom kifestését, azonban ez a forrás sem ad leírást az alkotásokról. Többek között megtudhatjuk, hogy Ortner Ferenc (1890–1914)[940] festőművész is részt vett a templom figurális kifestésében.[941]

Énekes János törökszentmiklósi plébános 1912. november 25-ei levelében tájékoztatta az egri érseket – ekkor már Szmrecsányi Lajost – a művészi kifestés befejezéséről. Beszámolójában említette, hogy Nagy Virgil körülbelül 14 alkalommal utazott Törökszentmiklósra a munkálatok ellenőrzése céljából. Kérte, hogy az érsek – amennyiben szükségesnek látja – rendelje el a kifestés felülvizsgálatát és küldjön ki egy szakértőt erre a feladatra. Erről egyeztetett Nagy Virgillel is, aki azt mondta, hogy „*ahol ő dolgozhatott, szakértő kiküldése mellőztetett, de szívesen veszi és ha ideje engedi, a felülvizsgálathoz leutazik*." Szmrecsányi Lajos egri érsek 1912. december 5-én válaszolt és hangsúlyozta, hogy a „*munkálatoknak szakértői felülvizsgálata, minthogy azok Nagy Virgil építész, műegyetemi tanár irányítása s időszakos ellenőrzése alatt hajtattak végre, nem szükséges*." A levelezésből kitűnik, hogy Nagy Virgil munkásságával elégedettek lehettek egyházi megbízói.[942]

A festési és egyéb munkálatok összesen 25.395 korona 54 fillérbe kerültek. Kaincz János templomfestő életművéhez további adalék, hogy a római katolikus templom művészi

[937] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 2773/1912.
[938] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 4188/1912. A levelezésből megtudható, hogy Nagy Virgil 1912. július 1-jén Karlsbadba utazott.
[939] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 4188/1912.
[940] Az újpesti születésű Ortner Ferenc festőművész az Iparművészeti Iskolában Ujváry Ignác (1860–1927) tanítványa volt. Tanársegédként dolgozott az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola díszítő festészeti szakosztályán 1912 és 1913 között és részt vett a marosváráshelyi kultúrpalota kifestésében is Körösfői-Kriesch Aladár mellett. (Források: *Ortner Ferenc*. In: *Művészet,* 1915, 14. évf., 3. sz., 143.; *OMKII Évkönyve* 1936, 46. *Az Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola igazgatói, tisztviselői, tanárai, tanársegédei, szaktanítónői, szakoktatói, művezetői és altisztjei 1880-tól 1936-ig*.; GELLÉR 1999, 368.)
[941] *Törökszentmiklós és vidéke*, 1912. aug. 31., V. évf., 35. sz. 3.
[942] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. (1908–1912) ikt. sz.: 6867/1912.

kifestése mellett elvégezte a törökszentmiklósi Kálvária-kápolna kifestését is 1000 koronáért, melynek költségeit a törökszentmiklósi Fehér Ferenc adományából fedezték.[943]

A római katolikus templomban elvégzett munkákról a kifizetés alapjául szolgáló nyugták adnak információt. Sajnos a művészi festésről, annak figurális ábrázolásairól és ornamentális díszítőfestéséről nincsenek leírások. A budapesti Rétay és Benedek cég végezte az oltárok és a szószék javítását, a padok és nyílászárók javítását pedig Kakuk László törökszentmiklósi asztalos készítette. Az orgonával kapcsolatos munkálatokat Rieger Ottó cs. kir. udv. orgonagyáros végezte el.[944]

A *Törökszentmiklós és vidéke* című hetilap ekképpen számolt be a művészi kifestés befejezéséről: „(…) *Az ékítési festés teljesen érvényre juttatja a templom építési stylusát.* (…) *A figurális részek festése teljesen harmonikus az ornamentikával; nincs köztük elütő; a szemlélőre megnyugtató, áhítatra keltő benyomást tesz. A templom oltárai és feleszerelései teljesen beilleszkednek a keretbe.* (…) *Az egész templom művészi befejezettségéhez még csak 6 díszes üvegfestésű ablak hiányzik, de a hívek áldozatkészsége tavaszra, az érseki felszentelésre, reméljük, ezt is pótolni fogja*."[945]

A kifestés befejezése után – immár Nagy Virgil segédlete nélkül – az oltármenza megújítása végett folytatódott a törökszentmiklósi plébános és az egri érsek közötti levelezés. Énekes Ferenc ezúttal Szubota István budapesti oltárépítő terveit és költségvetését (1200 korona) küldte el engedélyezés céljából. A plébános 1913. április 3-ai levele alapján Szubota a Rétay és Benedek cég megbízott művezetője volt, aki állítása szerint már „*több oltárt épített az egyházi szabályoknak teljesen megfelelő módon*." Az érsek utasítására a terveket át kellett dolgozni, a végleges változat süttői márványból készült. Az Aigner-féle főoltár felépítményét meghagyták, csak az oltármenza – amely eredetileg az oltártól elválasztható volt, fából készült és külön talapzaton állt – került átalakításra.[946]

A megújított templomot Szmrecsányi Lajos egri érsek szentelte fel 1913. június 29-én, amelyről a helyi újság és az *Egri Egyházmegyei Közlöny* is beszámolt, de egyik lap sem írta le részletesen a megvalósult műveket. [947] A festés utófelülvizsgálatának jegyzőkönyvében sincs adat az ábrázolásokról.[948]

---

[943] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d. ikt. sz.: 187/1913.
[944] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós 1701–1702 rsz. d., ikt. sz.: 741/1913.
[945] *Törökszentmiklós és vidéke*, 1912. nov. 23., V. évf., 47. sz. 3.
[946] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1701–1702 rsz. d., ikt. sz.: 2087/1913; 2591/1913; egyezség: 2870/1913.
[947] *Törökszentmiklós és vidéke*, 1913. júl. 5., VI. évf., 27. sz. 2–3.; *EEK*, 1913. júl. 19., 45. évf., 13. sz., 100–101.
[948] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós,17003–1704. rsz. d., ikt. sz.: 4142/1915. Kucsera Ferenc törökszentmiklósi plébános levele a Főegyházmegyei Hivatalhoz, 1915. okt. 4. A levélben Kaincz János életrajzi vonatkozású adatai: „*Nagy Virgil műegyetemi tanár arról értesített, hogy a templom festője Kaincz János, mint szerbiai hadifogoly elhalálozott s e szomorú körülményből kifolyólag az özvegy nevében arra is felkért, hogy eszközölném ki a*

A templom belső terét ábrázoló archív képeslapok szerint az apszis félkupolás mennyezetén – a maihoz hasonlóan – reprezentatív figurális festés volt. Az 1920-as és 1930-as évekből származó képes-levelezőlapok nem elég részletgazdagok ahhoz, hogy lehetővé tegyék a kifestés ikonográfiai programjának tanulmányozását. A főoltár feletti sokalakos kompozíció középpontjában feltehetően Szűz Mária mennybevételének (*assumptio*) jelenete volt látható. Szűz Mária alakját fénysugaras mandorla vette körül, amelyet hét, egymástól azonos távolságra megfestett angyal emelt a magasba. A háttérbe szimbolikus tájábrázolás került, halványan kivehető néhány pálmafa, amely vélhetően Mária jeruzsálemi sírjára utalhatott. A kompozíció jobb és bal oldalán férfiak és nők csoportja tekintett fel Nagyboldogasszony alakjára. Nem megállapítható, hogy a jelenlévő alakok az apostolokat, más szenteket vagy esetleg világi személyeket ábrázoltak-e, mert a képeslapokon nem kivehetőek az attribútumok. Mögöttük oszlopokkal tagolt, nyitott kolonnádra emlékeztető architektonikus keret lehetett. A félköríves diadalív aprólékos díszítőfestést kapott, amely részletgazdagságában Nagy Virgil egri bazilikában alkalmazott neoreneszánsz díszítőfestését idézhette.[949]

A szentély fölötti figurális kompozíció előképei a képeslapok alapján nehezen azonosíthatóak, azonban a tájháttér, illetve a tájban megjelenő és a félköríves falfelület adottságait kihasználó, térhatást fokozó építészeti elemek itáliai reneszánsz előképeket sejtetnek. Talán Domenico Ghirlandaio (1448–1494) firenzei Santa Maria Novella bazilikában található freskói is inspiráló hatással lehettek az ábrázolásra, amelyet Nagy Virgil személyesen is jól ismerhetett olaszországi tanulmányútjairól vagy például az 1907-es[950] műegyetemi kirándulásról. **(7.3.12. IV. kép–7.12. VI. kép)**

7.3.12.3. A törökszentmiklósi templom belső terének megújítása az 1940-es években

A szentély 1910-es években készült kompozíciója az 1940-es évek elejéig díszítette a templomot, átfestését Dr. Bőthy Lajos (1897–1971) érseki tanácsos, esperes-plébános kezdeményezte. A munkák megkezdése előtt a Központi Egyházművészeti Hivatal kérésére megvizsgálta az 1912-es festés körülményeit abból a célból, hogy azok művészi minőségét megállapíthassa. Levelében Nagy Virgilt „tervező vagy ellenőrző tanárként” említette. A dokumentum tanúsága szerint az 1940-es évek egyházművészeti szemlélete alapján Nagy Virgil szakrális alkotásait – feltehetőn csak a kisebb munkák tekintetében – nem tartották

Főtisztelendő Főegyházmegyei Hivatal kegyes engedélyét az utófelülvizsgálatnak még f. október hóban leendő megtartására.” Kapcsolódó iratok: ikt. sz.: 377/1916.; 887/1916.

[949] A törökszentmiklósi Szentháromság-templomot ábrázoló képeslapokat lásd: GALSI–KISS 2013, 62–64. Az elemzés a 76. számú képeslap alapján történt, amely a főoltár 1925 körüli állapotát mutatja. Képeslapokat lásd még: GALSI 2004, 48–49.

[950] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1908, 22. (Függelék I. *Gyakorlatok, kirándulások*.)

jelentősnek. Nem ismerték mélyrehatóan munkáit annak ellenére sem, hogy az Egri Főegyházmegye élén 1943-ig Szmrecsányi Lajos egri érsek állt, aki ismerhette Nagy Virgil egyházművészeti alkotásait. Dr. Molnár Ernő – a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatója – a törökszentmiklósi plébánossal való egyeztetések alkalmával „*Nagy Virgil művészetéről lesújtóan nyilatkozott*" és véleménye szerint Nagy Virgil „*nem is volt a legnevesebb festőművész*"; tehát azzal sem volt tisztában, hogy Nagy Virgil építőművész volt. A forrásrészlet jól szemlélteti, hogy húsz évvel Nagy Virgil halála után életművét kevesen – főként építészek – ismerték, művészetét nem tartották elég haladó szelleműnek.[951]

Dr. Molnár Ernő 1942. június 8-ai levelében írta a törökszentmiklósi plébánosnak, hogy szakértői véleménye szerint nincs akadálya az 1912-ben készült és az 1940-es évekre már bepiszkolódott festmények átfestésének.[952] Feltehetően a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatójának nem túl kedvező véleményéből adódott, hogy a Nagy Virgil elgondolása alapján, és – a források szerint – Kainz János díszítőfestő kivitelezésében készült törökszentmiklósi figurális festés nyomtalanul eltűnt. Napjainkban már csak a díszítőfestés idézi az 1910-es évek kifestésének emlékét.

A Szentháromság-templom második nagyszabású művészi kifestésére Barth Ferenc (1903–1984), Márton Lajos (1891–1953) és Benke László (1903–1983) festőművészektől kértek ajánlatot, majd néhány referenciamunka megtekintését követően döntöttek a jászberényi Benke László megbízása mellett, mert az ő festészetét „a közízléshez" közelebb állónak látták. Dr. Bőthy Lajos a törökszentmiklósi egyházközség 1942. április 23-ai tanácsülésén jelentette be, hogy Benke László templomfestési tervezetét elküldte a Főegyházmegyei Hivatal részére.[953]

Az ikonográfiai program Dr. Bőthy Lajos elgondolását követte. A főoltár fölé, a félköríves apszis mennyezetére tervezett kompozíciónak Máté evangéliumából származó alábbi idézetet kellett megjeleníteni: „*Jöjjetek énhozzám mindnyájan, akik megfáradtatok és meg vagytok terhelve, és én megnyugvást adok nektek*" (Máté 11,28). Benke Lászlónak az egyik mellékoltár félköríves záródásának mennyezetén „a Szent Kereszt diadalát", a másikon a „Katolikus egyház diadalát" kellett ábrázolnia. Dr. Bőthy Lajos a főhajót a mellékhajótól elválasztó fal pillérkötegei között húzódó falsávra a szentek ábrázolását irányozta elő. A kereszthajó és a főhajó találkozásánál lévő négyezeti tér falszakaszában „*a prófétákat és*

[951] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz.: 3680/1942.
[952] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz.: 4305/1942.
[953] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz.: 2671/1942. Márton Lajos festőművésztől a szolnoki Szegényház téri templomban készített alkotásait nézték meg, Benke László művei közül pedig a jászberényi szentkúti templom művészi festését.

evangélistákat, a hajóban lévő két mezőben Jézus születése és Mózes az égő csipkebokor előtt" témák művészi megfogalmazását várta. Benke László terveit felülvizsgálat céljából elküldték Dr. Molnár Ernőnek, a Központi Egyházművészeti Hivatal igazgatójának is. A bírálat szerint Benke László a szentély és a kereszthajó két lezáró apszisába az „Oltáriszentség Apoteózisa, a Szent Kereszt Diadala és a Magyar Szentek Hódolata Krisztus előtt" című képeket tervezte.[954]

Az 1910-es években készült díszítőfestés 1942-es állapotáról Benke László leveléből lehet értesülni. A falfelület repedezettsége, sérülései miatt a régi díszítőfestés több helyen lemállott, megsérült. Ezeket Benke László az eredeti színeiben megtartva tervezte rekonstruálni. Hangsúlyozta, hogy „*az ipari résznél sem egyszerű szobafestő-munkáról van szó*", mert minden esetben művészi felügyelet mellett kell az eredetihez leginkább megfelelő tónusú színeket kikeverni, valamint a hiányzó részleteket kis ecsettel, szabadkézzel kellett kiegészíteni. Főként a mellékhajók mennyezetének és falfelületeinek festését tartotta elengedhetetlennek. Az oszloppilléreken a „bántóan egyszerű cakk vonal díszítést" kívánta kiegészíteni.[955]

Benke László elkészült figurális kompozícióit 1942. december 13-án ellenőrizte Dr. Molnár Ernő. A jászberényi művész négy hónap alatt három félkupolát, a szentély, a kereszthajó és a főhajó frízeit díszítette ki *al secco* technikával. Az előre meghatározott program szerint a szentély félkupolájára a „*Jöjjetek hozzám mindannyian*", a kereszthajó jobboldali félkupolájára a „*Szent Kereszt Diadala*", a kereszthajó baloldali félkupolájára az „*Egyház diadala*" kompozíciók kerültek. A szentély frízére jobboldalt „Mózes és az égő csipkebokor", bal oldalon pedig „Az angyali üdvözlet" ábrázolása került. A kereszthajó frízein a négy nagy próféta, a négy evangélista és a nyolc egyházatya alakja látható. A festőművész a főhajóban elkészítette a magyar szentek galériáját is, összesen mintegy 290 figurát festett meg.[956]

A törökszentmiklósi plébános 1943. március 27-én a templom oltárainak és szobrainak megújítására is felkérte Benke Lászlót. A jászberényi festő az új megbízás alkalmával készítette el a „*Nagy Magyar Alföld Nagyasszonya*" freskót (Alföldi Szűzanya) a szentély leckeoldalon lévő falsíkjára, amelyet 1943. június 22-én Dr. Molnár Ernő is méltatott az 1943-as év művészi munkáinak felülvizsgálata alkalmából.[957]

[954] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz.: 2671/1942.
[955] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós, 1939–1943, ikt. sz.: 4305/1942.
[956] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós,17003–1704. rsz. d., ikt. sz.: 1583/1943.
[957] EFL, Acta Par, Törökszentmiklós,17003–1704. rsz. d., ikt. sz.: 2102/1943.

7.3.13 Gyöngyös, a Szent Bertalan-templom megújítási (1914) és helyreállítási terve (1917–1921)

7.3.13.1. Előzmények

Nagy Virgil életművének egyik utolsó alkotása a gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállításának megtervezése. A templom restaurálása már az 1917. évi gyöngyösi tűzvész előtt is több esetben felmerült. Gyöngyös városa – mint a templom kegyura – már 1898. május 29-ei közgyűlésén arról határozott, hogy a „*jelentékeny javítást igénylő Szt. Bertalan templomot mindkét tornyával együtt*” szeretné megújítani.[958]

A barokk Szent Bertalan-templom mai formáját – amely korábbi építési periódusában későgótikus csarnoktemplom stílusjegyeit mutatta – az 1740-es években nyerte el. A rossz statikai állapotban lévő szentélyt és az egész templomot átépítették. A munkálatokat kezdetben Mohr János pesti építőmester vezette, később Hilpert János gyöngyösi kőművesmester fejezte be 1745-től 1756-ig. A régi tornyot az 1766. évi egyházlátogatási jegyzőkönyvben írt adatok alapján földrengés rongálta meg. A megrongálódott tornyot lebontották és a helyére 1774 és 1776 között, Quadri Kristóf tervei alapján készült el az új, a homlokzat északi oldalán álló hatalmas torony. A déli oldalon álló torony építése 1815-ben vette kezdetét a gyöngyösi Rábl Károly (1746–1828) építőmester vezetésével. A városi tanács az északi torony „hű mását” kérte a déli oldalra. Az építkezés 1826-ban fejeződött be. A Szent Bertalan-templomot ebben a barokk formájában érte az 1917. évi tűzvész.[959]

7.3.13.2. A Szent Bertalan-templom restaurálásának terve (1914)

Az Egri Főegyházmegyei Levéltárban található a gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítására vonatkozó irat- és tervanyag egy része. Török Kálmán (1865–1939) gyöngyösi főesperes-plébános leveléből tudható, hogy „*a gyöngyösi Szent Bertalan kegyúri főtemplom homlokzati kiképzésének és külső restaurációjának ügye*” 1914-ben is szóba került. Szmrecsányi Lajos egri érsek megbízásából eljáró Török Kálmán előterjesztése nyomán Nagy Virgilt kérték fel a homlokzat helyreállítási munkáinak elvégzésére. Gyöngyös város képviselőtestülete 1914. május 26-án tartott rendkívüli közgyűlésén a 121/XII. számú határozatával fogadta el Nagy Virgil terveit és költségvetését, valamint egyidejűleg elhatározta a templom belső terének restaurálását is. A képviselőtestület 1914. június 26-án tartott rendkívüli közgyűlésén Gajdóczky Antal és Opravy Ferenc gyöngyösi vállalkozók[960] 46 600

[958] MNL HVML, V.101/b. 320. d. Gyöngyös város tanácsának iratai, Szent Bertalan-templom javítása, 109/1898.
[959] SOÓS 1985, 324. (Gyöngyös-Felsőváros Szent Bertalan főplébánia a 322–326. oldalon.)
[960] Gajdóczky Antal az 1912-ben létrehozott Első Gyöngyösi Gőztéglagyár Részvénytársaság igazgatója, Opravy Ferenc pedig a gőztéglagyár elnöke volt. (*KÉ*, 1912. jún. 6., 37. évf., 1. félév, 45. sz., 1326.)

korona 84 fillér kivitelezési díjra kalkulált együttes ajánlatát fogadta el. A homlokzat 1914-es megújítását és a külső restaurálást Nagy Virgil tiszteletdíjával együtt körülbelül 47 600 koronára becsülték. Török Kálmán a belső restaurálás munkálataira vonatkozóan ajánlatot kért a budapesti Rétay és Benedek cégtől.[961] Az 1914-es restaurálási terv szerint a főkapu oszlopos kiképzést kapott volna. Schlosser Jánosnak a templom helyreállítása után, 1922-ben megjelent leírásából tudható, hogy a 1914. május 26-ai határozat után megkezdődtek a homlokzat javítási munkálatai, azok azonban az első világháború kitörése után leálltak.[962]

7.3.13.3. A templom 1917. évi tűzvész utáni helyreállítása

A templom helyreállítása az 1917. május 21-ei gyöngyösi tűzvész után lett igazán sürgető. A katasztrófa során a városháza és környezetében állt épületek – köztük a barokk templom – javarészt elpusztultak és a többi Fő téri ház is jelentős károkat szenvedett.[963] Gyöngyösön és Gyöngyöspüspöki községben mintegy 580 lakóház esett áldozatul a tűzvésznek, az épületkár megközelítőleg 9 785 000 korona összeget tett ki, amelyben nincsenek benne az egyéb anyagi károk. Az 1917. évi tűzvész utáni városrendezési koncepció kidolgozása, illetve a városrekonstrukció során a rendezési szempontok között kiemelt figyelmet fordítottak a Szent Bertalan-templom városképi jelentőségére.[964] **(7.3.13. I. kép–7.3.13. III. kép)**

A MOB 1917. június 13-ai ülésén határozta el a leégett Szent Bertalan-templom helyreállítását és felkérte Nagy Virgil bizottsági tagot, hogy készítse el a templom műszaki felvételi rajzait és helyreállítási terveit. A templom állapotáról Sztehlo Ottó készített jelentést egy 1917. június 4-ei helyszíni vizsgálat alapján. A leírás szerint elpusztult a templom tetőszerkezete és a két torony lefedése. A falak bekormolódtak, de „jó karban maradtak", megmenekült a főoltár, a mellékoltárok és a szószék, valamint a bronz keresztelőkút is. A jelentésből kitűnik, hogy a templom éppen „tatarozás alatt" állt a tűzvész előtt, és ennek egyik jeleként a falak külső részén lévő vakolat már korábban leverésre került. Sztehlo Ottó ekkor értesült arról, hogy ezek a restaurálási munkálatok Nagy Virgil tervei szerint kezdődtek meg. Leírásában felhívta a figyelmet a templom értékeire és szakszerű felmérését, dokumentálását javasolta a MOB tervtára és fotótára részére. Sztehlo Ottó ugyanakkor a 18. századi Szent Orbán-templomot nem vélte jelentős építészeti alkotásnak, megjegyezte azonban, hogy

[961] EFL, Acta Par., Gyöngyös felsővárosi plébánia iratai, (1913–1923), 1019 rsz., ikt. sz. 3576/1914. Török Kálmán prépost-kanonok levele Szmrecsányi Lajos egri érseknek, kelt. 1914. jún. 27.
[962] SCHLOSSER 1922, 11. Nagy Virgil 1914-ben készített restaurálási tervéről lásd még: CSÁKI 2010, 490.
[963] *Heves megye műemlékei,* 1978, 62. A Szent Bertalan-templom részletes történetét lásd: 62–79.
[964] CSÁKI 2010, 461–478.

„*gazdag aranyozott egykorú faoltárai igen kedvesek, úgy hogy már csak ezek révén is, az épületet a fenntartandó műemlékek sorába lehet iktatni*.”[965]

Az *Egri Ujság* 1917. június 28-án arról számolt be, hogy az ország műemlékei közé sorolták a gyöngyösi Szent Bertalan-templomot. Nagy Virgil „*ki ismeri már a templomot,* (…) *pártfogolta az indítványt és különösen kiemelte a Szent Bertalan-templom azon különös jellegzetességét, hogy hazánkban e templom szentélyének háromszögalakú kiképzése páratlan ritkaságot képez*.” Ekkor a Szent Orbán-templom is megkapta a műemléki besorolást.[966]

Nagy Virgil 1917. augusztus 23-án kelt levelében arról értesítette a MOB-ot, hogy elvégezte a Szent Bertalan-templom műszaki felmérését, valamint elkészítette a fényképdokumentációt és jelenleg a helyreállítási terveken dolgozik.[967] A felmérési rajzokat és a helyreállítási terveket a MOB 1917. december 29-én tartott rendes ülésén ismertette. A károk részletezésekor a tetőszerkezet és a tornyok rézsisakjának pusztulása mellett felsorolta még a toronyablakok károsodását, valamint azt is, hogy a tűzvész következtében leszakadó gerendák miatt a boltozatok is megrázkódtak, de a szerkezetükben súlyos elváltozás nem következett be. Hangsúlyozta, hogy a katasztrófa előtt is mutatkoztak már repedések a boltozatokon, és részben emiatt indult meg a korábbi restaurálási munka is. Nagy Virgil három csoportba osztotta a helyreállítási munkákat. Az elsőbe a tűz által okozott károk kijavítását, míg a második csoportba az általános, már a tűzvész előtt is megkezdett helyreállítási munkákat sorolta. A harmadik egységbe az alábbi munkák kerültek: „*némi bővítések, a templom kifestése, egyéb alkotások*.” A bővítési munkák alatt a sekrestye és az oratórium kibővítését, valamint a „*sivár főhomlokzat elé építendő s magának a homlokzatnak kiképzésével kapcsolatos portikuszt*” értette. A MOB elméletben hozzájárult a helyreállítás felvázolt ütemezéséhez.[968] Nagy Virgil a gyöngyösi Szent Bertalan-templom felvételi rajzainak elkészítéséért a részkiadások megtérítésére 2016 korona 79 fillér munkadíjat, az építészi tiszteletdíj címén pedig 1500 koronát kért, amelyet a MOB megszavazott számára.[969]

Nagy Virgil a végleges terveket 1918. május 29-én mutatta be a MOB-nak. A tervek elfogadásáról Szmrecsányi Lajos egri érseket is tájékoztatták.[970] Ezen a májusi biztottsági ülésen Nagy Virgil ismertette a tervezett munkálatokat: „*a főhomlokzathoz új portikusz építése, melynek létesítése már a háború előtt elkészíttetett; a templomhajó fedélszékének megújítása;*

[965] MÉM MDK TI, Sztehlo Ottó jelentése, 1917. jún. 6. ikt. sz.: 343/1917.
[966] *EU*, 1917. jún. 28., 24. évf., 161. sz., 3.
[967] ELTE HTK MK Lgy., N13. MOB, kiselejtezett irat, jelzet: 652/1917.
[968] MÉM MDK TI, a MOB 1917. dec. 29-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1917/1091.
[969] MÉM MDK TI, a MOB 1918. márc. 8-ai rendes ülésének jegyzőkönyve, 1918/227.
[970] EFL, Acta Par., Gyöngyös felsővárosi, 1019 rsz. A MOB levele Szmrecsányi Lajos egri érseknek, 1918. máj. 29. jelzet: 3239/1918. (ikt. sz.: 444/1918.)

a karzati lépcsők átalakítása; az orgonakarzat alatt a templomtól elzárható imahely létesítése; a sekrestye és az oratórium kibővítése; az oldalhomlokzatoknak a középkori bejáratok feltárásával kapcsolatos rendezése; új toronysisakok, rézzel borítva, minthogy azonban ezek csak a háború után lesznek elkészíthetők, a tornyok egészen egykori, ideiglenes fedeleket nyernek."[971]

Nagy Virgil tervmagyarázata is fennmaradt a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Irattárában. Megtudható belőle, hogy a ma is látható huszártorony az ő tervei alapján épült fel, amelyet azért helyezett el a négyezet felett, mert „*régibb időkben való létezéséről feljegyzések említést tesznek*." Az orgonakarzat alatti, elkülönített imahely létesítését azzal magyarázta, hogy a gyöngyösi és a város környéki hívők a zárt templomtér mellett is imádkozni szeretnének a templomban. A sekrestye tervezett bővítéséről megtudhatjuk, hogy „*a szükséglethez képest már régen szűknek bizonyult, miért is a jelenleg meginduló nagy terjedelmű munkák alkalmával ennek a helyiségnek szerves megnagyobbításáról kell gondoskodni, a mi a tervekben megfelelő megoldást nyert*." Az oratórium bővítésére ezzel összefüggésben van szükség, miszerint az a „*sekrestyével szimmetrikusan elrendezett helyiség; a sekrestye kibővítésével párhuzamosan ennek a helyiségnek is azonos alakú kibővítése nagyon kívánatos, és pedig oly formán, hogy a helyiség a sanctuarium elkerülésével a templomhajóból is közvetlenül megközelíthető legyen, a mi a hívőknek régi óhajtása; szolgálat szempontjából pedig igen fontos, hogy majdan ebben a fűthető helyiségben hajnali miséket és a nagyot hallók meggyóntatását is alkalmasan el lehetne végezni*." A főhomlokzat és a további homlokzati részek I. világháború kitörése előtt megkezdett munkálatainak terveit is belefoglalta a helyreállítási koncepcióba, ezért tisztességesen levonta azokat a költségeket, amelyek a korábbi munkákhoz köthetőek.[972] A MOB elfogadta a tervezetet.[973]

A felmérési rajzok, valamint az 1918-ban kidolgozott helyreállítási tervek is megtalálhatóak a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában.[974] Nagy Virgil

[971] MÉM MDK TI, a MOB 1918. máj. 29-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1918/410.
[972] MÉM MDK TI, NAGY Virgil, *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítási és átalakítási munkáinak leírása*, 1918. máj. 10., ikt. sz.: 444/1918.
[973] MÉM MDK TI, a MOB 1918. máj. 29-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1918/410.
[974] NAGY Virgil, *A gyöngyösi Szent-Bertalan templom felmérési rajzai (1917 szeptember) és helyreállítási tervei (1918 április)*. MÉM MDK Tervtár, ltsz.: 2148 (főhomlokzat helyreállítási terve); ltsz.: 2149 (keleti homlokzat helyreállítási terve); ltsz.: 2150 (északi homlokzat helyreállítási terve); ltsz.: 2152 (felmérési rajz, a kripta alaprajza); ltsz. 2153 (földszinti alaprajz helyreállítási terve); ltsz.: 2154 (ideiglenes toronytetőzet terve); ltsz.: 2155 (felmérési rajz, keresztmetszet); ltsz.: 2156 (felmérési rajz, déli torony és előcsarnok metszete); ltsz.: 2157 (felmérési rajz, főhomlokzat); ltsz.: 2158 (felméréi rajz, déli oldal homlokzata); ltsz.: 2159 (a fő előcsarnok rácsos elzárásának terve); ltsz.: 2160 (északi oldalhomlokzat felvételi rajza); ltsz.: 2161 (helyreállítási terv, metszet az új galérialépcsőkön és szentélyen át); ltsz.: 2162 (főhomlokzat helyreállítási terve); ltsz.: 2163 (északi oldalhomlokzat helyreállítási terve); ltsz.: 2164 (főhomlokzat helyreállítási terve, kétféle toronysisak lefedéssel); ltsz.: 2166 (földszinti alaprajz felvételi rajza); ltsz.: 2167 (felvételi rajz, hosszmetszet) Kapcs. ikt. sz.: 444/1918.

kidolgozott látványterveket is készített a főhomlokzat, a keleti homlokzat és az északi oldalhomlokzat helyreállítási koncepciójáról. A legérdekesebb részlet a szentély felőli homlokzat elé tervezett „oszlopos építmény" rajza, amely valójában egy első világháborús emlékművet mutat, ami félkörívben csatlakozott volna a szögletesen záródó apszishoz, és néhány lépcsőfokon keresztül lehetett volna megközelíteni. A terv szerint az emlékművet tizenkettő, vélhetően toszkán oszlop tartotta volna. A terv szerint az emlékmű középtengelyébe egy ivókút került volna, az építményt lezáró koronázópárkány fölötti mellvéden a Magyar Szent Koronával ábrázolt Patrona Hungariae-szobor látható. A félkörív két szélén további egy-egy szobrászati alkotás állt volna. Mindkettő *Pietà*-ábrázolásokat idéző kompozíciót mutat, és a háborúban hősi halált halt egy-egy férfialakot tartó egy-egy angyalalakot formáz. A szobrokat összekötő félköríves falszakaszon az alábbi feliratok olvashatóak balról jobbra, egymástól elválasztott falmezőkben: „SANC.MARIA" – „MATER.DOL" – „PATRONA HUNGARIAE" – „[MISERERE ?] NOBIS". A koronázópárkány alatt húzódó, illetve az oszlopok felett végigfutó fríz felirata a következő: „HŐSÖK KIK MEGHALTAK A HAZÁÉRT 1914–1918 A NAGY VILÁGHÁBORÚBAN." Az ivókút mögötti függőleges felirat az első világháború 1915-ben lezajlott galíciai ütközetének egyik helyszínéről emlékezik meg: „GORLICE". Az emlékmű két oldalán, az angyalok alatti egy-egy falszakaszon is harcterekre utaló függőleges feliratok lettek volna, ezek közül csak az alábbi helyiségnév olvasható ki: „RAVARUSZKA."[975]

Az Egri Főegyházmegyei Levéltár is őrzi az 1917 szeptemberében készített felmérési rajzokat és az 1918 áprilisában befejezett helyreállítási terveket.[976] **(7.3.13. IV. kép–7.3.13. V. kép, 7.3.13. X. kép)**

A Szent Bertalan-templom helyreállítási munkálatai 1918-ban, majd az 1919-ben, a Tanácsköztársaság időszaka alatt nem folytatódtak. Az 1919. november 8-án megválasztott gyöngyösi polgármester, dr. Puky Árpád (1877–1959) pénzügyi programjának egyik legfontosabb pontjává tette a templom megújítását. A város képviselőtestülete 1919. december 3-án az 1920. évi munkaprogram keretében irányozta elő a templom teljes rekonstrukcióját.[977]

Schlosser János így írt Nagy Virgil 1918-as terveiről: „*Nagy Virgil által előbb készített és bemutatott tervezet megvalósítása a templom régi külsejében sok változtatást igényelt, ami megfosztotta volna a templomot régi jellegétől. A gyöngyösieknek az az óhajtása nyilvánult meg*

[975] NAGY Virgil, *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítási terve, keleti homlokzat*, 1918 ápr., MÉM MDK Tervtár, ltsz. 2149. Kapcsolódó ikt. sz.: 444/1918.
[976] EFL, Tervtár No. 133.
[977] SCHLOSSER 1922, 12.

az új tervezettel szemben, hogy a templom lehetőleg a tűz előtti formában állíttassék helyre, mert ez a forma a templom történeti hagyományait őrzi (…).”[978]

Szmrecsányi Lajos egri érsek véleményét is ki kellett kérni a helyreállításai tervek esetleges módosításával kapcsolatban. Erre adott állásfoglalás lehetett az egri érsek Bozsik Pál gyöngyösi plébánosnak írt 1920. április 9-ei levele, melyben Nagy Virgil 1918-as helyreállítási tervéről a következő észrevételek olvashatók: „*Nagy Virgil helyreállítási tervét minden hozzászólásra illetékes tényező a legteljesebb elismerésben részesítette, az volna ezért a legtermészetesebb, hogyha ez a terv a maga egészében és minden változtatás vagy elhagyás nélkül megvalósuljon. Két okból mégis szükséges lesz a terv átdolgozását megfontolás tárgyává tenni. Az egyik okot a templom körüli tér végleges rendezése szolgáltatja, mert ha a szentély mögött s közvetlen közelében a régi városház állva marad, úgy a szentély külső fala elé tervezett oszlopsort az teljesen eltakarná s Nagy Virgil azt bizonyosan maga is el fogja ejteni, ha megtudja, hogy az általa tervezett oszlopsor előtti tér nem fog felszabadulni.*

A terv szerint ezzel az oszlopsorral szervesen összefügg a két sarokpavillon, melyek egyike a sekrestye, másika az oratorium kibővítésére szolgálna, ezekkel együtt a karzatfeljárók is tervezett alakításukban meg nem maradhatnának. De a legfőbb ok, amely miatt a helyreállítási tervet át kell dolgozni, hogy munkába vételét meg lehessen indítani: az anyag beszerzésének nehézsége és drágasága, a munkabérek óriási növekedése, - a helyreállítási munkákat ezért oly keretbe kell szorítani, hogy annak költségeit fedezni lehessen. (…)

A vélemények megegyeznek abban, hogy a főbejárati homlokzatnak tervezett helyreállítása olyan kiválóan sikerült művészi megoldás, hogy vétek volna azon változtatni, vagy abból valamit elhagyni. A főhomlokzat legmarkánsabb díszét, a szép arányú barokk tornyokat a helyreállítási terv nagyon helyesen érintetlenül hagyja. A tornyok közti homlokzaton is csak annyit változtat, hogy a kapuzat falsíkját kidomborítja és ily módon a két toronynak homorú falsíkjait finoman átérzett hajlással összekapcsolja.

A barokk művészet szellemében – mely az ilyen váltakozó hajlításokkal oldja fel az egyenes szerkezeti vonalak merevségét – szerencsésebben alig lehetett volna teljesíteni az itt kínálkozó művészi feladatot. Mert a kapuzat kidomborítása egyszersmind eltünteti annak a két támpillérnek nyers tömegét is, melyek a főbejárati homlokzatot eléktelenítik és az összhatást szétbontják. A terv szerint csupán mint lapos pillérdíszek illeszkednek a kapuzat falsíkjába és csonka végződésüket erőteljes voluták kapcsolják a főpárkányhoz. A főbejárati homlokzat ezzel

[978] SCHLOSSER 1922, 13.

az aránylag csekély kiegészítéssel egységes és annál monumentálisabb benyomást fog gyakorolni.

A kapuzat kidomborítása még azt a gyakorlati czélt is szolgálja, hogy a bejáratnál kis előtermeknek ad helyet, mely a templom hajójától korláttal és szélfogóval elzárható s állandóan nyitva maradhatna az isteni tisztelet idején kívül ott ájtatoskodni óhajtó hívek számára.

Az ily két tornyú barokk templomoknál rendszerint csak a főbejárati homlokzatnak van gazdagabb díszítése. Lényeges volna ezért, hogy Nagy Virgilnek helyreállítási terve a főhomlokzaton minden változtatás és elhagyás nélkül megvalósuljon.

A falai rendszerint sima felületek, melyet csak az ablaknyílások élénkítenek. A Szent Bertalan-templom oldalfalait a barokk ablaknyílások középkori jellegétől meglehetősen megfosztották – a támpillérek fedése sem jelent semmit sem. A hajó hosszában a homlokzati falakat koronázó párkány övezi csak a tornyokon és a főhomlokzaton keresztül egységes egészbe, melynek erőteljesebb hangsúlyozása céljából kapcsolta Nagy Virgil – úgy mint a főhomlokzaton – az oldalfalakon is végig a támpilléreket lendületes volutákkal az övező párkányhoz. Az egységes hatás mindenesetre teljesebb volna, - de a barokk templomok számos példája megengedi azt is, hogy az oldalfalak minden díszt nélkülözzenek. (…) *ezek a régi falak maradjanak meg mostani formájukban. A megszokott kis csúcsíves nyílásoknak kegyeletes helyreállítása mindenesetre kívánatos.*

Mindazok a munkálatok, melyek Nagy Virgil leírásában előfordulnak – uj ablak nyitása, egyik másiknak megnagyobbítása, a barokk templomnak mentől tündöklőbb világosságot követelő belső térhatásának fokozása stb. – teljes mértékben helyeslendők volnának, ha a költség miatt sokról le nem kellene mondani.

De Nagy Virgil bizonyosan a nála ismert készséggel s feladatának lelkiismeretes mérlegelésével maga is keresni fogja a lehetőségét annak, hogy elhagyással és változtatással a helyreállítási munkák megindítására – amennyire a mostani értékzavarok azt megengedik – megbízható alapot szolgáltasson. Szerzői jogánál fogva ez a feladatot csak ő teljesítheti s tehát átdolgozás végett neki kellene a terveket ismét átadni."[979] **(7.3.13. VI. kép–7.3.13. IX. kép)**

Nagy Virgil a kérésnek megfelelően változtatott a tervrajzokon, amelyeket 1920. június 11-én mutatott be a város képviselőtestületének. Az új terveket elfogadták és 10.000.000 korona előirányzott költséggel kívánták megvalósítani. Nagy Virgil a belső tér helyreállítására vonatkozó terveket 1921. április 27-én készítette el.[980]

[979] EFL, Acta Par., 1019 rsz. Gyöngyös felsővárosi plébánia iratai, jelzet: 1158/1920.
[980] SCHLOSSER 1922, 11–16. A kötet a templom ünnepélyes felszentelésének emlékére jelent meg 1922. október 22-én. Lásd még (az 1922-es kiadványból átvett adatokkal): BACHÓ 1944a, 45–49.

Gyöngyös város 1920. szeptember 2-án tartott képviselőtestületi rendkívüli közgyűlésén megállapították, hogy a végleges tetőszerkezet elkészítése halaszthatatlanná vált és a három megrepedt boltívet alá kell dúcolni. Felkérték továbbá Nagy Virgilt, hogy a „*sekrestye bővítésre és toronysisakok kiképzésére vonatkozó részletes terveit terjessze minél előbb a képviselőtestület elé*." A munkálatok sürgős elindítását támasztotta alá továbbá, hogy Nagy Virgil és Gajdóczky Antal vállalkozó és vezető főmérnök állítása szerint „*a templom boltozata annyira rongált, hogy bedőléssel fenyeget*."[981] Az építőmesteri munkálatokat – beleértve az ácsmunkákat is – gyöngyösi mesterekre, Gajdóczky Dezsőre és Gajdóczky Lászlóra bízták. A nyugati homlokzat, a két toronysisak helyreállítását és új orgona építését pedig az 1922. évre irányozták elő.[982] Gyöngyös város képviselőtestületének 1921. május 11-ei rendkívüli közgyűlésén határozták el a helyreállítási munkák ütemezését. „*Elfogadja azt a munkaprogramot, mely szerint az oratórium megnyitása, csigalépcsők helyreállítása, a főhomlokzati ablak átalakítása, az oltárok és berendezési tárgyak helyreállítása, az ornamentális festés, a szentély feletti részben két mennyezeti falfestmény, a templom villanyvilágítási berendezése és a templom kitisztítása, továbbá a kriptalejáró eltávolítása, a homlokzatoknak régi alakban leendő helyreállítása, a két oldalportikusz és a toronyablakok helyreállítása*" még 1921-ben elvégzendő feladat. „*A főhajó és a mellékhajók falfestményeit – melyek a templom használata mellett később végezhetők – későbbre hagyja a képviselőtestület – úgy nem különben a torony vasbeton mennyezet, tűzőrségi szobák és closett létesítése, a főhomlokzati portikus építése és díszes kialakítása és a toronysisakok helyreállítási munkáit szintén a későbbi időkben történő döntésre hagyja a képviselőtestület*."[983]

Dr. Bozsik Pál gyöngyösi plébános 1921. július 1-ei levelében olvasható, hogy Nagy Virgil 54.000 korona tiszteletdíjat kapott. Az ornamentális festészeti munkákra Nagy Virgil az alábbi három budapesti céget javasolta: Steinhäusl és Kölber szobafestők és mázolók, Zsille Kálmán és Lovász Gyula díszítőfestők, Steiner és Szimper dísz- és templomfestők és Nagy Endre díszítőfestő. Az üvegfestő munkát Palka József, a főoltár és két mellékoltár műmárvány-tisztítási és -javítási munkáit Neuhauser János műmárvány- és stukkómester, az aranyozás munkálatait az egri Tancsa Lajos végezte el. „*Túry Gyula festőművész a folyó évben a szentély két boltozati falfestményét, mely tárgyát az Eucharisztiáról veszi, tudja csak elkészíteni*". Az 1922. évre tervezték a templom nyugati homlokzatának Nagy Virgil tervei szerinti megújítását,

[981] MNL HVML, V.101/b. 205. d. Gyöngyös város tanácsának iratai, 1921. szept. 2-ai képviselőtestületi rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve, XXXVIII/312 sz. határozat.
[982] EFL, Acta Par., 1019 rsz., Gyöngyös felsővárosi plébánia iratai, jelzet: 1097/1921. Jelentés a Szent Bertalan-templom helyreállítási munkálatairól a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, 1921. júl. 5.
[983] MNL HVML, V.101/b. 205. d. 1921. febr. 28-ai képviselőtestületi közgyűlés jegyzők., XVII/115. sz. határozat.

Túry Gyula (1866–1932) figurális falfestészeti feladatainak folytatását, a régi két toronysisak helyreállítását, új orgona építését, valamint a harangok beszerzését.[984]

Dr. Bozsik Pál gyöngyösi plébános levele alapján Szmrecsányi Lajos 1921. július 5-én levélben tájékoztatta a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot arról, hogy pontosan milyen munkálatok zajlottak eddig a Szent Bertalan-templom helyreállítása során. Megtörtént a „*templom hat bolthevederének teljes aládúcolása és a mintaállvány elkészítése 168 000 kor. költséggel*". Kiváltották a megroskadt boltozatszakaszokat és felettük a boltozatok káros oldalnyomásának megszüntetésére vasbeton-horgany szerkezetet készítettek, befejeződött a tetőszerkezet kettős cserépfedéssel, hódfarkú cseréppel készített befedési munkálata; megtörtént a szentély feletti huszártorony elkészítése is Gajdóczky Dezső és Gajdóczky László gyöngyösi építészek irányításával.[985]

Bozsik Pál gyöngyösi plébános és Puky Árpád gyöngyösi polgármester arra kérte az egri érseket, hogy Török Kálmán prépost-kanonok a Szent Bertalan-templom munkálataira adott 20.000 korona értékű, 1921. február 21-én tett adományát és annak kamatait küldje el a gyöngyösi plébánia vagy Gyöngyös város részére, hogy a munkálatok haladhassanak.[986] Szmrecsányi Lajos egri érsek a 20.266 korona 66 fillér adomány elküldését azonnal elrendelte, amelyről 1921. július 9-ei levelében tájékoztatta a gyöngyösi plébánost.[987]

Nagy Virgil javaslatára Zsille Kálmán és Lovász Gyula díszítőfestőket bízták meg az ornamentális festés megalkotásával.[988] A Szent Bertalan-templom munkálatai 1921. július 15-én indultak meg. Túry Gyula októberben befejezte a szentély mennyezeti képeit (*Angyalok a főpapi jelvényeket tartják, Hódolat az átváltozás titkának, Szentségben jelenlévő Krisztus imádása*). Nagy Virgil 1921. november 8-án elhunyt, „*halála előtt még pár nappal végignézte a templom átalakításának és díszítésének menetét* (…) *elment utolsó működésének kedvenc szinteréről, templomunkból, majdnem egyenesen az Úr elé, kinek dicsőségét munkálta állandóan kiváló képességeivel.*"[989]

7.3.13.4. A Szent Bertalan-templom helyreállítási munkálatainak folytatása Nagy Virgil halála után

Bozsik Pál 1922. január 17-ei levelében írta, hogy a munkálatok irányítását Sándy Gyula és Wälder Gyula építészek folytatták, akik „*még a boldogult Nagy Virgil életében és megbízásából*

[984] EFL, Acta Par., 1019 rsz., Gyöngyös felsővárosi plébánia iratai, jelzet: 3159/1921. Bozsik Pál gyöngyösi plébános levele Szmrecsányi Lajos egri érseknek, 1921. júl. 1.
[985] EFL, Acta Par., 1019 rsz., 1097/1921. Jelentés a Szent Bertalan-templom helyreállításáról, 1921. júl. 5.
[986] EFL, Acta Par., 1019 rsz., 3213/1921. Bozsik Pál plébános levele Szmrecsányi Lajosnak, 1921. 07. 02.
[987] EFL, Acta Par., 1019 rsz., 3213/1921. Szmrecsányi Lajos egri érsek levele Bozsik Pálnak, 1921. júl. 9.
[988] EFL, Acta Par., 1019 rsz., 3159/1921. Bozsik Pál plébános levele Szmrecsányi Lajosnak, 1921. júl. 5.
[989] SCHLOSSER 1922, 15–16.

átvették" a restaurálási munkák vezetését. Az építészek lemondtak tiszteletdíjukról Nagy Virgil özvegye javára. [990] A MOB 1921. november 27-ei ülésén Sándy jelentette be, hogy a gyöngyösi templom helyreállítását Wälder Gyulával közösen folytatják „*Nagy Virgil tervei szerint*."[991]

A Gajdóczky testvérek 1922. február 15-ig „*átalakították az oratóriumot, kibővítették a sekrestyét, vakolatot kapott a homlokzati felület, az oromfal díszes alakot nyert, a két oldalbejáró rendbejött, ablakok kerültek a toronyra*."[992]

A főhajó és a mellékhajók, valamint a karzat figurális falfestmények elkészítésére 1922. február 1-jén kapott megbízást az alábbi négy festőművész: Dudits Andor (1866–1944), Túry Gyula, Tardos Krenner Viktor, Unghváry Sándor (1883–1951). „*Két mellékhajóban lévő boltozati öv megfestésére*" kapott megbízást Márton Ferenc (1884–1940) festőművész. Százmann József asztalosmester pedig a padok és az ajtók javítási munkálatait végezte el. Dezső Dénes, Gyöngyös város főmérnöke ugyancsak jelentős munkát végzett a helyreállítás során. A templom belső terének megújítása 1922. októberében fejeződött be.[993]

Dezső Dénes mérnök 1922. január 13-ai leveléből megtudható, hogy milyen jellegű falfestményeket terveztek a templomba. Ezek alapján Túry Gyula a főhajóban még négy nagy mennyezeti képet és a hozzátartozó medalionokat festett a következő témákban: „*Szent Bertalan gyöngyösi vonatkozása*" (az 1917-es gyöngyösi tűzvész emlékezete a királyi pár, IV. Károly és Zita királyné ábrázolásával, a kép középpontjában Szmrecsányi Lajos érsek Szent Bertalan oltalmába ajánlja Gyöngyös városát) és mellette a négy evangélista medalionképe; a *Szent Korona apoteózisa* (Szent Korona és a királyi jelvények Szűz Mária oltalmába való felajánlása) négy magyar szent (Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, Szent Buldus egri vértanú püspök) képével kiegészítve; a *Hit, remény és szeretet allegóriája* a kassai vértanúkat (Boldog Körösi Márk, Boldog Grodecz Menyhért, Boldog Pongrácz István) és IV. Béla leányait (Boldog Margit, Szent Kinga és Boldog Jolánta) ábrázoló medalionképekkel kiegészítve; valamint *az egyházi zene allegóriájának* kompozíciója (angyalokkal zenélő Szent Cecília).[994]

Unghváry Sándor festőművész a karzatok feletti medaliont festette meg a 12 apostol alakjával; a déli mellékhajóba négy képet készített. A bejárati oldalajtó előtti mennyezet első figurális festményén Hám János püspök életéből vett jelenet látható (Hám János átveszi a gyöngyösi Szent Bertalan-templom tornyainak mintáit az építőmestertől), amelynek egyik

[990] EFL, Acta Par., 1019 rsz., jelzet: 339/1922. Bozsik Pál levele Szmrecsányi Lajos egri érseknek, 1922. jan. 17.
[991] MÉM–MDK TI, MOB 1921. nov. 27-ei rendes ülésének jegyzőkönyve, 1921/273.
[992] SCHLOSSER 1922, 15.
[993] SCHLOSSER 1922, 16–17.
[994] EFL, Acta Par., 1019 rsz., ikt. sz. 339/1922. Dezső Dénes mérnök levele Gyöngyös Város Tanácsához, 1922. jan. 13. A leírást Bozsik Pál plébános küldte el Szmrecsányi Lajos egri érseknek; Túry Gyula falfestményeiről: FÖLDESSY (szerk) 2019, 24–25, 35, 37, 39, 40.

kiegészítő sarokképe Nagy Virgil díszmagyaros portréját ábrázolja. Unghváry Sándor a déli mellékhajójának utolsó boltívére *Szent Erzsébet alamizsnája* című képet festette, melynek négy sarkába az evangéliumi okos szüzek portréja került. A tervezet szerint az északi mellékhajó első képe *II. Rákóczi Ferenc imája Szent Bertalanhoz* címet kapta, azonban a megvalósult festményen II. Rákóczi Ferenc és Szécsényi Pál találkozását ábrázolja Gyöngyösön, háttérben a Szent Bertalan-templom főhomlokzatával és a négy sarokképen pedig kuruc katonák portréjával. Az északi mellékhajó hatodik figurális falfestménye „*Isten ítélkezése az első emberpár felett*." Unghváry Sándor ennek a képnek a négy sarkába Ádám, Éva, Káin és Ábel alakját helyezte el.[995]

Tardos Krenner Viktor festőművész a főhajó figurális falfestményei közül elkészítette Szent Bertalan életéből azt a jelenetet, amikor Krisztus Bertalant apostollá választja. A kép két oldalán Keresztelő Szent János és Szent József portréja kapott helyet. Tardos Krenner Viktor a főhajó mennyezetének ötödik bolthajtására Szent László egyik csodatételét festette meg (Szent László vizet fakaszt), két oldalán Kapisztrán Szent János és Boldog Özséb képeivel. Tardos Krenner Viktor festette továbbá az északi mellékhajó képei közül Szent Sebestyén vértanúságának jelenetét (négy sarkában Szent Tarziciusz, Alexandriai Szent Katalin, Szent Lőrinc és Szent Ágnes alakjával), Szent Ilona császárné megtalálja Krisztus keresztfáját (a kép négy sarkában Nagy Konstantin, Nagy Károly, Boldog Gizella és Szent Hedvig). Az eredeti, 1922. január 13-ai tervezet szerint Tardos Krenner Viktor készítette volna el a Szent Péter apostol bűnbánata és a Szegény asszony alamizsnája című képeket az északi mellékhajóba, de ezeket végül Márton Ferenc festette meg.[996]

Dudits Andor festőművész a főhajó mennyezetére egy festményt készített el, melynek címe: *Szent Bertalan prédikálása a Szentlélek eljövetel alakalmából*. A festményt Szent Ágoston, Nagy Szent Leó pápa, Szent VII. Gergely pápa és Szent Adalbert képével egészítette ki. Dudits Andor a déli mellékhajó mennyezetére festette továbbá az alábbi alkotásokat: *Alacoque Szent Margit jelenése, Mária Magdolna bűnbánata* (a négy sarkában Mária Magdolna személyiségének változását illusztráló képekkel), *Boldog Margit megkérése* (kiegészítve IV. Béla király, Nikaiai Laszkarisz Mária, Dzsingisz kán és egy tatár medalionképekkel), *Jézus és a kisdedek* (négy angyallal). Dudits Andor a szentélyfalra az alábbi

[995] EFL, Acta Par., 1019 rsz, jelzet: 339/1922. Dezső Dénes mérnök levele… i. m., 1922. jan. 13. Unghváry Sándor festményeiről: FÖLDESSY (szerk) 2019, 40, 54, 59–60, 65–69.
[996] EFL, Acta Par., 1019 rsz., jelzet: 339/1922. Dezső Dénes levele Gyöngyös Város Tanácsához, 1922. jan. 13. Tardos Krenner Viktor falfestményeiről: FÖLDESSY (szerk) 2019, 34, 38, 62, 64.

freskókat készítette: *Csodálatos kenyérszaporítás*, az *Utolsó vacsora, Emmauszi kenyértörés, Melkizedek áldozata*, *Káin és Ábel áldozata*, és a „*Panis Angelicus*" Illés alakjával jelenetét.[997]

Márton Ferenc az északi mellékhajó második boltozati mezejére készítette el a szegény asszony két fillérjéről szóló példabeszéd jelenetét, melyet Assisi Szent Ferenc, Szent Klára, Páli Szent Vince, Boldog (1934-től Szent) Marillac Lujza mellképe szegélyez. Ugyancsak az északi mellékhajóba festette meg Szent Péter apostol bűnbánatának jelenetét, melyet Szent Péter lelki folyamatait illusztráló medalionképek vesznek körül.[998]

Az 1922 októberében befejezett helyreállítás költsége összesen 12 465 914 korona 40 fillér összeget jelentett, azonban még sok kisebb helyreállítási munka elmaradt, valamint a toronysisakok kiépítése, az orgona elkészítése és az új harangok még hiányoztak. Ezekkel együtt mintegy 13 millió koronára becsülték a várható költségeket. „*A kegyuraság 11 és fél millió koronát áldozott*" 1922. év végéig a Szent Bertalan-templom helyreállítására.[999]

A gyöngyösi Szent Bertalan-templom felszentelésére 1922. október 22-én került sor.[1000] Sándy Gyula a MOB 1922. október 24-ei rendes ülésén számolt be a templom helyreállítási munkáinak befejezéséről. Megemlíti, hogy „*az eredetileg szűkebb korlátok között tervezett restaurálás a tűzvész után Nagy Virgil tervei alapján hatalmasan kibővült, és a munkálatok menete is oly nagy lendületet nyert, hogy a helyreállítás kevés kivétellel, teljesen befejeződött és a templom október hó folyamán már fel is szenteltetett. A restaurálás munkáját minden részletben az időközben elhunyt Nagy Virgil tervei nyomán szóló* [Sándy Gyula] *és Wälder Gyula vezették. A templomot a bizottság további gondozásába ajánlva kijelenti, hogy a helyreállításra vonatkozó rajzokat és terveket a bizottságnál fogja letétbe helyezni*." A bizottság köszönetet mondott a munkálatok elvégzéséért és a tervek átadásáért.[1001] **(7.3.13. XI. kép)**

Az 1917-es tűzvészben elpusztult barokk toronysisakok rekonstrukciói 2018-ban készültek el és 2019-ben kerültek átadásra.[1002] **(7.3.13. XII. kép–7.3.13. XVII. kép)**

7.3.13.5. Röviden a gyöngyösi Szent Orbán-templomról

A Szent Orbán-templom (helyi megnevezéssel: Szent Urbán-templom) szintén károkat szenvedett a tűzvészben. Nagy Virgil a MOB megbízásából a Szent Orbán-templom helyreállításának feladatát is megkapta. Nagy Virgil halála után a Szent Urbán-templom megújításának terve feledésbe merült. „*Mindössze annyi történt, hogy még egyszer*

[997] EFL, Acta Par., 1019 rsz., jelzet: 339/1922. Dezső Dénes mérnök levele…i. m., 1922. jan. 13. Dudits Andor falfestményeiről: FÖLDESSY (szerk) 2019, 24–31, 36, 55–58.
[998] Márton Ferenc falfestményeiről: FÖLDESSY (szerk) 2019, 61, 63.
[999] SCHLOSSER 1922, 17, 46, 50.
[1000] *Gyöngyös ünnepe*. In: *NU,* 1922. okt. 24., 4. évf., 242. sz., 3.
[1001] MÉM MDK TI, MOB 1922. okt. 24-ei rendes ülésének jegyzőkönyve (1922–1928.)
[1002] FÖLDESSY (szerk) 2019, 10.

elvégeztették a templom külső tatarozását és az üresen tátongó toronyablakokra zsalugátereket tettek.”[1003]

8 VILÁGI ÉPÜLETEK

Nagy Virgil főként az 1890-es évektől kezdve tervezett középületeket, budapesti magánlakóházakat és villákat. Első ismert, világi funkciót betöltő épületről készített pályaterve Kaba község (Hajdú-Bihar vármegye) községházáját (1890) ábrázolta. A tervek kivitelezésére vonatkozóan nem egyértelműek a források. Önéletrajzában maga Nagy Virgil a megvalósulatlan épületek közé sorolta mint díjnyertes tervet,[1004] Lechner Jenő azonban megvalósult alkotásként említi.[1005] A Kaba történetét taglaló monográfiában a községháza tervezőjeként Buday Béla (1865–1944) debreceni mérnököt nevezték meg. Az 1890-es tervpályázatra összesen hat terv érkezett be, de egyik sem az ő pályaműve volt. A neoreneszánsz stílusjegyeket mutató községháza alapkövét 1890. január 14-én tették le.[1006] Brunner Attila Kaba székházát Nagy Virgil műveként írta le.[1007] A tervezőépítész személyének tisztázásához további kutatás szükséges.[1008]

Megvalósult viszont a losonci városháza (1892–1894, ma: Szlovákia, szlovák neve: Lučenec), amelyet Kolbenheyer Viktor építésszel közösen terveztek reneszánsz és barokk stílusjegyek ötvözetéből. (**8.1.1.alfejezet**)

Nagy Virgil az Ókori Építéstan Tanszékre való kinevezéséig aktívan részt vett a különféle tervpályázatokon is. Huszka Józseffel (1854–1934) közösen készített terveket az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállítás második, Stefánia úti főkapujának megtervezésére kiírt pályázatra, amivel második díjat nyertek.[1009] Az 1896-os millenniumi Országos Kiállítás két főkapujára beérkezett terveket 1895. április 1-jén bírálta a mű- és középítési szakosztály. A második főkapu I. díját és az építéssel való megbízást Kolbenheyer Viktor nyerte el „*Vörös II*.”

[1003] BACHÓ 1944b, 22–24. A Szent Orbán-templomot már 1866-ban is tűzkár érte, a megsérült homlokzatát nem állították helyre, hanem a főhomlokzat falát a főpárkány magasságáig vízszintes attikával zárták le, a tornyokra kősisakot raktak. Ez adja a főhomlokzat befejezetlennek ható összképét. In: SOÓS 1985, 325–326.
[1004] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Lyka Károly hagyatéka, Nagy Virgil önéletrajza.
[1005] LECHNER 1921, 353.
[1006] GONDA 1981, 125–126.
[1007] BRUNNER 2023, 190.
[1008] A kabai városházáról nincsenek források az MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárában. Átnézett iratok: MNL HBML, V.636.; MNL HBML, IV.906.b 409–411. köt.; MNL HBML, VI. 422. A közigazgatási mutatókönyvekben található adatokhoz nincsenek meg az eredeti források. Csak a városháza felülvizsgálati jelentése (8516/1892) került elő. Egy 1890. március 15-ei tervrajz másolata ismert, amely Kaba települési értéktárában található leíráshoz tartozik. http://kaba.hu/telepulesi-ertektar/ (megtekintés: 2024. 09.12.). A terven nincs rajta Nagy Virgil aláírása.
[1009] *MMÉE HÉ*, 1895. XIV. évf., 77–78.

jeligés tervével, a II. díjat Nagy Virgil és Huszka József „X” jeligéjű pályaműve érdemelte ki.[1010]

Nagy Virgil budapesti magánépületeket is tervezett. Az eddig azonosított fővárosi munkái a következők: Müller Ignác Lajos illatszergyáros nyaralója (1891, a mai XI. Rezeda utca 4. szám alatt állt, lebontva/átépítve, **8.2.1. alfejezet**); Kis J. Jenő mérnök, építési vállalkozó egykori nyaralója (1895 k., a mai III. Kavics utca 8. szám alatt, jelenleg is áll, **8.2.2. alfejezet**); Cserháti Jenő háza (1909 k., mai II. Barsi utca 5., lebontva/átépítve). Nagy Virgil 1902-ben tervezte meg az egykori Mész utca 11., mai II. Bimbó út 25. szám alatti saját családi házát, amely sajnos már nem létezik. (**8.2.4. alfejezet**)

Az eddig rendelkezésre álló források szerint Nagy Virgil nevéhez egyetlen kastély terveinek elkészítése fűződik. Báró Orczy II. Andor 1897-ben bízta meg Nagy Virgilt újszászi (szarvashalmi) kastélyának tervezésével (épült: 1897 és 1902 között, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye). Újszászon két Orczy-kastély is áll, a Nagy Virgil-féle kastélyépület az Abonyi úton található. (**8.2.3.alfejezet**) Lechner Jenő építész Nagy Virgilről írt megemlékező cikkében röviden említést tett még egy kastélyépületről, aminek a megújítását az ő munkájaként tartotta számon. Fél mondatban annyit írt, hogy Nagy Virgil „*legutóbb* [életének utolsó éveiben] *az ötvösi Széchenyi kastély átalakítási munkáin dolgozott*.”[1011] További kutatás tárgya lesz Nagy Virgil esetleges szerepének meghatározása az ötvösi Széchenyi-kastély helyreállítása során. A BME-évkönyvek alapján is feltételezhető, hogy Nagy Virgil az 1920/1921-es tanévben dolgozott az ötvösi Széchenyi-kúria kibővítésén, valamint az ötvösi templom alatti sírbolt átalakításán.[1012]

Egy évvel később, 1897-ben a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia új épületére kiírt pályázaton II. helyezést ért el. **(8.1.2. alfejezet)** Részt vett a Szépművészeti Múzeum tervpályázatán 1898-ban. **(8.1.3. alfejezet)** A Békéscsabai Iparostanonc Iskola (Iparos Otthon) tervlapon maradt részletterveit is kidolgozta 1904-ben. **(8.1.4. alfejezet)**

Az aszódi javítóintézet kocsigyártó ipariskolájának és műhelyének tervét Kommer József építésszel közösen valósította meg 1904 és 1905 között.[1013] A kassai javítóintézet példája nyomán – ahol szövőipari, bőr- és faipari tanműhelyeket és műkertészetet állítottak fel – az

[1010] *MMÉE HÉ,* 1895. XIV. évf., 77–78. A két (Andrássy úti és Stefánia úti) főkapura kiírt tervpályázatra 25 pályamű érkezett be. Lásd még: *FL*, 1895. ápr. 3., 32. évf., 92. sz., 1054. és *ÉI,* 1895. ápr. 3., 19. évf., 14. sz., 140.; *VL,* 1895. ápr. 9., XVI. évf., 15. sz., 3.
[1011] LECHNER 1921, 354.
[1012] BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1922, 30. (A tanárok „szakszerű működése” az 1920/1921-es tanévben.)
[1013] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/1182. Kommer József önéletrajza.

Igazságügyminisztérium az aszódi javítóintézet átalakítását is elhatározta. A fejlesztés keretében kocsigyártó iparosok képzésére alkalmas műhelyeket hoztak létre.[1014]

Számos építőművész mellett Nagy Virgil is részt vett a Bárczy István-féle fővárosi kislakásépítési programban. A Margit körút és a Bakfark Bálint utca sarkán (Budapest, II. kerület, Margit körút 64.) lévő telekre tervezett egy reprezentatív tisztviselőbérházat 1913-ban.

8.1 ***Középületek***

8.1.1 Losonci városháza (1893–1894)

8.1.1.1. Előzmények, építéstörténet

A városháza építéstörténetét a Losonc[1015] mindennapjairól tudósító *Losoncz és Vidéke* című társadalmi hetilap, valamint további korabeli folyóiratokban közölt adatok alapján foglalom össze. A *Losoncz és Vidéke* 1893. január 8-ai számából tudható, hogy a régi városházával már komoly problémák voltak és egyre időszerűbbnek látszott egy új épület létrehozása. Az épület közgyűlési termébe már nem fért el a képviselőtestület és az egyéb hivatali helyiségek is szűknek bizonyultak.[1016]

Losonc város képviselőtestülete az új városháza ügyét 1892. december 28-ai közgyűlésén tárgyalta először. Az új városházát a régi helyére tervezték felépíteni[1017] és elhatározták a pályázati hirdetmény kiírását is 1893. február 15-ei határidővel. Többek között az *Építészeti Szemle* 1893. január 31-ei számában tették közzé a tervpályázatot, amelyre csak jeligés művek beküldését várták.[1018]

A tervpályázatra 18 pályamű érkezett be, amelyeket 1893. március 4-én bíráltak el. A bíráló bizottság egybehangzó döntése alapján a 13-as számú és „O" jeligés terv nyerte el a 600 forintos első díjat és a 8-as számú terv pedig a 300 forint értékű elismerést. Az „O" jeligés tervet Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor építészek közösen készítették. A másik díjazott terv pedig Illés Gyula (1852–1919) budapesti műépítész munkája volt.[1019] A nyertes építészpárost a részletes tervek elkészítése mellett megbízták a költségvetés átdolgozásával és a művezetéssel is. A többi pályázó nevére nem derült fény, mert csak a két díjazott terv jeligés borítékját nyitották fel, a többi zárva maradt. A részleges költségvetést 60.000 forintra tervezték, végül

[1014] *BH*, 1904. okt. 1., 24. évf., 271. sz., 13. (*A fiatal bűnösök megmentése*); *Statisztikai Évk*. 1905, 209.; A korabeli lapokban főként Kommer József nevét említik: „*Külön nagyarányú épületben vannak a műhelyek, mely épület Kommer József műépítész tervei szerint készült*." In: *PSz*., 1905. szept., 15., 9. évf., 26. sz., 305.
[1015] Losonc történetéről: BARTHA 1911, 680–681.; PUNTIGÁN 2010.
[1016] *Városunk ügyeiről*. In: *LV,* 1893. jan. 8., XIV. évf., 2. sz., 1.
[1017] *Városi rendkívüli közgyűlések* [1892] *december 21-én és 28-án*. In: *LV,* 1893. jan. 1., XIV. évf., 1. sz., 1–2.
[1018] Török Zoltán [Losonc polgármestere], *Losonc rendezett tanácsú város az újonnan építendő városház és majorsági épületek részletes terveinek, költségvetésének elkészítésére és az építés leírására pályázatot hirdet*. In: *ÉSze*, 1893. jan. 31. II. évf., 1. sz., 25.
[1019] *Városháztervek.* In: *LV*, 1893. márc. 5., XIV. évf., 10. sz., 2.

ezt az összeget tizenegyezer forinttal megemelték.[1020] Két sikertelen árlejtési eljárás után Kovács Károly (1862–1935) építészt bízták meg az új városháza kivitelezésével.[1021]

Az építkezés megkezdése után a régi városházán működő hivatali helyiségek részére kibérelték az Unger Sándor tulajdonában lévő, Gácsi utcai Unger-házat. A város vezetésének – az építési munkákra vonatkozóan megkötött szerződés értelmében – 1893. július 10-ig kellett átadnia a régi városháza épületét az építési vállalkozónak.[1022]

A régi városháza, másnéven „Csonka-féle kúria" lebontásához 1893. június 12-én kezdtek hozzá.[1023] A régi városházát még a lebontása előtt fényképen dokumentálták, erre következtethetünk az alábbi városi közgyűlési határozatból: „*A vármegye monographiája részére a régi városházának és az új városházának fényképei megküldetnek*."[1024]

Az új városháza ünnepélyes alapkőletételére 1893. július 12-én került sor.[1025] A bokrétaünnepélyt 1893. október 7-én rendezték meg. Az épülő városháza piacra néző oldalfalait zászlókkal és egy „transparent" táblával díszítették fel, amely este ki volt világítva, és amin „*a városi elöljáróság tagjait, építészt, munkásokat és végül a hazát is éltették.*"[1026]

Az új városháza berendezésére vonatkozó megrendelések és ajánlatok elfogadásra kerültek az 1894. június 13-ai városi közgyűlésen.[1027] A következő hónapban már a városháza befejezéséről és az épület hivatalos átvételéről nyilatkoztak, tehát ekkor már bizonyosan készen állt az új épület.[1028]

A felavatási ünnepséghez kapcsolódó eseménysorozat időpontját 1894. szeptember 29-ére tették. A rendezvény első nagyszabású eseményeként díszközgyűlést tartottak, majd délután közebédet rendeztek a Vigadó termeiben. Ekezet követően az egész város közreműködésével megvalósított „fáklyás zene" következett a polgármester és a vendégek tiszteletére, este pedig táncestéllyel zárták az ünnepnapot. A városháza épületére egy márványtáblát is elhelyeztek az alábbi felirattal: „*A város közönsége emelte 1894-ik évben Török Zoltán polgármestersége alatt*."[1029]

[1020] *A polgármester jelentése 1893-ról*. (folytatás) In: *LV,* 1894. ápr. 29., XV. évf., 17. sz., 1–3.
[1021] A polgármester jelentése 1893-ról. (folytatás) In: *LV*, 1894. ápr. 29., XV. évf., 17. sz., 1–2. Előzmény: *Városi közgyűlés 1893. évi április hó 8-án és 12-én*. In: *LV*, 1893. ápr. 16., XIV. évf., 16. sz., 1.
[1022] *Városi közgyűlés 1893. június hó 5-én*. In: *LV*, 1893. jún. 11., XIV. évf., 24. sz., 1.
[1023] *A régi városháza lebontása*. In: *LV*, 1893. jún. 18., XIV. évf., 25. sz., 3.
[1024] *Városi közgyűlés 1893. évi július hó 5-én*. In: *LV*, 1893. júl. 9., XIV. évf., 28. sz., 1–2.
[1025] *Alapkőletétel.* In: *LV*, 1893. júl. 16., XIV. évf., 29. sz., 2.
[1026] *Bokréta-ünnepély*. In: *LV,* 1893. okt. 8., XIV. évf., 41. sz., 2.; *Bokréta ünnepély*. In: *LV,* 1983. okt. 15., XIV., évf., 42. sz., 2.
[1027] *Városi közgyűlés 1894. évi június hó 13-án*. In: *LV,* 1894. jún. 17. XV. évf., 24. sz., 1–2.
[1028] *Városi közgyűlés. 1894. július hó 11*. In: *LV,* 1894. júl. 15., XV. évf., 28. sz., 1.
[1029] *Városi közgyűlés 1894. szeptember hó 5-én*. In: *LV,* 1894. szept. 9., XV. évf., 36. sz. 1.

A díszközgyűlést követően „*a városház helyiségeit csoportokban szemlélték meg a város vendégei, s kivétel nélkül mindnyájan mindent igen célszerűnek találtak*, (…) *városházunk tervrajzait az illetékes minisztérium olyanoknak találta, melyek méltán szolgálhatnak mintául, s így e tervrajzok a millennáris kiállításon ki fognak állíttatni*.”[1030]

A losonci városházáról Nagy Virgil neve alatt egy fényképfelvétel került kiállításra az Ezredéves Országos Kiállításon a Képzőművészeti Csoport tárgymutatója szerint. Kolbenheyer Viktor kiállított művei között sem szerepeltek tervek a losonci városházáról, ugyanakkor leírták, hogy „*tőle való a losonci városháza, néhány kiállítási és több magánépület*.”[1031]

Az épület eredeti tervrajzai (homlokzat, alaprajz, oldalhomlokzat, metszet) megtalálhatóak a losonci levéltárban (Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec). Ezeken a tervrajzokon egyedül Nagy Virgil aláírása látható.[1032] Brunner Attila kutatásai alapján tudható, hogy a losonci városháza terve Cegléd polgármesterének iratai között is megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárában.[1033]

A tervrajzokat az *Építő Ipar* 1894. június 13-ai számának mellékletében is közölték. A szaklapban a tervezési folyamatról Nagy Virgil számolt be. A tervezési feladat legnagyobb kihívását a „rendkívül keskeny telek” megfelelő kihasználása jelentette, amelyen – a funkcióból adódóan – a kocsiközlekedéshez szükséges udvaroknak is helyet kellett biztosítani. Egy alacsonyabb gazdasági melléképületet is bele kellett illesztenie a reprezentatív épületrész összképébe. „*Az épület falai losonci téglából épültek, homlokzatai vakoltak, szobrászati dísze az épület külsején égetett agyagból, részben műkőből, az épület belsejében pedig gipszből való. A főlépcső csiszolt karsztmárványból, a melléklépcsők gánóci mészkőből készültek.*” Az épület teljes költsége 80.000 forintot tett ki.[1034] **(8.1.1. I. kép–8.1.1. IV. kép)**

8.1.1.2. A losonci városháza rövid művészettörténeti elemzése

Nagy Virgil feltünteti megvalósult műveinek jegyzékében a Kubinyi tér és az egykori Sugár (mai Herz) utca sarkán álló losonci városházát „barokk” ihletésű alkotásként.[1035] Brunner Attila szerint a losonci városháza a „manierista velencei építészet” hatását mutatja.[1036] Puntigán József

[1030] *Losoncz r. t. város örömnapja. A díszebéd.* In: *LV*, 1894. okt. 7., XV. évf., 40. sz., 1–3.
[1031] *Ezredéves Országos Kiállítás, 1896.* 40, 48. (Tárgymutató II. Terem)
[1032] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec a názov fondu: Zbierka máp a plánov, sign.: Radnica Lučenec. A tervrajzokat közölte: DRENKO 1994 (képmellékletben: homlokzatok, alaprajz, metszetrajzok).
[1033] BRUNNER 2023, 134–135. A tervrajzok jelzete: MNL PML, V.73.b. XIII-13/1895.
[1034] *ÉI*, 1894. jún. 13., 18. évf., 24. sz., 293.
[1035] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360.
[1036] BRUNNER 2023, 135.

losonci helytörténész „késő reneszánsz” formavilágához hasonlítja, ugyanakkor ő is megemlítette a homlokzat barokk jellegű plasztikusságát.[1037]

Az épület homlokzatának inspirációs forrása a veronai Palazzo Bevilacqua lehetett, amelyet Michele Sammicheli (1484–1559) tervezett az 1500-as évek első felében. A középület-funkció hangsúlyozása céljából a veronai épület homlokzatának stílusjegyeit egy középtengelyben elhelyezett timpanonnal egészítették ki a városháza tervezői.

A historizmus építészetére jellemző módon a háromtengelyes főhomlokzaton egyaránt láthatunk reneszánsz és barokk formakincsből inspirálódott részleteket. A kétszintes épület alsó szintjén erőteljes vízszintes sávozás vonul végig, amelyet hangsúlyos övpárkány választ el az emelettől. Az alsó szint középső tengelyében kosáríves záródású ajtónyílás látható. A főhomlokzatot enyhe kiülésű, a teljes emeleti szintet átfogó pilaszterekkel osztott és timpanonnal koronázott középrizalit hangsúlyozza. Az épületszobrászati részletek főként a középrizalit félköríves ablaknyílása köré csoportosulnak. Az eredeti terveken, a középrizalitra még egy-egy egyenes záródású, keskenyebb ablak került volna a középtengelyben lévő félköríves nagy ablak jobb és bal oldalára. A megvalósult épületen ezek a keskenyebb ablakok nem valósultak meg, a helyükre egy-egy félköríves, üres szoborfülke került. A Kubinyi tér irányába néző főhomlokzat középtengelyében az eredeti terveken és a jelenlegi homlokzaton is tulajdonképpen négy pilaszterrel tagolt, szabályos diadalív-motívumot látunk, amelyre egy timpanon került. A háromszög alakú orommező enyhén hátraugratott középrészén Losonc város címere látható. A középrizalit motívuma ismétlődik a Sugár (mai Herz) utca felé néző oldalhomlokzat főhomlokzathoz derékszögben kapcsolódó sarokrizalitján is. A sávozás a mellékutcai, hosszan elnyúló homlokzat alsó szintjén is végigfut. A tetőszerkezet formavilága barokk hatásokat mutat, de összességében az oldalhomlokzaton a reneszánsz jellegű stíluselemek dominálnak.[1038] **(homlokzat, részletek: 8.1.1. V. kép–8.1.1. IX. kép)**

Az eredeti alaprajzok szerint a földszinten kapott helyet a könyvtár (3 terem), 3 kiadható bolthelyiség hozzátartozó irodákkal. A Sugár utca felé néző oldalhomlokzat kapuján keresztül lehetett a közlekedőfolyosóra jutni, ahonnan a különféle funkciót betöltő helyiségek nyíltak, mint például a gazdasági helyiség és a végrehajtó helyisége, a pénztár, a könyvtár, a számvevő, a gazdasági ellenőr, a főkapitány szobája, az alkapitány terme és a rendőr szoba. Ez utóbbihoz közel helyezkedett el két börtönhelyiség és két kisebb zárka. Az oldalhomlokzat bejáratával

[1037] PUNTIGÁN 2010, 77.
[1038] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec a názov fondu: Zbierka máp a plánov, sign.: Radnica Lučenec.

szemközt nyílik a lépcsőház is. A Kubinyi tér felé néző főhomlokzatról csak a bolthelyiségeket lehetett megközelíteni.[1039]

Az emeleten található a reprezentatív díszterem, melynek ablakai a Kubinyi tér felé néznek. Az emeleten többek között a következő helyiségeket rendezték be: polgármesteri dolgozó és fogadó, jegyző szobája és irodája, a levéltár helyisége, a főjegyző szobája, a tanácsterem, közigazgatási iroda, községi bíró szobája és irattára, ülnök és árvaszék helyisége. A városháza telkén található még két melléképület is, amelyek a Sugár utca felől nyíltak. Az egyikben – az utcafrontra néző öttengelyes és földszintes épületben – kapott helyet a losonci tűzoltóság (Tűzoltó szertár, őrtanya és raktár). Főhomlokzata követi a városháza homlokzatának jellegzetes elemeit. A tűzoltóság épülete mögött terült el a gazdasági udvar, ahol egy istálló és kocsiszín állt.[1040]

Az épület történetében örömteli fordulatot hozott a 2015-ben megindult teljes körű felújítása, és 2016 őszén már át is adták új rendeltetésének. Az épület a Losonci Kulturális Központ kezelésébe került és falai között nyílt meg a Városi Múzeum. Részben eredeti funkcióját is betöltheti, mert a képviselőtestületi ülések, házasságkötések helyszíne is, emellett kulturális események, konferenciák is megrendezésre kerülnek a reprezentatív emeleti díszteremben. A Tűzoltó Egyesület őrszobája és szertára napjainkban is eredeti funkcióját tölti be a Herz utca irányába néző melléképületben.[1041]

8.1.2 A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia terve (1897)

A tervpályázat részleteit a Selmecbányai M. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia 1897. július 23-ai tanácsülésén dolgozták ki a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet útmutatása szerint.[1042] A selmecbányai Heincz-féle telken emelendő új épületre vonatkozóan összesen 8 pályamű érkezett be. A bírálati jegyzőkönyv alapján Nagy Virgil „*Fátra*" jeligés tervezete észak felé nyitott U alakú alaprajzot mutatott. A rendelkezésre álló építési telekhez igazodva a nyugatnak néző szárnyat rövidebbre, a kelet felé nézőt pedig hosszabbra tervezte volna. Az 1897. október 8-án megírt bírálati jegyzőkönyvből kitűnik, hogy Nagy Virgil két tervváltozatot küldött be a pályázatra: „*A homlokzat hosszúsága az egyik tervezetben 65 m, a másik alternatív tervben 71 m. Az épületben hasznosított terület 1086, illetőleg 1138 m² emeletenként* (…) *a terület*

[1039] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec a názov fondu: Zbierka máp a plánov, sign.: Radnica Lučenec.
[1040] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Lučenec a názov fondu: Zbierka máp a plánov, sign.: Radnica Lučenec.
[1041] Az épület 20. századi történetének emlékezetes eseményeiről lásd: PUNTIGÁN 2010, 77.; PUNTIGÁN 2016.
[1042] MEL, A.1.c. 3. A selmecbányai M. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia tanácsülései, 1897. júl. 23. (216.o.) Tervpályázati felhívás részleteit lásd: (*Pályázatok. Akadémia épülettervezés Selmecbányán.* In: *ÉSze*, 1897. júl. 31., 6. évf., 7. sz., 161–162.; *Pályázati hirdetmény*. In: *BKL*, 1897. aug. 1., 30. évf., 15. sz., 263.

kihasználását tekintve, a tervezet igen kedvező." A bírálóbizottság az alaprajzi elrendezést és a homlokzat kialakítását is megfelelőnek tartotta: „*A főbejáró, a tágas előcsarnok, a főlépcső és az épület előtti lépcső feljáró igen ügyesen van megtervezve és kidolgozva, a tanszékeknek az egyes emeleteken való csoportosítása és a helyiségek beosztása igen célszerű, a helyiségek megvilágítása kifogástalan, a II. emeleti előadó teremnek elhelyezése és kiképzése – díszterem céljaira való használatát tekintve – nagyon sikerült, a motorok és dinamók befogadására való külön melléképület elhelyezése megfelelő, az alagsor csak annyira terjed ki, amennyire a benne elhelyezendő helyiségek megkívánják. Ezzel szemben azonban a tervezet hátrányára esik, hogy a szárnyak nagyon mélyek s beosztásuk nagyon tömör, az oldalfolyosók megvilágítása hiányos, az egyik épületszárnyban nincs külön melléklépcső, a klozetek csak egyetlen csoportban vannak, még pedig az egyik oldalszárnyban, az alagsor elhelyezése nem kedvező, mert a magas faltő – pinceablak hiányában – egyhangú és puszta, az udvarok kissé szűkek s az emeletmagasságok a mélységhez viszonyítva csekélyek. A melléképület létesítésére szánt 13 800 forintnak nagyobb részét megtakaríthatta volna a tervező, ha a meglevő melléképület átalakítását figyelembe veszi. Az épületnek külső kiképzése és ábrázolása igen sikerült, szépen kitünteti a középület jellegét és a tervezetnek dicséretére válik*. (…) *Az építés költsége* (…) *200 700 frt, az alternatív terv szerint 208 000 frt*." Nagy Virgil tizennégy tervlapot, egy költségvetést és egy részletes leírást tartalmazó pályázata második díjat nyert.[1043]

A pályázat első díját a „*Vörös tárcsa*" jeligével ellátott terv kapta meg, amelyet Makay Endre (1847–1905) csongrádi születésű budapesti építész készített. Az építőművész Nagy Virgil alaprajzi megoldásához hasonló alaprajzban gondolkodott és szintúgy jól alkalmazkodott a helyi adottságokhoz és „térszínviszonyokhoz." „*A kitűzött harmadik díjat a bizottság, megfelelő pályatervezet hiányában"* nem adta ki.[1044] A pályázatra beérkezett terveket az egyesület helyiségeiben állították ki.[1045] Nagy Virgil önéletrajzában ezt a második díjat nyert művét is feltüntette tervrajzainak felsorolásánál.[1046] A Makay Endre tervei szerint megvalósult új akadémiai (bányászati) épületet 1900. június 29-én avatták fel.[1047] **(8.1.2. I. kép)**

[1043] *A Selmecbányai m. kir. bányászati és erdészeti akadémia új épületének tervpályázata*. In: *MMÉE HÉ*, 1897, 16. évf., 1–40. sz., 185–186.
[1044] *A Selmecbányai m. kir. bányászati és erdészeti…*i. m. In: *MMÉE HÉ*, 1897, 16. évf., 1–40. sz., 185–186.
[1045] *Az egyesület tárgyalásai*. In: *MMÉE HÉ*, 1897, 16. évf., 1–40. sz., 198.
[1046] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I.-17/1360. Nagy Virgil önéletrajza.
[1047] MEL A.1.c. 3. A selmecbányai M. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia tanácsülése, 1899. nov. 9. (298.o.); lásd még: *SH,* 1900. júl. 1., 11. évf. 26. sz. 2–3.

8.1.3 Szépművészeti Múzeum tervpályázatára beküldött pályamű (1898)

8.1.3.1. A tervpályázat kiírása

A Szépművészeti Múzeum épületeinek terveire a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az alábbi feltételek mellett hirdetett pályázatot. Stílus tekintetében az épület funkciójának megfelelő terveket vártak az Aréna (ma: Dózsa György) út, az „állatkerti körút" és az állatkert között kijelölt, maximum 12.000 négyzetméteren beépíthető területre. A költségek tekintetében a „*törvényhozás által rendelkezésre bocsátott 1.200.000 forint építési tőke*" volt az irányadó. Az épületben a következő helyiségeket kellett elhelyezni: „műtörténeti képtár" és „modern képtár", szobrászati, „építészeti és dekoratív szobrászati" gyűjtemények, grafikai gyűjtemény, lakóhelyiségek és adminisztrációhoz szükséges szobák. A pályázók szabadon eldönthették, hogy egy nagyméretű, mindent magába foglaló múzeumot vagy több épületből álló együttest terveznek. Ez utóbbi esetben az épületek, épületrészek közötti területet nyilvános parkként kellett volna fenntartani. A pályázók szabadon eldönthették, hogy névvel vagy jeligével ellátva adják be pályázati anyagukat a Magyar Tudományos Akadémia palotájában működő Országos Képtár titkári hivatalába. A határidőt 1899. március 1-jére tűzték ki.[1048]

Bár a feladat grandiózus jellege miatt jóval több pályázatra lehetett számítani, a Szépművészeti Múzeum tervpályázatára összesen kilenc pályamű érkezett be. Jeligével ellátott tervek betűrendben: Appollo, Artibus, Eszter, Építési, Három kör és Tavasz. A névvel aláírt pályaművek alkotói pedig: Pecz Samu, Schickedanz Albert és Herczog Fülöp, valamint Nagy Virgil.[1049] A múzeum pályázatának első díját (6000 korona) Pecz Samu, második díját (4000 korona) a Herzog Fülöp Ferenc (1860–1925) és Schickedanz Albert (1846–1915) páros, míg a harmadik díjat (2000 korona) Árkay Aladár (1868–1932) kapta.[1050] Meinig Arthur (1853–1904) tervét megvásárolták.[1051]

A kivitelezés jogát végül a második díjat nyert Schickedanz–Herczog építészpáros kapta meg, akik 1895-ben a Műcsarnokot is együtt tervezték. Ennek következtében a Műcsarnok, a Millenniumi emlékmű és a Szépművészeti Múzeum együttese egységes képet mutat. A nagy érdeklődéssel várt pályázatról számos korabeli lap (például az *Építészeti Szemle,* az *Építő Ipar*) részletesen tudósított, illetve a szakirodalom is kiértékelte már. A leírások alapvetően a győztes, illetve megvétellel jutalmazott tervekről ismertek, de mind a kilenc pályamű leírását nem publikálták a korabeli lapok.

[1048] *Építészeti Szemle*, 1898. szept. 15., 7. évf., 13. sz., 223–224.
[1049] SZÉKELY Márton, *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*…i. m., 2019. Melléklet. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 90.
[1050] *A szépművészeti múzeum pályázatában.* In: *ÉI,* 1899. márc. 16., 23. évf., 11. (1158.) sz., 81.
[1051] Meinig Arthur tervéről lásd: ROZSNYAI 2018, 219–220.

A pályadíjat nem nyert Nagy Virgil-féle tervrajzok közül két lap korabeli másolatát azonosítottam az Egri Főegyházmegyei Levéltárban, amelyek sajnos elhalványodtak és elemzésre kevésbé alkalmasak. Nagy Virgil ezeket is referenciaanyagként küldhette el az egri érseknek. Az egyik rajz a háromszintesre tervezett Szépművészeti Múzeum oldalhomlokzatát, a másik pedig a keresztmetszetét mutatja. A neoreneszánsz stílusjegyeket mutató oldalhomlokzaton két kilenctengelyes oldalrizalit látható. Koronázópárkányuk alatt figurális domborművel díszített fríz fut végig. Az oldalrizalitok 3-3 középső tengelye enyhén előrelép, oromzatát mindkét oldalon 4-4 egészalakos szobor koronázza. Az oldalhomlokzat középtengelyénél félköríves záródású, lapos kupolával fedett épületrész látható, melynek tervezett funkciója a másolat alapján nem azonosítható.[1052] **(8.1.3. I. kép–8.1.3. III. kép)**

8.1.4 Békéscsabai Iparostanonc-iskola terve (1903–1904)

Nagy Virgilt 1903-ban bízták meg a békéscsabai Iparos Otthon tervezésével.[1053] Az előzetes elképzelések szerint az egyemeletes iparos iskola a békéscsabai Egyház utcában „*egy holdat megközelítő kiterjedésű területen*" épült volna fel. Magába foglalta volna „az általános iparos tanonciskolát", valamint „*az építőipari téli tanfolyam*" iparos szakcsoportjainak helyiségeit. A középületben legalább tizenkét tantermet kívántak elhelyezni, továbbá szükségesnek tartották „*iskolai ünnepélyek, önképzőköri díszülések, iparosokat érdeklő szakelőadások, tanonc, segéd és mesterkiállítások céljaira egy körülbelül 300 négyzetméter területet elfoglaló, üvegtetőzetű kiállítási terem"* létesítését is. Emellett a „tanonc-otthon helyiségeit", az igazgató lakrészeit, az érkezőt, konyhát és számos tanműhelyhez köthető kisebb helyiséget is ide terveztek volna.[1054]

Nagy Virgil terveit 1903 őszén ellenőrizte a Kereskedelemügyi Minisztérium és a vázlatrajzok elfogadásáról leiratban értesítette a békéscsabaiakat.[1055]

A *Békésmegyei Közlöny* 1903. november 1-jén már a tervezési munkálatok reményteljes megkezdéséről és Nagy Virgil békéscsabai látogatásáról tájékoztatta olvasóit.[1056] Ezzel szemben a sajtó 1906. május 10-én, közel három év múlva, a meghiúsult kivitelezésről írt. Eszerint az intézmény megvalósítására már négy éve „mozgalmat" indítottak a csabai lakosok, de eredményeket nem értek el, pedig Nagy Virgil tervrajzai elkészültek, azokért a 3600 korona tiszteletdíj is kifizetésre került.[1057]

[1052] EFL, Tervtára, ltsz. nélkül. Nagy Virgil referenciamunkái, tervei.
[1053] *VL,* 1903. nov. 11., XXIV. évf., 45. sz., 6.
[1054] *Csabai Iparos-otthon*. In: *BK*, 1903. okt. 4., 30. évf., 80. sz., 2–3.
[1055] *Csabai Iparos-otthon*. In: *BK*, 1903. okt. 4., 30. évf., 80. sz., 2.
[1056] *Iparpalota Csabán*. In: *BK*, 1903. nov. 1., 30. évf., 88. sz., 5.
[1057] *Az iparos-otthon*. In: *BK*, 1906. máj. 10., 33. évf., 41. sz., 2.

A békéscsabai községi iparosiskola tervei szintén fennmaradtak az Egri Főegyházmegye Levéltárában Nagy Virgil referenciamunkái között. Az iskola sávozással díszített főhomlokzatának középtengelyében helyezkedik el az enyhe kiülésű középrizalit, itt található a félköríves felülvilágítóval lezárt főkapu is. Közvetlenül felette egy figurális domborművet mutató fríz fut végig. A fríz felett egy nagyméretű, kosáríves lezárású ablak nyílik, amely valószínűleg az iskola dísztermének természetes megvilágítását szolgálta volna. A tervrajz szerint, a középrizalit félköríves oromzati lezárást kapott volna a következő felirattal: „*Községi Ipariskola*". Az egyemeletes épület többi ablaka egyenes záródású. Nagy Virgil elsősorban a funkciót tartotta szem előtt, nem tervezett költséges homlokzati díszítményeket. A középrizalit lezárásának formáját egy-egy – a fal síkjából ugyancsak kissé előrelépő – oldalrizalit oromzati megoldása ismétli meg. Az oldalhomlokzat rajzán ismét feltűnnek az oldalrizalitok. Sajnos a tervanyagban nincsenek alaprajzok.[1058] **(8.1.4. I. kép–8.1.4. III. kép)**

Dénes Attila helytörténész részletes cikksorozatot jelentetett meg a „*Csabai házak*" című oldalán, publikációi alapos levéltári kutatásokon alapulnak.[1059] Az ő kutatása nyomán tudjuk, hogy Nagy Virgil „minden gipszmunka mellőzésével" szerette volna megvalósítani a homlokzatot, a „csekély mértékű ornamentális díszt kiváló anyagokból" tervezte, Zsolnay-féle homokkő utánzatú pirogránitból. Fontos előzményként megtudhatjuk, hogy Áchim Gusztáv (1859–1946) városi mérnök készítette el az első vázlatterveket 1903-ban, ezt követően kérték fel Nagy Virgilt a végleges tervek elkészítésével. A szerző az Iparos Otthonról készített cikksorozatához mellékelte a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltár gyűjteményében őrzött, az Iparos Tanonc Iskolához köthető terveket is.[1060] Ezek között megtalálhatóak Nagy Virgil alaprajzai is, azonban a homlokzati rajzok hiányoznak a levéltári anyagból. Emiatt nagy fontosságú, hogy a referenciaanyagok között fellelhetőek ezek a homlokzati rajzok.[1061]

Dénes Attila kutatásai szerint a Nagy Virgil-féle terveket Áchim Gusztáv 1907-ben átdolgozta, majd 1909-ben Török Gyula mérnök foglalkozott tovább az épület terveivel. Az átalakított tervek részletrajzainak elkészítésére Nagy Virgil 1909-ben már nem vállalkozott elfoglaltságaira hivatkozva és Kommer József építészt javasolta maga helyett.[1062] Békéscsaba 1914-ben tervpályázatot hirdetett az iskola tervezésére, amelyet Spiegel Frigyes (1866–1933)

[1058] EFL, Tervtár, Fotótár, ltsz. nélkül. Nagy Virgil referenciamunkái.
[1059] DÉNES 2017a.
[1060] MNL BéML, V. 76 a. 14/1915. XIV. 3. Békéscsaba, iparostanonc iskola tervrajzai, levelezések.
[1061] DÉNES 2017a.
[1062] DÉNES 2017b.

nyert, azonban az építkezés továbbra sem kezdődött meg. Ez a tervrajz már nem emlékeztetett Nagy Virgil elgondolására. Az Iparostanonc Iskola megvalósítása végül nem történt meg.[1063]

8.2 *Kastélyok, lakóházak*

8.2.1 Müller Ignác Lajos illatszergyáros budapesti nyaralója (1891)

Müller Ignác Lajos illatszer- és pipereszappan-gyáros és neje, született Pesty Mária 1890 nyarán vette meg Benkő Kálmán I. ker., Gellérthegyen lévő telkét 3500 forintért.[1064] Müller Ignác Lajos 1892 januárjában egy másik, a Gellérthegyen lévő telket is megvásárolt özv. Strausz Ferencnétől közel azonos áron, 3550 forintért.[1065] Müller Ignác Lajos a mai Budapest XI., Rezeda utca 4. szám alatti telkén (az építés idején Gellérthegyi névtelen út, 10647 sz. telek) építtette fel kétszintes nyaralóját. A tervezőépítész Nagy Virgil, az építőmester pedig Payr Lajos volt. Az építész az ék alakú telek közepére helyezte a nyaralót. A historizáló épület homlokzatának meghatározó eleme a szögletes záródású, hegyes toronysisakkal lezárt lépcsőtorony, melynek emeleti szintjén félköríves ikerablak kapott helyet. Nagy Virgil lakóháztervein megfigyelhető a szigorú szimmetriából való kimozdulás, a tetőszerkezet és rajta lévő díszítőelemek, kémények játékossága. A tervrajzokat 1891. március 20-án hagyta jóvá a fővárosi tanács 9819/1891-III. szám alatt.[1066] **(8.2.1. I. kép)**

Az épület Nagy Virgil tervei szerint kialakított formájában megközelítőleg az 1930-as évekig létezett. A telek és a nyaraló új tulajdonosa Dr. Nékám Lajos (1909–1967) orvos, egyetemi tanár lett. Az épületet Rimanóczy Gyula (1903–1958) építész 1932 szeptemberében készített tervei alapján és Németh János építőmester vezetése mellett teljesen átalakították. Eltűnt minden Nagy Virgilhez köthető részlete, ugyanakkor egy harmonikus és szép villa épült fel. Az ék alakú telket pedig reprezentatív parkká alakították át.[1067]

8.2.2 Kis J. Jenő mérnök, építési vállalkozó budapesti nyaralója (1895–1896)

Az Újlakon elhelyezkedő telek, amelyen kezdetben „szántó, szikla és kopárság terült el”, 1895. március 9-én került Kis J. Jenő tulajdonába, amelyen a telekkönyvi bejegyzés szerint 1896 nyarán már felépült egy „egyemeletes nyaraló” a mai Budapest, II. Kavics utca 8. szám alatti telken.[1068] Az építési-engedélyezési tervdokumentáció alapján ezt az épületet tervezte Nagy Virgil és Kommer József. Az építőmesteri munkálatokat Goldberg Simon végezte. A Szemlőhegyen megvalósult épület északi homlokzata változatos tömegalakítást mutat;

[1063] DÉNES 2018.
[1064] *PH*, 1890. júl. 27., 12. évf., 205. sz., 13.
[1065] *PH*, 1892. jan. 19., 14. évf., 19. sz., 12.
[1066] BFL, XV.17.d.329. 5398/2 hrsz, 1–4. f. Müller Ignác Lajos nyaralója
[1067] BFL, XV.17.d.329. 5398/2 hrsz, 10–22., 36–37. f.
[1068] BFL, XV.37.a. 6037/14545 hrsz.

számtalan, különböző méretű ablakformával. E homlokzaton láthatunk szegmensívvel, kosárívvel és egyenes záródással épített ablakokat is. A tető sem a szokványos lefedést mutatja, hanem eltérő magasságú alapokról indul, játékos és mozgalmas összképet alkotva. A tetőszerkezetnek külön díszei a különféle kéményformák. Az északi homlokzat legmarkánsabb építészeti eleme a középtengelybe komponált és csúcsíves sisakkal lezárt lépcsőtorony, legtetején zászlót formázó díszítménnyel.[1069] **(8.2.2. I. kép–8.2.2. II. kép)**

A keleti homlokzat irányából megint teljesen új, játékos formákat mutat az épület. A legalsó szinten terméskővel kirakott lábazatot és szabálytalan kőburkolattal rakott falfelületet látunk. A hangsúlyos osztópárkány felett szinte minden egyes ablak más-más keretelést kapott. A forrásokból nem derül ki, hogy az építtető ragaszkodott-e ehhez a kissé túl vibrálónak ható homlokzati és tetőszerkezeti kialakításhoz. Nagy Virgilhez bizonyára közel állt a 19. századi angol viktoriánus építészet hatásait mutató homlokzatalakítás.[1070]

8.2.3 Báró Orczy II. Andor újszászi Abonyi úti kastélya (1897–1902)

Nagy Virgilt 1897-ben bízta meg báró Orczy II. Andor (1870–1931) az újszászi Abonyi úti kastélyának megtervezésével, ami a település Szarvashalom nevű részén épült fel. A bárói család 1902-ben költözött be az új épületbe, majd 1911-ben újszászi birtokát bérbe adta.[1071]

Nagy Virgil terveinek kivitelezésénél az építőmesteri munkákat Patisti Károly budapesti építőmester, a kőfaragó munkákat a Ney Ede és Társa budapesti cég, az asztalosmunkákat Gera Lajos budapesti asztalosmester, a lakatosmunkát Farkas Gyula fővárosi mester, a mázolómunkát a szolnoki Volentik János végezte el.[1072]

A kastély 82 helyiségből és 42 szobából állt és nagy kiterjedésű park tartozott hozzá. Az épület Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye legnagyobb kastélyai közé tartozott. Az eredeti tervek hiányában a kastély pontos adatait a felújítási tervek készítése során mérték fel. Eszerint a földszint mintegy 1433 m^2, az első emelet területe 1416 m^2, a második emelet pedig 1232 m^2 alapterületű.[1073]

Idősebb báró Orczy I. Andor (1825–1897) fia, ifj. Orczy II. Andor eladta a Zagyvamenti birtokot és a hozzá tartozó területet gr. Dessewffy Emilnek. Ezt követően átköltöztek a család új, nagyobb kastélyába. Báró Orczy II. Andor halála után a Nagy Virgil tervei szerint készült épület tulajdonosa a lánya, Orczy Zsuzsanna (1898–1958) bárónő lett, aki az újszászi

[1069] BFL, XV.17.d.329. 14545 hrsz.
[1070] BFL, XV.17.d.329. 14545 hrsz. (22677/1859-III. és 36807/1895-III.)
[1071] JÁNOSKA 2015.
[1072] *Nagy V. tervei szerint épült fel br. Orczy Andor „díszes nagy" kastélya Újszászon.* In: *VL*, 1901. máj. 8., XXII. évf., 19. sz., 7.
[1073] JÁNOSKA (szerk) 2017, 284.

földbirtokokat eladta a londoni Continental & Agricultural Investment Ltd. magyarországi képviseletének. A bárónő végül 1935-ben a kastélyt és a parkot is eladta az Isteni Megváltó Leányai apácarendnek, akik az épületet üdülőházzá alakították át. Pelzer Mathea főnöknő mintegy tíz éven keresztül vezette az intézményt.[1074] Orczy Zsuzsanna bárónő feltehetően nem tudta fenntartani a kastélyt és emiatt kényszerült annak eladására. Ezt követően átköltözött az egykori gazdatiszti lakásból átalakított épületbe („baronesz-kastély") az újszászi Késmárki utcába. Orczy Zsuzsanna 1944 őszén Budapestre költözött rokonaihoz, újszászi birtokát, 907 hold földterületet államosították.[1075] **(8.2.3. I.–8.2.3. III. kép)**

A szarvashalmi magaslaton álló kastélyhoz mintegy 23,4 ha park tartozik, melynek északkeleti határa a Tápió, déli határa pedig a ma már kiszáradt Szarvas-ér völgye. A kastély épülete a francia kertek hatását mutató park közepén áll. A kert a főépülettől távolodva egyre inkább tájképi jellegűvé válik. A parkban futó sétányok a kerti tónál találkoznak. A II. világháború után a kastély és a park is szabad prédává vált, sok különleges fát vágtak ki.[1076]

A háromszintes, „két összefordított U alakú" alaprajzi elrendezést mutató épület középtengelyre szimmetrikus. A keresztszárnyakat összekötő szárnyak a főhomlokzaton két teraszlépcsővel, a kert felőli homlokzaton egy teraszlépcsővel ugranak hátrébb. A kastély annak teljes hosszában elnyúló homlokzatai 1-5-3-5-1 tengelykiosztásúak. A földszint hangsúlyos eleme az első emelet magasságáig tartó kváderezés, amely teljesen körbefut az épület homlokzatán. A homlokzat leglátványosabb elemei a kiemelt háromtengelyes középrizalitok. Ezeken nagyméretű, félköríves záródású ablakokat látunk két szintet átfogó magasságú, négy ión oszlop által közrefogva. A középrizalitokat timpanon koronázza. Az épület két végén toszkán oszlopokkal tagolt előcsarnok kapott helyet, felette bábos kőkorláttal díszített terasszal. Az első emelet egyenes záródású ablakai fölé timpanonos szemöldökpárkányok kerültek. A második emeleten lévő ablakok kisebb méretűek és nincs hangsúlyos keretelésük.[1077] Az oldalrizalitokon az első emelet magasságában lévő ablakok Palladio-motívumot mutatnak. Az ablakok megformálása a korábban épült újszászi Orczy-kastély homlokzatán látható formákra is reflektálni látszik. A főbejárati előcsarnok és az onnan nyíló, kert felé néző nagyterem

[1074] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d. (Jegyzéken kívüli tervek és iratok. Egyedi tervek, Újszász Kastély Otthon, 1979–1999). Az Újszász, Abonyi u. 1. sz. alatti Orczy-kastély homlokzat felújításának engedélyezési tervdokumentációja. Építész műszaki leírás, 1995. Az épületről további adatok: *Újszász, Abonyi úti Orczy-kastély, műemléki felmérés, tudományos dokumentáció*, 1954. (MÉM MDK, ltsz.: 07873.), 1981 (MÉM MDK, ltsz.: 17298) és 1987 (MÉM MDK, ltsz.: 29456.)
[1075] JÁNOSKA (szerk) 2017, 274.
[1076] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d.
[1077] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d.; MNL JNSZVML, XXXVI.2. b. Egyedi tervek, 178. d.

faburkolata és márvány kandallója még az eredeti berendezésből maradt meg. Feltehetően ez a terem lehetett a reprezentatív nagyszalon.

Az épületet több alkalommal is felújították, 1995-ben például a homlokzat egyes részeit restaurálták. Ennek keretében elbontották a megsüllyedt és eltört lépcsőket, a kőlépcsők hiányait pótolták, a pinceablakok átalakították és azokra nyitható kovácsolt vasrácsokat helyeztek fel, felújították a földszinti kváderezést, a homlokzat osztópárkányait kijavították, elvégeztek különböző bádogosmunkákat, a lámpatesteket korhű változatra cserélték, a homlokzatokat lefestették, valamint a baluszteres kőkorlátokat kijavították.[1078]

A kastély homlokzatának felújításához készített 1995-ös dokumentáció adatai szerint a második világháború idején folyamatosan fosztogatták a kastélyt, és a háború után teljesen eltűnt az eredeti berendezése.[1079] A kastély 26 belövést kapott a második világháború alatt.[1080] Ekkor már üresen állt az épület, majd 1945-ben történt államosítása után a Belügyminisztériumhoz tartozó rendőrtisztképző intézet került a falai közé.[1081] Az apácarendek feloszlatása után megközelítőleg 200 nővér lakhelye volt az épületben. Átmenetileg óvoda is működött a falai között 1951-ben. Az egykori kastélykápolna oltárának márványlapjaiból készült az újszászi Szent István-templom új oltára. Az 1950-es évek elején jelentős átalakításokat szenvedett el az épület, majd az újszászi kórház és tüdőszanatórium költözött ide 1954-ben, ami 170 férőhellyel kezdte meg működését. Ekkor a parkot pihenőkertté alakították át, és a személyzet számára szolgálati lakásokat létesítettek. Az intézmény 1977-től a Hetényi Géza Megyei Kórház része lett Psychiátriai és Rehabilitációs Osztályként. Az új intézményi feladatkör miatt megszűnt a tüdőbetegek ellátása. A rendszerváltás után, 1994-től Kastély Otthon Pszichiátriai és Szenvedélybetegek Otthona és Rehabilitációs Intézménye néven működött tovább; és ma is hasonló funkciót lát el.[1082] **(8.2.3. IV. kép)**

Az épülethez tartozó parkot 1980-ban természetvédelmi területté nyilvánították, a kastély pedig 1986-ban kapta meg a műemlék jellegű besorolást. A második újszászi Orczy-kastély parkjának területe 2000-ben 24,3 hektáron terült el.[1083]

8.2.4 Nagy Virgil családi háza az egykori II., Mész utca 11. szám alatt (1902–1903)

Nagy Virgil és felesége a II. kerület, Mész utca 11. (mai II., Bimbó út 25.) szám alatti villaépületben éltek, amelyet maga az építész tervezett. A tervrajzokra a magánépítési

[1078] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d.
[1079] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d.
[1080] JÁNOSKA (szerk) 2017, 285.
[1081] MNL JNSZVML, XXXVI.2./e. 52. d.
[1082] JÁNOSKA (szerk) 2017, 232–233.
[1083] JÁNOSKA (szerk) 2017, 283, 285.

albizottság 1902. szeptember 22-én adta meg az építési engedélyt.[1084] A családi ház a Rézmál-dűlő déli lejtőjére épült és nemcsak az építész és feleségének lakóterei helyezkedtek el benne, hanem a falai között egy egyszoba-konyhás, mellékhelyiséggel is rendelkező külön házmesteri lakrész, valamint egy kertészlakás is kialakításra került. Az épület földszintre, félemeletre és egy emeletre tagolódott. A házmesteri lakás mellett, a földszinten helyezkedett el a borospince, a mosókonyha, a fa- és szénkamra, valamint „*a lépcsőházzal kapcsolatos nagy bejárócsarnok, mely egyúttal télikert, illetőleg nyári ebédlő*" funkcióját is betölthette. A félemeleten rendezték be a konyhát, a cselédszobát, az éléskamrát és három lakószobát, melyek közül a tágas ebédlő az emeletre szolgáló belső lépcsőt is magába foglalta. Az első emeleten a család privát lakrészei sorakoztak: egy hálószoba, női szoba, valamint egy nyitott erkély és a konyhaszárny fölött egy tágas szabad terasz. Az *Építő Ipar* című szaklapban megjelent korabeli leírás szerint az „*ablakok* (…) *több helyen színes amerikai üvegezésűek; ilyenszerű üvegbetétek vannak egyes ajtószárnyak felső részeiben is. A falak egyszínű festéssel, színes frízzel bírnak, a mennyezetek fehérek; az ajtók és ablakok csontszínűre mázolván.* (…) *A családi ház kerekösszegben 50.000 K-ba került; ebben az összegben a telek megszerzése (a telek és átíratás, ügynöki, ügyvédi díj) 17.000 K-val szerepel, azaz négyzetölenként 40 K-val; a kert berendezése 500 K, úgy, hogy magára az épületre 32.500 K jut.*"[1085] **(8.2.4. I.–8.2.4. IV. kép)**

Nagy Virgil a munka fáradalmait kertjének gondozásával pihente ki.[1086] Fábián Gáspár is megemlítette Nagy Virgil „Mész-utcai angol stílusú házát", ahol az építész saját munkái díszítették a tereket.[1087]

8.2.5 Margit körút és Bakfark Bálint utca sarkán álló tisztviselőbérház (1911–1913)

A Nagy Virgil tervei szerint épült (a mai Budapest II., Margit körút 64. szám alatt álló) Margit körúti tisztviselőbérház a Bárczy István főpolgármester nevéhez fűződő építési akció keretében valósult meg. Budapest székesfőváros gyors fejlődése, lakosságszámának növekedése miatt egyre égetőbb probléma lett a lakásügy és az iskolaügy. A helyzet orvoslására dolgozták ki az 1909-től 1912-ig tartó építési tervcsomagot, melynek keretében 3 fázisban, 31.243.000 korona[1088] költséggel 25 bérház és 19 lakótelep építését irányozták elő, amivel mintegy 6000 lakást létesítettek. Ezzel párhuzamosan az 57, különböző bérházakban működő iskola számára 55 iskolaépületet terveztek. Az építési program végrehajtásában a főváros technikus tisztviselői

[1084] *ÉI*, 1902. szept. 28., 26. évf., 39. sz., 251.
[1085] *A budapesti Rózsadomb III. Nagy Virgil családi háza*. In: *ÉI*, 1906. aug. 19., 30. évf., 33. sz., 297.
[1086] LECHNER 1921, 355.
[1087] FÁBIÁN G 1936, 56–57.
[1088] A szakirodalom 32, 3 millió Koronás tervezetet is említ. Ez az összeg a következő költségekre oszlott: 10 millió korona kislakások építésre, 10 millió korona bérlakás építésre, 10 millió korona iskola- és óvodaépítésre, valamint 2,3 millió korona népotthonok és szükséglakások építésére. Lásd: UMBRAI 2006, 166.

mellett számos építész is részt vett, többek között Baumhorn Lipót (1860–1932), Pecz Samu vagy Lechner Ödön és Lechner Jenő. A megvalósítást felügyelő bizottságban 10 tervezőépítész is dolgozott, köztük találjuk például Alpár Ignác, Quittner Zsigmond és Hauszmann Alajos építészeket. A program során összesen két ötemeletes bérházat építettek. Egyik a Nagy Virgil tervei szerint 1912-ben, a III. ciklusban épült Margit körúti ház, a másik Pecz Samu Haller utca, valamint az Üllői út sarkán (IX., Nagyvárad téren) álló épülete.[1089]

A tisztviselők számára épített bérház a Margit körút és a Menház utca (ma II., Bakfark Bálint utca) sarkán áll, két székesfővárosi telek egyesítéséből létrehozott telken. A Margit körút felé néző homlokzat észak-északnyugati tájolása miatt kevés természetes fényt kapott volna az épület, ezért az építész az egyesített telkek találkozásánál a Margit körútra néző nyitott udvart tervezett. Mindegyik házfélnek van egy-egy tágas, három, illetve két oldalon körülépített belső udvara is. A bérház hatszintes, földszintjén műhely- és üzlethelyiségeket alakítottak ki, a tetőtérben pedig műtermek létesültek. Nagy Virgil összesen 88 darab lakást alakított ki a kettős bérházban, ezek többsége kétszobás, de a falak néhány három-, illetve négyszobás, fürdőszobával, mellékhelyiséggel, konyhával és erkéllyel is rendelkező lakást is rejtettek. A mészkődarás vakolattal ellátott homlokzatot minösszesen néhány figurális dombormű – alkotója Füredi Richárd (1873–1947) – és Sződy Szilárd (1878–1939) kivitelezésében megvalósult „ornamentális szegélybetét" díszíti.[1090] Sződy Szilárd kétféle minta alapján (kos, oroszlánfej) vízköpőket is készített.[1091] **(8.2.5. I. kép–8.2.5. XI. kép)**

9 NAGY VIRGIL ÉLETMŰVÉNEK ÖSSZEGZÉSE

Nagy Virgil (1859–1921) temesvári születésű építőművész és műegyetemi tanár életművét már a kortársai is nagyra becsülték. Pályája elején Steindl Imre tanársegédjeként dolgozott, aki mellett kiváló „műtörténeti" ismereteket szerzett. Mesterei a történeti stílusokból inspirálódó, historizáló építészet alkotói voltak. Építészeti oklevelét 1885. december 20-án nyerte el a Királyi József Műegyetemen. Ugyanebben az évben Dél-Németország építészeti alkotásait tanulmányozta. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről 1891-ben nyert utazási ösztöndíjat királyi műszaki tanácsosként. Fél évig tanulmányozhatta Olaszország, Franciaország, Spanyolország, Németország és Belgium építészeti remekműveit.

Országos elismertséget szerzett a Kereskedelemügyi Minisztériumban végzett királyi főmérnöki tevékenysége nyomán. A Dunahídépítési Osztály mérnökeként részt vett az 1894 és

[1089] KABDEBÓ 1913, 3, 4, 6, 17. Lásd: ERDEI 1995, 97–116.; BME OMIKK, MKJM Ék, Bp., 1914, 88.
[1090] NAGY 1915b, 65–67.
[1091] BFL, XV.17.d.324.b. 4. d. (II. Margit körút 64., 1912.) Különféle munkálatok költségvetései.

1896 között felépült Fővám téri (Ferenc József) és az 1898 és 1903 között elkészült Eskü téri (Erzsébet) hidak tervezésében, mint az építészeti megjelenéséért felelős építőművész.

Nagy Virgil szakrális alkotásai főként az Egri Főegyházmegye területén épültek fel Samassa József és Szmrecsányi Lajos egri érsekek, valamint Foltin János egri kanonok megbízásából (elsősorban a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom, az egri főszékesegyház belső terének 1904-es, majd 1910-es megújítása). Kommer Józseffel közösen elkészítette a nagyszebeni görögkeleti székesegyház tervrajzait is. Jelentős egyházművészeti alkotása az angolkisasszonyok egri intézetének egykori kápolnájába tervezett carrarai márvány főoltár és szószék (1909, 1912). Számos műemlék-helyreállítás, megújítás fűződik a nevéhez. Bunyitay Vince nagyváradi kanonok megbízására felmérési rajzokat készített Szilágy vármegye középkori templomairól. Helyreállítási terveket készített (1914, 1917 és 1918) a gyöngyösi Szent Bertalan-templomról, de a teljes megújítását már nem láthatta.

A Magyar Királyi József Műegyetemen 1893-ban nyerte el az „általános műtörténet" magántanára kinevezést, majd Czigler Győző halála után, 1905. augusztus 12-étől nevezték ki nyilvános rendes tanárrá az Ókori Építéstan Tanszék élére.

Kiváló angol nyelvtudása és szakértelme révén állandó tagja volt a nemzetközi építészkongresszusoknak. Az 1906. évi VII. nemzetközi londoni építészkongresszuson fontos elismerést szerzett a magyar építészeknek.

Nagy Virgil építészete az Osztrák-Magyar Monarchia stílustörekvéseihez igazodott, nem jelentett radikális eltérést a korszak historizmusától. Ugyanakkor a modern építészeti megoldások alkalmazására ösztönözte tanítványait, nem zárkózott el az újító törekvésektől. A jászkiséri római katolikus templom kifestésénél például [Kismarty-] Lechner Jenő közreműködésével „*magyar ornamentikát alkalmazó*" díszítményeket tervezett a döntően neoromán stílusú épületbe. Szakrális építészetben kortársa volt Tandor Ottó (1852–1913), aki ugyancsak Steindl Imre tanítványa volt. Az ő tervei szerint épült fel többek között 1886-ban a neoromán kaposvári Nagyboldogasszony-székesegyház. Nagy Virgil a templomok tervezése során Tandor Ottóhoz hasonlóan középkori formákból építkezett, neoromán és neogótikus stílusjegyeket alkalmazott a megrendelő igényeinek megfelelően. Steindl Imre a máriafalvai (ma: Burgenland) Mária Mennybemenetele-templom 19. század végi műemléki helyreállítása során egységes neogótikus stílust alakított ki, új neogótikus stílusú főoltárt tervezett Zsolnay-kerámia díszítményekkel, amely példaként szolgált más purista helyreállítási munkálatoknál is. Emellett a műegyetemi, valamint a képző- és iparművészeti oktatás során használt építészeti témájú mintakönyvek is számos inspirációs forrást jelenthettek.

A korszak templomépítészetének hazai képviselő közé tartozott Aigner Sándor és Hofhauser Antal (1857–1923) is. A bécsi Ludwig Schöne (1845–1935) építész tervei szerint, 1892 és 1894 között felépült neogótikus kőszegi Jézus Szíve-plébániatemplom belső terének polikróm díszítőfestése összevethető Nagy Virgilnek a templomok belső kifestéséhez készített terveivel is. Az építészek a hagyományos elrendezési formákat követték, ha egy harangtorony épült, akkor azt általában a főhomlokzat középtengelyében helyezték el. Emellett toronypárral ellátott főhomlokzattal épült templomtípus is jellemző volt. Nagy Virgil is ezeket az elrendezéseket részesítette előnyben.

Nagy Virgil és kortársai is gyakran alkalmaztak vakolatlan téglaburkolatot, amely lehetőséget adott a tégla természetes színével való játékosságra. Emellett a tégla és a faragott – általában fehér vagy világosabb színű – kőből készült felületek közötti kontraszt is meghatározhatta a homlokzatokat. Nagy Virgil is nyers téglahomlokzatot alkalmazott például a mezőtúri Újvárosi református templom, valamint a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom (Samassa-templom) esetében. Az alföldi településeinken a tégla választása sok esetben nem esztétikai megfontolásokra vezethető vissza, hanem a költségesebb, kőből való építkezés alternatívájaként. A dolgozatban elemzett, nyerstégla-homlokzatú templomok esetében is főként anyagi szempontok döntöttek az építőanyag kiválasztásában. Praktikus megoldás volt a helyi téglagyárak termékeinek felhasználása már csak az olcsóbb szállítási feltételek miatt is. A homlokzatokon különféle idomtéglák alkalmazásával is igényes díszítményeket lehetett kialakítani, miként erre szép példák láthatóak a korabeli téglaépítészettel foglalkozó minta- és szakkönyvekben (Ungewitter[1092] vagy Schattenburg[1093]).

Nagy Virgil a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890. évi nagypályázatára készített, háromhajós, kereszthajóval és a főhomlokzat középtengelyébe szerkesztett toronnyal ellátott római katolikus templomterve fontos „ideáltervnek” tekinthető, amelyben a francia és a német gótika építészeti elemeiből kívánt harmonikus egységet alkotni, ugyanakkor a terveken neogótikus inspirációs forrás is felfedezhető. Általánosságban elmondható, hogy Nagy Virgil egyházi épületei egyfajta *Gesamtkunstwerk*-alkotások, különösen igaz ez a nyíregyházi római katolikus templomra.

9.1. Kutatási eredmények, további kutatási irányok kijelölése

A kutatás során sikerült feltárni Nagy Virgil referenciaanyagait, amelyeket az egri érseknek küldött. Ezek között eddig nem ismert tervrajzok kerültek elő például a Fővám téri (Ferenc József) és az Eskü téri (Erzsébet) hidak tervváltozatairól, illetve a mezőtúri templomról.

[1092] UNGEWITTER [1890]. (MKE KLM, ltsz.: 2499/2.)
[1093] SCHATTEBURG 1897. (MKE KLM, ltsz.: 3361.)

Elemeztem a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-templom eredeti építési naplóját. Jelentős számú kiadványt azonosítottam Nagy Virgil egykori könyvtárából, valamint az Ókori Építéstan Tanszék gyűjteményéhez tartozó kötetek összegyűjtését és egyenkénti feltárását is megkezdtem. Ez utóbbi esetében elsődlegesen az ókori témájú köteteket vizsgáltam meg abból a célból, hogy milyen szakirodalom állt rendelkezésre Nagy Virgil számára az egyetemi előadásaihoz, szaktanulmányaihoz. Elemeztem előadásainak vezérfonalát és forrásaikat. Megkíséreltem felvázolni, hogy a Kereskedelemügyi Minisztérium királyi főmérnöki munkakörében milyen megbízásai voltak, illetve előmenetelével párhuzamosan milyen szakmai kapcsolatokat tudott kiépíteni. Szakrális alkotásainak ismertetése során megvizsgáltam a korszakra jellemző egyházművészeti tendenciákat is. A dolgozat a díszítési munkálatokban részt vett festőművészek, iparművészek életművéről is fontos adatokat közöl. Új eredmény a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában őrzött Nagy Virgil-tervek felkutatása is. Ezek között az egri bazilika belső terének 1904-es és 1910 körüli megújításához készült részletrajzok, valamint az egri bazilika 19. század első feléből származó, Johann Baptist Packh (Packh János) és Hild József nevéhez köthető tervek, tervmásolatok is vannak.

A doktori dolgozat további kutatási irányokat is felvázol, ezek közé tartozik a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtárában őrzött, egykor az Ókori Építéstan Tanszék gyűjteményének részét képező további kötetek, szakmunkák azonosítása, Nagy Virgil jelentős magánkönyvtárához tartozó további művek feltárása. A Kereskedelemügyi Minisztérium iratanyagának építész életművekre vonatkozó forrásainak kutatása, illetve a Kereskedelemügyi Minisztérium és a Királyi József Műegyetem közti együttműködések vizsgálata is érdekes tudományos kérdés. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Kassán őrzött rajzanyagának kutatása, valamint a nagyváradi megbízások pontosítása is fontos kutatási irányokat jelöl ki. Nagy Virgil nemzetközi építészeti kongresszusokon kifejtett feladatkörének és nemzetközi kapcsolatrendszerének további adatokkal való bővítése is érdekes társadalomtörténeti eredményeket hozhatna. A hiányzó mezőkövesdi és zentai templomterveinek azonosítása pedig teljesebb képet adna egyházművészeti tevékenységéről.

10 RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK, FORRÁSOK

INTÉZMÉNYEK, GYŰJTEMÉNYI EGYSÉGEK, LEVÉLTÁRI JELZETEK

BFL **Budapest Főváros Levéltára**

BFL, IV. 1402. b.	Budapest Székesfőváros Főpolgármesterének iratai, általános iratok
BFL IV.1407.b.	Budapest Főváros Levéltára, Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, Tanácsi Ügyosztályok Központi Irattára
BFL VII.6.e.	Budapest Főváros Levéltára, Budapesti I-III. Kerületi Királyi Járásbíróság iratai, kihirdetett végrendeletek
BFL VII.203.	Cottely Géza közjegyző iratai
BFL, VIII.130.	Budapesti XII. Kerületi Magyar Királyi Állami Fiúlíceum és Tanítóképző Intézet iratai (XII. Kiss János altábornagy u. 40.)
BFL, VIII.225.	Budapest Székesfővárosi VII. Kerületi Rottenbiller Utcai Községi Polgári Fiúiskola iratai (1904–1913)
BFL, XIV.243.d.1.	Gerle János építész gyűjteményes és magániratai, Építész-borítékok
BFL, XV.17.d.324.b.	Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Budapest (székes)főváros tervei
BFL, XV.17.d.329.	Budapest Főváros Levéltára, Tervtár, Építési ügyosztályok tervtára
BFL, XV.20.1. XXXIII.1.a	Budapest Főváros Levéltára, Mikrofilmek, állami anyakönyvek
BFL, XV.37.a.	Telekkönyvi és ingatlannyilvántartási iratok gyűjteménye, Budai telekkönyvi betétek

BME ÉMT K Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Könyvtára

BME ÉMT RF Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótára

BMEL **Budapest Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára**

BMEL, 100.	BMEL, Oktatói szolgálati és minősítési lapok
BMEL, VIII. 3/a.	BMEL, Magyar Királyi József Műegyetem egyetemi tanácsülési jegyzőkönyvei
BMEL, VIII., 3/b.	BMEL, Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülési jegyzőkönyvei
BMEL, VIII. 3/c.	BMEL, Magyar Királyi József Műegyetem Rektori Hivatalának iratai
BMEL, VIII.4.c.	BMEL, Magyar Királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Rektori Hivatal iratai 1196/1944. (Nagy Virgil-jutalomdíj)
BMEL, VIII.25.	BMEL, Könyvtár iratai
BMEL, VIII.105.d.	BMEL, Építészmérnöki Kar, Nappali tagozatos hallgatói törzskönyvek

BMEL, X. 361/a. BMEL, Műegyetemi Segélyegyleti jegyzőkönyvei
BMEL, X. 361/b. BMEL, Műegyetemi Segélyegylet iratai

BME OMIKK **Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár**

BME OMIKK, MKJM Ék BME OMIKK, Magyar Királyi József Műegyetem évkönyvei

BME OMIKK, MKJMGE Ék
BME OMIKK, Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem évkönyvei
BME OMIKK, KK, Lk. BME OMIKK, Központi Könyvtár, leltárkönyv

BTM **Budapesti Történeti Múzeum**
BTM KM, ÉGy. Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény
BTM FK Budapesti Történeti Múzeum, Fővárosi Képtár

Dobó István Vármúzeum **Dobó István Vármúzeum, Eger**

EFL **Egri Főegyházmegyei Levéltár**
EFL Fotótár Egri Főegyházmegyei Levéltár Fotótára
EFL Tervtár Egri Főegyházmegyei Levéltár Tervtára
EFL Arch. Nov. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum novum 1804–1980.
EFL Ecclesia Metropolitana
Egri Főegyházmegyei Levéltár, *Ecclesia Metropolitana, Acta ecclesiae metrop. chorus, musici 1829–1980*. Az egri bazilika építésével, felszerelésével, állapotával kapcsolatos iratok.
EFL Acta Par. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum novum, II. Acta parochialia (1804–1980), Az egri érseki főegyházmegyéhez tartozó plébániák iratai.

ELTE HTK MK **ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet**
ELTE HTK MK Adattár,
MDK-C-I.-17. ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet Adattára, Lyka Károly hagyatéka

ELTE HTK MK
Lgy. ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Művészettörténeti Kutatóintézet, Lexikongyűjtemény

EPL **Esztergomi Prímási Levéltár**
EPL, II. 9. Esztergomi Prímási Levéltár,
Vaszary Kolos (1832–1915) esztergomi érsek és hercegprímás iratai (1891–1912)

Megjegyzés: A levéltár hivatalos segédlete szerint Vaszary Kolos prímás iratai a II. 9. jelzet alatt találhatóak, a honlapon keresztül szintén elérhető fond- és állagjegyzék szerint: II. 8. A jelzetet az útmutató alapján tüntettem fel.

EPL, II. 9A/46. Cat. 39. *Matrimonia mixta, eorum copulatio, introductio mulieris, progenitae proles; de his tabellaris relatio. Reversales. Dispensatio in impedimento mixtae religionis.*

EPL V.4.1 Esztergomi Prímási Levéltár, Ipolyi-gyűjtemény
Ipolyi Arnold (1823–1886) magángyűjteménye, levelezések

FSZEK **Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár**

FSZEK Bgy. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény

Kiskőrösi ÚM **Kiskőrösi Úttörténeti Múzeum** (Közúti Szakgyűjtemény, Híd Tervtár, Fotótár)

MEL **Miskolci Egyetem Levéltára**

MEL A.1.c. 3. Miskolci Egyetem Levéltára, A selmecbányai M. kir. Bányászati és Erdészeti Akadémia tanácsülései

MÉM MDK **Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ**

MÉM MDK TI Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tudományos Irattár

MÉM MDK Tervtár Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtára

MÉM MDK ÉM Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Építészeti Múzeum

MKE KLM **Magyar Képzőművészeti Egyetem, Könyvtár, Levéltár és Művészeti Gyűjtemény**

MKE KLM, OMKMR Ért.
Az Országos M. Kir. Mintarajziskolának és Rajztanárképzőnek Értesítője (raktári jelzete: D50)

MKEL Magyar Képzőművészeti Egyetem Levéltára

MKEL, 11/a. Országos M. Kir. Mintarajztanoda és Rajztanárképezde, Országos M. Kir. Képzőművészeti Főiskola anyakönyvei, minősítései

MKEL, 1/b. Igazgatói, Rektori Hivatal iktatott iratai

MNL BéML **Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára**

MNL BéML, V. 76 a. MNL Békés Vármegyei Levéltára

MNL HBML **Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára**

MNL HBML, IV.906.b. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára, Hajdú Vármegye Alispánjának iratai, közigazgatási iratok

MNL HBML, V.636. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára Kaba Nagyközség iratai

MNL HBML, VI.422. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára Debreceni Államépítészeti Hivatal iratai

MNL JNSZVML **Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára**

MNL JNSZVML, XXXVI.2./e.
Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Rendezési tervek (1960–2004)

MNL HVML **Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára**

MNL HVML,
V.101/b. Gyöngyös város tanácsának iratai

- V.101/b. 67.d. Szt. Urbán [Szent Orbán] templom számadásai
- V.101/b. 78.d. Szent Bertalan-templom számadásai
- V.101/b. 122.d. Tűzvésszel kapcsolatos iratok
- V.101/b. 203.d. Közgyűlési jegyzőkönyvek iratai
- V.101.b. 204.d. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek iratai
- V.101.b. 205.d. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek iratai
- V.101/b. 329.d. Elnöki ügyiratok 1918
- V.101/b. 278.d. Szent Bertalan-templom és a benei kápolna számadásai
- V.101/b. 330.d. Elnöki ügyiratok 1920

MNL HVML,
XII/2.a. Magyar Nemzeti Levéltár Heves Vármegyei Levéltára, Egri Káptalan magánlevéltára, Tanácskozmányi jegyzőkönyvek és iratok (a kutatás időköre: 1900–1922.)

MNL HVML,
XV.6.b. Egri Érsekség Gazdasági Levéltárának és az Egri Főkáptalan Magánlevéltárának tervrajzai, 1775–1936

MNL HVML,
XV.6.c. Eger Város Mérnöki Hivatalának tervrajzai, vízrajzi tervei, Tt. 57.Tt.; 405.

MNL HVML,
XII.8. Angolkisasszonyok egri rendházának iratai, 1853–1948 (Az iratanyagban nem találtam Nagy Virgilre vonatkozó adatokat.)

MNL OL **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára**

MNL OL, T13. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Tervtár, Vallás- és közoktatásügyi minisztériumi tervek

MNL OL, K227 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Kereskedelemügyi minisztériumi levéltár, Út- és középítészeti szakosztály iratai (1889–1901)

MNL OL, P1745 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet iratai (1889–1946) (Az iratanyagban nem találtam Nagy Virgilre vonatkozó adatokat.)

MNL OL, P 623-B-III.-1.-28.-16. A háborúban feldúlt tűzhelyeket újrafelépítő Országos Bizottság iratai, 1916. (Az iratanyagban nem találtam Nagy Virgilre vonatkozó adatokat.)

MNL OL, K828 Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet (1916–1919) iratai. (Az iratanyagban nem találtam Nagy Virgilre vonatkozó adatokat.)

MNL OL, P 427-I.-6.-b. Khuen-Héderváry Károly iratai, levelezés 1880–1935. (Az iratanyagban nem találtam Nagy Virgilre vonatkozó adatokat.)

MNL PML **Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltára**

MNL SzSzBVML **Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegye Levéltára**

MRELH Irattára **Mezőtúri Református Egyházközség Lelkészi Hivatalának irattára**

MRELH Irattára
I. 268. Mezőtúri Református Egyházközség iratai

MRELH Irattára
I. 268. b. Presbiteri jegyzőkönyvek

MRELH Irattára
I. 268. g. Egyházi épületekre vonatkozó iratok, 1–3. csomó

MVHGy. **Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára**

OSZK **Országos Széchényi Könyvtár**

OSZK, Gy. Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, gyászjelentések gyűjteménye

OSZK–T Országos Széchényi Könyvtár – Törzsgyűjtemény

OSZK, TPK Országos Széchényi Könyvtár, Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár

TtREL **Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára**

TtREL, I.33. Nagykunsági Református Egyházmegye iratai, közgyűlési jegyzőkönyvek (I.33.a. 8. és 9. d. 1886–1906); Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (I.33.c. 14-17.d. 1877–1916); számadási iratokat (I.33.k. 4-7.d. 1891–1899)

TtREL, I.166.b. Hajdúböszörményi Egyházközség iratai, presbiteri gyűlések jegyzőkönyve és mellékletei

TtREL, I.166.f. Hajdúböszörményi Egyházközség irata - Templomépítési iratok

ZM **Zempléni Múzeum, Szerencs**

FOLYÓIRATOK

AÉI *Az Építési Ipar: hetilap*. Szerk. NEŸ Béla, Budapest, 1877–1886.

A Kor *A Kor képes folyóirat*. Szerk. KOGUTOWICZ Károly, Budapest, 1907–1908.

Alkotmány *Alkotmány: politikai és közgazdasági napilap*. fel. Szerk. BONITZ Ferenc, Budapest, Alkotmány, 1895–1919.

A Technikus *A Technikus, a magyar technikusok lapja*. Főszerk. MADARÁSZ Antal, Szerk. TARCSAY Pál, Budapest, Németh József Technikai Könyvkereskedő, 1919–1922.

BfU *Bauzeitung für Ungarn*: *Zeitschrift für Bauwesen*. Szerk. KORNHOFFER, Eduard, Budapest, Kornhoffer Eduard, 1876–1896.

BH *Budapesti Hírlap*. Szerk. CSUKÁSSI József, Budapest, Rudnyánszky A. Könyvnyomdája, 1881–1939.

BK *Békésmegyei Közlöny: társadalmi, ismeretterjesztő, kereskedelmi és gazdászati lap*. Szerk. BÁTTASZÉKI Lajos, Békéscsaba, Báttaszéki Lajos, 1874–1939.

BKL *Bányászati és Kohászati Lapok: A m. kir. Bányászati Akademia és az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület Közlönye*. Szerk. SÓLTZ Vilmos [et al.], Selmecbánya, Joerges Ágost özv. és Fia Könyvnyomója, 1868–1950.

EEK	*Egri Egyházmegyei Közlöny*. Szerk. dr. BŐHM János majd BOZSIK Pál [et al.] Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1870–1944.
Eger	*Eger*. Eger, Pázmán A./Lyceumi Nyomda, 1863–1914.
EM	*Egyházi Műipar Egyházi szaklap. Rétay és Benedek Egyházi Műipar Intézetének házilapja*. Szerk. ACZÉL Lajos, Budapest, Rétay és Benedek, 1900–1913.
EU	*Egri Ujság*. Szerk. SCHVARC (Setét) Sándor, Eger, Lőw Sámuel, 1894–1919.
ÉI	*Építő Ipar műszaki hetilap az Építőmesteri Képzettség Megvizsgálására Szervezett Bizottság, valamint a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestületének hivatalos lapja.* Főszerk. NEŸ Béla, Budapest, 1887–1913.
ÉI-ÉM	*Építő Ipar–Építő Művészet: művészeti és műszaki hetilap: az Építőmesteri Képzettség Megvizsgálására Szervezett Bizottság, a Magyar Építőmesterek Egyesülete, a Budapesti Építőmesterek, Kőműves-, Kőfaragó- és Ácsmesterek Ipartestülete hivatalos lapja*. Főszerk. NEŸ Béla, 1920 után dr. FÁBIÁN Gáspár, Budapest, 1914–1932.
ÉSze	*Építészeti Szemle*. Szerk. BOBULA János, Budapest, Országgyűlési Értesítő Ny., 1892–1898.
Felsőmagyarország	*Felsőmagyarország: Kassai Szemle*. Szerk. RIHES Lajos, majd MORVAI Sámuel [et al.], Kassa, 1895–1913.
FK	*Fővárosi Közlöny: Budapest főváros hivatalos lapja*. Szerk. HAJNAL István [et al.], Budapest, Pesti-Ny., 1890–1919.
FL	*Fővárosi Lapok: Szépirodalmi és Társadalmi Napi Közlöny/Szépirodalmi és Művészeti Hetilap*. Szerk. VADNAI Károly majd MARTOS Ferenc, Budapest, előzményeivel és folytatásaival együtt: 1864–1901.
HH	*Hevesvármegyei Hírlap: politikai és vegyes tartalmú lap*. Főszerk. BABOCSAY Sándor, fel. szerk. PÁSZTOR Bertalan, Eger, Egri Ny. Rt. 1893–1919.

HK	*Hivatalos Közlöny - Magyar kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium*, Budapest, Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1893–1944.
HMH	*Heves Megyei Hírlap*. Főszerk. KAPOSI Levente, [Eger], ASB [Heves M. Iroda], (1990–)
Iparügyek	*Iparügyek: A Hazai Ipartestületek Központi Közlönye*. Szerk. RÁTH Károly, majd Dr. HORVÁTH János, Budapest, Rózsa Kálmán és Neje, 1887–1897.
KÉ	*Központi Értesítő,* kiadja a Kereskedelemügyi M. Kir. Minisztérium, Budapest, 1876–1947.
KF-VUf	*Képes Folyóirat - A Vasárnapi Ujság füzetekben*. Szerk. NAGY Miklós, Budapest, Franklin, 1887–1910.
LV	L*osoncz és Vidéke: Társadalmi hetilap: A Felső-Nógrád-megyei Magyar Közművelődési Egyesület Hivatalos Közlönye*. Szerk. KISHALMY Ferenc, Losonc, Kishalmy Ferenc, 1879–1919.
M	*Magyarország*, Budapest, 1894-1944.
Magyarság	*Magyarság*, Szerk. MILOTAY István, Budapest, 1920–1944.
MAL	*Magyar Asztalosmesterek Lapja: A Budapesti Asztalosipartestület és az Asztalosmesterek Szövetségének hivatalos közlönye.* Szerk. BARTOLFI János, Budapest, Nézsai R. Pál, 1908–1919.
Megfagyott Muzsikus	*Megfagyott Muzsikus. Királyi József Műegyetem Építészmérnöki Kar*. Szerk. JANSZKY Béla [et al.], Budapest, Királyi József Műegyetem Építészmérnöki Kar, [1898-tól]
MÉ	*Magyar Építőművészet: Képes Havi Folyóirat*. Szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, [s.n.], 1907–1944.
MÉP	*Magyar Építőművészeti Pályázatok - Budapest szab. kir. fő- és székváros területén létesítendő két állami közúti Dunahíd pályázata.* In: *Magyar Építőművészeti Pályázatok*, 1894. okt. 31., 1. évf., 3–5. füzet. Szerk. Sterk J., Budapest, Kosmos Műintézet Kiadása.

MH	*Mezőtúri Híradó: társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap*. Szerk. ÁDÁM Sándor, Mezőtúr, Ádám Sándor, 1893–1898.
MI	*Magyar Iparművészet: Az Orsz. M. Iparművészeti Múzeum és Iskola és a Magyar Iparművészeti Társulat Közlönye*. Szerk. FITTLER Kamill, Budapest, Magyar Iparművészeti Társulat, 1897–1944.
MIp	*Művészi Ipar: Az Orsz. Magyar Iparművészeti Múzeum és A M. Iparművészeti Társulat Közlönye*. Szerk. PASTEINER Gyula, Budapest, 1885–1894.
MM	*Magyar Művészet*. Szerk. MAJOVSZKY Pál, Budapest, Szinyei Merse Pál Társaság megbízásából kiadja az Athenaeum, 1925–1949.
MMÉE Közlönye	*A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. Szerk. AMBROZOVICS Béla [et al.], EDVI ILLÉS Aladár, Pest, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1871–1944.
MMÉE HÉ	*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. Szerk. SCHWARCZEL Sándor, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1882–1910.
MP	*Magyar Pályázatok*. Szerk. FEJÉR Lajos–RITTER Ignác, Budapest, Fejér Lajos, Ritter Ignácz, 1903–1907.
Mű	*Műcsarnok: Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat lapja*. Szerk. AMBROZOVICS Dezső, Budapest, 1898–1901.
Művészet	*Művészet: magyar művészeti folyóirat*. Szerk. LYKA Károly, Budapest, Singer és Wolfner, 1902–1918.
Nemzet	*Nemzet*, Budapest, 1882–1895.
NU	*Nemzeti Ujság: Keresztény Politikai Napilap*. Szerk. TÚRI Béla, Budapest, 1919–1944.
Nyírvidék	*Nyírvidék: társadalmi hetilap*. Szerk. ÁBRÁNYI Lajos, Nyíregyháza, Piringer János–Jóba Elek, 1880–1933.

OV	*Ország-Világ: Képes Lap a Magyar Művelt Közönség Számára*. Főszerk. BEÖTHY Zsolt, Dr. VÁRADI Antal [e al.], Budapest, 1880–1938.
PEIL	*Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*. Szerk. SZÉKÁCS József [et al.], Budapest, Székács József, 1842–1919.
PH	*Pesti Hírlap: Politikai Napilap,* Budapest, előzményeivel és folytatásaival együtt: 1841–1944.
PN	*Pesti Napló: Politikai Napilap*. Fel. szerk. SZENVEY József et.al. [Pest], Budapest, 1850–1939. (A kutatott időkörben főszerk. VÉSZI József, szerk. HEVESI József)
PSz	*Polytechnikai Szemle: Műszaki Folyóirat. A „Magyar Hites Szabadalmi Ügyvivők Testülete", és A „Magyar Elektrotechnikai Egyesület" Hivatalos Közlönye*. Szerk. SEIDER Mihály, WOLF Sándor, Budapest, Országos Központi Községi Nyomda Részv.Társaság, 1897–1912.
Religio	*Religio: Tudományos, Társadalmi és Irodalmi Katholikus Folyóirat*. Fel. szerk. [1906-tól 1916-ig] DUDEK János, Budapest, (előtte*: Religio: Vallás: Kath. Egyházi, Társadalmi és Irodalmi Folyóirat*. Szerk. BREZNAY Béla, Budapest. Teljes megjelenés előzményekkel: 1841–1930.)
SB	*Schweizerische Bauzeitung. Wochenschrift für bau-, verkehrs-, und maschinentechnik. Organ des Schweiz. ingenieur- und architekten-vereins und der Gesellschaft ehemaliger studierender des Eidg. polytechnikums in Zürich,* Zürich, Druck von H. Zürcher [etc.], 1883–1978.
SH	*Selmeczbányai Híradó, Selmeczbányai híradó: társadalmi hetilap*. Szerk. VÖRÖS Ferencz, Selmecbánya, Joerges Ágost Özvegye és Fia Ny., 1890–1909.
SzHL	*Szatmárvármegye Hivatalos Lapja*. Szerk., KEREKES Zsigmond, Nagykároly, Róth Károly, 1903–1918.
The Engineer	*The Engineer*. Szerk. PENDRED, Vaughan, England, London (1856 –)

Törökszentmiklós és vidéke — *Törökszentmiklós és vidéke: a község és a járás érdekeivel foglalkozó hetilap*. Szerk. FÜZESI Elemér, Törökszentmiklós, Füzesi Elemér, 1908–1944.

VK — *Vállalkozók Közlönye és Magyar Építők Lapja*. Szerk. KOMOR Marcell, Budapest, Várnai Fülöp, 1897–[1917?].

VKe — *Vasárnapi Kelet: közéleti hetilap*. Fel szerk. ERDEI Sándor [et al.], szerk. UDVARDY József [et al.], [Debrecen], Inform Stúdió Kft., 2000–2013.

VKK — *Vasúti és Közlekedési Közlöny*. Szerk. GYÖRGY Endre, 1887-től HELTAI Ferenc [et al.], Budapest [s.n.], 1871–1944.

VL — *Vállalkozók Lapja*. Szerk. ZSIGMONDY L., majd KOMOR Marcell [et al.], Budapest, Witzenrath K. János, 1879–1919.

VU — *Vasárnapi Ujság*. Szerk. NAGY Miklós, 1905-től HOITSY Pál [et al.], Budapest, Franklin Társulat, 1873–1921 (előtte 1854-től 1873-ig Heckenast).

FORRÁSOK

ACHS 1970 — ACHS Károly: *Adatok a Mezőtúri Református Egyház történetéhez 1856–1920*. (gépirat az Acta Et Studia V. kötetéhez), 1970, 151. (TtREL, I. 27.b.134/3.)

BCL — *Budapesti Cím- és Lakjegyzék*, Budapest, Franklin Társulat, 1881–1928.

Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka
a leszármazottak tulajdonában, magángyűjtemény

EFL, PISSZER, *Építési Napló* — ifj. PISSZER János: *A nyíregyházai rom, kath. uj plébánia templom építkezés naplója*, [1902–1904]. In: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Acta parochialia, Nyíregyháza templomépítés (1902–1904). Raktári szám nélkül.

HARGITAI [é. n. 1980-as évek] — HARGITAI Jenő: *I. Ferencz József-híd/ mai Szabadság híd/ építése, újjáépítése és felújítása 1894–1980 évek között*, gépirat, é. n., Kiskőrösi Úttörténeti Múzeum, Közúti Szakgyűjtemény, ltsz.: 7473.

KISMARTY-LECHNER 1952	KISMARTY-LECHNER Jenő, Dr.: *Nagy Virgil életrajza*, gépirat, 1952 (4 oldal). HUN-REN BTK MI, Lexikongyűjtemény, N13.
Mtc	*Magyarország tiszti cím- és névtára* Budapest, Athenaeum Ny., 1874–1944.

Pászthy és Nagy család levélhagyatéka, magángyűjtemény

Tardos Krenner Viktor festőművész hagyatéka
a leszármazottak tulajdonában, magángyűjtemény

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

Bp.	Budapest
d.	doboz
Ék	Évkönyv
évf.	évfolyam
ikt. sz.	iktatási szám
köt.	kötet
ltsz.	leltári szám
Mgy.	Magángyűjtemény
Mk.	mutatókönyvek
MKJM	Magyar Királyi József Műegyetem
MKJMGE	Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
MOB	Műemlékek Országos Bizottsága
p. gy. jegyz.	presbiteri gyűlés jegyzőkönyve
p. ü.	presbiteri ülés
Pest. Ép. Hiv.	Pest Vármegyei Építészeti Hivatal
rsz.	raktári szám
Segélyegylet	Magyar Királyi József Műegyetemi Segélyegylet
sz.	szám
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

11 FELHASZNÁT IRODALOM (KORABELI SZAKTANULMÁNYOK, CIKKEK IS)

150év–150 rajz 2021

150 év–150 rajz. 150 years–150 drawings. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada. *A century and a half of the BME Department of History of Architecture and Monument Preservation*. Szerk. Gy. BALOGH Ágnes–FEHÉR Krisztina–KRÄHLING János–VUKOSZÁVLYEV Zorán, Budapest, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2021.

A katholikus Magyarország 1902

A katholikus Magyarország; a magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából, II. kötet, III. rész. *A katolikus egyház szervezete Magyarországon*. Szerk. Dr. KISS János–Dr. SZIKLAY János, Budapest, Stephaneum, 1902.

A magyar paraszttház 1907

A magyar paraszttház: Das Bauernhaus in Ungarn, The Hungarian peasantdwelling, KERTÉSZ K. Róbert és SVÁB Gyula felvételei alapján rajzolta SVÁB Gyula. Szerk. NAGY Virgil, Budapest, Pátria, 1907.

A magyar paraszttház [1907] 2011

A magyar paraszttház, KERTÉSZ K. Róbert és SVÁB Gyula felvételei alapján rajzolta SVÁB Gyula. Szerk. NAGY Virgil, Budapest, TERC, 2011.

Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője, 1909

Az Angolkisasszonyok Egri Érseki Róm. Kath. B. M. V. Leánynevelő-intézetének Értesítő az 1908–1909. tanévről, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1909.

Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője, 1913

Az Angolkisasszonyok egri érs. Róm. Kath. B. M. V. Intézetének Értesítője elemi, polgári és felsőbb leányiskolájának és elemei tanítóképzőjének működéséről az 1912–1913. iskolai évben, Eger, 1913.

Angolkisasszonyok egri Leánynevelő-intézetének Értesítője, 1915

Az Angolkisasszonyok Egri Érs. Róm. Kath. B.M.V. Intézetének Értesítője elemi, polgári és felsőbb leányiskolájának és elemei tanítóképzőjének működéséről az 1914–1915. iskolai évben, Eger, 1915.

Angolkisasszonyok egri Leánygimnáziumának Értesítője, 1930
Az Angolkisasszonyok B. M. V. Egri Érseki R. K. Leánygimnáziumának és négyévfolyamú felsőkereskedelmi iskolájának Értesítője az 1929–1930. iskolai évről, Budapest, 1930.

Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi albuma, 1929
Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi albuma (1879–1929): A Magyar Építőművészet és Építőipar 50 éve, szerk. LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár, ÓRIÁS Zoltán, Budapest, 1929.

BACHÓ 1944a — BACHÓ László: *A gyöngyösi templomok története*. Gyöngyös, a szerző kiadása, 1944.

BACHÓ 1944b — BACHÓ László: *A gyöngyösi Szent Urbán-templom története,* Gyöngyös, 1944.

Balácza 1912 — *Balácza. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1912. augusztus 25–29. Veszprémben tartandó XXXVI. Országos Vándorgyűlése tiszteletére*. Szerk. HORNIG Károly, Veszprém, Egyházmegyei Könyvny., 1912.

BALOGH 1982 — BALOGH Jolán: *Varadinum: Várad vára* II. kötet, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982 (Művészettörténeti Füzetek: 13/2.).

BARTHA 1911 — BARTHA Lajos: *Losonc*. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye*. Szerk. BOROVSZKY Samu, Budapest, 1911, 680–681.

BATALKA 2019 — BATALKA Krisztina: *Új műegyetemek alapítási kísérletei a 20. század első évtizedében: A csaknem megnyílt temesvári műegyetem*. In: *Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények*, 2019, 10. évf., 2. sz., 90–101.

BATALKA 2020 — BATALKA Krisztina: *A Műegyetem az első világháborúban*. (Fejezetek a Műegyetem múltjából. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltárának kiadványai 5.), Budapest, BMGE OMIKK, 2020.

BAUMGARTEN–POLAND–WAGNER 1913
BAUMGARTEN, Fritz–POLAND, Franz–WAGNER, Richard: *Die hellenische Kultur,* Leipzig-Berlin, Teubner, 1913.

BEKE [1903] 2003 — BEKE József: *A budapesti Erzsébet híd*. In: *A régi és az új Erzsébet híd*. Szerk. FÖLDI András–HEGYINÉ DÉRI Erzsébet–F. DÓZSA Katalin, Budapest, BTM, 2003, 123–130.

BELCHER 1907 — BELCHER, John: *Essentials in architecture: an analysis of the principles and qualities to be looked for in buildings*, London, Batsford, 1907.

BENES 1942 — BENES Anna, Dr. M.: *Az angolkisasszonyok kápolnájának művészi festése*. In: *Eger,* 1942. nov. 2., 53. évf., 174. sz., 2–3.

BEÖTHY 1906 — BEÖTHY Zsolt: *A művészetek története a legrégibb időktől a XIX. század végéig, I. kötet, Ókor*, Budapest, Lampel, 1906.

BODÓ 2024 — BODÓ Péter: *Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) életműve*, doktori értekezés, témavezető: Dr. ROZSNYAI József, Budapest, PPKE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2024.

BOJTOS 2024 — BOJTOS Anikó: *Nagy mesterek nyomában – Benczúr Gyula és Lotz Károly tanári tevékenysége az I. és a II. számú festészeti mesteriskolában, doktori értekezés*, témavezető: KOPÓCSY Annamária, Budapest, PPKE BTK, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2024.

BREZNAY 1935 — BREZNAY Imre: *Mult és jelen. Az angolkisasszonyok egri házának története*, Eger, Érseki Líceum Kny, 1935.

BRUNNER 2012 — BRUNNER Attila: *Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904*. In: *Első Század*, 2012, 11. évf. 3. sz. 245–279.

BRUNNER 2023 — BRUNNER Attila: *Magyarországi városházák*, Budapest, Holnap Kiadó, 2023.

BÖTTICHER 1862 — BÖTTICHER, Karl: *Die Tektonik der Hellenen*, Berlin, Ernst und Korn, 1862.

BUKNA 1915 — BUKNA József: *Foltin János prépostkanokok.* In: *EEK*, 1915. jan. 16., 47. évf., 2. sz. 9–13.

BUNYITAY 1887 — BUNYITAY Vince: *Szilágymegye középkori műemlékei. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1886. nov. 8-án tartott ülésén*. In: *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*. Szerk. PESTY Frigyes, XIII. kötet, VI. szám, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia, 1887.

BÜHLMANN 1872–1887. — BÜHLMANN Joseph: *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance,* Stuttgart, Ebner u. Seubert, 1872–1887.

BÜHLMANN 1886 — BÜHLMANN, Joseph: *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance. 3. Abt. Die architektonische Entwicklung und Decoration der Räume,* Stuttgart, Ebner u. Seubert, 1886.

CANINA 1831–1844 — CANINA, Luigi, *L'architettura antica: opera divisa in tre sezioni risguardanti la storia, la teorica, e le pratiche dell'architettura Egiziana Greca e Romana*, Roma, Canina, 1831–1844.

CANINA 1834–1841 — CANINA, Luigi: *L'architettura Greca descritta e dimostrata coi monumenti,* Roma, Canina, 1834–1841.

CANINA 1846–1851 — CANINA, Luigi: *L' antica Etruria marittima: compressa nella dizione pontificia descritta ed illustrata con i monumenti*, Roma, 1846–1851.

CHIPIEZ 1876 — CHIPIEZ, Charles: *Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs,* Paris, Morel, 1876.

Címjegyzék 1874 — *A m. kir. József-műegyetem könyvtárának címjegyzéke,* Budapest, Athenaeum, 1874.

Címjegyzék 1893 — *A m. kir. József-műegyetem könyvtárának címjegyzéke,* Budapest, Országgyűlési Értesítő Kő- és Könyvny., 1893.

Címjegyzék 1910 — *A m. kir. József-műegyetem könyvtárának címjegyzéke*, Budapest Franklin Ny., 1910.

Címjegyzék 1916 — *A m. kir. József-műegyetem könyvtárának tulajdonában őrzött Hieronymi Károly könyvhagyatékának címjegyzéke*, Budapest, Franklin Ny., 1916.

CZELLÁR 1983 — CZELLÁR Katalin: *Spanyolország építészete II.,* Budapest, Corvina Kiadó, (Az Építészet Világa 12.) 1983.

CZEKELIUS–SZÁNTÓ 1896 — CZEKELIUS Aurél–SZÁNTÓ Albert: *A budapesti Ferencz József-híd építésének története*, Budapest, Pátria, 1896.

CZUCZOR–FOGARASI 1874 — CZUCZOR Gergely–FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, 6. kötet, Budapest, Athenaeum, 1874.

CSÁKI 2010 — CSÁKI Tamás: *Katasztrófa és városrendezés: Gyöngyös újjáépítésének tervezése az 1917. évi tűzvész után*, FONS (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), 2010, XVII. évf., 4. sz., 461–526.

CSIFFÁRY (szerk) 2002 — *Születtem…Magyar Képzőművészek önéletrajzai*. Szerk. CSIFFÁRY Gabriella, Budapest, Palatinus, 2002.

DÉNES 2017a — DÉNES Attila: *Az iparostanonc-iskola tervei II. Nagy Virgil tervei 1904-ből,* publikálás dátuma: 2017. augusztus 7. (utolsó megtekintés: 2025. aug. 02.) https://csabaihazak.blog.hu/2017/08/07/az_iparostanonc-iskola_tervei_ii_nagy_virgil_tervei_1904-bol

DÉNES 2017b — DÉNES Attila: *Az iparostanonc-iskola tervei III. Török Gyula tervei 1909-ből,* publikálás dátuma: 2017. október 30. (utolsó megtekintés időpontja: 2025. augusztus 2.)

https://csabaihazak.blog.hu/2017/10/30/az_iparostanonc-iskola_tervei_iii_torok_gyula_tervei_1909-bol

DÉNES 2018 — DÉNES Attila: *Az iparostanonc-iskola tervei IV. Az 1914-es tervpályázat,* publikálás dátuma: 2018. február 5. (utolsó megtekintés: 2025. augusztus 02. https://csabaihazak.blog.hu/2018/02/05/iparostanonc-iskola_terve_919

DIÓS 1993 — DIÓS István, Dr.: *Angolkisasszonyok (Institutum B. M. V.)*. In: *Magyar Katolikus Lexikon*, I. kötet. Főszerk. UŐ., szerk. VICZIÁN János, Dr., Budapest, Szent István Társulat, 1993, 276.

DIÓS 2006 — DIÓS István, Dr.: *Schöpf, Johann Nepomuk*. In: *Magyar Katolikus Lexikon XI. kötet, Pob-Sep.* Szerk. DIÓS István–VICZIÁN János, Budapest, 2006, 963.

DOMOKOS 2021 — DOMOKOS Csaba: *Aki nélkül a Szabadság híd sem lenne ugyanaz: száz éve halt meg Nagy Virgil, a fém építőmestere*. In: *PestBuda* (online folyóirat), 2021. november 8. (utolsó megtekintés: 2025. aug. 15.)

DRENKO 1994 — DRENKO, Josef: *Z histórie radnice v Lučenci*, Lučenec, Mestský úrad v Lučenci, 1994.

DURM 1881 — DURM, Josef: *Handbuch der Architektur (Theil 2, Die Baustile; Bd. 1): Die Baukunst der Griechen*, Darmstadt, 1881.

DURM 1885 — DURM, Josef: *Handbuch der Architektur* (Theil 2, Die Baustile; Bd. 2): *Die Baukunst der Etrusker, die Baukunst der Römer*, Darmstadt, 1885.

DURM 1892 — DURM, Josef: *Die Baukunst der Greichen, (Handbuch der Architektur II. Theil 1. Band,)*, Darmstadt, 1892.

DURM 1910 — DURM, Josef: *Handbuch Der Architektur. Die Baukunst der Greichen*, Leipzig, Alfred Kröner Verlag, 1910.

EIGNER 1900[2] — EIGNER Nándor: *Emléksorok a török-szent-miklósi r. kath uj templom 1900. júniushó 10-én történt megáldása alkalmából*, Eger, Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1900[2].

EIGNER 1908 — EIGNER Nándor: *Ausztria kultuszminisztériuma az egyházi művészetért*. In: *EM*, 1908. okt. 30., 9. évf., 10. sz., 146–147.

EIGNER–KOVÁSY 1900 — EIGNER Nándor–KOVÁSY Zoltán: *A török-szent-miklósi uj templom*. In: *Egyházi Műipar*, 1900. máj. 15., I. évf., 5. sz., 6–13.

ERDEI 1995 — ERDEI Gyöngyi: *A mintaadó polgármester: Bárczy István beruházási programja (1906–1914)*. In: *Budapesti Negyed*, 1995 ősz, 9. sz., 97–116.

ÉNEKES 1911 — ÉNEKES János: *Templom kifestés kulturális jelentősége*. In: *Törökszentmiklós és vidéke*, 1911. márc. 3., IV. évf., 9. sz. 1–2.

ERDŐSSY 1906 — ERDŐSSY Béla: *Tardos Krenner Viktor az Akadémia Karácsonyi-díjának nyertese*. In: *A Magyar Rajztanárok Országos Egyesületének Értesítője*, 1906. máj. 1., 9. évf., 5. sz., 239.

Ezredéves Országos Kiállítás, 1896 — *Ezredéves Országos Kiállítás, 1896. A Képzőművészeti Csoport képes tárgymutatója. Az új Műcsarnok alaprajzával,* Budapest, 1896.

ÉBER 1892 — ÉBER László: *Könyvismertetés: Nagy Virgil: A monumentális falfestés*: *tanulmány*. In: *MI*, 7. évf., 5–6. sz., 208–211.

FARBAKYNÉ DEKLAVA 2015 — FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *A templom Schulek Frigyes-féle „restaurációja" a 19. században*. In: *Mátyás-templom: a budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013): kiállítási katalógus*. Szerk. FARBAKY Péter et al., Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum; Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015, 266–313.

FARBAKYNÉ DEKLAVA 2017 — FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla: *Schulek Frigyes*, Budapest (Az Építészet Mesterei), 2017.

FARKAS 1981 — FARKAS Domonkos: *A Budapesti Tanítóképző Intézet története, 1900–1945*. In: *A Budapesti Tanítóképző Intézet száz éve: 1869–1969*. Szerk. BÉKÉSI Lajos, Dr., Budapest, Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1981, 52–80.

FÁBIÁN 1989 — FÁBIÁN János, Dr.: *Ipolyi Arnold, a főpap életútja.* In: *Ipolyi Arnold emlékkönyv halálának 100. évfordulója alkalmából az Esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. december 12-én rendezett emlékülés anyaga*. Szerk. CSÉFALVAY Pál–UGRIN Emese, Budapest, Szent István Társulat, 1989, 11.

FÁBIÁN G 1921 — FÁBIÁN Gáspár, Dr.: *Nagy Virgil meghalt*. In: *ÉI-ÉM*, 1921. nov. 15., XLV. évf., 41–42. sz., 143–144.

FÁBIÁN G 1935 — FÁBIÁN Gáspár, Dr.: *Küzdelmeim és alkotásaim 1910-től 1935-ig, életem ötvenedik événél*, Budapest, Szerző kiadása, 1935.

FÁBIÁN G 1936 — FÁBIÁN Gáspár, Dr.: *A Kir. József Műegyetem jeles építésztanára: Nagy Virgil (1859–1921).* In: Uő., *Nagy magyar építőművészek I.*, Budapest, a szerző kiadása, 1936, 56–57.

FÁBIÁN G 1940 — FÁBIÁN Gáspár: *Isten kőmívese. Egy építész regénye,* Budapest, Fodor Ny.,1940.

FERKAI 2022 — FERKAI András: *„Angolos családi házak – Budán"? Siebreich Károly küzdelme az egészséges lakásviszonyokért*. In: *A haza építőkövei: Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa*

József tiszteletére. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 2022, 285–293.

FIEBER 1913 — FIEBER Henrik: *Korszerű egyházi művészet*, Budapest, Athenaeum, 1913.

FIEBER 1914 — FIEBER Henrik: *Modern művészet*, Budapest, Az Élet kiadása, 1914.

FORCHHAMMER 1875 — FORCHHAMMER, Peter Wilhelm: *Ueber Reinheit der Baukunst: auf Grund des Ursprungs der vier Haupt-Baustyle,* Kiel, 1875.

FÖLDI–HEGYINÉ DÉRI–F. DÓZSA 2003
A régi és az új Erzsébet híd. Szerk. FÖLDI András–HEGYINÉ DÉRI Erzsébet–F. DÓZSA Katalin, Budapest, BTM, 2003.

FÖLDESSY (szerk) 2019 — *A Gyöngyösi Szent Bertalan-templom műemléki és szakrális emlékei: vezető a templom megtekintéséhez*. Szerk. FÖLDESSY Mariann, Gyöngyös, Szent Bertalan-templom Kincstára, 2019.

Főreáltanoda tudósítványa 1879
A Budapesti Fővárosi IV. Kerületi (Belvárosi) Községi nyilvános Főreáltanoda huszonötödik tudósítványa az 1878/1879. tanév végén. Szerk. NEY Ferenc, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvény-Társaság, 1879.

FRANCSEK 1897 — FRANCSEK Imre: *A szarvasi evangélikus templom*. In: *ÉI,* 1897. dec. 15., 21. évf., 50. sz., 1.

GÁBOR 1981 — GÁBOR Eszter: *Templomok*. In: *Magyar Művészet 1890–1919*. I. kötet. Szerk. NÉMETH Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 64–66.

GÁBOR 2009 — GÁBOR Eszter: *Kolbenheyer Ferenc építész (Eperjes,1841–Buziás,1881)*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2009, 58. évf., 2. sz., 181–222.

GÁBOR 2010 — GÁBOR Eszter: *Az Andrássy út körül*, Budapest, Osiris–Budapest Főváros Levéltára, 2010.

GÁBOR I 1970 — GÁBOR István: *A Budapesti Tanítóképző Intézet*. In: *Budapest,* 1970. júl., 8. évf., 7. sz., 7–9.

GÁLL 2005 — GÁLL Imre, Dr.: *A budapesti Duna-hidak*, Budapest, Hídépítő Rt., 2005.

GALSI 2004 — GALSI Zoltán: *Törökszentmiklósi kép-mutató: a régi Törökszentmiklós „fénnyel írt" képei*, Törökszentmiklós, Re Bene Gesta Egyesület, 2004.

GALSI–KISS 2013 GALSI Zoltán–KISS Ádám László: *Üdvözlet Törökszentmiklósról: a régi Törökszentmiklós képes levelezőlapokon. Greetings from Törökszentmiklós: the old-time Törökszentmiklós in picture postcards. Begrüssung von Törökszentmiklós: das alte Törökszentmiklós auf Ansichtskarten,* Törökszentmiklós, Re Bene Gesta Egyesület, 2013.

GELLÉR 1999 GELLÉR Katalin: *A gödöllői művésztelep vezető mestereinek tervei a marosvásárhelyi Kultúrpalota számára*. In: *Ars Hungarica*, 1999, 27. évf., 2. sz., 353–374.

GOMBOŠ 2016 GOMBOŠ, Peter: *Dudits Andor: „II. Rákóczi Ferenc életének megdicsőülése" című falfestmény restaurálása*. In: *Rákóczi és Kassa: nemzetközi konferencia II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai hamvainak 110 éves hazahozatala alkalmából, Kassa 2016. október 26–29*. Szerk. PALENČÁRNÉ CSÁJI Ildikó, Sárospatak–Kassa, 2016, 212–219.

GOTTDANK 2021 GOTTDANK Tibor: *Dinasztiák: Gregersenek, avagy norvégminták építészetünkben*. In: *Építészfórum*, 2021. 08. 29. (Utolsó megtekintés: 2025.08.23.)

GOTTLIEB 1904 GOTTLIEB Ferenc: *A budapesti Erzsébet-híd vasszerkezetének gyártása és szerelése*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1904, 38. évf., 7. sz., 277–312.

GONDA 1981 GONDA Ferenc: *Kaba története*: *egykori hajdúváros múltjából*, Budapest, 1981.

GULYÁS–HAVAS 2018 GULYÁS Nóra–HAVAS Gyöngyvér: *Hofhauser Antal (1857–1923): a neogótikus templomépítészet specialistája*. In: *Építőművészek a historizmustól a modernizmusig*. Szerk. ROZSNYAI József, Budapest, TERC, 2018, 92–119.

GY. BALOGH–RÓKA 2022 GY. BALOGH Ágnes–RÓKA Enikő: *Pecz Samu,* Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei), 2022.

HAJDÓK 2015 HAJDÓK Judit: *Az 1893-ban épített Dangl-orgona*. In: *Mátyás-templom: a budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013): kiállítási katalógus*. Szerk. FARBAKY Péter et al., Budapest, Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum; Budavári Nagyboldogasszony-templom, 2015, 478–483.

HAJNÓCZI 2009 HAJNÓCZI Gábor: *A kétezer éves Vitruvius*. In: *Vitruvius tíz könyv az építészetről*. Ford. GULYÁS Dénes, Szeged, Quintus Kiadó, 2009, 9–23.

HAJÓS-BAKU 2018 HAJÓS-BAKU Eszter Judit: *Hagyomány és újítás: A centralitás történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben*, doktori disszertáció, témavezető:

KRÄHLING, János, Budapest, BME Csonka Pál Doktori Iskola, 2018.

HAL'KO 2007 HAL'KO, Jozef, Dr.: *A Kék templom. A pozsonyi Szent Erzsébet templom története*, Budapest, Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiái Munkaközösség–Szent István Társulat, 2007.

Hauszmann Alajos naplója 1997
Hauszmann Alajos naplója: építész a századfordulón, összeállította és jegyzetekkel ellátta SEIDL Ambrus, Budapest, Gondolat, 1997.

Hauszmann Alajos naplója 2022
Hauszmann Alajos naplója. Szerk. KARÁCSONY Rita–KELECSÉNYI Kristóf–SZÉKELY Márton, Budapest, MMA Kiadó, 2022.

HAVAS 2017 HAVAS Gyöngyvér: *Hild József*, Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei), 2017.

HAVAS 2024 HAVAS Gyöngyvér: *Die Baugeschichte der Kathedrale von Erlau (1831–1837). Das größte sakrale Bauprojekt des Erzbischofs Johann Ladislaus Pyrker*. In: *Johann Ladislaus Pyrker. Kirchenfürst, Dichter, Mäzen*. Szerk. KOVÁCS, Kálmán, Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, 2024, 161–173.

HEGEDŰS 2016 HEGEDŰS András: *A Budapest-Belvárosi Főplébánia*. In: *„Az idők tanúja": a pesti Nagyboldogasszony-templom története.* Szerk. HEGEDŰS András, Budapest, Budapest-Belvárosi Főplébánia, 2016, 8–12.

Heves megye műemlékei, 1978 *Heves megye műemlékei*. Szerk. DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál, Budapest, Akadémiai, 1978 (Magyarország műemléki topográfiája IX).

HITTORFF 1851 HITTORFF, Jakob Ignaz: *L'Architecture Polychrome chez les Grecs*, Paris, 1851.

HORLER 1996 HORLER Miklós: *Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922)*. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal (Művészettörténet – Műemlékvédelem IX.) 1996, 79–144.

HORNYÁNSZKY–ERDÉLYI 1901 *Magyarország a párisi világkiállításon: 1900*. Szerk. HORNYÁNSZKY Viktor–ERDÉLYI Mór, Budapest, 1901, 117–118.

HOROGSZEGI 2016 — HOROGSZEGI Tamás: *A modern kor hajnalától napjainkig. A templom a XIX–XX. században*. In: *„Az idők tanúja”: a pesti Nagyboldogasszony-templom története*. Szerk. HEGEDŰS András, Budapest, Budapest-Belvárosi Főplébánia, 2016, 59–64.

HORVÁTH 2015 — HORVÁTH Zsuzsa: *Aigner Sándor (1854–1912). Az Örökimádás-templom tervezőjének életműve*. In: *Építőművészek Ybl és Lechner korában*. Szerk. ROZSNYAI József, Budapest, TERC, 2015, 166–195.

ILYÉS 2015[2] — ILYÉS Gábor*: Nyíregyháza római katolikus templomai.* In: *A Nyíregyházi Római Katolikus Társszékesegyház*. Szerk. UŐ., Nyíregyháza, Nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya Plébánia, 2015[2], 9–41.

ILLYÉS G 2020 — ILLYÉS Gábor: *A Samassa-templom oltárai*. In: *Nyíregyházi Napló*, 2020. dec. 18., 27. évf., 40. sz., 16.

International congress of architects 1908 — *International congress of architects. Seventh session, held in London, 16-21 July, 1906, under the auspices of the Royal institute of British architects. Transactions*, London, The Royal institute of British architects, 1908.

JANKOVICS–MÉRY 2020 — *A kassai Szent Erzsébet-dóm*, Šamorín, Méry Ratio, 2020[2].

JÁNOSKA 2015 — JÁNOSKA Antal: *A szarvashalmi bölcs*. Az újszászi Várostörténeti Múzeum digitalizált cikkei. 2015. 03. 02. (https://ujszasz.hu/bemutatkozas/varostorteneti-muzeum/175-janoska-antal-a-szarvashalmi-bolcs) Utolsó megtekintés: 2025. 08. 02.

JÁNOSKA (szerk.) 2017 — *Újszász könyve. Zagyva-parti évszázadok*. Szerk. JÁNOSKA Antal, Újszász, Önkormányzat, 2017.

JUHÁSZ 2017 — JUHÁSZ Sándor: *Az egyházművészet helyzete Magyarországon a XX. század első harmadában*. In: *Magyar Művészet,* 2017, 5. évf., 4. sz., 74–79.

KABDEBO (szerk) 1903 — *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903.

KABDEBO 1907 — KABDEBO Gyula [KABDEBÓ]: *Az építészet története I-III., Ókor, Középkor, Újkor,* Budapest, 1907.

KABDEBÓ 1913 — KABDEBÓ Gyula: *Budapest székesfőváros kislakás és iskola építkezései*. (A *Magyar Építőművészet* külön füzete 1913. dec.), Budapest, Pátria, 1913.

KAISER 1996 — KAISER Anna: *A közjó szolgálatában. A Műemlékek Országos Bizottsága és a főváros*. In: *A magyar műemlékvédelem korszakai: Tanulmányok*, szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea, Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1996, 203–225.

KAMMAN 2019 — KAMMANN, Petra: *Frankfurt leuchtet – Der Eiserne Steg, das Frankfurter Wahrzeichen, wird 150.* In: *Feuilleton Frankfurt. Das Magazin für Kunst, Kultur & LebensArt*. Bejegyzés dátuma: 2019.09.29.(https://www.feuilletonfrankfurt.de/2019/09/29/frankfurt-leuchtet-der-eiserne-steg-das-frankfurter-wahrzeichen-wird-150/ Utolsó megtekintés: 2025.08.24.)

KECSKEMÉTHY 1896 — KECSKEMÉTHY László: *Emlékkönyv a Mezőtúri Ev. Ref. Egyház Ujvárosi templomának 1896. szept. 20-án tartott felavatási ünnepélyéről*, Mezőtúr, Mezőtúri ev. ref. egyház, 1896.

KELECSÉNYI 2022 — KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: *Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl*. Doktori értekezés, témavezető: GYETVAINÉ DR. BALOGH Ágnes, Budapest, BME, 2022.

KELECSÉNYI–GYETVAINÉ BALOGH 2022 — KELECSÉNYI Kristóf Zoltán–GYETVAINÉ BALOGH Ágnes: *Műegyetemi professzorok építészirodái a historizmus időszakában*. In: *A haza építőkövei: Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla, Budapest, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 2022, 59–81.

KELEMEN 2019 — KELEMEN Elemér: *A Budai Tanítóképző 150 éve (1869–2018)*, Budapest, ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, 2019.

KHERNDL–CZAKÓ [1895] 2003 — KHERNDL Antal–CZAKÓ Adolf: *A budapesti Eskü téri és Fővám téri dunai hidak pályatervei* [1895]. In: *A régi és az új Erzsébet híd*. Szerk. FÖLDI András–HEGYINÉ DÉRI Erzsébet–F. DÓZSA Katalin, Budapest, BTM, 2003, 111–122.

KINCSES 2003 — KINCSES Katalin Mária: *„Minden különös ceremónia nélkül.” A Rákóczi-kultusz és a fejedelem hamvainak hazahozatala*. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 2003, 116. évf., 1. sz., 46–76.

KISS 2021 — KISS Zsuzsanna Emília: *Az Ókori Építéstan Tanszék professzorai*. In: *150 év–150 rajz. 150 years–150 drawings. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada. A century and a half of the BME Department of History of*

Architecture and Monument Preservation. Szerk. Gy. BALOGH Ágnes–FEHÉR Krisztina–KRÄHLING János–VUKOSZÁVLYEV Zorán, Budapest, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2021, 63–68.

KLADIVA 2006 — *A jászkiséri rk. új templom építési szerződése*. In: *A jászkiséri katolikus egyház története*. Szerk. KLADIVA Imre, Jászkisér, 2006, 105–108.

KOMOR 1905 — K. M. [KOMOR Marcell]: *Nagy Virgil ünneplése*. In: *VL*, 1905. nov. 8., XXVI. évf., 45. sz., 4.

KOMOR 1921 — EZREY [Komor Marcell]: *Nagy Virgil*. In: *VL*, 1921. nov. 16., 42. évf., 46. sz., 1.

KONCZ 1892 — KONCZ Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*, Eger, Érseki Lyceumi Nyomda, 1892.

KOVÁCS 2024 — KOVÁCS Gergely: *Czobor Béla (1852–1904). Hagyomány és útkeresés*. In: *Enigma*, 2024. dec. 4., 119. sz. (*Emberek és nem frakkok 12*.), 5–25.

KOVÁTS 1908 — KOVÁTS Sándor: *A csanádi papnevelde története 1806–1906*, Temesvár, Csanádegyházmegyei Könyvnyomda, 1908.

Kós Károly életrajz 2014 — *Kós Károly életrajz*, s. a. r. BENKŐ Samu, Budapest, Helikon, 2014.

KRÄHLING–FEHÉR–KRÄHLING –JOBBIK–KOLLÁR 2018

KRÄHLING János–FEHÉR Krisztina–JOBBIK Eszter–KOLLÁR Mária: *A Műegyetem Középkori Építéstan Tanszékének címjegyzéke, Oktatásmódszertani és könyvtártörténeti adalékok a magyar építészképzés történetéhez*. In: *Architectura Hungariae*, 2018, 17. évf. 2. sz., 34–159.

KT, 1885 — *Budapesti Országos kiállítás, Képzőművészeti Tárgymutató,* Budapest, 1885.

KUHN 1891 — KUHN, Albert: *Allgemeine Kunst-Geschichte. Die Werke der bildenden Künste*. 3 Bde. Benziger, Einsiedeln, 1891.

KUZSINSZKY 1890 — KUZSINSZKY Bálint: *Az aquincumi ásatások, 1882–1884 és 1889*. In: *Budapest régiségei a főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása*, 1890, 78–160.

L. JUHÁSZ 2016a — L. JUHÁSZ Ilona: *Gömörfalva, Szeretetfalva, Vasutasfalva, Amerikafalva és társaik – Adalékok az 1914-es orosz betörést követő harcok során lerombolt kárpáti falvak újjáépítésére meghirdetett országos akcióhoz 1*. In: *Forum.*

Társadalomtudományi Szemle, 2016, 3. sz. (elektronikusan elérhető, utolsó megtekintés: 2025.08.22.)

L. JUHÁSZ 2016b — L. JUHÁSZ Ilona: *Gömörfalva, Szeretetfalva, Vasutasfalva, Amerikafalva és társaik – Adalékok az 1914-es orosz betörést követő harcok során lerombolt kárpáti falvak újjáépítésére meghirdetett országos akcióhoz 2.* In: *Forum. Társadalomtudományi Szemle*, 2016, 4. sz. (elektronikusan elérhető, utolsó megtekintés: 2025.08.22.)

LÁDA 2018 — LÁDA Bertalan: *Nyíregyháza két katolikus temploma. A római katolikus egyház jelentősebb építkezései Nyíregyházán 1890 és 1954 között*, szakdolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettudományi Intézet, 2018. Témavezető: Rozsnyai József.

LADÁNYI 1997 — LADÁNYI Sándor: *A református egyház (1867–1918).* In: *Magyarország a XX. században*, II. kötet. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István, Szekszárd, Babits Kiadó, 1997, 309–312.

LANNOY 1873 — LANNOY, Antoine: *Grand Vignole. Cours classique d'architecture, comprenant l'analyse complete des cinq orders, d'apres Jacques Barozzio de Vignole*, Paris, Monrocq, 1873.

LECHNER 1905 — LECHNER Jenő: *Nagy Virgil*. In: *Vállalkozók Közlönye*, 1905. aug. 23., 14. évf., 34. sz., címoldal.

LECHNER 1918 — LECHNER Jenő: *Nagy Virgil műegyetemi tanár Az ókori építés története című előadásainak vezérfonala*, Budapest, Németh József Technikai Könyvkiadóvállalata, 1918.

LECHNER 1920 — LECHNER Jenő: *Az elszakításra ítélt Magyarország*, Budapest, Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája, 1920.

LECHNER 1921 — LECHNER Jenő, Dr.: *Nagy Virgil*. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1921, 55.évf., 48. sz., 353–355.

LECHNER 1922 — LECHNER Jenő: *Nagy Virgil műegyetemi tanár Az ókori építés története című előadásainak vezérfonala*, Budapest, Németh József Technikai Könyvkiadóvállalata, 1922. (bővített kiadás)

LEITGÉB 2021 — LEITGÉB Mária: *A Tanszéki Könyvtár, Rajz- és Fotótár története*, In: *150 év–150 rajz. 150 years–150 drawings. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék másfél évszázada*. *A century and a half of the BME Department of History of Architecture and Monument Preservation.* Szerk. Gy. BALOGH Ágnes–FEHÉR Krisztina–KRÄHLING János–VUKOSZÁVLYEV Zorán, Budapest, BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2021, 82–85.

LEITGÉB 2022 — LEITGÉB Mária: *A műegyetemi építészettörténet-oktatás szakkönyvtári hátterének kezdetei és a Steindl-tanszék könyvtára*.

In: *Valóságos könyvtár – könyvtári valóság: könyvtár- és információtudományi tanulmányok*. Szerk. KISZL Péter–NÉMETH Katalin, Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2022, 278–284.

LEITGÉB 2024 — LEITGÉB Mária: *Szkalnitzky Antal építész és a műegyetemi építészképzés szakkönyvtári előzményei*. In: *Könyv és Nevelés,* 2024, 25.évf., 2. sz., 72–94.

LESKÓ 1915 — LESKÓ József: *Az egri székesegyház.* In: *EEK,*1915. dec. 1., 47. évf., 21. sz., 172–174.

LÓSY-SCHMIDT 1925 — LÓSY-SCHMIDT Ede: *Technikatörténeti gyűjteménytárunk gyarapodása 1925-ben*. In: *MMÉE Közlönye*, 1925, LIX. kötet, 33–34. sz., 195–196.

LÜBKE 1884 — LÜBKE, Wilhelm: *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart.1*., Leipzig, Seemann,1884.

LÜBKE 1886 — LÜBKE, Wilhelm: *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. 2. Bd,* Leipzig, Seemann, 1886.

LYKA 1928 — LYKA Károly: *Tardos-Krenner Viktor*. In: *Magyar Művészet,* 1928, 4. évf., 64–65.

MADARÁSZ 1906 — MADARÁSZ Flóris, Dr.: *A jászkiséri új templom.* In: *VU*, 1906. okt. 21., 53. évf., 42. sz., 679–680.

MAGONY 2019[2] — MAGONY Imre: *Bory Jenő*, Székesfehérvár, Bory-Vár Kft., 2019[2].

Magyar képzőművészek lexikona 1915 — *Magyar képzőművészek lexikona* 1. Szerk. SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula, Budapest, 1915.

Magyar Minerva I-V. — *Magyar Minerva: a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve* I-V. kötet, Budapest, Athenaeum, 1900, 1902, 1904, 1912, 1915.

Magyar Minerva VI. 1932 — *Magyar Minerva: a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve*, VI. kötet 1930–1931, Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

Marcus Vitruvius Pollio tíz könyve az építészetről 1898 — *Marcus Vitruvius Pollio tíz könyve az építészetről*, latinból fordította FUCHS Béla okl. mérnök, a fordítást felülvizsgálta Bódiss Jusztin bencés tanár, a szöveg közé nyomott 122 ábrával, Budapest, *MMÉEK*, 1898.

Művészeti Lexikon II. 1935 *Művészeti Lexikon*, II. köt., L–Z. Szerk. ÉBER László, Budapest, 1935.

MATUSZKA 1904 MATUSZKA Mihály: *A nyíregyházi Samassa-templom monográfiája*. Budapest, Singer és Wolfner, 1904.

MAUCH 1895 MAUCH, Johann Matthäus, *Die architektonischen Ordnungen der Griechen und Römer*, Berlin, 1895.

MEHRTENS 1899 MEHRTENS, Georg Christoph: *Der Brückenbau sonst und jetzt*, Zürich, Ed. Rascher, Meyer & Zeller, 1899.

MEHRTENS 1900 MEHRTENS, Georg Christoph: *A hundred years of german bridge building*, ford. MEHRTENS Ludwig, Berlin, Springer, 1900.

MORAR 2007 MORAR, Ovidiu: *Sibiu: Hermannstadt*. Szerk. MORAR, Ovidiu, Bucuresti, Noi Media Print, 2007.

N. KIS 2018 N. KIS Tímea: *„Az egri megyének ragyogó koronája" Kiegészítések az egri bazilika tervvariációihoz*. In: *Fejezetek az ezer éves Egri Egyházmegye történetéből. Az Egri Hittudományi Főiskolán 2015. május 7-én és 2016. május 5-én megrendezett konferenciák előadásai*. Szerk. HORVÁTH István, Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2018, 101–112.

NAGY 1886 NAGY Virgil: *A milanói székesegyház*. In: *MMÉE Közlönye,* 1886, 20. évf., 5. sz., 333–336.

NAGY 1887 NAGY Virgil: *Betonfödémek*. In: *MMÉE Közlönye,* 1887, 21. évf., 5. sz., 223–233.

NAGY 1890 NAGY Virgil: *Egy római kath. plébánia-templom pályaterve*. In: *MMÉE Közlönye,* 1890, 24. évf., 11. sz., 565–567.

NAGY 1892a NAGY Virgil: *Lucca della Robbia és iskolája*. In: *MMÉE Közlönye,* 1892, 26. évf., 11. sz., 353–359.

NAGY 1892b NAGY Virgil: *A monumentális falfestés: tanulmány*, Budapest, Franklin Ny., 1892.

NAGY 1892c NAGY Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék I.* In: *MMÉE Közlönye,* 1892, 26. évf., 1. sz., 3–9.

NAGY 1892d NAGY Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék II.* In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 2. sz., 37–43.

NAGY 1893a NAGY Virgil: *Michel Angelo Buonarroti művészete*. In: *ÉI*, 1893. márc. 23., 17. évf., 12. sz., 55–56.

NAGY 1893b NAGY Virgil: *Válasz.* In: *MIp.*, 1893, 8. évf., 1–2. sz., 59–61.

NAGY 1895 — NAGY Virgil, *A fővámtéri dunai híd architektúrája*. In: *MMÉE Közlönye,* 1895, 29. évf., 9. sz., 317–324.

NAGY 1903 — NAGY Virgil: *A görög építés I.* In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903, 153–202.

NAGY 1907a — NAGY Virgil: *Az 1906. évi július 16–21. Londonban tartott VII. nemzetközi építészkongresszus*. In: *MMÉE Közlönye*, 1907, 41. évf., 3–4. sz., 45–66.

NAGY 1907b — NAGY Virgil: *A magyar paraszthá*z. In: *MÉ*, 1907 okt. 5. évf., 10. sz., 18.

NAGY 1909 — NAGY Virgil: *A Vajdahunyad vára. A Műbarátok Körében tartott előadás*. In: *MÉ,* 1909 febr. VII. évf., 2. sz., 1–9.

NAGY 1910a — NAGY Virgil: *Modernizmus az építészetben*. In: *MMÉE Heti Értesítője*, 1910. febr. 13., 29. évf., 7. sz., 73–76.

NAGY 1910b — NAGY Virgil: *Vajdahunyad vára*, Budapest, Műbarátok Köre, 1910.

NAGY 1911 — NAGY Virgil: *Czigler Győző emlékezete*. In: *MMÉE Közlönye,* 1911, 45. évf., 19. sz., 250–252.

NAGY 1915a — NAGY Virgil: *A feldúlt tűzhelyek újrateremtése*. In: *MI,* 1915, 18. évf., 6. sz., 279–280.

NAGY 1915b — NAGY Virgil: *Kettős tisztviselői bérház*. In: *ÉI-ÉM*, 1915. márc., 21., 39. évf., 12. sz., 65–67.

NAGY G 1997 — NAGY Gergely: *Budapesti vásárcsarnokok a századfordulótól napjainkig*, Veszprém, 1997.

NYIZSNYAI 1905 — NYIZSNYAI Iván: *Az egri főszékesegyház uj szentélye,* Eger, Az Egri Egyházmegyei Irodalmi Egyesület kiadása, 1905.

OSVÁTH 2007 — OSVÁTH Zsolt: *A műegyetemi tanács memoranduma sir George Cler-hez: forrásközlés*. In: *Levéltári Szemle*, 2007, 57. évf., 2. sz., 68–75.

OMKII Évkönyve 1936 — *Az Orsz. M. Kir. Iparművészeti Iskola Évkönyve, 1934–1936*. Szerk. HELBING Ferenc, Budapest, 1936, 46.

P. SZŰCS 1981 — P. SZŰCS Julianna: *Az egyházművészet útja a római iskola felé*. In *Ars Hungarica*, 1981, 9. évf., 1. sz., 55–76.

PAÁR 2020 — PAÁR Eszter Szilvia: Wälder Gyula, Budapest (Az Építészet Mesterei), Holnap Kiadó, 2020.

PAÁR 2023 — PAÁR Eszter Szilvia: *Wälder Gyula építész életműve*, doktori disszertáció, témavezető: Dr. Rozsnyai József, Budapest, PPKE BTK, 2023.

PÁLFFY 1935 — PÁLFFY Miklós: *Műegyetemek, műszaki tudományos kutatóintézetek és szakintézmények könyvtárainak statisztikai adatai*, Budapest, Élet Ny., 1935.

PÁLFI 1997 — PÁLFI István: *A Szarvasi Újtemplomi Evangélikus Egyházközség története.* In: *Szarvasi Krónika*, 1997, 11. sz., 34–42. (Elektronikusan elérhető dokumentum: https://www.szarvasnet.hu/konyvjelzo/kronika/11_szam/11_07.htm utolsó megtekintés: 2023. 11. 07.)

PAPP 2013 — PAPP Gábor György: *Egyházi építészet*. In: *A magyar művészet a 19. században: építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2013, 378–402.

PAPP L 1943 — PAPP Lajos: *Nagyvárad: Városismertetés*, Nagyvárad, Petőfi Ny., 1943.

PECZ 1888 — PECZ Samu: *A protestáns templomok építéséről, kapcsolatban a debreceni kálvinista új templom részletes ismertetésével. Fölolvastatott a Mű- és Középítészeti Szakosztályok 1888. évi február hó 20. és 27-én tartott ülésein. Különlenyomat a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye XXII. kötetéből négy táblával*, Budapest, Pesti Lloyd-Társulat Könyvnyomdája, 1888.

PENROSE 1888 — PENROSE, Francis: *An investigation of the principles of Athenian architecture: or the results of a recent survey conducted chiefly with reference to the optical refinements exhibited in the construction of the ancient buildings at Athens*, London, 1888.

PERROT–CHIPIEZ 1882–1911 — PERROT, Georges–CHIPIEZ, Charles: *Histoire de l'art dans l'antiquité* [több kötetes sorozat], Paris, Librairie Hachette, 1882–1911.

PÉTER 1992 — PÉTER I. Zoltán: *Nagyvárad római katolikus templomai*, Nagyvárad, Literatus, 1992.

PÉTER 2005 — PÉTER I. Zoltán: *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége*, Debrecen, Noran Kiadó, 2005.

PIRANESI 1750 — PIRANESI, Giovanni Battista: *Opere varie di architettura, prospettiva, groteschi, antichità*, Róma, 1750.

PÖLÖSKEI 2005 — PÖLÖSKEI Ferenc: *A dualizmus válságperiódusa (1890–1918)*. In: *Magyarország története a 19. században*. Szerk. GERGELY András, Budapest, Osiris, 2005, 490–545.

PRÉKOPA 1991 — PRÉKOPA Ágnes: *Az Európai zománcművesség emlékei kiállításunkon.* In: *Európai zománcművesség a középkortól a szecesszióig. Válogatás az Iparművészeti Múzeum*

gyűjteményeiből. Szerk. FERENCZY Mária, Budapest, Iparművészeti Múzeum, 1991.

PROKOPP 1979 — PROKOPP Gyula: *A prímási levéltár Ipolyi-gyűjteménye*. In: *Levéltári Szemle*, 1979, 29. évf., 3. sz., 585–652.

PUNTIGÁN 2010 — PUNTIGÁN József: *Losonc. A város múltja és jelene*, Pozsony, 2010.

PUNTIGÁN 2016 — PUNTIGÁN József: *Átadták a felújított losonci Városháza épületét*. Körkép.sk. 2016. 10. 23. (Utolsó megtekintés: 2023. 11. 12.)

RADOVICS 2006 — RADOVICS Krisztina: *A Mátyás-templom faberendezésének felméréséről röviden*. In: *Műemlékvédelem*, 2006, 50. évf., 1–2. sz., 73–77.

RADVÁNYI 2001 — RADVÁNYI Orsolya: *„Aranykedélyű bohém-ek tanyája". Az Epreskert története (1882–1914)*, Budapest, Auktor Könyvkiadó, 2001.

Rákóczi sírja. Emlékirat [1906]

Rákóczi sírja. Emlékirat Rákóczi és bújdosó társai hamvainak elhelyezése tárgyában, közreadja a MMÉE, Pátria Ny., [1906]

Révai Új Lexikona 2004 — [Szerző megnevezése nélkül]: *Nagy Virgil*. In: *Révai Új Lexikona*, XIV. kötet. Főszerk. KOLLEGA Tarsoly István. szerk. BÁLINGER János et al., Budapest, Babits Kiadó, 2004, 857–858.

RITOÓK 2001 — RITOÓK Pál: *Az Erzsébet híd építésze: Nyolcvan éve halt meg Nagy Virgil, a szelíd professzor, aki mesteriskolai légkört teremtett hallgatóinak*. In: *Népszabadság*, 2001. nov. 8., 59. évf. 260. sz., 36.

RITOÓK 2004 — RITOÓK Pál: *Brit elismerések magyar építészeknek*. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc, Budapest, Hild-Ybl Alapítvány, 2004, 533–539.

ROZSNYAI 2013 — ROZSNYAI József: *Hidak*. In: *A magyar művészet a 19. században: építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2013, 462–466.

ROZSNYAI 2020 — ROZSNYAI József: *Alpár Ignác*, Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei) 2020.

RÓKA 2013a — RÓKA Enikő: *Protestáns templomok*. In: *A magyar művészet a 19. században: építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József,

Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2013, 402–408.

RÓKA 2013b — RÓKA Enikő: *A Szilágyi Dezső téri református templom*. In: *A magyar művészet a 19. században: Építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2013, 408–411.

RÓKA 2025 — RÓKA Enikő: *Befogadás és átalakítás Friedrich Schmidt hatása Pecz Samu templomépítészetére*. In: *Egy gótikus funkcionalista: Pecz Samu. A Pecz Samu halálának 100. évfordulója alkalmából rendezett, Egy gótikus funkcionalista: Pecz Samu című tudományos konferencia előadásaiból született tanulmányok*. Szerk. GY. BALOGH Ágnes–RÓKA Enikő, Budapest, Holnap Kiadó, 2025, 139–151.

RUSKIN 1907 — RUSKIN, John: *The seven lamps of architecture*, London, Routledge [etc.], 1907.

RUZITSKA 1935 — RUZITSKA Lajos: *A budapesti belvárosi plébániatemplom eltolása és a tér rendezése*. In: *MMÉE Közlönye*, 1935. márc. 3., LXIX. kötet, 9–10. sz., 53–55.

SALAMON 2017 — SALAMON Gáspár: *„A Steindl-füzetek". Egy forrás a dualizmus kori építészképzés történetének historiográfiai megközelítéséhez*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2017, 66. évf., 1. sz., 69–84.

SCHATTEBURG 1897 — SCHATTEBURG, J. H: *Der Ziegelrohbau in seinen verschiedenen charakteristischen Erscheinungsweisen als Spiegelbild der Architektur der Neuzeit (...) für Architekten, Gewerkmeister und Bauunternehmer, sowie Studierende der Hochschulen* (…), Halle, Verl. von Ludwig Hofstetter, 1897.

SCHLOSSER 1922 — SCHLOSSER János: *A gyöngyösi Szent Bertalan templom*, Gyöngyös, „Hangya" Könyvnyomda, (Gyöngyösi Könyvtár IV.) 1922.

SCHUCHHARDT 1892 — SCHUCHHARDT Károly [Carl Schuchhardt]: *Schliemann ásatásai Trója, Tiryns, Mykéne, Orchomenos és Ithakában*. Ford. ÖREG János, Budapest, Akadémia, 1892.

SEMPER 1878 — SEMPER, Gottfried: *Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten; oder, Praktische Aesthetik. Ein Handbuch für Techniker, Künstler und Kunstfreunde*, München, F. Bruckmann, 1878.

SISA 2013 — SISA József: *Klasszicizmus. Az építészeti élet keretei és főbb szereplői, az építészeti stílus*. In: *A magyar művészet a 19. században: építészet és iparművészet*. Szerk. SISA József, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Osiris Kiadó, 2013, 43–51.

SOMOGYI 1927 SOMOGYI Antal, Dr.: *Vallás és modern művészet,* Budapest, Szent István Társulat, 1927.

SOÓS 1985 SOÓS Imre: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*, Budapest, Szent István Társulat (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa II.), 1985.

Statisztikai Évk. 1905 *A M. Kir. Kormány 1904. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*, Budapest, Athenaeum, 1905.

STUART–REVETT 1762 STUART, James–REVETT, Nicholas: *The antiqvities of Athens*, London, Printed by J. Haberkorn, 1762.

SZÉKELY 2019 SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. Doktori értekezés. Témavezető: Dr. MARÓTZY Katalin, BME, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2019. Melléklet. A tervpályázatok összefoglaló táblázatai, 21, 39, 46, 74, 93, 112, 115, 130, 136, 160, 170, 185, 187, 205, 209, 227–228, 237.

SZÉKELY M 2012 SZÉKELY Miklós: *Az ország tükrei: Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításain*, Budapest, Centrart Egyesület, 2012.

SZILY 1921–1922 SZILY Kálmán, Dr. ifj.: *Nagy Virgil*. In: *A Technikus*, 1921–1922, III. évf., 4–5. sz., 67–69

SZINNYEI 1899 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, VI. köt., Budapest, 1899, 731.

SZÖGI 1991 SZÖGI László: *A temesvári és kassai műegyetem létesítésének tervei 1918 előtt.* In: *Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből*. Szerk. KISS József Mihály, Budapest, ELTE Levéltára, 1991, (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 14.) 105–122.

SZŐKE 2002 SZŐKE Annamária: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig. Az iskola története 1871 és 1921 között*. In: *A Mintarajztanodától a Képzőművészeti Főiskoláig*. Szerk. BLASKÓNÉ MAJKÓ Katalin–SZŐKE Annamária, Budapest, Magyar Képzőművészeti Egyetem, 2002, 319–332.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1908 *A Budapesti Állami Elemi Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1907–1908. iskolai évről*, szerk. Dr. BALÓ József, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1908.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1909

A Budapesti Állami Elemi Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1908–1909. iskolai évről, szerk. Dr. BALÓ József, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1909.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1910

A Budapesti Állami Elemi Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1909–1910. iskolai évről. Szerk. Dr. BALÓ József, Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1910.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1915

Az I. ker. M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1914–1915. iskolai évről. Szerk. Dr. BALÓ József, Budapest, Ádám Herman Könyvnyomdája, 1915.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1918

A Budapesti M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet 1917–1918. évi Értesítője. Szerk. QUINT József, Budapest, 1918.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1932

A Budapesti M. Kir. Állami Elemi Népiskolai Tanítóképző-Intézet 1931–1932. évi Értesítője. Szerk. dr. FRANK Antal, Budapest, 1932.

Tanítóképző-Intézet Értesítője 1937

A Budapesti I. kerületi Magy. Kir. Állami Népiskolai Tanítóképző-Intézet Értesítője az 1936–1937. iskolai évről az intézet fennállásának 68. évében. Szerk. dr. PADÁNYI-FRANK Antal, Budapest, 1937.

Tanítóképző Intézet Évkönyve 1943

A Budapesti M. Kir. Állami Líceum és Tanítóképző Intézet Évkönyve az 1942–1943. tanévről. Szerk. Dr. PADÁNYI-FRANK Antal, Budapest, 1943, 8.

Tanítóképző Intézet Évkönyve 1949

A Budapesti XII. ker. Áll. Líceum és Tanítóképző Intézet Évkönyve 1947–1948. tanévről. Szerk. SZABÓ Béla, Budapest, 1949.

Tanítóképző Intézet Évkönyve 1958

A Budapesti XII. kerületi Táncsics Mihály Gyakorló Tanítóképző Általános Gimnázium és Gyakorló Általános Iskola Értesítője az 1957–1958. tanévre. Szerk. dr. ÁRPÁSSY Gyula, Budapest, 1958.

TERDIK 2003 — TERDIK Szilveszter: *A kultúra, a vallás és a nemzet emlékműve: A nagyszebeni román ortodox katedrálisról, különös tekintettel Smigelschi Oktáv munkásságára*. In: *Szemközt a történelemmel: A Szent Ignác Szakkollégium diákjainak tanulmányai*. Szerk. KELLER Márkus, Budapest, Századvég–Szent Ignác Szakkollégium, 2003, 49–108.

TERDIK 2004 — TERDIK Szilveszter: *A templom művészete, vagy a művészet temploma. Az 1908-as egyházművészeti kiállítás és recepciója*. In: *Pannonhalmi Szemle*, 2004, 12. évf., 4. sz., 91–106.

TERDIK 2008 — TERDIK Szilveszter: *„Kitűnő munka, kiváló versenyképesség és nagybani termelés.” Rétay és Benedek egyházi műiparintézete*. In: *Fons*, 2008, 15. évf., 3. sz., 325–360.

Temesvári MKÁF Értesítője, 1899 — *Temesvári Magy. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője 1898–1899. tanévből,* XXIX. sz. Szerk. Dr. LAKY Mátyás, Temesvár, Uhrmann Henrik Könyvnyomdája, 1899.

Temesvári MKÁF Értesítője, 1907 — *Temesvári Magy. Kir. Állami Főreáliskola Értesítője 1906–1907. tanévből,* XXXVII. sz. Szerk. Dr. LAKY Mátyás, Temesvár, Uhrmann Henrik Könyvnyomdája, 1907.

TÓTH 2021 — TÓTH Enikő: *Czigler Győző (1850–1905)*, Budapest, Holnap Kiadó (Az Építészet Mesterei) 2021.

TÓTH– ZSIGMOND 2003 — TÓTH Vilmos–ZSIGMOND János: *A Farkasréti Temető–III*. In: *Budapesti Negyed* 42. XI. évf., 4. sz., 2003.

TŐRY 1896 — TŐRY Emil: *Marcus Vitruvius Pollio Theoriája az antik szentélyekről*, Budapest, Pallas, 1896.

TŐRY 1903 — TŐRY Emil: *A görög építés II.* In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903, 203–256.

UMBRAI 2006 — UMBRAI Laura: *A Bárczy István-féle fővárosi kislakás-építési akció története*. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 2006, XIII. évf., 2. sz., 159–212.

UNGEWITTER [1890] — UNGEWITTER, G. G.: *Details für Stein- und Ziegel-Architektur in romanisch-gotischen Style: Sockelprofile, Gesimse, Bogenfriese, Fenster, Luken, Giebel, Erker, Balkons, Thürme.; ein Vorlagenwerk für Architekten, Steinbildhauer und Schulen*, Berlin, Ch. Claesen & Cie, [1890].

Új Magyar Életrajzi Lexikon 2002 — [Ismeretlen szerző:] *Nagy Virgil*. In: *Új Magyar Életrajzi Lexikon* IV. kötet L–Ö. Főszerk. MARKÓ László, Budapest, Magyar Könyvklub, 2002, 995.

VADAS 1992 — VADAS Ferenc: *A királypavilon*. In: *Ars Hungarica*, 1992, 20. évf., 2. sz., 47–59.

VALKAY 2002 — VALKAY Zoltán: *Zenta építészete*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, Thurzó Lajos Közművelődési Központ Zenta, 2002.

VÁMOSSY 1981 — VÁMOSSY Ferenc: *Az építészeti oktatás és az építészeti kultúra*. In: *Magyar művészet 1890–1919*. I. kötet. Szerk. NÉMETH Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 151–155.

Váradi kőtöredékek 1989 — *Váradi kőtöredékek*. Szerk. KERNY Terézia, Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1989.

VELICS 1912 — VELICS László S.J.: *Vándorelőadásaim az egyházi művészetről*, Budapest, Szent István Társulat, 1912.

VENCZELL 1906 — VENCZELL Ede: *A jászkiséri új templom és felszentelése*. In: *EEK*, 1906. okt. 16., 38. évf., 18. sz., 153–160.

Vitruvius tíz könyv az építészetről 2009 — *Vitruvius tíz könyv az építészetről*. Ford. GULYÁS Dénes, Szeged, Quintus Kiadó, 2009.

VOIT 1934 — VOIT Pál: *Az Egri főszékesegyház*. A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztény-régészeti Intézetében készült doktori értekezés, Eger, 1934.

WAELDER 1920 — WAELDER [WÄLDER] Gyula, *Nagy Virgil műegyetemi tanár A görög és római építés alaktana című előadásainak vezérfonala*, Budapest, Németh József Technikai Könyvkiadóvállalata, 1920.

WICK 1936 — WICK Béla, Dr.: *A kassai Szent Erzsébet dóm*, Košice, Szent Erzsébet Nyomda Rt., 1936.

WÖRMANN 1900 — WÖRMANN [WOERMANN], Karl, *Die Kunst der vor- und außerchristlichen Völker. Geschichte der Kunst aller Zeiten und Völker*, Band 1., Leipzig, Wien, 1900.

12 MELLÉKLET – ADATTÁR

12.1 *Nagy Virgil eddig azonosított műveinek jegyzéke*

Hadad, Kraszna, Krasznahorváti, Kusaly, Magyarkecel, Menyő, Nagyfalu, Somlyóújlak, Szilágyardó, Szilágycsehi, Szilágysomlyó, Tasnád, Újlak és Zilah középkori templomának felmérési terve Bunyitay Vince nagyváradi kanonok megbízásából, 1886

- Zenta, római katolikus templom terve, 1888 (nem valósult meg)
- Kaba, városháza I. díjat nyert pályaterve (Hajdú-Bihar vármegye, a megvalósult városháza Buday Béla mérnök tervei szerint épült 1890 körül.)
- Egy római katolikus székesegyház terve, 1889 (Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890 évi nagypályázatán ezüstérmet nyert terv)
- Budapest, XI. Rezeda utca 4. Müller Ignác Lajos egykori nyaralója, 1891 (lebontva/átépítve)
- Losonc, városháza, 1893–1894 (Kolbenheyer Viktor építésszel közösen, ma: Szlovákia, szlovák neve: Lučenec)
- Budapest, mai III. Kavics utca 8, (egykori 3827., mai 14543 hrsz.) Kis J. Jenő egykori nyaralója, 1895–1896.
- Mezőtúr, Újvárosi Református Templom, 1894–1896 (Jász-Nagykun-Szolnok megye, Mezőtúri Református Egyházközség)
- Budapest, a Ferenc József (ma Szabadság, 1894–1896) és az Erzsébet (1898–1903) hidak architektúrájának megtervezése
- Budapest, Országos kiállítás kapuira kiírt pályázatra benyújtott terv, 1896 (második díj, Huszka Józseffel közösen)
- A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia II. díjas terve, 1897
- A budapesti Epreskert végleges kerítésének terve, 1897
- A budapesti Epreskertben lévő művésziskolák építkezési, a III. számú Festészeti Mesteriskola tervrajza (nem valósult meg) és az I. számú Festészeti Mesteriskola és a Szobrászati Mesteriskola bővítésének tervei, 1898
- Szépművészeti Múzeum tervpályázatára beküldött terv, 1898
- Budapest, II. Bimbó út 25. (egykori cím: II. Mész utca 11.) Nagy Virgil családi háza, építőmester: Kommer József, 1902–1903 (lebontva)
- Újszász, Abonyi úti (szarvashalmi) kastély, 1897–1902 (Jász-Nagykun-Szolnok vármegye)

- Nagyszeben, görögkeleti székesegyház, terv: 1899, épült: 1900–1906 (Szentháromság Ortodox Székesegyház, Kommer Józseffel közösen, ma: Románia, Sibiu)
- Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya római katolikus templom, terv: 1901, kivitelezés: 1902–1904 (Kommer Józseffel közösen, egykor Egri Főegyházmegye, ma: Debrecen - Nyíregyházi Egyházmegye, Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)
- Békéscsaba, Iparostanonc iskola tervei, 1903–1904 (nem valósult meg, Békés vármegye)
- Eger, a székesegyház belső terének restaurálása, megújítása 1904 (főszentély), majd 1910 (Egri Főegyházmegye, Heves vármegye)
- mezőkövesdi római katolikus templomterv, 1905 k. (nem valósult meg)
- Nagyvárad, a püspöki palota kápolnájának helyreállítása, a székesegyház belső terének díszítésére vonatkozó tervek, 1905 k, 1909 k., 1915–1917 k. (ma Románia, Oradea, Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye)
- Jászkisér, Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom, 1905–1906 (Egri Főegyházmegye, Jász-Nagykun-Szolnok megye)
- Nagyvárad, Központi posta-, távíró- és távbeszélő központ, 1907 k. (ma: Románia, Oradea)
- Budapest, II. Barsi utca 5. (egykori Aranka utca 6189 hrsz), Cserháti Jenő egykori nyaralója, 1909 k. (lebontva v átépítve?)
- Eger, Angolkisasszonyok kápolnájának oltára, 1909 körül, szószéke, 1912 (Egri Főegyházmegye, Heves vármegye)
- Budapest, XII. Kiss János altb. u. 40. Tanítóképző Intézet, 1909–1911 (ma: az ELTE Tanító- és Óvóképző Karának épülete.)
- Budapest, II. Margit körút 64. (Margit körút és Bakfark Bálint utca sarka) tisztviselőbérház, 1911–1913
- Törökszentmiklósi Szentháromság-templom művészi kifestésének megtervezése, 1912
- Gyöngyös, Szent Bertalan-templom helyreállítási terve, 1914 és 1917–1921 (Egri Főegyházmegye, Heves megye. Nagy Virgil tervei alapján Wälder Gyula és Sándy Gyula fejezte be.)

12.2 ***Nyomtatásban megjelent jelentősebb írásai, tudományos cikkei***

A milanói székesegyház. In: *MMÉE Közlönye*, 1886, 20. évf., 5. sz., 333–336.

Munkáslakások I. In: *AÉI*, 1886. dec. 5., 10. évf., 49. sz., 535–536.

Munkáslakások II. In: *AÉI*, 1886. dec. 12., 10. évf., 50. sz., 545–546.

Betonfödémek. In: *MMÉE Közlönye*, 1887, 21. évf., 5. sz., 223–233.

Henszlmann Imre [nekrológ]. In: *ÉI,* 1888. dec. 16., 12. évf., 51. sz., 559–560.

Egy római kath. plébánia-templom pályaterve. In: *MMÉE Közlönye,* 1890, 24. évf., 11. sz., 565–567.

A monumentális falfestés: tanulmány, Budapest, Franklin Ny., 1892.

Néhány spanyolországi műemlék I. In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 1. sz., 3–9.

Néhány spanyolországi műemlék II. In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 2. sz., 37–43.

Luca della Robbia és iskolája. In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 11. sz., 353–359.

Michel Angelo Buonarroti művészete. In: *ÉI*, 1893. márc. 23., 17. évf., 12. sz., 55–56.

A fővámtéri Duna híd architektúrája. In: *MMÉE Közlönye*, 1895, 29. évf., 9. sz., 317–324.

A görög építés I. In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903, 153–202.

Az 1906. évi július 16-21. Londonban tartott VII. nemzetközi építészkongresszus. In: *MMÉE Közlönye*, 1907, 41. évf., 3–4. sz., 45–66.

Nagy Virgil *A magyar paraszttház* című füzeteket sajtó alá rendezte. *A magyar paraszttház: Das Bauernhaus in Ungarn, The Hungarian peasantdwelling*, KERTÉSZ K. Róbert és SVÁB Gyula felvételei alapján rajzolta SVÁB Gyula. Szerk. NAGY Virgil, Budapest, Pátria, 1907.

Nemzetközi Építész-Kongresszus. Az ezerkilencszázhatodik évi július hó 16-21. Londonban tartott VII. Nemzetközi Építész-Kongresszus, Budapest, 1907.

Vajdahunyad vára. Műbarátok Köre, Budapest, 1910.

Modernizmus az építészetben. In: *MMÉE Heti Értesítője,* 1910. febr. 13., 29. évf., 7. sz., 73–76.

Czigler Győző emlékezete. In: *MMÉE Közlönye*, 1911, 45. évf., 19. sz., 250–252.

A kismartoni várkastély. In: *MÉ*, 1900. márc. 9. évf., 3. sz., 1–18.

A feldúlt tűzhelyek újrateremtése. In: *MI,* 1915, 18. évf., 6. sz., 279–280.

Kettős tisztviselői bérház. In: *ÉI-ÉM*, 1915. márc., 21., 39. évf., 12. sz., 65–67.

Megemlékezés Pártos Gyuláról. In: *ÉI-ÉM*, 1917. márc. 11., 41. évf., 10. sz., 55–56.

Az építészek műegyetemi tanulmányi rendje. In: *MMÉE Közlönye*, 1919, 53. évf., 9. sz., 67–70.

Az egyetemi előadásai alapján kiadott jegyzetek:

LECHNER Jenő: *Nagy Virgil Az ókori építés története című előadásainak vezérfonala*, Budapest, 1918, második és bővített kiadása: 1922-ben.

WÄLDER Gyula: *Nagy Virgil A görög és római építés alaktana című előadásainak vezérfonala*, Budapest, 1920.

12.3 ***Nagy Virgil tervezőtársai***

12.3.1 Kolbenheyer Viktor (1858–1900)

Kolbenheyer Mór evangélikus lelkész és Medgyaszay Kornélia fia és Kolbenheyer Ferenc építész testvére. Bécsben szerzett építészeti oklevelet. Magán építészként kezdett dolgozni Budapesten, majd a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztériumban az „építészeti műszaki hivatalnak főnöke" lett. Az állami építészmérnöki feladatok elvégzése mellett továbbra is részt vett magán tervezési munkákban is. Az 1896. évi Ezredéves Országos Kiállításon az ő tervei szerint épült fel például a Borkóstoló csarnok pavilonja.[1094] Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor feltehetően a Kereskedelemügyi Minisztériumban kerültek először közvetlen kapcsolatba, ugyanis munkatársak voltak a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei magyar királyi államépítészeti hivatalnál. (Közös megbízásaikról a mellékletben lévő 2. számú táblázatban találhatóak adatok.) A doktori dolgozatban részletezett közös munkájuk a losonci városháza.

12.3.2 Kommer József (1862–1945)

Az ifjú Kommer József 1879-ben érettségizett a belvárosi Reáliskolában[1095], ezt követően a Császárvárosban tanulta az építészetet, és Heinrich von Ferstel (1828–1883), valamint Karl König (1841–1915) tanítványaként végezte el a Polytechnikumot. Barátjával, Kiss István (1857–1902) építésszel, a bécsi képzés befejezése után, európai tanulmányutat tettek 1884/1885 telén. A mintegy két és fél hónapig tartó utazás során felkeresték Németország (Berlin, Lübeck, Hamburg, Bréma, Münster, Aachen, Köln); Hollandia (Amszterdam, Hága, Rotterdam); Anglia (London, Cambridge, Lincoln, York, Liverpool, Oxford, Canterbury, Lichfield); Skócia (Edinburgh, Glasgow); és Belgium (Brüsszel, Antwerpen, Liège, Leuven) jelentős építészeti alkotásait. Kommer József önéletrajzából megtudhatjuk, hogy aktív alkotói korszakában további európai országokba is elutazott: tanulmányozta Észak-Olaszország városait, Konstantinápolyt (ma: Isztambul, Törökország), Párizst és Görögország nevezetességeit.[1096]

[1094] *Kolbenheyer Viktor*. In: SZINNYEI 1899, 731. A Kolbenheyer családról: GÁBOR 2009, 181–222.
[1095] A nevét megtaláljuk az iskola értesítőjében (lásd pl.: *Főreáltanoda tudósítványa 1879*, 69.)
[1096] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/1182. Kommer József önéletrajza.

Kommer József 1886-ben honosíttatja építészeti oklevelét a Királyi József Műegyetemen.[1097] A következő évben csatlakozott Wéber Antal (1823–1889) építészirodájához.[1098] Kommer József, a Wéber-építészirodában szerzett tapasztalatok után, a főváros szolgálatába állt 1888. július 1-jétől. Fővárosi építészmérnökként tervezte a VII. kerület, Rottenbiller utca 35–37. (mai 43–45.) szám alatt álló elemi iskolát.[1099] Kommer József önéletrajzában arról ír, hogy a főváros 1891 őszén tanulmányútra küldte, melynek keretében a központi vásárcsarnok nemzetközi tervpályázatának előkészítésén kellett dolgoznia. Krátky János fővárosi mérnökkel indult a kiküldetésre, akit pedig a marhavásártéri és közvágóhídi modern berendezések tanulmányozásával bíztak meg.[1100]

A fővárosi állását 1894. február 1-jén[1101] otthagyta, majd Czigler Győző irodájában folytatta építészi pályáját, ahol mindösszesen fél évet töltött el. Miután számos egyéni megbízást kapott, 1895-ben meg tudta nyitni saját építészeti irodáját. A megrendelők főként bérházak, nyaralók, lakóépületek és gazdasági épületek tervezésével bízták meg.[1102]

Az építész önéletírásából kitűnik, hogy a nagyszebeni görögkeleti székesegyház Kommer József díjnyertes pályaműve alapján épült fel, Nagy Virgil főként a megvalósítás során vett részt a munkálatokban. Tehát ebben az esetben a tervezést, illetve a „művészi ötletet" Kommer nevéhez köthetjük. Nagy Virgil és Kommer József minden bizonnyal jól együtt tudott működni, közös munkájuk továbbá a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház, vagy másnéven Samassa-templom is. Erről a megbízásról annyit közölt Kommer József, hogy a nagyszebeni „*társulhívást Nagy Virgil viszonozta, mikor Samassa József egri érsek a*

[1097] *Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi albuma* 1929, 181. Lásd még: *Honosított oklevelek tulajdonosai. Építészek*. In: *ÉI-ÉM*, 1931. júl. 15., 55. évf., 26. sz., 113.

[1098] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/1182.

[1099] Budapest Főváros Levéltárában a Budapest Székesfővárosi VII. Kerületi Rottenbiller Utcai Községi Polgári Fiúiskola iratai (BFL, VIII.225) között csak anyakönyvek vannak, építésre vonatkozó iratok nincsenek.

[1100] Az önéletrajzot igazolja az alábbi bejegyzés is: „*Az 1891. évi szeptember hó 12-én kiállított ajánlólevél szerint Krátky János és Kommer József főv. mérnökök megbízattak, hogy a külföldi nagyobb vásárokat beutazván, ott a vásárcsarnokok intézményét, továbbá a sertés-közvágóhidakat, végre a marhavásári és közvágóhídi újabb berendezéseket tanulmányozzák, s szerzett tapasztalataikat a Budapesten tervezett hason intézmények létesítése körül érvényesítsék*." Forrás: *A dunabalparti sertésközvágóhíd ügyének ismertetése a tárgyiratok alapján*. In: *FK*, 1896. máj. 22., 7. évf., 42. sz., 3.

[1101] Az önéletrajzában 1892. február 1-jét adta meg a fővárosi mérnöki állásából való felmondás idejének, azonban egy Lyka Károlynak írt későbbi levelében így pontosította az adatokat: „*Átnézve a Méltóságodnak küldött adatokat egy hibára bukkantam (2. oldal 3 sora). Nem 1892, hanem 1894/ II./ 1-én váltam meg a főváros mérnöki hivatalától. Kérem ezt abban korrigálni*." (ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/1100. é.n. [1926 körül])

[1102] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/1182. A II. számú Rákóczi téri vásárcsarnok terveit Rozinay István és Klunzinger Pál a fővárosi Mérnöki Hivatal építészei készítették. A III. számú István (ma Klauzál) téri vásárcsarnok esetében a szakirodalom említi, hogy az elsődleges terveket Kommer József írta alá, míg a további tervezési munkákat Klunzinger Pál készítette, ugyancsak a fővárosi Mérnöki Hivatal nevében. A IV. számú Hunyadi téri csarnokot Czigler Győző tervezte. Az V. számú, Hold utcai vásárcsarnok megvalósítása ugyancsak Czigler Győző nevéhez köthető. A VI. számú Bomba (ma Batthyány) téri vásárcsarnokot Kluzinger Pál tervezte, de a tervrajzokon olvasható Máltás Hugó, Krátky János és Heuffel Adolf aláírása is, akik az II. és III. számú csarnokok esetében is közreműködtek. NAGY G 1997.

nyíregyházai új plébánia templom tervezésével bízta meg."[1103] Megjegyzendő, hogy Kommer József 1925-ben a Magyar- Mérnök és Építész Egylet technikatörténeti gyűjteménytárának ajándékozta Nagy Virgil alább felsorolt, a nyíregyházi katolikus templomot (Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház) ábrázoló hat tervrajzát:

„1. *A nyíregyházai róm. kath. új plébániatemplom tervezete. Alapozási terv. Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. Eredeti színezett tusrajz (70 cm széles, 47 cm magas.)*

2. A nyíregyházai róm. kath. új plébániatemplom tervezete. A főhajó alaprajza. Földszinti alaprajz Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. Eredeti színezett tusrajz: (70 cm széles, 47 cm magas.)

3. A nyíregyházai róm. kath. új plébániatemplom tervezete. A főhajó alaprajza, Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. (70 cm széles, 47 cm magas.)

4. A nyíregyházai róm. kath. új plébániatemplom tervezete. Főhomlokzat. Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. Színezett eredeti tusrajz orthogonális projectióban. (45 cm széles, 67 cm magas.)

5. A nyíregyházai róm, kath. új plébániatemplom tervezete. Hosszmetszet. Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. Eredeti tusrajz. (70 cm széles, 49 cm magas.)

6. A nyíregyházai róm. kath. új plébániatemplom tervezete. Toronymetszet, Budapest, 1902. Aláírás: Nagy Virgil építész. Eredeti fekete tusrajz (42 cm széles, 57 cm magas.)"[1104]

A mezőtúri Újvárosi Református templom munkálatai során is van adat arra vonatkozóan, hogy Kommer József helyettesítette Nagy Virgilt.

Kettőjük közös munkája alapján készült el az aszódi javítóintézet kocsigyártó műhelye is.[1105] A budapesti lakóházak építésénél is találunk adatokat az együttműködésükre, például Kis J. Jenőnek a mai III. kerület, Kavics utca 8. szám alatt álló (egykori 3827., mai 14543 hrsz.) egykori nyaralója esetében is Nagy Virgil készítette a terveket, a kivitelezési munkálatokat pedig Kommer vezette 1895 körül.[1106]

Miként Nagy Virgil esetében, úgy Kommer Józsefnél is van egy életrajzból hiányzó adat. Kommer József neve is megtalálható a Magyar Képzőművészeti Egyetem jogelőd intézményének, az Országos Magyar Királyi Mintarajziskolának beíratási lajstromában. Eszerint Kommer József 1877-ben látogatta az esti tanfolyamot.[1107]

[1103] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/1182.
[1104] LÓSY-SCHMIDT 1925, LIX. köt., 33–34. sz., 195–196.
[1105] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I-17/1182. Kommer József önéletrajza
[1106] BFL, XV. 17.d. 329. 14545 hrsz.
[1107] MKEL, 11/a. 2. köt. Az Országos Mintarajztanoda és Rajztanárképezde beíratási lajstroma az 1877/1878-as téli félévre (Esti tanfolyam).

12.3.3 Dr. Kismarty–Lechner Jenő (1878–1962)

Dr. Kismarty-Lechner Jenő[1108] építész önéletírásában részletezte, hogy Nagy Virgil megvalósult alkotásainál milyen feladatokban segített: „*1905-ben a Kir. József Műegyetem Ókori építészi tanszékéhez kerültem, mint tanársegéd, Nagy Virgil professzor mellé, ahol 18 esztendeig működtem, később 1908-tól mint a tanszék adjunktusa. Kezdetben Nagy Virgil professzor magánépítészeti irodájában is közreműködtem, résztvettem a nagyváradi püspöki palota és az egri székesegyház restaurációs munkáiban, valamint a jászkiséri-plébánia-templom festési és berendezési munkáiban. Utóbbinak román stílű oltárain, szószékein stb. valamint egyházi edényein, magyar ornamentikát alkalmaztam Nagy Virgil professzor intencióinak megfelelően, aki ily irányú hajlamaimat szabadon engedte érvényesülni*.”[1109]

A Magyar Királyi József Műegyetem 1914. június 8-ai ülésén, Lechner Jenő életrajzának ismertetésekor pedig az alábbi sorokat olvashatjuk a két építész alkotói együttműködéséről: Lechner Jenő „*1905–1906-ban Nagy Virgil műegyetemi ny. r. tanár magánépítészi működésében segédkezett. 1906-tól kezdve önálló építészi gyakorlatot folytatott.* (…) *Lechner Jenőnek a műegyetemi oktatásban való közreműködése az ókori építészet keretében eszközölt tervezési gyakorlatok vezetésére, továbbá köz- és magánépületek tervezésének tanításában való részvételére terjedt ki*.”[1110]

Építészettörténeti szakmunkák elkészítése során is sokszor dolgozott együtt a két építész. Erre nemcsak a Nagy Virgil egyetemi előadásait összegző kiadvány munkálatait lehet példaként említeni.[1111] Lechner Jenő *Az elszakításra ítélt Magyarország* című, hazánk építészeti kincseiről szóló 1920-ban megjelent könyvének angol és francia fordítását Nagy Virgil készítette.[1112]

[1108] Kismarty-Lechner Jenőről lásd: BODÓ 2024.
[1109] ELTE HTK MK Adattár, MDK-C-I-17/861. Lechner Jenő önéletrajza, 1927. VI. 2.
[1110] BMEL, VIII., 3/b., 5. köt., Magyar Királyi József-műegyetem rektori tanácsülései, 1914. jún. 8. (17. ülés), 205. (a II. középítéstani tanszék betöltése céljából kiírt pályázat.)
[1111] LECHNER 1918, második és bővített kiadása: LECHNER 1922. Lásd még: WAELDER [WÄLDER] 1920.
[1112] *ÉI-ÉM*, 1921. febr. 1., 45. évf., 3–4. sz., 13. LECHNER 1920. A kötet „*ihletett írással tárja elénk ezeket a szebbnél-szebb magyar emlékeket, gyönyörű képekben bemutatja őket, amellett vérző, az igazságért kiáltó lélekkel követel meghallgattatást a művelt nyugattól, mely elszakításra ítélte a legmagyarabb kultúrát viselő magyar területeket. Hogy megértsék külföldön is, miről van itt szó, a képek alatti magyarázó szöveget angol és francia nyelvre fordította Nagy Virgil műegyetemi tanár*.”

12.3.4 Kismarty–Lecher Loránd (1883–1963)

Nagy Virgil irodájában dolgozott Kismarty-Lechner Loránd is, aki Kismarty-Lechner Jenő építész testvére volt. Önéletrajzában olvasható, hogy 1906-ban szerzett oklevelet a Királyi József Műegyetemen és egy ideig a bátyja mellett is dolgozott. Ezután 1908 januárjában Nagy Virgil műegyetemi tanár irodájába került, majd 1908 szeptemberében Nagy Virgil meghívta őt tanársegédnek az Ókori Építéstan Tanszékre. Lechner Jenővel, Wälder Gyulával hárman lettek tanársegédek, majd Wälder tanszékvezetői kinevezése után adjunktusként dolgozott tovább a Műegyetemen.[1113]

12.4 TÁBLÁZATOK

1. Nagy Virgil Szilágy vármegye monográfiájához készült és a Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Tervtárában (MÉM MDK Tervtár) található eredeti felmérési rajzainak jegyzéke (A táblázat a gyűjtemény nyilvántartása alapján készült.)

	Ltsz.	*Felmérési rajz megnevezése/tárgya*	Évszám	Megjegyzés
1.	K 10.	Szilágysomlyó, lengyel monstrancia (1606-ból) Úrmutató felirata: MONSTRANCZY+NALEZI+KOS TELV+POLESSOWSREMV ANNO+1606+TATO	1886	hordozón (karton) b. f. Szilágymegye műemlékei rajzon: b. f. XV. Lap, b. k. lengyel monstrancia Szilágysomlyón 1/2 természetes nagyság j. l. Nagy Virgil 1886, hátoldalon a kartonon j. l. 33. A hátoldalon Nagy Virgil saját pecsétje
2.	K 489	Hadad, református templom déli homlokzata	1886	Előoldalon: j. l. Nagy Virgil okl. építész 1886
3.	K 490	Hadad, református templom alaprajza	1886	Előoldalon: j. l. Nagy Virgil okl. építész 1886
4.	K 902	Ákos, református templom nyugati homlokzata	1886	Előoldalon k. f. 4895 j. l. Nagy Virgil 1886
5.	K 903	Ákos, református templom alaprajza	1886	előoldalon b. f. 4893 j. l. Nagy Virgil 1886
6.	K 904	Ákos, református templom déli homlokzata	1886	Előoldalon b. f. 4896 j. l. Nagy Virgil 1886

[1113] ELTE HTK MK, Adattár, MDK-C-I.-17/863. Lechner Loránd önéletrajza. (Önéletrajza szerint közel 2 évtizedig dolgozott fivére, Dr. Lechner Jenő mellett az építkezéseinél.)

7.	K 905	Ákos, református templom keresztmetszete kelet felé	1886	Előoldalon b. f. 4894 j. l. Nagy Virgil 1886
8.	K 3883	Somlyóújlak református templom déli homlokzata	1886	Előoldalon b. f. Szilágymegye műemlékei XIX lap j. l. Nagy Virgil okl építész 1886 hátoldalon: j. l. 31.
9.	K 3889	Somlyóújlak református templom alaprajz és keresztmetszet kelet felé	1886	Előoldalon j. l. Nagy Virgil okl építész 1886
10.	K 3891	Somlyóújlak, református templom hosszmetszete dél felé	1886	Hátoldalon b. f. Somlyó-Újlak
11.	K 3892	Somlyóújlak, református templom hosszmetszete észak felé	1886	Előoldalon j. l. Nagy Virgil 1886
12.	K 3894	Somlyóújlak, református templom déli homlokzata	1886 (1888?)	Előoldalon b. f. 83 sz. 1888 j. l. Nagy Virgil Kapcsolódó MOB irat: 1888/83.
13.	K 4091	Kusaly, református templom alaprajza	1886	Előoldalon j. l. Nagy Virgil 1886
14.	K 4103	Kusaly, református templom nyugati homlokzata	1886 (1888?)	Előoldalon b. f. 13 sz. 1888 j. l. Nagy Virgil hátoldalon j. l. 2341–1887 Kapcsolódó MOB irat:1888/13.
15.	K 4104	Kusaly, református templom nyugati homlokzata	1886	Előoldalon b. f. XI. lap Szilágymegye műemlékei j. l. Nagy Virgil 1886 Hátoldalon j. l. 32 és Nagy Virgil saját pecsétje
16.	K 4302	Magyarkecel, református templom déli homlokzata	1886	Előoldalon j. l. Nagy Virgil okl építész 1886
17.	K 4303	Magyarkecel, református templom pasztofórium és a déli kapu	1886	Előoldalon k. f. Magyar-Keczel 1:5
18.	K 6565	Krasznahorvát, református templom alaprajza, déli homlokzata	1886	Előoldalon j. l. Nagy Virgil 1886

2. ***Nagy Virgil feladatai a Kereskedelemügyi Minisztérium Út- és középítészeti szakosztályában a mutatókönyvek alapján***

Év	MNL OL levéltári jelzet (mutatókönyv száma)	Tárgy	Alapszám és egyéb iktatószámok
1889	K227 (1363 sz. kötet)	Nagy Virgil útiszámlái	58; 5434 (dec.), 13566 (febr.), 20083 (márc.), 31512 (máj.), 38391 (jún.), 43615 (júl.), 50217 (szept.), 57391 (szept.), 64200 (okt.), 70956 (nov.)
1889	K227 (1363 sz. kötet)	Nagy Virgil királyi mérnök felmentését kéri a lovastanfolyam hallgatása alól	12081, 15381
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök felmentetett (Pest m. Építészeti Hivatal)	4788
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök szabadságot kér	5822
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök útiszámlái	6753 (dec.), 13249 (jan.), 23385 (febr.), 26914 (márc.), 33695 (ápr.), 40226 (máj.), 55503 (h. n.), 56872 (aug., az épülő kir. palota épülete is), 62079 (szept., palota is), 69135 (okt.), 76386 (nov.)
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök előléptetését kéri (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Áll. Ép. Hiv.)	15858
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnöknek (?) porcelángyár terveinek elkészítéséhez szóló kirendelése	28216
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök április havi úti számlájának helyesbítése (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. Áll. Ép. Hiv.)	43680
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök szabadságot kér	45018
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor a Ludovika akadémiai	30080

		építkezések felülvizsgálatáért és ellenőrzéséért, díjazások	
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil a földművelésügyi min. palota tetőzetének megvizsgálására kirendeltetett	53721; a kirendelési jelentés: 58482
1890	K227 (1366 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnöknek felmentése t[árgyá]ban	4788
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök útiszámlái	6939 (jan.), 70692 (szept.), 78231 (okt.)
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök külföldi útlevél iránti kérvénye	16300
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök illetményeinek beszüntetése iránt	16966
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök szabadságát megkezdte	18498, 60733
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil m. kir. mérnök illetményeinek szabadság idejének tartamára való további folyósítását kéri	27759
1891	K227 (1369 sz. kötet)	Nagy Virgil kir. mérnök szabadság letelte után a hivatalnál működését megkezdette	60733
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök útiszámlája	188 (nov.), 6466 (dec.), 14796 (jan.), 22720 (febr.), 29614 (márc.), 36384 (ápr.), 43320 (máj.), 57548 (jún.), 56518 (júl.), 60973 (aug.), 64242 (szept.)
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök a miskolci katonai laktanyák utófelülvizsgálata	20827 (alapszám) Pest. Ép. Hiv.
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök a marosvásárhelyi igazságügyi palota felülvizsgálata	27967 (alapszám), 26499/1892
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil a szegedi új dohánygyári épület felülvizsgálatát végezte	38181 (alapszám), 31807/1892, 46302 (utóiratok száma)
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök megbízatása	47658 (alapszám), 43787/1892
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök a miskolci gyalogsági laktanya	66602 (alapszám)

		utófelülvizsgálati jegyzőkönyve tárgyában	
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök szolgálattételre berendelése	78361 (Mihálovits Antal Oszt. tanácsos)
1892	K227 (1371 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök panaszos ügy	90868 (alapszám), 87597/1892
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil királyi mérnök útiszámlája	7723 (dec.), 15698 (jan.), 31 242 (márc.), 39970 (ápr.), 48170 (máj.), 72621 (aug.), 89597 (okt.)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil királyi mérnök útiköltségének megtérítése tárgyában	18618
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil királyi mérnök a budafoki bányaiskola felülvizsgálata 75080/acta alkalmával felmerült útiszámla	23523 (Pest-P-S vm), 55861 (jún.), 23968 (hidegkúti iskola, Pest Ép. Hiv), 24307 (Lipótmező, Pest Ép. Hiv.)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil királyi mérnök a nyíregyházai lovassági laktanya felülvizsgálatára való kirendelése	24144/1893, 27776 (Pest. Ép. Hiv.), 36323 (100 frt. útiköltség), 44146 (Belügym)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil kiküldetése a 49552 III-b. rendelettel	46667
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil mérnök a nyíregyházai laktanya felülvizsgálata tárgyában (és felmentése)	62861 (Honvédelmi), 62862 (Nagy Virgil)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil a nyíregyházai lovassági laktanya kórház felülvizsgálata	65196 (alapszám)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil a székesfehérvári főreáliskola felülvizsgálata, útiszámlái, útiköltségei	70372 (Vallási Min.)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil a minisztériumba berendeltetik	69847 (alapszám), 75256 (felmentés Pest-P-S Ép. Hiv.), 75838 (Pest-P-S. Ép. Hiv.)
1893	K227 (1374 sz. kötet)	Nagy Virgil műegyetemi magántanárrá való kinevezése tárgyában	80024 (alapszám),

1893	K227 (1374 sz. kötet)	Festészeti Mesteriskola épít. Műszaki felülvizsgálata	52921 (ép.)
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök útiszámlái	10996 (jan.), 31132 (ápr.), 60583 (Vall Min.), 70401 (Belügy.)
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil a balassagyarmati fogház vízfűtés felülvizsgálata	17641 (alapszám), 22465 (Igazságügyi Min.), 42423/1893
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil jelentése a besztercebányai leányiskoláról	31817 (alapszám)
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil felmentése és az ügyosztályi személyzet kiegészítése	43531 (Mihálovits Antal Oszt. tanácsos)
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil a rohonci várkastély megbecslése (???) tárgyában	70401 (Belügy M.),
1894	K227 (1377 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök vasszerkezető hidak tanulmányozására kiküldetik	74956 (alapszám)
1894	K227 (1377 sz. kötet)	József Műegyetem a Dunahíd tervek megbírálása tárgyában	4382 (alapszám)
1895	K227 (1380 sz. kötet)	Nagy Virgil a fővámtéri hidat ábrázoló minta átvétele	2670 (alapszám) 62141/94
1896	K227 (1383 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök útiszámlája	57087 (aug.)
1896	K227 (1383 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök a fővámtéri Dunahíd ünnepélyes megnyitása tárgyában	57534 (alapszám)
1896	K227 (1383 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök szabadság kérvénye	61135 (alapszám)
1897	K227 (1386 sz. kötet)	Nagy Virgil főmérnök útiszámlája	27794 (alapszám)
1897	K227 (1386 sz. kötet)	Nagy Virgil a balassagyarmati fogház vízfűtés utófelülvizsgálata tárgyában	27817 (alapszám), 20085, 20087
1898	K227 (1389 sz. kötet)	Nagy Virgil a Ferenc József híd lámpatartóinak felülvizsgálata	1818 (alapszám)
1899	K227 (1391 sz. kötet)	Nagy Virgil tanácsos útiszámlája	65991 (szept.)

3. ***A Műemlékek Országos Bizottsága tervtárának tulajdonában lévő Nagy Virgil tervek***
Jelenlegi őrzési helyük: MÉM MDK, Tervtár

	A MOB tervtárához tartozó Nagy Virgil tervek a rajtuk lévő feliratokkal	Ltsz.
1.	***Nagy Virgil* „*Az egri főszékesegyház sanctuáriumának kiképzése*” (é. n.) [1904] • B. f. „*Az egri főszékesegyház sanctuáriumának kiképzése*” • alatta: „*Eger 150/1922*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegző • B. f.: „*Tervezte és végrehajtotta Nagy Virgil építész*” • Hátulján: „*Eger 150/1922*” „*MOB alapleltár száma 5258/2*”	14119
2.	**Ismeretlen alkotó** (?) [***Barokk templom belső terének részletrajza, feltehetően az egri bazilika barokk elődjének részlete ?***] (é.n.) Nincsenek rajta feliratok.	14120
3.	***Nagy Virgil*** [***Az egri bazilika belső terének hosszmetszete a négyezet kifestésének és a szószéknek terv változatával***], 1908/1909. • J.l.: „*Nagy Virgil 1909/08*” • Hátulján: „*Építész- és Mérnök-Egylet küldte vissza 1927*” • „*Eger 150/1922*” • „*MOB alapleltár száma 5258/1*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegzővel	14121
4.	**Johann Baptist Packh (Packh János)**: „***Az egri székesegyház belsejének Packh-féle terve***” [Az egri bazilika belső terének látványterve] (é. n.) [1829] • J.l.: „*Joh. Bap. Packh Architect*” • Hátulján: „*Eger 150/1922*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegzővel	1258
5.	**[Hild József]**: ***Az egri bazilika homlokzata*** [Planum et Prospectus Metrop Ecclesiae Agriensis egyik sokszorosított lapja?] é. n. [1831 k.]	1259
6.	**[Hild József]: *Az egri bazilika oldalhomlokzata*** [Planum et Prospectus Metrop Ecclesiae Agriensis egyik sokszorosított lapja?] é. n [1831 k.]	1260
7.	***Johann Baptist Packh (Packh János)*** [Az egri bazilika főhomlokzatának terve/tervváltozata] 1829. • B. l.: „*No. 4*” • J. l.: „*J B Packh Architect 1829*” • Hátulján: B. f.: „*Packh János építész székesegyházterve, 1829*” • B. l.: „*Eger 150/1922*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegző	1261

8.	Hild József [Az egri bazilika főhomlokzatának terve/tervváltozata] [1831 k.] • Hátulján: B. l.: „*Eger 150/1922*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegző	1262
9.	**Johann Baptist Packh (Packh János) „*Ecclesiae Metrop Agriensis Del.*”** [Packh János építész terve az egri bazilikához, homlokzat toronnyal] (é. n.) [1829] • Középen: „*Ecclesiae Metrop Agriensis Del.*” • Hátulján: B. f.: „*Packh János építész székesegyházterve, 1829*” • B. l.: „*Eger 150/1922*” • „Műemlékek Országos Bizottsága” körbélyegző	1263

4. Nagy Virgil 1911 és 1921 közötti tevékenysége a Műemlékek Országos Bizottsága tagjaként, a MOB rendes üléseiről készített jegyzőkönyvek tükrében

	MOB ülés időpontja	**Megvitatott téma, amihez Nagy Virgil is aktívan hozzászólt**	**Iktatószám**
1.	1911. február 21.	1. Nagy Virgil Szilágy vármegye műemlékeiről készített felmérési rajzainak átadása a MOB részére 16. pont: A pécsi székesegyház kápolnáiba felfüggesztett csillárok	1911/187
2.	1911. június 17.	A kassai Rákóczi-emlékmű ügye	1911/461
3.	1911. október 13.	3. pont: Budapest belvárosi római katolikus plébániatemplom fenntartásának ügye	1911/787
4.	1912. február 6.	Nincs hozzászólása	1912/151
5.	1912. május 14.	3. pont: A kassai Rákóczi-emlékmű ügye	1912/369
6.	1913. február 22.	18. pont: budapesti ferencrendiek belvárosi templomának ügye	1913/143, 144
7.	1913. október 15.	11. pont: A kassai Rákóczi-emlékmű ügye 14. pont: „Eljárás falak szárítására” belga részvénytársaság szabadalma nedves falak kiszárítására alkalmas eljárásra (felajánlás az eljárás bemutatására a MOB-nak)	1913/898
8.	1914. március 17.	3. pont: budapesti ferencrendiek belvárosi templomának ügye	1914/228
9.	1914. október 27.	3. pont: Az ócsai református templom főhomlokzatának kiképzése	1914/756

10.	1915. október 12.	4. pont: Foerk Ernő bizottsági tag indítványa a templomok régi berendezésének megóvása iránt	1915/434
11.	1916. május 15.	2. pont: Indítvány műemlékeink leltározására és kötetben vagy füzetben való kiadására	1916/196
12.	1917. március 29.	1. pont: A visegrádi vár Salamon-tornyának helyreállítása	1917/193
13.	1917. december 29.	2. pont: A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítása	1917/1091
14.	1918. május 29.	2. pont. A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítása	1918/410
15.	1921. június 27.	Nincs hozzászólása	1921/146

5. ***Nagy Virgil-féle jutalomdíjat elnyert hallgatók névsora***
(MKJM, RT = Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülése)
A jutalomdíjra érdemes hallgatót az Ókori Építéstan Tanszék professzora jelölte ki, vagyis Wälder Gyula tanszékvezető

Tanév	A jutalmazott építészhallgató neve	Jutalomdíj összege és a kifizetés módja	Alapítványi keretből rendelkezésre álló összeg a tanév végén	Forrás
1924/1925	Krompecher György (III. éves)	160.000 K (Alapítványi keretből)	160.000 K	BMEL, VIII., 3/b., MKJM, RT 1926.01.14. 12. ülés, 79–80.o.
1925/1926	Pénzes Géza (III. éves)	200.000 K (Alapítványi keretből kipótlással)	197.000 K	BMEL, VIII., 3/b. MKJM, RT 1926.12.23. 12. ülés, 125.o.
1926/1927	Körner József (II. éves)	40 pengő (Alapítványi keretből	?	Kimutatás az 1926/27. tanévben kiosztott különböző díjakról és jutalmakról, Évkönyv, 1928, 62.
1927/1928	Szabó László (II. éves)	40 pengő (Alapítványi keretből)	?	Évkönyv, 1929, 74.
1928/1929	Nincs adat	40 pengő (?)	?	Évkönyv, 1930, 49.

1929/ 1930	Várnai Dezső (II. éves)	40 pengő („Szegénysorsú műegyetemi hallgatók segélyezésére szolgáló alap terhére” = a továbbiakban Ifjúsági Segélyalap terhére)	kb. 34 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 649/1930.
1930/ 1931	Alaksza Kálmán (II. éves)	40 pengő (Ifjúsági Segélyalap terhére)	?	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 615/1931.
1931/ 1932	Békássy Vilmos (II. éves)	40 pengő (alapítványi keretből)	kb. 54 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 781/1932
1932/ 1933	Schall József (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére kiegészítve)	kb. 17 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 763/1933
1933/ 1934	Bretz László (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	kb. 17 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 999/1934; 744/1934
1934/ 1935	Reischl Antal (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	?	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1126/1935
1935/ 1936	Gilyén József (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	20 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1238/1936
1936/ 1937	Sz. Reischl Péter (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	?	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1120/1937
1937/ 1938	Lechner Gyula (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	20 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 978/1938

1938/ 1939	Gillyén Jenő (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	27 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1077/1939
1939/ 1940	Pongor Gábor (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	32 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1131/1940
1940/ 1941	Györgyfi Gábor (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	39 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1003/1941
1941/ 1942	Jánossy György (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	37 pengő	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1130/1942
1942/ 1943	Ulrich Ferenc (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	?	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1041/1943
1943/ 1944	Gurisatti Antal (I. éves)	40 pengő (elértéktelenedés okán az Ifjúsági Segélyalap terhére)	?	BMEL, VIII.4.c. 1196/1944. ikt. sz. 1196/1944

Az 1944/1945-ös tanévtől kezdve nincs adat.

6. ***Nagy Virgil és feleségének könyvtárából származó kötetek jegyzéke a BME OMIKK Központi Könyvtár leltárkönyvei alapján***

Megjegyzés: a könyvtári leltárkönyvben a táblázatban szereplő könyveknél kétféle bejegyzés olvasható, de mindkettő ugyanarra az ajándékozásra utal, tehát nem szétválasztható, hogy melyik kötet tartozott valójában Nagy Virgilhez, és melyik a feleségéhez:

- „*Nagy Virgil hagyatékéből ajándék*”
- „*Nagy Virgil és Nagy Virgilné hagyatékából ajándék*”

	Régi leltári szám [Csoportsz.] ***Új leltári szám (BME Kp-i Kvt.)***	**Könyv szerzője, *címe,* kiadási adatok**	BME Kp. Könyvtárban fizikailag megvan (Igen/Nem)
1.	53133 [Qa. 3911] ***700.554***	**Hampel József,** *Az antik szobrászat története Budapest*, Franklin, 1900.	IGEN
2.	53339 [Y 3206] ***2.376***	*Temesvár szabad királyi város közállapotai az 1910. évben*, szerk. **Geml József**, Temesvár szab. királyi város tanácsa, Uhrmann Henrik Ny., 1910.	IGEN
3.	53340 [Q3916] ***500.021***	**Bierbauer Virgil**, *A régi Buda-Pest építészete*, Budapest, Feifer Ferdinánd, 1920.	IGEN
4.	53344 [Q3917] ***Nincs***	**ifj. Gonda Béla**, *A női divat művészete Winkler Margit rajzaival*, Budapest, Ráth Mór, 1916. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
5.	53345 [U4655] ***Nincs***	**Sauer, Karl Marquard, Pietro Motti**, *Italian conversation-grammar. A new and method of learning the italian language*. [8] Eight edition, Pietro Motti, London, New York, Heidelberg, Julius Gross, 1903. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
6.	53346 [Q3918] ***500.022.***	**Williamson, George Charles**, *Fra Angelico* (Bell’s Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1904.	IGEN
7.	53347 [Q3919] ***500.023***	**Hird, Frank**, *Rosa Bonheur* (Bell’s Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1904.	IGEN

8.	53348 [Q3920] ***500.024***	**Bell, Malcolm**, *Sir Edward Burne-Jones* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
9.	53349 [Q3921] ***500.025***	**Chamberlain, Arthur B.,** *John Constable* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1903.	IGEN
10.	53350 [Q3922] ***500.026***	**Scott, Leader**, *Correggio* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
11.	53351 [Q3923] ***500.027***	**Bell, Arthur**, *Thomas Gainsborough* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
12.	53352 [Q3924] ***500.028***	**Armitage, Harold**, *Greuze* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
13.	53353 [Q3925] ***500.029***	**Anstruther, Elliot G**., *William Hogarth* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
14.	53354 [Q3926] ***500.030***	**Chamberlain, Arthur Bensley**: *Hans Holbein* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
15.	53355 [Q3927] ***500.031***	**Williamson, George Charles**: *Holman Hunt* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
16.	53356 [Q3928] ***500.032***	**Scott, McDougall**, *Sir Edwin Landseer* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1903.	IGEN
17.	53357 [Q3929] ***500.033***	**Williamson, George Charles**, *Frederic Lord Leighton* (Bell's Miniature Series Of Painters) London, Bell, 1902.	IGEN
18.	53358 [Q3930] ***500.034***	**Baldry, Arthur Lys**., *Sir John Everett Millais* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
19.	53359 [Q3931] ***500.035***	**Staley, Edgcumbe**, *Jean Francois Millet* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1903.	IGEN
20.	53360 [Q3932] ***500.036***	**Williamson, George Charles,** Murillo (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
21.	53361 [Q3933 ***500.037***	**Scott, McDougall,** *Raphael* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
22.	53362 [Q3934 ***500.038***	**Rea, Hope,** *Rembrandt van Ryn* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1903.	IGEN
23.	53363 [Q3935 ***500.039***	**Cleeve, Rowley**, *Sir Joshua Reynolds* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN

24.	53364 [Q3936 ***500.040***	**Cleeve Rowley**, *George Romney* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1904.	IGEN
25.	53365 [Q3937] ***500.041***	**Zimmern, Helen**, *Sir Lawrence Alma Tadema* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1902.	IGEN
26.	53366 [Q3938] ***500.042***	**Wherry, Albinia**, *Turner* (Bell's Miniature Series Of Painters), London, Bell, 1903.	IGEN
27.	53367 [Q3939] ***500.043***	**Williamson, George C**., *Velázquez* (Bell's Miniature Series Of Painters, London, Bell, 1901.	IGEN
28.	53368 [Q3940] ***500.044***	**Staley, Edgcumbe**, Watteau, master-painter of the „Fetes galantes" (Bell's Miniature Series Of Painters, London, Bell, 1901.	IGEN
29.	53369 [Q3941] ***500.045***	**Bateman, Charles T**.: G. F. Watts (Bell's Miniature Series Of Painters, London, Bell, 1902.	IGEN
30.	53370 [Q3942] ***500.046***	**Bell, Arthur**, *James McNeill Whistler*. (Bell's Miniature Series Of Painters, London, Bell, 1904.	IGEN
31.	53372 [Y3207] ***804.973***	**Okey, Thomas**, *Venice and its story*, London; New York, N.Y., 1910.	IGEN
32.	53503 [U4657] ***Nincs***	*Esperantaj prozajoj: fabeloj, noveloj kaj skizoj*, Paris, 1906. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
33.	53510 [U 4658] ***Nincs***	**Bleackley, Horace**, *Ladies fair and frail. Sketches of the Demi-Monde During the Eighteenth Century*, London, New York, 1909. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
34.	53511 [Y3209] ***Nincs***	Koch, Felix J. (Felix John): *Little journeys to Russia and Austria-Hungary*, Chicago, A. Flanagan Co., 1906. (**Megjegyzés a leltárkönyvben** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
35.	53514 [U4659] ***Nincs***	**Eliot, George**, *Adam Bede*, [H. n.] Thomas Nelson, [é. n.] (**Megjegyzés a leltárkönyvben** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
36.	53515 [U4660] ***Nincs***	**Larssen, Otto–Dietrich, Alf**, *Auf Lamgfahrt. Abenteuer und Erlebnisse eiens Weltenbummlers zu Wasser und zu Lande. Autorisierte Übersetzung aus dem Dänischen von Alf. Dietrich, Tillge, Kopenhagen*/Koehler, Leipzig, 1909.	NEM

		(**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	
37.	53516 [U4661] ***Nincs***	**Pemberton, Max**, *Paulina, a story of Napoleon and the fall of Venice*, London, New York, Toronto, 1923. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
38.	53517 [Q3945] ***500.047***	**Ruskin, John,** *The seven lamps of architecture*, London [etc.], Routledge [etc.], 1907.	IGEN
39.	53518 [Y3210] ***Nincs***	**John Stevens Cabot Abbott-Wilfred C. Lay**, *Austria, Its Rise And Present Power*. (With a supplementary chapter of recent events), New York, 1902. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
40.	53519 [U4662] ***Nincs***	Florence L. Barclay: The Rosary, New York, London, 1909. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
41.	53520 [Q3946] ***700.557***	**Belcher, John**, *Essentials in architecture. An analysis of the principles & qualities to be looked for in buildings*, London, Batsford, 1907.	IGEN
42.	53621 [U4663] ***Nincs***	Barnes-Grundy, Mabel: Sleeping dogs, London, é.n. [1926 k] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
43.	53522 [U4664] ***Nincs***	Curtis, Mayne: Radsburg’s queen, London, é.n. [1926 k] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
44.	53523 [Y3211]	**Franck, Harry** A., *Four months a foot in Spain*, London, 1911.	NEM
45.	53524 [U 4665] ***Nincs***	**Kahane, Jack**, *Love’s wild geese*, London, 1924. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
46.	53525 [U4666] ***Nincs***	Mason, A. E. W.: The House of the Arrow, London, é. n. [1924 k] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
47.	53527 [U4667] ***Nincs***	**Williamson, C. N.–Williamson, A. M.**, *The Princess Passes*, London, New York, é.n. [1905 k].	NEM

		(**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	
48	53528 [U4668] ***Nincs***	**Tolstoy, Count**, *The Kreutzer Sonata*, London, 1911. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
49.	53529 [Y3212] ***Nincs***	**Szontagh Miklós – Jármay László**: *Tátrakalany. Útmutató a Magas Tátrába s a Tátravidéki fürdőkbe. A Magyarországi Kárpátegyesület közreműködésével szerzette Sz. M. a szerző halála után átnézte J. L. Térképpel II. kiadás*, Budapest, Singer és Wolfner,1901. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
50.	53530 [U 4669] ***Nincs***	**Scott, Sir Walter:** *The Monastery*.H.n. és é. n. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
51.	53531 [U4670] ***Nincs***	**Sabatini, Rafael**, *Saint Martin's Summer*, London, é. n. [1909 k./után] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
52.	53532 [U4671] ***Nincs***	**Shaw, Bernard**, *Caesar and Cleopatra*. A history, London, 1913. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
53.	53533 [B1103] ***15.505***	**Reinach, Salomon**, *Orpheus: a general history of religions*, London; New York, N.Y. Heinemann, Putnam's sons, 1909.	IGEN
54.	53534 [U4672] ***Nincs***	Riley, Willie: Windyridge, London, é-n. [1912 k.] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
55.	53538 [U4673] ***Nincs***	Bailey, Henry Christopher: Beaujeu, London, é.n., [1905 k.?] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
56.	53539 [U4674] ***Nincs***	**Mason, Alfred Edward Woodley**, *Clementina*, London, é.n. [1901 k/után] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
57.	53540 [U4675] ***Nincs***	**Tarkington, Booth,** *Monsieur Beaucaire. The Beautiful Lady*, London-Edinburgh-New York, Thomas Nelson and Sons, é.n. [1900 után]	NEM

		(**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*")	
58.	53541 [U4676] ***Nincs***	**Vernede, R.E**.: *The Pursuit of Mr. Faviel*, London-Edinburgh, é.n. [1905 k?] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
59.	53542 [U4677] ***Nincs***	**Hichens, Robert**, *The Woman with the Fan*, London, 1922. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
60.	53546 [Y3214] ***Nincs***	**Heksch, Alexander Franz – Richard, Wilhelm**, *Illustrirter Führer durch die Karpathen (Waagthal und Hohe Tátra) und die Oberungarischen Badeorte: mit einem Anhange: Krakau und Umgebung: Handbuch für Touristen und Geschäftsreusende*, Wien – Pest – Leipzig, 1889. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
61.	53547 [A1355] ***Nincs***	**Albin, Pierre**, *Les grands traités politiques. Recueil des principaux textes diplomatiques depuis 1815 jusqu'à nos jours avec des commentaires et des notes*, Paris, 1911. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*529/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
62.	53548 [U4678] ***Nincs***	**Farnol, Jeffery**, *The Definite Object*, London, é.n. [1917 k.] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
63.	53549 [Y3215] ***500.651***	**Straub, Karl**, *Die alte Reichstadt Nördlingen im Ries und ihre nähere Umgebung*, Straub, Karl. - Nördlingen: [s.n.], [1920].	IGEN
64.	53551 [B1104] ***16.560***	**Smith, Sir William** (szerk.): *A smaller classical mythology, with translations from the ancient poets, and questions upon the work*, London: Murray, 1892.	IGEN
65.	53552 [U4679] ***Nincs***	Mason, A.E.W.: The Courtship of Morrice Buckler London, é.n. W. Collins, [1896 k] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*")	NEM
66.	53553 [U4680] ***Nincs***	**Carey, Rosa Nouchette**, *Aunt Diana*, London, é.n. [1888 k./u.] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM

67.	53554 [U4681] ***Nincs***	**Vachell, Horace Annesley,** *The Soul of Susan Yellam* London-New York-Toronto, 1924. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
68.	53555 [U4682] ***Nincs***	**Raymond, Ernest**, *The Old Tree Blossomed*, London, 1928. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
69.	53556 [U4683] ***Nincs***	**Dumas, Alexandre**, *Marguerite de Valois*, H. n.; é.n. [1900k?] (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
70.	53557 [U4684] ***Nincs***	**Lever, Charles**, *That Boy of Norcott's*, London, é.n. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
71.	53558 [U4698] ***Nincs***	**Reynolds, Baillie, Mrs**, *The king's widow*, London, Toronto, Cassel, 1931. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM
72.	53559 [U4686] ***Nincs***	**Lenau, Nikolaus**, *Gedichte*, Berlin, é.n. (**Megjegyzés a leltárkönyvben:** „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
73.	53560 [U4687] ***Nincs***	**Reade, Charles**, *A Simpleton. A strory of the day, a new edition*, London, Chatto & Windus, é.n. [1896 után] (**Megjegyzés**: nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
74.	53576 [U4688] ***Nincs***	**Ebers, Georg- Bell, Clara**, *Homo sum. A novel from the German*, Leipzig, 1878. (**Megjegyzés**: nincs törlési pecsét a leltárkönyvben, azonban nincs benne a katalógusban sem)	NEM [?]
75.	53579 [U4690] ***Nincs***	**Vachell, Horace Amnesley:** *The waters of Jordan*, London, é.n. [1908 k vagy után] (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
76.	53582 [U4691] ***Nincs***	**Hartley, Percy** J.: *The hand of Diane. A romance of the Loire*, London, 1911. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*”)	NEM

77.	53583 [U4692] ***Nincs***	**Ibáñez, Vicente Blasco**: *The temptress*, London, 1925. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
78.	53584 [U4693] ***Nincs***	**Lavage, Richard Henry**, Our mysterious passenger and other stories, New York, 1899. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
79.	53585 [U4694] ***Nincs***	**Scott, Sir Walter**, *Kenilworth*, London, é.n. [1907 k.] (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
80.	53586 [U4695] ***Nincs***	**Le Queux, William**: *Mademoiselle Of Monte Carlo*, London, 1921. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
81.	53587 [U4696] ***Nincs***	**Philips, F. C**., *That Wicked Miss Keane*, London, 1911. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM[?]
82.	53588 [U4697] ***Nincs***	**Swift, Jonathan**, *Gulliver's travels: Exactly reprinted from the first edition and other works*, London, 1890. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
83.	53591 [U4698] ***Nincs***	London, Jack: Smoke and Shorty, London, 1920. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*")	NEM
84.	53592 [Q3947] ***600.386***	**Collignon, Maxime**, *Mythologie figurée de la Grèce* (Sorozat: Bibliotheque de l'enseignement des beaux-arts), Paris, 1883.	IGEN
85.	53593 [U4699] ***Nincs***	**Wood, John Seymour**, *A coign of Vantage*, New York, 1893. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
86.	53595 [U4700] ***Nincs***	**Bentley, Phyllis,** *Inheritance*, London, 1932. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
87.	53600 [Y3217] ***Nincs***	Athens: Its Grandeur and Decay, London, é.n. [1852 után] (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
88.	53706 [U4701] ***Nincs***	Ouida (Rame, Maria Louise): Two little wooden shoes. A Sketch, Leipzig, 1874. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]

89.	53707 [U4702] ***Nincs***	**Jerome, Jerome K.,** *Three Men in a Boat* (*To say nothing of the Dog*), Leipzig, 1891. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*865/2-3/1955 sz. rektori engedély alapján törölve*")	NEM
90.	53708 [U4703] ***Nincs***	**Kipling, Rudyard**, *Many Inventions*, Leipzig, 1911. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
91.	53709 [U4704] ***Nincs***	**Muhlfeld, Lucien**, *La Carriere d'Andre Tourette*, Paris, 1900. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
92.	53710 [U4705] ***Nincs***	**Cervantes Saavedra**, *Miguel de: The Story of Don Quixote de la Mancha,* London, é. n. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
93.	53711 [U4706] ***Nincs***	*The Iliad of Homer translated by Alexander Pope, with notes by the Theodore Alois Buckley and Flaxman's designs*, London-New York, é. n. (**Megjegyzés:** nincs törlési pecsét a leltárkönyvben)	NEM [?]
94.	53716 [U4707] ***Nincs***	**Rousseau, Jean-Jacques**: *La Nouvelle Héloïse*, Paris, 1843. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
95.	53769 [Y3219] ***12.085***	**Baedeker, Karl,** *Great Britain: Handbook for Travellers. Illustrated with 28 maps, 65 plans, and a panorama. Seventh edition,* Leipzig, 1910.	IGEN
96.	53770 [Y3220] ***Nincs***	**O'Shea, Henry - Lomas, John,** *O'Shea's Guide to Spain and Portugal. (Edited by Lomas, John*), Edinburg-Paris, 1889. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
97.	53771 [U4711] ***Nincs***	**Singer, Ignatius,** *Simplified grammar of the hungarian language*, London, 1882. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
98.	53772 [U4712] ***Nincs***	**Flaxman, Robert**, *Handbuch der englischen Konversationssprache für Deutsche und Engländer, besonders für Reisende, welche sich im Englischen oder im Deutschen richtig und geläufig ausdrücken wollen*, Stuttgart, 1888. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM

99.	53773 [Y3221] ***Nincs***	*Hungary. Budapest with fourteen maps and plans*, Budapest, 1896. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*700/21/1966 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
100.	53774 [C607] ***15.022***	**Wessely, Ignaz Emanuel – Rigutini, Giuseppe. - Payn, George,** *Pocket dictionary of the english and italian languages. Dizionario tascabile inglese-italiano e italiano-inglese*, Leipzig, 1909.	IGEN
101.	53778 [Y3222] ***Nincs***	**Janszky Adolf** (szerk.): *Budapest tájékoztató kézikönyve. Székesfővárosi kalauz és emlékkönyv az ezredéves kiállítás alkalmára a székesfőváros számos nevezetességeit ábrázoló képpel, Budapest térképével és a kiállítás tervrajzával*, Budapest, 1896. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
102.	53779 [Y 3223] ***17.475***	**Conty, Henry A**, Londres en poche et ses environs (térkép hiányzik), Paris, é. n. [1890?]	IGEN
103.	53780 [U4713] ***Nincs***	**Berlitz, M. D.:** *L'insegnamento delle lingue moderne. Parte italiana*, Berlin, Párizs, New York, London, 1908. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. ügyirat alapján törölve*”)	NEM
104.	53781 [U4714] ***Nincs***	**Berlitz, M. D.:** *The Berlitz method for teaching modern languages. English part.* First book, Berlin, New York, 1897. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. alapján törölve*”)	NEM
105.	53782 [U4715] ***Nincs***	Berlitz, M. D.: Premier livre pour l'enseignement du français, Berlin, Paris, New York, (…), 1919. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*720/21/1964 sz. alapján törölve*”)	NEM
106.	53783 [A1359] ***221.502***	*Az ipartörvény /1884: XVII. t.-cz./ és az arra vonatkozó összes ministeri rendeletek*, Budapest, 1886. (**Megjegyzés:** a leltárkönyv szerint törölve lett, de nem lett selejtezve)	IGEN
107.	53785 [Q3953] ***700.559***	**Nagy Virgil**, *Néhány spanyolországi műemlék. Különlenyomat a Magyar Mérnök. és Építész-Egylet Közlönyéből* (XXVI. kötet, I-II. füzet, 1892), Budapest, 1892.	NEM (?)
108.	53786 [Q3954] ***800.405***	**Nagy Virgil**, *Egy római katolikus plébánia-templom pályaterve. Különlenyomat a Magyar Mérnök. és Építész-Egylet Közlönyéből* (XXIV: kötet, 1890, 565 – 567, XXVII – XXXII. tábla), Budapest, 1890.	NEM (?)

109.	53787 [U4716] ***Nincs***	**Madách, Emerich** - *La tragédie de l'homme*, fordította: Bigault de Casanove, Charles de, [Madách Imre: Az ember tragédiája], Paris, 1896. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*100/21/1963 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
110.	53791 [P1583] ***212.665***	**Geszti, Josef**, *Schichtungsvorgang in einem inhomogenen schweren Weltkörper hoher Temperatur*, Leipzig, 1937.	IGEN
111.	53792 [Q3955] ***81.594***	**Jameson, Mrs:** *Memoirs of the early italian painters, and ot the progress of painting in Italy* (2 kötet egybekötve), London, 1845.	IGEN
112.	53794 [C609] ***10028 (?)***	**Ruppert, Heinrich,** *Spanischer Sprachführer. Konversations-Wörterbuch für Reise und Haus. Neuer Abdruck*, Leipzig-Wien, 1887.	NEM (?)
113.	53795 [S3785] ***901939***	**Nagy Virgil:** *A fővámtéri dunai híd architektúrája. Különlenyomat a Magyar Mérnök. és Építész-Egylet Közlönyéből* (XXIX. kötet, 9. füzet), Budapest, 1895	NEM (?)
114.	53802 [Q3956] ***Nincs***	**Weisser, Ludwig – Merz, Heinrich,** *Bilder Atlas zur Weltgeschichte nach Kunstwerken alter und neuer Zeit*, Stuttgart, 1881. (**Megjegyzés a leltárkönyvben**: „*100/21/1963 sz. ügyirat alapján törölve*")	NEM
115.	53803 [Q3957] ***29.992***	**Lázár Béla**, *A magyar művészet jövője (száznál több képpel)*, Budapest, 1916.	IGEN
116.	53804 [Y3224] ***220.718***	**Edvi Illés Aladár** (szerk.): *Technischer Führer von Budapest*, Budapest, 1896.	IGEN
117.	53805 [Y3225] ***705.455***	**Gerlach, Martin,** *Wien: eine Auswahl von Stadtbildern. Vienne instantanée: Vienna through a camera*, Wien, é. n. [1908].	IGEN

7. *A Királyi József Műegyetem Ókori Építéstan Tanszékének könyvtára (ókori témájú kötetek, Nagy Virgil egyetemi jegyzetének lehetséges forrásai)*

Kj= Aktuális könyvtári azonosítószám, jelzet

LEITGÉB 2024 = LEITGÉB Mária: *Szkalnitzky Antal építész és a műegyetemi építészképzés szakkönyvtári előzményei*. In: *Könyv és Nevelés*, 2024. 25.évf., 2. sz., 72–94.

	Szerző *cím* és kiadási adatok	**Könyvtári bélyegző felirata**	**Kj**	**Egyéb megjegyzés**
1.	**Paléolugue, Maurice** *L'art chinois* Paris, Quantin, 1887.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára"	A7	Korabeli nyilvántartási száma: A184 [téglalap alakú pecsét, keret nélkül]
2.	**Sarre, Friedrich; Herzfeld, Ernst** *Iranische Feisreliefs. Aufnahmen u. Untersuchungen v. Denkälern aus alt- und mittelpersischer Zeit* Berlin, Wasmuth, 1910.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A9	A korabeli nyilvántartási száma nem azonosítható, rajta: 1939/6. l. sz. 192) [ovális alakú pecsét]
3.	**Prof. Dr. Linke, Richard** *Alte Kulturstätten. Bilder aus Ägypten, Palästina u. Griechenland* Berlin, Velhagen, 1911.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A13	[ovális alakú pecsét, rajta feltüntetett szám: 1925/27]
4.	**Reuther, Oskar** *Ocheidir. Nach Aufnahmen von Mitgliedern der Babylon-Expedition der Deutschen Orient-gesellschaft* Leipzig, Hinrichs, 1912.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A14	Korabeli nyilvántartási száma: A407 [téglalap alakú pecsét alatt]
5.	**Andrae, Walter** *Hatra. Nach Aufnahmen von Mitgliedern der Assur-Expedition der deutschen Orient-Gesellschaft.2. T[eile].* *Einzelbeschreibung der Ruinen,* Leipzig, Hinrichs, 1912.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A15	Egykori azonosító száma: A406 [téglalap alakú pecsét alatt]
6.	**Andrae, Walter** *Die Festungwerke von Assur* Leipzig, Hinrichs, 1913.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A16	Egykori azonosító száma: A468 [téglalap alakú pecsét alatt]
7.	**Andrae, Walter** *Die Festungwerke von Assur, tafelband,* Leipzig, Hinrichs, 1913.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A17	Egykori azonosító száma: A468 [téglalap alakú pecsét alatt]
8.	**Andrae, Walter** *Die Stelenreichen in Assur* Leipzig, Hinrichs, 1913.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A18	Egykori azonosító száma: A467 [téglalap alakú pecsét alatt]

9.	**Wetzstein, Johann Gottfried** *Reisebericht über Hauran und die Trachonen nebst einem Anh. über die sebäischen Denkmäler in Ostsyrien,* Berlin, Reimer, 1860.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A37	Egykori azonosító száma: A410 [téglalap alakú pecsét alatt]
10.	**Prestel, Jacob** *Die Baugeschichte des jüdischen Heiligthums und der Tempel Salamons,* Straßburg, Heitz, 1902.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A42	Korabeli azonosító száma: A179 [téglalap alakú pecsét alatt]
11.	**Kertész K. Róbert** *Képek Ázsia Keletéről,* Budapest, 1906.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A44	Korabeli azonosító száma: A 260 [téglalap alakú, keret nélküli pecsét alatt]
12.	**Prisse D’avennes** *Histoire de l’art égyptien d’aprés les monuments depuis les temps les plus reculés jusqu a la domination romaine* Paris, Bertrand, 1879.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A63	Korabeli azonosító száma: „A leltár 47” [keret nélküli pecsét felett]
13.	**Ebers, Georg** *Cicerone durch das alte und neue Aegypten. Ein Lese-u. Handbuch für Freunde des Nillandes* Stuttgart–Leipzig, Deutsche Verlags-Anstalt, 1886.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A66	Korabeli azonosító száma: A122 [keret nélküli pecsét felett] „A Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”
14.	**Luckhard, Fritz** *Das Privathaus im ptolemäischen und römischen Ägypten. Diss.* Gießen, Kundt, 1914.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A73	Egykori azonosító száma: 1934/44 [ovális alakú pecséten]
15.	**Bötticher, Karl** *Die Tektonik der Hellenen* Berlin, Ernst und Korn, 1862.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A89	Egykori azonosító száma: A2 „Leltár A2. Alpár” [keret nélküli pecsét felett]
16.	**Chipiez, Charles** *Histoire critique des origines et de la formation des ordres grecs* Paris, Morel, 1876.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A91	Egykori azonosító száma: A299 [téglalap alakú pecsét mellett]
17.	**Conze, Alexander; Hauser, Alois; Niemann, George,** *Archaeologische Untersuchungen auf Samothrake* [1. kötet], Wien, Gerold, 1875.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A92	Korabeli azonosító száma: „1934/38” [ovális alakú pecsét mellett]

18.	**Conze, Alexander**; **Hauser, Alois; Niemann, George** *Archaeologische Untersuchungen auf Samothrake* [2. kötet] Wien, Gerold, 1880.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A93	Korabeli azonosító száma: „1934/38” [ovális alakú pecsét mellett]
19.	**Conze, Alexander** et al. *Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon* Berlin, Wiedmannsche Buchhandlung, 1880.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A94	Korabeli azonosító száma: 1934/49 [ovális alakú pecséten]
20.	**Laloux, Victor** *L'architecture grecque* Paris, Quantin, 1888.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A97	Korabeli azonosító száma: A303 [téglalap alakú pecséten]
21.	**Collignon, Léon-Maxime** *Manuel d'archéologie grecque* Paris, Quantin, 1881.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A99	Korabeli azonosító száma: A300 [téglalap alakú pecséten]
22.	**Pomtow, Hans** *Beiträge zur Topographie von Delphi* Berlin, Reimer, 1889.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A100	Korabeli azonosító száma: „1926/9” [ovális alakú pecsét felett]
23.	**Maillart, Diogéne** *Athéna, Histoire générale des beaux-arts*, Paris, Garnier, é. n.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A102	Korabeli azonosító száma: „A512” [téglalap alakú pecsét alatt]
24.	**Noack, Ferdinand** et al. *Geschichte der Kunst, dargestellt an ihren Meisterwerken in Tafeln und begleitendem Text* Berlin, Verlag Fischer & Franke, 1910.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A107	Korabeli azonosító száma: „A1927/3” [ovális alakú pecséten]
25.	**Szerző nélkül** *Forschungen in Ephesos. Band 1.* Wien, Hölder, Alfred, 1906.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A115	[téglalap alakú pecsét alatt]
26.	**Espouy, Hector–Daumet, Georges** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume II.* Paris, Charles Schmid, [1897?] [1905?]	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A120	Korabeli azonosító száma: A1925/7 [ovális alakú pecsét] További korabeli pecsétek: „A Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertára Tandor tanár”

27.	**Lannoy, Antoine** *Grand Vignole. Cours classique d'architecture, comprenant l'analyse complete des cinq orders, d'apres Jacques Barozzio de Vignole. Ouvrage divisé en cent planches* Paris, Monrocq, 1873.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A123	Korabeli azonosító száma: „A421/1913" [téglalap alakú pecsét alatt]
28.	**Heideloff, Carl** *Die Lehre von Vignola's Säulenordnungen: in Zusammenstellung mit jenen des Palladio, Serlio, Branca, Scamoggi und einigen römischen Antiken: zum Behufe des architektonischen Zeichnungsunterrichts in Bau-, Gewerbs- und polytechnischen Schulen, sowie auch für Künstler, Architekten und Gewerksleute / von Carl Heideloff* Nürnberg, Lotzbeck, [1853?]	„Kir József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A124	Korabeli azonosító száma: „A lelt 100." [keret nélküli pecsét alatt]
29.	**Lampué, Jean-Pierre Philippe (?)** *Fragments d'architecture antique et de la Renaissance 42 Photographies d'après les Dessins Originaux des Architectes pensionnaires de l'Acadèmie de France a Rome* Paris, Baudry, é n.	„Kir József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A130	Korabeli azonosító száma: „A leltár 54" [keret nélküli pecsét alatt]
30.	**Lampué, Jean-Pierre Philippe** *Fragments d'architecture antique 44 photographies d'apès les dessins originaux des architects pensionnaires de l'Academie de France à Rome* Paris, Baudry, 1870.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A131	Korabeli azonosító száma: „A leltár 54" [keret nélküli pecsét felett]
31.	**Lampué, Jean-Pierre Philippe** *Fragments d'architecture antique 44 photographies d'apès les dessins originaux des architects pensionnaires de l'Academie de France à Rome* Paris, Baudry, 1870.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A132	Korabeli azonosító száma: „A leltár 54" [téglalap alakú pecsét alatt]
32.	**Uhde, Constantin** *Die Architekturformen des klassischen Alterthums mit bes. Berücks. der Säulenordnung u. Gesimsbildung* Berlin, Hessling, 1909.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A133	Korabeli azonosító száma: „A 448/913" [téglalap alakú pecsét alatt] [Feltehetően 1913-ban vették állományba]

33.	**Espouy, Hector**–**Daumet, Georges** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume I.* Paris, Charles Schmid, [1897?]	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A135	Korabeli azonosító száma: „A158" [téglalap alakú pecsét alatt]
34.	**Espouy, Hector**–**Daumet, Georges** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume I.* Paris, Charles Schmid, [1897?]	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A136	A kötet borítójának belső oldalán: „Beszerzés 1911. márcz." illetve: Beszerzés: 1911 III/30." Korabeli azonosító száma: „A158" [téglalap alakú pecsét felett]
35.	**Espouy, Hector** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume II.* Paris, Charles Schmid, 1905.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A137	Korabeli azonosító száma: „A395" [téglalap alakú pecsét alatt]
36.	**Espouy, Hector** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume I.* Paris, Charles Schmid, é. n.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A138	Korabeli azonosító száma: „A395" [téglalap alakú pecsét alatt]
37.	**Espouy, Hector** *Fragments d'architecture antique d'après les relevés & restaurations des anciens pensionnaires de l'Académie de France à Rome, publiés sous la direction de H. d'Espouy, professeur à l'Ecole des Beaux-arts. Volume II.* Paris, Charles Schmid, 1905.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A139	Borító belső oldalán: „Beszerzés 1911. márczius" Korabeli azonosító száma: „A158" [téglalap alakú pecsét felett]

38.	**Mitchell, Charles Frederick; Mitchell, George Arthur** *Classic architecture. A series of ten plates illustrating typical examples of the Grecian and Roman orders, with full details and selection of Grecian and Roman ornament* London, B. T. Batsford, 1901.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A140	Korabeli azonosító száma: „A219” [téglalap alakú pecsét alatt]
39.	**Bühlmann, Joseph** *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance. 3. Abt. Die architektonische Entwicklung und Decoration der Räume* Stuttgart, Ebner & Seubert, 1886.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A144	„A leltár 32” [keret nélküli pecsét felett]
40.	**Bühlmann, Joseph** *Die Architektur des classischen Alterthums und der Renaissance. Dritte Abtheilung: Die architektonische Entwicklung und Decoration der Räume wird in zwei Theilen ausgegeben, wovon der erste Tafel 51 bis 71 enthält* *Der Schluss des gesammten Werkes Tafel 72 bis 75 nebst Text* Stuttgart, Ebner & Seubert, 1886.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A146	„A leltár 32” [keret nélküli pecsét felett] Címoldalon további korabeli pecsétek: „A Kir József-Műegyetem Középítéstani Szertára Tandor tanár”, továbbá: „Magyar Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertár Sándy tanár 1914 - ”
41.	**Wilski, Paul; Wiegand, Theodor** [szerk.] *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Heft I.): Karte der Milesischen Halbinsel* Berlin, Reimer, 1906.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A150	Korabeli azonosító száma: 1929/39 [ovális alakú pecsét mellett]
42.	**Knackfuß, Hubert; Fredrich, Carl [szerk.]; Wiegand, Theodor [szerk.]** *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Heft II): Das Rathaus von Milet*, Berlin: Reimer, 1908.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A151	Korabeli azonosító száma: 1929/40 [ovális alakú pecsét mellett]
43.	**Kawerau, Georg; Rehm, Albert; Wiegand, Theodor** [szerk.] *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Heft III.): Das Delphinion in Milet*, Berlin, Reimer, 1914.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A152	Korabeli azonosító száma: 1929/41 [ovális alakú pecsét mellett]

44.	**Gerkan, Armin von; Wiegand, Theodor** [szerk.] *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Heft IV.): Der Poseidonaltar bei kap Monodendri* Berlin, Reimer, 1915.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A153	Korabeli azonosító száma: 1929/42 [ovális alakú pecsét mellett]
45.	**Hülsen, Julius; Wiegand, Theodor** [szerk.] *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Heft V.): Das Nymphaeum* Berlin, Reimer, 1919.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A154	Korabeli azonosító száma: 1929/42 [ovális alakú pecsét mellett]
46.	**Wiegand, Theodor** *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899 (Band III. Feft. I.) Der Latmos* Berlin, Reimer, 1913.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A160	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: „A440/191” [eszerint 1913-ban vették állományba; téglalap alakú pecsét]
47.	**Puchstein, Otto** *Die ionische Säule als klassisches Bauglied orientalischer Herkunft* Leipzig, Hinrichs, 1907.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A161	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: „A313” [téglalap alakú pecsét]
48.	**Freiherr von Lichtenberg, Reinhold** *Die ionische Säule als klassisches Bauliedrein hellenischem Geiste entwachsen. Ein Vortrag* Leipzig, Haupt, 1907.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A162	Korabeli azonosító száma: „A312” [téglalap alakú pecsét alatt]
49.	**Schneider, Rudolf** *Griechische Poliorketiker* Berlin, Weidmann, 1908–1912.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A163	Korabeli azonosító száma: 1929/6 [ovális alakú pecsét felett]
50.	**Svoronos, J. N.** *Das athener Nationalmuseum* Athen, Beck u. Bath, 1908.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A164	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: A233 [téglalap alakú pecsét]
51.	**Svoronos, J. N.** *Das athener Nationalmuseum. Tafelband I.* Athen, Beck u. Bath, 1908.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A165	Korabeli azonosító száma: „Lelt A233” [téglalap alakú pecsét alatt]
52.	**Svoronos, J. N.** *Das athener Nationalmuseum. Tafelband I.* Athen, Beck u. Bath, 1908.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A166	Korabeli azonosító száma: „Lelt A233” [téglalap alakú pecsét alatt]

53.	**Lethaby, William Richard** *Greek buildings represented by fragments in the British Museum* London, B. T. Batsford, 1908.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A167	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: A326 [téglalap alakú pecsét]
54.	**Petersen, Eugen** *Athen mit 122 abblildungen* Leipzig, 1908. (kiadó nélkül)	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A168	Korabeli azonosító száma: „A392” [téglalap alakú pecsét alatt]
55.	**Durm, Josef** *Handbuch Der Architektur. Die Baukunst der Greichen* Leipzig, Alfred Kröner Verlag, 1910.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A169	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: A609 [téglalap alakú pecsét]
56.	**Gardner, Arthur Ernest (ford.: Schmidt Márton)** *Régi Athén* Budapest; 1911. (kiadó nélkül)	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A170	Korabeli azonosító száma: „A390” [téglalap alakú pecsét alatt]
57.	**Struck, Adolf D.** *Griechenland. Land, Leute und Denkmäler. 1. Bd. Athen und Attika* Wien-Leipzig, Hartleben, 1911.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A174	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: A400 [téglalap alakú pecsét]
58.	**Goodyear, William** *Greek refinements. Studies in temperamental architecture* London, Frowde, 1912.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A175	Az Ókori Építési Tanszék könyvtárának korabeli azonosító száma: A612/1916 [eszerint 1916-ban vették állományba] [téglalap alakú pecsét]
59.	**Wurz, Erwin** *Der Ursprung der kretisch-mykenischen Säulen* München, Müller und Rentsch, 1913.	„A Kir József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A176	Ókori Építési Tanszék könyvtárának azonosító száma: A477 [téglalap alakú pecsét]
60.	**Baumgarten, Fritz; Poland, Franz; Wagner, Richard** *Die hellenische Kultur* Leipzig-Berlin, Teubner, 1913.	„A Kir József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A177	A címoldalon Wälder Gyula saját pecsétje: „Waelder Gyula építész, min. tanácsos, műegyetemi nyilv. r. tanár I. Mányoki út 14. Tel.: József 39-49 I. Műegyetem József 110-65.” [ovális alakú pecsét, mellette korabeli azonosító szám: „1929/16”]
61.	**Reisinger, Ernst**	„A Kir József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A179 (A178)	Az Ókori Építési Tanszék könyvtárának korabeli azonosító száma a köteten:

	Griechenland. Landschaften und Bauten. Schilderungen deutscher Reisender Leipzig, Insel-Verlag, 1916.			A 627/1917 [eszerint 1917-ben vették állományba] [téglalap alakú pecsét]
62.	**Gerkan, Armin von** *Das Theater von Priene, als Einzelanlage und in Seiner Bedeutung für das Hellenistische Bühnenwesen* München-Berlin-Leipzig, Verlag F. Schmidt, 1921.	„A Kir József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A182	Korabeli azonosító száma: „1925/24” [ovális alakú pecsét alatt]
63.	**Krischen, Fritz** *Ein Festtag am Hofe des Minos. 50 Steinzeichnungen von Fritz Krischen* Berlin, Schoetz u. Parrhysius, 1921.	„A Kir József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A183	Korabeli azonosító száma: „1934/35” [ovális pecsét felett]
64.	**Vogüé, Melchior** *Syrie centrale. Architecture civile et religieuse du I. au. VII. sience. l-2-tom* Paris, Baudry; 1865–1877.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A231	Korabeli azonosító száma: „A104/1898” [téglalap alakú pecsét alatt] [eszerint 1898-ban vették állományba]
65.	**Lanckoronsk, Karl** *Städte Pamphyliens und Pisidiens I. Band* Wien, Tempsky, 1892.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A236	Korabeli azonosító száma: „A leltár 42” [keret nélküli pecsét felett]
66.	**Lanckoronsk, Karl** *Städte Pamphyliens und Pisidiens II. Band* Wien, Tempsky, 1892.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A237	[keret nélküli pecsét]
67.	**Weichardt, Carl** *Das Schloss des Tiberius und andere Römerbauten auf Capri* Leipzig, Koehler, 1900.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A238	Korabeli azonosító száma: „A144” [keret nélküli pecsét alatt]
68.	*Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien, Band X.* Wien, Alfred Hölder, 1907.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A245	Korabeli azonosító száma: „A473” [téglalap alakú pecsét alatt]
69.	**Delbrück, Richard** *Hellenistische Bauten in Latium. 1. Baubeschreibungen* Strassburg, Karl J. Trübner, 1907.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A246	Korabeli azonosító száma: „A481” [téglalap alakú pecsét alatt]
70.	**Mau, August** *Pompeji in Leben und Kunst. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage*	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A247	Korabeli azonosító száma: „A 327”

	mit einem Kapitel über Herculaneum. Mit 304 Abbildungen im Text, 14 Tafeln und 6 Plänen. Leipzig, Wilhelm Engelmann, 1908.			[téglalap alakú pecsét alatt]
71.	**Wilberg, Wilhelm** *Die Fassade der Bibliothek in Ephesus,* Wien, 1908.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A248	Korabeli azonosító száma: „A1934/43” [ovális alakú pecséten]
72.	**Briggs, Robert** *Pompeian decorations* London, Batsford, 1911.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A252	Korabeli azonosító száma: „A 403” [téglalap alakú pecsét alatt]
73.	**Paschetto, Ludovico** *Dissertazioni della Pontificia Accademia romana di archeologia, Serie II. Tomo X. (Ostia Colonia Romana storia e monumenti. Dissertazione di Ludovico Paschetto)* Roma, Tipografia Poliglotta Vaticana, 1912.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A253	Korabeli azonosító száma: „A1934/15” [olvális alakú pecséten]
74.	**Sticotti, Piero** *Schriften der Balkankommission Antiquarische abteilung VI. Die römische Stadt Doclea in Montenegro* Wien, Alfred Hölder, 1913.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke	A255	Korabeli azonosító száma: „A 439/913” [eszerint 1913-ben vették állományba] [téglalap alakú pecsét alatt]
75.	**Dieulafoy, Marcel** *L’art antique de la Perse. Achéménides, Parthes, Sassanides. Première Partie. Monuments de la Vallée du Polvar-Roud* Paris, Librairie Centrale d’Architecture, 1884.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A259	„A leltár 49 (1893)” [keret nélküli pecsét felett]
76.	**Dieulafoy, Marcel** *L’art antique de la Perse. Achéménides, Parthes, Sassanides. Deuxième Partie. Monuments de Persépolis* Paris, Librairie centrale d’architecture, 1884.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A260	„A leltár 49 (1893)” [keret nélküli pecsét felett]
77.	*L’Art antique de la Perse: Achéménides, Parthes, Sassanides: Troisième partie: La sculpture persépolitaine* Paris, A. Morel, 1885.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A261	„A leltár 49. (1893)” [keret nélküli pecsét]

78.	**Dieulafoy, Marcel** *L'art antique de la Perse. Achéménides, Parthes, Sassanides. Quatrième partie: Les monuments voutés de l'époque achéménide* Paris, Veuve A. Morel, 1885.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A262	„A leltár 49" [keret nélküli pecsét felett] alatta: „1893"
79.	**Dieulafoy, Marcel** *L'art antique de la Perse. Achéménides, Parthes, Sassanides. Cinquième partie: Monuments parthes et sassanides* Paris, Librairie des imprimeries réunies, [1885].	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A263	„A leltár 49 (1893)" [keret nélküli pecsét felett]
80.	**Benndorf, Otto; Niemann, George** *Reisen im südwestlichen Kleinasien. 1. Bd. Reisen in Lykien und Karien* Wien, Gerold, 1884.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A264	„A leltár 59" [keret nélküli pecsét felett]
81.	**Petersen, Eugen; Luschan, Felix** *Reisen in südwestlichen Kleinasien. 2. Bd. Reisen in Lykien, Milyas und Kibyratis* Wien, Gerold, 1889.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A265	„A leltár 59" [keret nélküli pecsét felett]
82.	**Szerző nélkül** *Architettura egiziana* Milano, Casa Editrice Preiss, é. n. [19…?].	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A269	Ókori Építési Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: A517/1914 [eszerint 1914-ben vették állományba, téglalap alakú pecsét]
83.	**Curtius, Ernst et al.** *Die Ausgrabungen zu Olympia. Übersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1875–1876* [I. kötet] Berlin, Wasmuth, 1876.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A270	„A lelt. 13" [keret nélküli pecsét felett]
84.	**Curtius, Ernst et al.** *Die Ausgrabungen zu Olympia. Übersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1876-1877.* [II. kötet] Berlin, Wasmuth, 1877.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A271	„A lelt. 13" [keret nélküli pecsét felett] áthúzva a kötet belső borítóján a következő felirat: „1885 Leltár A 53 Alpár 35 lap"
85.	**Curtius, Ernst et al.** *Die Ausgrabungen zu Olympia. Übersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1877-1878* [III. kötet]	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A272	„A lelt. 13" [keret nélküli pecsét felett] áthúzva a kötet belső borítóján a következő

	Berlin, Wasmuth, 1879.			felirat: „1885 Leltár A 53 Alpár 38 lap”
86.	**Curtius, Ernst et al.** *Die Ausgrabungen zu Olympia. Übersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1878-1879.* [IV. kötet] Berlin, Wasmuth, 1880.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A273	„A lelt. 13” [keret nélküli pecsét felett] áthúzva a kötet belső borítóján a következő felirat: „1885 Leltár A 53 Alpár 39 lap”
87.	**Curtius, Ernst et al.** *Die Ausgrabungen zu Olympia. Übersicht der Arbeiten und Funde vom Winter und Frühjahr 1879-1880 und 1880-1881.* [V. kötet] Berlin, Wasmuth, 1881.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A274	„A lelt. 13” [keret nélküli pecsét felett] áthúzva a kötet belső borítóján a következő felirat: „1885 Leltár A 53 Alpár 43 lap”
88.	**Frauberger, Heinrich** *Die Akropolis von Baalbek* Frankfurt am Main, Verlag Heinrich Keller, 1892.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A276	Korabeli azonosító száma: „A406” [téglalap alakú pecsét alatt]
89.	**Ventura, Achille** *Particolari di architettura classica* Torino; é. n.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A277	Korabeli azonosító száma: „A394” [téglalap alakú pecsét alatt]
90.	**Ventura, Achille** *Particolari di architettura classica. Architettura Grecia* Torino; é. n.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A278	Korabeli azonosító száma: „A394” [téglalap alakú pecsét alatt]
91.	**Thiersch, Hermann** *Zwei antike Grabanlagen bei Alexandria* Berlin, Reimer, 1904.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A279	Ókori Építéstan Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: A265/1906 [eszerint 1906-ban vették állományba; keret nélküli pecsét alatt]
92.	**Stuart, James - Revett, Nicholas** *Le antichita di Atene misurate e disegnate,* [I. kötet] Milano, Gravagni, é. n.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A280	Korabeli azonosító száma: „A leltár 7.” [keret nélküli pecsét felett] Áthúzva: „Leltár A 22 I. Alpár”
93.	**Stuart, James - Revett, Nicholas** *Le antichita di Atene misurate e disegnate,* [II. kötet] Milano, Gravagni, é. n.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A281	Korabeli azonosító száma: „A leltár 7.” [keret nélküli pecsét felett] Áthúzva: „Leltár A 22 II. Alpár”
94.	**Stuart, James - Revett, Nicholas** *Le antichita di Atene misurate e disegnate,* [III. kötet] Milano, Gravagni, é. n.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A282	Korabeli azonosító száma: „A leltár 7.” [keret nélküli pecsét felett] áthúzva: „Leltár A 22 III. Alpár”

95.	**Stuart, James - Revett, Nicholas** *Le antichita di Atene misurate e disegnate,* [IV. kötet] Milano, Gravagni, é. n.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A283	Korabeli azonosító száma: „A leltár 7.” [keret nélküli pecsét felett] áthúzva: „Leltár A 22 IV. Alpár”
96.	**Bötticher, Karl** *Die Tektonik der Hellenen* Berlin, Ernst u. Korn, 1862.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A284	Korabeli azonosító száma: „A leltár 2.” [keret nélküli pecsét felett]
97.	**Bötticher, Karl** *Die Tektonik der Hellenen* Berlin, Ernst u. Korn, 1862. (Az A285 jelzetű példányon: „*A Kir. József Műegyetem Dr. Hültl Dezső tanár*” és „*Hauszmann Alajos nyugalmazott műegyetemi nyilv. r. tanár ajándéka*” feliratú pecsétek)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A285	Korabeli azonosító száma: „A leltár 2.” [keret nélküli pecsét felett] Újkori Építéstan Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: „A 449/1917” [eszerint 1917-ben vették állományba]
98.	**Seure, Georges** *Monuments antiques. Relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l’Académie de France à Rome (Volume I.) Monuments antiques de la Grèce et de pays grecs* Paris, Massin, [1910].	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A286	Ókori Építési Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: „A393” [téglalap alakú pecsét alatt]
99.	**Seure, Georges** *Monuments antiques. Relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l’Académie de France à Rome (Volume II.) Monuments antiques de Rome* Paris, Massin, [1911?].	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A287	Ókori Építési Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: „A393” [téglalap alakú pecsét alatt]
100.	**Seure, Georges** *Monuments antiques. Relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l’Académie de France à Rome (Volume III.) Monuments antiques de l’Italie et des provinces romaines* Paris, Massin, [1912].	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A288	Ókori Építési Tanszék korabeli azonosító száma a köteten: „A393” [téglalap alakú pecsét alatt]
101.	**Dutert, Ferdinand** *Le forum romain et les forums de Jules César, d‘Auguste, de Vespasien, de Nerva et de Trajan. État actuel des découvertes et étude restaurée,* Paris, Lévy, 1876.	„Kir József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A292	Fent: „Leltár A 38. Alpár” jobbra fent: „1883–1884” Címoldal alján: „A lelt. 11.”

102.	**Strack, Heinrich** *Baudenkmaeler des alten Rom* Berlin, Wasmuth, 1890.	„Kir József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A293	Korabeli azonosító száma: „A 67” [téglalap alakú pecsét alatt]
103.	**Ventura, Achille** *Particolari di architettura classica Tavole 14 a 26 Achitettura Romana* Torino, C. Crudo & C, é. n.	“A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A294	Korabeli azonosító száma: „A394” [téglalap alakú pecsét alatt]
104.	**Ventura, Achille** *Particolari di architettura classica Tavole 14 a 26 Achitettura Romana* Torino, C. Crudo & C, é. n. (duplum)	“A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A295	Korabeli azonosító száma: „A394” [téglalap alakú pecsét alatt]
105.	**Wiegand, Theodor** (szerk) *Milet: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899.* *Heft V. Das Nymphaeum von Milet von Julius Hülsen mit Beiträgen von Hermann Dessau, Emil Herkenrath, Theodor Wiegand. Tafeln* Berlin, Verlag von Georg Reimer, 1919.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A296	„Lelt. sz. 929/43” [ovális alakú pecsét mellett]
106.	**Gusman, Pierre** *L’Art Décoratif de Rome de la fin de la république au IVe siècle Volume I.* Paris, Eggimann, 1914.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A297	Halványan látható pecsét. Korabeli azonosító száma: „A343” [feltehetően téglalap alakú pecsét alatt]
107.	**Gusman, Pierre** *L’Art Décoratif de Rome de la fin de la république au IVe siècle Volume II.* Paris, Eggimann, 1914.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A298	Korabeli azonosító száma: „A343” [téglalap alakú pecséten]
108.	**Seure, Georges** *Monuments antiques relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l’Académie de France à Rome, notices archéologiques par Georges Seure, agrégé de l’Université, ancien membre de l’Ecole française d’Athènes. Volume I: Monuments antiques de la Grèce et des Pays Grecs.* Paris, Massin, 1912 [?] A kötet elején Sándy Gyula sajátkezű bejegyzése: *„Átnéztem,*	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A300	Korabeli azonosító száma: „A1925/8” [ovális alakú pecsét] További pecsétek: „A Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertára Tandor tanár” „Magyar Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertár Sándy Tanár 1914 -”

	tanulmányoztam, összerendeztem és a lapokat megszámoztam 1915. ápr. Sándy”			
109.	**Seure, Georges** *Monuments antiques relevés et restaurés par les architectes pensionnaires de l’Académie de France à Rome, notices archéologiques par Georges Seure, agrégé de l’Université, ancien membre de l’Ecole française d’Athènes. Volume III: Monuments antiques de l’Italie et des provinces romaines.* Paris, Massin, 1912. [?]	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A301	Korabeli azonosító száma: „A1925/8” [ovális alakú pecsét] További pecsétek: „A Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertára Tandor tanár” „Magyar Kir. József-Műegyetem Középítéstani Szertár Sándy Tanár 1914 -”
110.	**Zeiller, Jacques** *Spalato. Le palais de Dioclétien. Relevés et restaurations par Ernest Hébrard, texte par Jacques Zeiller* Paris, Massin, 1912.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A303	Korabeli azonosító száma: „A413” [ovális alakú pecsét alatt]
111.	**Weichardt, Carl** *Pompeji vor der Zerstoerung. Reconstructionen der Tempel und ihrer Umgebung* Leipzig, Koehler, 1897.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A357	Korabeli azonosító száma: „A lelt. 90” [keret nélküli pecsét felett]
112.	**Choisy, Auguste (1841–1909)** *L’art de batir chez les Romains par Auguste Choisy, ancien élève de l’Ecole polytechnique, ingénieur des Ponts et Chaussées* Paris, Ducher, 1873.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A360	Korabeli azonosító száma: „A 9./1892” [téglalap alakú pecsét alatt]
113.	**Gusman, Pierre** *L’art décoratif de Rome de la fin de la république au IV. siéncle* Paris, Eggimann, 1914.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A366	Korabeli azonosító száma: A1925/6” [ovális alakú pecsét alatt]
114.	**Fougères, Gustave–Hulot, Jean** *Sélinonte. La ville, l’Acropole et les temples. Relevés et restaurations par Jean Hulot texte par Gustave Fougères* Paris, Massin, 1910.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A369	Korabeli azonosító száma: „A432” [téglalap alakú pecsét alatt]
115.	**Bouchet, Jules** *Compositions et études diverses* H.n: Ny.n., 1851.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A374	„A leltár 16.” [keret nélküli pecsét felett]

				Áthúzva: „Leltár A 37 Alpár” felette: „1883–1884”
116.	**Leixner, Othmar** *Lehrbuch der Baustile: Mit besonderer Berücksichtigung des architektonischen und technischen De tails (Band I. Die Baukunst des Altertums),* Leipzig, Baumgärtner, [s. a.] (1900 k.)	„Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A387	Korabeli azonosító száma: „A1935/7” [ovális alakú pecséten]
117.	**Leixner, Othmar** *Lehrbuch der Baustile: Mit besonderer Berücksichtigung des architektonischen und technischen De tails (Band I. Die Baukunst des Altertums)* Wien, Leipzig, Friedr. Wolfrum & Co, é.n.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A388	Korabeli azonosító száma: „A166” [keret nélküli pecsét alatt]
118.	**Waelder [Wälder] Gyula** *Nagy Virgil műegyetemi tanár A görög és római épités alaktana című előadásainak vezérfonala* Budapest, Németh József Technikai Könyvkiadóvállalata, 1920.	[nincs pecsét] X	A398	X
119.	**Langl, Josef** *Denkmäler der Kunst. Bilder zur Geschichte vorzugsweise für Mittelschulen und verwandte Lehranstalten. 3. Cyclus. Die arabischen, altchristlichen u. italisch-romanischen Denkmäler* Wien, Hölzel, 1878.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A412	„A leltár 4.” [keret nélküli pecsét]
120.	**Langl, Josef** *Denkmäler der Kunst. Bilder zur Geschichte vorzugeweise für Mittelschulen und verwandte Lehranstalten. 2. Cyclus. Das Alterthum* Wien, Hölzel, 1876.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A413	Korabeli azonosító száma: „A leltár 4.” [keret nélküli pecsét felett]
121.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l’art dans l’antiquité. (Tome I.) L’Egypte* Paris, Librairie Hachette, 1882.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A415	Korabeli azonosító száma: „A leltár 24” [keret nélküli pecsét felett]
122.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l’art dans l’antiquité: Egypte, Assyrie, Perse, Asie*	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A416	Korabeli azonosítószám nélkül [keret nélküli pecsét]

	Mineure, Grèce, Étrurie, Rome (Tome II.) Chaldée et Assyrie Paris, Librairie Hachette, 1884.			
123.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité: Egypte, Assyrie, Perse, Asie Mineure, Grèce, Étrurie, Rome (Tome III.) Phénice, Cypre* Paris, Librairie Hachette, 1885.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A417	„A leltár 24" [keret nélküli pecsét felett]
124.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité Egypte, Assyrie, Phénicie, Asie Mineure Grèce, Perse, Étrurie, Rome (Tome IV.) Judée, Sardaigne, Syrie, Cappadoce* Paris, Librairie Hachette, 1887.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A418	Korabeli azonosító száma: „A24" [keret nélküli pecsét alatt]
125.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité. Phénicie, Egypte, Assyrie, Judée, Asie Mineure, Perse, Grèce. (Tome VI.) La Grèce Primitive. L'art mycénien.* Paris, Librairie Hachette, 1894.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A420	Korabeli azonosító száma: „A24" [keret nélküli pecsét alatt]
126.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité Egypte, Assyrie, Phénicie, Judée, Asie mineure, Perse, Grèce. (Tome VII.) La Grèce de l'Épopée, La Grèce Archaïque (Le temple)* Paris, Librairie Hachette, 1898.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A421	Korabeli azonosító száma: „A24" [keret nélküli pecsét alatt]
127.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité. Egypte, Assyrie, Phénicie, Judée, Asie Mineure, Perse, Grèce (Tome VIII.) La Grèce archaïque: la Sculpture* Paris, Librairie Hachette, 1903.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A422	Korabeli azonosító száma: „A24" [téglalap alakú pecsét alatt]
128.	**Perrot, Georges; Chipiez, Charles** *Histoire de l'art dans l'antiquité. Egypte, Assyrie, Phénicie, Judée, Asie Mineure, Perse, Grèce (Tome IX.) La Grèce archaïque, la glyptique, la numismatique, la peinture, la céramique* Paris, Librairie Hachette, 1911.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A423	Korabeli azonosító száma: „A24" [téglalap alakú pecsét alatt]

129.	**Engelmann, Richard** *L'ouvre d'Homére illustrés par l'art des anciens* Paris, Reinwald, 1891.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A424	Korabeli azonosító száma: „A301” [téglalap alakú pecsét mellett]
130.	**Baumeister, August** *Denkmäler des klassischen Altertums, zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte (I. Band)* München-Leipzig, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1885.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A462	Korabeli azonosító száma: „A leltár 37” [keret nélküli pecsét felett]
131.	**Baumeister, August** *Denkmäler des klassischen Altertums, zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte (II. Band, Kadmos–Perikles)* München-Leipzig, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1887.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A463	Korabeli azonosító száma: „A leltár37” [keret nélküli pecsét felett]
132.	**Baumeister, August** *Denkmäler des klassischen Altertums, zur Erläuterung des Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst und Sitte (III. Band Perseus–Zwölfgötter)* München-Leipzig, Druck und Verlag von R. Oldenbourg, 1888.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A464	Korabeli azonosító száma: „A leltár 37” [keret nélküli pecsét felett]
133.	**Pecz Vilmos** (szerk.) *Ókori lexikon II. kötet, M-Zs* Bp., Franklin-Társulat, 1904.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A465	Korabeli azonosító száma: „A 229” [keret nélküli pecsét alatt]
134.	**Pecz Vilmos** (szerk.) *Ókori lexikon II. kötet M-Zs* Bp., Franklin-Társulat, 1904.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	A466	Korabeli azonosító száma: „A 229” [keret nélküli pecsét alatt]
135.	**Pecz Vilmos** (szerk.) *Ókori lexikon I. kötet A-L* Bp., Franklin-Társulat, 1902.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A467	Az Ókori Építési Tanszék körpecsétje mellett: „A 1927/16” [ovális alakú pecsét mellett]
136.	**Pecz Vilmos** (szerk.) *Ókori lexikon II. kötet, M-Zs* Bp., Franklin-Társulat, 1904.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A468	Korabeli azonosító száma: „A 1927/16” [ovális alakú pecsét mellett]
137.	**Reber, Franz** *Geschichte der Baukunst im Alterthum* Leipzig, Weigel, 1866.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A484	Korabeli azonosító száma: „A leltár 38.” [keret nélküli pecsét]

138.	**Adamy, Rudolf** *Architektonik der altchristlichen Zeit* Hannover, Helwing'sche Verlagsbuchhahndlung (Th. Mi.erzinsky), 1884.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára"	A487	Korabeli azonosító száma: „A leltár 28" [keret nélküli pecsét felett]
139.	**Lange, Konrad** *Haus und Halle. Studien zur Geschichte des antiken Wohnhauses und der Basilika* Leipzig, Veit, 1885.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A488	Korabeli azonosító száma: „A 1928/34" [ovális alakú pecsét felett]
140.	**Rayet, Olivier** *Études d'archéologie et d'art* Paris, Firmin-Didot, 1888.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A489	Korabeli azonosító száma: „A305" [téglalap alakú pecsét mellett]
141.	**Anderson, William; Spiers, Phené** *Die Architektur von Griechenland und Rom. Eine Skizze ihrer historischen Entwickelung* Leipzig, Verlag von Karl W. Hiersemann, 1905.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A492	Korabeli azonosító száma: „A249" [téglalap alakú keret alatt]
142.	**Anderson, William; Spiers, Phené** *Die Architektur von Griechenland und Rom. Eine Skizze ihrer historischen Entwickelung* Leipzig, Verlag von Karl W. Hiersemann, 1905.	„A Kir. József-Műegyetem Ókori Építési Tanszéke"	A493	Korabeli azonosító száma: „A402" [téglalap alakú pecsét alatt]
143.	**Canina, Luigi** *L'architettura Greca descritta e dimostrata coi monumenti.* Roma, Canina, 1834–1841.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára"	A565	Korabeli azonosító száma: „A188" [keret nélküli pecsét alatt]
144.	**Canina, Luigi** *L'architettura Romana descritta e dimostrata coi monumenti dall'architetto Cav. Luigi Canina* Roma, Canina, 1840.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára"	A570	Korabeli azonosító száma: „A188" [keret nélküli pecsét alatt]
145.	**Uhde, Constantin** *Die Architekturformen des klassischen Alterthums mit bes. Berücks. der Säulenordnung u. Gesimsbildung* Berlin, Hessling, 1896.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára"	A571	Korabeli azonosító száma: „A84". [keretezés nélküli pecsét alatt]
146.	**Uhde, Constantin** *Die Architekturformen des klassischen Alterthums mit bes. Berücks. der Säulenordnung u. Gesimsbildung*	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára"	A573	Korabeli azonosító száma: „A84". [keretezés nélküli pecsét alatt]

	Berlin, Hessling, 1896.			
147.	**Reinhardt, Robert** *Die Gesetzmässigkeit der griechischen Baukunst, dargestellt an Monumenten verschiedener Bauperioden. Erster Tiel: Der Theseustempel in Athen* Stuttgart, Bergsträsser, 1903.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	A577	Korabeli azonosító száma: „A297” [téglalap alakú pecsét alatt]
148.	**Cerillo, Edoardo; Loria, Vincenzo; Amelio, Pasquale d’** *Dipinti murali di Pompei.* Napoli, Pasquale D’Amelio, é. n. [189-?].	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	A585	„A leltár 26” [keret nélküli pecsét felett]
149.	**Schinkel, Karl Friedrich** *Entwurf zu einem Königspalast auf der Akropolis zu Athen* [3. kiadás] Berlin, Ernst u. Korn, 1862. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 91–92.)	„Kir. Műegyet Ókori Építészet Szertára”	D8214	„Leltár A 1.” Mellette: „11 rajzlap (1 db a rajzteremben függ) Alpár” „A leltár 1” [keret nélküli pecsét alatt]
150.	**Kugler, Franz** *Geschichte der Baukunst* Stuttgart, Ebner & Seubert, 1856. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 89–90.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	C6578	„A leltár 35.” [keret nélküli pecsét felett]
151.	**Kugler, Franz** *Geschichte der Baukunst* Stuttgart, Ebner & Seubert, 1858. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 89–90.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	C6579	„A leltár 35.” [keret nélküli pecsét felett]
152.	**Kugler, Franz** *Geschichte der Baukunst* Stuttgart, Ebner & Seubert, 1859. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 89–90.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	C6580	„A leltár 35.” [keret nélküli pecsét felett]
153.	**Bötticher, Karl** *Ornamenten-Buch. Zum praktischen Gebrauche für Architekten, Decorations-u. Stubenmaler, Tapeten-Fabrikanten, Seiden-, Woll- u. Damastweber* Berlin, Ernst, 1864. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 88–89.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	F10914-10917	„A leltár 6” [keret nélküli pecsét felett] „Alpár” Jobb oldalt felül: „Leltár 1864/5 II.” További korabeli pecsétek: „A m. k. József műegyetem Műépítészeti szertárának tulajdona Hauszmann tanár”
154.	**Bötticher, Karl** *Ornamenten-Buch. Zum praktischen Gebrauche für Architekten, Decorations-u. Stubenmaler,*	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	F10915	„A leltár 6” [keret nélküli pecsét felett] „Leltár 1864/5 II.” További korabeli pecsétek: „A m. k. József

	Tapeten-Fabrikanten, Seiden-, Woll- u. Damastweber Berlin, Ernst, 1864. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 88–89.)			műegyetem Műépítészeti szertárának tulajdona Hauszmann tanár”
155.	**Bötticher, Karl** *Ornamenten-Buch. Zum praktischen Gebrauche für Architekten, Decorations-u. Stubenmaler, Tapeten-Fabrikanten, Seiden-, Woll- u. Damastweber* Berlin, Ernst, 1864. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 88–89.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	F10916	„A leltár 6” [keret nélküli pecsét felett] „Leltár 1864/5 II.” További korabeli pecsétek: „A m. k. József műegyetem Műépítészeti szertárának tulajdona Hauszmann tanár”
156.	**Bötticher, Karl** *Ornamenten-Buch. Zum praktischen Gebrauche für Architekten, Decorations-u. Stubenmaler, Tapeten-Fabrikanten, Seiden-, Woll- u. Damastweber* Berlin, Ernst, 1864. (**Megjegyzés:** LEITGÉB 2024, 88–89.)	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	F10917	„A leltár 6” [keret nélküli pecsét felett] „Leltár 1864/5 II.” További korabeli pecsétek: „A m. k. József műegyetem Műépítészeti szertárának tulajdona Hauszmann tanár”

Az Ókori Építéstan Tanszék eddig azonosított ókori témájú köteteiben lévő pecsétek típusai

	Pecsét felirata	*Pecsét formája*	*Képek a pecséttípusokról*	*Db*
01.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára”	téglalap alakú pecsét, keret nélkül	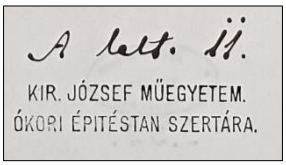	54 db
02.	„Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára”	téglalap alakú pecsét, keret nélkül	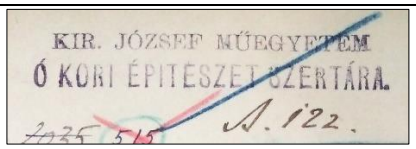	13 db
03.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	téglalap alakú pecsét (szabályos kerettel)	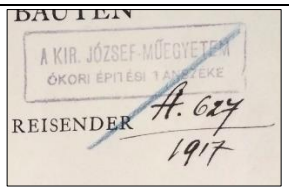	59 db
04.	„A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”	ovális alakú pecsét		29 db
05.	Pecsét nélkül (Táblázat 118. tétele)	X	X	1 db
			Összesen:	156 db

Az Ókori Építéstan Tanszék egykori könyvtárából azonosított ókori témájú kötetek különféle pecsétek szerinti megoszlása

- 1. „Kir. József Műegyetem Ókori Építéstan Szertára” 54 db
- 2. „Kir. József Műegyetem Ókori Építészet Szertára” 13 db
- 3. „A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke”- téglalap alakú 59 db
- 4. „A Kir. József Műegyetem Ókori Építési Tanszéke” - ovális alakú 29 db
- 5. Nincs pecsét 1 db

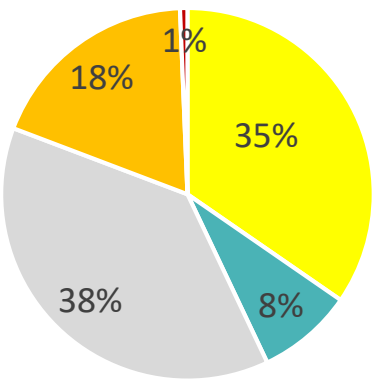

Ókori Építéstan Tanszék könyvtárából azonosított kiadványok kiadásuk nyelve szerinti megoszlásban

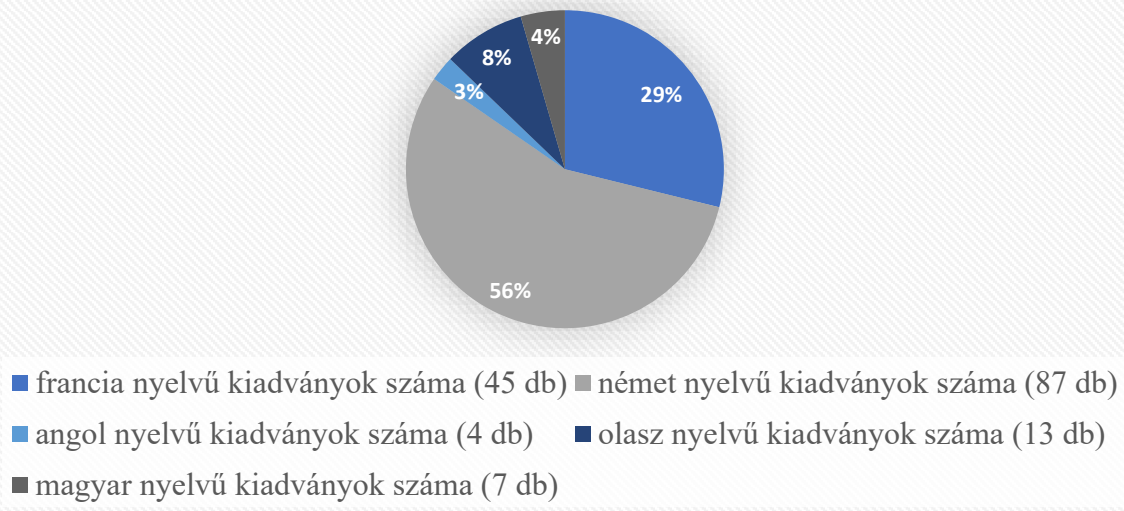

Az Ókori Építéstan Tanszék azonosított kötetei kiadás helye szerinti megoszlásban	
Athen (Athén)	3 db
Berlin	33 db
Budapest	7 db
Frankfurt am Main	1 db
Gießen	1 db
Hannover	1 db
Leipzig (Lipcse)	18 db
Leipzig–Berlin (Lipcse–Berlin)	1 db
London	4 db
Milano (Milánó)	5 db
München	1 db
München–Berlin–Leipzig (München–Berlin–Lipcse)	1 db
München–Leipzig (München–Lipcse)	3 db
Napoli (Nápoly)	1 db
Nürnberg	1 db
Paris (Párizs)	44 db
Roma (Róma)	3 db
Straßburg (Strasbourg)	2 db
Stuttgart	6 db
Stuttgart–Leipzig (Stuttgart–Lipcse)	1 db
Torino	4 db
Wien (Bécs)	12 db
Wien–Leipzig (Bécs–Lipcse)	2 db
Kiadási hely nélkül	1 db
Összesen	156 db

12.1 ***Forrásközlés***

Részletek „A nyíregyházai rom, kath. uj plébánia templom építkezés" naplójából
ifj. Pisszer János [ifj. Pisszer János építész, Nagy Virgil és Kommer József budapesti művezető építészek műszaki felügyelettel megbízott helyettese]: *A nyíregyházai rom, kath. uj plébánia templom építkezés naplója [1902–1904]*. EFL, Arch. Nov., II. Acta Par., Nyíregyháza, templomépítés 1902–1904. (raktári sz. nélküli d.)

1902. július 23.
„*Ma történt az alapkő ünnepélyes lerakása a négyezetnek szentély felé eső evangéliumi oldali pillérjében.*" ifj. Pisszer János sk. (**Építési Napló, 6–7. o.)**

1902. augusztus 25.
„*Nagy Virgil műsz. tan. úr szóbeli értesítése szerint: a főhomlokzati jobboldali tornyon az eredetileg tervezett kettős ablak helyébe az érsek úr egy emléktábla elhelyezését rendelte el.*"
ifj. Pisszer János sk. (**Építési Napló, 30. o.)**
1902. szeptember 23.
„*Megvizsgáltam ma az építkezést, a munka általában véve jó, csak a nyíregyházi téglák között van selejtes anyag, nem tökéletes megmunkálású, gyenge égetésű és éltelen; felhívom a vállalkozó urat, hogy ilyen selejtes téglaanyagot ne használjon fel és különösen a pillérekhez, boltívekhez és boltfészkekhez különösen válogatott téglát alkalmazzon; azonfelül elrendelem, hogy a boltfészkeket román cementhabarcsba rakják. A homlokzaton látott csorbás téglák fordulnak elő s a csorbák vakolattal vannak kitöltve; az ilyen téglák kifejtendők és ép téglákkal pótlandók.*" (…) Nagy Virgil sk. **(Építési Napló 43–44. o.)**

1902. november 8.
„*Az érsek úr Ő Nagyméltósága jóvoltából az elért falegyen alkalmával szokásos jutalmakat (nyolczszázhetvenegy korona ötven fillért), Pápai Lajos hitoktató úr – rövid beszéd után – kiosztotta*." ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 70. o.)**

1903. május 3.
„*Vasárnap a munka szünetelt. Ma volt a jobboldali harangtorony keresztjének ünnepélyes feltétele. Ez alkalommal az ács munkások, az egri érsek úr Ő Nagyméltósága jóvoltából, 140 – (száznegyven) korona jutalomban részesültek. A keresztet elhelyező ácspallér, a pénzbeli jutalmon kívül, a kereszt betakarására használt szövetet is jutalomként kapta meg*."
ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló, 125–126. o.)**

1903. június 7.
„*Megvizsgáltam ma az építkezést; az eddig teljesített kőműves munkát megfelelőnek találtam, és nem mulaszthatom el különösen a nyers tégla homlokzat legnagyobb részének szorgos és szép elkészítése feletti elismerésemet kifejteni annál is inkább elvárható, hogy a homlokzaton más részen mutatkozó hiányosságokat vállalkozó úr tökéletes állapotba fogja helyeztetni*. (…)

A bádogos munka nem halad a kellő gyorsasággal, ez iránt felhívom a vállakozó urat hogy sürgősen nagyobb munkaerő beállításáról gondoskodjék; a bádogos nem mindenben követi szigorúan a kiadott részletrajzokat és műszaki követelményeket, és ez iránt felhívom a vállalkozó urat, hogy a tőle alkalmazott bádogos munkásokat utasítsa hogy a műszaki ellenőr úr tett kifogásainak és utasításainak mindenben megfeleljenek.

Kőfaragó munka hiányában és eddig a vörösréz anyag hiányában a főhajó fedelét és boltozatát befejezni nem lehetett, és az oromfalak befejezése is emiatt hátráltatást szenvedett; felhívom vállalkozó urat hogy a kőfaragó munka szállítását és a bádogos munkának nagyobb erővel leendő folytatása iránt sürgősen intézkedjen.

A belső szobrász munka még mindig nem érkezett meg, pedig különösen a felső ívek alatti pillér fejezetek elkészítését magam is személyesen megsürgettem a vállalkozótól megbízott szobrásznál; ezen késés miatt a belső vakolás elkészítésénél nem lehetett betartani a természetes sorrendet és így a munka rendes folytatása hátráltatást szenvedett." (…)
Nagy Virgil építész s. k. **(Építési Napló, 155–156. o.**)

1903. június 8.
„*Szobrász munka, a belső falakhoz ma egy waggon megérkezett*." (…) *Ney Simon szobrász ma az épületben volt*."
ifj. Pisszer János sk." **(Építési Napló 157–158. o.)**

1903. június 12.
„*Szobrász öntők a szobrász munkák kiöntését dolgoztak*." (…) *Ma egy fuvar erdőbényei szobrász munka megérkezett. Tegnap, a bányában létem alkalmával hasonlítottam ezeket össze, a gyps modellekkel. A gyps modellek ideszállítása tekintetében felkérem a vállalkozó urat, hogy azokat, a kövek szállításával egyidejűleg hozassa ide a bányából.*"
ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 161. o.)**

1903. június 17.
„*Nagy Virgil tanácsos úrnak f. hó 7-én történt s a homlokzatra is vonatkozó dicsérő bejegyzését és kifogásit magam is osztom. A bádogos és rézfedő munkák, valamint a cserépfedés befejezését azonban meg kell sürgetnem.* (…)
Róth Miksa üvegfestő személyesen is megjelenvén alkalmazottjával felmérte az összes üvegfestésű és színes üvegezésű ablakokat és az azokhoz szükséges sodronyhálók méreteit."
Kommer József építész sk. **(Építési Napló 168–170. o.)**

1903. június 24.
„*F. hó 22-én Godnautz Károly vállalkozó úr és a vezető műépítők közt, a főszentély melletti oldalhajó boltozatok száradásának lehető elősegítése körül, az a megállapodás jött létre, hogy minden boltmezőben 4-4 tégla kivételével (kiszedésével) a légmozgásnak utat nyittatnak, oly módon, hogy minden keresztboltozati lábnál, 1-1 téglányi lyuk legyen. Godnautz úr ezt megtenni, minden ellenszolgáltatás nélkül, hajlandónak nyilatkozott; ugyanúgy a boltmezők kiszáradás után a kivett téglák visszahelyezése és a vakolatok helyreállítására nézve is. A hibásan – a rajzoktól eltérőleg – szállított szepesváraljai oszloplábazatoknak sarkait, amint a rajzokon feltüntetve van, saroktompításokkal való ellátását, Godnautz úr szintén megígérte.*"
ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 179. o.)**

1903. augusztus 12.
„*Az orgona és fujtatóinak elhelyezése, a szélcsatorna vezetése miatt eljött Angster orgonaépítő kivel a fentiekre vonatkozókat megbeszéltem.* (…) *A templom most már végleg be van fedve. Az utólag beboltozott mezők kivételével a többi boltozat teljesen száraz. Steiner és Szimper festő czéget még Budapestről levélben felhívtam, hogy f. hó 17-én okvetlenül megkezdjék a munkát s tekintve, hogy e halasztást vagy elfoglaltságuk miatt adtuk, nagyobb erővel dolgo[zv]a a boltozatok, boltívek és triforiumsor kifestését november 1-jére befejezzék.*" (…)

Kommer József sk **(Építési Napló 235–236. o.)**

1903. augusztus 28.
„*Cementlap mintákat Kéry* [Kéry József, a Nyíregyházai cementárú gyár vezetője] *vállalkozónál megtekintettük, és színpróbákat készítettünk melyek alapján a lemezek készítésének neki foghat*."
Nagy Virgil és Kommer József sk. **(Építési Napló 259.o.)**

„*Egerből a következő táviratot vettem: „A Harang gyorsszállítmányként ma megy czimére. Szmrecsányi.*" (…) ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 259–260. o.**)

1903. augusztus 29.
„*Az új harang (1370 kg) ma megérkezett. A munkák, mint tegnap folyamatban. A főbejáró szoborcsoportozatának elhelyezése*. (…)" ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 261. o.**)

1903. szeptember 4.
(…) „*Festők a szentély, az az előtti boltöv és boltmezőn dolgoztak és az evangélisták rajzolását kezdték meg. Harangszerelő a régi harangok felszerelését folytatta*."
ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 266.o.)**

1904. március 3.
„*A keresztelő kút kövei elhelyeztettek.* (…) *Előkészület és kőelhelyezés a főoltárnál.*" (…)
ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 341.o.)**

1904. április 7.
„*A belső berendezési tárgyakat készítőket részben a múlt hét részben e hét folyamán levélben hívtam föl a tárgyak leszállítására a nyíregyházi villamossági r.t.-ot pedig a kábelek bevezetésének elkészítésére, úgy hogy a belső berendezés az orgona kivételével még e hó folyamán elkészülhet. Az orgona felállítására öt hét van kikötve, úgy, hogy az utolsó két hét alatt a templomban teljes csend uralkodjék a hangolás miatt. A Szűz Mária oltár négy képét és a Szent József oltár hat képét összesen tíz képet, melyeket Stein János festőművész mahagóni lapokra festett, mai napon adtam át Petrovits Gyula esperes plébános úrnak az elhelyezésig való megőrzés végett. Lehoztam magammal és Pisszer János műszaki ellenőr úrnak adtam át az eredeti 1:100 arányú terveket ú. m. fő-, oldal- és hátsó homlokzatot, kereszt- és hosszmetszetet, alaprajzot valamint a fogadalmi- rózsa- és szentély ablakok színes rajzát. E rajzokra Matuszka Mihály nagykállói gym hittanár úrnak van szüksége a templom monográfiájának illusztrálására*."
Kommer József sk. **(Építési Napló 352–353. o.)**

1904. április 18.
„*Megvizsgáltam az épületet és azt tapasztaltam, hogy egyes még nedves falfelületeken kívül a festőmunka befejezhető; festő azonban csak egy van s az is alig fogott a munkához; felhívom ennél fogva /külön levélben is/ Simper és Steiner festő vállalkozó urakat, hogy a festő munkát a legnagyobb eréllyel újból kezdje meg és mihamarabb fejezze be; az orgona feletti boltmező és falfelületek festése megromlott; ennek teljes helyreállítását haladéktalanul végeztesse el, nehogy az orgona felállítása e miatt hátráltatást szenvedjen*."
Nagy Virgil sk. **(Építési Napló 358. o.)**

1904. május 2.
„*Ma megérkezett Seenger* [Béla] *egy szobrásza, a szószék*[en] *levő evangélisták emblémáinak kidolgozására*. (…)" ifj. Pisszer János sk. **(Építési Napló 367.o.)**

1904. május 20.
„*Asztalosok, az oltárok, sekrestye bútorok, szélfogó és gyóntató székek, valamint a szószék korlát kézfogóján dolgoztak. Lakatos, a kancellus* [cancellus] *rácson* [áldoztatórács, szentélyrekesztő] *és a szószék korlát befejezésén; festők a szentsírban és a kórus alatt; a mázoló, az oldalhajó falakon; orgona szerelők, a sípok kipróbálásán; Godnautz úr mázolói a külső korlát mázoláson; szerelők a villamos csillárok összeszerelésén dolgoztak*."
ifj. Pisszer János sk. **Építési Napló 375. o.)**

1904. május 30.
„*Az egri érsek úr Ő Nagyméltósága, öcscse Samassa János, ennek fia, s Szmrecsányi Lajos apátkanonok úr kíséretében, a templomot Nagy Virgil és Kommer József építészek kalauzolása mellett megtekintette. Általános megelégedését fejezte ki a látottak felett, s kifejezte amaz örömét, a mely látogatására vonatkozott. Este, a templomban, a munkások megvendégeltettek.*"
ifj. Pisszer János **(Építési Napló 378. o.)**

1904. július 8.
„*Ma este, a templom próbavilágítása, Kommer úr jelenlétében, szép számú közönség jelenlétében foganatosíttatott.*" ifj. Pisszer János **(Építési Napló 388. o.)**

1904. augusztus 6.
„*Ma reggel megérkezett Nagy Virgil műsz. tanácsos úr a templom átadására. Pátrovits* [Gyula] *asztalosmester és egy embere, még a pótlandókon dolgoztak, egy napszámos pedig az átadás körül segédkezett; ez utóbbi Godnautz úr embere volt. A templomot, a délután folyamán Petrovits Gyula esperes plébános, Dr. Bertók István hitoktató, Adamkovics András egyházgondnok, Nagy Virgil műszaki tanácsos és ifj. Pisszer János (alulírott) műszaki ellenőr végigjárván, mindent rendben találtak, s a plébánia hivatalban jegyzőkönyvet vettek fel az átadás illetve átvételről*."
ifj. Pisszer János **(Építési Napló 395–396. o.)**

1904. augusztus 9.
„*A kulcsok átadása Petrovits Gyula esp. plébános úr kezeihez* [43 db] (…) *Ezzel azt a funkciót, amelyet 1902. július hó 16-án megkezdtem ez építkezésnél, magamra nézve befejeztem. Örömmel tekintek vissza, az elmúlt két esztendő minden napjára. Isten dicsőségére épült, a melynek megépítése minden mozzanatáról, kielégítő képet nyújt e könyv. És valóban, az építkezéseket mindenkor kísérő balszerencse elkerülte e házat. Őrködött Isten felettünk, hogy necsak azok jöjjenek a templomba dicsérni az Urat, akik az építő munkában részt nem vettek, hanem azok is, akik fáradsággal munkálva, ma már készen látják munkájuk gyümölcsét*. (…)
Sztrájk egy esetben volt, akkor is nem a templomépítő munkások között ütött ki, hanem a nyíregyházai más munkákon, s a sztrájkba lépett munkások kényszerítették az itt dolgozókat a munka abbanhagyására. Ezt a napló feltünteti. Az iparfelügyelőség kiküldöttje egy esetben látogatta meg váratlanul az építkezést, s akkor is mindent rendben talált. (…)

Végezetül még felemlítem azt, hogy a templom felszentelését maga az egri érsek úr Ő Nagyméltósága fogja végezni, fényes papi segédlettel 1904. augusztus hó 20-án. A főoltár ereklye tartójának fedele elhelyezésére, magam vállalkoztam.

Megörökítendőnek tartom még, s felemlítem e helyen, hogy az uj templomban kötendő első frigy az lesz, a melyet én Nébenmáyer Irénkével fogok kötni, Isteni jutalmat nyertem így azért a fáradozásért, a melyet kerek két esztendőn keresztül, az építkezés vezetése és ellenőrzése körül kifejtettem. Isteni jutalom ez, amelyből jövőm boldogságát, szépségét, jövendő munkáimhoz erőt, erős akaratot és bizodalmat; szóval: minden nemeset és szépet reménylek; hogy dicsérhessem Istent, a kinek dicsőségére áll fenn ma már az a templom, a melynél az első kapavágástól, az utolsó szeg beveréséig jelen voltam.

És én itt e helyen is kérem a Mindenható Istent – s e kérésem álljon fenn az idők végtelenéig – hogy ez a mű a mely immár készen áll, legyen mindenkor hirdetője ama magasztos hitnek, a melyet Krisztus Urunk tanított s a mely hitnek >Urbi et Orbi< győzedelmeskednie kell! Úgy legyen! Amen!"
ifj. Pisszer János műszaki ellenőr sk. **(Építési Napló 399–402. o.)**

13 KÉPMELLÉKLET

3.1. Nagy Virgil családja

3.1.I. kép

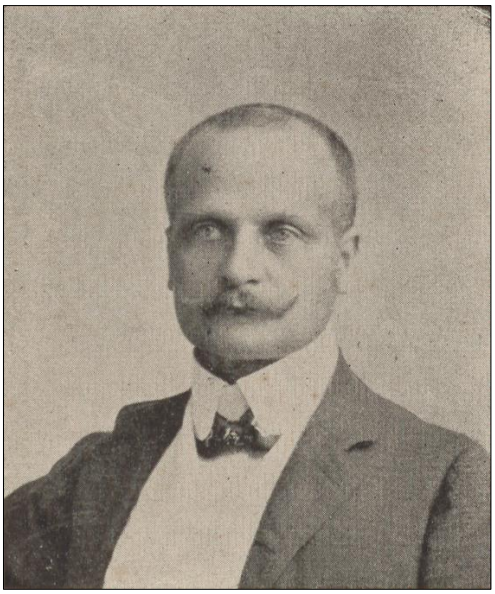

3.1.II. kép

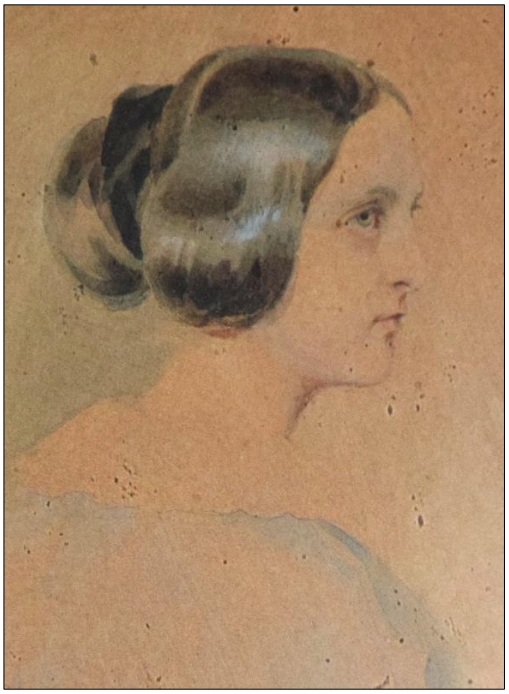

3.1.III. kép

3.1.IV. kép

3.1.V. kép

3.1.VI. kép

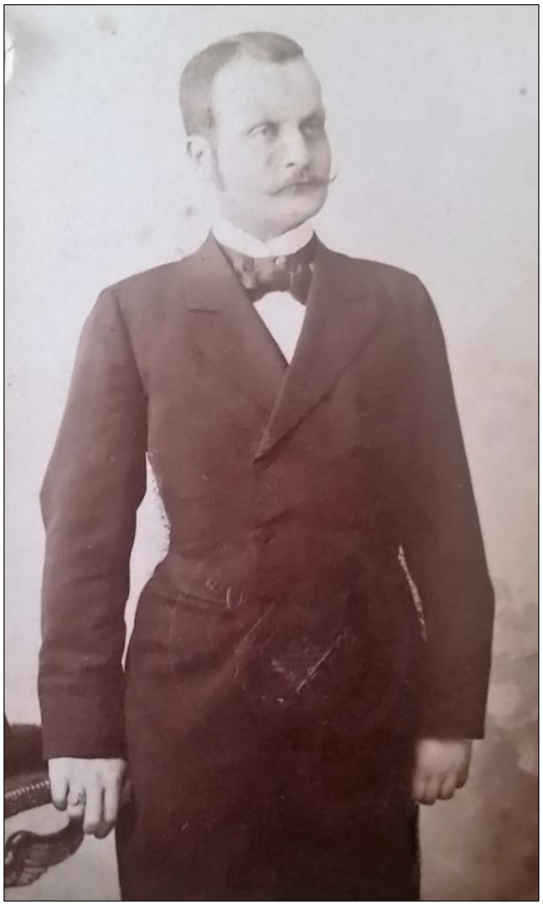

3.1.VII. kép

3.1.VIII. kép

3.1.IX. kép

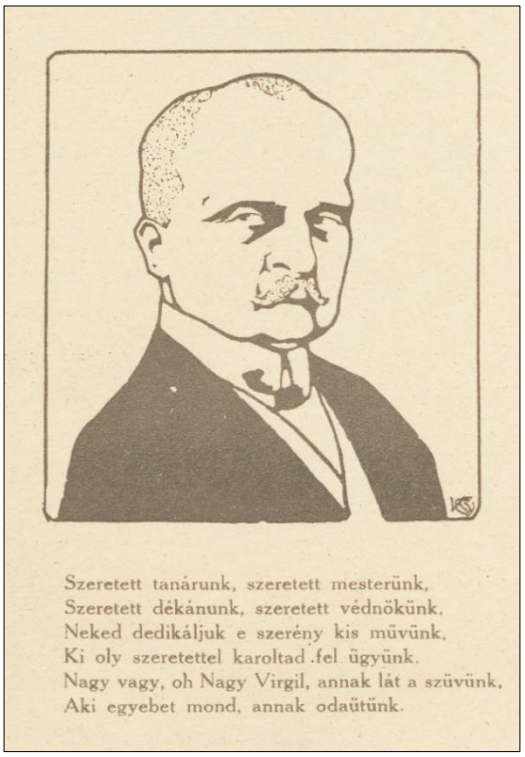

3.1.X. kép

3.1.XI. kép

3.2.I. kép

3. 1. Nagy Virgil családja

KÉPJEGYZÉK

- **3.1.I. kép**: *Nagy Virgil főmérnök*, 1896 k. (*OV*, 1896. okt. 4., XVII. évf., 40. sz., 628. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HC 3.112.)
- **3.1.II. kép**: *Nagy Virgil*, é.n. (Közli: FÁBIÁN G 1936, oldalszám nélküli oldal a kötet elején. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: 16.815/1.)
- **3.1.III. kép**: *Becsói és nagykürtösi Tóth Paulina fiatalkori portréja*, é. n. (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.IV. kép**: *Nagy Ince fiatalkori portréja*, é. n. (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.V. kép**: *Nagy Virgil díszkardjának hüvelyéről származó veret részletei* (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.VI. kép**: *Nagy Virgil és Perfect Elisabeth kettős portréja*, é. n. [1898 körül] (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.VII. kép**: *Nagy Virgil portéja*, é. n. (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.VIII. kép**: *Nagy Virgil és Perfect Elisabeth kettős portréja*, é. n. [1898 körül], részlet (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)
- **3.1.IX. kép:** *Nagy Virgil portréja*, é. n., [1911 után] (SZILY Kálmán, Dr. ifj.: *Nagy Virgil*. In: *A Technikus*, 1921–1922, III. évf., 4–5. sz., 67. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 25.164.)
- **3.1.X. kép**: *Kőszeghy Gyula építész rajza Nagy Virgilről*, 1912 k. (*Megfagyott Muzsikus*, 1912, 5. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 6.473.)
- **3.1.XI. kép:** *Nagy Virgil egészalakos portréja díszmagyar öltözetben, dékáni lánccal*, é. n. [1911 után], (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)

---

3. 2. *Nagy Virgil iskolai, egyetemi tanulmányai (1876–1885)*

- **3.2.I. kép**: *Nagy Virgil műegyetemi építész oklevele*, 1885. december 20. (Mgy., Benkepatonyi Nagy család levéltára és hagyatéka a leszármazottak tulajdonában)

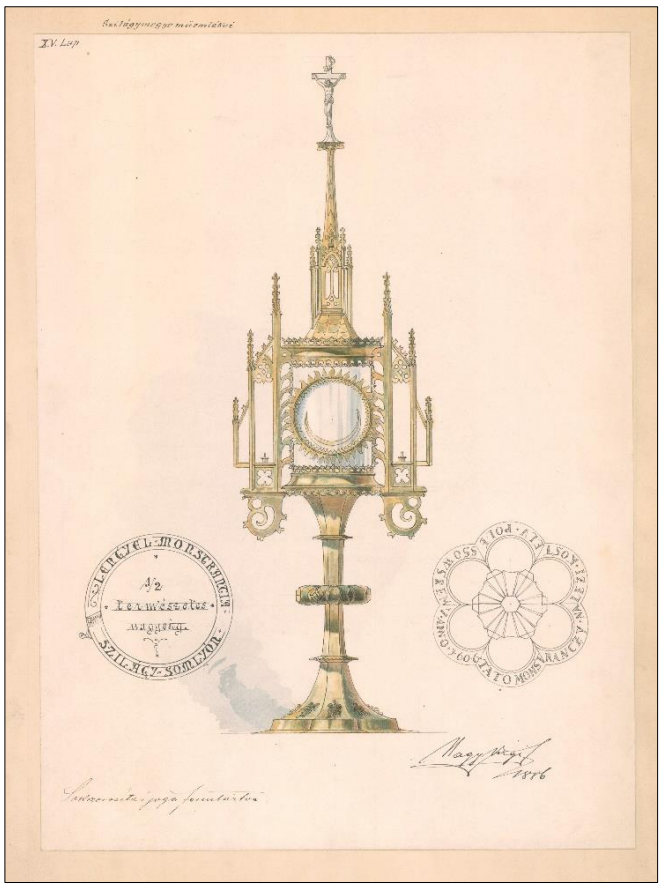

3.3.I. kép

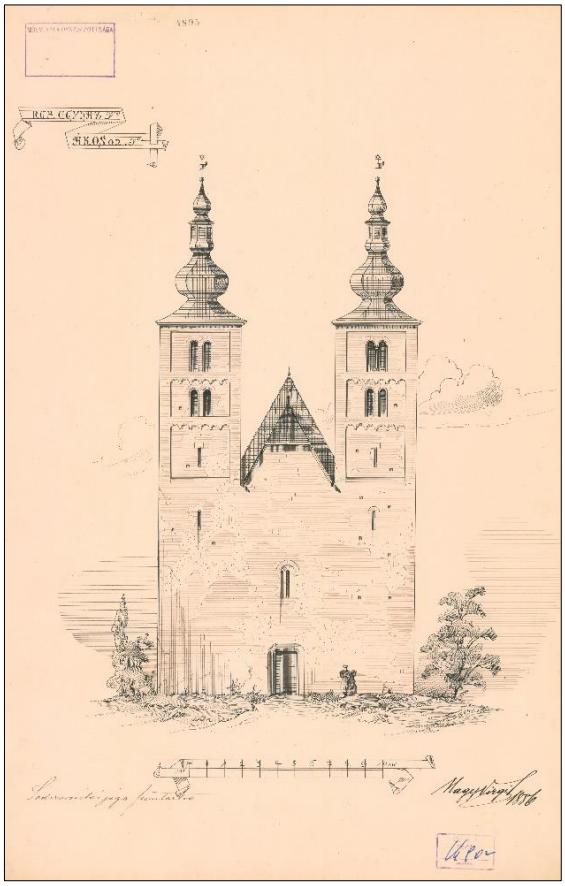

3.3.II. kép

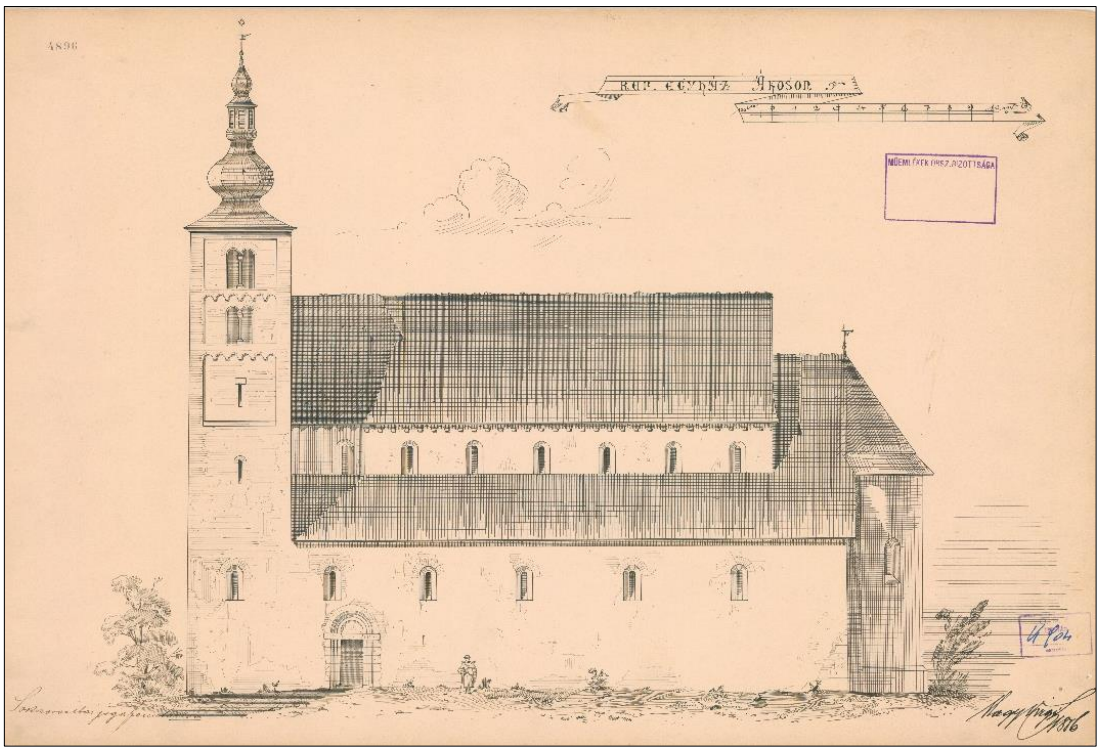

3.3.III. kép

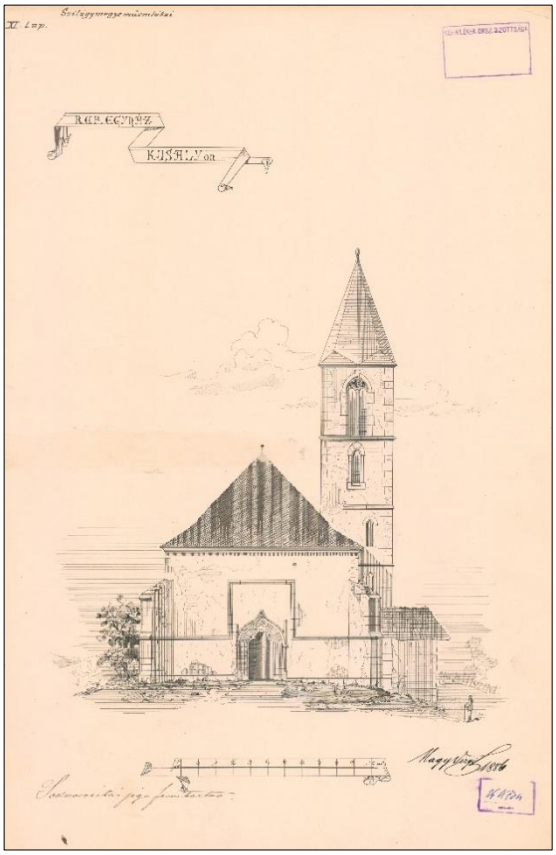

3.3.IV. kép

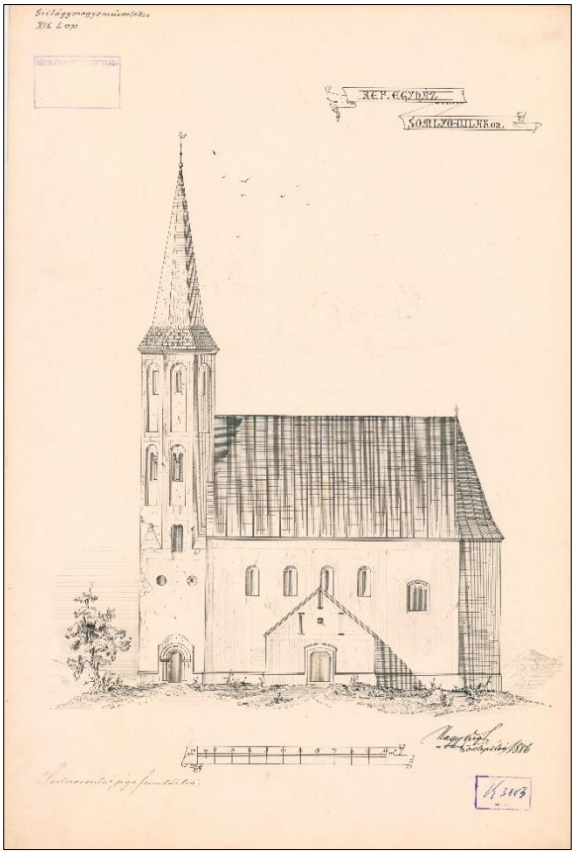

3.3.V. kép

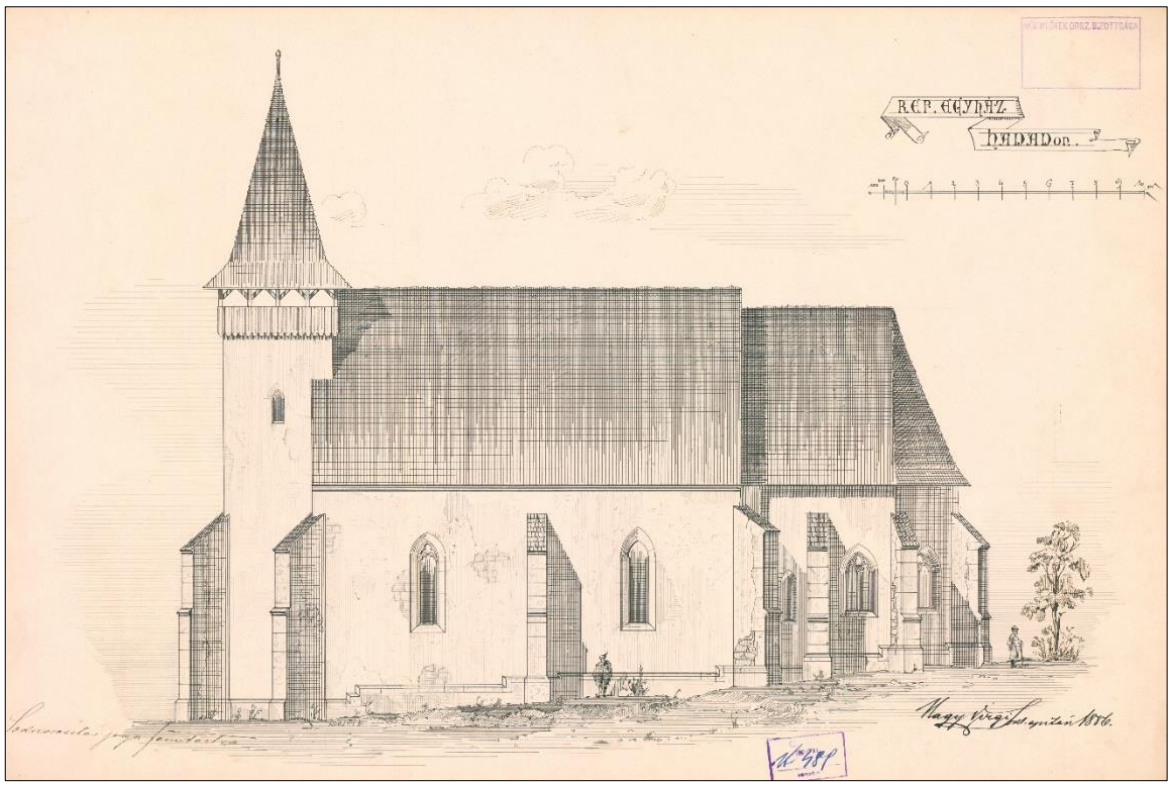

3.3.VI. kép

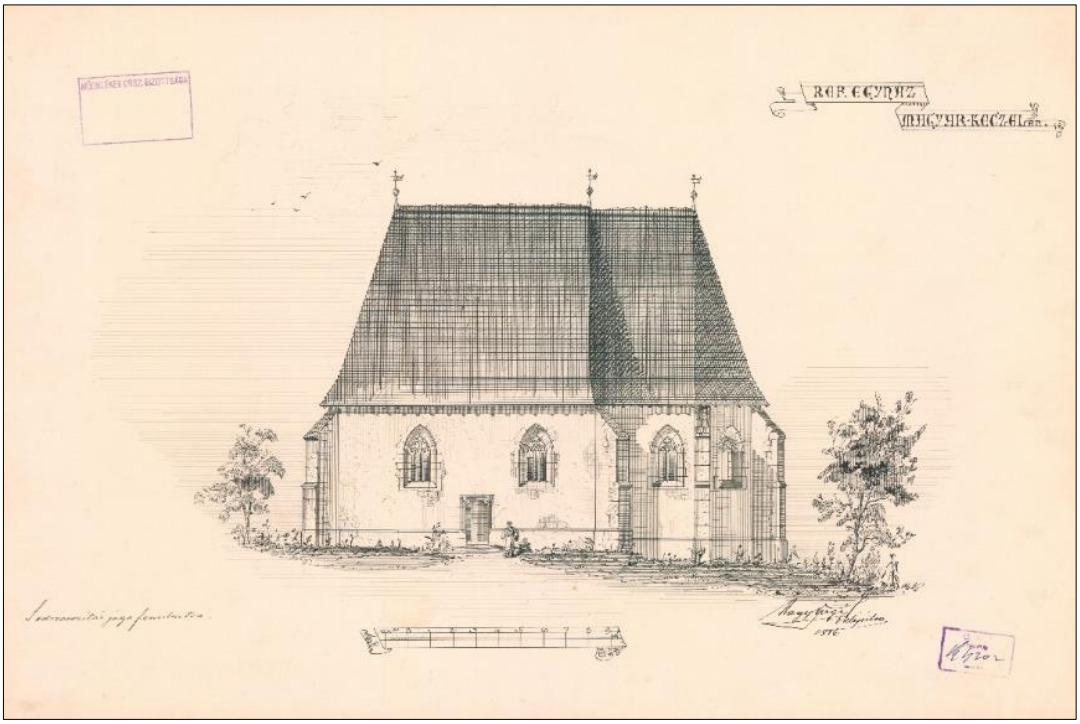

3.3.VII. kép

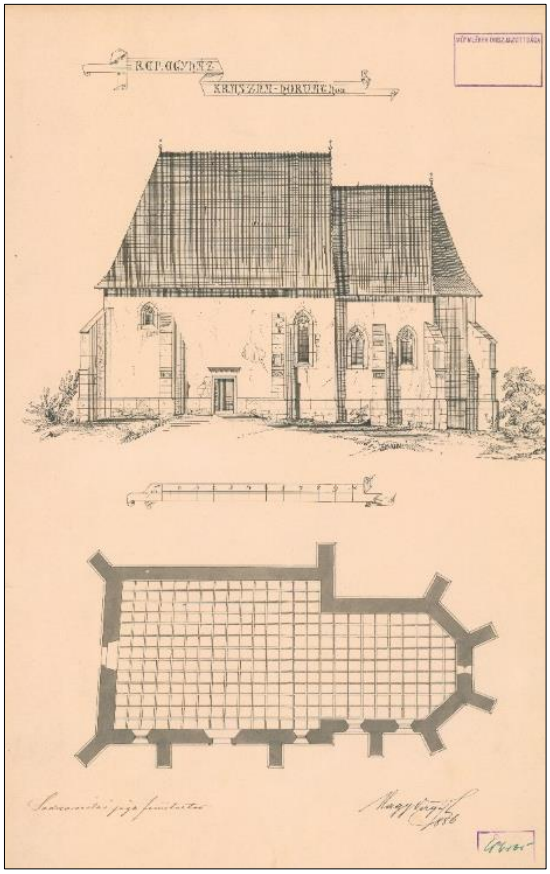

3.3.VIII. kép

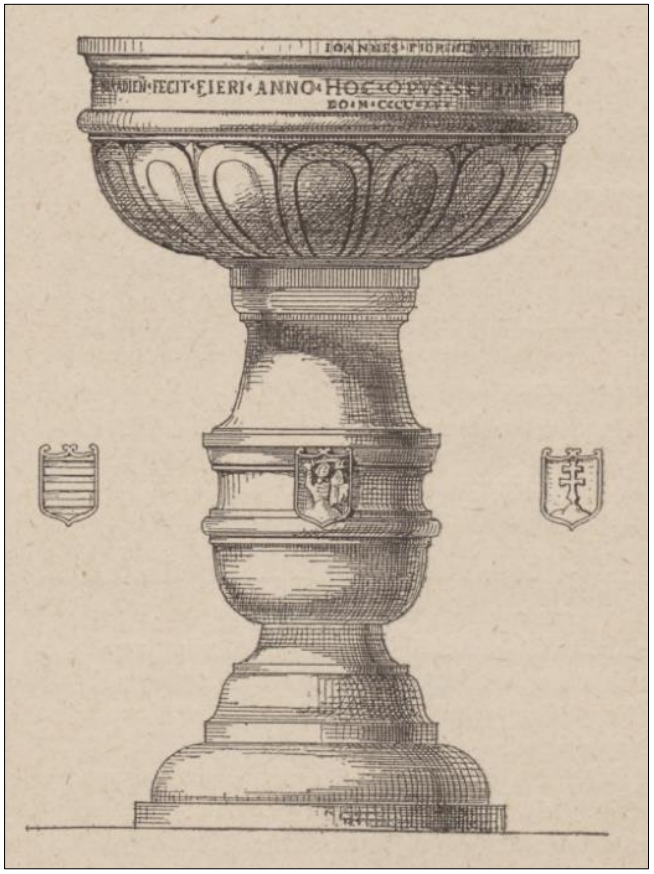

3.3.IX. kép

3. 3. *Korai munkák, műemléki felmérések (1883–1886)*

KÉPJEGYZÉK

- **3.3.I. kép**: Nagy Virgil, *Szilágysomlyó, lengyel monstrancia (1606-ból) rajza*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 10)
- **3.3.II. kép**: *Nagy Virgil felmérési rajza az ákosi református templom nyugati homlokzatáról*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 902)
- **3.3.III. kép**: Nagy Virgil: *az ákosi református templom déli homlokzatának felmérési rajza*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K904)
- **3.3.IV. kép**: Nagy Virgil: *Kusaly, református templom nyugati homlokzata*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K4104)
- **3.3.V. kép**: Nagy Virgil: *Somlyóújlak református templom déli homlokzata*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 3883)
- **3.3.VI. kép:** Nagy Virgil: *Hadad, református templom déli homlokzata*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K489.)
- **3.3.VII. kép:** Nagy Virgil: *Magyarkecel, református templom déli homlokzata*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K 4302)
- **3.3.VIII. kép**: Nagy Virgil: *Krasznahorvát, református templom alaprajza és déli homlokzata*, 1886. (MÉM MDK, Tervtár, ltsz. K6565)
- **3.3.IX. kép**: Nagy Virgil: *A menyői keresztelőkút és címerei*, 1886. (BUNYITAY Vince: *Szilágymegye középkori műemlékei. Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1886. nov. 8-án tartott ülésén*. In: *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből*. Szerk. PESTY Frigyes, XIII. kötet, VI. szám, Budapest, A Magy. Tud Akadémia, 1887, 32. Közölve még: BUNYITAY Vince: *A menyői keresztkút és a renassaince Szilágymegyében*. In: *Századok: Magyar Történelmi Társulat Közlönye*, 1886, XX. évf., 887.)

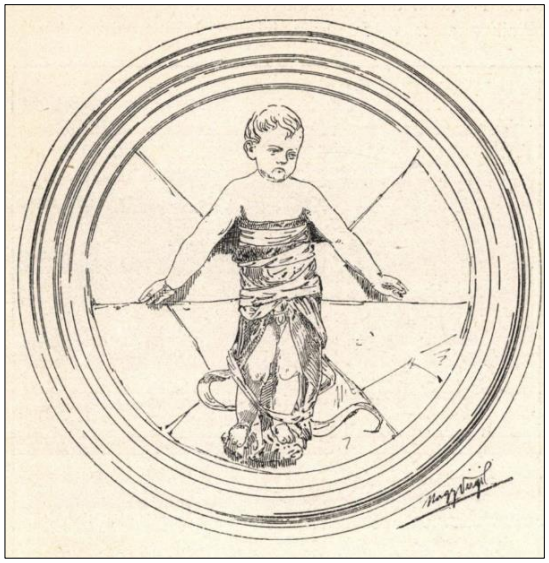

3.4.I. kép

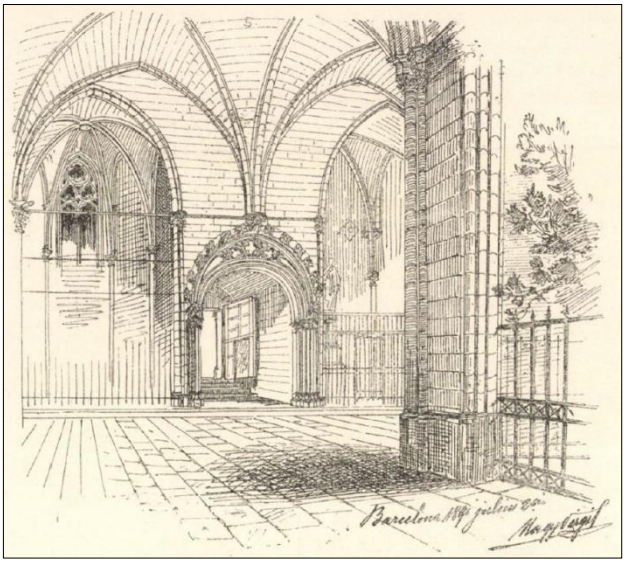

3.4.II. kép

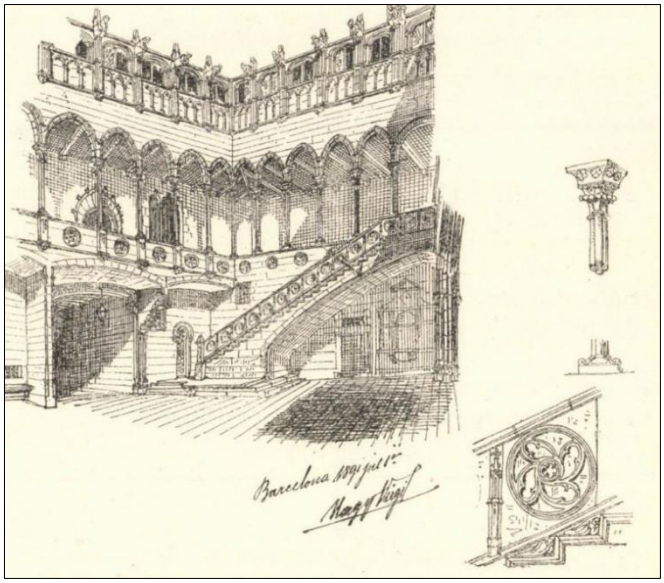

3.4.III. kép

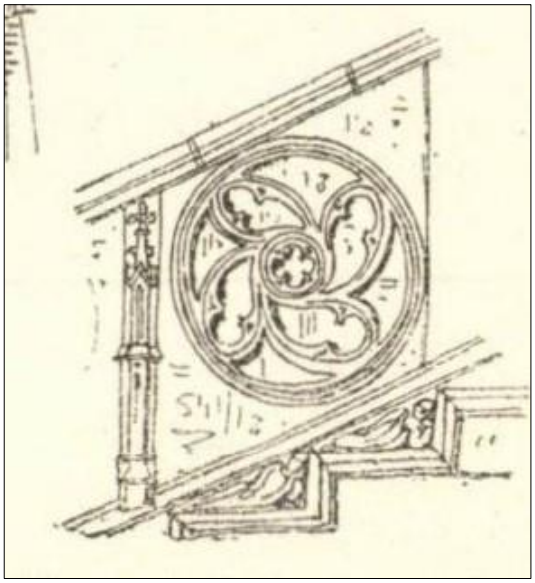

3.4.IV. kép

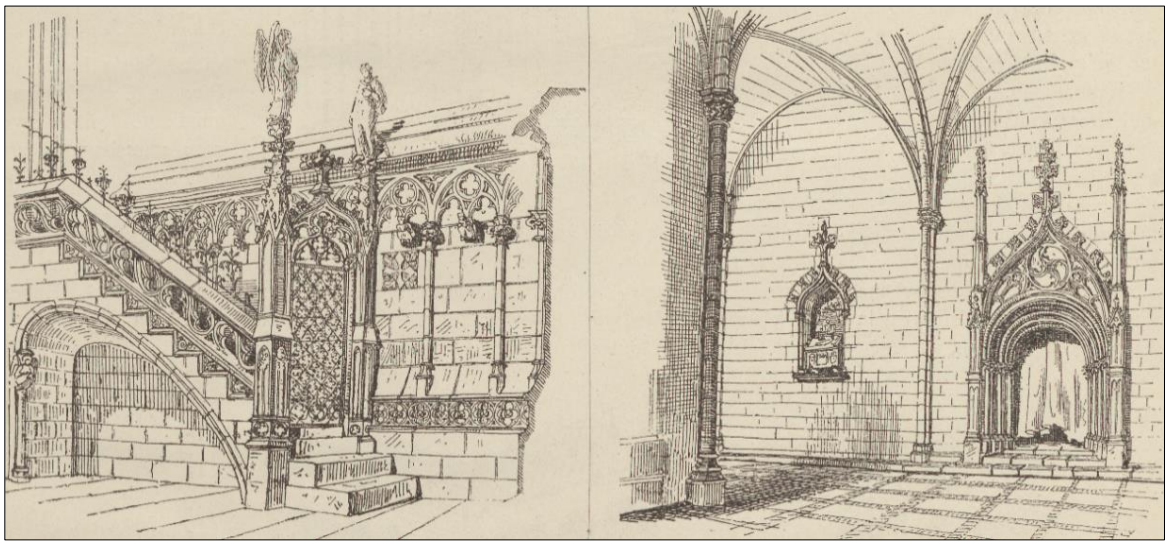

3.4.V. kép

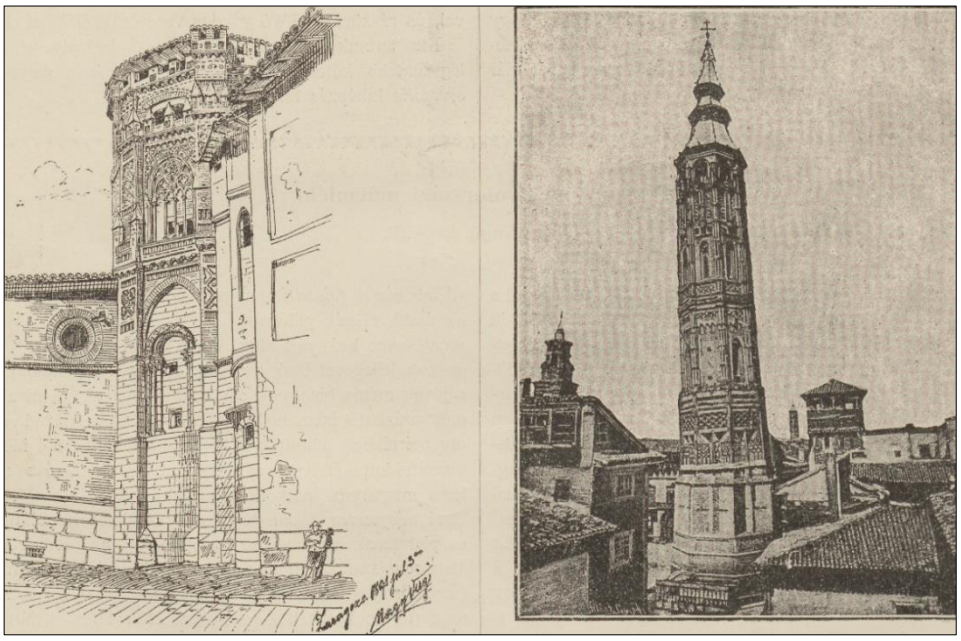

3.4.VI. kép

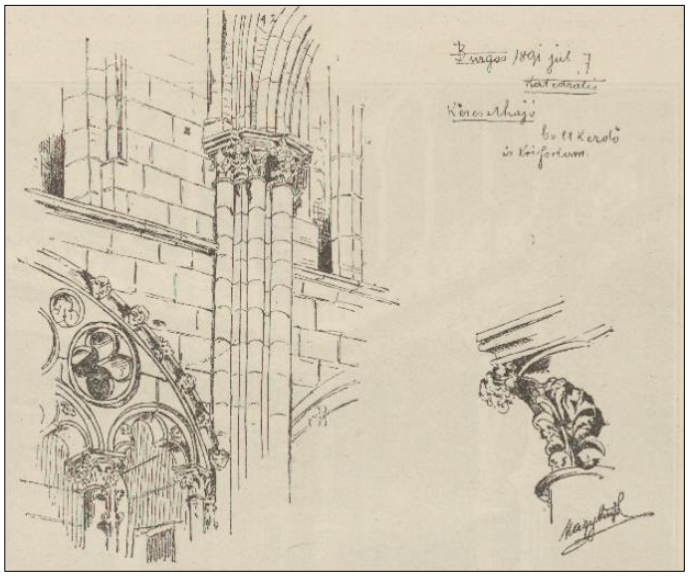

3.4.VII. kép

3.4.VIII. kép

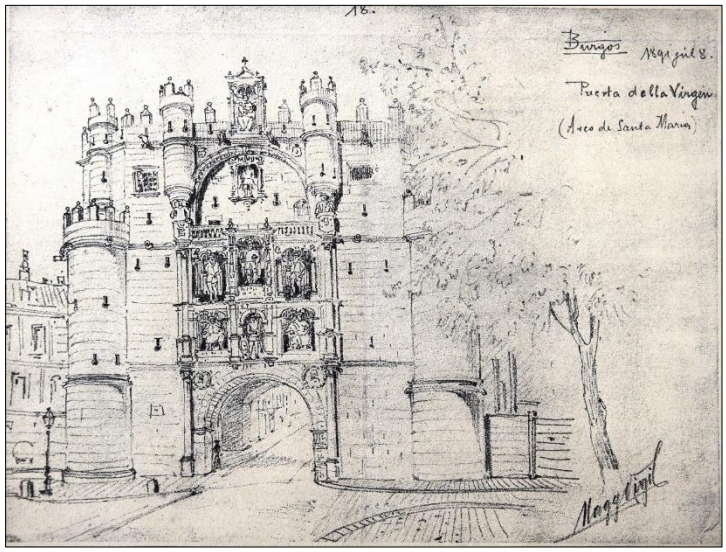

3.4.IX. kép

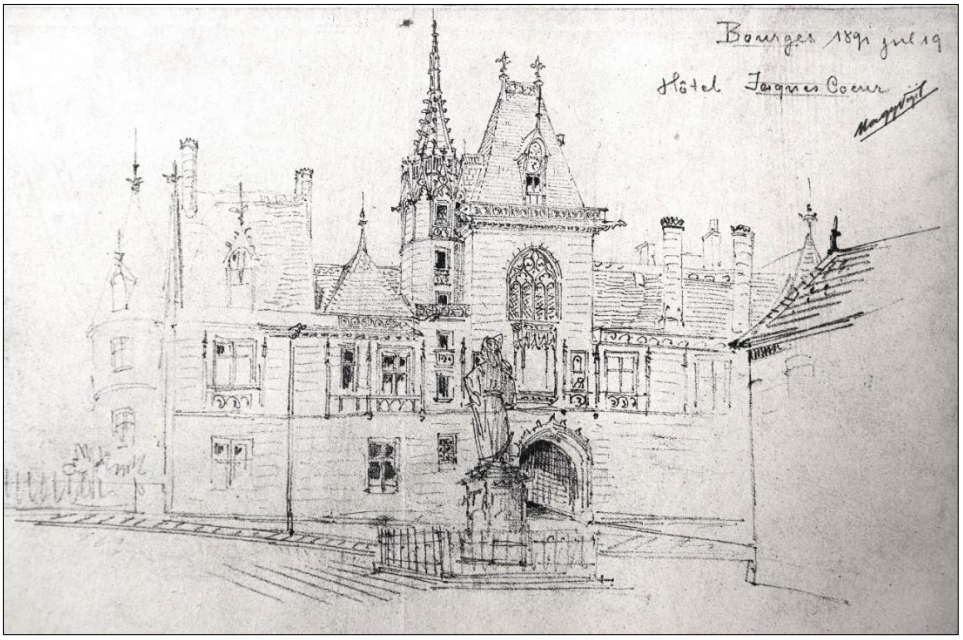

3.4.X. kép

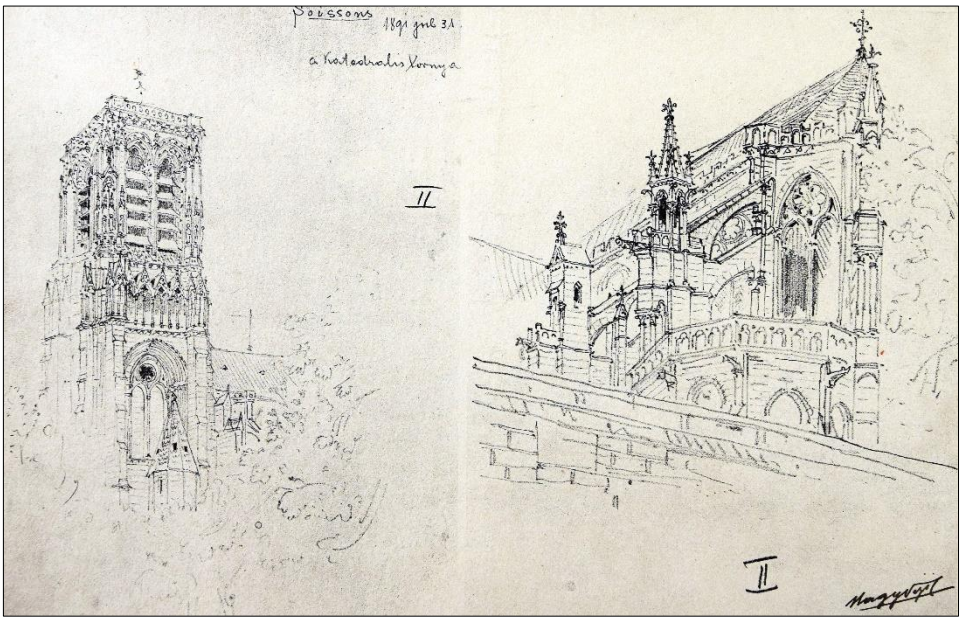

3.4.XI. kép

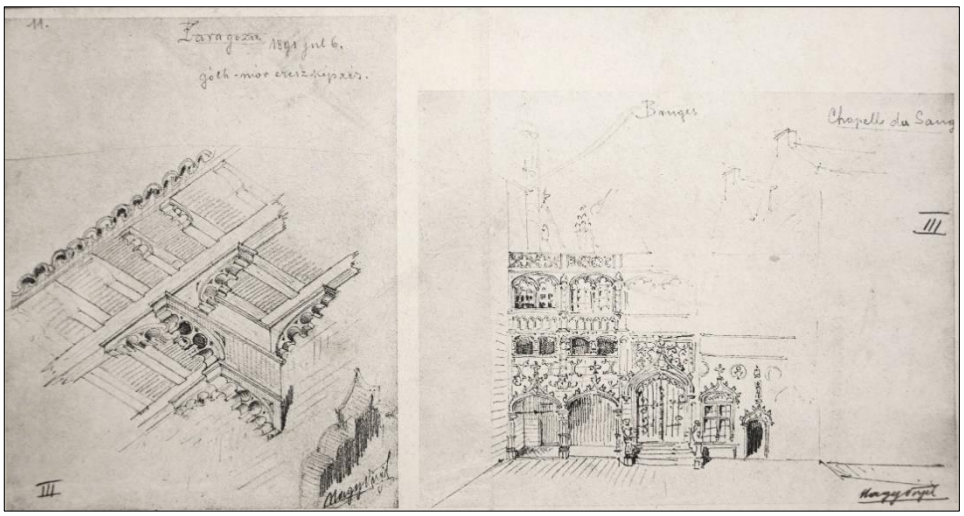

3.4.XII. kép

3.4 *Külföldi tanulmányutak (1885, 1891)*

KÉPJEGYZÉK

- **3.4.I. kép**: *Nagy Virgil rajza a firenzei Ospedale degli Innocenti díszítményeiről*. Andrea della Robbia egyik pólyás csecsemőt ábrázoló domborművének vázlata, é. n. [1891 k]. (Nagy Virgil: *Lucca delta Robbia és iskolája*. In: *MMÉE Közlönye*, 1892, XXVI. kötet, 26. évf., 11. sz., 357. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.II. kép**: Nagy Virgil: „*A barcelonai katedrális keresztfolyosójának bejáró ajtója*", 1891. júl. 2. (Nagy Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék I.* In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 1. sz., 8. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.III. kép**: *Nagy Virgil vázlatrajza a barcelonai törvényszéki palota udvaráról*, 1891. július 1. (Nagy Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék I.* In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 1. sz., 8. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.IV. kép**: *Nagy Virgil vázlatrajza a barcelonai törvényszéki palota udvaráról, a lépcső kőkorlátjának mérműves faragása*, 1891. július 1. (Nagy Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék I.* In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 1. sz., 8. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.V. kép:** *Nagy Virgil tanulmányrajzai: a barcelonai katedrális szószékének lépcsője és „keresztfolyosójának kapuzata és síremléke"*, 1891. (In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 1. sz. 7. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.VI. kép:** Nagy Virgil rajza a zaragozai székesegyház apszisáról, 1891, mellette a zaragozai „torre nueva" torony (In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 2. sz., 38. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.VII. kép:** Nagy Virgil tanulmányrajza, „*A burgosi katedrális kereszthajója, boltkezdője és trifóriuma*", 1891 (In: *MMÉE Közlönye*, 1892, 26. évf., 2. sz. 40. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **3.4.VIII. kép**: *A burgosi katedrális belső terének részlete* (LÜBKE, Wilhelm: *Geschichte der Architektur von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. 2. Bd*, Leipzig, Seemann, 1886, 232. (Az eredeti dokumentum őrzési helye: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz. 8505, könyvtáron belüli lelőhely: A486.)
- **3.4.IX. kép**: *Nagy Virgil rajza, Burgos (Spanyolország), Arco de Santa María*, 1891 (EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **3.4.X. kép**: *Nagy Virgil rajza tanulmányútjáról, Bourges (Franciaország), Palais Jacques Cœur*, 1891. (EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)

- **3.4.XI. kép**: *Nagy Virgil vázlatrajza Soissons (Franciaország) katedrálisáról*, 1891. (EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **3.4.XII. kép.** *Nagy Virgil vázlatrajzai.* Jobbra: *Zaragoza „gót-mór ereszképzés" vázlatrajza (Spanyolország)*, 1891. július 6.; balra: *Szent Vér-bazilika főhomlokzatának vázlatrajza, (Brugge, Belgium)*, 1891 k. (EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)

---

3. 6. I. kép

3.6. II. kép

A
Magyar Mérnök- és Építész-Egylet
1922. évi november hó 13.-án hétfőn este 7 órakor
székházának dísztermében (IV., Reáltanoda-u. 13-15)
néhai
Nagy Virgil
műegy. tanár emlékére
ünnepélyt
rendez, melyre t. Címet s családját tisztelettel meghívja
dr. Zielinszki Szilárd
elnök.
Műsor:
1. SZÓZAT.
Énekli a Budapesti Egyetemi Énekkarok.
2. ELNÖKI MEGNYITÓ.
Mondja dr. Zielinszky Szilárd, a M.M.É.E. elnöke.
3. ÜNNEPI BESZÉD.
Mondja Kertész K. Róbert, a M.M.É.E. alelnöke.
4. »NEM, NEM, SOHA...« Ammer Józseftől.
Énekli a Budapesti Egyetemi Énekkarok.
Vezeti Kereszthy Jenő karigazgató.

3.6. III. kép

3.6. IV. kép

3.6.V. kép

3.6. VI. kép

3.6. *Nagy Virgil halála és emlékezete*

KÉPJEGYZÉK

- **3.6.I. kép**: Fábián Gáspár építész megemlékezése tanárairól, lent Nagy Virgil Fábián Gáspárhoz írt sorainak reprodukciója. A felirat: „*Fábián Gáspár úrnak mint az 1905/6 évi II. éves építészhallgatók között kiírt szünidei tervpályázat győztesének. Budapest, 1906. okt. 1.*” (In: FÁBIÁN G 1935, címoldal után. Az eredeti dokumentum őrzési helye: MKE KLM, Lyka-gyűjtemény, ltsz. 101.364.)
- **3.6.II. kép**: A Királyi József Műegyetem hallgatóinak megemlékezése Nagy Virgilről. Pázmándi István (1898–1975) építész rajza. Felirata: „*E lap legyen szerény emléke az igaz magyar férfiúnak Nagy Virgil szeretett professorunknak. Itt hagyott bennünket kiket annyira szeretett, de nem ment el nyomtalanul, mert szellemének gazdag kincseit ajándékozta tanítványainak hogy megtermékenyítse lelküket. Emléke él!*” Jobbra lent:

„*Pázmándi I.*” (In: *Megfagyott Muzsikus*, 1922, címoldalon. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 6.473.)

- **3.6.III. kép**: *Meghívó a Nagy Virgil emlékére rendezett ünnepélyre*, 1922. nov. 13. (Mgy. Pászthy és Nagy család levélhagyatéka)
- **3.6.IV. kép**: *Nagy Virgil síremléke a Farkasréti temetőben*, a ruszkicai márványból készült talapzatot Wälder Gyula építész tervezte (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **3.6.V. kép**: *Nagy Virgil síremléke a Farkasréti temetőben, az építész profilból ábrázolt arcképe fehér ruszkicai márványból*, Bory Jenő (1879–1959) szobrászművész alkotása, 1925 körül (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **3.6.VI. kép**: *Nagy Virgil és Perfect Elisabeth síremlékének felirata a Farkasréti temetőben*. A sír helye: 46/6 parcella; N/A szakasz, 1. sor, 6/7. sír. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

4.1. *Fővám téri (1896-tól Ferenc József híd)*

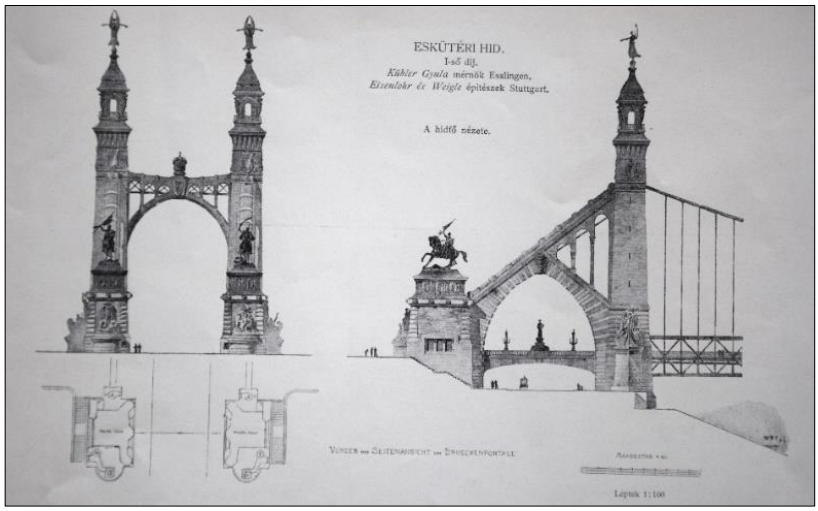

4.1.I. kép

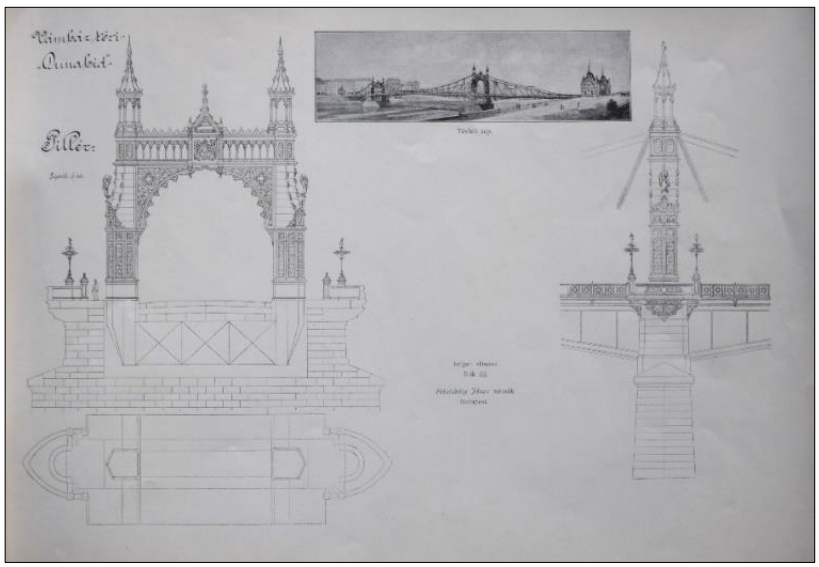

4.1.II. kép

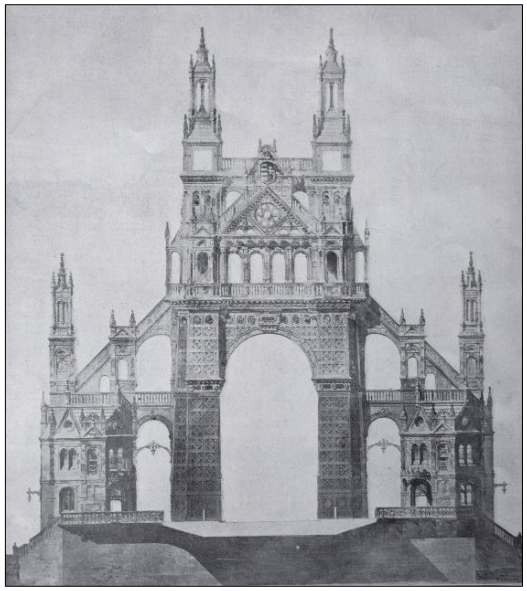

4.1.III. kép

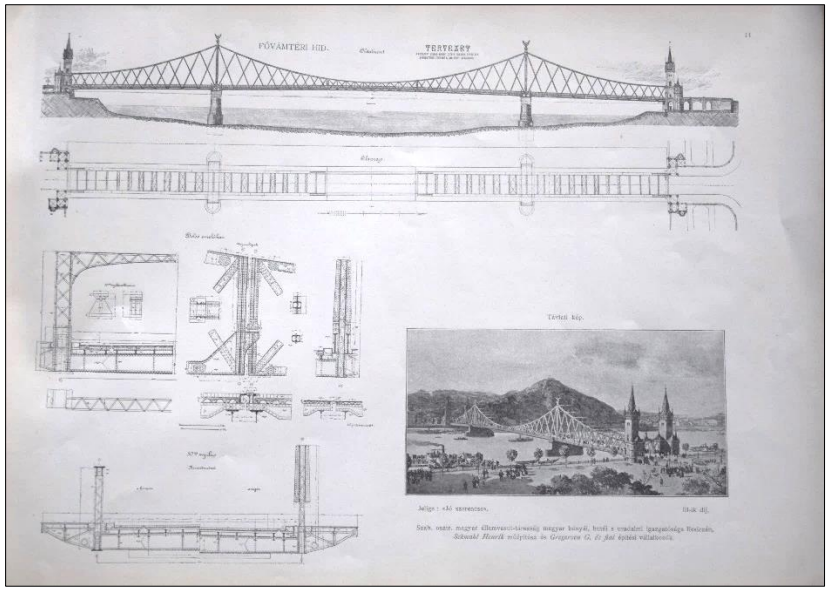

4.1.IV. kép

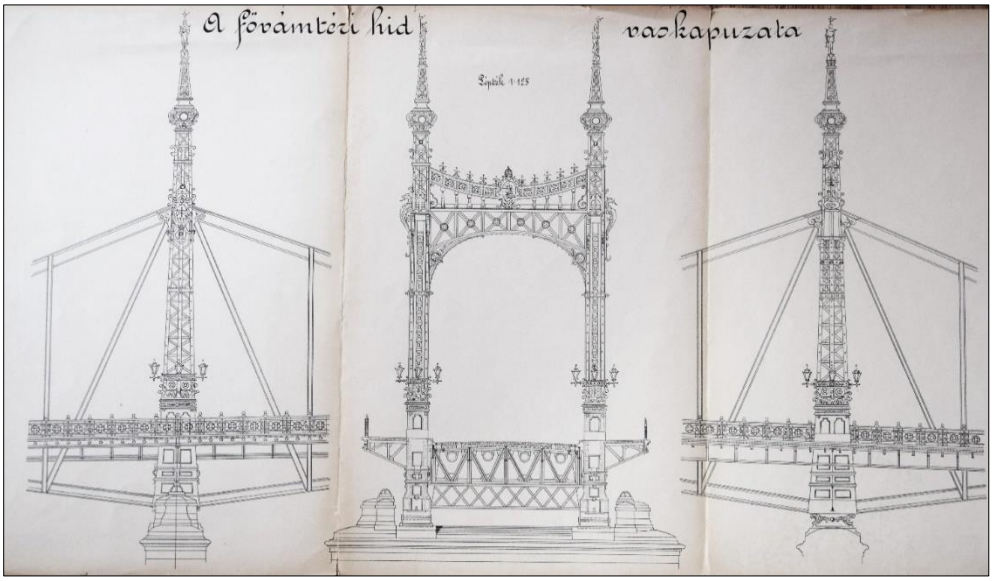

4.1.V. kép

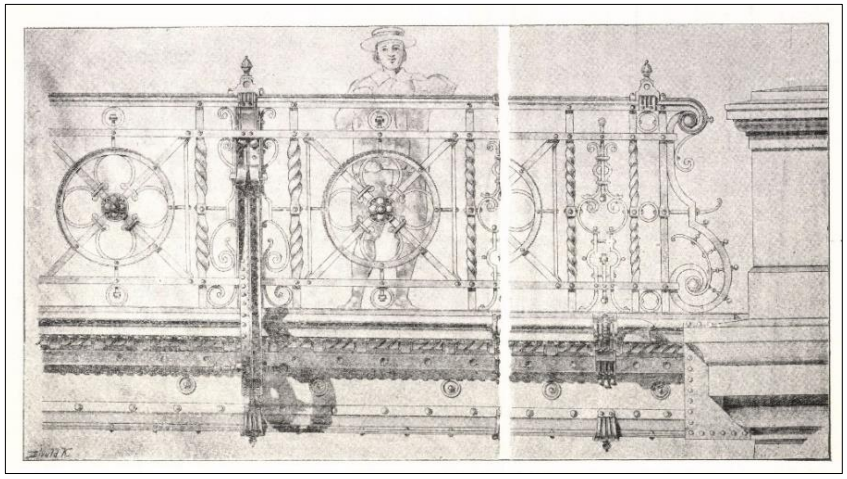

4.1.VI. kép

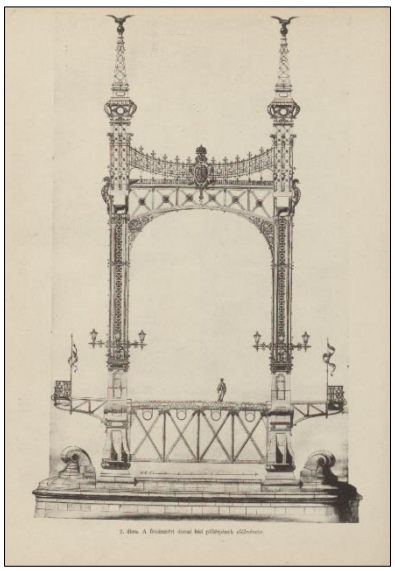

4.1.VII. kép

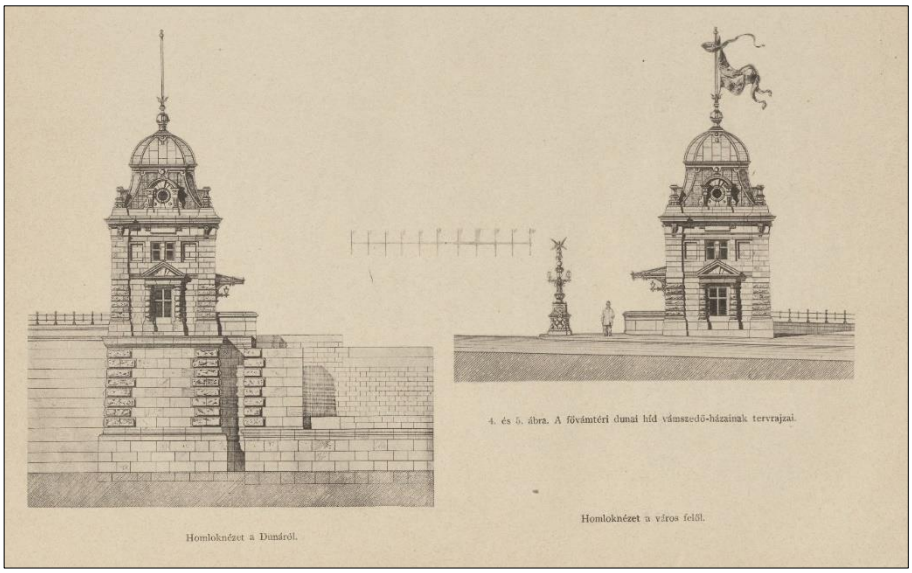

4.1.VIII. kép

4.1.IX. kép

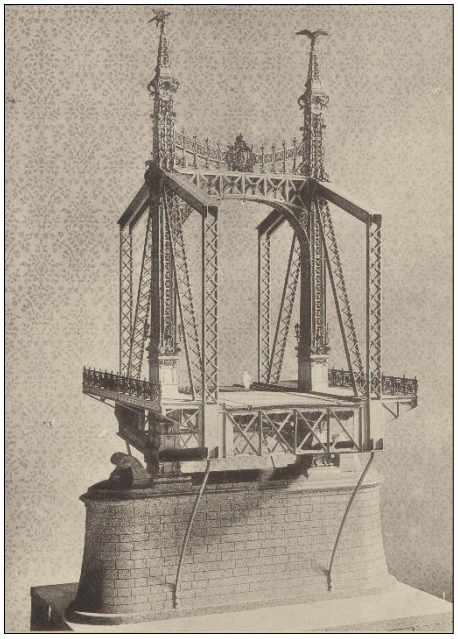

4.1.X. kép

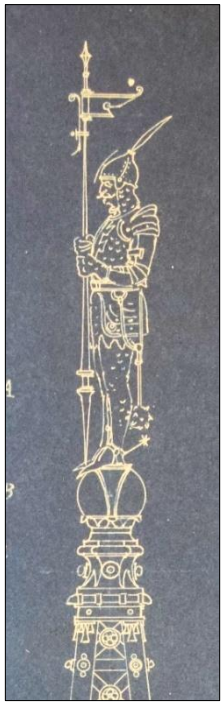

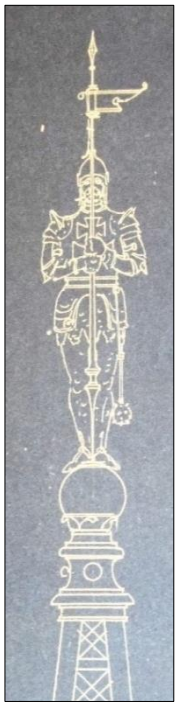

4.1.XI–XIII. kép

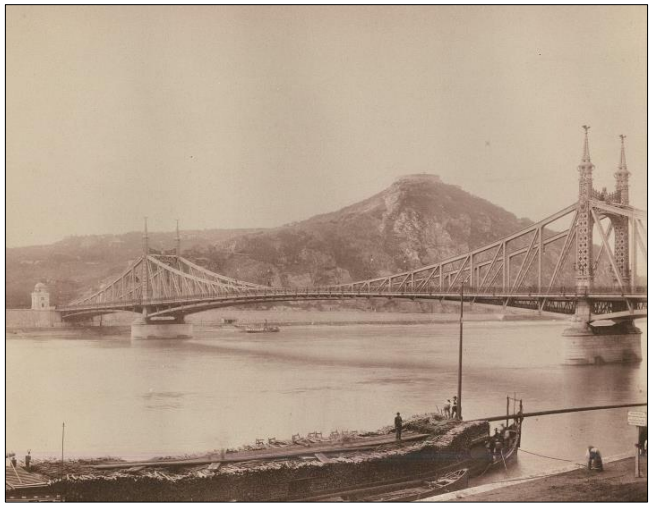

4.1.XIV. kép

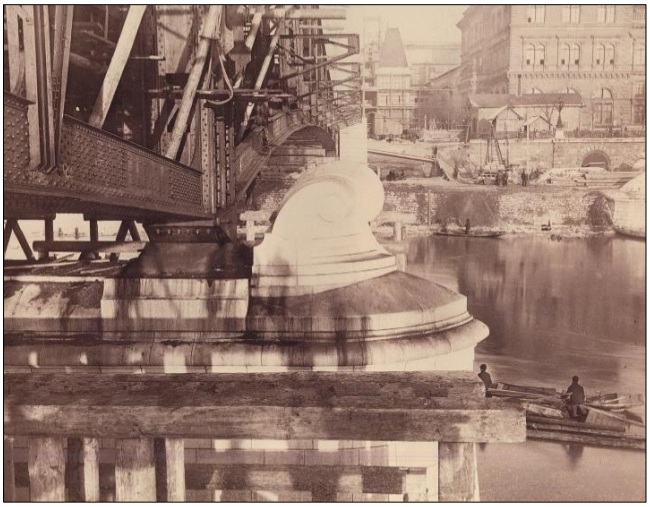

4.1.XV. kép

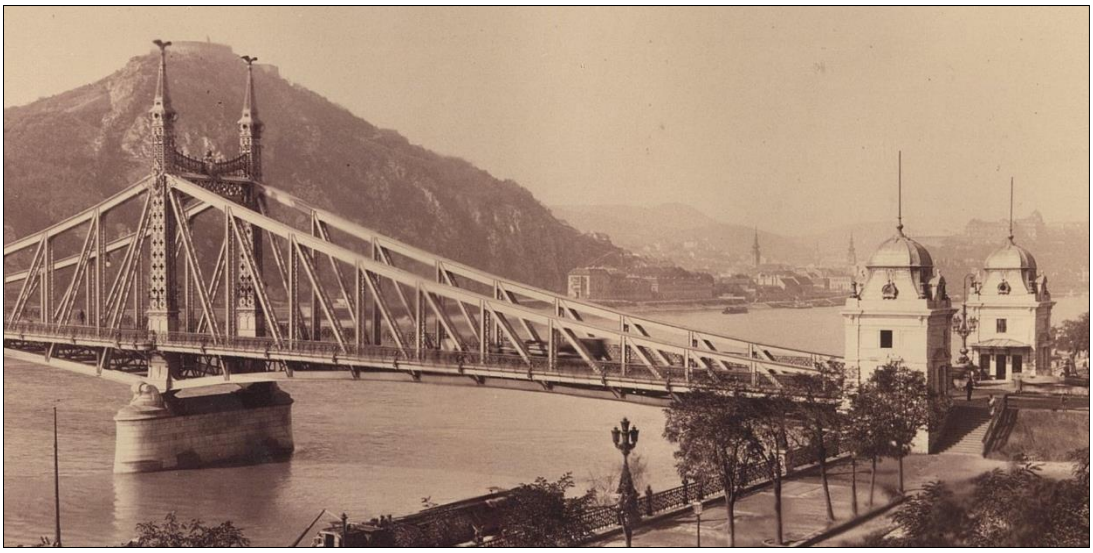

4.1.XVI. kép

4.1.XVII. kép

4.1.XVIII. kép

4.1.XIX. kép

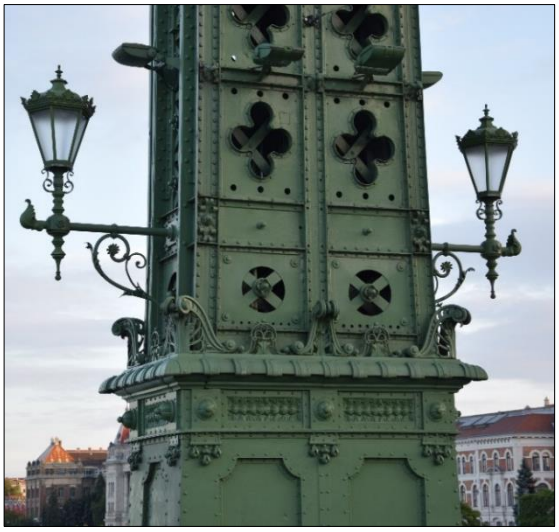

4.1.XX. kép

4.1.XXI. kép

4.1 *A budapesti Fővám téri (1896-tól Ferenc József híd) architektúrája*

KÉPJEGYZÉK

- **4.1.I. kép**: Julius Kübler: *az Eskü téri híd I. díjat nyert pályaterve, a hídfő nézete*. (In: *MÉP*, 1894, 1. évf., 3–5. füzet, 10. Az eredeti dokumentum őrzési helye: MKE KLM, ltsz. 6784/IV.)
- **4.1.II. kép**: Feketeházy János: *A Fővám téri Duna-híd II. díjat nyert pályaterve*. (In: *MÉP*, 1894, 1. évf., 3–5. füzet, 13. Az eredeti dokumentum őrzési helye: MKE KLM ltsz. 6784/IV.)
- **4.1.III. kép**: Feketeházy János mérnök, Steinhardt és Lang építészek: *Eskü téri híd tervpályázatára beküldött pályaterv, kapuzat*. (In: *MÉP*, 1894, 1. évf., 3–5. füzet, 23.o. Az eredeti dokumentum őrzési helye: MKE KLM ltsz. 6784/IV.)
- **4.1.IV. kép**: Schmahl Henrik építész és Gregersen G. és Fiai: *A Fővám téri Duna-híd III. díjat nyert tervezete*. (In: *MÉP*, 1894, 1. évf., 3–5. füzet, 14. Az eredeti dokumentum őrzési helye: MKE KLM ltsz. 6784/IV.)

- **4.1.V. kép:** *A Fővám téri híd vaskapuzatának terve*, é.n. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, ltsz. nélkül)
- **4.1.VI. kép**: Nagy Virgil: *A Fővám téri dunai híd korlátjának terve* (In: *MMÉE Közlönye*, 1895, 29. évf., 9. sz., 323. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **4.1.VII. kép**: Nagy Virgil: *A Fővám téri Duna-híd pillérének terve*. (In: *MMÉE Közlönye*, 1895, 29. évf., 9. sz, 320. Az eredeti őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **4.1.VIII. kép**: Nagy Virgil: *A vámszedőházak tervrajzai* (In: *MMÉE Közlönye*, 1895, 29. évf., 9. sz, 322. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **4.1.IX. kép**: *A pesti oldalon álló vámszedőház napjainkban* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **4.1.X. kép**: *A Fővám téri Duna-híd mederpillérének mintája*. (In: *MMÉE Közlönye*, 1895, 29. évf., 9. sz, 319. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HB 7.372.)
- **4.1.XI-XIII. kép**: Nagy Virgil: *A Fővám téri híd kapuzataihoz készített tervváltozat zászlóvivő vitézekkel, részletek,* 1894 k., (Az eredeti tervrajz: HU-MNL-OL-K227-628.-1894-5.-44314.)
- **4.1.XIV. kép**: „*Budapesti Fővámtéri Dunahíd. Építették Gaertner és Zsigmondy építő vállalkozók*", az új híd látképe a pesti oldalról, 1896 október, fotó: Divald Műintézete, Budapest (Az eredeti fotó őrzési helye: Kiskőrösi ÚM Fotógyűjteménye, ltsz. nélkül)
- **4.1.XV. kép**: „*Budapesti Fővámtéri Dunahíd. Építették Gaertner és Zsigmondy építő vállalkozók*", az egyik jégtörőről készült felvétel, 1896. jan. 10., fotó: Divald Műintézete, Bp. (Az eredeti őrzési helye: Kiskőrösi ÚM Fotógyűjteménye, ltsz. nélkül.)
- **4.1.XVI. kép**: „*Budapesti Fővámtéri Dunahíd. Építették Gaertner és Zsigmondy építő vállalkozók*", az új híd látképe a pesti oldalról a vámszedőházakkal, 1896 október, fotó: Divald Műintézete, Budapest (Az eredeti fotó őrzési helye: Kiskőrösi ÚM Fotógyűjteménye, ltsz. nélkül.)
- **4.1.XVII. kép**: *Ferenc József híd felavatásának egyik eseménye: „A király megnyitó útja az új hídon*". Weinwurm Antal felvétele, 1895. (In: *OV*, 1896. okt. 11., 17. évf., 41. sz., 652. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, jelzete: HC 3.112.)
- **4.1.XVIII. kép**: *Ferenc József híd 1900 körül* [1945 előtt], (Az eredeti kép őrzési helye: OSZK, TPK, ltsz. BP 2964.)
- **4.1.XIX. kép**: *Az újjáépített híd* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **4.1.XX. kép**: *A Szabadság híd pillére*, részlet (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

- **4.1.XXI. kép**: *Az építésre emlékeztető emléktábla a Szabadság hídon*. A tábla felirata: „*E hidat Feketeházy János mérnök pályaterve alapján tervezték és a hídépítést vezették: Czekelius Aurél miniszteri osztálytanácsos, Szántó Albert műszaki tanácsos, Nagy Virgil kir. főmérnök építész, Gruber Antal kir. főmérnök, Beke József kir. főmérnök és Gállik István kir. mérnök.*" (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

4.2 *A budapesti Eskü téri (Erzsébet) híd építészeti megjelenése (1898–1903)*

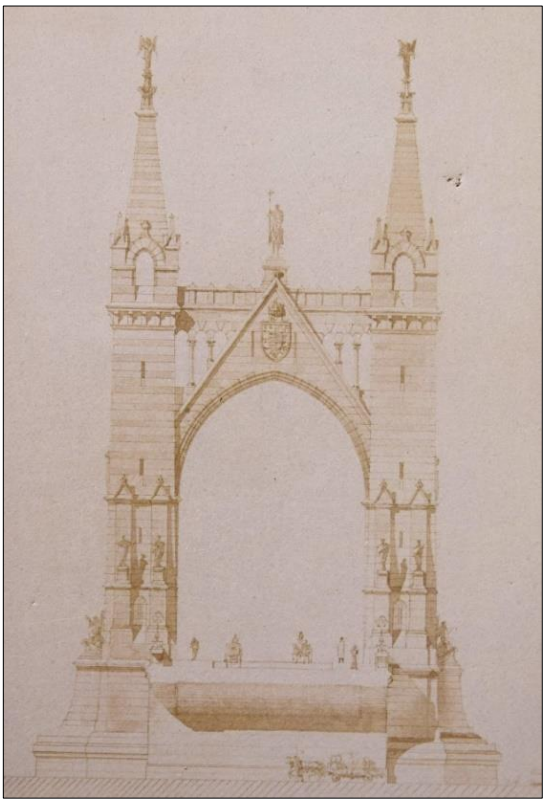

4.2.I. kép

4.2.II. kép

4.2.III. kép

4.2.IV. kép

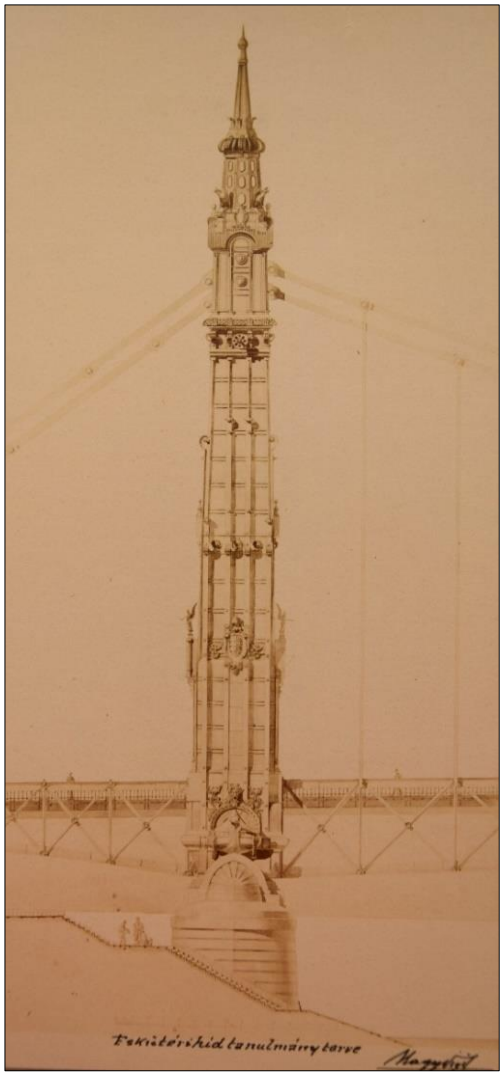

4.2.V. kép

4.2.VI. kép

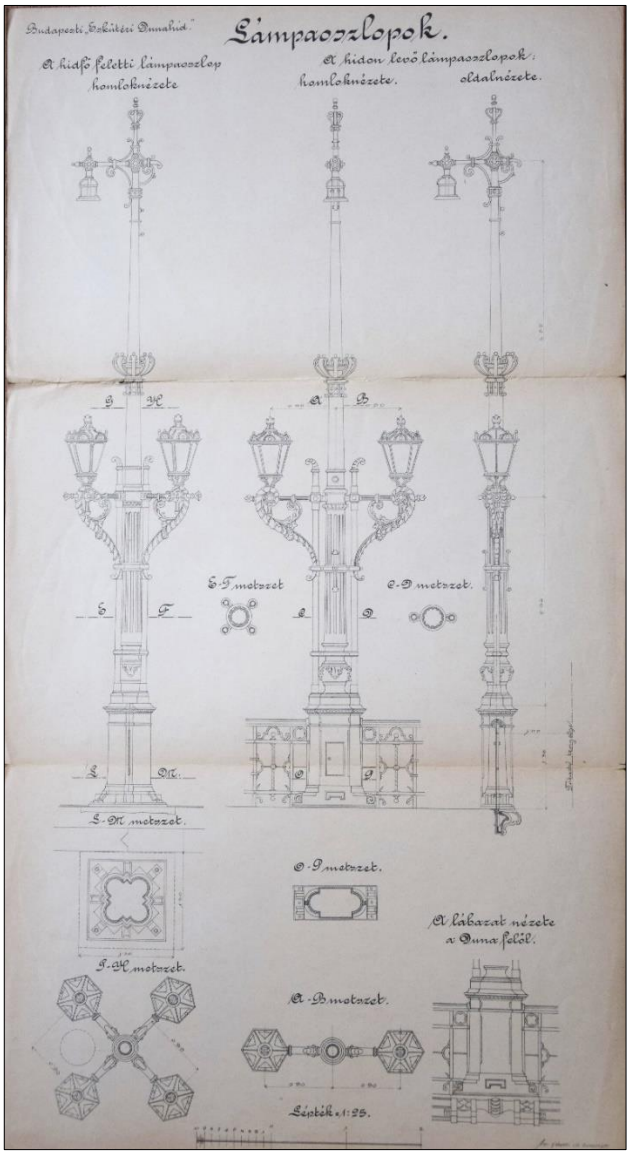

4.2.VII. kép

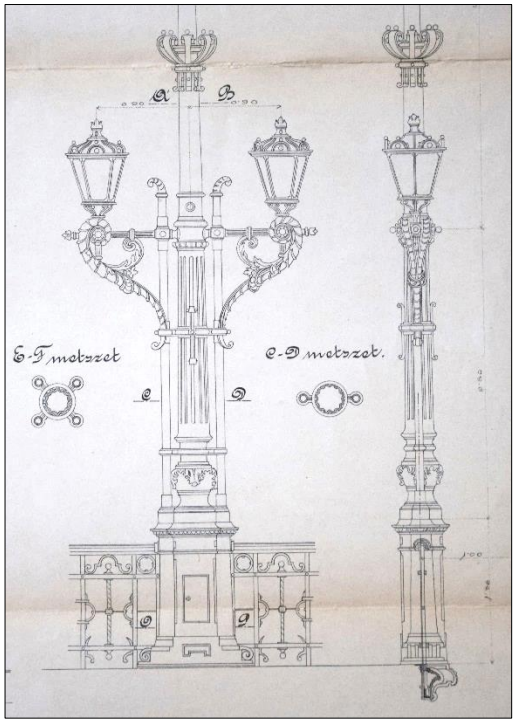

4.2.VIII. kép

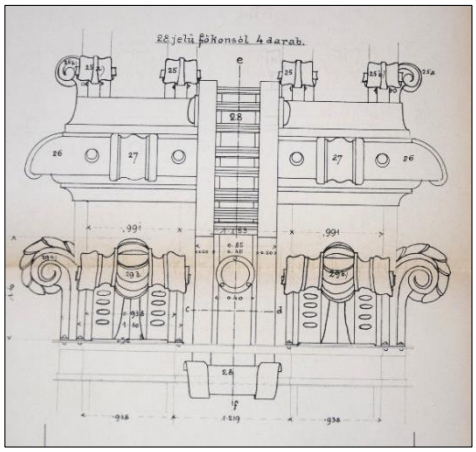

4.2.IX. kép

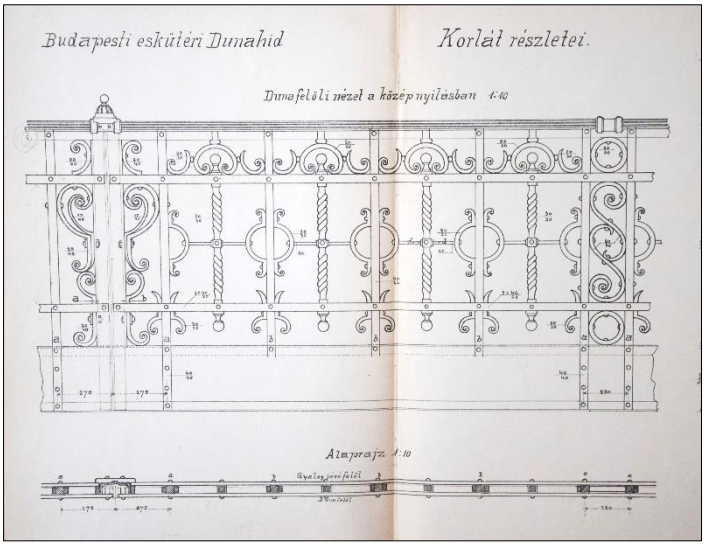

4.2.X. kép

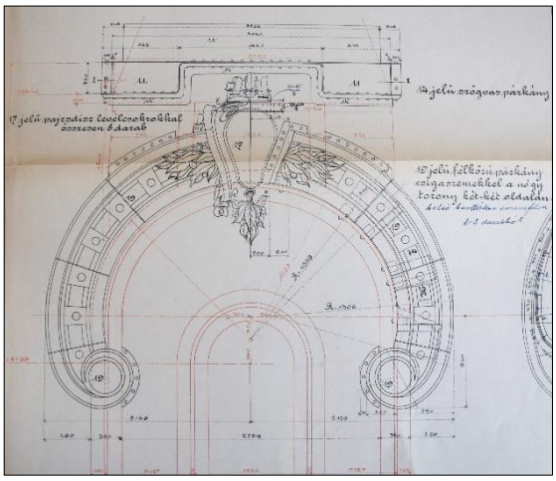

4.2. XI. kép

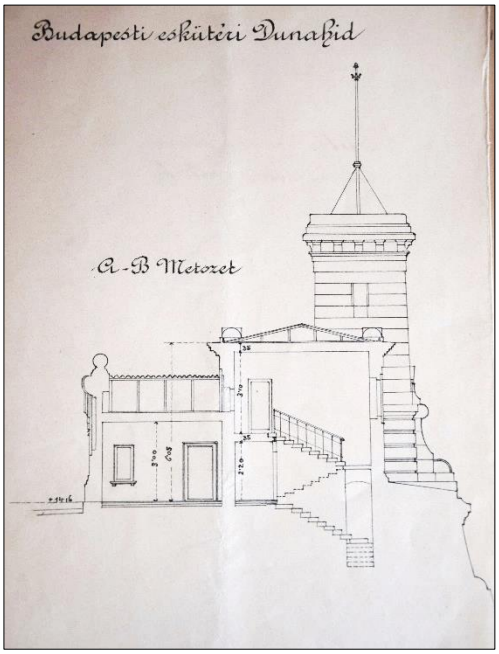

4.2.XII. kép

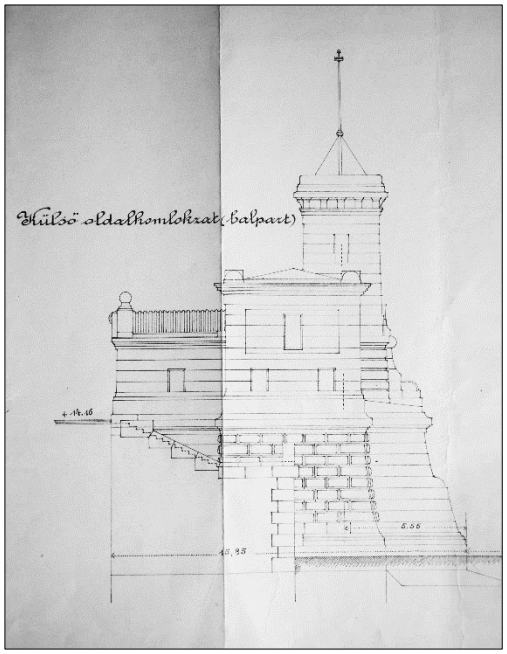

4.2.XIII. kép

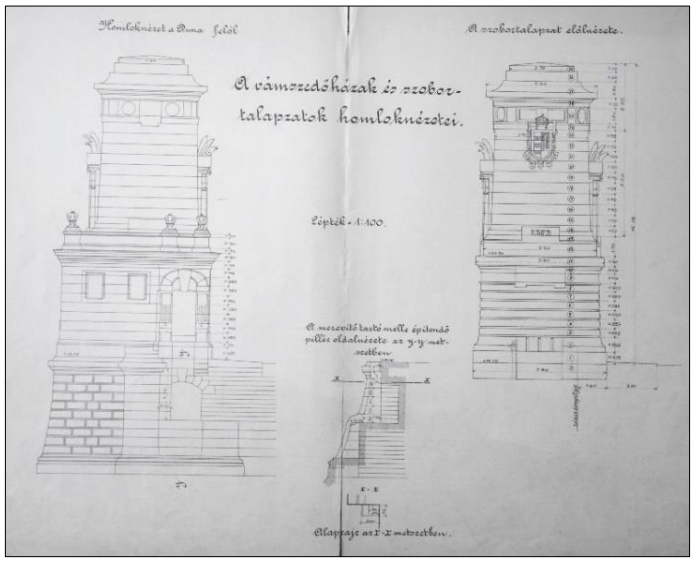

4.2.XIV. kép

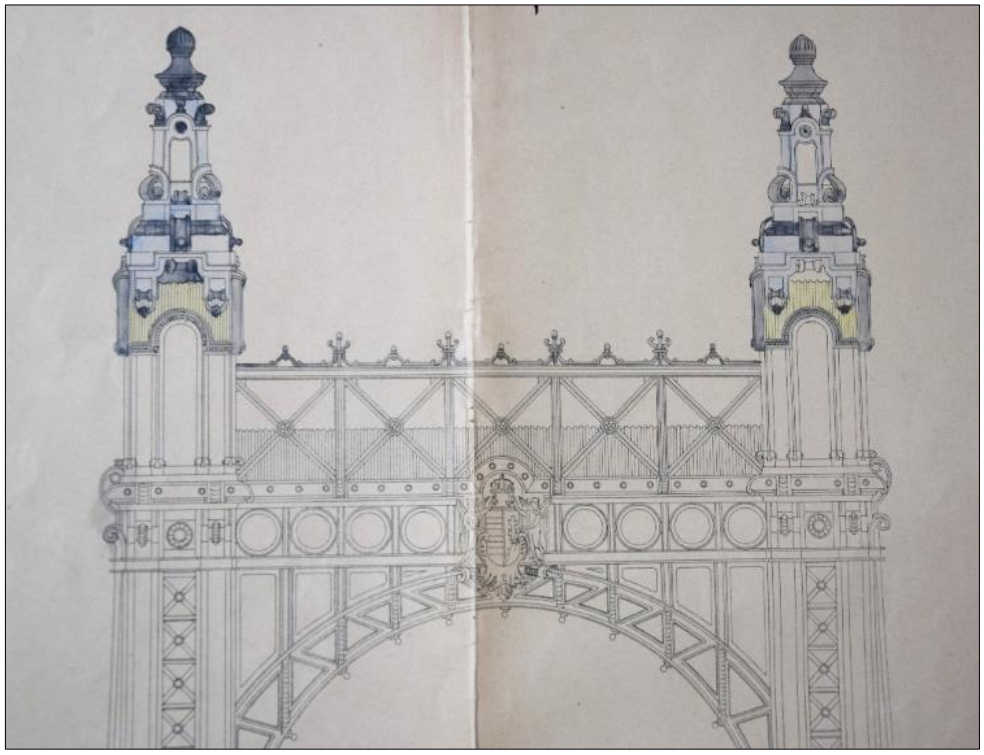

4.2.XV. kép

4.2. *A budapesti Eskü téri (a régi Erzsébet) híd építészeti megjelenése (1898–1903)*

KÉPJEGYZÉK

- **4.2.I. kép**: Nagy Virgil: „*Az Eskü téri híd C terve*”, Weinwurm Antal fényképész műtermében készült reprodukció, 1896 (Az eredeti őrzési helye: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül)
- **4.2.II. kép–4.2. III.kép**: *A budapesti Erzsébet híd látképe a Gellérthegyről*, 1906. (Fortepan/ Deutsche Fotothek/ Brück und Sohn) teljes felvétel és a kapuzat részlete
- **4.2.IV. kép**: Nagy Virgil: *Az Eskü téri híd tanulmányterve*, é. n. Eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció (őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **4.2.V. kép**: Nagy Virgil: *Az Eskü téri híd tanulmányterve – kapuzat oldalnézete*, é. n. Eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció. (EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **4.2.VI. kép**: Nagy Virgil: *Az Erzsébet híd távlati képe*, 1903, kartonra kasírozott papír, akvarelltechnika. (Az eredeti festmény őrzési helye: BTM Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény, ltsz. 2003.3.)
- **4.2.VII. kép–4.2.XI. kép**: *A Budapesti Eskü téri Duna-híd lámpaoszlopainak, korlátjának és egyéb díszítőelemeinek részletrajzai*. A terveken Árkai Sándor cs. és kir. udvari műlakatos pecsétjével, aláírásával, é. n. (Az eredeti tervek őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, Erzsébet hídra vonatkozó tervrajzok, 016. doboz. A **4.2.VII.** kép közölve: FÖLDI–HEGYINÉ DÉRI–F. DÓZSA 2003, 44.)
- **4.2.XII. kép**: *A budapesti Eskü téri Duna híd vámszedőházának metszetrajza*, é. n. (Az eredeti őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, Erzsébet hídra vonatkozó tervek gyűjteménye, 016. doboz)
- **4.2.XIII. kép**: *A budapesti Eskü téri Duna híd balparti vámszedőházának külső oldalhomlokzata*, é. n. (Az eredeti őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, Erzsébet hídra vonatkozó tervek, 016. doboz)
- **4.2.XIV. kép**: *Eskü téri Duna híd - vámszedőházak és szobortalapzatok homlokzatának részletrajzai*, é. n. (Az eredeti őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, Erzsébet hídra vonatkozó tervek gyűjteménye, 016. doboz)
- **4.2.XV. kép**: *Az Eskü téri Duna híd kapuzatának részlete*, é. n. (Az eredeti őrzési helye: Kiskőrösi ÚM, Hídtörténeti szakgyűjtemény, Erzsébet hídra vonatkozó tervek gyűjteménye, 016. doboz.)

4.4 *A budapesti Epreskert tervezett építkezései és végleges kerítésének terve*

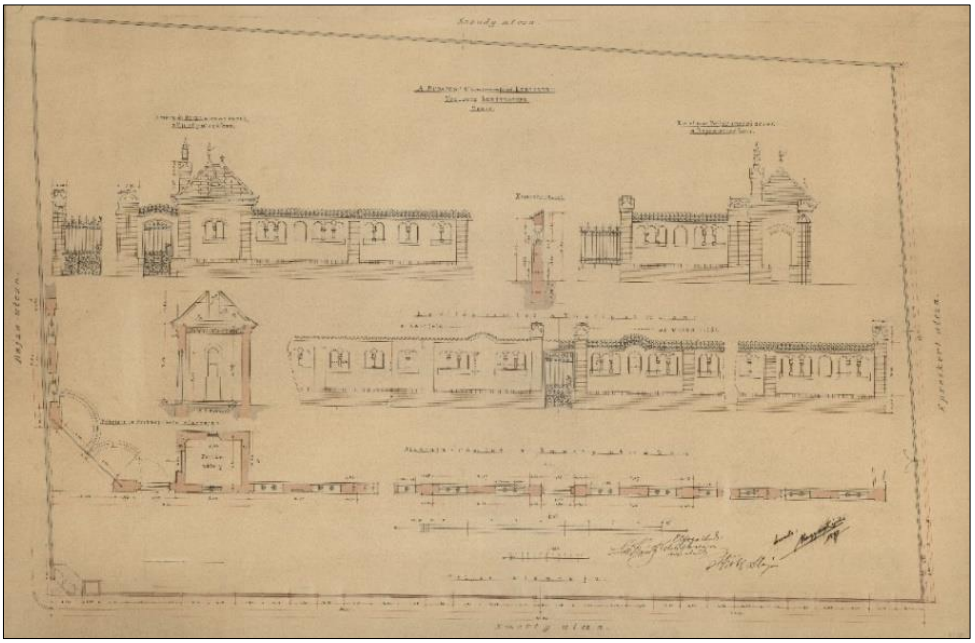

4.4. I. kép

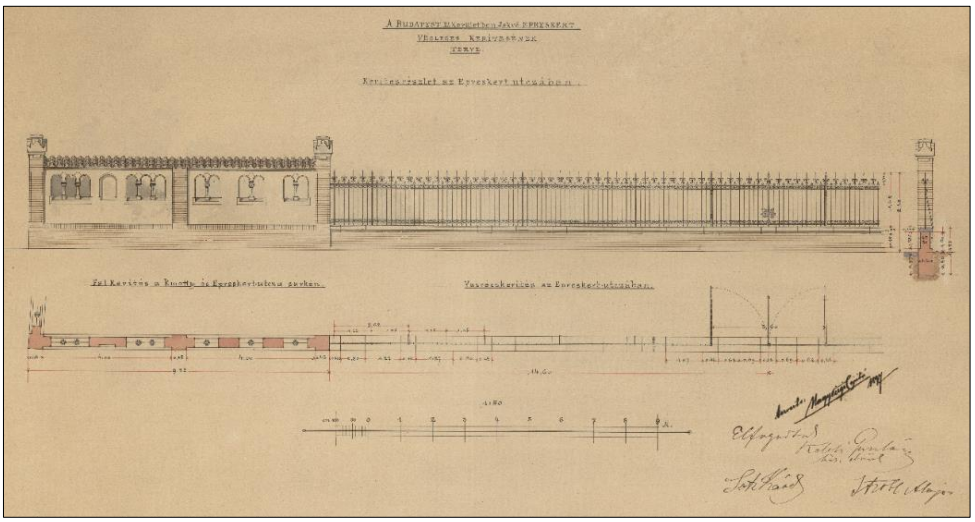

4.4. II. kép

4.4. III. kép

4.4.IV. kép

4.4.V. kép

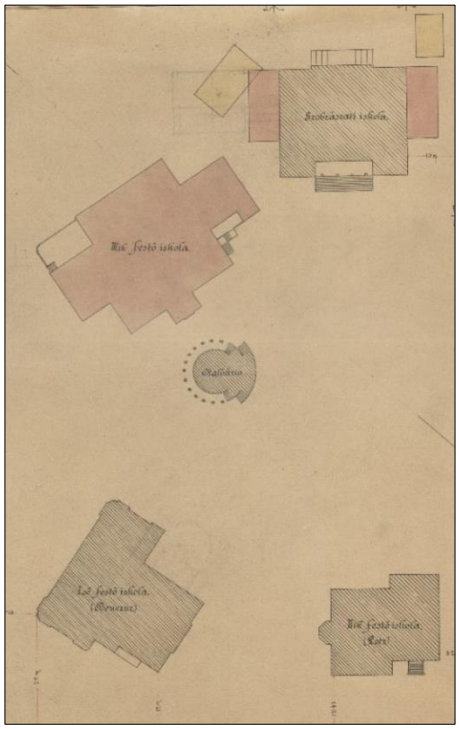

4.4.VI. kép

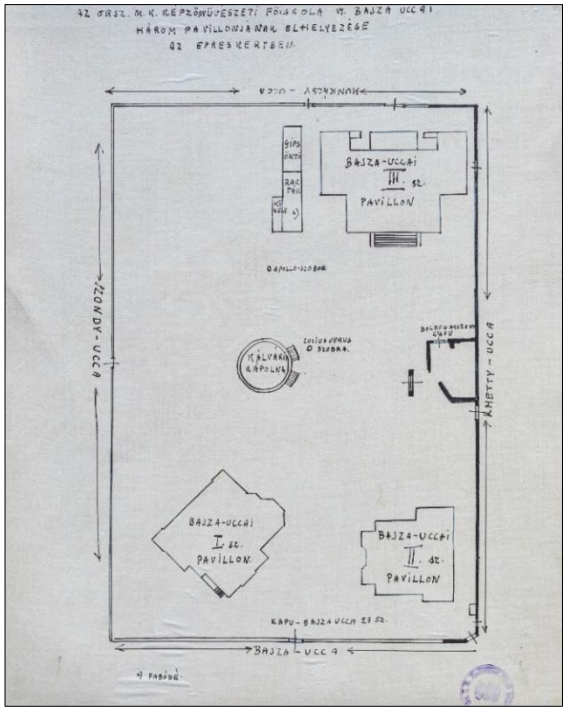

4.4.VII. kép

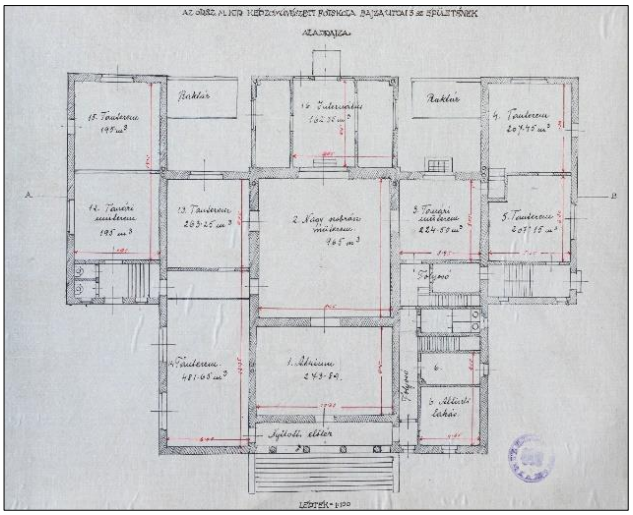

4.4.VIII. kép

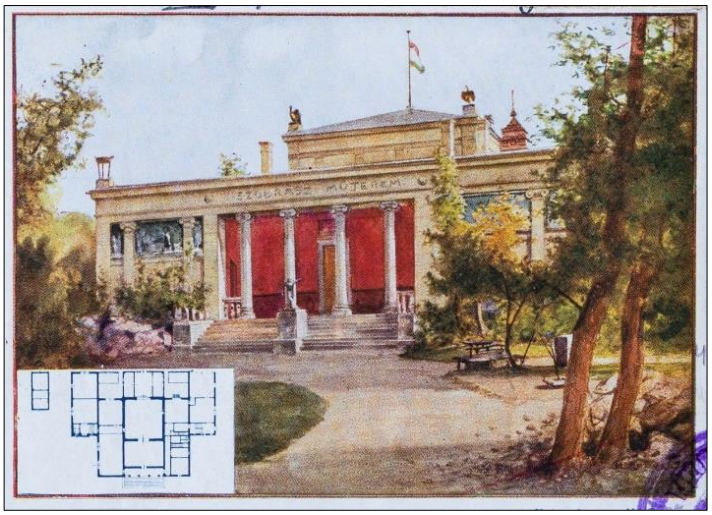

4.4.IX. kép

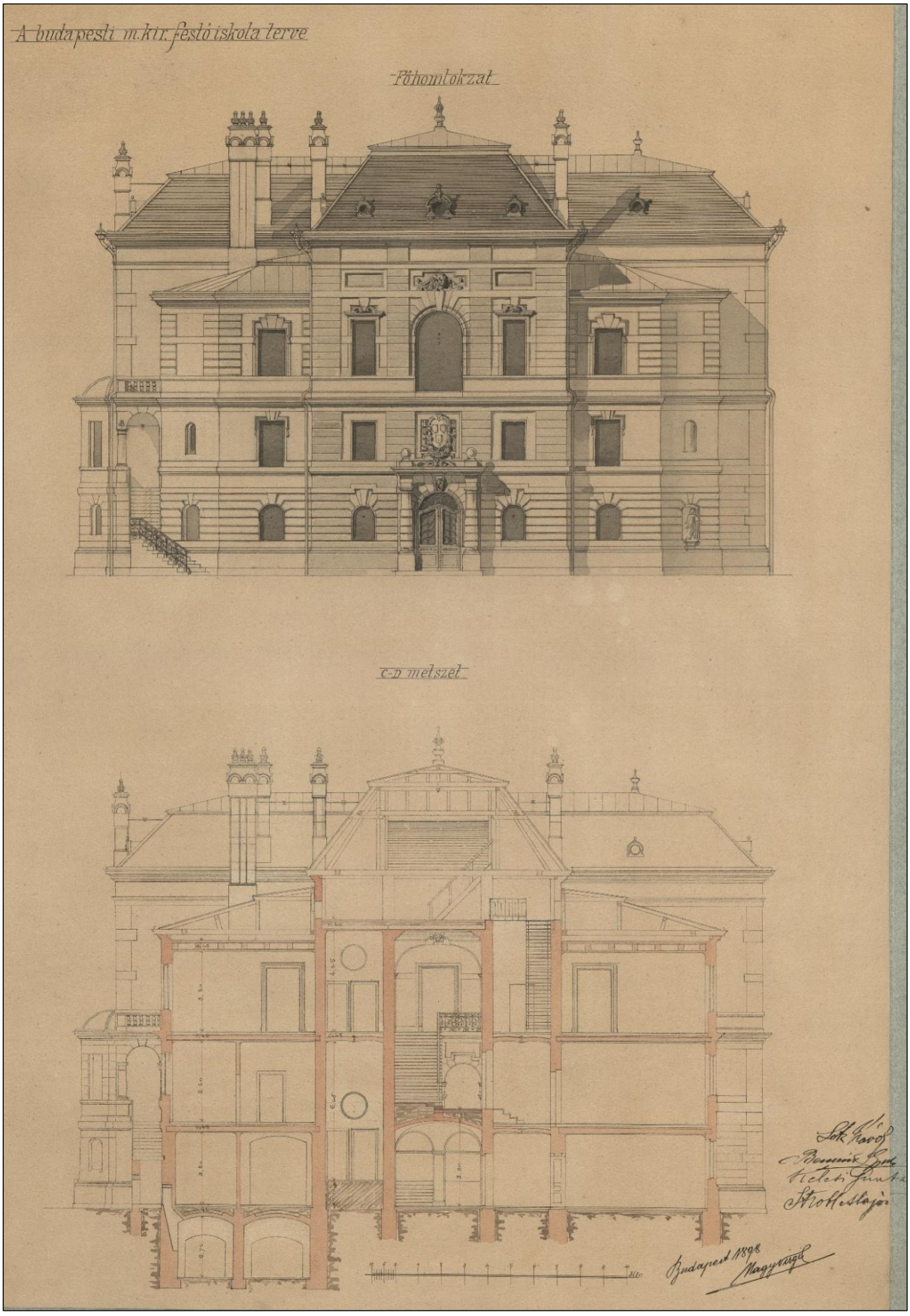
A budapesti m.kir. festő iskola terve
Főhomlokzat
C-D metszet

4.4.X. kép

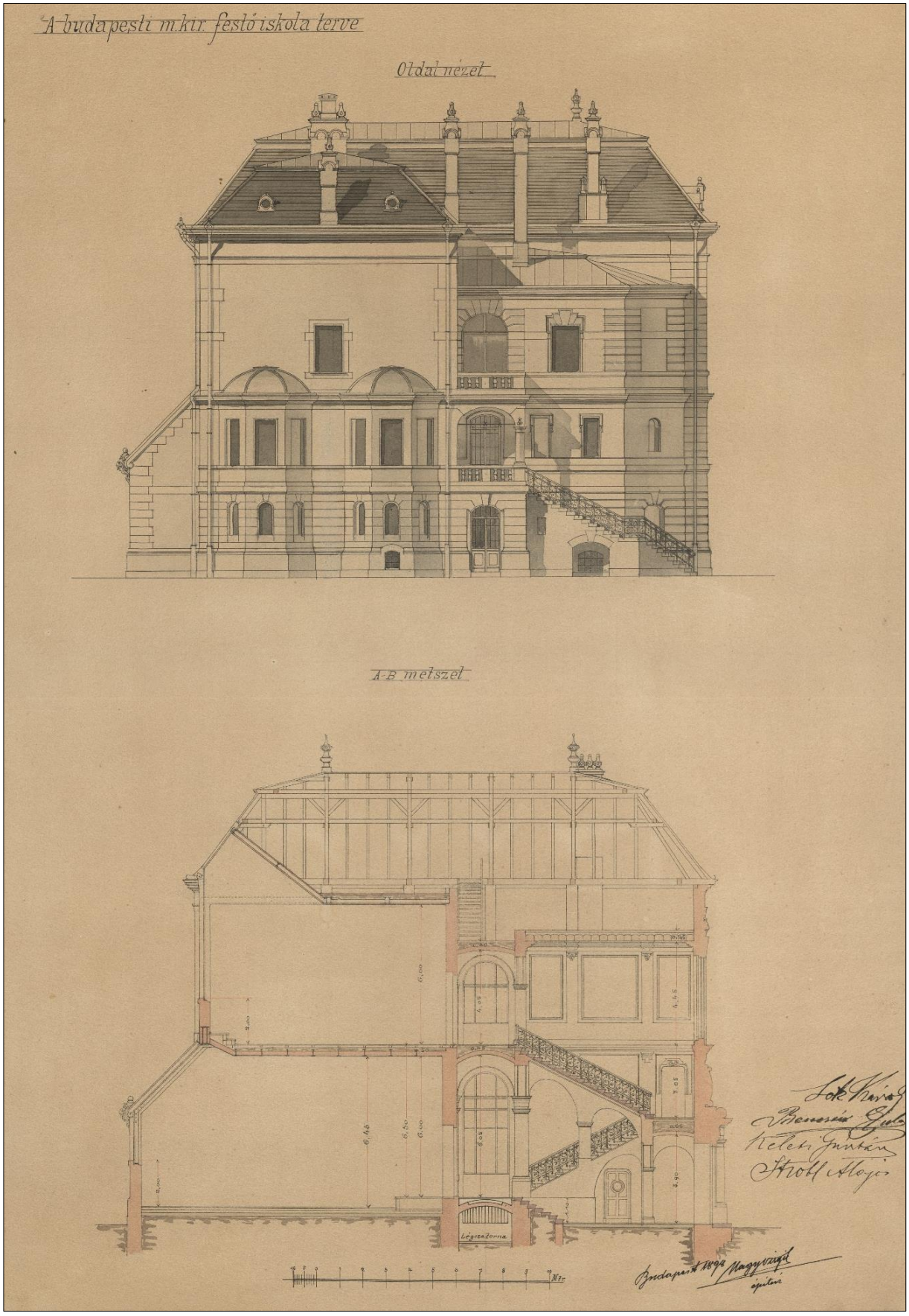

4.4.XI. kép

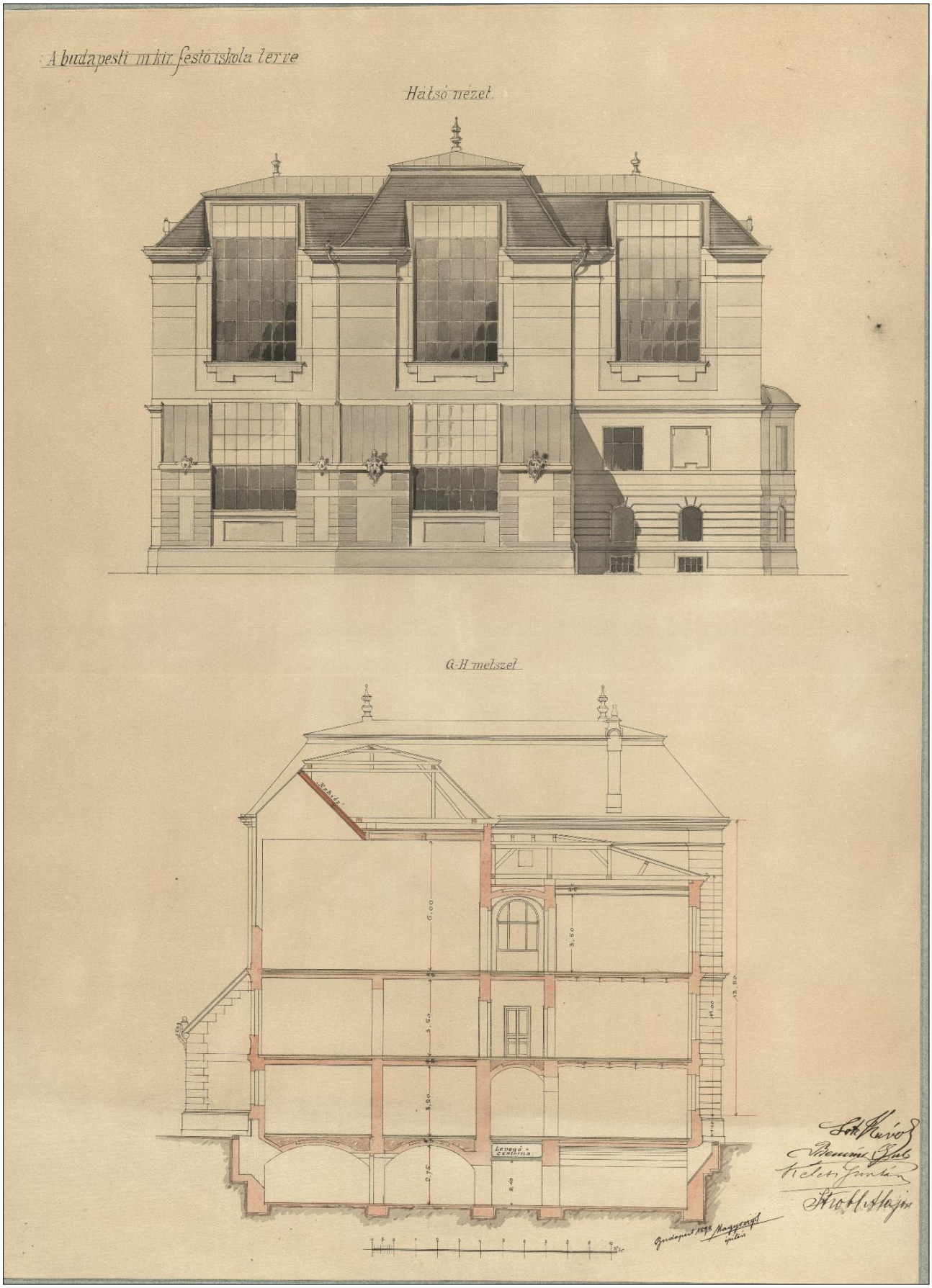

4.4.XII. kép

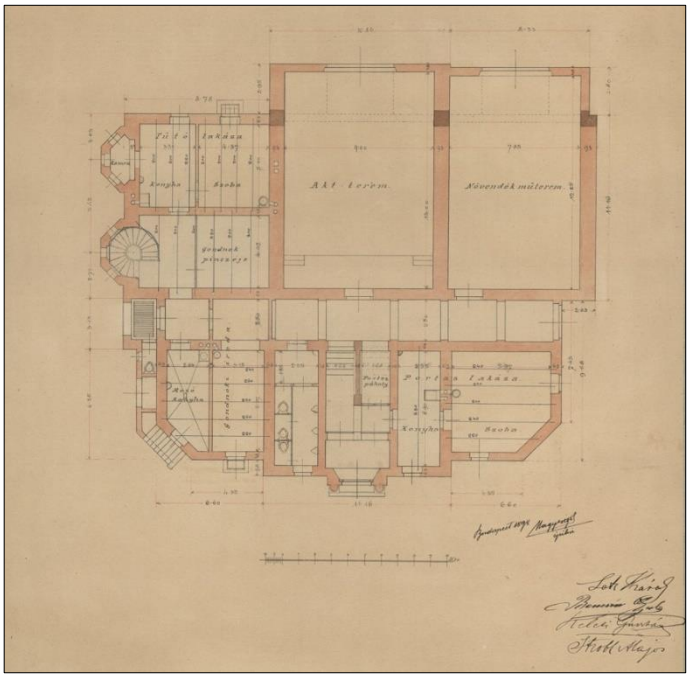

4.4.XIII. kép

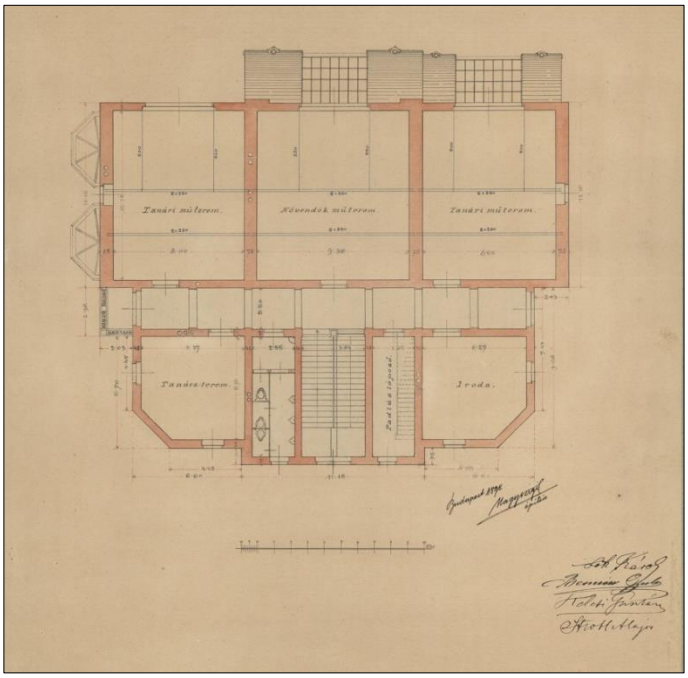

4.4.XIV. kép

4.4.XV. kép

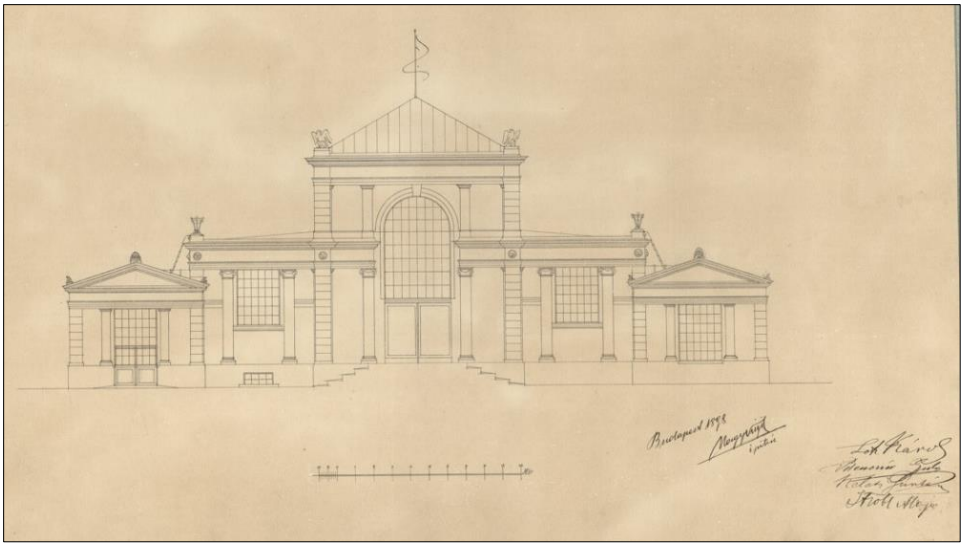

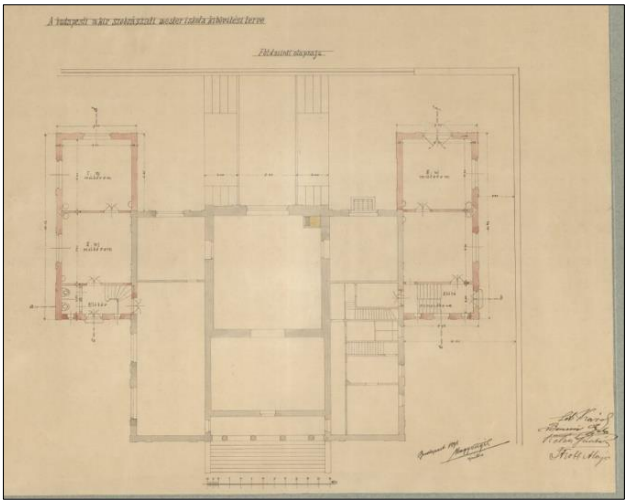

4.4.XVI. kép

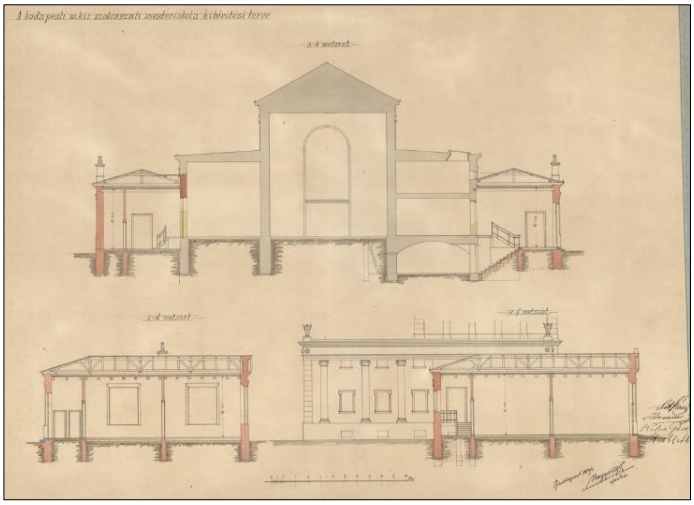

4.4.XVII. kép

4.4.XVIII. kép

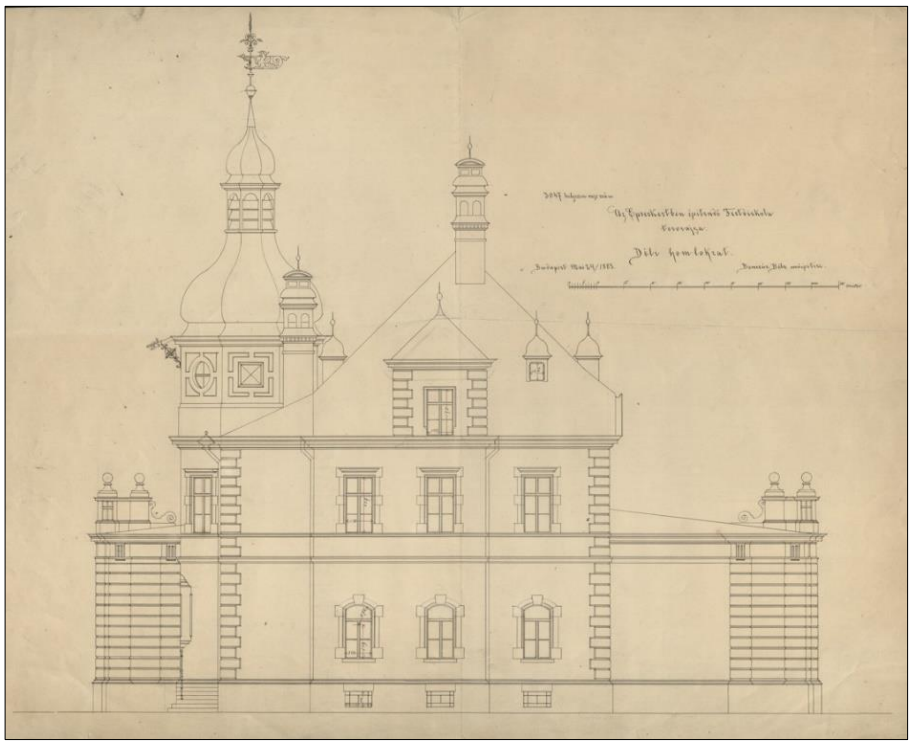

4.4.XIX. kép

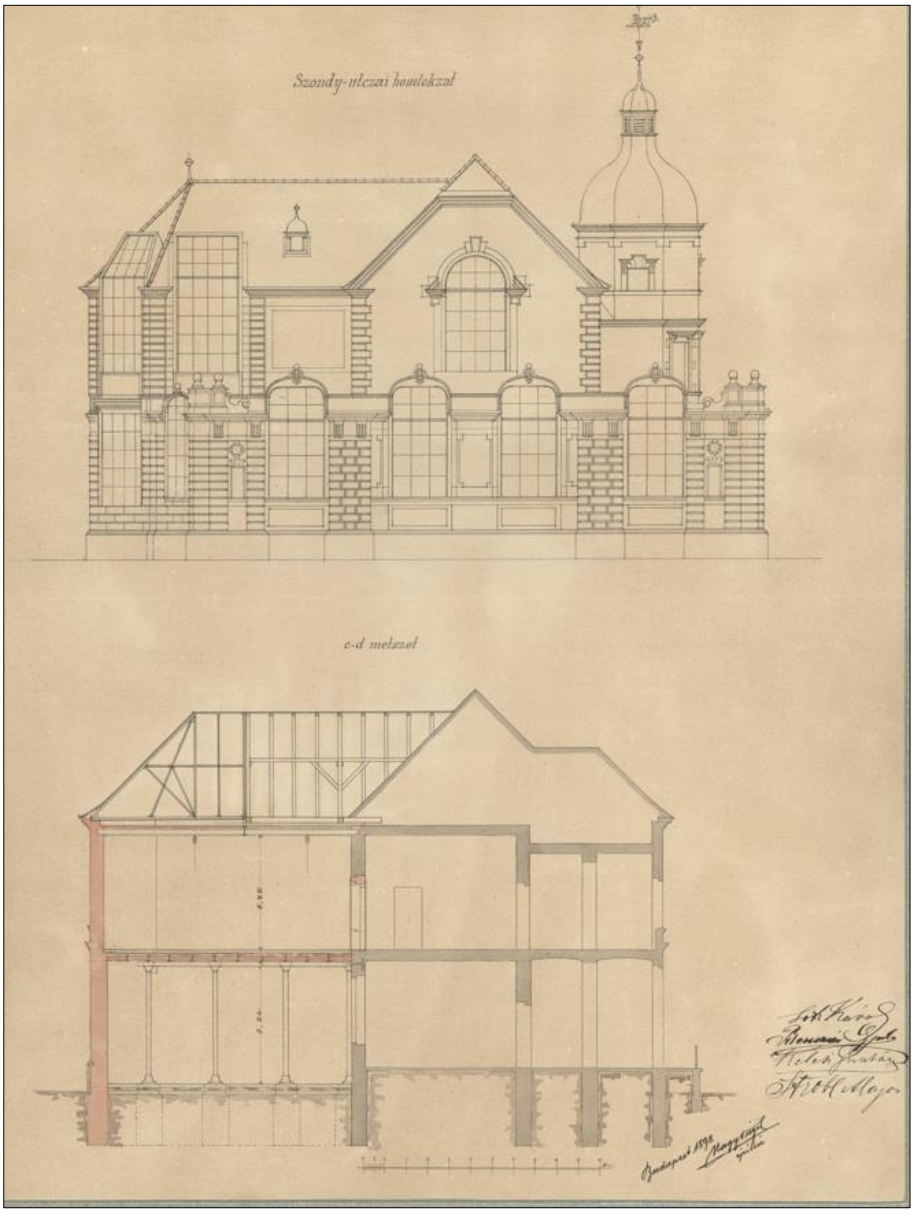

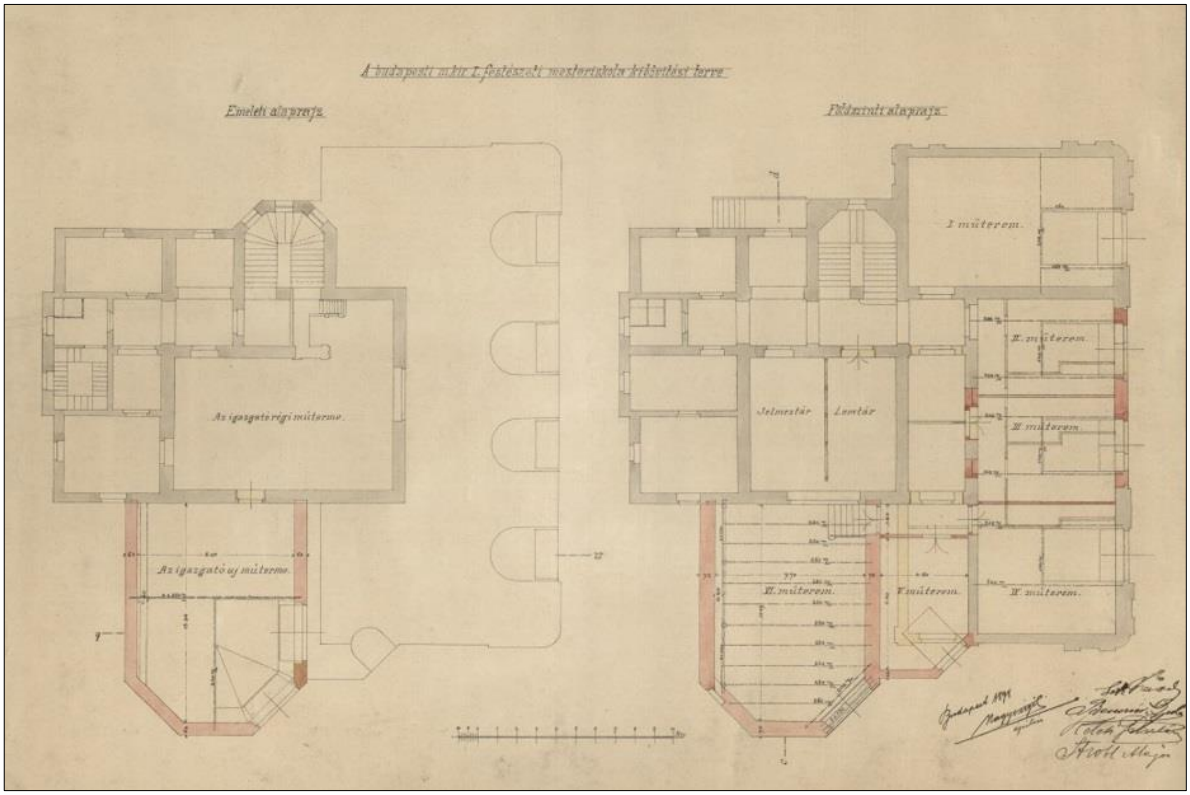

4.4.XX. kép

4.4.XXI. kép

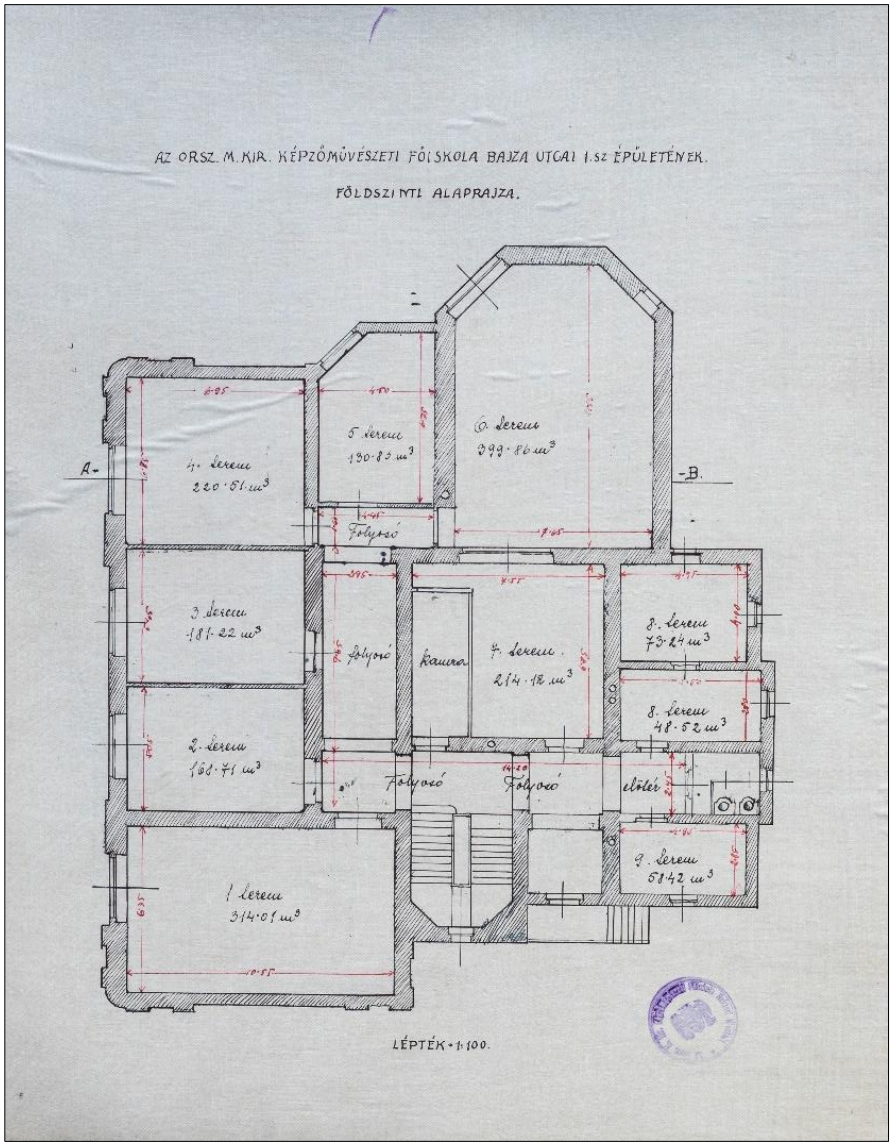

4.4. *A budapesti Epreskert tervezett építkezései és végleges kerítésének terve (1897–1898)*

KÉPJEGYZÉK

- **4.4.I. kép**: Nagy Virgil: „*A Budapest VI. kerületben fekvő Epreskert végleges kerítésének terve*”, 1897. (Az eredeti terv őrzési helye és jelzete: HU-MNL-OL-T 13-41-1.)
- **4.4.II. kép**: Nagy Virgil: *Falkerítés a Kmetty és az Epreskert utca sarkán, valamint vasrácskerítés az Epreskert utcában*, 1897. (Az eredeti terv őrzési helye és jelzete: HU-MNL-OL-T 13-41-2.)
- **4.4.III. kép**: *A budapesti Epreskert kerítésének részlete*, ifj. Weinwurm Antal hadikórház felvételei, 1916 körül. (Az eredeti fénykép őrzési helye: MKE KLM, ltsz. 6520/2.)
- **4.4.IV. kép**: *Az Epreskert kerítése, részletek* (fotó: Nyíri Julianna, MKE, 2024.)
- **4.4.V. kép**: *Az Epreskert kerítése napjainkban* (fotó: Nyíri Julianna, MKE, 2024)
- **4.4.VI. kép**: Nagy Virgil: *A III. számú budapesti magyar királyi festőiskola terve, helyszínrajz*, 1898. (Az eredeti tervrajz őrzési helye és jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-19.)
- **4.4.VII. kép**: *Az Orsz. M. K. Képzőművészeti Főiskola Bajza utcai 3 pavilonjának elhelyezése az Epreskertben*” (In: *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása*, Bp. 1928, 19. Az eredeti dokumentum őrzési helye és jelzete: MKE KLM, ltsz.: 63.227.)
- **4.4.VIII. kép**: „*Az Orsz. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Bajza utcai 3. számú épületének alaprajza*” (In: *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása*, Bp. 1928, 18. Az eredeti dokumentum őrzési helye és jelzete: MKE KLM, ltsz.: 63.227.)
- **4.4.IX. kép**: *A Szobrászati Mesteriskola epreskerti épülete*, képeslap, é. n. (In: *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása*, Bp. 1928. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz.: 63.227, képmelléklet: AD-XI.a.25.)
- **4.4.X. kép:** Nagy Virgil: *A III. számú budapesti magyar királyi festőiskola főhomlokzatának terve*, 1898. (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-1.)
- **4.4.XI. kép:** Nagy Virgil: *A III. számú budapesti magyar királyi festőiskola terve (Epreskert), oldalnézet és metszetrajz*, 1898. (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-2.)
- **4.4.XII. kép:** Nagy Virgil: *A III. számú budapesti magyar királyi festőiskola terve (Epreskert), hátsó nézet és metszetrajz*, 1898. (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-3.)
- **4.4.XIII. kép:** Nagy Virgil: *A budapesti III. számú Festészeti Mesteriskola földszinti alaprajza*, 1898 (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-9.)

- **4.4.XIV. kép**: Nagy Virgil: *A budapesti III. számú Festészeti Mesteriskola emeleti alaprajza*, 1898 (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-7.)
- **4.4.XV. kép**: Nagy Virgil: *Az epreskerti Szobrászati Mesteriskola kibővítési terve, utcai főhomlokzat*, 1898 (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-13.)
- **4.4.XVI. kép**: Nagy Virgil: *Az epreskerti Szobrászati Mesteriskola kibővítési terve, földszinti alaprajz*, 1898 (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-16.)
- **4.4.XVII: kép**: Nagy Virgil: *Az epreskerti Szobrászati Mesteriskola kibővítési terve, metszetrajzok*, 1898 (Az eredeti őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-15.)
- **4.4.XVIII. kép**: Benczúr Béla (1854–1941) építész: *Az epreskerti I. számú Festészeti Mesteriskola déli homlokzatának terve*, 1883. május 24. „*3047 helyrajzi szám, Az Epreskertben építendő Festőiskola tervrajza*”.
  (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-17.)
- **4.4.XIX. kép**: Nagy Virgil: *A budapesti m. kir. I. Festészeti Mesteriskola kibővítési terve: Szondy utcai homlokzat és metszet*, 1898
  (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-10.)
- **4.4.XX. kép**: Nagy Virgil: *A budapesti m. kir. I. Festészeti Mesteriskola kibővítési terve, emeleti és földszinti alaprajz*, 1898
  (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-22-12.)
- **4.4.XXI. kép**: *Az I. számú Festészeti Mesteriskola földszinti alaprajza az 1920-as évekből, a Nagy Virgil tervei szerint készült kibővítésnek megfelelően*. (In: *Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskola épületeinek leírása*, Bp. 1928, 14. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 63.227.)

4.5. *Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet (1909–1911)*

4.5.I. kép

4.5.II. kép

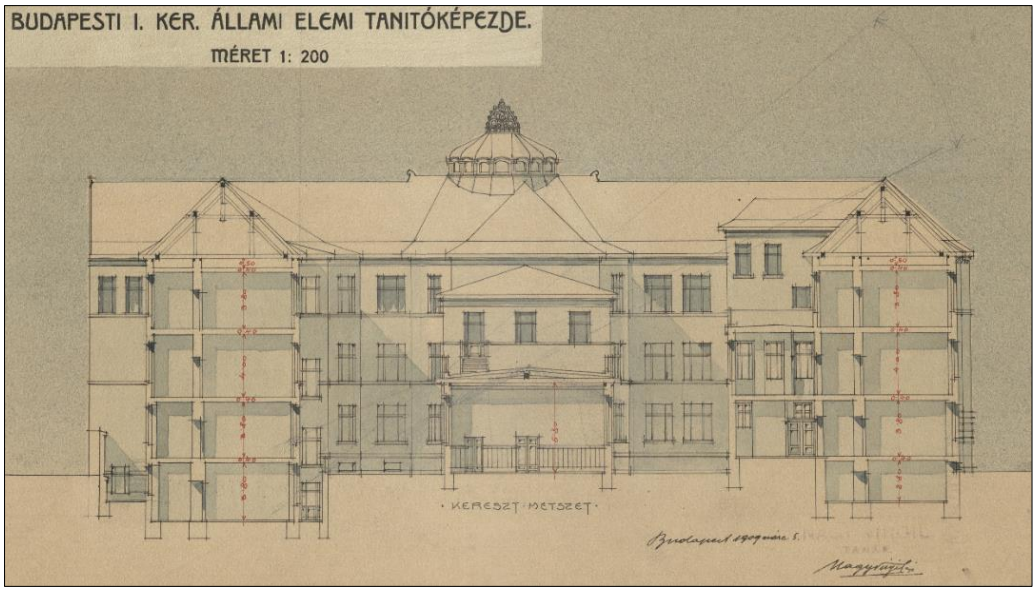

4.5.III. kép

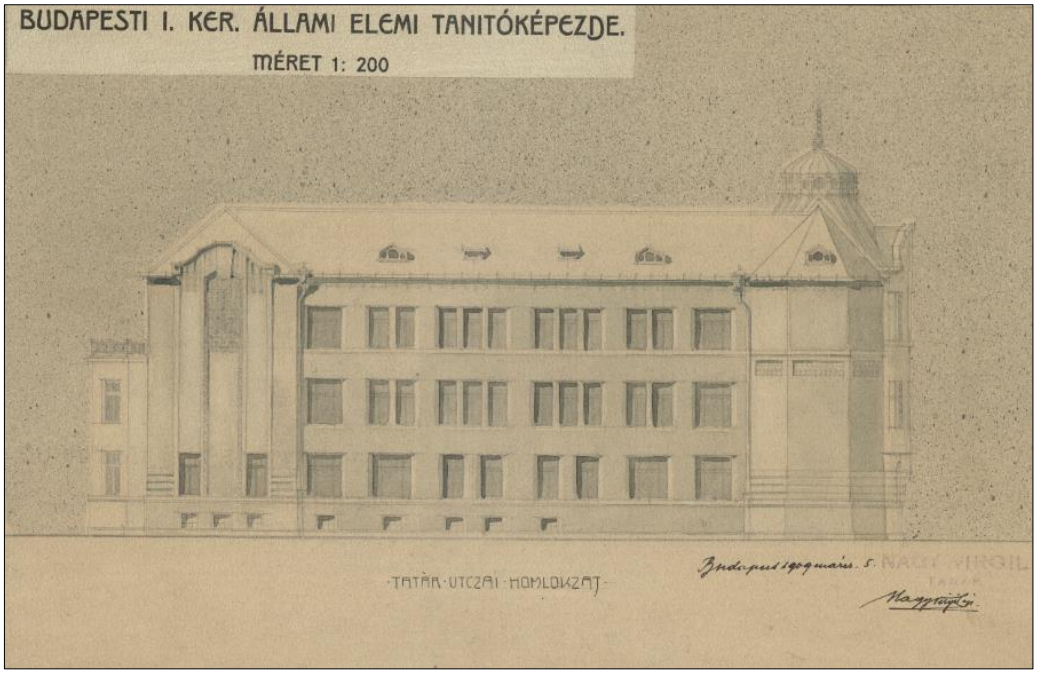

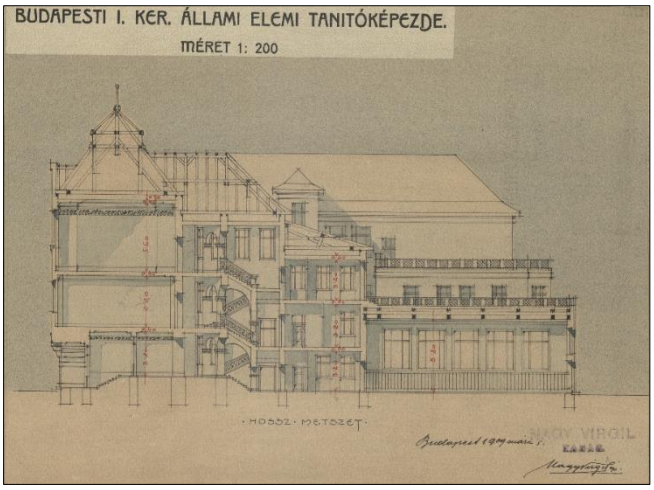

4.5.IV. kép

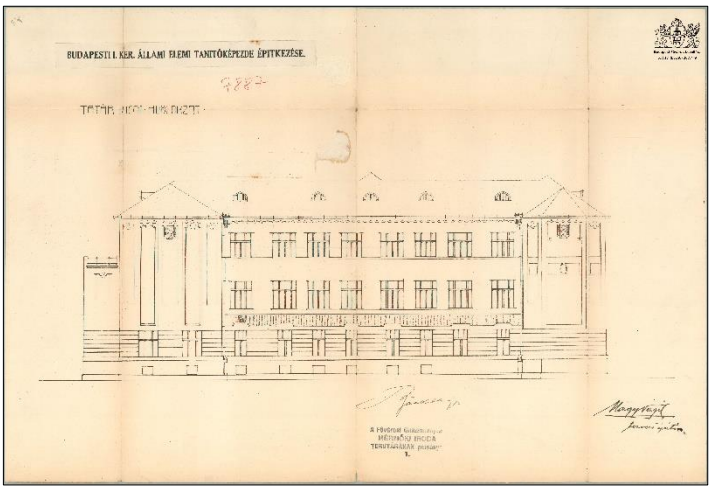

4.5.V. kép

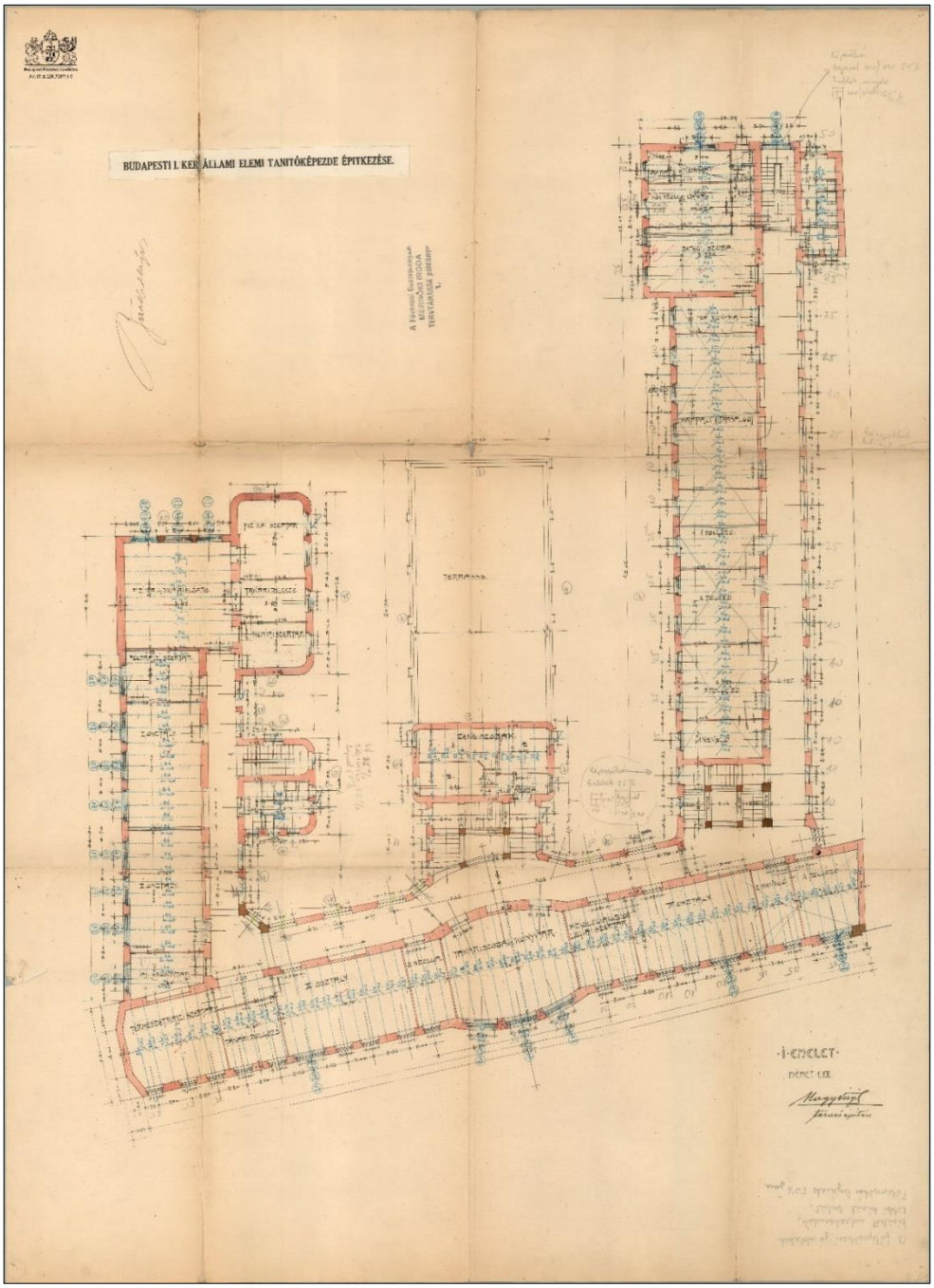

4.5.VI. kép

4.5.VII. kép

4.5.VIII. kép

4.5.IX. kép

4.5.X. kép

4.5. *Budapesti Állami Elemi Tanítóképző Intézet (1909–1911)*

KÉPJEGYZÉK

- **4.5.I. kép**: Nagy Virgil: *A Budapesti I. ker. Állami Elemi Tanítóképezde főhomlokzatának terve*, Mozdony utcai homlokzat, 1909. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-28.-1.)
- **4.5.II. kép**: Nagy Virgil: *A Budapesti I. ker. Állami Elemi Tanítóképezde terve, keresztmetszet*, 1909. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-28.-2.)
- **4.5.III. kép**: Nagy Virgil: *A Budapesti I. ker. Állami Elemi Tanítóképezde Tatár utcai homlokzatának terve*, 1909. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-28.-3.)
- **4.5.IV. kép**: Nagy Virgil: *A Budapesti I. ker. Állami Elemi Tanítóképezde terve, hosszmetszet*, 1909. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: HU-MNL-OL-T 13-28.-4.)
- **4.5.V. kép**: Nagy Virgil: *A budapesti I. kerületi Állami Elemi Tanítóképezde Tatár utcai homlokzatának terve*, 1909 k. (BFL, XV.17.d.329.7887/1. hrsz. 9. f.)
- **4.5.VI. kép**: Nagy Virgil: *A budapesti I. kerületi Állami Elemi Tanítóképezde I. emeletének alaprajza*, 1909 körül. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV.17.d.329.7887/1 hrsz. 5. f.)
- **4.5.VII. kép**: *Az I. ker. állami elemi Tanítóképző Intézet épülete 1921 után*. A kép bal oldalán látható Fery Oszkár csendőrtiszt emléktáblája, képeslap, Bp., Bergmann A. utóda, (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: FSZEK Bgy., ltsz.: K000382v.)
- **4.5.VIII. kép**: *Csendőr díszszázad felvonulása a Fery Oszkár utcában*, 1920-as évek. Háttérben Budai Állami Tanítóképző Intézet főhomlokzata az eredeti díszítményekkel. (Az eredeti fénykép őrzési helye, jelzete: FSZEK Bgy., ltsz.: 021133.)
- **4.5.IX. kép**: *Az iskola teljesen kiégett épülete 1944-ben*. (In: KELEMEN 2019, 21.)
- **4.5.X. kép**: *Az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar épületének Kiss János altábornagy utcai homlokzata napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

5.2. *Nagy Virgil, az Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanára (1905–1921)*

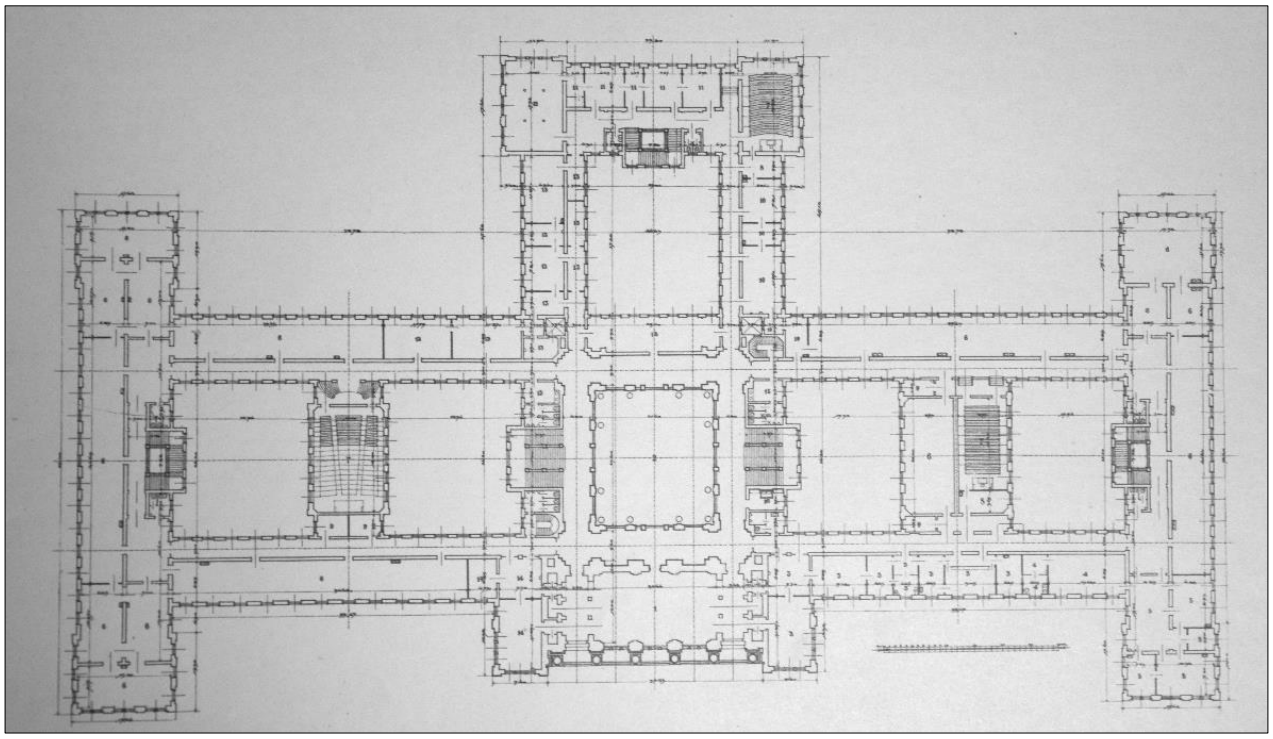

5.2.I. kép

5.2.II. kép

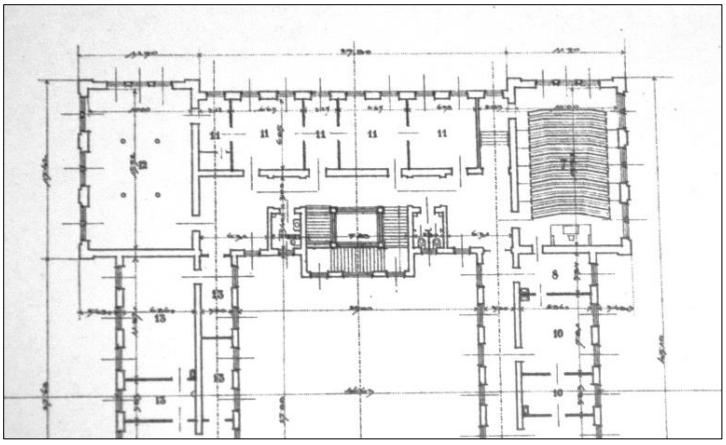

5.2.III. kép

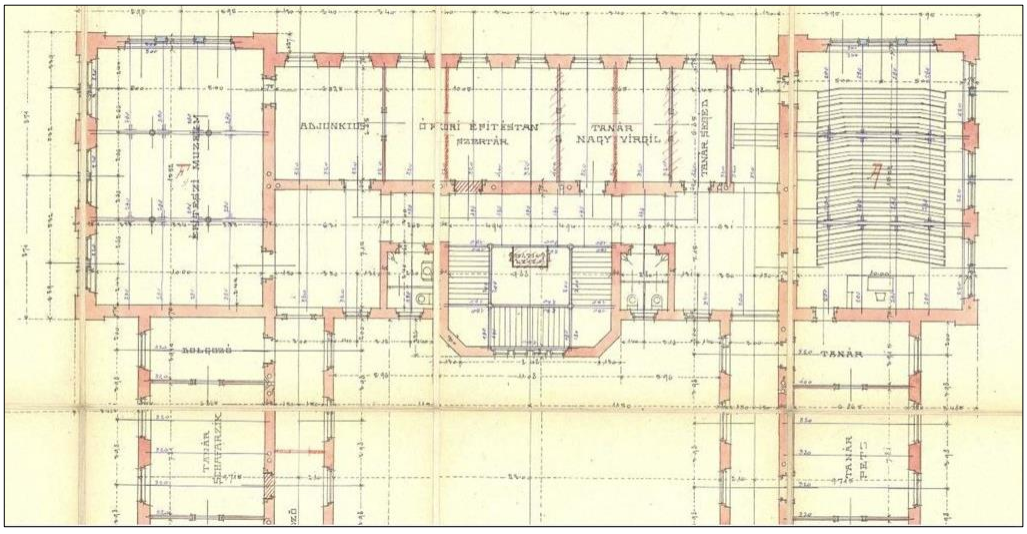

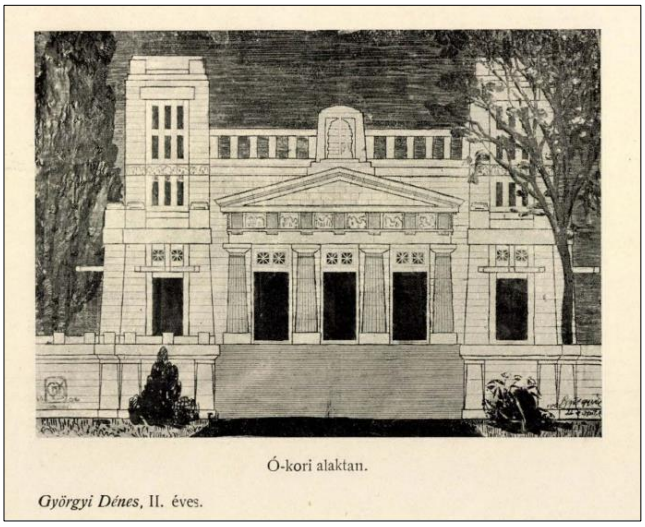
Ó-kori alaktan.

Györgyi Dénes, II. éves.

5.2.IV. kép

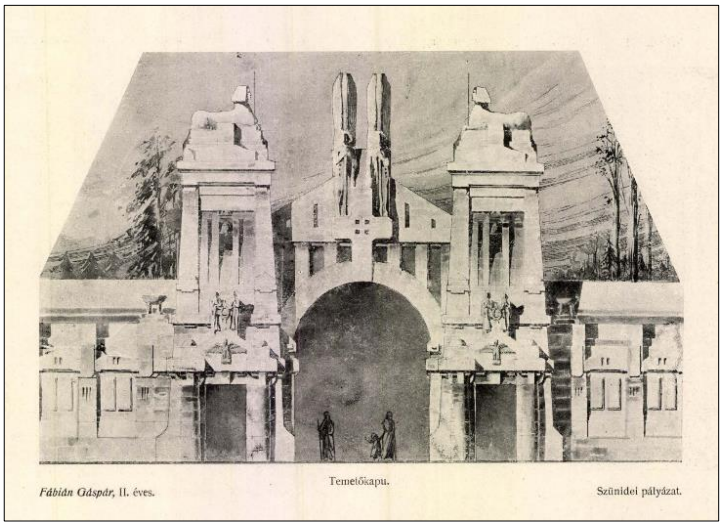
Fábián Gáspár, II. éves. Temetőkapu. Szünidei pályázat.

5.2.V. kép

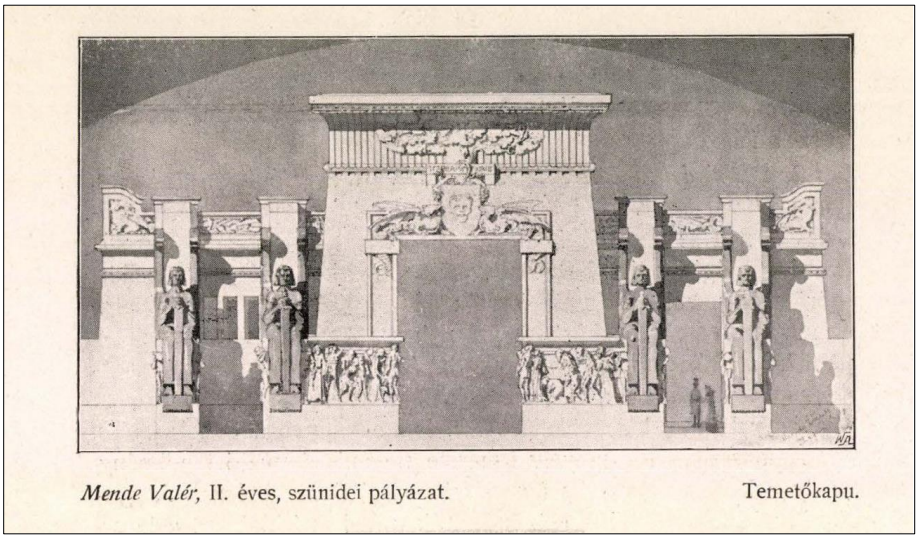
Mende Valér, II. éves, szünidei pályázat. Temetőkapu.

5.2.VI. kép

Kiss, I. éves. Lisikrates-emlék.

5.2.VII. kép

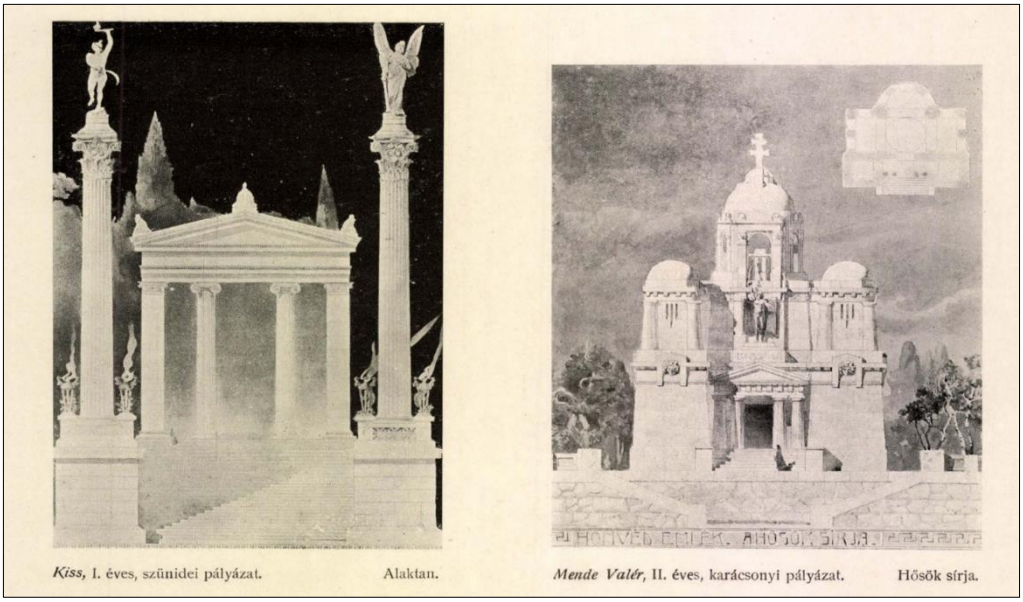
Kiss, I. éves, szünidei pályázat. Alaktan.

Mende Valér, II. éves, karácsonyi pályázat. Hősök sírja.

5.2.VIII. kép

5.2.IX. kép

5.2. *Nagy Virgil, az Ókori Építéstan Tanszék nyilvános rendes tanára (1905–1921)*

KÉPJEGYZÉK

- **5.2.I. kép**: „*A budapesti királyi magyar József-műegyetem központi épülete*”, első emeleti alaprajz. A 11. számmal jelölt termek az Ókori Építéstan Tanszék helyiségei. (In: *A királyi magyar egyetemek épületei.* III. kötet, Bp., Magyar Király Tudományegyetemi Nyomda, 1908. A tervrajzok reprodukciói Klösz György és Fia Műintézetében készültek. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz.: V-Gb-4181.; korabeli nyilvántartási száma: 432/1917.)
- **5.2.II. kép**: *A budapesti Műegyetem főépületének I. emeleti alaprajza,* részlet, az Ókori Építéstan Tanszék 6 db helyisége (In: *A királyi magyar egyetemek épületei.* III. kötet, Bp., Magyar Király Tudományegyetemi Nyomda, 1908. A tervrajz reprodukciója Klösz György és Fia Műintézetében készült. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz.: V-Gb-4181.)
- **5.2.III. kép**: Hauszmann Alajos: *Az új Műegyetem főépületének alaprajza* (1906 k.), az első emelet részlete az Ókori Építéstan Tanszék helyiségeinek jelölésével: Az alaprajz szerint a következő termek nyíltak egymásból: az adjunktus helyisége, az Ókori Építéstan Szertár helyiségei, Nagy Virgil szobája, a tanársegéd külön helyisége. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV.17.d.329. 5534-K, 5.f.; Közli: KELECSÉNYI–GYETVAINÉ BALOGH 2022, 74–75.)
- **5.2.IV. kép**: *Györgyi Dénes másodéves építészhallgató tanulmányrajza az „Ókori építés története és tervezés” gyakorlatra*. (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 5.)
- **5.2.V. kép:** *Fábián Gáspár másodéves építészhallgató tanulmányrajza: Temetőkapu–szünidei pályázat* (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP,* 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 24.)
- **5.2.VI. kép**: *Mende Valér másodéves építészhallgató tervrajza: Temetőkapu–szünidei pályázat* (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 25.)
- **5.2VII. kép**: *Kiss [László] elsőéves építészhallgató rajza az athéni Lüszikratész-emlékműről* (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 5.)
- **5.2.VIII. kép**: *Kiss [László] elsőéves építészhallgató szünidei pályázatra készített tervrajza, alaktan gyakorlat* (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP*, 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 23.)
- **5.2.IX. kép:** *Mende Valér másodéves építészhallgató karácsonyi pályázatra benyújtott tervrajza:* „*Honvéd emlék. A hősök sírja*” (*Építészhallgatók tervkiállítása*. In: *MP,* 1907. jan., 5. évf., 1. sz., 23.)

5.4. *Nagy Virgil ókori építészettörténettel foglalkozó tanulmányáról és forrásairól*

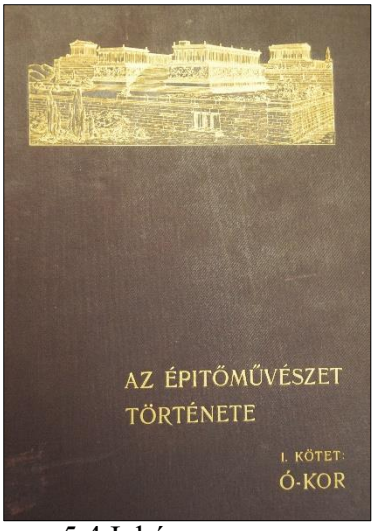

5.4.I. kép

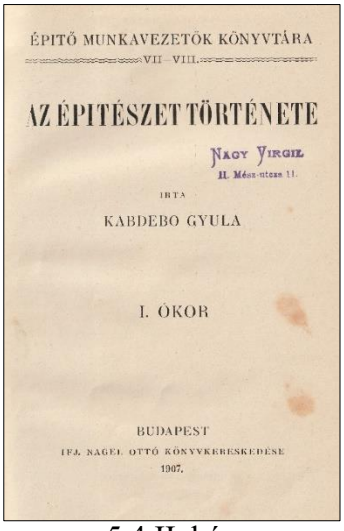

5.4.II. kép

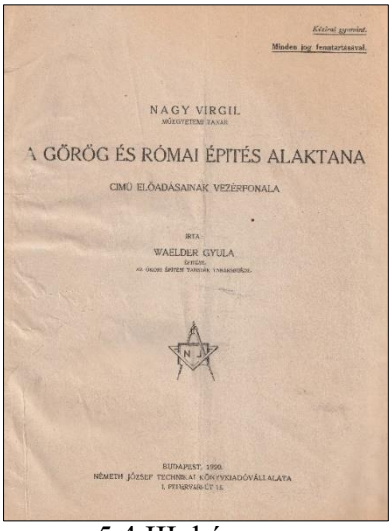

5.4.III. kép

5.4.IV. kép

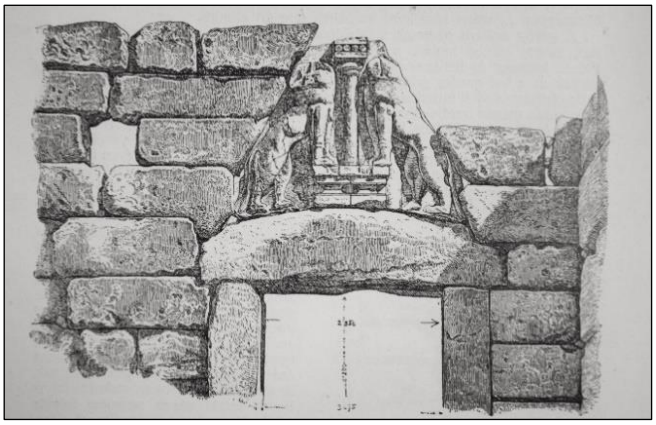

5.4.V. kép

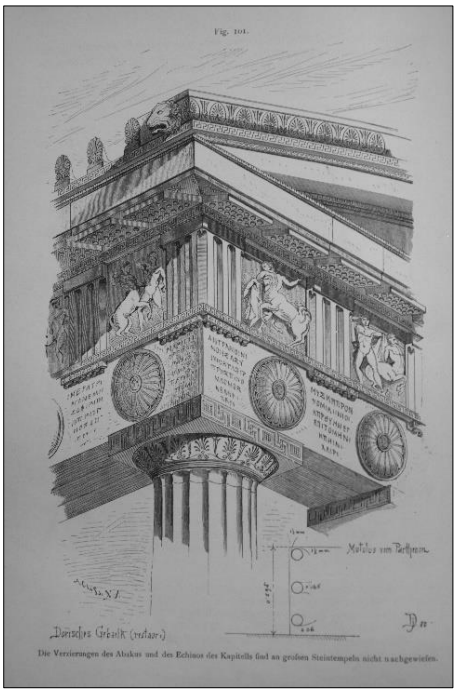

5.4.VI. kép

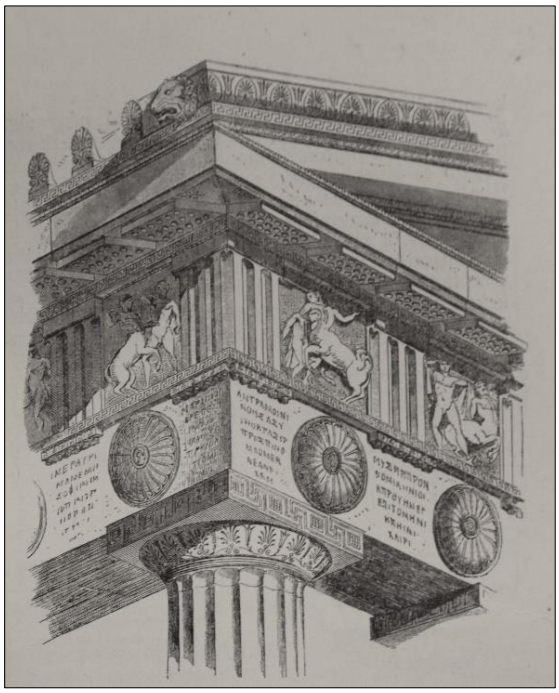

5.4.VII. kép

5.4.VIII. kép

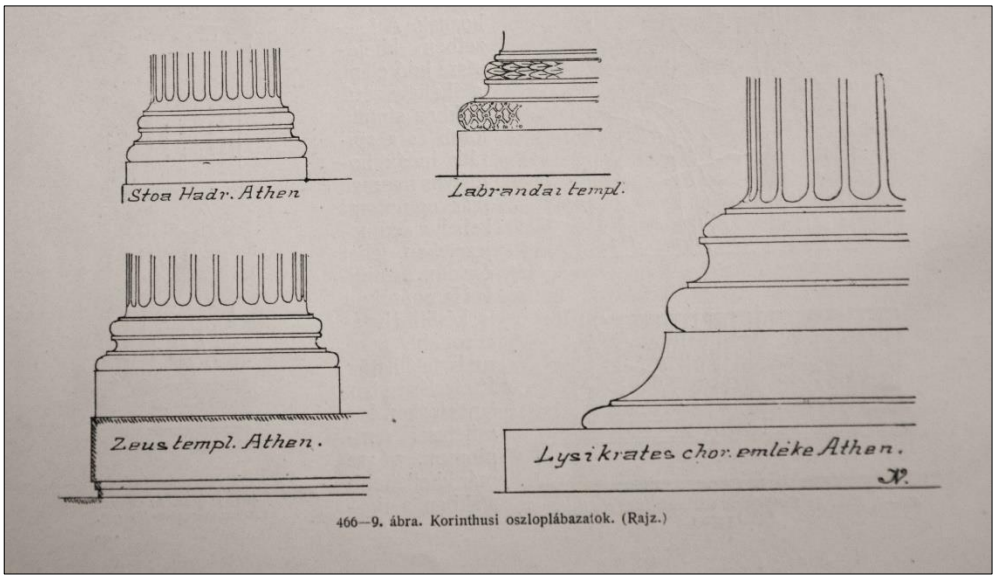

466—9. ábra. Korinthusi oszloplábazatok. (Rajz.)

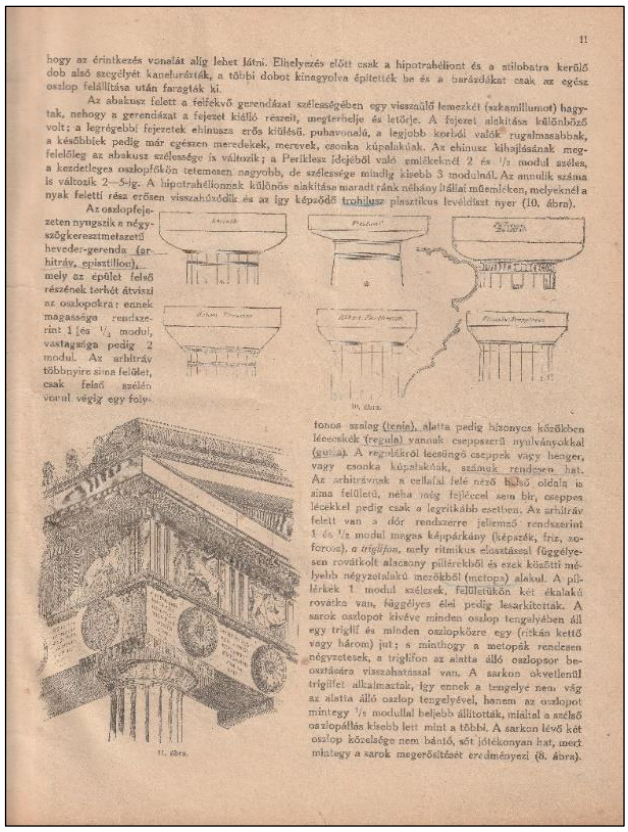
hogy az érintkezés vonalát alig lehet látni. Elhelyezés előtt csak a hipotrahélionit és a stilobatra kerülő dob alsó szegélyét kanelírozták, a többi dobot kinagyolva építették be és a barázdákat csak az egész oszlop felállítása után faragták ki.

Az abakusz felett a felékvő gerendázat szélességében egy visszaülő lemezkét (szkamillumot) hagytak, nehogy a gerendázat a fejezet kiálló részeit, megterhelje és letörje. A fejezet alakítása különböző volt; a legrégebbi fejezetek echinusza erős kiülésű, puhavonalú, a legjobb korból valók rugalmasabbak, a későbbiek pedig már egészen merevek, szonka kúpalakúak. Az echinusz kihajlásának megfelelőleg az abakusz szélessége is változik; a Periklesz idejéből való emlékeknél 2 és 1/3 modul széles, a kezdetleges oszlopfőkön tetemesen nagyobb, de szélessége mindig kisebb 3 modulnál. Az annulik száma is változik 2—5-ig. A hipotrahélionnak különös alakítása maradt ránk néhány itáliai műemléken, melyeknél a nyak felett rész erősen visszahúzódik és az így képződő trohilusz plasztikus leveldíszt nyer (10. ábra).

Az oszlopfejezeten nyugszik a négyszögkeresztmetszetű heveder-gerenda (architráv, epistilion), mely az épület felső részének terhét átviszi az oszlopokra; ennek magassága rendszerint 1 és 1/3 modul, vastagsága pedig 2 modul. Az arhitráv többnyire sima felület, csak felső szélén vonul végig egy folytonos szalag (tenia), alatta pedig háromcsos közökben lécsorok (regula) vannak cseppszerű nyulványokkal (gutae). A regulákról lecsüngő cseppek vagy henger, vagy csonka kúpalakúak, számuk rendesen hat. Az arhitrávnak a cellafal felé néző hátsó oldala is sima felületű, néha még fejlécczel sem bír, cseppes lécekkel pedig csak a legritkább esetben. Az arhitráv felett van a dór rendszerre jellemző rendszerint 1 és 1/3 modul magas képpárkány (képzetek, friz, szoforos), a triglifon, mely ritmikus elosztással függélyesen rovátkolt alacsony pillérekből és ezek közötti mélyebb négyzetalakú mezőkből (metopa) alakul. A pillérek 1 modul szélesek, felületükön két ékalakú rovátka van, függélyes élei pedig lesarkítottak. A sarok oszlopot kivéve minden oszlop tengelyében áll egy triglif és minden oszlopközre egy (ritkán kettő vagy három) jut; s minthogy a metopák rendesen négyzetesek, a triglifon az alatta álló oszlopsor beosztására visszahatással van. A sarkon okvetlenül triglifet alkalmaztak, így ennek a tengelye nem vág az alatta álló oszlop tengelyével, hanem az oszlopot mintegy 1/6 modullal beljebb állították, miáltal a szűkő oszlopállás kisebb lett mint a többi. A sarkon lévő két oszlop közelsége nem bántó, sőt jótékonyan hat, mert miáltal a sarok megerősítését eredményezi (8. ábra).

11. ábra.

5.4.IX. kép

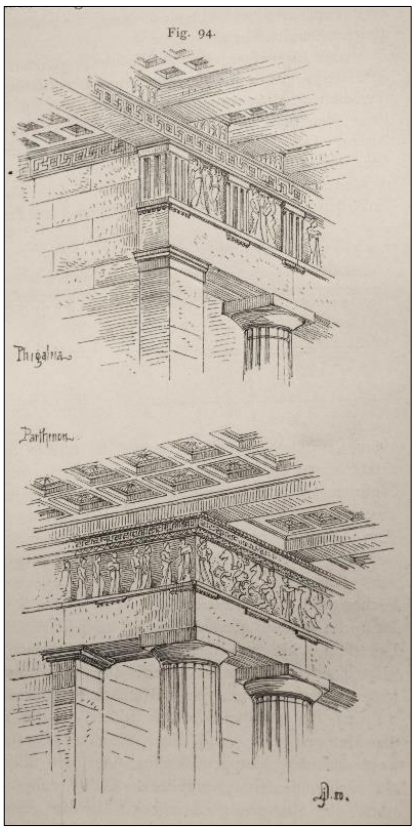

5.4.X. kép

5.4.XI. kép

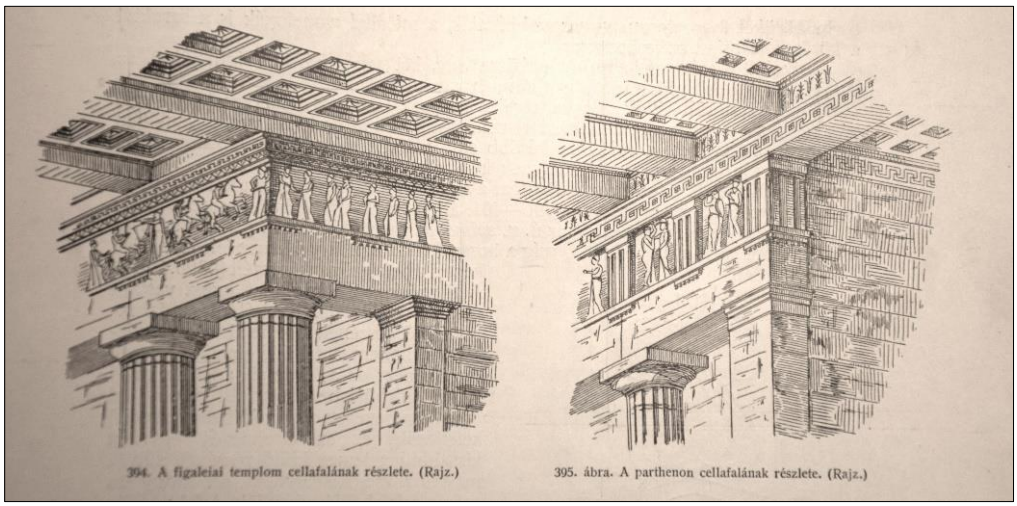
394. A figaleiai templom cellafalának részlete. (Rajz.)

395. ábra. A parthenon cellafalának részlete. (Rajz.)

5.4.XII. kép

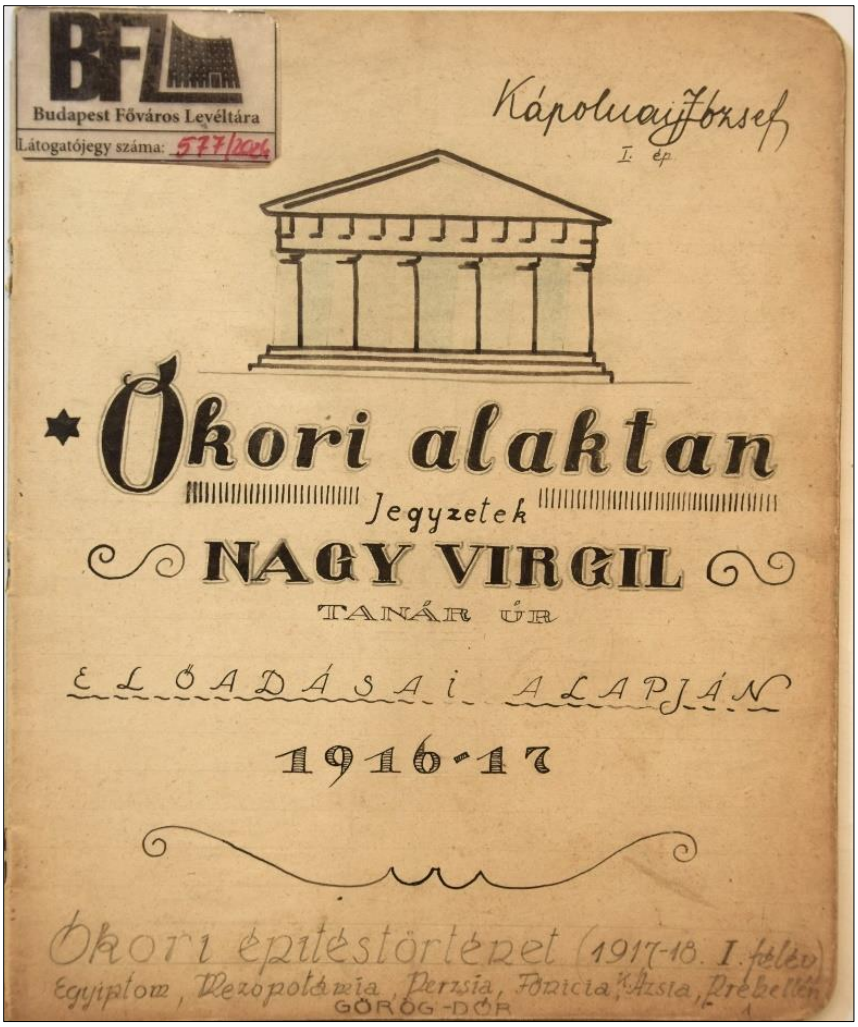

5.4. *Nagy Virgil ókori építészettörténettel foglalkozó tanulmányáról és forrásairól*

KÉPJEGYZÉK

- **5.4.I. kép**: *Az építőművészet története az Ókorban*, szerk. KABDEBO Gyula, Budapest, Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, 1903. A kötet borítója. (Az eredeti őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz. 410; A-507.)
- **5.4.II. kép**: KABDEBO Gyula: *Az építészet története I. Ókor*, Bp., Nagel Ottó Könyvkereskedése (Építő Munkavezetők Könyvtára VII–VIII.). A kötet elején Nagy Virgil saját pecsétje (címoldal, Mgy., Dr. Kissné Havas Gyöngyvér tulajdona)
- **5.4.III. kép**: WÄLDER Gyula: *Nagy Virgil műegyetemi tanár A görög és római építés alaktana című előadásának vezérfonala*, Bp., Németh József Technika Könyvkiadóvállalata, 1920, címoldal. (Mgy., Dr. Kissné Havas Gyöngyvér tulajdona)
- **5.4.IV. kép**: Durm, Josef: *A mükénéi Oroszlános kapu rajza*. (In: DURM, Josef, Dr.: *Die Baukunst der Greichen*, Handbuch der Architektur II. Theil 1. Band, Darmstadt, 1892, 26. o. Fig. 17. (Az eredeti könyv őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, azonosítószám: A-101.)
- **5.4.V. kép**: *A mükénéi Oroszlános kapu*. A kép felirata: „*A mikenei oroszlánkapu* [sic!] *(Durm)*” (NAGY Virgil: *A görög építés I*. In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk.

KABDEBO Gyula, Bp., MMÉE, 1903, 154.o. 302. ábra. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz. 410; A-507.)

- **5.4.VI. kép:** *Josef Durm rajza az athéni Partnenón homlokzatának részletéről* (DURM, Josef, Dr.: *Die Baukunst der Greichen,* Handbuch der Architektur II. Theil 1. Band, Darmstadt, 1892, Fig 101. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, A-101.)
- **5.4.VII. kép**: *Az athéni Parthenón homlokzatának részlete*, az illusztráció felirata: „*Dór templom (Parthenon) párkánysarka. (Durm)*" (NAGY Virgil: *A görög építés I*. In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Bp., MMÉE, 1903, 168. o., 390. ábra. Az eredeti könyv őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz. 410; A-507.)
- **5.4.VIII. kép**: Nagy Virgil (?): „*Korinthoszi oszloplábazatok*" rajza, forrásmegnevezés nélkül, jobb alsó sarokban: „NV" monogram. (NAGY Virgil: *A görög építés I*. In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Bp., MMÉE, 1903, 196. o., 466–469. ábra. Az eredeti őrzési helye, jelzete: BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék könyvtára, ltsz. 410; A-507.)
- **5.4.IX. kép**: *Az athéni Parthenón homlokzatának részlete*. (WÄLDER Gyula: *Nagy Virgil műegyetemi tanár A görög és római építés alaktana című előadásának vezérfonala*, Bp., Németh József Technika Könyvkiadóvállalata, 1920, 11. oldal, 11. ábra)
- **5.4.X. kép**: Durm, Josef rajza a phigaliai Apollón-templom és az athéni Parthenón cellafalának részletéről. (DURM, Josef, Dr.: *Die Baukunst der Greichen,* Handbuch der Architektur II. Theil 1. Band, Darmstadt, 1892, 122. o. Fig 94., BME ÉMT K, A-101.)
- **5.4.XI. kép**: A phigaliai Apollón-templom és az athéni Parthenón cellafalának részlete. A rajzok alatt nincs hivatkozás, valószínűleg itt is Durm kötete lehetett a forrás. A feliratokat felcserélték és a képeket tükrözve tették bele a tanulmányba (NAGY Virgil: *A görög építés I*. In: *Az építőművészet története az Ókorban*. Szerk. KABDEBO Gyula, Bp., MMÉE, 1903, 169. o. 394–395. ábra)
- **5.4.XII. kép**: *Kápolnai József dossziéja Gerle János építész gyűjteményes és magániratai közül – Ókori Építéstan jegyzet címoldala* (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: BFL, XIV.243.d.1. 53/a.)

6.4.2. *A kassai Szent Erzsébet-székesegyház Rákóczi-síremlékének ügye*

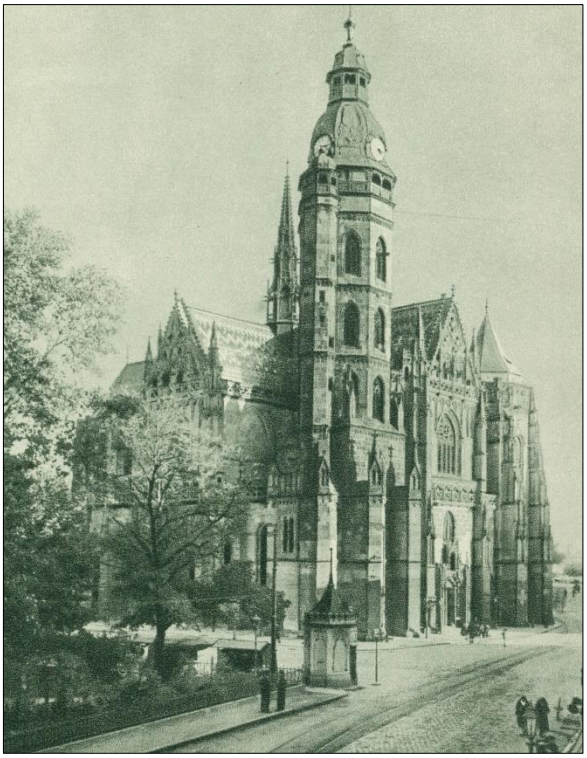

6.4.2.I. kép

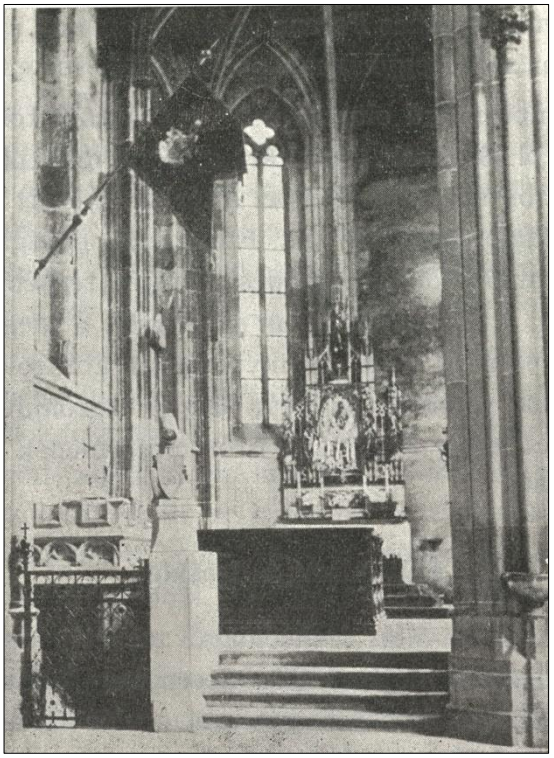

6.4.2.II. kép

6.4.2. III. kép =>

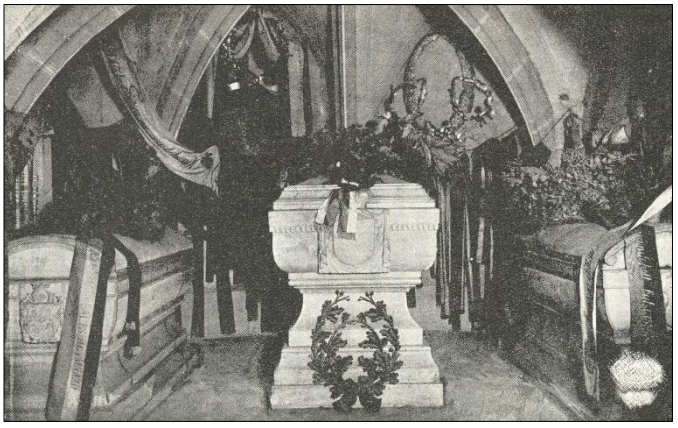

6.4.2.IV. kép

6.4.2.V. kép

6.4.2.VI. kép

KÉPJEGYZÉK

- **6.4.2.I. kép**: „*A kassai dóm látképe*”, fotó: Simkó G., é.n. [1930-as évek eleje] (In: WICK 1936, 2. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 8071.)
- **6.4.2.II. kép**: *A kassai dóm Szent István-kápolnája*. A kép bal oldalán a Rákóczi-sírbolt lejárata, é.n. [1930-as évek eleje] (In: WICK 1936, 309. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 8071.)
- **6.4.2.III. kép**: Középen II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi Ilona és Rákóczi József közös szarkofágja, jobbra: Eszterházy Antal, balra pedig Sibrik Miklós szarkofágja a kassai dóm északi kriptájában, é.n. [1930-as évek eleje] (In: WICK 1936, 343. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 8071.)
- **6.4.2.IV. kép**: *A kassai Szent Erzsébet dóm szószéke*, a kép jobb oldalán Dudits Andor falfestményének részlete, fotó: Simkó G. é.n. [1930-as évek eleje] (In: WICK 1936, 315. Az eredeti könyv őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 8071.)
- **6.4.2.V. kép**: A székesegyház északi kapuja feletti belső falmező. Dudits Andor (1866–1944) festőművész II. Rákóczi Ferenc életének pályaívét allegorikusan ábrázoló falfestménye, é. n. [1930-as évek eleje] (In: WICK 1936, 307. Az eredeti könyv őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 8071.)
- **6.4.2.VI. kép**: *II. Rákóczi Ferenc szarkofágja a kassai dóm északi kriptájában* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2015)

6.4.3. *Vita a Budapest-Belvárosi Nagyboldogasszony Főplébánia-templomról*

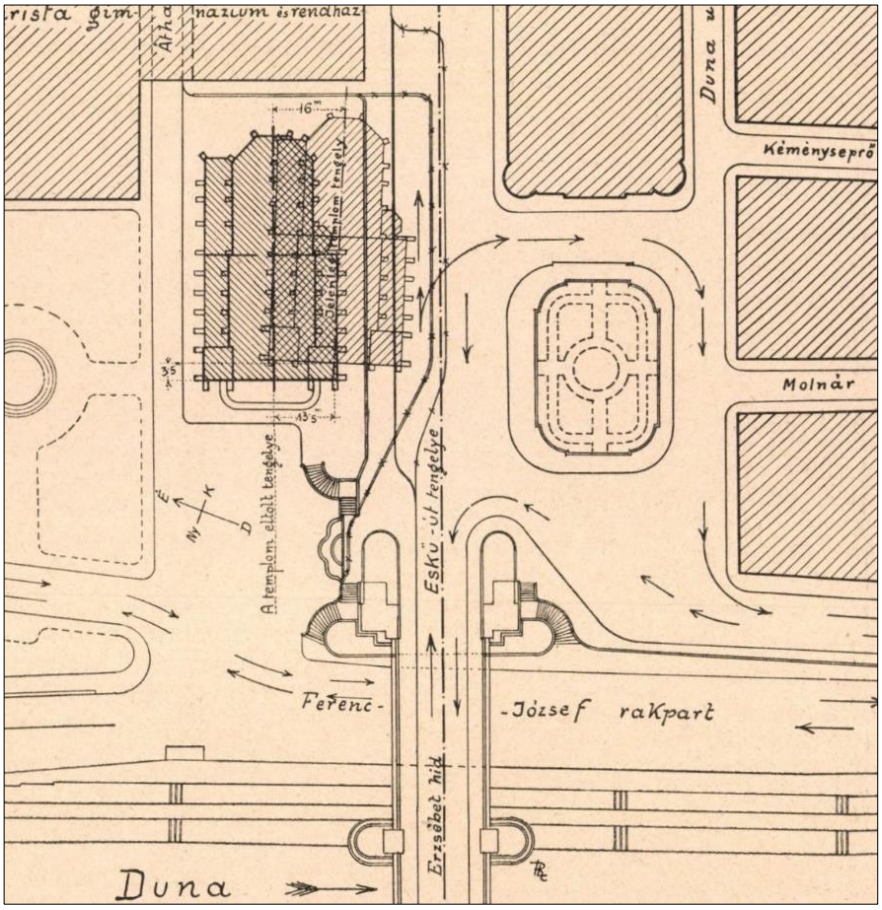

KÉPJEGYZÉK

- **6.4.3.I. kép**: „*Vázlat a budapesti belvárosi plébániatemplom eltolásáról, a tér rendezéséről és a forgalom irányításáról*” 1935 körül. A tervezeten jól látható a templom és az Erzsébet híd tengelye. A MOB 1911. október 13-ai ülésének idején is ugyanez az állapot volt. Az 1935-ös tervezet nem valósult meg. (In: RUZITSKA 1935, 54.)

6.5. *Nagy Virgil művészettörténeti értekezéseiről*

6.5.I. kép

6.5.II. kép

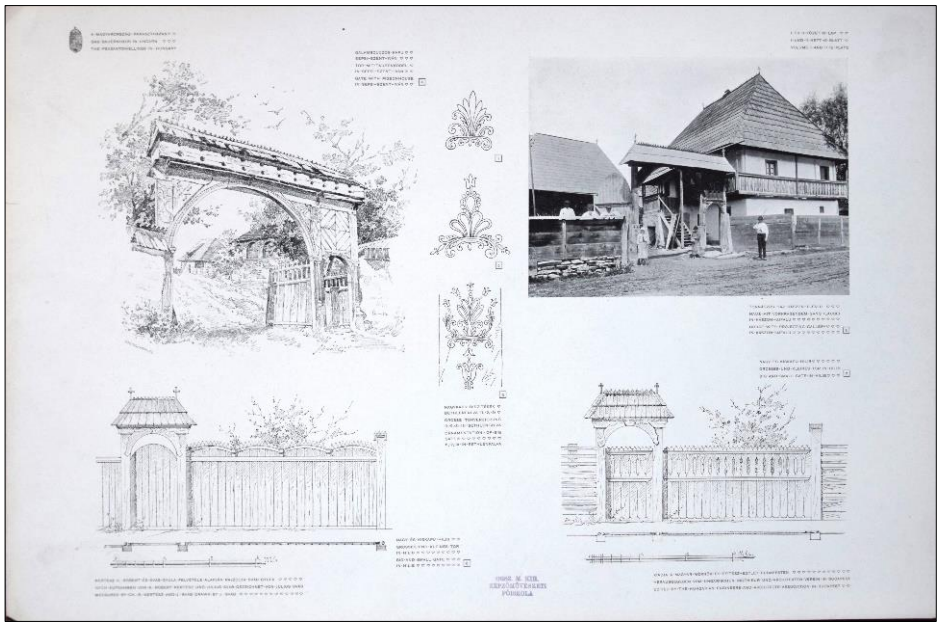

KÉPJEGYZÉK

- **6.5.I. kép**: *Magyar parasztházak vázlatrajza*. Kertész K. Róbert és Sváb Gyula felvételei alapján rajzolta Sváb Gyula. In: *A magyar paraszthház: Das Bauernhaus in Ungarn = The Hungarian peasantdwelling.* Szerk. NAGY Virgil et al., 1907, I. és II. füzet, 24. lap. (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 5176/1.)
- **6.5.II. kép**: *Magyar parasztházak*. Kertész K. Róbert és Sváb Gyula felvételei alapján rajzolta Sváb Gyula. In: *A magyar paraszthház: Das Bauernhaus in Ungarn = The Hungarian peasantdwelling.* Szerk. NAGY Virgil et al., 1907, I. és II. füzet 18. lap (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 5176/1.)

7.3.2. *„Egy római katolikus székesegyház terve” (1889)*

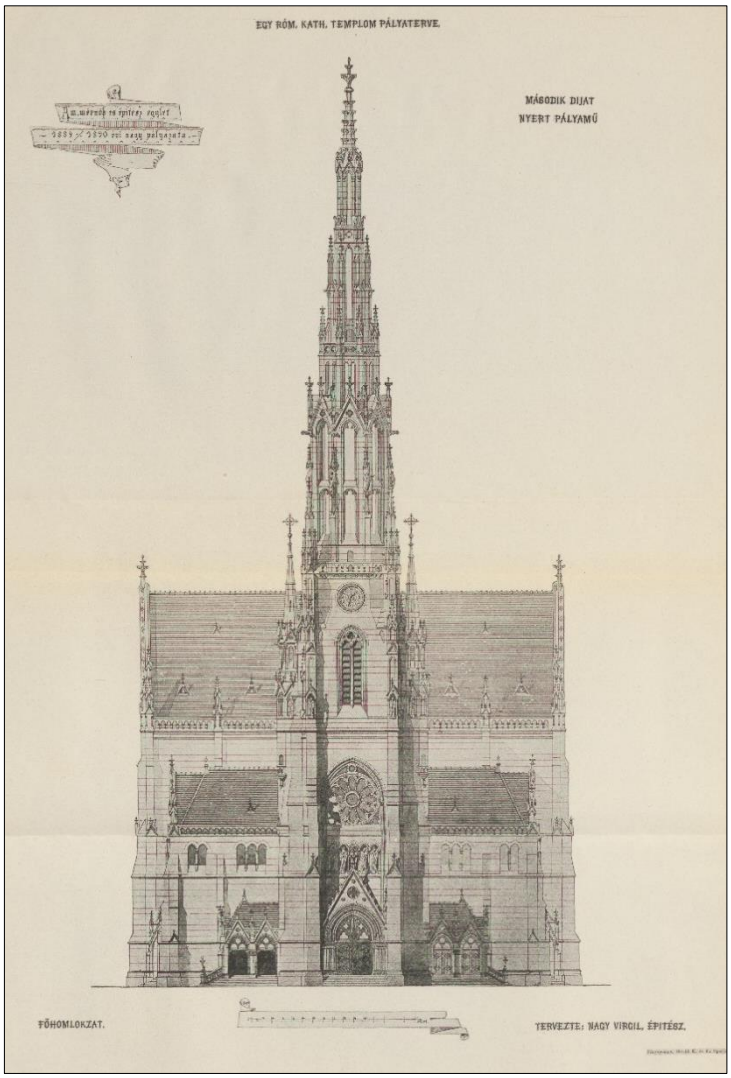

7.3.2.I. kép

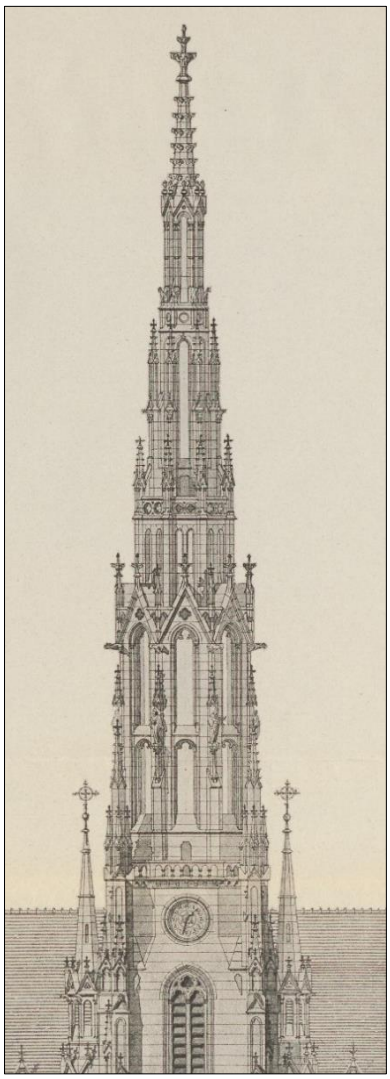

7.3.2.II. kép

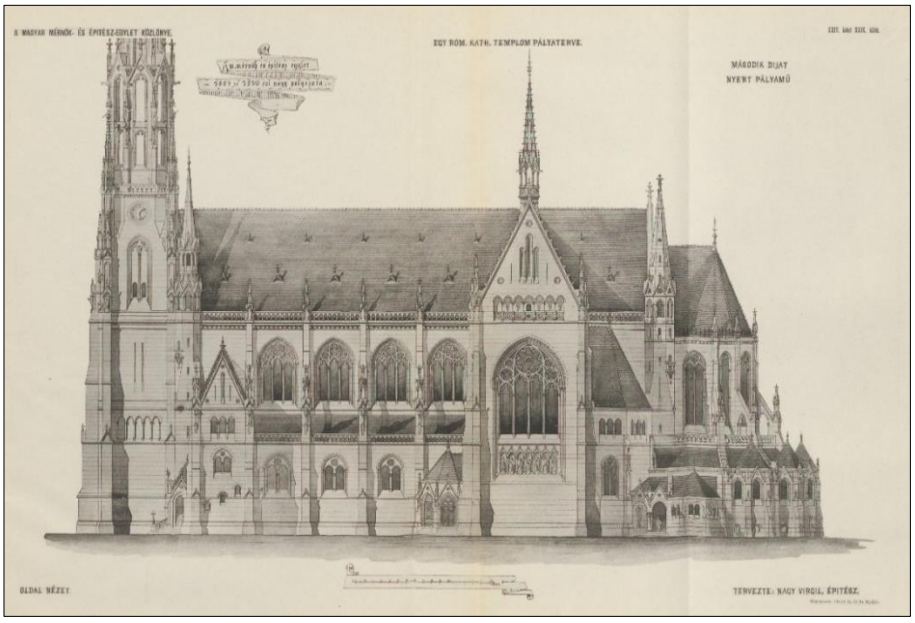

7.3.2.III. kép

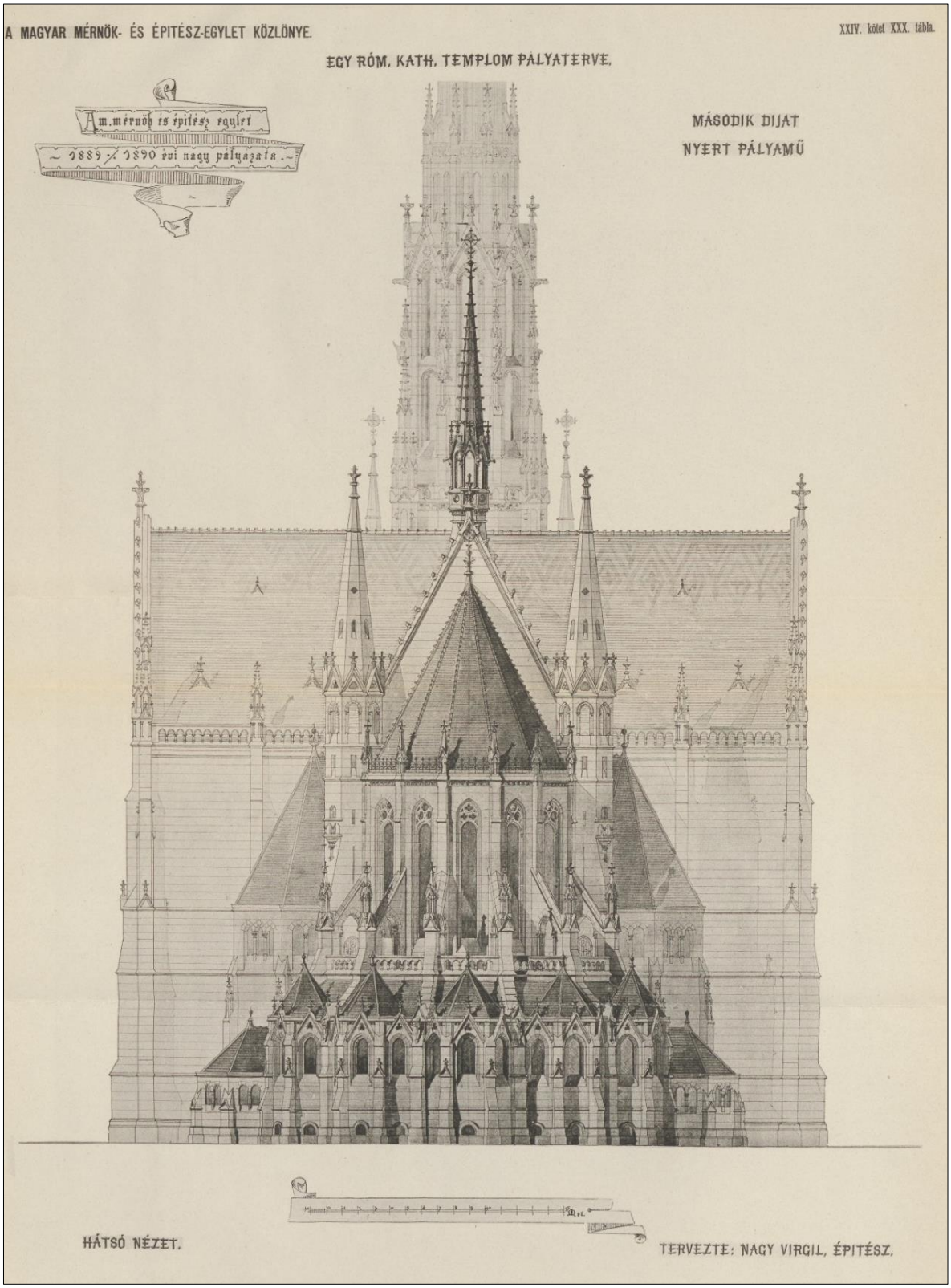
A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPITÉSZ-EGYLET KÖZLÖNYE.
XXIV. kötet XXX. tábla.
EGY RÓM. KATH. TEMPLOM PÁLYATERVE.
A m. mérnök és épitész egylet
~ 1889/90 évi nagy pályázata. ~
MÁSODIK DIJAT
NYERT PÁLYAMŰ
HÁTSÓ NÉZET.
TERVEZTE: NAGY VIRGIL, ÉPITÉSZ.

7.3.2.IV. kép

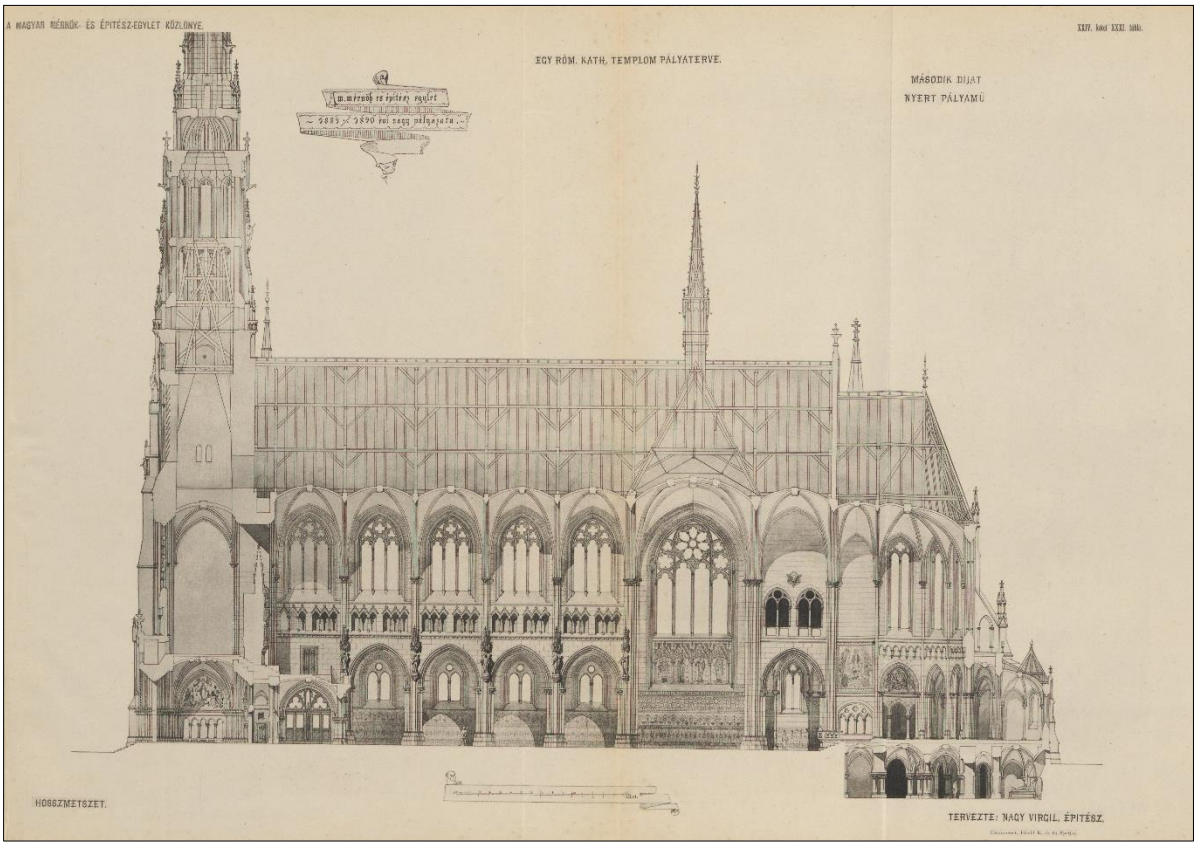

7.3.2.V. kép

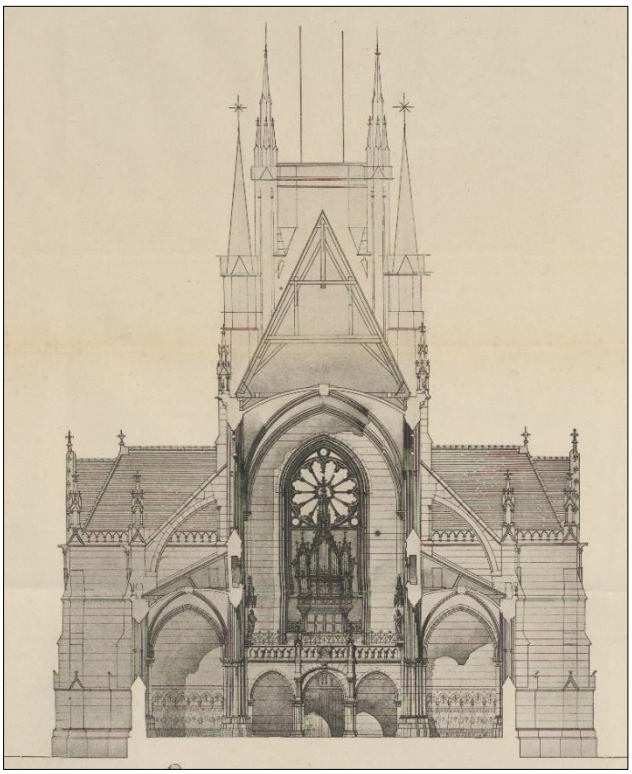

7.3.2.VI. kép

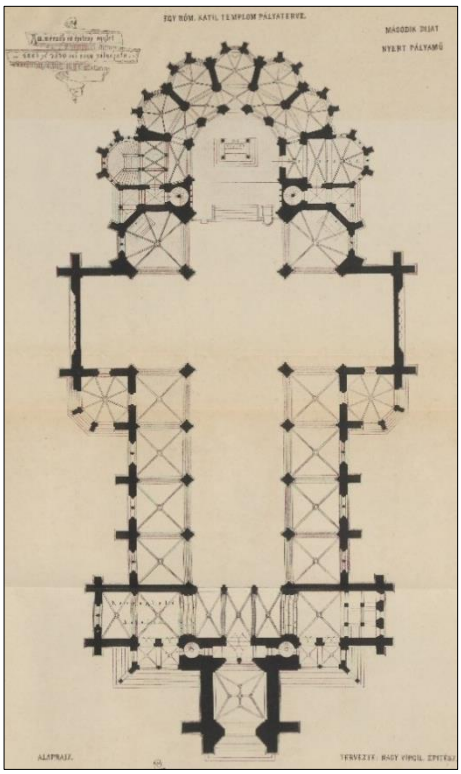

7.3.2.VII. kép

- **7.3.2.I. kép**: *Nagy Virgil második díjat nyert pályaterve, amelyet a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1889/1890. évi nagypályázatára készített*. „*Egy római katolikus templom pályaterve*”, főhomlokzat, 1889. (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. köt., 28. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)
- **7.3.2.II. kép**: „*Egy római katolikus templom pályaterve*”, *a torony részlete*, 1889. (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. köt., 28. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)
- **7.3.2.III. kép**: *Nagy Virgil római katolikus templomterve, oldalnézet*, 1889. (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. kötet, 29. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)
- **7.3.2.IV. kép**: *Nagy Virgil: Római katolikus templom pályaterve, szentély felőli nézet*, 1889 (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. köt., 30. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)
- **7.3.2.V. kép**: *Nagy Virgil római katolikus templom tervének hosszmetszete*, 1889 (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. kötet, 31. képtábla)
- **7.3.2.VI. kép**: *Nagy Virgil római katolikus templom tervének keresztmetszete*, 1889 (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. kötet, 32. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)
- **7.3.2.VII. kép**: Nagy Virgil: *Egy római katolikus templom pályaterve, alaprajz*, 1889. (In: *MMÉE Közlönye*, 1890, 24. köt., 27. képtábla. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.372.)

7.3.3. Mezőtúr, Újvárosi református templom (1894–1896)

7.3.3.I. kép

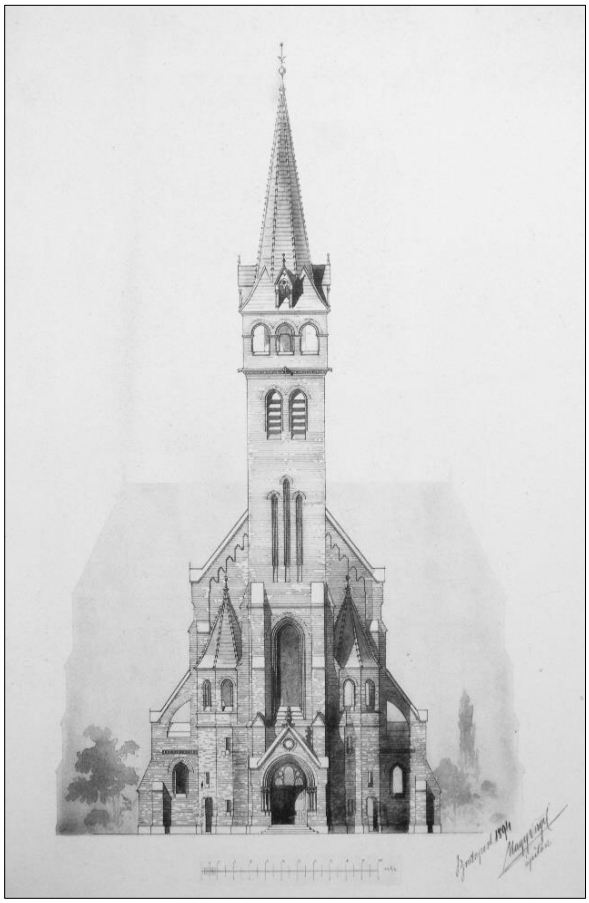

7.3.3.II. kép

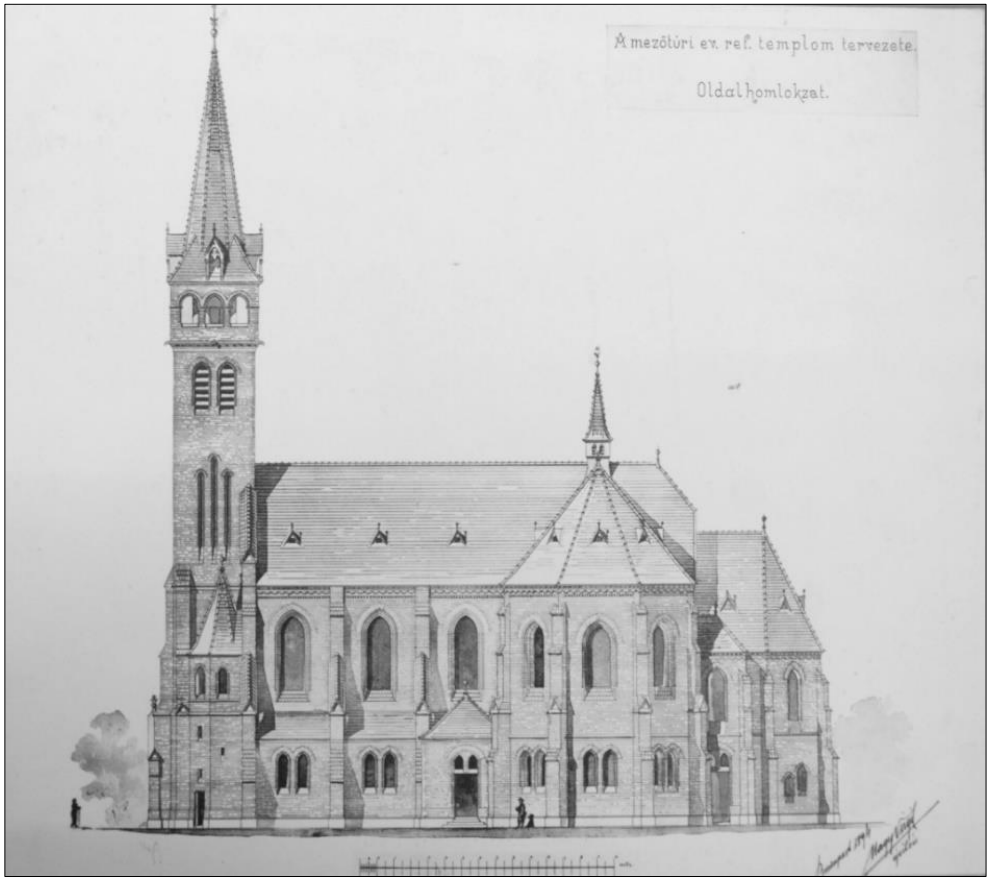

7.3.3.III. kép

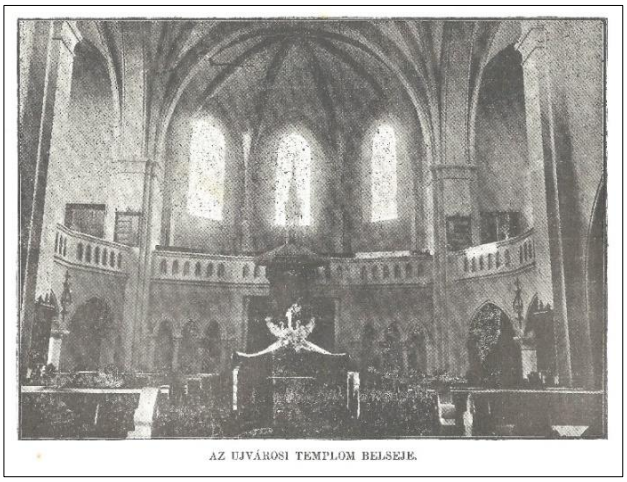
AZ UJVÁROSI TEMPLOM BELSEJE.

7.3.3.IV. kép

7.3.3.V. kép

7.3.3.VI. kép

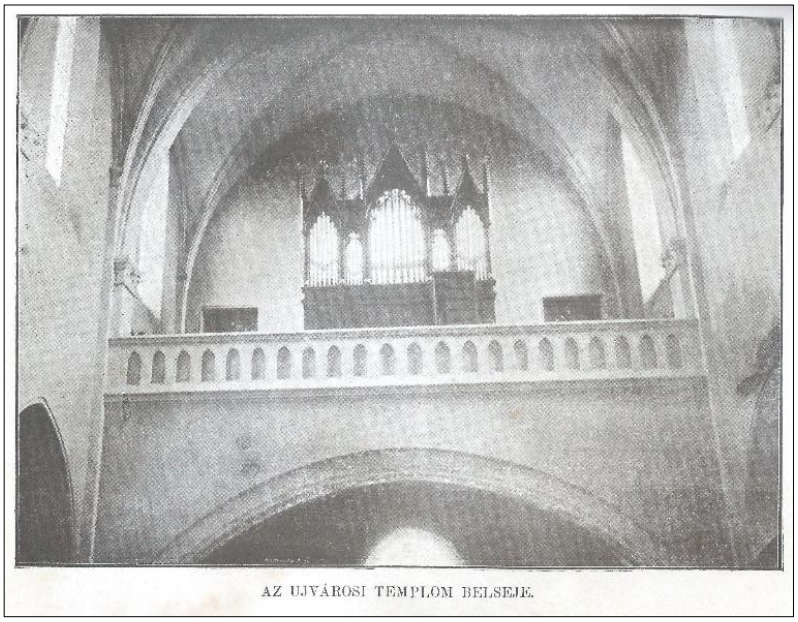
AZ UJVÁROSI TEMPLOM BELSEJE.

7.3.3.
VII. kép

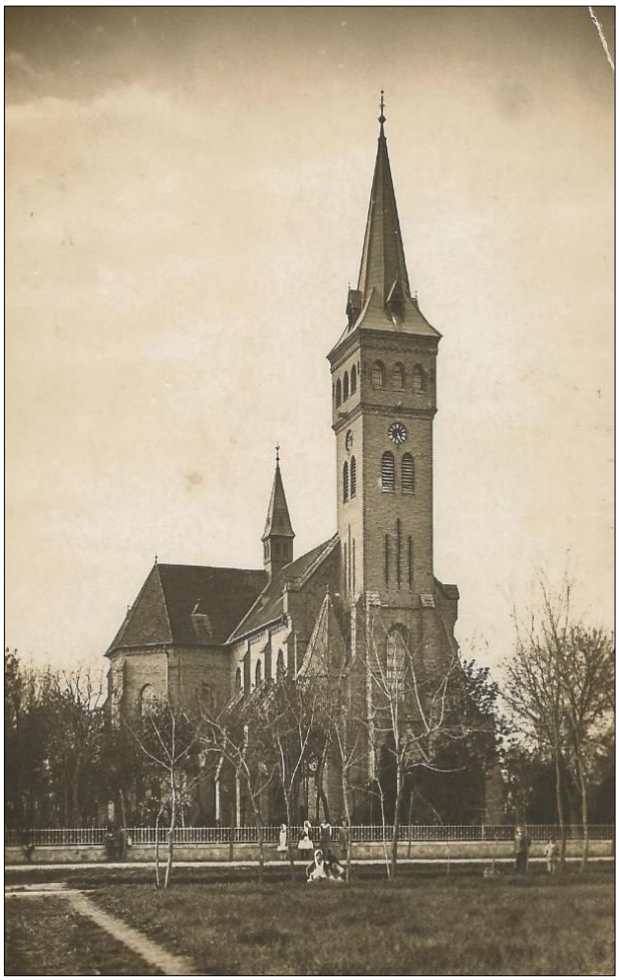

7.3.3.VIII. kép

7.3.3. IX. kép

7.3.3.X. kép

7.3.3.XI. kép

7.3.3.XII. kép

7.3.3. *Mezőtúr, Újvárosi református templom (1894–1896)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.3.I. kép**: *Az újvárosi református templom közvetlenül a felépülte után*, Fehér Flóris felvétele, 1896. (Az eredeti képeslap őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.II. kép**: Nagy Virgil: „*A mezőtúri ev. ref. templom tervezete*" [Mezőtúr Újvárosi református templom], főhomlokzat, 1894. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.III. kép**: Nagy Virgil: „*A mezőtúri ev. ref. templom tervezete*" [Mezőtúr Újvárosi református templom] *oldalhomlokzatának terve*, 1894. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.IV. kép**: *Fénykép a mezőtúri templomról az 1896. évi felszentelés alkalmából. Az Úrasztala*. In: KECSKEMÉTHY, 1896, 166. (Az eredeti dokumentum őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.V. kép**: *A mezőtúri Újvárosi református templom beelső tere napjainkban.* (Forrás: Mezőtúri Református Egyházközség honlapja, https://mezotur.reformatus.hu/ujvarosi-reformatus-templom/ utolsó megtekintés: 2025. 08.26.)
- **7.3.3.VI. kép**: *Fénykép a mezőtúri templomról az 1896. évi felszentelés alkalmából*. KECSKEMÉTHY, 1896, 166. (Az eredeti dokumentum őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.VII. kép**: *Újvárosi református templom és paplak,* képeslap, Borbély Gyula kiadása, Mezőtúr, 1914. (Az eredeti képeslap őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.VIII. kép**: *Újvárosi református templom*, Újvárosi Hangya Fogyasztási Szövetkezet kiadása, Maksay László mezőtúri fényképész jóvoltából, Mezőtúr, é. n. (Az eredeti kép őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.IX. kép**: *A templom főhomlokzata*, Borbély Gyula kiadása, Mezőtúr, é. n. (Az eredeti képeslap őrzési helye: Mezőtúr Város Helytörténeti Gyűjteménytára, ltsz. nélkül.)
- **7.3.3.X. kép–7.3.3.XII. kép**: *A mezőtúri újvárosi református templom napjainkban, főhomlokzat és részletei, téglaarchitektúra díszítményei* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

7.3.4. *Nagyszeben, görögkeleti székesegyház (1900–1906)*

7.3.4.I. kép

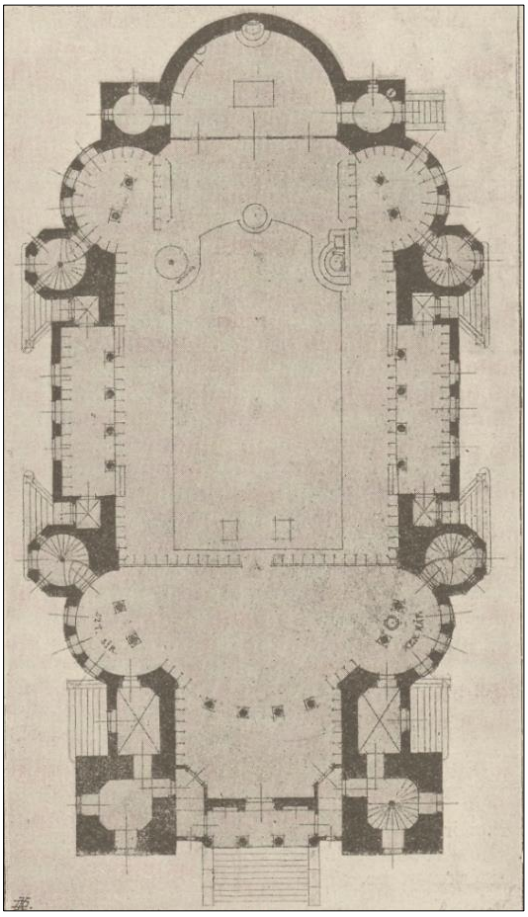

7.3.4.II. kép

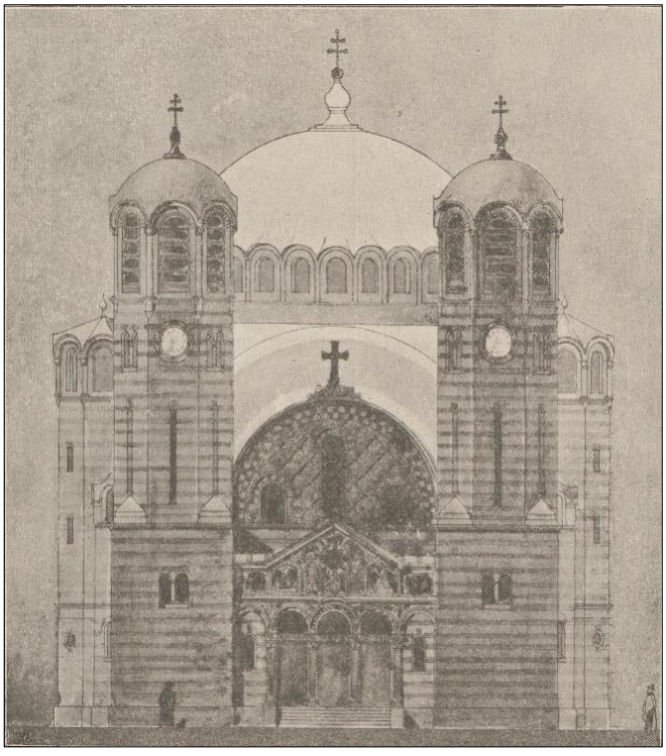

7.3.4.III. kép

7.3.4.IV. kép

7.3.4.V. kép

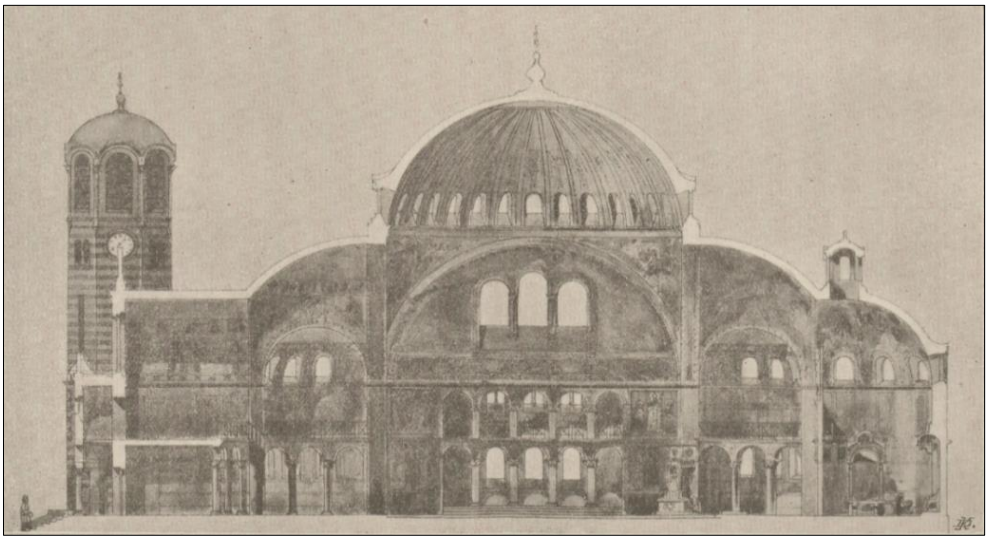

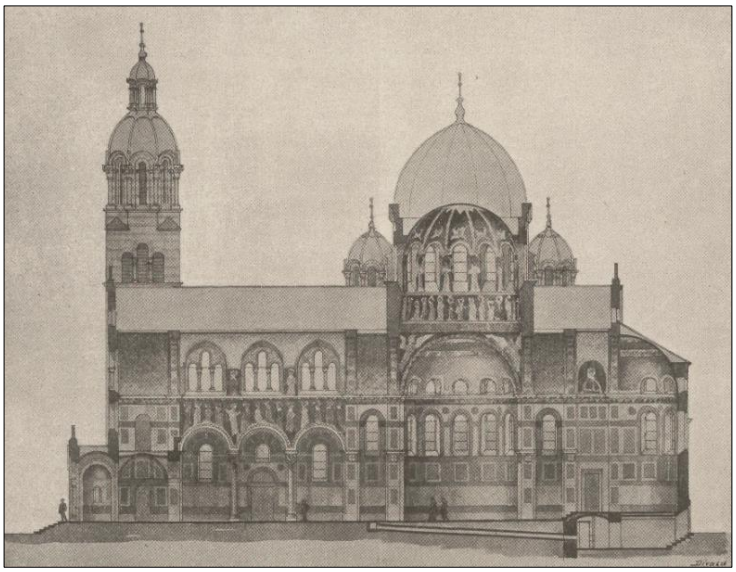

7.3.4.VI. kép

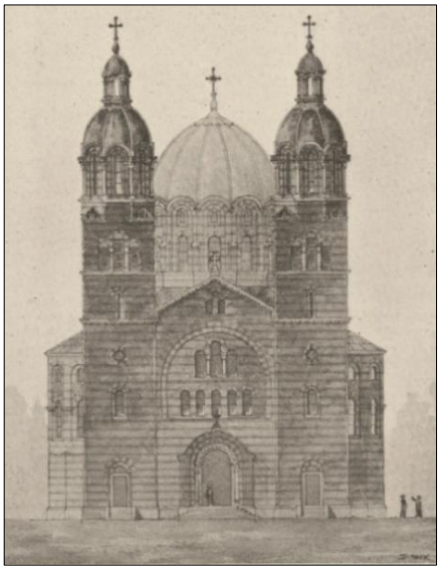

7.3.4.VII. kép

7.3.4.VIII. kép

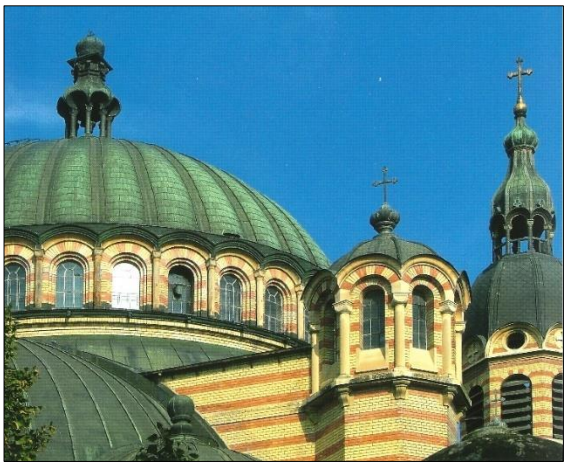

7.3.4.IX. kép

7.3.4. *Nagyszeben, görögkeleti székesegyház (1900–1906)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.4.I. kép**: *A Kommer József és Nagy Virgil terve szerint épült nagyszebeni görögkeleti székesegyház* (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül)
- **7.3.4.II. kép**: Kommer József–Nagy Virgil, Nagyszeben, görögkeleti székesegyház pályaterve, alaprajz (In: *ÉI*, 1900. ápr. 26., 17. sz., 104. (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.4.III. kép**: Kommer József és Nagy Virgil, *Nagyszeben, székesegyház főhomlokzatának terve*, (In: *ÉI*, 1900. ápr., 26., 17. sz., 105. (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.4.IV. kép:** Kommer József – Nagy Virgil, *A* „*Gör. Kel. Székesegyház Nagyszebenben*.” metszetrajz (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye: EFL, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. n.)
- **7.3.4.V. kép**: Kommer József–Nagy Virgil, *A nagyszebeni görögkeleti székesegyház hosszmetszete*. (In: *ÉI*, 1900. ápr., 26., 17. sz., 106. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.4.VI. kép**: Aigner Sándor: *A nagyszebeni görögkeleti székesegyház pályaterve, hosszmetszet* (In: *ÉI*, 1900. máj. 10., 19. sz., 117. (Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.4.VII. kép**: Aigner Sándor: *A nagyszebeni görögkeleti székesegyház pályaterve, homlokzat* (In: *ÉI,* 1900. máj. 3., 18. sz., 110. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.4.VIII. kép**: *Nagyszeben, görögkeleti székesegyház*, képeslap, é. n. (Mgy., Pászthy és Nagy család levélhagyatéka)
- **7.3.4.IX. kép:** *A nagyszebeni Ortodox Székesegyház, homlokzatának részlete*, 2007 körül (In: MORAR 2007, 74. Az eredeti kötet őrzési helye, jelzete: MKE KLM, ltsz. 66516.)

7.3.5. *Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (1902–1904)*

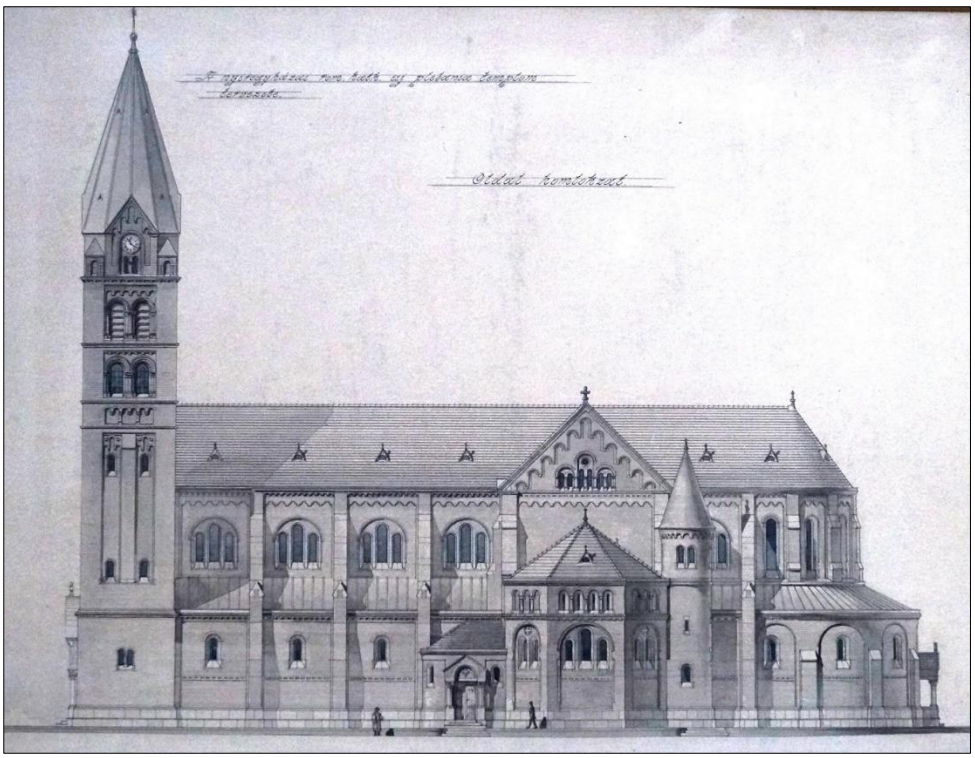

7.3.5. I. kép

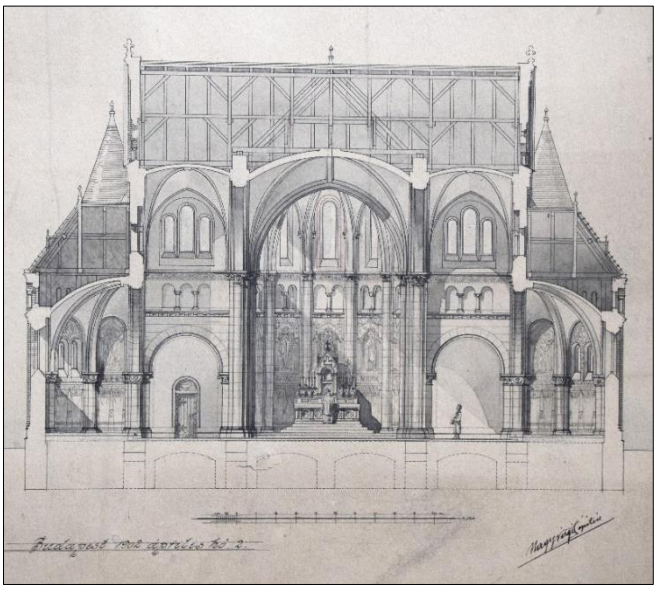

7.3.5. II. kép

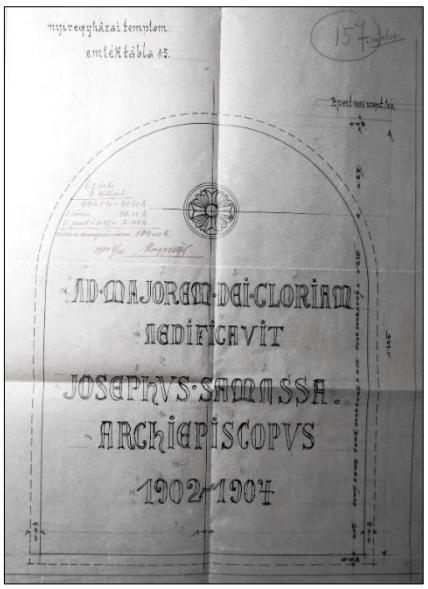

7.3.5. III. kép

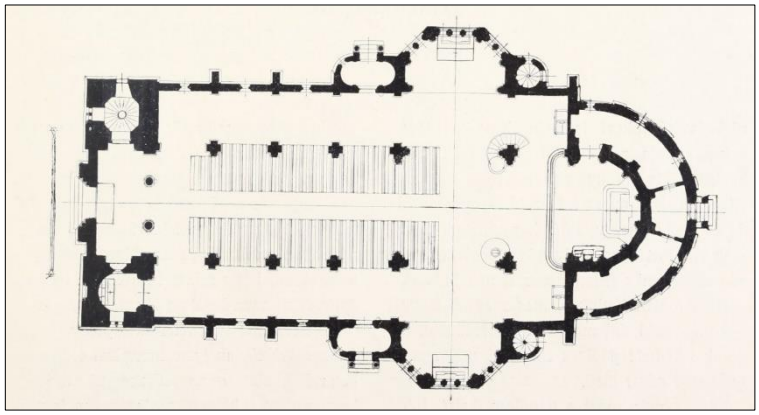

7.3.5. IV. kép

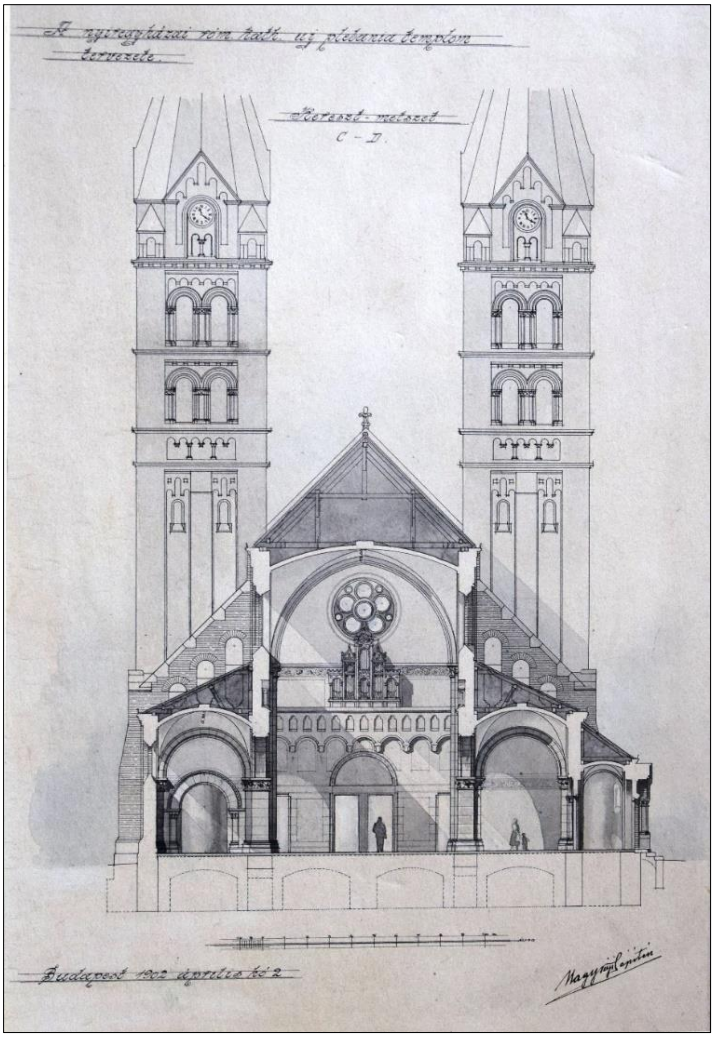

7.3.5.V. kép

7.3.5.VI. kép

7.3.5.VII. kép

7.3.5.VIII. kép

7.3.5.IX. kép

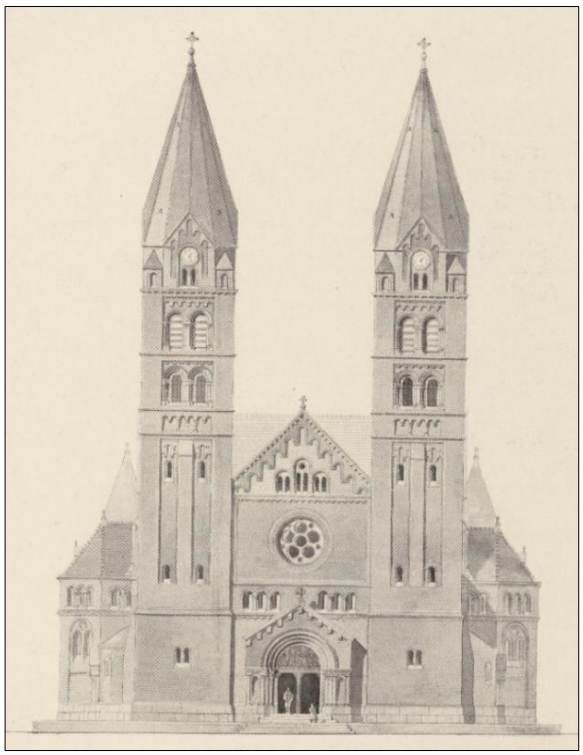

7.3.5.X. kép

7.3.5.XI. kép

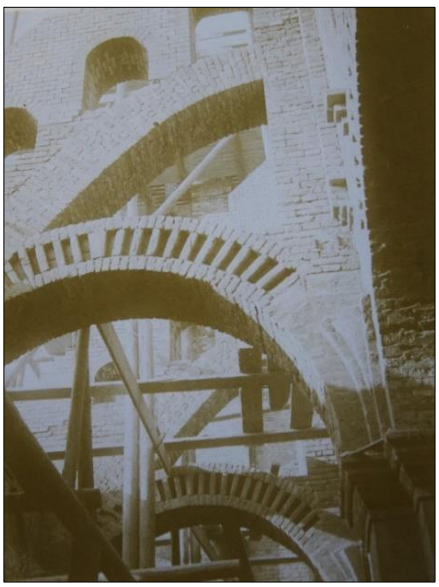

7.3.5.XII. kép

7.3.5.
XIII. kép

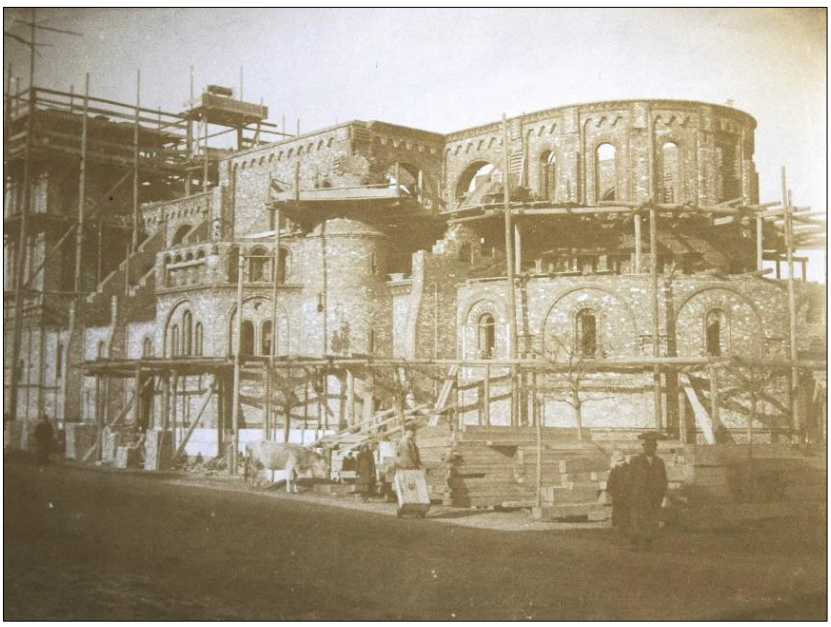

7.3.5.XIV. kép

7.3.5.XV. kép

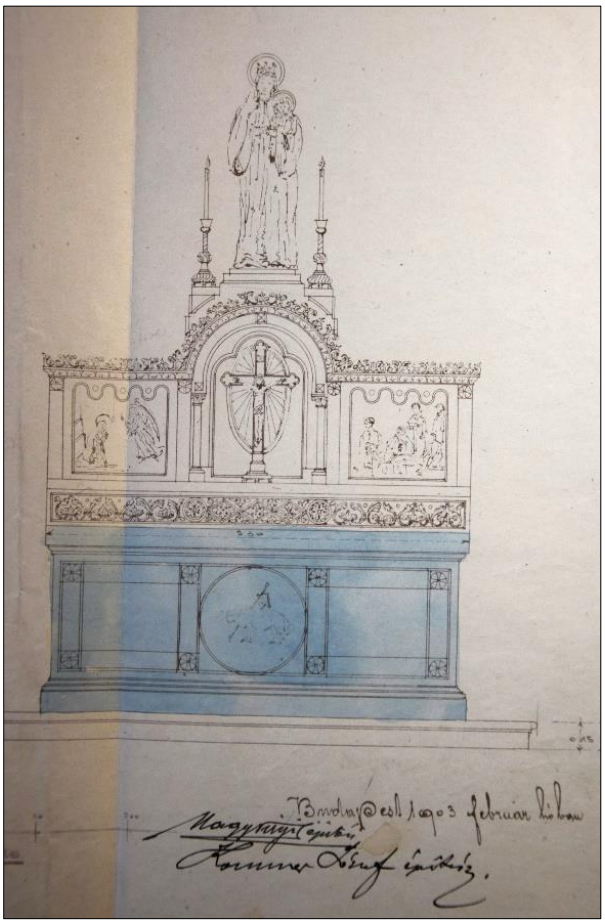

7.3.5. XVI. kép

7.3.5. XVII. kép

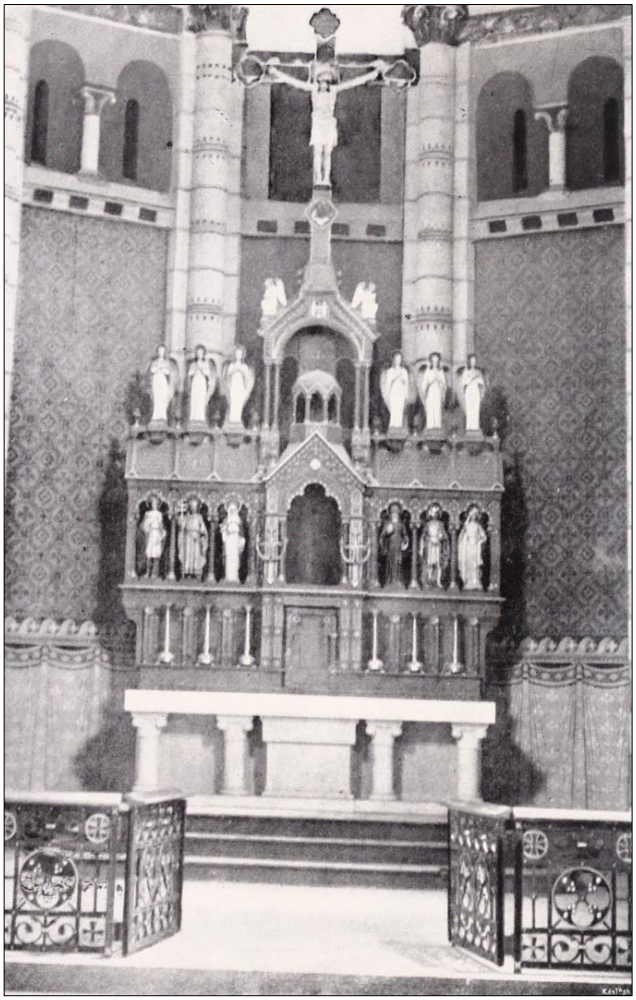

7.3.5.XVIII. kép

7.3.5.XIX. kép

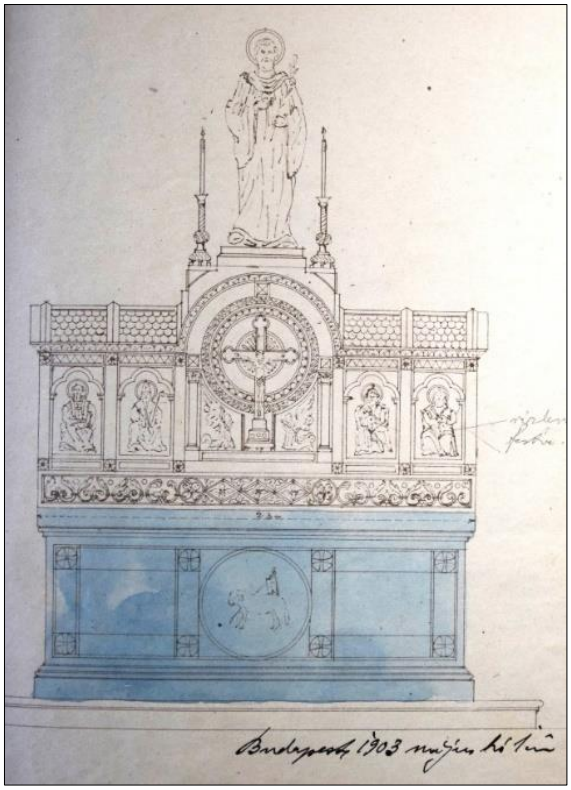

7.3.5.XX. kép

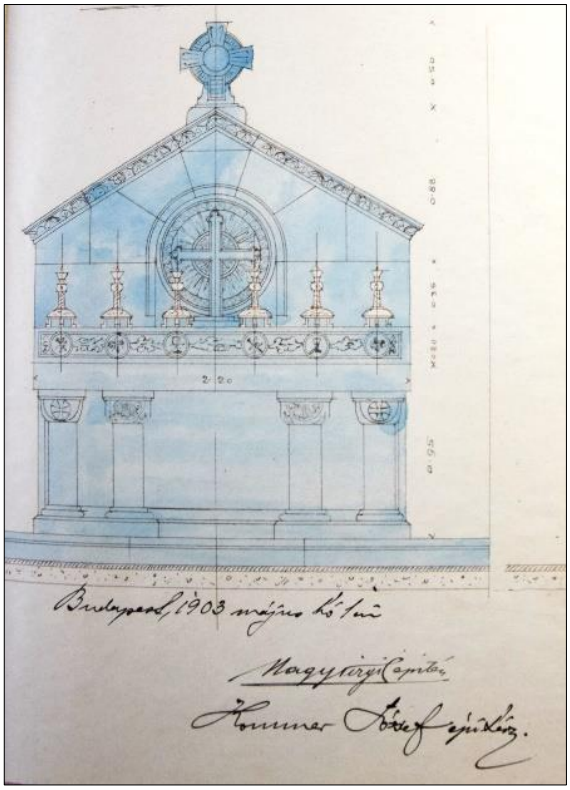

7.3.5.XXI. kép

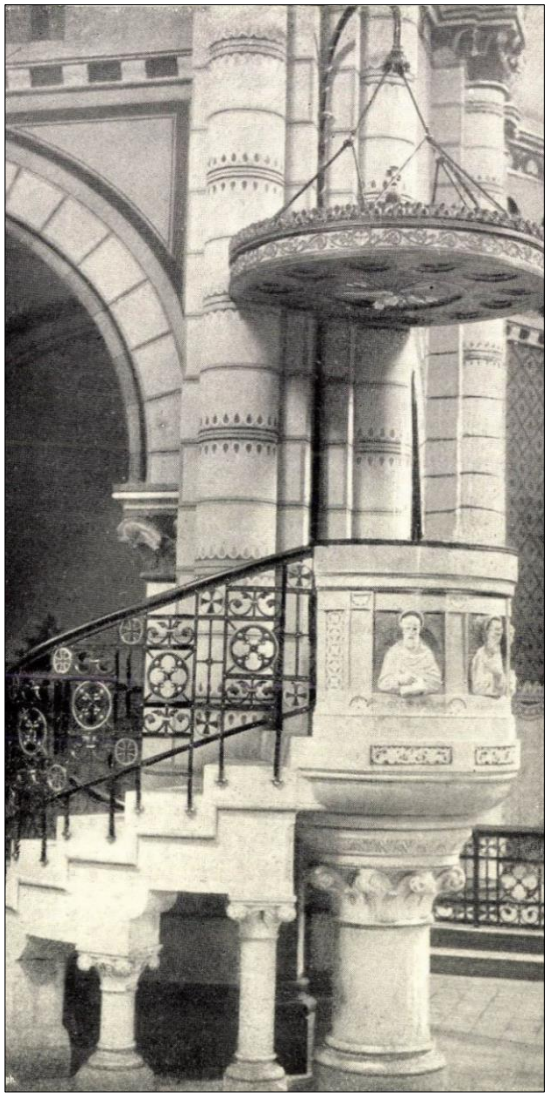

7.3.5.XXII. kép

7.3.5.XXIII. kép

7.3.5.
XXIV. kép

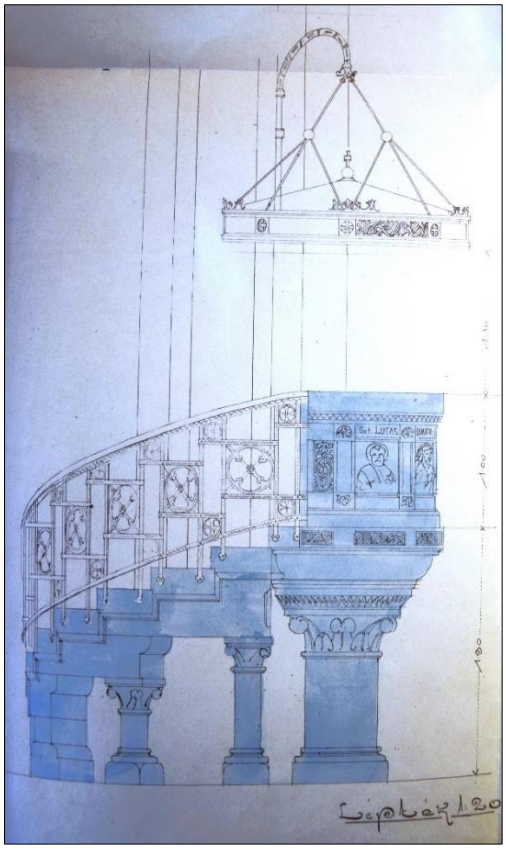

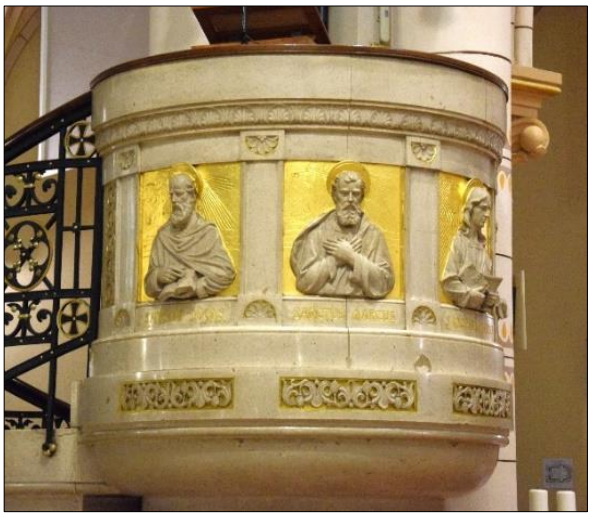

7.3.5.XXV. kép

7.3.5. XXVI. kép

7.3.5. XXVII. kép

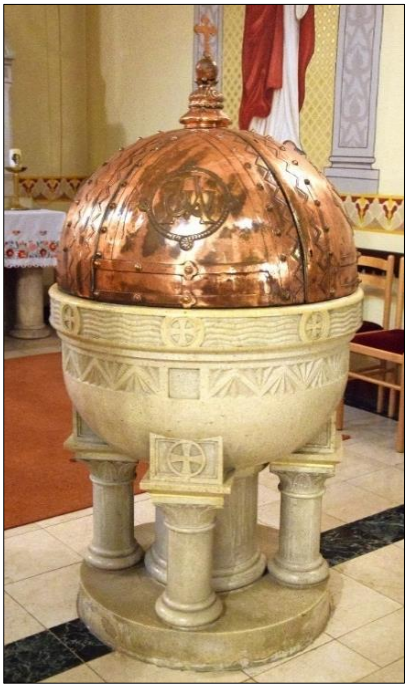

7.3.5. XXVIII. kép

7.3.5. XXIX. kép

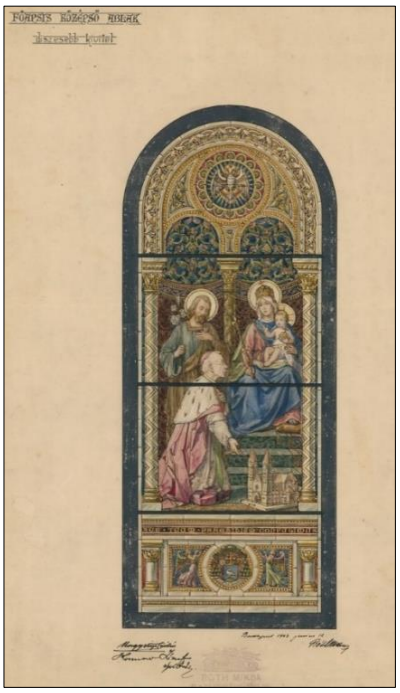

7.3.5. XXX. kép

7.3.5. XXXI. kép

7.3.5. XXXII. kép

7.3.5.XXXIII. kép

7.3.5.XXXV. kép

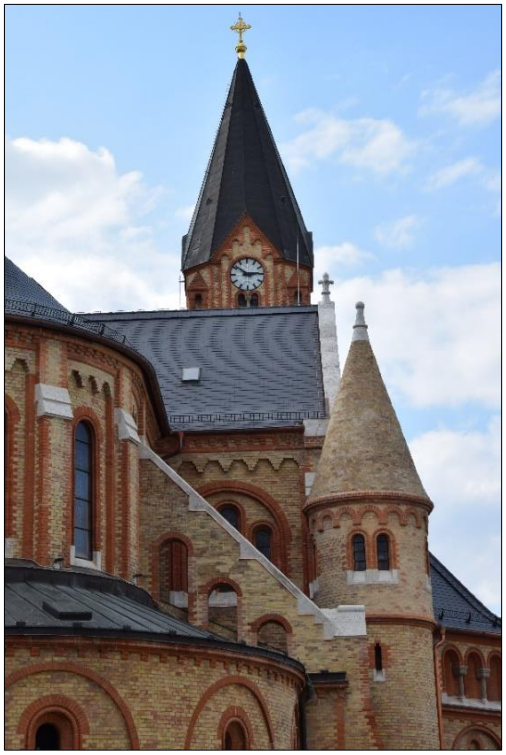

7.3.5.XXXIV. kép

7.3.5.XXXVI. kép

<= 7.3.5.XXXVII. kép

7.3.5. *Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház (1902–1904)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.5.I. kép**: Nagy Virgil: *A nyíregyházi római katolikus templom terve*, oldalhomlokzat, 1902. április 2. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL, Tervtár No. 58.)
- **7.3.5.II. kép**: Nagy Virgil: *A nyíregyházi új római katolikus templom tervrajza, a kereszthajó metszete*, 1902. április 2. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL, Tervtár, No. 58.)
- **7.3.5.III. kép**: Nagy Virgil: *A nyíregyházi Samassa-templom emléktáblájának tervrajza*, 1903 szeptember. A tábla felirata: „AD MAJOREM DEI GLORIAM AEDIFICAVIT JOSEPHUS SAMASSA ARCHIEPISCOPUS 1902–1904" (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül)
- **7.3.5.IV. kép**: Nagy Virgil: *A nyíregyházi Samassa-templom földszinti alaprajza* (In: MATUSZKA 1904, 21. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, M 253.934.)
- **7.3.5.V. kép**: Nagy Virgil: *A nyíregyházi új római katolikus templom terve, a szentély felőli homlokzat terve*, 1902. április 2. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL, Tervtár, No. 58.)
- **7.3.5.VI. kép**: *A nyíregyházi Samassa-templom hátsó homlokzata*, Hunyady László felvétele, 1904. (In: MATUSZKA 1904, 22. Az eredeti kötet őrzési helye: OSZK–T, M 253.934.)
- **7.3.5.VII. kép**: *Ünnepélyes alapkőletétel alkalmából készült felvétel*, ismeretlen fényképész, 1902. július 23. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.VIII. kép**: *Ünnepélyes alapkőletétel,* 1902. július 23. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.IX. kép**: *Nyíregyháza, az új római katolikus templom építése*, 1902. november 9. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.X. kép**: *A neoromán stílusú nyíregyházi Samassa-templom főhomlokzata* (In: *Művészet*, 1904, 3. évf., 5. sz., 340. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, H 2.114.)
- **7.3.5.XI. kép**: „*Római katolikus templomépítés Nyíregyházán"* A felvétel előterében ifj. Lehoczky János ácsmester és ifj. Pisszer János építész, a háttérben pedig az építésvezető, valószínűleg Weszelovszky Béla vagy Godnautz Károly áll. A fotó 1902. november 11-én készült. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)

- **7.3.5.XII. kép**: *Támívek, támpillérek falazása*, 1902. november 14. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül)
- **7.3.5.XIII. kép**: *Nyíregyháza, az új római katolikus templom építéséről készült fényképfelvétel. Falazás a szentély felőli nézetből*, 1902. november 14. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.XIV. kép**: *Nyíregyháza Samassa-templom belső képe*, Hunyady László felvétele, 1904. (In: *Művészet*, 1904, 3. évf., 5. sz., 337. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, H 2.114.; közli: MATUSZKA 1904, 13.)
- **7.3.5.XV. kép**: *A nyíregyházi Samassa-templom belső tere az orgonakarzat felé,* 1904. (In: MATUSZKA 1904, 12. Az eredeti kötet őrzési helye: OSZK–T, M 253.934.)
- **7.3.5.XVI. kép**: Nagy Virgil és Kommer József: *A nyíregyházai új római katolikus templom mellékoltárainak tervrajza: a Szűz Mária-oltár terve*, 1903. május 1. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.XVII. kép**: *A Szűz Mária-oltár napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XVIII. kép**: *A nyíregyházi Samassa-templom főoltára*, 1904. (In: *ÉI*, 1905. márc., 26., 29. évf., 13. sz., 111. o. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **7.3.5.XIX. kép**: *Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház főoltára*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XX. kép**: Nagy Virgil–Kommer József: *A Szent József-oltár terve*, 1903. május 1. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.XXI. kép**: Nagy Virgil–Kommer József: *A Szentsír tervrajza*, 1903. május 1. (EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.XXII. kép**: *A nyíregyházi Samassa-templom szószéke*, 1904. (In: *Művészet*, 1904, 3. évf., 5. sz., 345. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, H 2.114.)
- **7.3.5.XXIII. kép**: *Nyíregyháza, Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház szószéke.* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XXIV. kép**: Nagy Virgil–Kommer József: *A nyíregyházi Samassa-templom szószékének terve*, 1903. május 17. (Az eredeti terv őrzési helye: EFL, Acta Par. Nyíregyháza templomépítés, ltsz. nélkül.)
- **7.3.5.XXV. kép**: *Nyíregyháza, a Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház szószéke*, részlet. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

- **7.3.5.XXVI. kép**: *A nyíregyházi Samassa-templom főhajója a szentély felé*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XXVII. kép**: *A Szűz Mária-oltár Angyali üdvözletet ábrázoló képtáblája*, Stein János Gábor festőművész alkotása (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XXVIII. kép**: *Nyíregyháza, a Samassa-templom keresztelőkútja.* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XXIX. kép**: Róth Miksa: *Szentély ablakának terve*, 1903. június 12. Balra lent: Nagy Virgil és Kommer József aláírása. A tervrajz felirata: „*Főapsis ablak díszesebb kivitel*". (Az eredeti terv őrzési helye: MÉM MDK ÉM, ltsz. 71.032.38.7.)
- **7.3.5.XXX. kép**: Róth Miksa: *A szentély középső ablakának terve Samassa József egri érsek templom felajánlási jelenetével*, 1903. június 12. Balra lent: Nagy Virgil és Kommer József aláírása. Felirata: „*Főapsis középső ablak díszesebb kivitel*". (Az eredeti terv őrzési helye: MÉM MDK ÉM, ltsz. 71.032.48.48.)
- **7.3.5.XXXI. kép**: *Róth Miksa üvegablak terve a rózsaablakhoz Szent Cecília alakjával*, 1903. június 12. Balra lent: Nagy Virgil és Kommer József aláírása. (Az eredeti terv őrzési helye: MÉM MDK ÉM, ltsz. 71.032.48.49.)
- **7.3.5.XXXII. kép**: *A szentély középső ablaka, Samassa József egri érsek a Szűzanya oltalmába ajánlja az új templomot*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.5.XXXIII. kép–7.3.5.XXXVII. kép**: *A nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház főhomlokzata és annak részletei*. Lunetta magas domborműve: Szent István felajánlja a Szent Koronát a Szűzanya oltalmába; Samassa József egri érsek 2002-ben készült büsztje a déli torony egyik fülkéjében. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2023)

7.3.7. *Az egri Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház főoltárának és szentélyének megújítása (1904)*

7.3.7.I. kép

7.3.7.II. kép

7.3.7.III. kép

7.3.7.IV. kép

7.3.7.V. kép

7.3.7.VI. kép

7.3.7.VII. kép–7.3.7.VIII. kép

7.3.7.IX. kép–7.3.7.X. kép

7.3.7. XI. kép

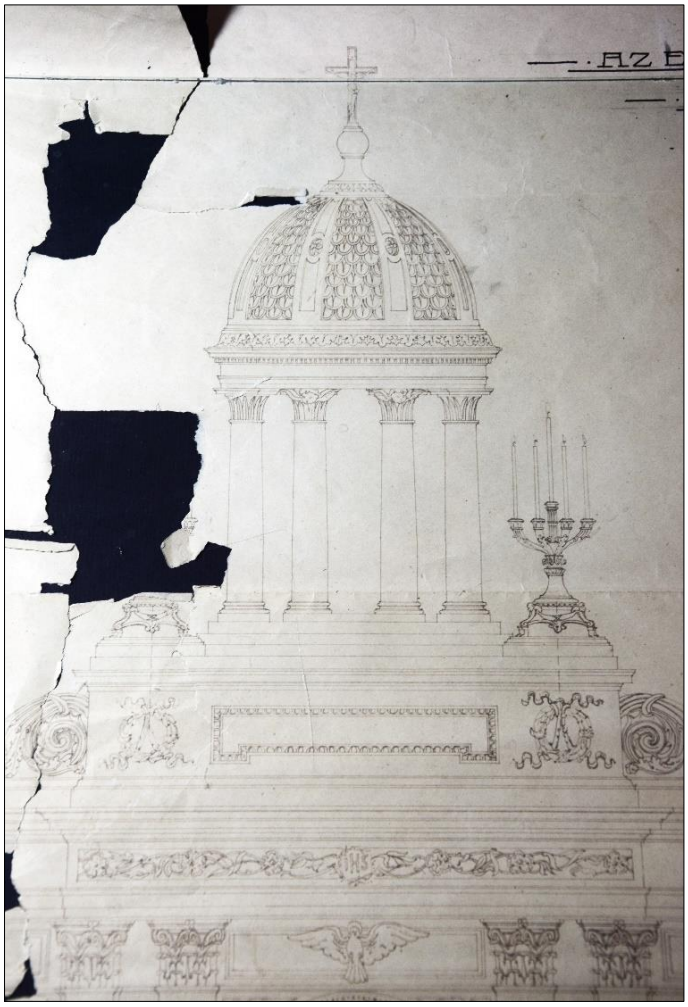

7.3.7.XII. kép

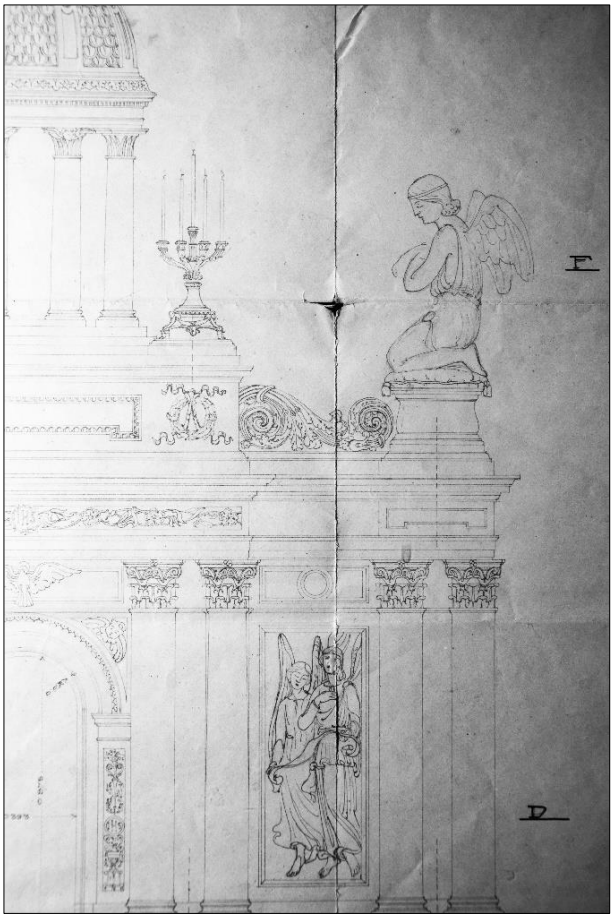

7.3.7.XIII. kép

7.3.7.XIV. kép

7.3.7.XV. kép

7.3.7.XVI. kép =>

AZ EGRI FŐSZÉKESEGYHÁZ
SZENTSÉGHÁZÁNAK
KIKÉPZÉSE.
TERVEZTE ÉS VÉGREHAJTOTTA
NAGY VIRGIL ÉPÍTÉSZ.
150/1922
GLORIA·IN·EXCELSIS·DEO

7.3.7.XVII. kép

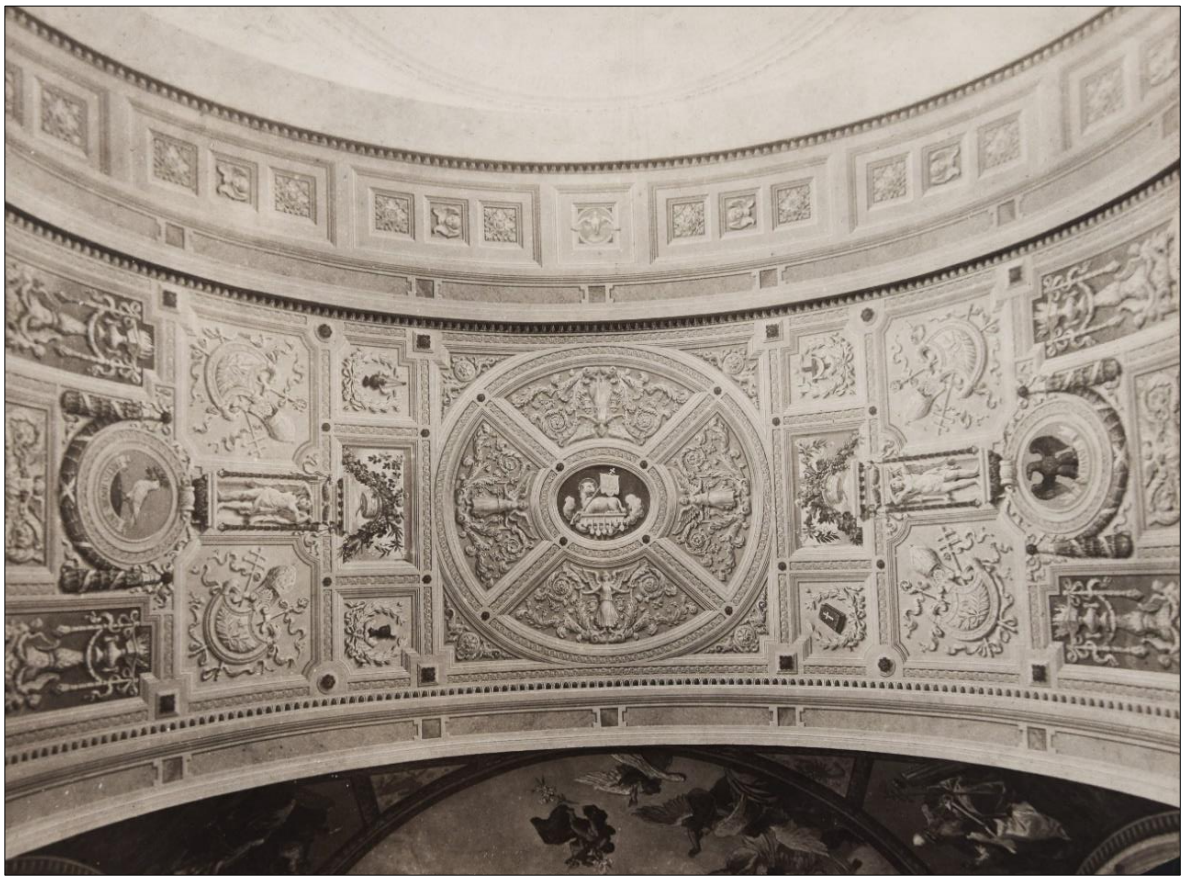

7.3.7.XVIII. kép

7.3.7.XIX. kép

7.3.7.XX. kép

7.3.7. XXI kép

7.3.7. XXII. kép

7.3.7.XXIII. kép

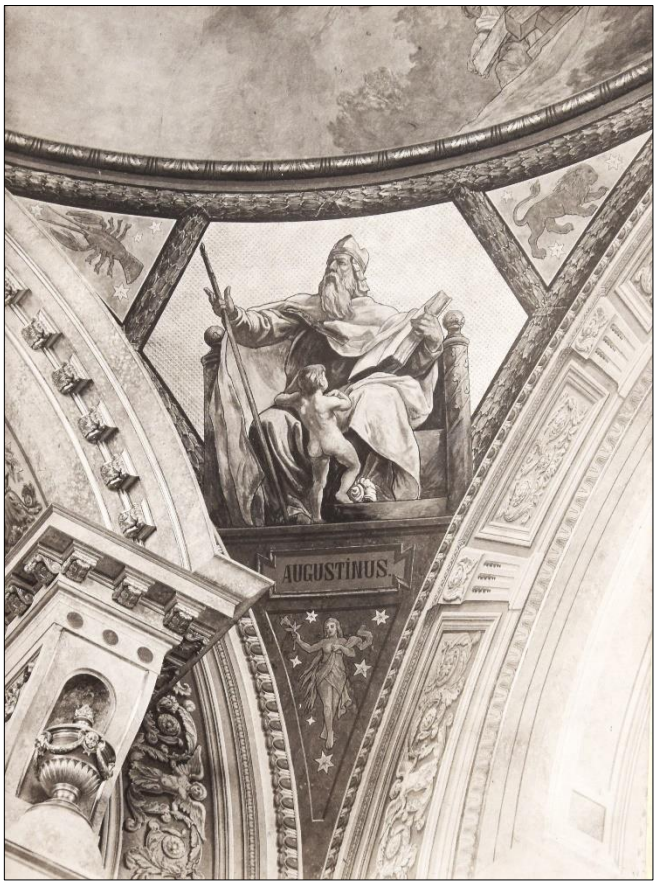

7.3.7.XXIV. kép

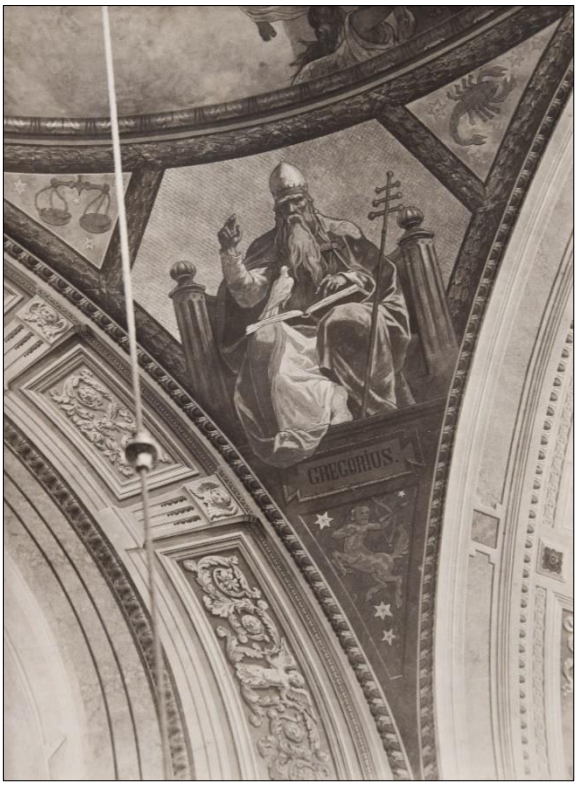

7.3.7. XXV. kép

7.3.7. XXVI. kép

7.3.7.XXVII. kép

7.3.7.XXVIII. kép

7.3.7.XXIX. kép

7.3.7.XXX. kép

7.3.7.XXXI. kép

7.3.7.XXXII. kép

7.3.7. XXXIII. kép

7.3.7. *Az egri Szent Mihály- és Szent János-főszékesegyház főoltárának és szentélyének megújítása (1904)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.7.I. kép**: Cséka Károly/Czeyka Károly (1829–1887): *Az egri bazilika belseje a szentélynél*, 1868, olaj, vászon 92×76,5 cm, Dobó István Vármúzeum, Ltsz.: DIV 55.340. Az Egri Főegyházmegye tulajdona.
- **7.3.7.II. kép**: *A szentély az 1904-es felújítás előtti állapotban*. Előtérben Aszalay László egri kanonok ajándékaként készült csillár. Fotó: Mihály József, é. n., [1870 és 1890 között] (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.7.III. kép**: *Az egri bazilika főszentélye közvetlenül az 1904-es megújítás után*, képeslap, é. n., Özv. Wáhl Adolfné kiadása. Hátulján Nagy Virgil kézírása, kelt 1914. május 25. A kép jobb és bal oldalán még az eredeti szószék és karorgona látható. (Mgy. Pászthy és Nagy család levélhagyatéka)
- **7.3.7.IV. kép**: Nagy Virgil: „*Az egri főszékesegyház sanctuariumának kiképzése, tervezte és végrehajtotta Nagy Virgil építész*.” Részletes vázlatrajz az egri bazilika szentélyének megújításához, kartonra kasírozott papír, akvarell, é. n. [1904 körül] Részlet, a főoltár tervezete. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 14119-0007.)
- **7.3.7.V. kép**: *Az egri főszékesegyház szentélyének 1904-es megújítása*, képeslap 1916. (Mgy., Pászthy és Nagy család levélhagyatéka)
- **7.3.7.VI. kép**: *A Nagy Virgil tervei szerint megvalósult főoltár az egri bazilika szentélyében.* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.VII. kép–7.3.7.VIII. kép**: *A főoltár számára készült két carrarai márvány relief mintája* (*hangszeren játszó angyalok*). Készült: Seenger Béla budapesti kőfaragó

műhelyében, 1904. (A fényképek eredeti őrzési helye: MNL HVML, XII/2. a. 119. ikt. sz. 412/1904.) Jobbra: *Az angyalpár napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)

- **7.3.7.IX. kép–7.3.7.X. kép**: *A főoltár számára készült két carrarai márvány relief mintája* (*éneklő angyalok*). Készült: Seenger Béla budapesti kőfaragó műhelyében, 1904. (A fényképek eredeti őrzési helye: MNL HVML, XII/2. a. 119. ikt. sz. 412/1904.) Jobbra: *Az éneklő angyalok napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XI. kép**: *Az angyalok a tabernákulum jobb és bal oldalán a főoltáron*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XII. kép–7.3.7.XIII. kép**: Nagy Virgil: *Az egri székesegyház főoltárának tervrajza az Egri Főkáptalan hivatalos pecsétjével*, 1904, részletek. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL Tervtár No. 238.)
- **7.3.7.XIV. kép**: *A főoltár nyitott oszlopos kupolájának részlete*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XV. kép–7.3.7.XVI. kép**: *A főoltár részletei* – faragott márvány indadísz akantuszlevéllel, kerubokkal díszített korinthoszi oszlop- és pilaszterfejezet. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)
- **7.3.7.XVII. kép**: Nagy Virgil: „*Az egri főszékesegyház sanctuáriumának kiképzése*” é.n. [1904], kapcsolódó iktatószám: MOB 150/1922. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: 14119.)
- **7.3.7.XVIII. kép**: *Az egri bazilika szentélyét a hajótól elválasztó diadalív 1904-es megújítása során készült díszítőfestése*. Középen Agnus Dei ábrázolás: „IHS” motívummal írt és keresztben végződő zászlót tartó, hétpecsétes könyvön fekvő bárány. Rónai Dénes felvétele, 1904. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **7.3.7.XIX. kép**: *A diadalív Agnus Dei ábrázolása és neoreneszánsz díszítőfestése* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024.)
- **7.3.7.XX. kép**: Tardos Krenner Viktor: *Az egri bazilika szentélyének kupolája*. Szent István király és kísérői az építőmester jelenlétében szemlélik meg az egri püspökség várbeli székesegyházának építését, 1904, fotó: Rónai Dénes. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.7.XXI. kép**: Tardos Krenner Viktor: *Az egri bazilika szentélyének kupolája*, restaurálás utáni állapot (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXII. kép**: Tardos Krenner Viktor: *Az egri bazilika szentélyének kupolája, Szent István király és kísérői*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)

- **7.3.7.XXIII. kép**: Tardos Krenner Viktor Szent Jeromos nyugati egyházatya alakját ábrázoló falfestménye az egri bazilika szentélyében, a kupola egyik csegelyén. Az egyházatya mellett attribútuma, az oroszlán kapott helyet. Körülötte az állatöv három jegye (bak, halak, skorpió), fotó: Rónai Dénes, 1904. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.7.XXIV. kép**: Tardos-Krenner Viktor Szent Ágoston nyugati egyházatyát ábrázoló falfestménye az egri bazilika szentélyében, a kupola egyik csegelyén. A szent egyik attribútumaként van jelen a gyermek és a kagyló. Körülötte az állatöv három jegye (rák, oroszlán, szűz), fotó: Rónai Dénes, 1904. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.7.XXV. kép**: Tardos Krenner Viktor Nagy Szent Gergely pápa, nyugati egyházatya alakját ábrázoló falfestménye az egri bazilika szentélyében, a kupola egyik csegelyén. Nagy Szent Gergely pápa attribútumai közül a kettős kereszt és a galamb látható. Körülötte az állatöv három jegye (mérleg, rák, nyilas), fotó: Rónai Dénes, 1904. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **7.3.7.XXVI. kép**: Tardos Krenner Viktor Szent Ambrus püspök, nyugati egyházatya alakját ábrázoló falfestménye az egri bazilika szentélyében, a kupola egyik csegelyén. A püspök lábánál egyik attribútuma, a méhkas látható. Körülötte az állatöv három jegye (kos, bika, ikrek), fotó: Rónai Dénes, 1904. (Az eredeti fénykép őrzési helye: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül)
- **7.3.7.XXVII. kép**: *Szent Jeromos* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXVIII. kép**: *Szent Ágoston* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXIX. kép**: *Nagy Szent Gergely pápa* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXX. kép**: *Szent Ambrus püspök* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXXI. kép**: *A főoltárkép feletti félköríves lezárás neoreneszánsz festett díszítményei. „Bőségszaru" szalaggal átfogott gyümölcsökkel és búzakalászokkal*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXXII. kép**: *Marco Casagrande egyik térdeplő angyala a főoltáron*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.7.XXXIII. kép**: *Az egri bazilika főszentélyében álló stallum, felette csillár kitárt szárnyú sassal*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)

7.3.8. *Az egri főszékesegyház belső terének megújítása (1909–1910-es évek)*

7.3.8.I. kép

7.3.8.II. kép

7.3.8.III. kép

7.3.8.IV. kép

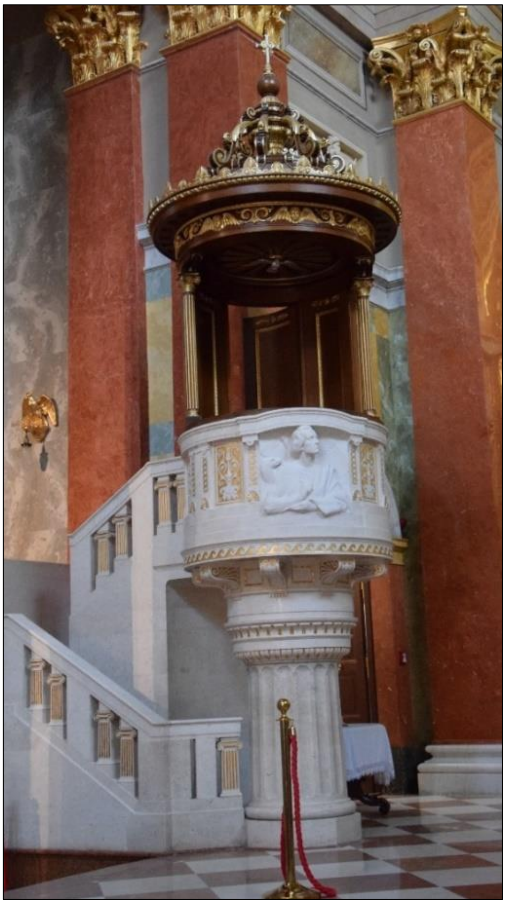

7.3.8.V. kép

7.3. 8.VI. kép

7.3. 8.VII. kép

7.3.8.VIII. kép

7.3.8.IX. kép

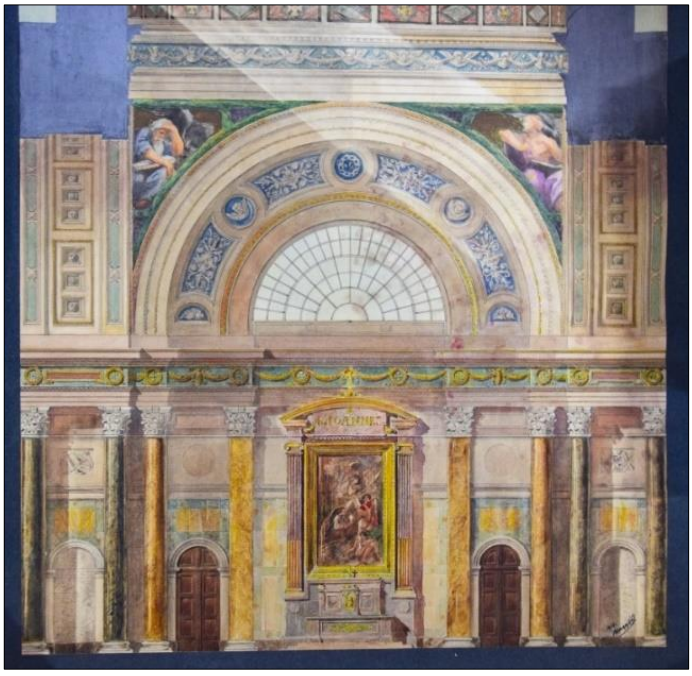

7.3.8.X. kép

7.3.8.XI. kép

7.3.8.XII. kép

7.3.8.XIII. kép

7.3.8.XIV. kép

7.3.8.XV. kép

7.3.8.XVI. kép

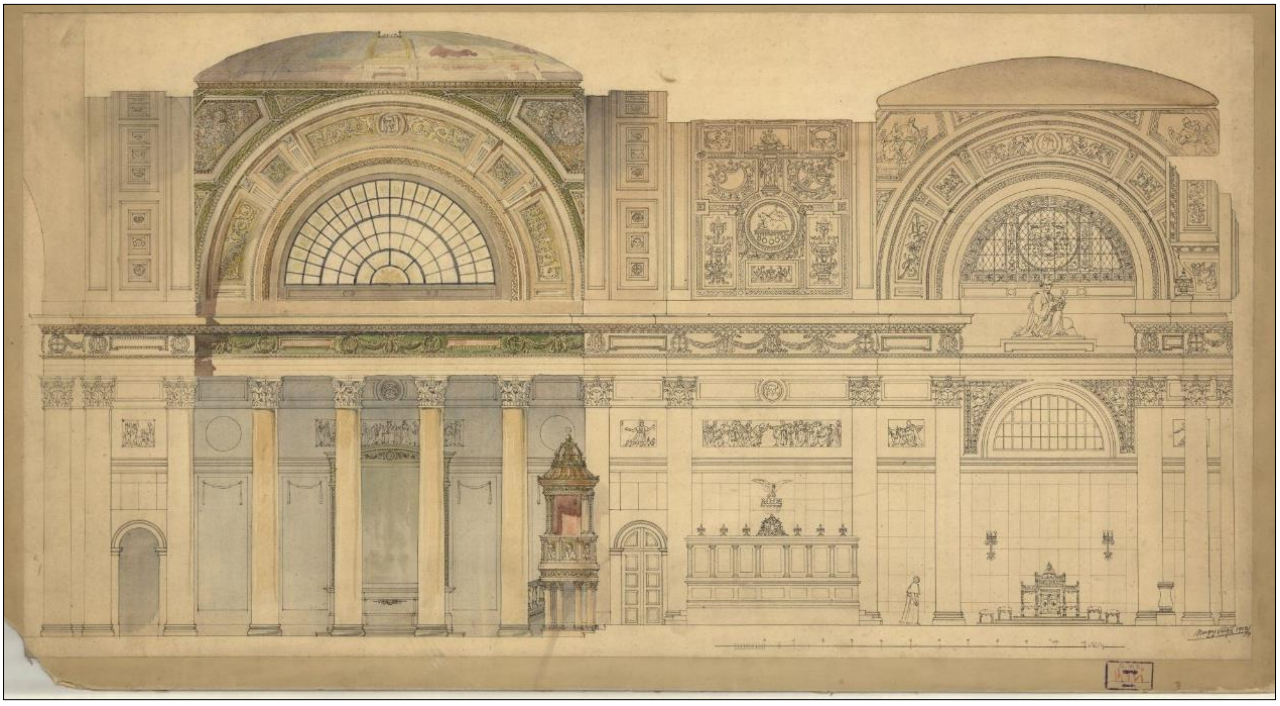

7.3.8.XVII. kép

7.3.8.XVIII. kép

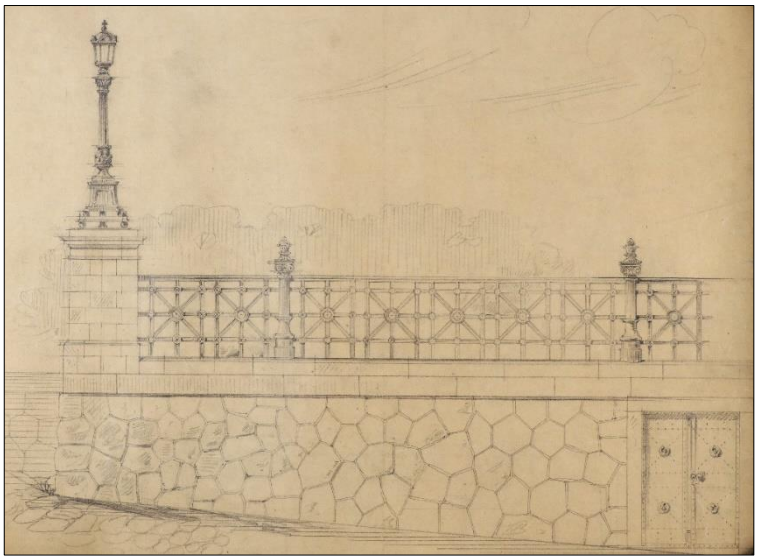

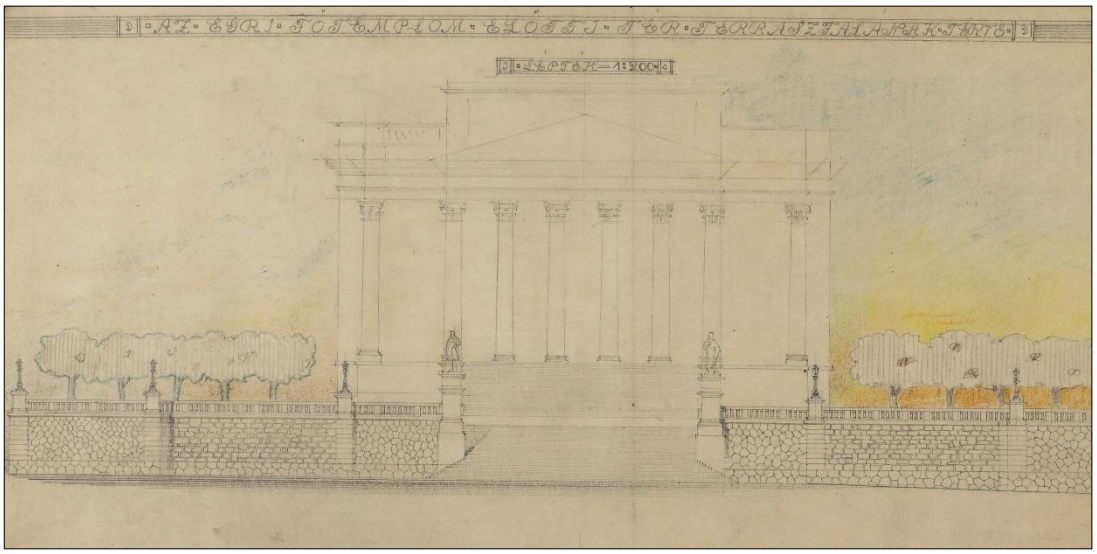

7.3.8.XIX. kép

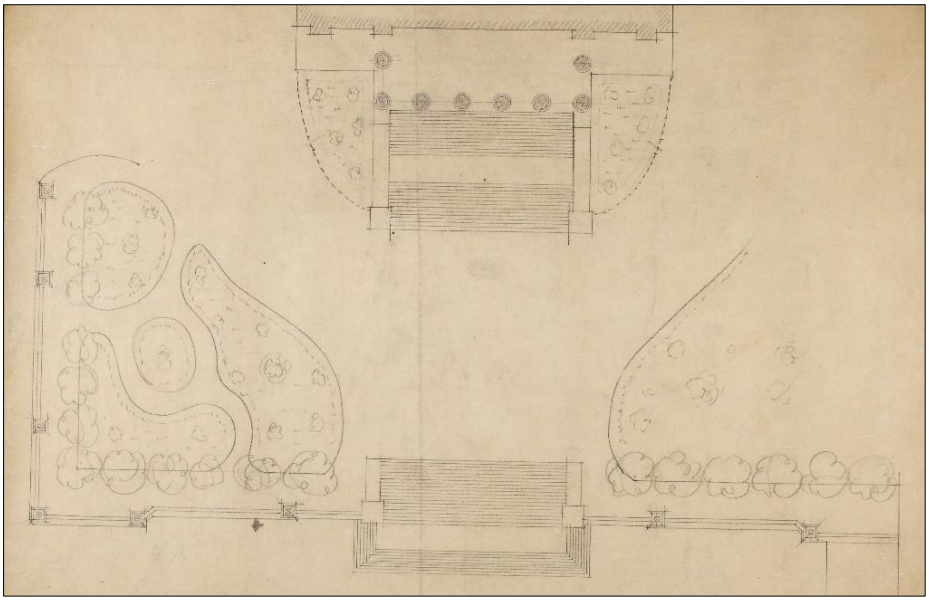

7.3.8.XX. kép

7.3.8.XXI. kép

7.3.8.XXII kép

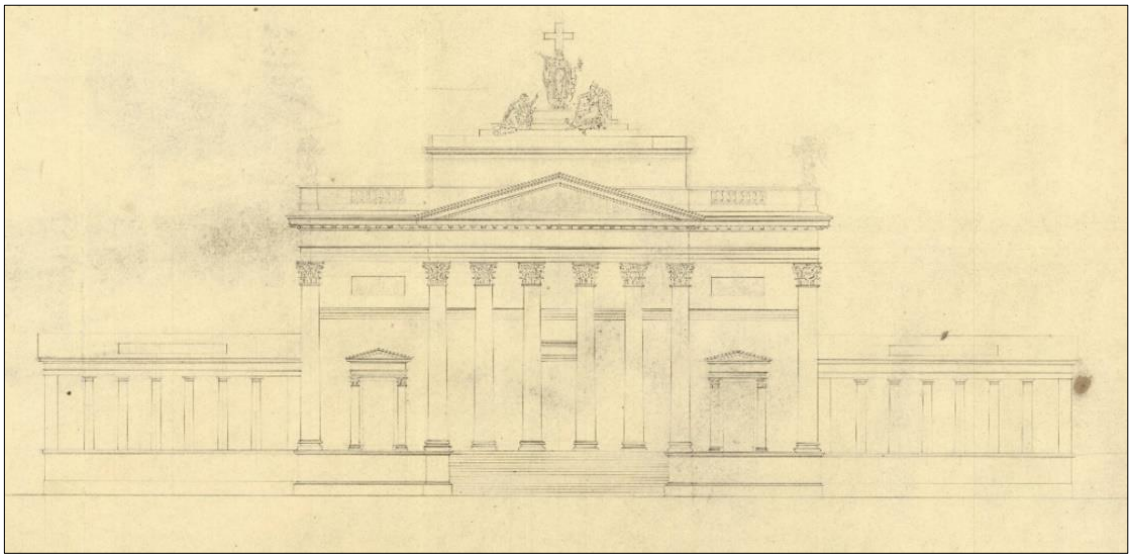

7.3.8.XXIII. kép

7.3.8. *Az egri főszékesegyház belső terének megújítása (1909–1910-es évek)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.8.I. kép**: *Eger; a főszékesegyház belseje az 1910-es felújítást követően*, képeslap, 1930 (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: OSZK TPK, ltsz. E 253.)
- **7.3.8.II. kép**: *Az egri bazilika főhajója a karzatról a szentély felé*.

(Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)

- **7.3.8.III. kép–7.3.8.IV. kép**: *Az egri bazilika karorgonája napjainkban*.

(Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)

- **7.3.8.V. kép–7.3.8.VI. kép**: *Az egri bazilika Nagy Virgil tervei szerint épült szószéke a főhajó és a szentély felől nézve*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)
- **7.3.8.VII. kép**: *Sándor Béla festőművész alkotásai az egri bazilika főhajójának harmadik kupoláján*. A csegelyeken Szent Imre, Szent László, Kapisztrán Szent János és Szent Gellért püspök alakjával, és lebegő angyalokkal, 1910. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.8.VIII. képtől–7.3.8.IX. kép**: *Nagy Virgil tervrajza az egri székesegyház főhajójának megújításához*. *A nagy kupola és a kupoladob díszítőfestésének terve a kupola III. számú tervváltozatával*, 1914. (Az eredeti tervrajzok őrzési helye, jelzete: EFL Tervtár No. 134.)
- **7.3.8.X. kép**: *Nagy Virgil II. számú, feltehetően az Utolsó Ítélet jelenetét ábrázoló vázlata a nagy kupola kifestéséhez*, 1914. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL Tervtár No. 134.)
- **7.3.8.XI. kép–7.3.8.XIV. kép**: Tardos Krenner Viktor: *„Egri dómhoz – a nagy kupolának tervrajza" és részletei*, 1904. (Mgy., Tardos Krenner Viktor festőművész hagyatéka a leszármazottak tulajdonában.)
- **7.3.8.XV. kép**: *Nagy Virgil I. számú, kazettákba foglalt rozettákkal díszített vázlata a nagy kupola kifestéséhez*, 1914. (Az eredeti tervrajz őrzési helye: EFL Tervtár No. 134.)
- **7.3.8.XVI. kép**: Nagy Virgil: *Díszítőfestés színes tervrajza Krisztus szimbólumokkal*, é. n. [1910-es évek első fele] (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL Tervtár, No. 134.)
- **7.3.8.XVII. kép**: *Nagy Virgil tervváltozata az egri bazilika belső terének megújításához*. Az egri főszékesegyház hosszmetszete (1908). Hátulján lévő megjegyzések: „*Építész Egylet küldte vissza 1927*". Kapcsolódó iktatószám: MOB 150/1922. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 14121-0006.)
- **7.3.8.XVIII. kép–7.3.8.XX. kép**: *Nagy Virgil tervei az egri bazilika és a Líceum közötti tér rendezésére*, 1911. (Az eredeti terv őrzési helye, jelzete: MNL HVML, XV.6.c.Tt. 57.)
- **7.3.8.XXI. kép**: *Packh János építész tervrajza az egri bazilikához, homlokzat terve* [1829] Kapcsolódó iktatószám: MOB 150/1922. Nagy Virgil egri bazilika terveivel együtt került

a MOB Tervtárába. (Az eredeti terv őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 1261-0011.)

- **7.3.8.XXII. kép**: *Packh János építész terve az egri bazilikához, a belső tér látványterve* (é. n.) [1829]. Kapcsolódó iktatószám: MOB 150/1922. Nagy Virgil egri bazilika terveivel együtt került a MOB Tervtárába. (Az eredeti terv őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 1258-0008.)
- **7.3.8.XXIII. kép**: *Hild József rajza (?) az egri bazilika főhomlokzatáról* (é. n.) Kapcsolódó iktatószám: MOB 150/1922. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 1262-0010.)

7.3.9 *A jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom (1905–1906)*

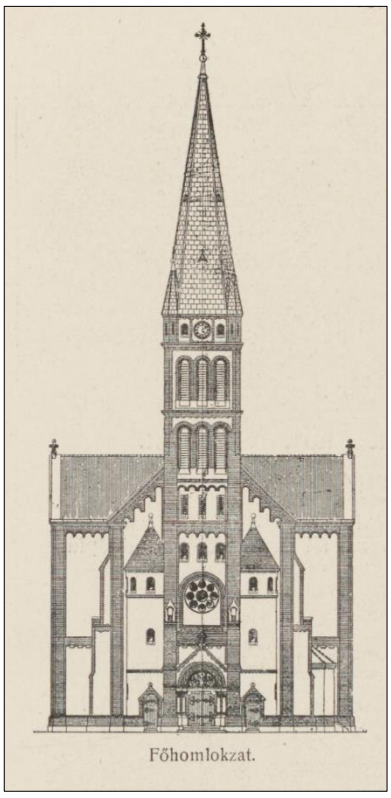

7.3.9.I. kép

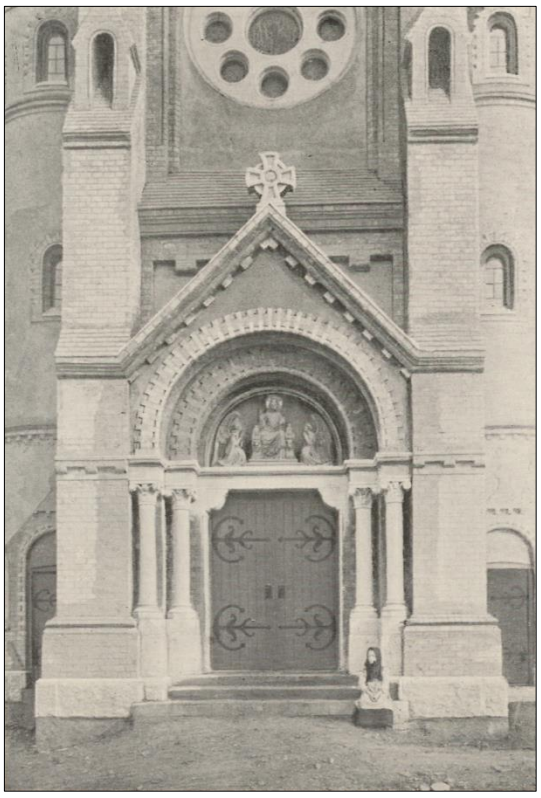

7.3.9.II. kép

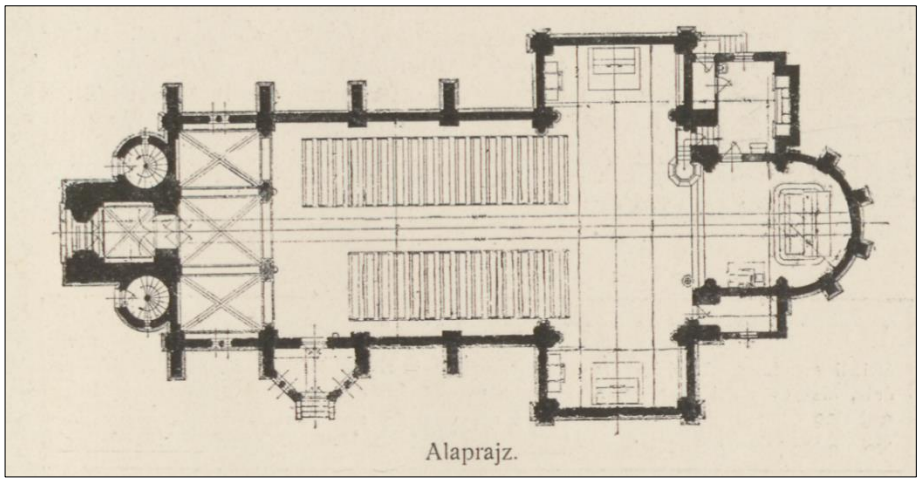

7.3.9.III. kép

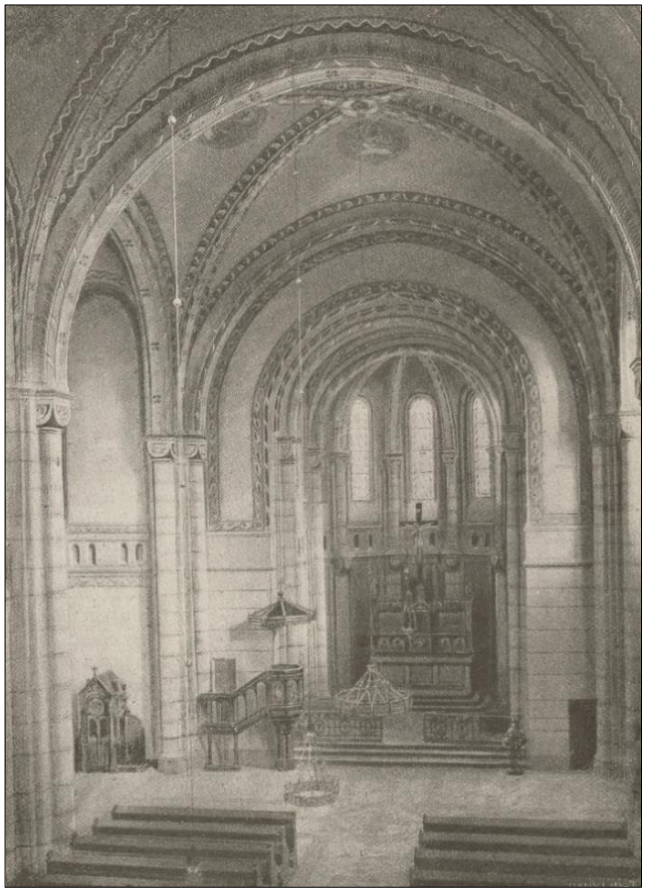

7.3.9. IV. kép

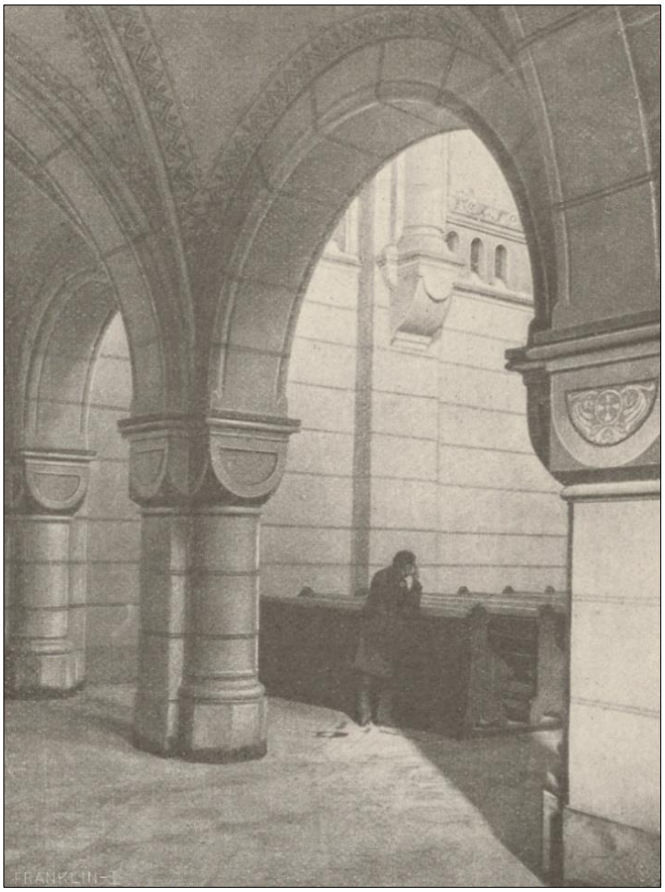

7.3.9. V. kép

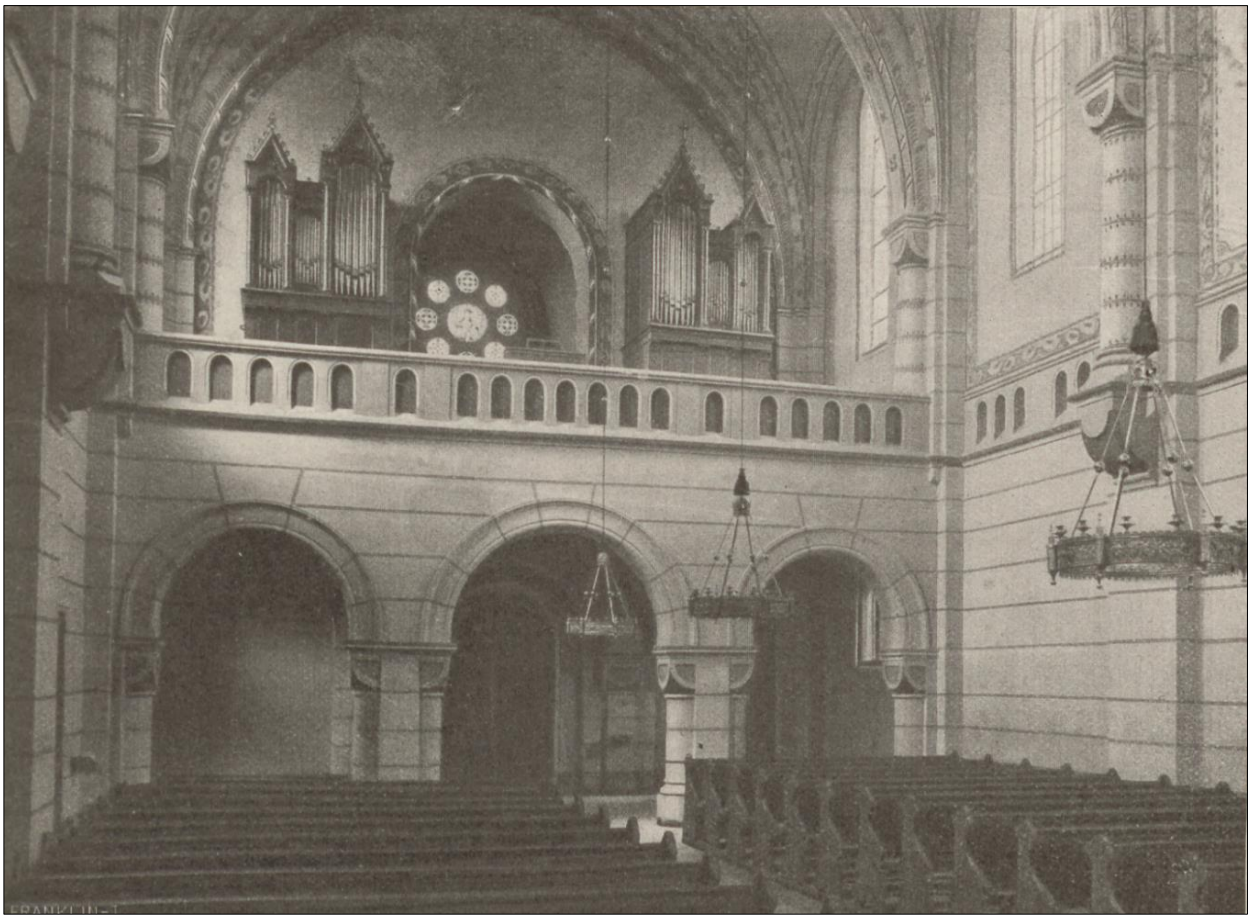

7.3.9.VI. kép

7.3.9.VII. kép

7.3.9.VIII. kép

7.3.9.IX. kép

7.3.9.X. kép

7.3.9.XI. kép

7.3.9.XII. kép

7.3.9.XIII. kép

7.3.9.XIV. kép

7.3.9.XV. kép

7.3.9.XVI. kép

7.3.9.XVII. kép

7.3.9.XVIII. kép

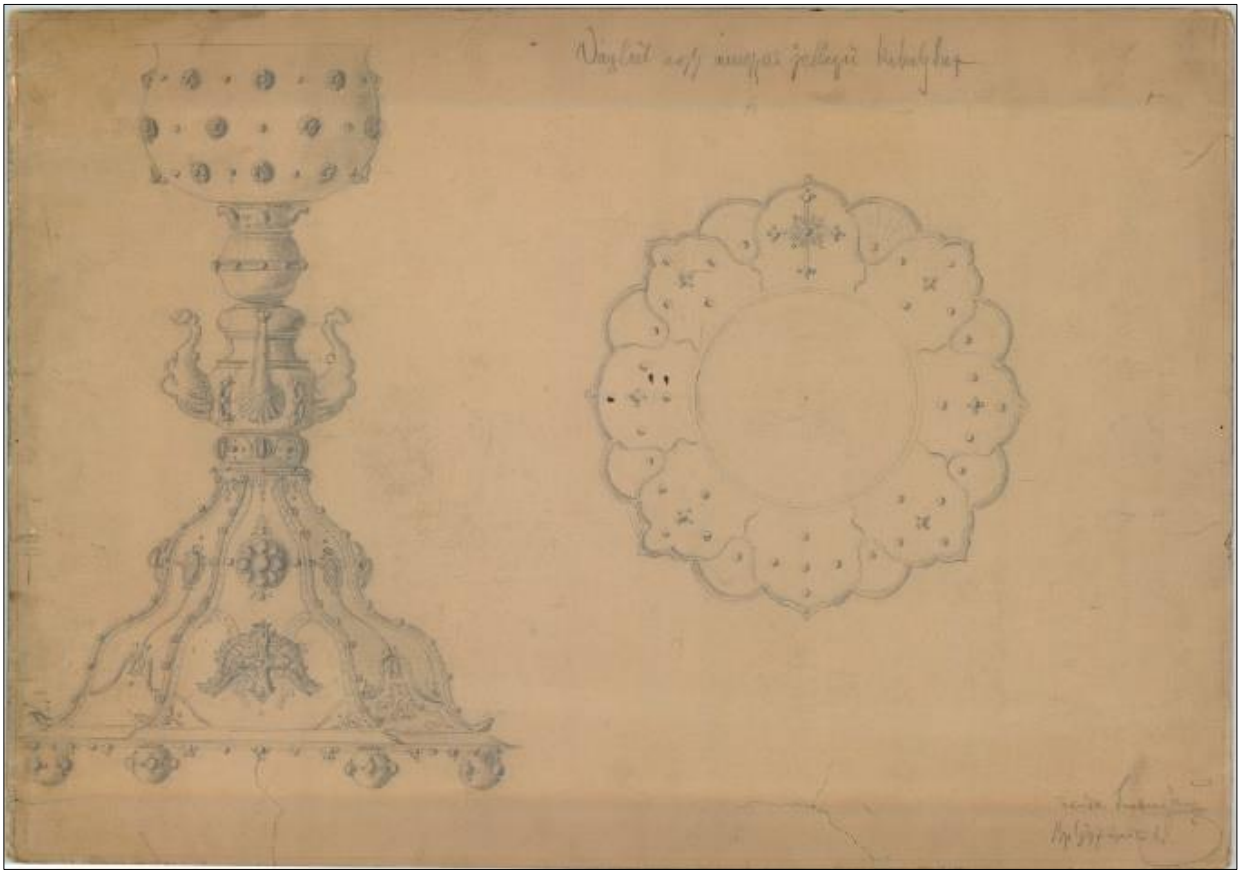

7.3.9.XIX. kép

7.3.9.XX. kép

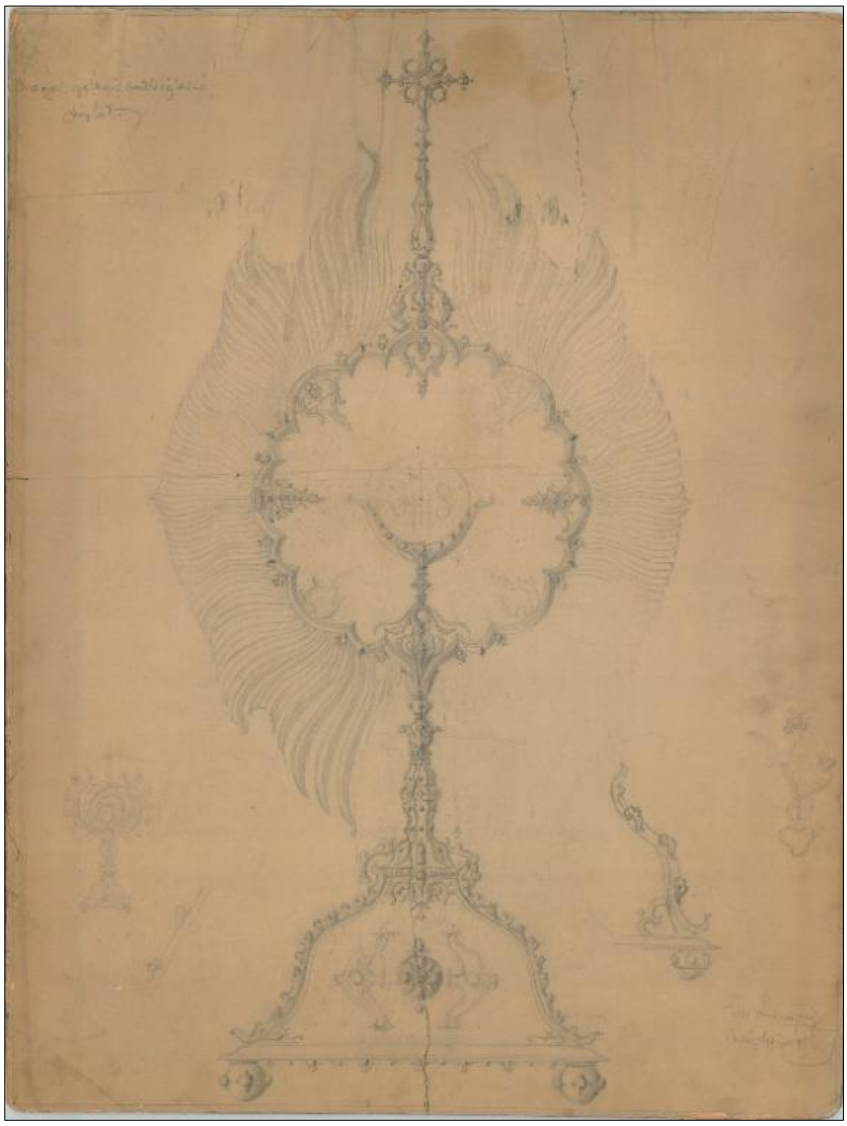

7.3.9.XXI. kép

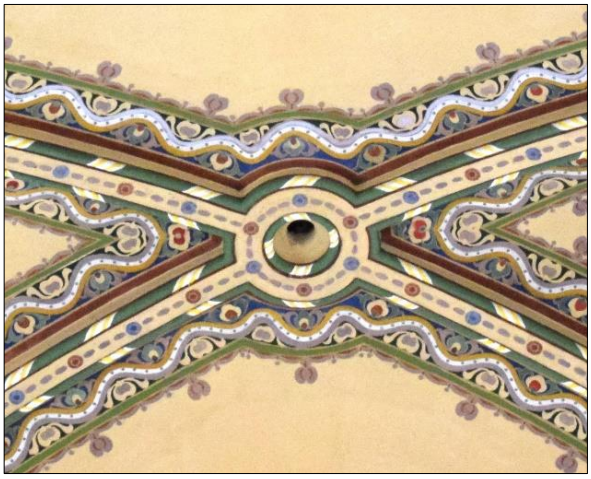

7.3.9.XXII. kép

7.3.9.XXIII. kép

7.3.9.XXIV. kép

7.3.9.XXV. kép

7.3.9. *A jászkiséri Szent Kereszt Feltalálása római katolikus templom (1905–1906)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.9.I. kép**: Nagy Virgil: *A jászkiséri templom főhomlokzatának terve*. (In: *MP*, 1906. 4. évf., 11. sz., 26. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 3.090.)
- **7.3.9.II. kép**: *A jászkiséri római katolikus templom kapuzata*. (In: *MP*, 1906. nov., 4. évf., 11. sz., 27. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 3.090.)
- **7.3.9.III. kép**: Nagy Virgil: *A jászkiséri római katolikus templom alaprajza*. (In: *MP*, 1906. nov. 4. évf., 11. sz., 25. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 3.090.)
- **7.3.9.IV. kép**: *A jászkiséri templom szentélye 1906 körül.* (In: *VU*, 1906. okt. 21., 53. évf., 42. sz., 680. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HC 2.960.)
- **7.3.9.V. kép**: „*Részlet a templom belsejéből*" (In: *VU*, 1906. okt. 21., 53. évf., 42. sz., 679. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HC 2.960.)
- **7.3.9.VI. kép**: *A jászkiséri templom kórusa*. (In: *VU*, 1906. okt. 21., 53. évf., 42. sz., 679. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HC 2.960.)
- **7.3.9.VII. kép**: *Salvator Mundi ábrázolás a jászkiséri templom bélletes főkapuja feletti ívmezőben*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.VIII. kép**: *Jászkisér Római katolikus templom*, képeslap, Monostory György kiadása, é. n. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0150167.)
- **7.3.9.IX. kép**: *Foltin János 1909-ben festett portréja a jászkiséri templomban.* (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.X. kép**: *A jászkiséri templom főhomlokzata*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.XI. kép**: *A templom szentélyfalának díszítőfestése „kalotaszegi varrottas függöny" mintával*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.XII. kép–7.3.9.XIII. kép**: *A jászkiséri római katolikus templom szentélye és magyaros jellegű díszítményeinek részlete*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)
- **7.3.9.XIV. kép**: *Szent Ágoston mellképe a négyezet boltozatán, körülötte magyaros népi motívumok. Stein János festőművész alkotása a jászkiséri templomban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.XV. kép–7.3.9.XVIII. kép**: *A jászkiséri római katolikus templom egyházművészeti alkotásai, kockafejezet és szószék magyaros ornamentikával*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)
- **7.3.9.XIX. kép**: Lechner Jenő: *Vázlat egy magyaros jellegű kehelyhez,* diákkori rajz, 1897. (Az eredeti rajz őrzési helye, jelzete: BTM KM, ÉGy. ltsz. 66.73.64.)

- **7.3.9.XX. kép**: Lechner Jenő: *Magyar jellegű szentségtartó vázlata*, diákkori rajz, 1897. (Az eredeti rajz őrzési helye, jelzete: BTM KM, ÉGy. ltsz.: 66.73.65.)
- **7.3.9.XXI. kép–7.3.9.XXII. kép**: *A jászkiséri római katolikus templom bordás keresztboltozatain látható magyaros jellegű díszítőfestés*.
  (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2024)
- **7.3.9.XXIII. kép**: *A jászkiséri Szent Kereszt feltalálása római katolikus templom keresztelőkútjának fedele*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.XXIV. kép***: A 20. század eleji gyóntatószék faragott díszítményei*.
  (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)
- **7.3.9.XXV. kép**: *Kockafejezet magyaros motívummal a templom főhajójából*.
  (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2024)

7.3.10. *Angolkisasszonyok egri kápolnájának oltára (1909) és szószéke (1912)*

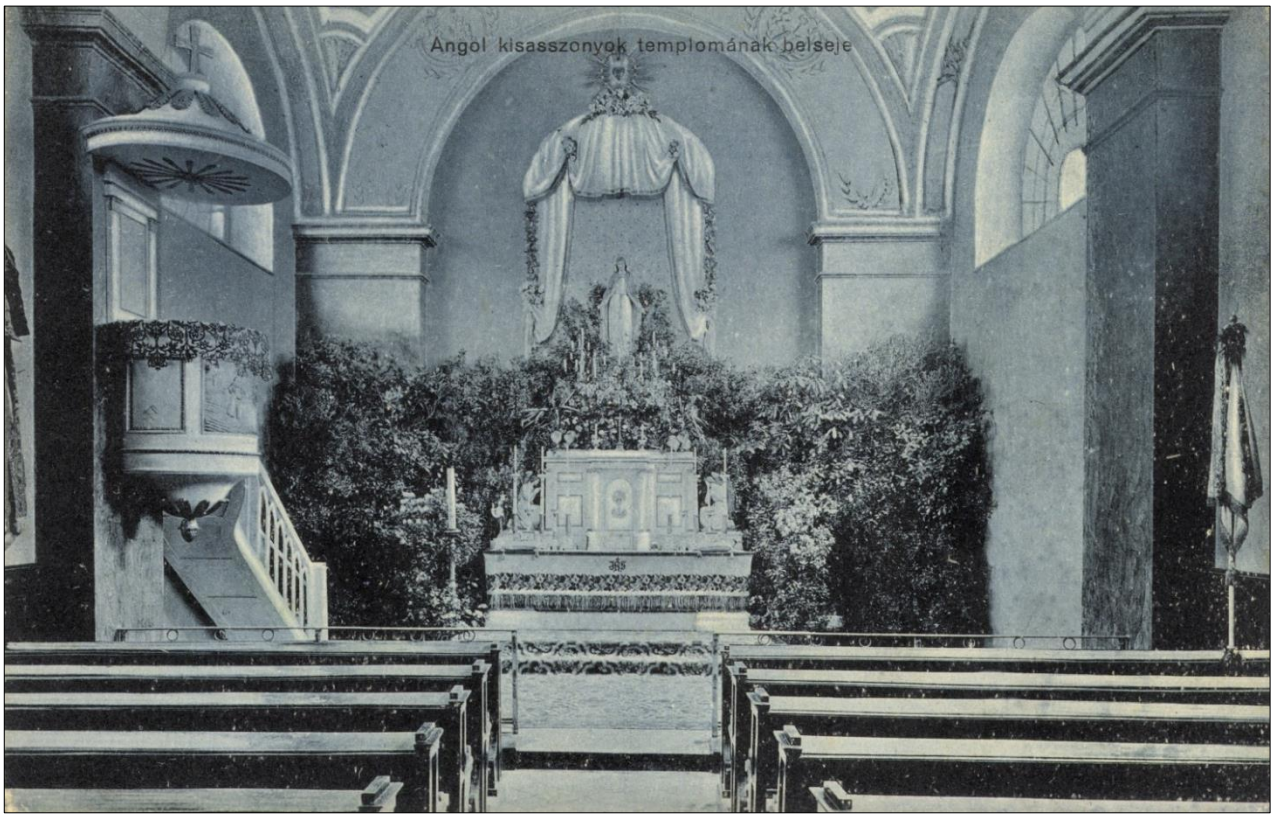

7.3.10.I. kép

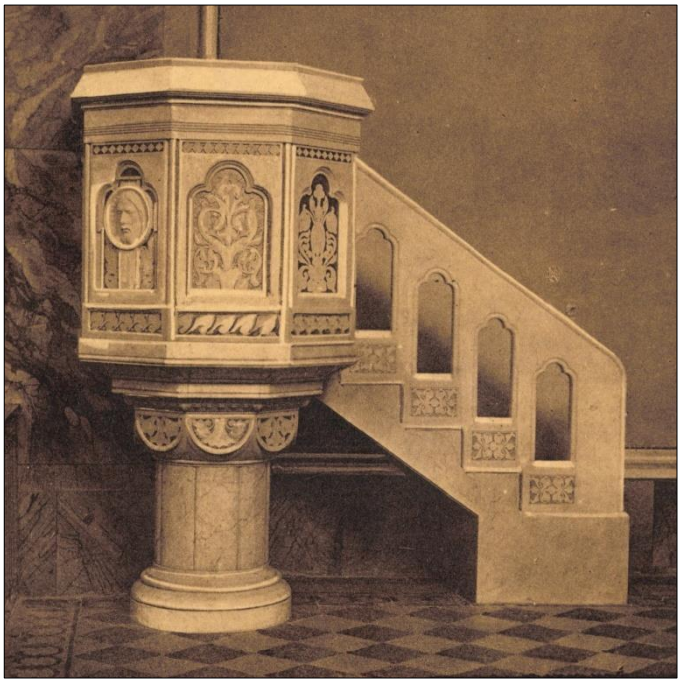

7.3.10.II. kép

7.3.10.III. kép

7.3.10.IV. kép

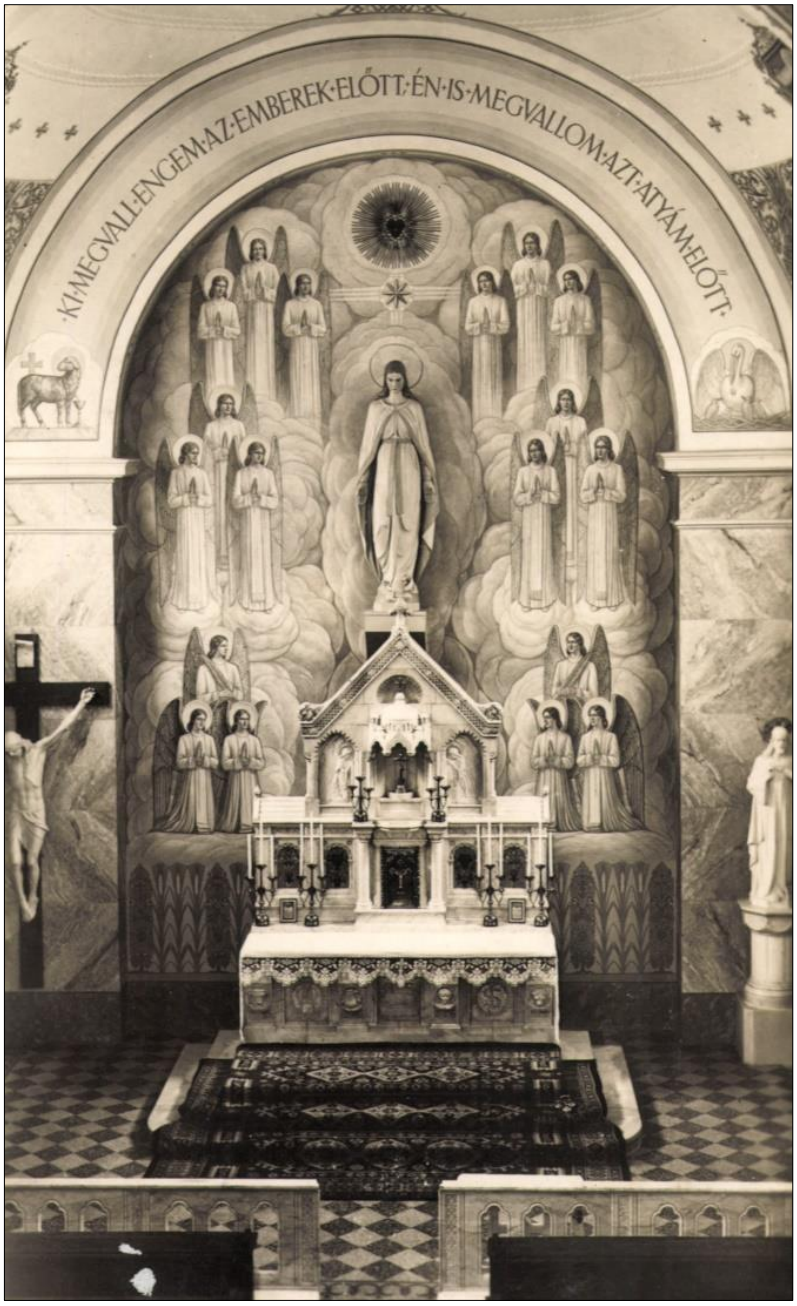

7.3.10.V. kép

7.3.10.VI. kép

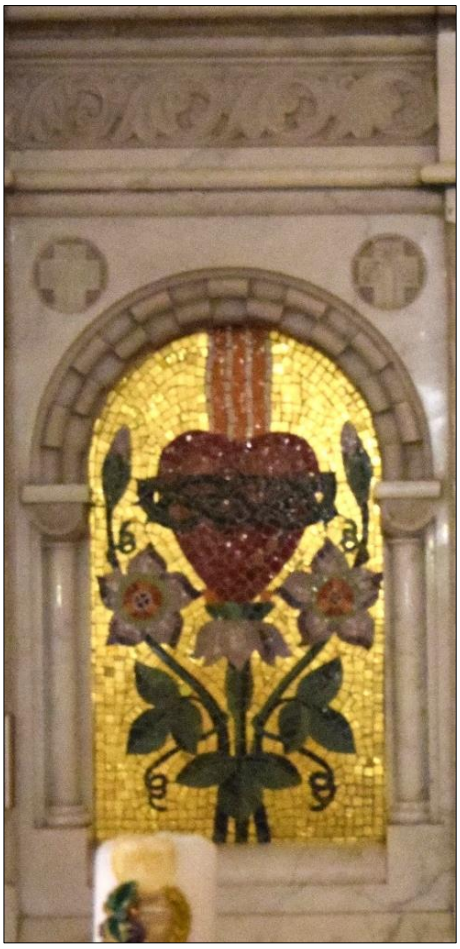

7.3.10.VII. kép

7.3.10.VIII. kép

7.3.10.IX. kép

7.3.10.X. kép

7.3.10. *Angolkisasszonyok egri kápolnájának oltára (1909) és szószéke (1912)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.10.I. kép**: *Az angolkisasszonyok egri kápolnájának szentélye a régi faoltárral és szószékkel a megújítása előtt*, é. n. képeslap, dátum: 1914. december 23. Az egri Baross nyomda kiadása. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0101385.)
- **7.3.10.II. kép**: *Az egri angolkisasszonyok egri intézetének Nagy Virgil tervei szerint készült új szószéke*. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0101399.)
- **7.3.10.III. kép**: *Az egri Angolkisasszonyok kápolnájának belseje*. képeslap, é. n. [1912 után]. *A képen az új oltár és az új szószék is látható*. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0101394.)
- **7.3.10.IV. kép**: *Szűz Mária égi koronázásának jelenete a kápolna szentély feletti boltszakaszán, Korény József mennyezetképe*, é. n., [1910-es évek első fele], képeslap, Divald és Monostory kiadása, Budapest. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0101421.)
- **7.3.10.V. kép**: *Az angolkisasszonyok egri kápolnája 1942 után, Megyer-Meyer Antal festményével és Bányai Ödön szobrászművész Szűz Mária szobrával*, képeslap, é. n., M. F. I. Magyar Filmiroda; Budapest kiadása. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 78241.)
- **7.3.10.VI. kép–7.3.10.VII. kép**: *Az oltár mozaikképei: liliomcsoport és Jézus Szent Szívének képe*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2023)
- **7.3.10.VIII. kép**: *A Nagy Virgil tervei szerint készült új carrarai márványoltár az angolkisasszonyok egri kápolnájában*, é. n. [1909 után], képeslap, Divald Károly Fia kiadása, Eperjes. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz.: 0101396.)
- **7.3.10.IX. kép**: *Az angolkisasszonyok egri kápolnájának egykori márványoltára a nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyházban*.
  (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.10.X. kép**: *A nyíregyházi Magyarok Nagyasszonya-társszékesegyház szembemiséző oltára*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)

7.3.12. *Törökszentmiklósi Szentháromság-templom művészi kifestése (1912)*

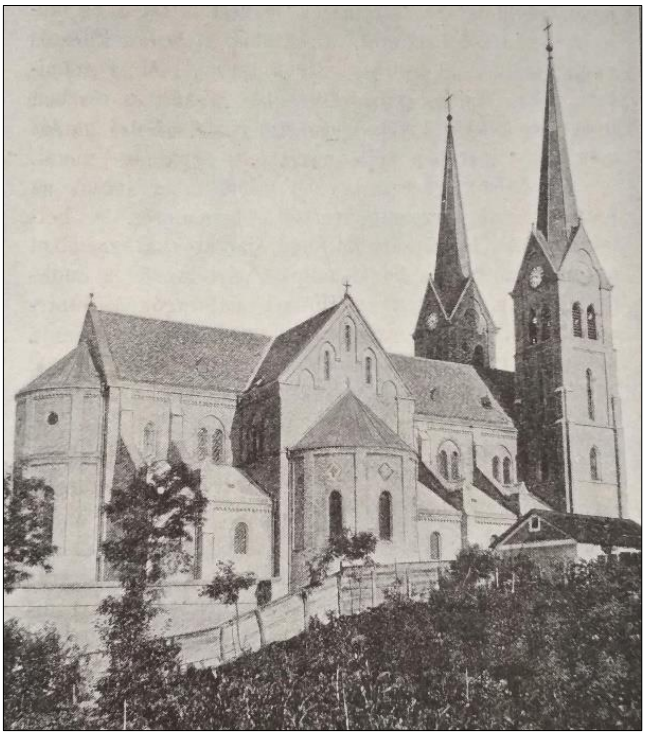

7.3.12.I. kép

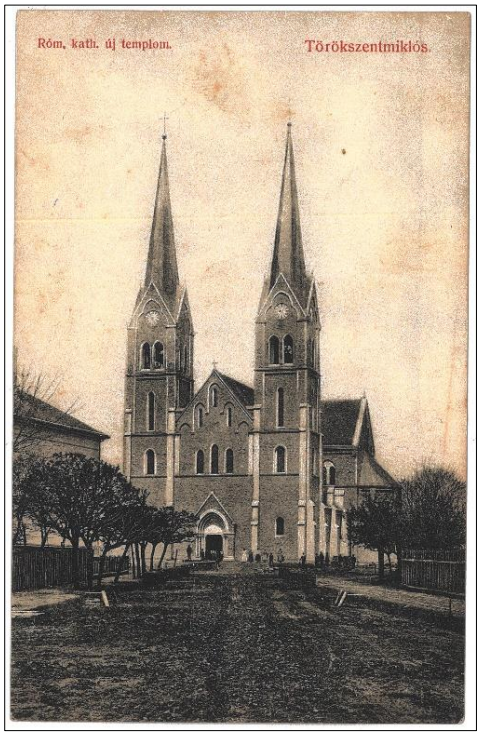

7.3.12.II. kép

7.3.12.III. kép

7.3.12.IV. kép

7.3.12.V. kép

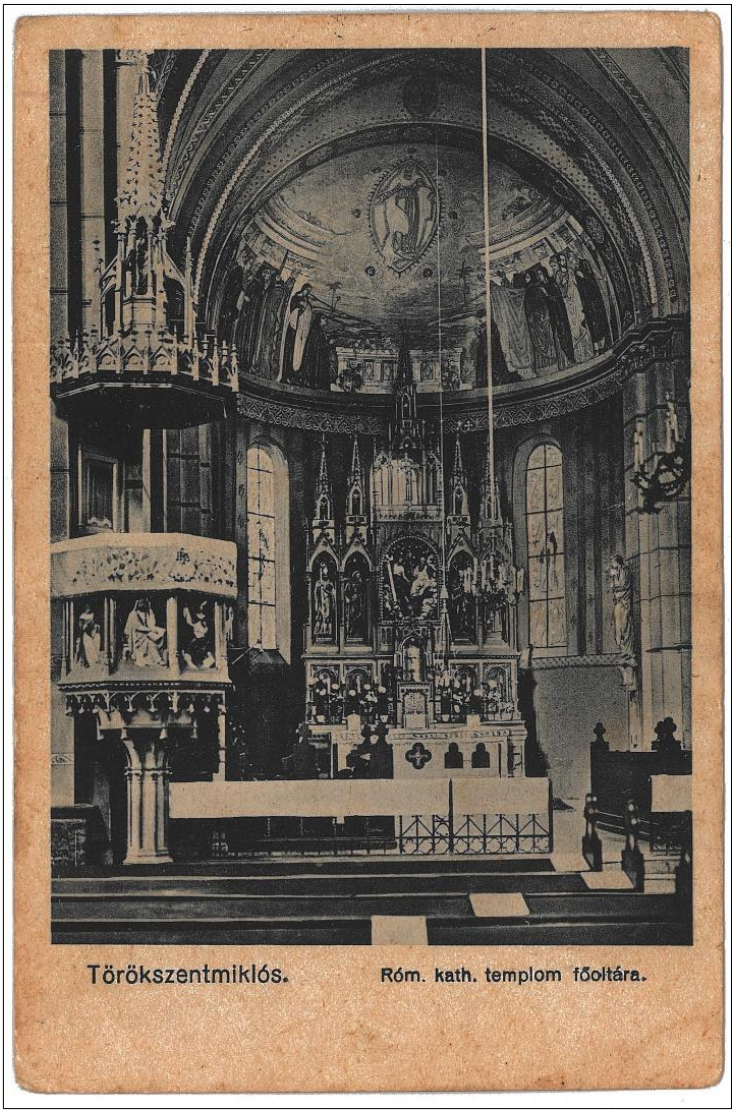

7.12.VI. kép

7.3.12. *Törökszentmiklósi Szentháromság-templom művészi kifestése (1912)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.12.I. kép**: A törökszentmiklósi Szentháromság-templom oldalhomlokzata, Ragács Gyula felvétele, 1900. (In: EIGNER 1900[2], 13.)
- **7.3.12.II. kép:** *A törökszentmiklósi Szentháromság-templom főhomlokzata*, képeslap (Mgy., Galsi Zoltán gyűjteménye)
- **7.3.12.III. kép**: *A törökszentmiklósi Szentháromság-templom belső tere díszítőfestés nélkül*, Ragács Gyula felvétele, 1900. (In: EIGNER 1900[2], 15.)
- **7.3.12.IV. kép**: *A törökszentmiklósi Szentháromság-templom belső tere 1930 körül*, képeslap. (Mgy., Galsi Zoltán gyűjteménye). Közölve: GALSI 2004, 49. o., 55. kép; GALSI–KISS 2013, 64. o., 75. kép.
- **7.3.12.V. kép**: *A törökszentmiklósi Szentháromság-templom szentélye 1925 körül*, képeslap (Mgy., Galsi Zoltán gyűjteménye). Közölve: GALSI–KISS 2013, 64. o., 76. kép.
- **7.3.12.VI. kép**: *Kaincz János budapesti templomfestő mennyezetképe a szentélyben 1925 körül*, képeslap részlete. (Mgy., Galsi Zoltán gyűjteménye). Közölve: GALSI–KISS 2013, 64. o., 76. kép.

7.3.13. *Gyöngyös, a Szent Bertalan-templom megújítási (1914) és helyreállítási terve (1917–1921)*

7.3.13.I. kép

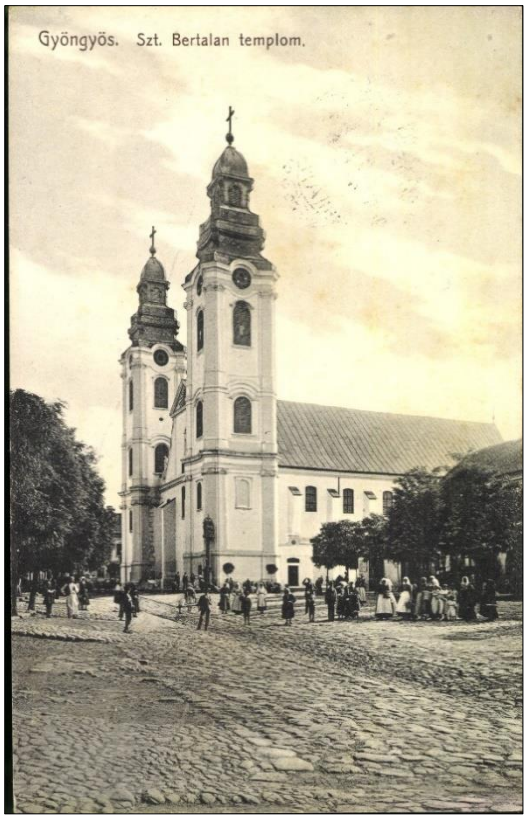

7.3.13.II. kép

7.3.13.III. kép

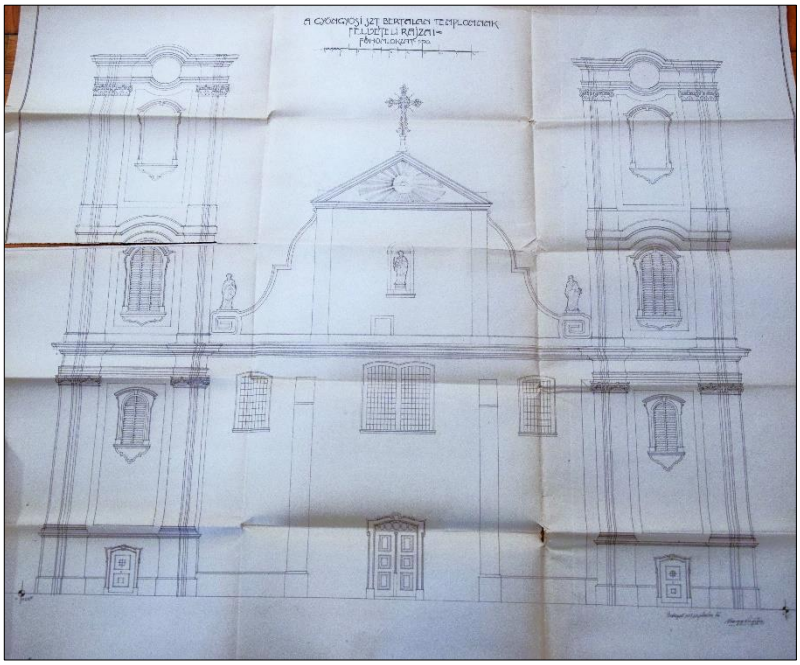

7.3.13.IV. kép

7.3.13.V. kép

7.3.13.VI. kép

7.3.13.VII. kép

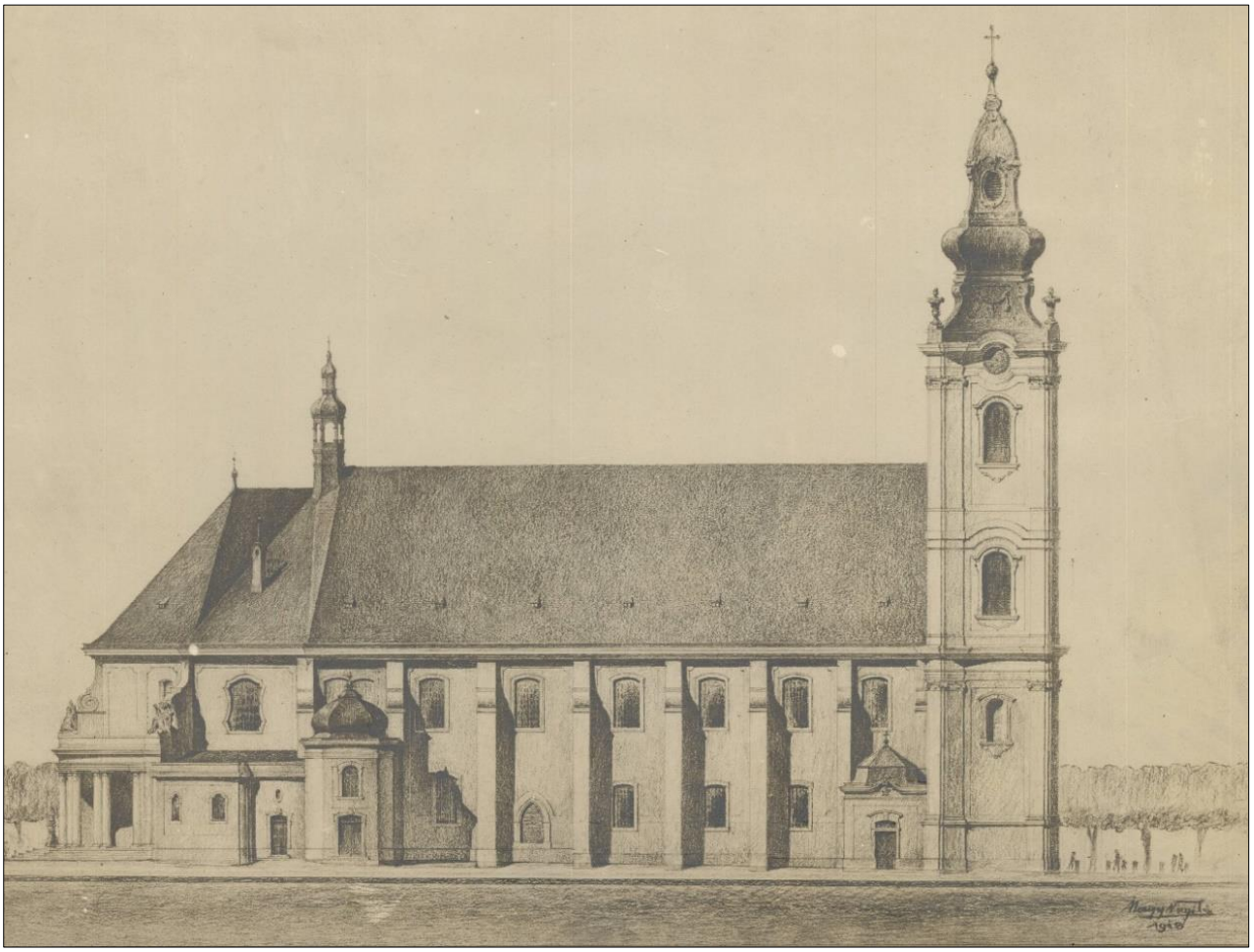

7.3.13.VIII. kép

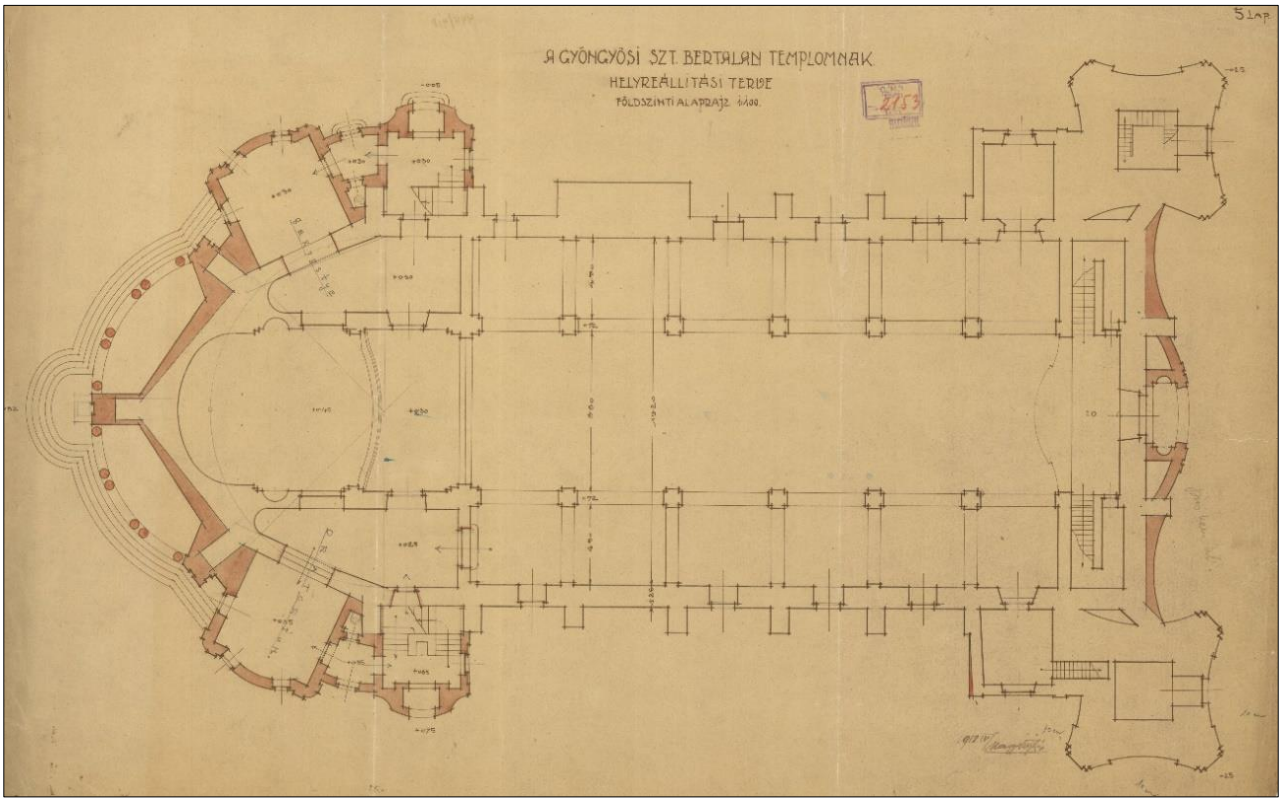

7.3.13.IX. kép

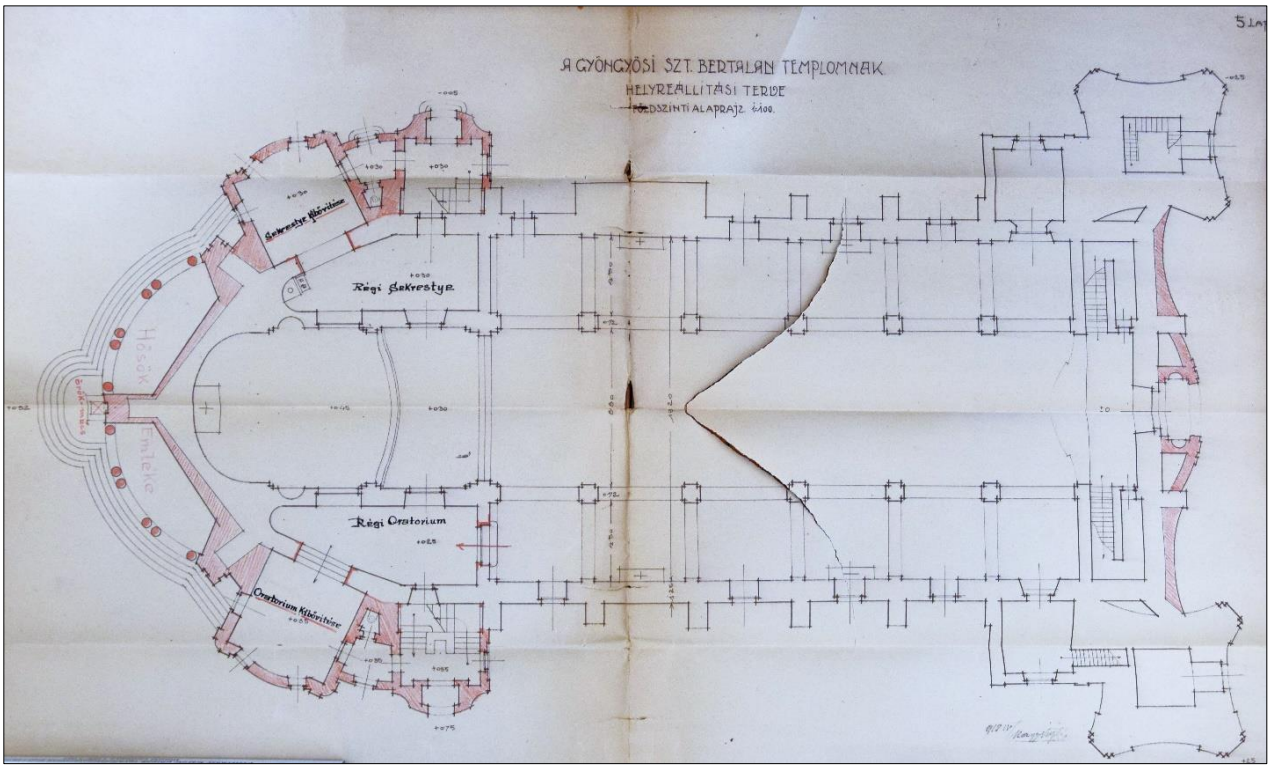

7.3.13.X. kép

7.3.13.XI. kép

7.3.13.XII. kép

7.3.13.XIII. kép

7.3.13.XIV. kép

7.3.13.XV. kép

7.3.13.XVI. kép

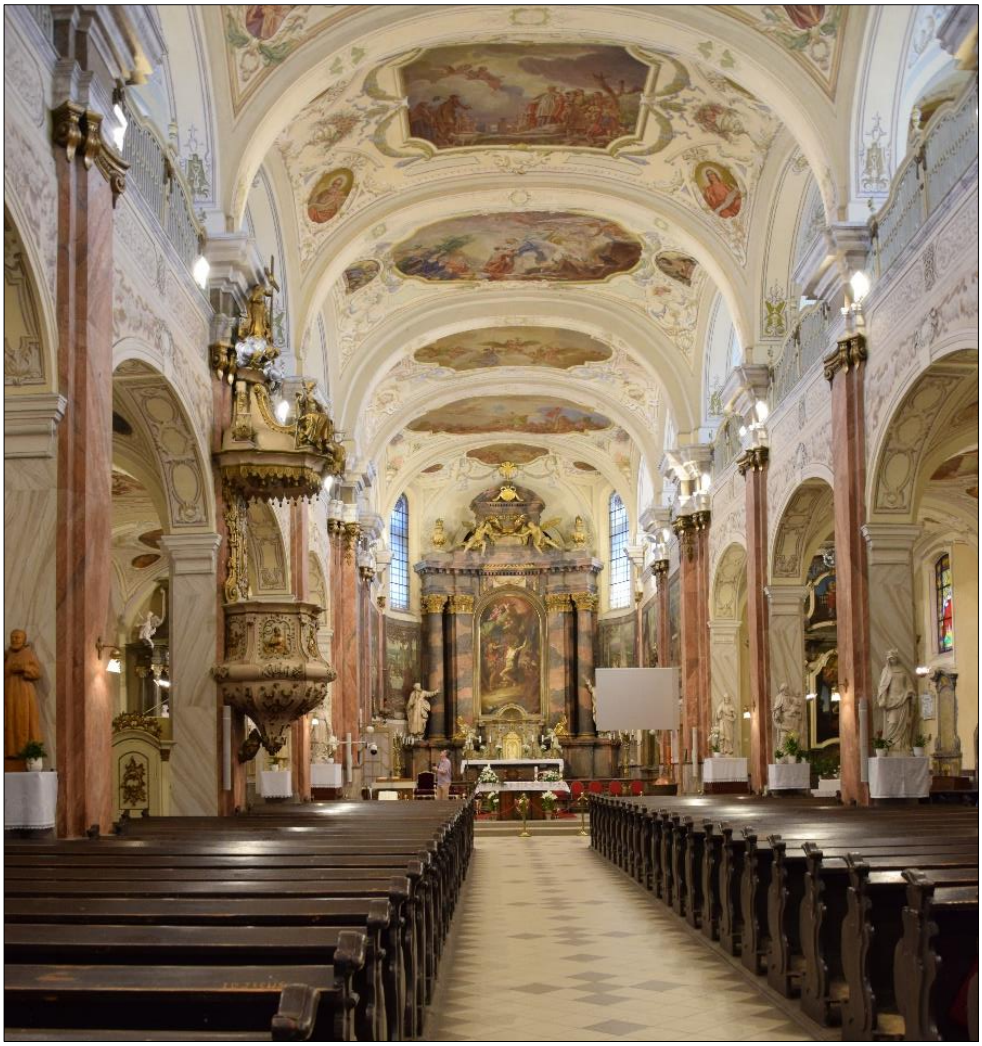

7.3.13. XVII. kép

7.3.13. *Gyöngyös, a Szent Bertalan-templom megújítási (1914) és helyreállítási terve (1917–1921)*

KÉPJEGYZÉK

- **7.3.13.I. kép**: *A tűzvészben megrongálódott gyöngyösi Szent Bertalan-templom főhomlokzata*. (Az eredeti fotó őrzési helye: EFL, Acta Par. Gyöngyös, ikt. sz. 4093/1917.)
- **7.3.13.II. kép**: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom 1917. évi tűzvész előtti állapota*. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: OSZK, TPK ltsz. Gy 79)
- **7.3.13.III. kép**: A gyöngyösi Szent Bertalan-templom az 1917. évi tűzvész után. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: OSZK, TPK ltsz. Gy 95.)
- **7.3.13.IV. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom felmérési rajza, főhomlokzat*, 1917 szept. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL, Tervtár, No. 133.)
- **7.3.13.V. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom főhomlokzatának helyreállítási terve*, 1918 április. A főhomlokzatra tervezett stílszerű kiegészítések nem valósultak meg. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL, Tervtár, No. 133.)

- **7.3.13.VI. kép**: Nagy Virgil: *Gyöngyös, Szent Bertalan-templom nyugati homlokzata*, 1918. Kapcsolódó iktatószám: MOB 444/1918. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 2148.)
- **7.3.13.VII. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom keleti homlokzata*, 1918. Kapcsolódó iktatószám: MOB 444/1918. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 2149.)
- **7.3.13.VIII. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom északi homlokzata*, 1918. Kapcsolódó iktatószám: MOB 444/1918. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 2150.)
- **7.3.13.IX. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítási terve, alaprajz,* 1918. Kapcsolódó iktatószám: MOB 444/1918. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: MÉM MDK, Tervtár, ltsz. R 2153.)
- **7.3.13.X. kép**: Nagy Virgil: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom helyreállítási terve, alaprajz,* 1918. Az Egri Főegyházmegyei Levéltár példánya. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: EFL Tervtár No. 133.)
- **7.3.13.XI. kép**: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom homlokzata 1922 után*, képeslap (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: OSZK, TPK ltsz. Gy 90.)
- **7.3.13.XII. kép**: *A Szent Bertalan-templom főhomlokzata*, 1941. (Fortepan, képszám: 3369.)
- **7.3.13.XIII. kép–7.3.13.XV. kép**: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom főhomlokzata, toronysisakja és huszártornya*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2023)
- **7.3.13.XVI. kép**: *Unghváry Sándor Nagy Virgilt ábrázoló falfestménye a Szent Bertalan-templom déli mellékhajójában, a bejárat előtti mennyezet első képmezejében*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2023)
- **7.3.13.XVII. kép**: *A gyöngyösi Szent Bertalan-templom főhajója napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvétele, 2025)

8.1.1. *Losonci városháza (1893–1894)*

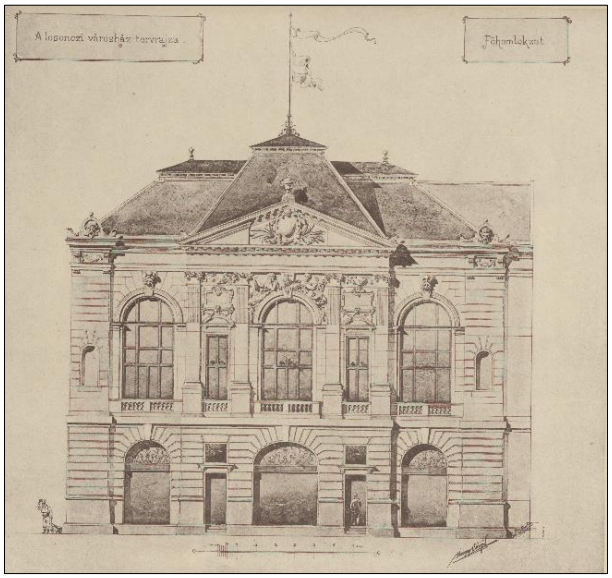

8.1.1.I. kép

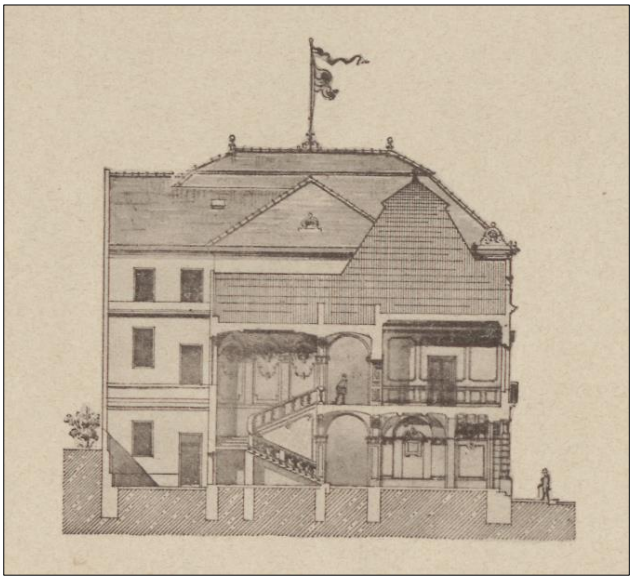

8.1.1.II. kép

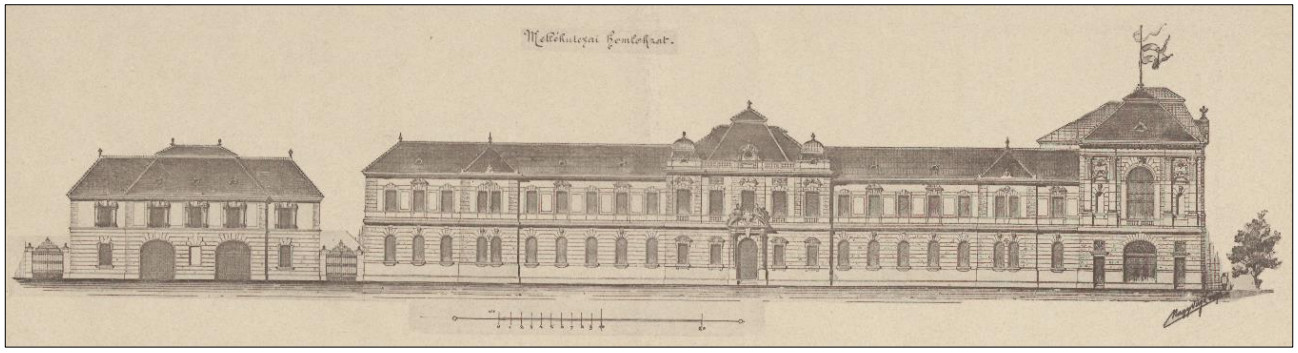

8.1.1.III. kép

8.1.1.
IV. kép

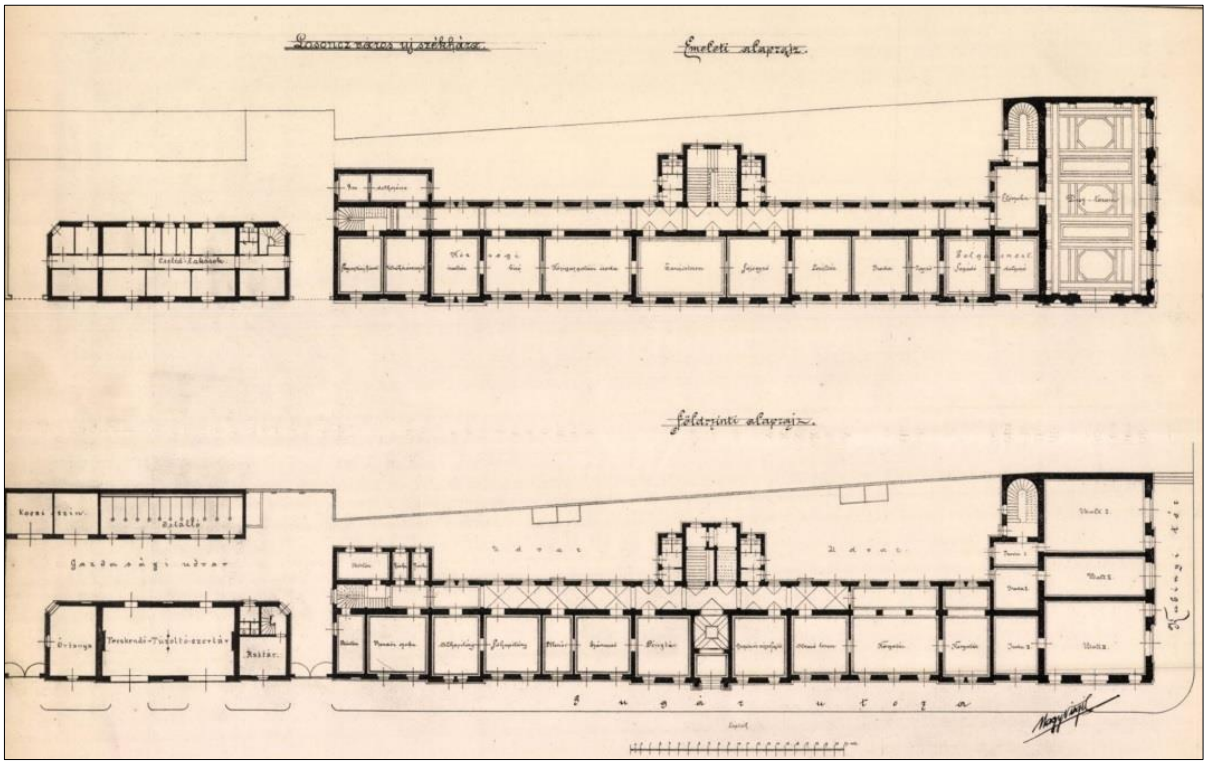

8.1.1.
V. kép

8.1.1.
VI. kép

8.1.1.
VII. kép

8.1.1.VIII. kép

8.1.1.IX. kép

8.1.1. *Losonci városháza (1893–1894)*

KÉPMELLÉKLET

- **8.1.1.I. kép**: Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor: *A losonci városháza főhomlokzata.* Jobbra lent: Nagy Virgil aláírása. (In: *ÉI,* 1894, 24. sz. képmell.: No. 18. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.1.1.II. kép**: Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor: *A losonci városháza metszete*. (In: *ÉI,* 1894, 24. sz. képmell.: No. 19. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.1.1.III. kép**: Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor: *A losonci városháza oldalhomlokzata*. Jobbra lent: Nagy Virgil aláírása. (In: *ÉI,* 1894, 24. sz. képmell.: No. 19. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.1.1.IV. kép**: Nagy Virgil és Kolbenheyer Viktor: *A losonci városháza alaprajza*. (In: *ÉI,* 1894, 24. sz. képmell.: No. 17. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.1.1.V. kép**: *A losonci városháza főhomlokzata*, képeslap, é. n. (Mgy., Puntigán József helytörténész gyűjteménye)
- **8.1.1.VI. kép**: *A losonci városháza,* é. n. (Mgy., Puntigán József gyűjteménye)
- **8.1.1.VII. kép**: *A losonci városháza*, é. n. (Mgy., Puntigán József gyűjteménye)
- **8.1.1.VIII. kép–8.1.1.IX. kép**: *Részletek a losonci városháza homlokzatáról*. (Puntigán József felvételei, 2005)

8.1.2. *A selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia terve (1897)*

- **8.1.2.I. kép**: *Selmecbánya. Főiskolai paloták*, képeslap, feladás dátuma: 1915. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: OSZK, TPK, ltsz. S 461.)

8.1.3. *Szépművészeti Múzeum tervpályázatára beküldött pályamű (1898)*

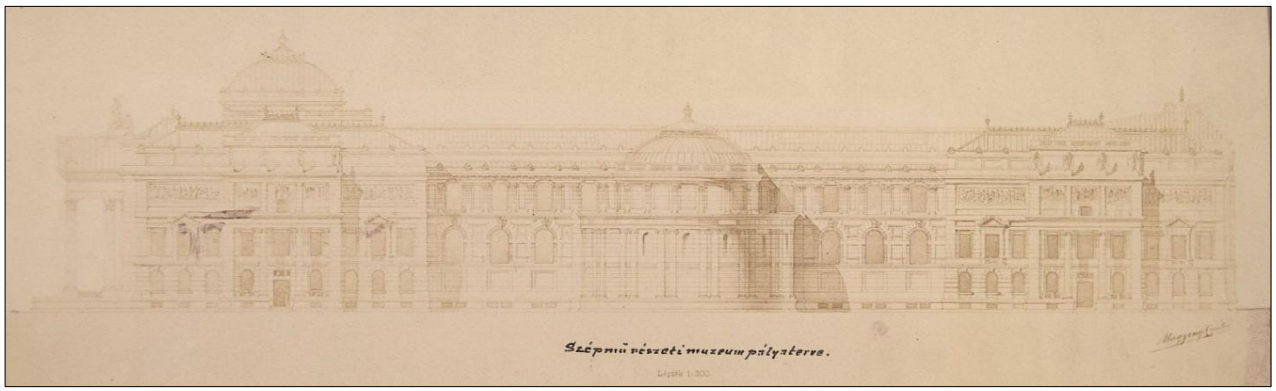

8.1.3.I. kép

8.1.3.
II. kép

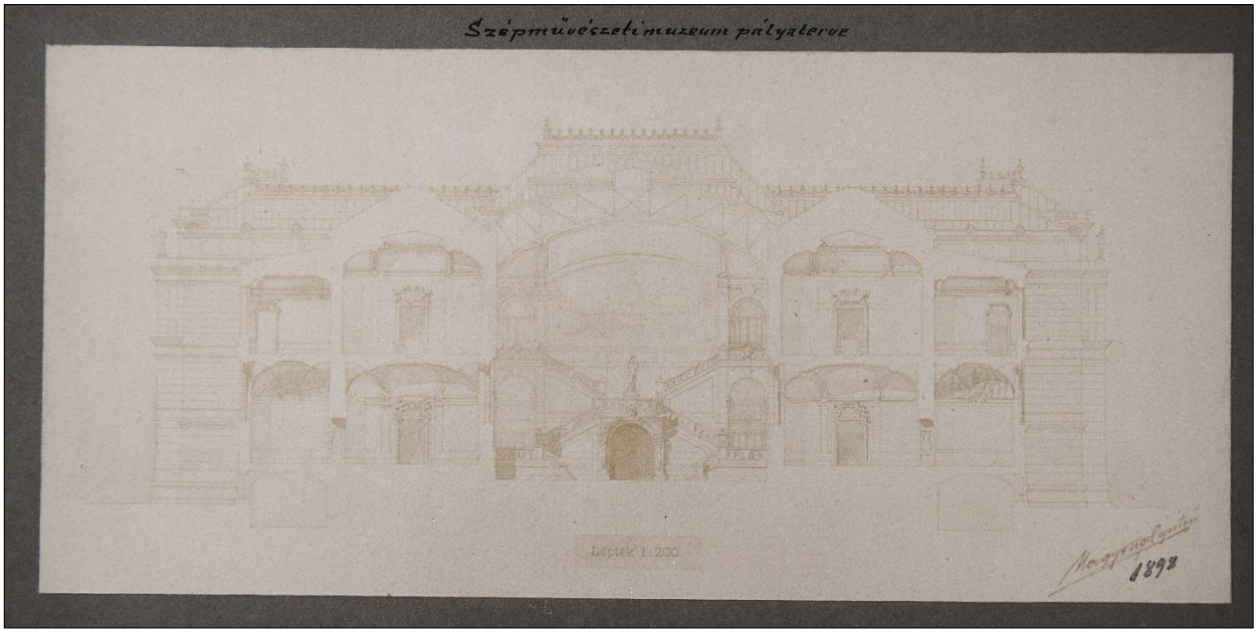

8.1.3.III. kép

KÉPJEGYZÉK

- **8.1.3.I. kép**: Nagy Virgil: *A Szépművészeti Múzeum pályaterve, oldalhomlokzat*, 1898. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **8.1.3.II. kép**: Nagy Virgil: *A Szépművészeti Múzeum pályaterve, oldalhomlokzat részlete*, 1898. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)
- **8.1.3.III. kép**: Nagy Virgil: *A Szépművészeti Múzeum pályaterve, keresztmetszet*, 1898. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, ltsz. nélkül.)

8.1.4. *Békéscsabai Iparostanonc-iskola terve (1903–1904)*

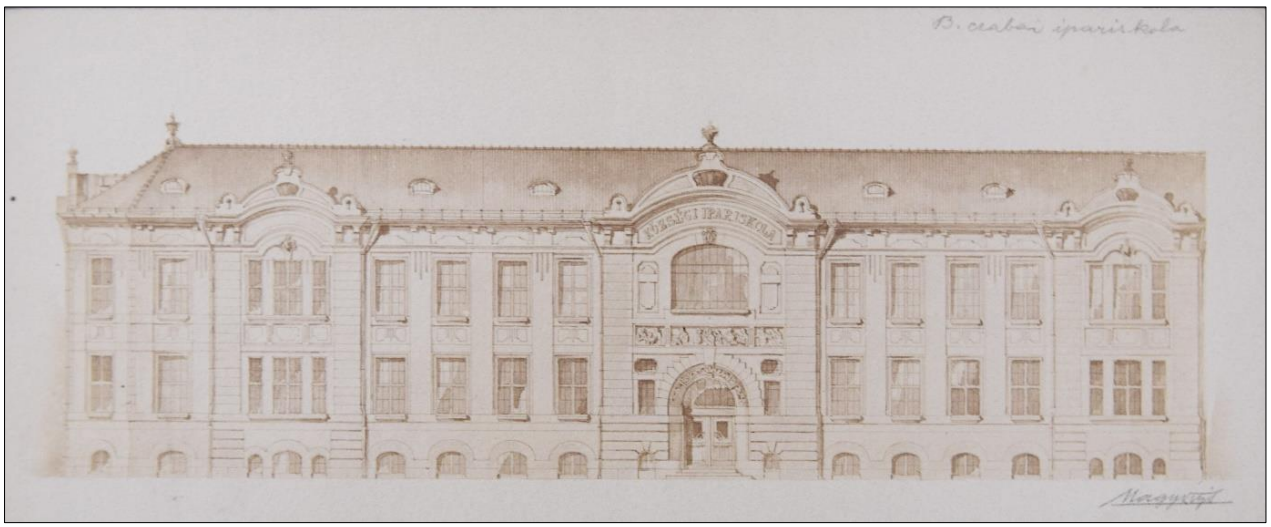

8.1.4.I. kép

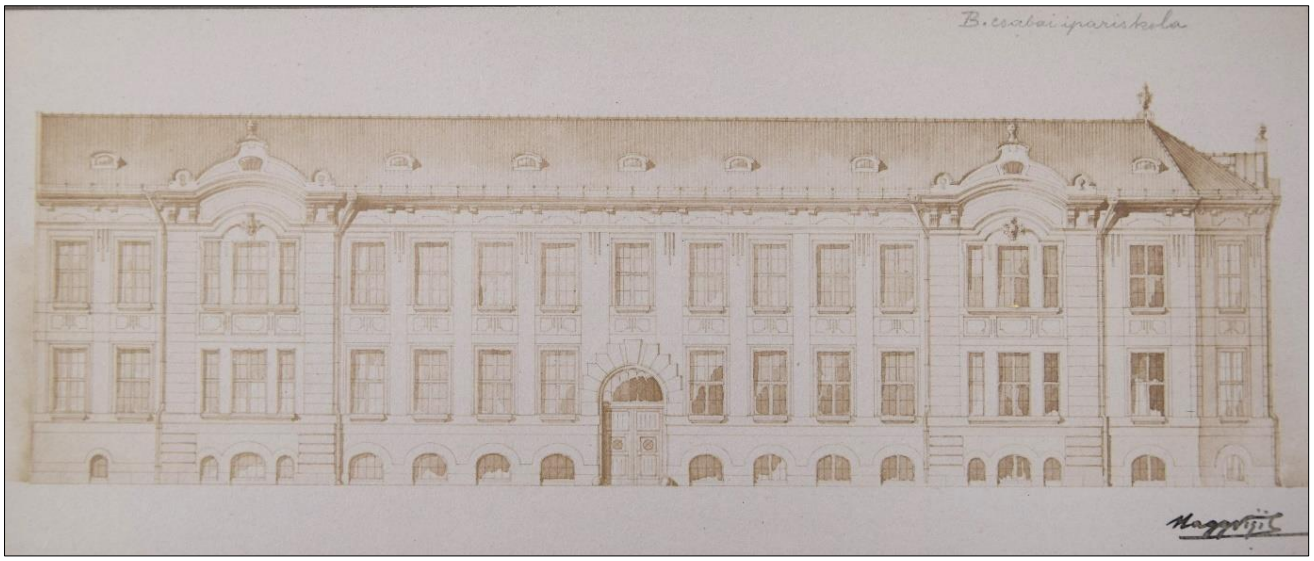

8.1.4.II. kép

8.1.4.
III. kép

- **8.1.4.I. kép**: Nagy Virgil: *A békéscsabai Községi Ipariskola főhomlokzatának terve*, é. n. (kb. 1903 és 1904 között), jobbra lent: Nagy Virgil aláírása. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül.)
- **8.1.4.II. kép**: Nagy Virgil: *A békéscsabai Községi Ipariskola oldalhomlokzatának terve*, é. n. (kb. 1903 és 1904 között), jobbra lent: Nagy Virgil aláírása. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül.)
- **8.1.4.III. kép**: Nagy Virgil: *A békéscsabai Községi Ipariskola főhomlokzatának terve, a középrizalit részlete*, é. n. (kb. 1903 és 1904 között), jobbra lent: Nagy Virgil aláírása. (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referenciaanyagai, ltsz. nélkül)

8.2.1. *Müller Ignác Lajos illatszergyáros budapesti nyaralója (1891)*

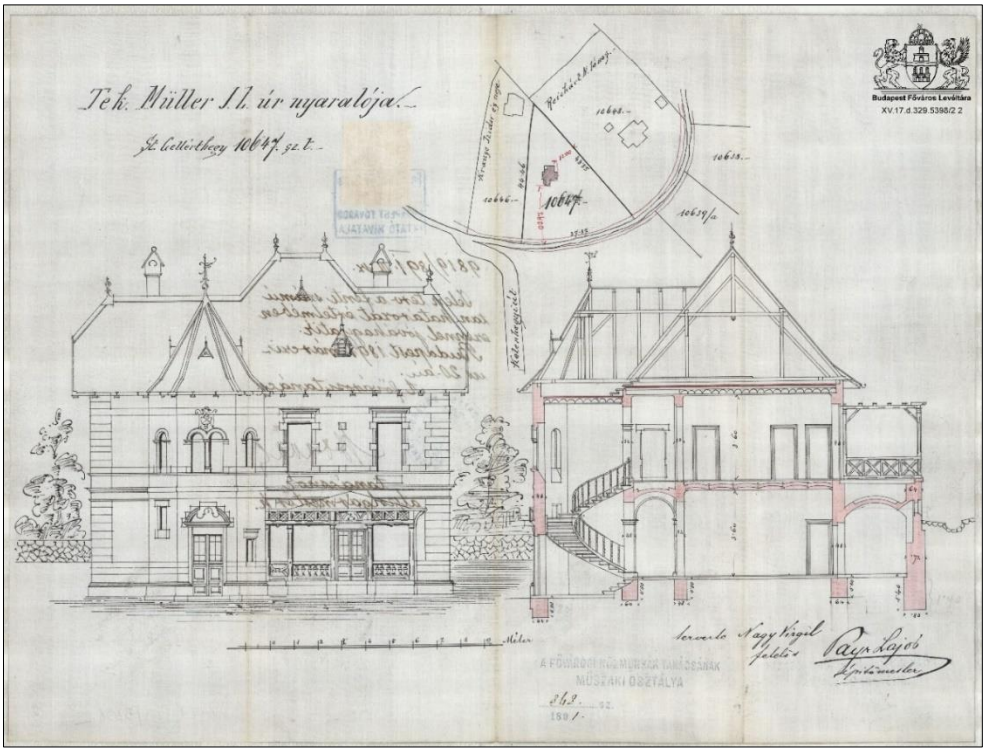

- **8.2.1.I. kép**: Nagy Virgil: *Müller Ignác Lajos nyaralójának homlokzati terve és metszete*, 1891.(Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV.17.d.329. 5398/2. hrsz. 2. f.)

8.2.2. *Kis J. Jenő mérnök, építési vállalkozó budapesti nyaralója (1895–1896)*

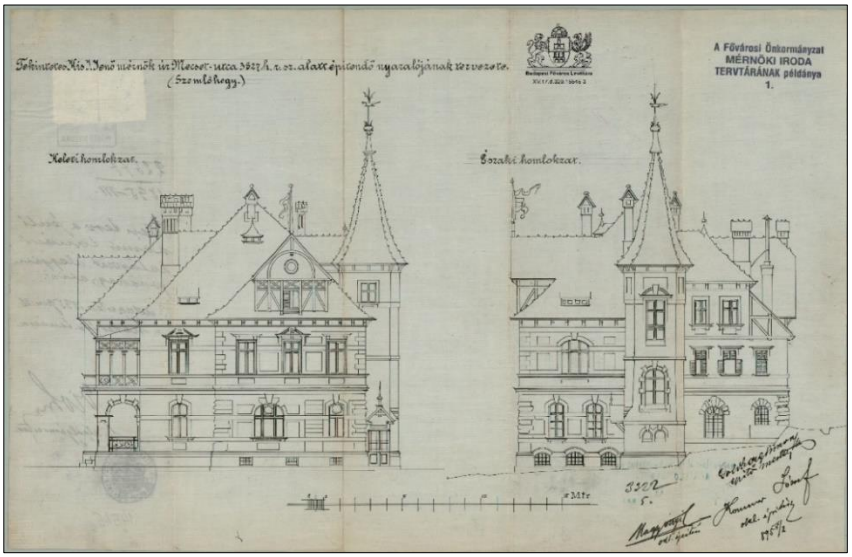

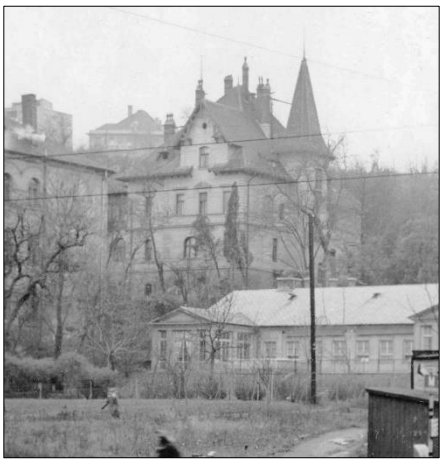

- **8.2.2.I. kép**: Nagy Virgil–Kommer József: *Kis J. Jenő mérnök nyaralójának keleti és északi homlokzata*, 1895. május 2.
  (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV.17.d.329. 14545 hrsz. 3. f.)
- **8.2.2.II. kép**: Kis J. Jenő mérnök egykori nyaralója, 1961 (részlet). (Fortepan/ BFL, XV.19.c.11.; képszám: Fortepan/103433.)

8.2.3. *Báró Orczy II. Andor újszászi Abonyi úti kastélya (1897–1902)*

8.2.3.I. kép

8.2.3.II. kép

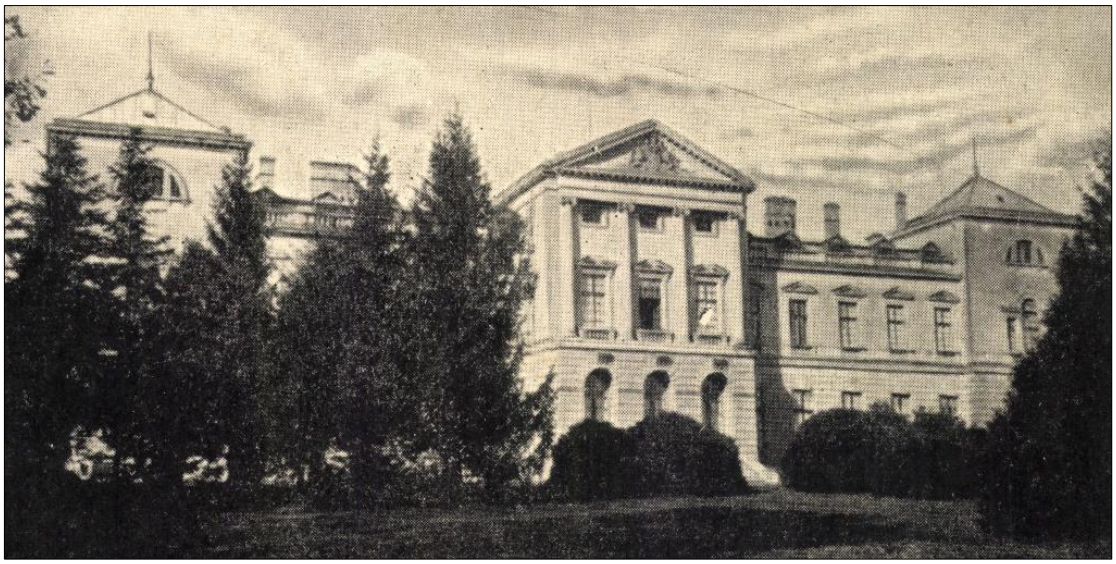

8.2.3.III. kép

8.2.3.IV. kép

8.2.3. *Báró Orczy II. Andor újszászi Abonyi úti kastélya (1897–1902)*

KÉPJEGYZÉK

- **8.2.3.I. kép**: *Báró Orczy II. Andor újszászi Abonyi úti kastélyának főhomlokzata*, képeslap, é. n. [1902 után], Kiadási adatok: Kaukál Budapest, Alkotás utca 34. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz.: 0198313.)
- **8.2.3.II. kép**: Nagy Virgil: *Báró Orczy II. Andor újszászi kastélyának terve, főhomlokzat*, é.n. [1897] (Az eredeti tervrajzról készített korabeli reprodukció őrzési helye, jelzete: EFL, Fotótár, Nagy Virgil referencia munkái, ltsz. nélkül.)
- **8.2.3.III. kép**: *Újszász Isteni Megváltó Leányai Üdülőhelye*, képeslap, postára adás dátuma: 1936. augusztus 3., Korda Részvénytársaság Nyomdája kiadása, Budapest. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz. 0198318.)
- **8.2.3.IV. kép**: *Újszász, Szanatórium*, képeslap, é. n., [1954 után]. Kiadási adatok: FNYV 23. telep. (Az eredeti képeslap őrzési helye, jelzete: ZM, ltsz.: 0028855.)

8.2.4. *Nagy Virgil családi háza az egykori II. Mész utca 11. szám alatt (1902–1903)*

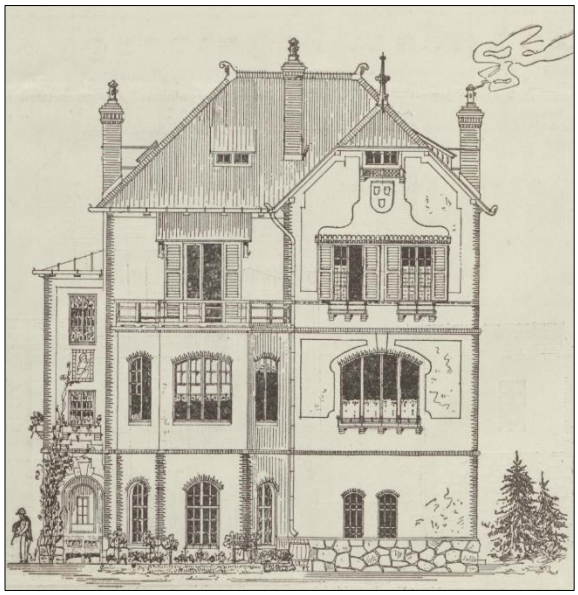

8.2.4. I. kép

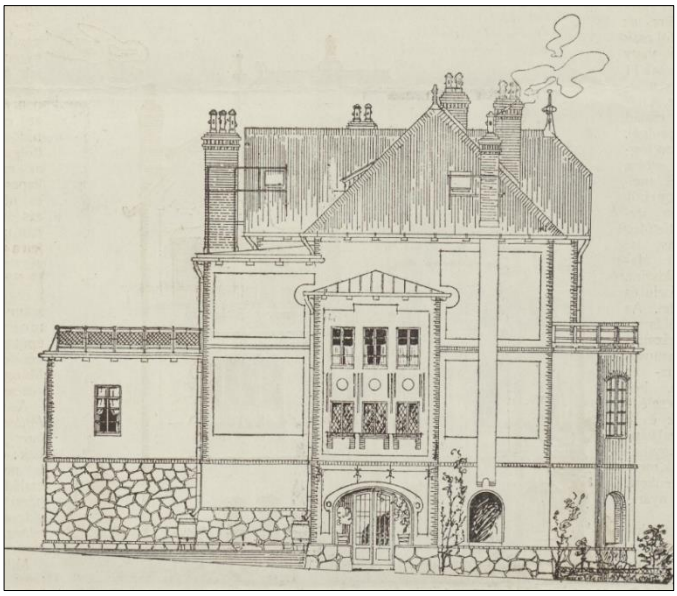

8.2.4. II. kép

8.2.4.
III. kép

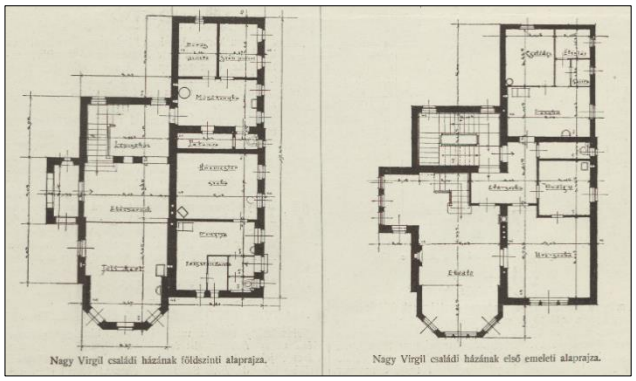

8.2.4.
V. kép

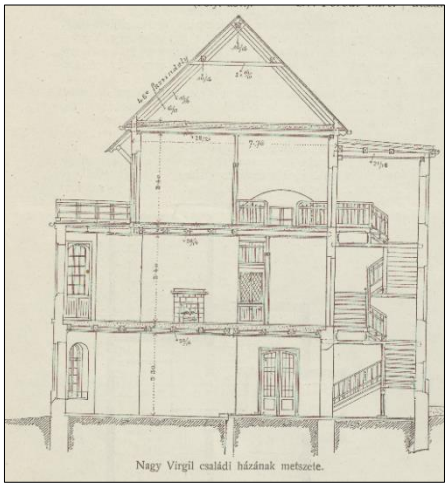

8.2.4. *Nagy Virgil családi háza az egykori II. Mész utca 11. szám alatt (1902–1903)*

KÉPJEGYZÉK

- **8.2.4.I. kép**: *Nagy Virgil terve saját családi házának homlokzatához*, engedélyezési tervek szerint: 1902. szept. 6. (In: *ÉI*, 30. évf.,1906. aug. 19., 33. sz., 297. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.4.II. kép**: *Nagy Virgil tervrajza családi házának nyugati homlokzatához,* engedélyezési tervek szerint, 1902. szept. 6. (In: *ÉI*, 30. évf.,1906. aug. 19., 33. sz., 298. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.4.III. kép**: *Nagy Virgil Mész utcai családi házának földszinti és első emeleti alaprajza*, (In: *ÉI*, 30. évf.,1906. aug. 19., 33. sz., 299. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.4.IV. kép**: *Nagy Virgil Mész utcai családi házának metszete*. (In: *ÉI*, 30. évf.,1906. aug. 19., 33. sz., 300. Az eredeti dokumentum őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)

8.2.5. *Margit körút és Bakfark Bálint utca sarkán álló tisztviselőbérház (1912–1913)*

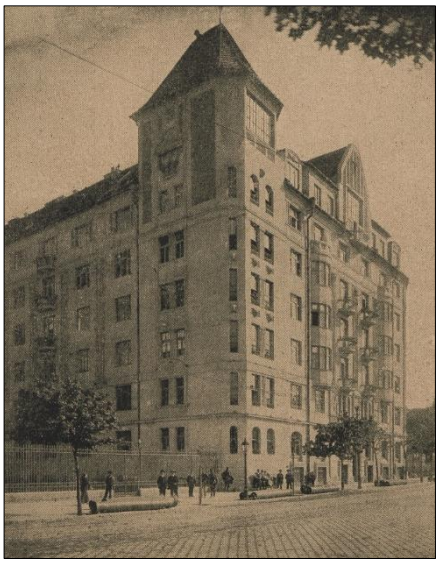

8.2.5. I. kép

8.2.5. II. kép

8.2.5. III. kép

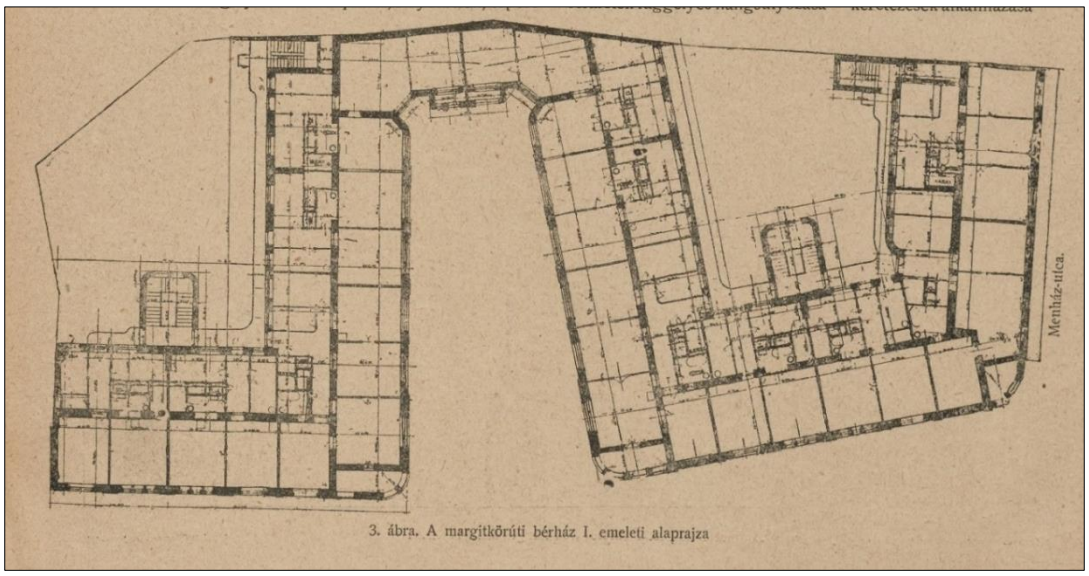

3. ábra. A margitkörúti bérház I. emeleti alaprajza

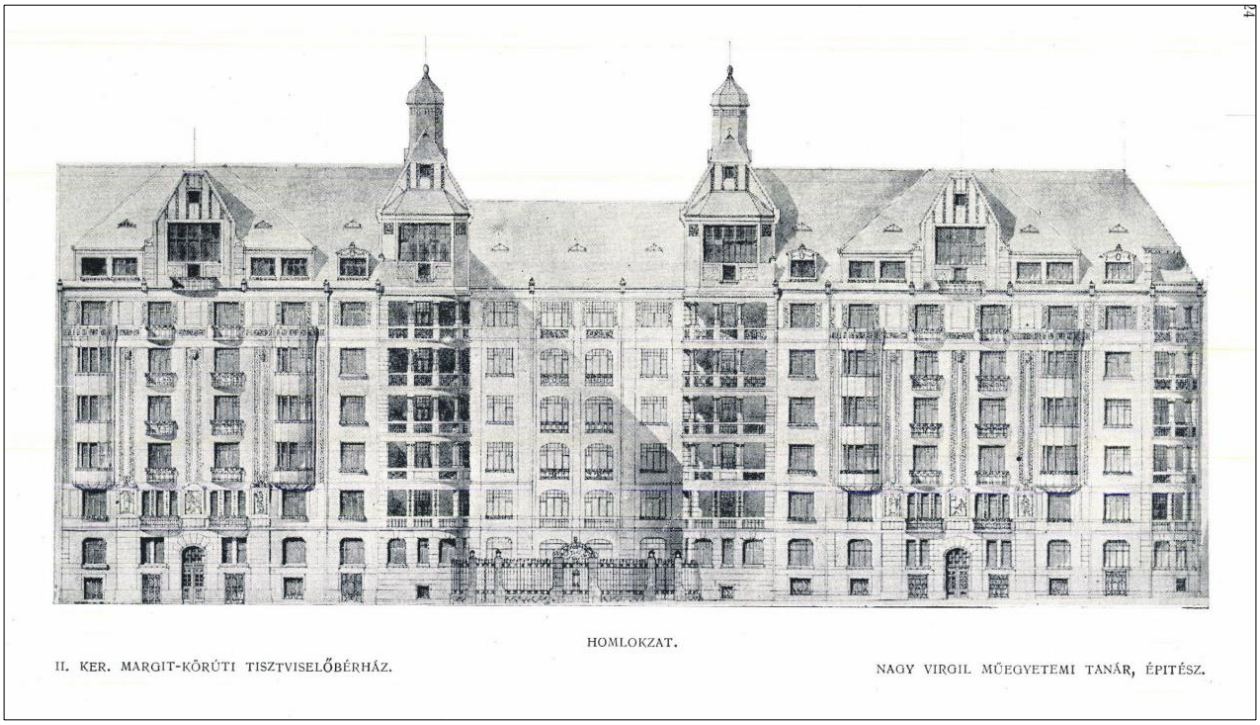

HOMLOKZAT.

II. KER. MARGIT-KÖRÚTI TISZTVISELŐBÉRHÁZ. NAGY VIRGIL MŰEGYETEMI TANÁR, ÉPITÉSZ.

8.2.5.IV. kép

8.2.5.V. kép

8.2.5.VI. kép

8.2.5.VII. kép

8.2.5.VIII. kép

8.2.5.IX. kép

8.2.5.
X. kép

8.2.5. XI. kép

8.2.5. *Margit körút és Bakfark Bálint utca sarkán álló tisztviselőbérház (1912–1913)*

KÉPJEGYZÉK

- **8.2.5.I. kép**: Nagy Virgil: „*Budapest székesfőváros margitkörúti bérháza*”. (In: *ÉI–ÉM*, 1915. márc. 21., 39. évf., 12. sz., 65. Az eredeti őrzési helye, jelzete: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.5.II. kép**: Nagy Virgil: „*A margitkörúti bérház udvari homlokzata*”. (In: *ÉI–ÉM*, 1915. márc. 21., 39. évf., 12. sz., 67. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.5.III. kép**: Nagy Virgil: A Margit körúti bérház I. emeleti alaprajza (In: *ÉI–ÉM*, 1915. márc. 21., 39. évf., 12. sz., 66. Az eredeti dokumentum őrzési helye: OSZK–T, HB 7.436.)
- **8.2.5.IV. kép**: Nagy Virgil: *A Margit körúti kettős tisztviselőbérház főhomlokzatának, terve*, 1911. (In: *MÉ*, 1911 szept., 9. évf.., 9. sz., 24.)
- **8.2.5.V. kép**: Nagy Virgil: *Margit körúti bérház homlokzatának részlete*, fotó: Erdélyi Mór, 1913. (Az eredeti kép őrzési helye, jelzete: FSZEK Bgy. ltsz. 001156.)
- **8.2.5.VI. kép–8.2.5.VII. kép**: Sződy Szilárd szobrászművész: *A Margit körúti bérház domborművei, facsemetét ültető lányo*k, fotó: Erdélyi Mór, 1913. (Az eredeti kép őrzési helye, jelzete: FSZEK Bgy., ltsz. 001157.)
- **8.2.5.VIII. kép**: *Margit körút (a fényképfelvétel idején Mártírok útja) 64/a. szám alatti bérház 1960-ban*. (Fortepan / BFL, XV.19.c. 11.)
- **8.2.5.IX. kép –8.2.5.XI. kép**: *A Margit körúti kettős tisztviselőbérház napjainkban*. (Dr. Kissné Havas Gyöngyvér felvételei, 2023)

13.1. *Nagy Virgil eddig azonosított műveinek jegyzéke*

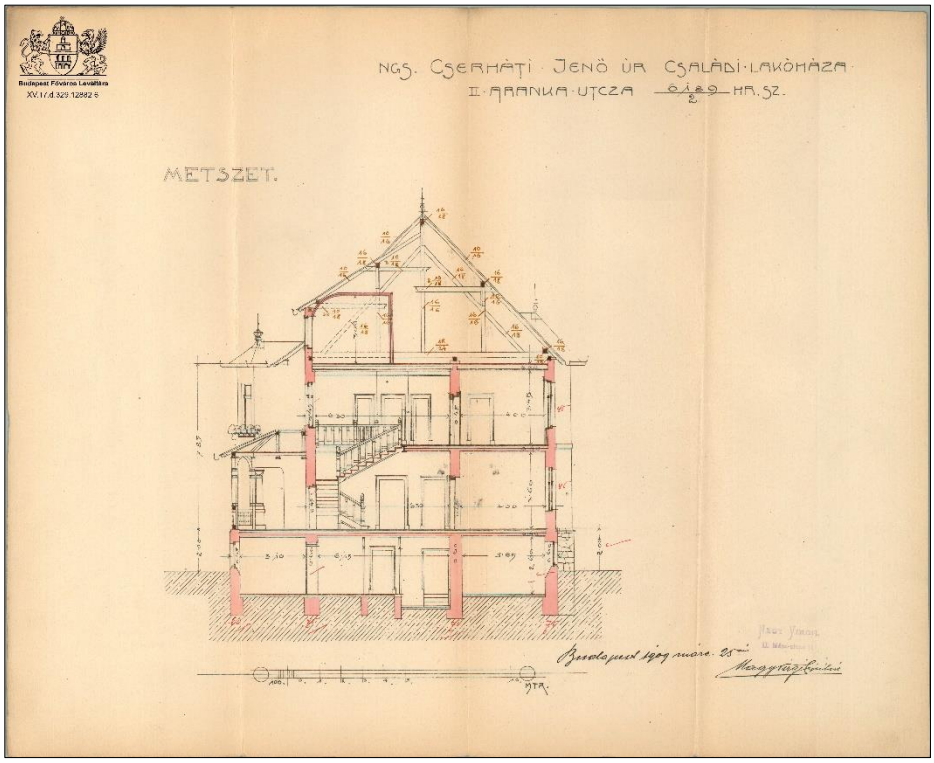

13.1.
I. kép

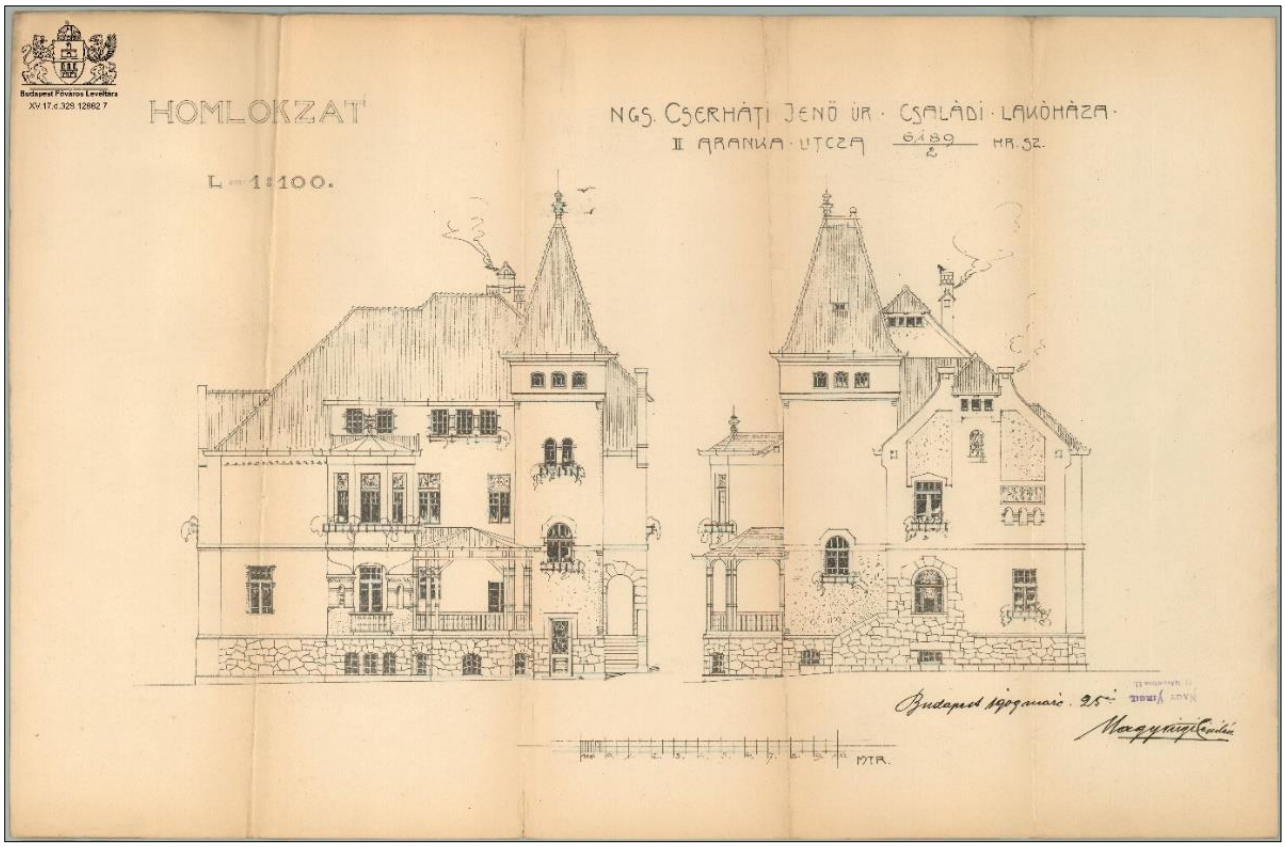

13.1.II. kép

KÉPJEGYZÉK

- **13.1.I. kép**: Nagy Virgil: *Cserháti Jenő családi lakóházának terve, metszetrajz*, 1909. március 25. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV. 17.c.329. 12882 hrsz. 6.f.)
- **13.1.II. kép**: Nagy Virgil: *Cserháti Jenő családi lakóházának terve, homlokzatok*, 1909. március 25. (Az eredeti tervrajz őrzési helye, jelzete: BFL, XV. 17.c.329. 12882 hrsz. 7.f.)

14 SUMMARY

Virgil Nagy (1859–1921) was an architect and a famous professor of the „Department of Architecture of Classical Antiquity" at the Royal Joseph Technical University. He was born in Temesvár (nowadays it is in Romania, with the Romanian name: Timișoara). He received his architectural degree in 1885 at the Royal Joseph Technical University (today: Budapest University of Technology and Economics). In the same year, he went on a study trip to Southern Germany, where he studied the masterpieces and monuments of German architecture. He was Imre Steindl's assistant at the „Department of Medieval Architecture" between 1883 and 1887. By Imre Steindl, he gained excellent expertise, which he was able to utilize in his later works. Early in his career he worked as a Royal Engineer of the Hungarian Ministry of Trade. In 1891, he won a scholarship by Ministry of Religion and Public Education. Thanks to this study trip, he was able to study the architectural masterpieces of Italy, France, Spain, Germany and Belgium for half a year. As an engineer in the „Danube Bridge Construction Department", he participated in the design work of the Franz Joseph Bridge, built from 1894 to1896, and the Elizabeth Bridge, built from 1898 to1903. He was the architect in charge of visual appearance and presentation of the bridges.

Among the great number of church designs by Virgil Nagy, the most significant ones from the ecclesiastical art perspective are those found mainly in the territory of the Roman Catholic Archdiocese of Eger. He created his works with an excellent sense of style, on commission from József Samassa Archbishop of Eger, Lajos Szmrecsányi Archbishop of Eger, and János Foltin canon of Eger. The most important ecclesiastical buildings designed and planned by Virgil Nagy are the following: the Neo-Romanesque style Roman Catholic Church in Nyíregyháza (Cathedral of „Magyarok Nagyasszonya" [Our Lady of Hungary]), between 1902 and 1904, together with József Kommer architect); renovation and decoration of the sanctuary Cathedral Basilica of Eger and its surroundings in 1904, followed by the renovation of a section of the nave, and the design of a new pulpit and organ in 1910. József Kommer and he drew the Byzantine style plans of the Greek Orthodox Cathedral in Sibiu in 1899, which had been built between 1902–1906. Virgil Nagy planned the Roman Catholic Church in Jászkisér (between 1904–1906). Virgil Nagy designed a beautiful Carrara marble high altar and pulpit for the chapel of the Sancta Maria of Congregation of Jesus Elementary School and Girls' High School in Eger (1909, 1912). He prepared renovation plans for the restoration of the Szent Bertalan Church in Gyöngyös, which was damaged in the fire in 1917.

At the Royal Joseph Technical University in 1893, he was appointed as a so-called „private teacher" (in Hungarian „magántanár") of „general art history", and after the death of Győző Czigler, on August 12, 1905, he was appointed as a professor and head of the „Department of Architecture of Classical Antiquity". At the Technical University, he taught these subjects: „Ancient Construction", „Design of Simpler Buildings", „Design of Public and Private Buildings" and „Architecture Encyclopaedia for Engineers".

Among the socio-historical aspects of Nagy Virgil's oeuvre, it should be mentioned that, thanks to his excellent English language skills and architectural knowledge, he was a permanent member of international architectural congresses. At the 7th International Architectural Congress in London in 1906, he won an important recognition for Hungarian architects.

Virgil Nagy's architecture was in line with the stylistic aspirations of the Austro-Hungarian Empire and did not represent a radical departure from the historicism of the period. However, it should also be mentioned that he encouraged his students to apply modern architectural solutions. For example, in the Roman Catholic Church in Jászkisér, he and his student and colleague, with Jenő [Kismarty-] Lechner architect made church art furnishings, liturgical objects with special Hungarian ornamentation.

In my doctoral thesis, I present detailed description of the history of Virgil Nagy's completed buildings and ecclesiastical works of art based on archival sources and contemporary journals. My dissertation includes the analysis of the construction diary related to the Roman Catholic Church in Nyíregyháza and the correspondence of the Archbishops of Eger. I identified a great number of books from Nagy Virgil and his English wife's library. I also began to research the books belonging to the collection of the „Department of Architecture of Classical Antiquity" In the latter case, I primarily examined the volumes on ancient topics to determine what kind of literature was available to Nagy Virgil for his university lectures and studies.